

Jugo slove ni

Vatroslav Jagić

ЈИHOSLOVANÉ

Пројекције и последице

приредио Петар Милосављевић

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

VATROSLAV JAGIĆ / JIHOSLOVANÉ

Главни и одговорни уредници

Др Небојша Кузмановић, Архив Војводине
Милорад Буха, Матица српска у Дубровнику
Проф. др Миша Стојадиновић, Институт за политичке студије
Проф. др Душко Певуља, Центар за српске студије
Владимир Костић, Логос
Никола Маројевић, Институт за српску културу

Књигу приредио

Петар Милосављевић

Рецензент

Др Небојша Кузмановић

VATROSLAV JAGIĆ

JIHOSLOVANÉ
(JUGOSLOVENI)

Петар Милосављевић

ПРОЈЕКЦИЈЕ И ПОСЛЕДИЦЕ

Нови Сад – Београд – Бањалука – Грачаница – Никшић

2023.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
VATROSLAV JAGIĆ	13
JIHOSLOVANÉ	13
Петар Милосављевић ПРОЈЕКЦИЈЕ И ПОСЛЕДИЦЕ	113
ДВЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА: СРПСКА И ХРВАТСКА	115
Српска идеја југословенства	115
Хрватска идеја југословенства	117
Јагићево филолошко оправдање хрватске идеје југословенства	119
ЧИЈА ЈЕ ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ?	121
ЈАГИЋ О СРПСКИМ ТЕМАМА	126
Јагићев однос према заједничком језику Срба и Хрвата	127
Илиризам	130
Jihoslované	132
Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога	135
О Дубровнику	137
Неконзистентност Јагићевих решења	138
НАРОДНИ ЈЕЗИК СРБА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК	141
Народни језици Срба и Хрвата	141
Српски књижевни језик	142
Доситеј: Срби и њихов језик	143
Језичка и верска ситуација на српским и хрватским просторима у 18. веку	144
Срби католици и мухамеданци	146
Вукова решења	148
Илирски покрет и теза о заједничком језику Срба и Хрвата	150
Бечки Књижевни договор	151
Разлике две језичке парадигме: вуковске и илирско-јагићевске	154
Језик и политика/	157
Обнављање вуковске језичке парадигме	158
НАПОМЕНЕ И КОМЕНТАРИ У ЈАГИЋЕВИМ ТЕКСТОВИМА У КЊИЗИ „СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК“	164
СРБИ У РАЉАМА ЕТНОЦИДНИХ ИДЕЈА	175
РЕЧНИК ЧИЈЕГ ЈЕЗИКА?	192
Приштинско трокњиже	192
Преумљење – промена парадигме	193
Академија као проблем	195
ПОВОДОМ КЊИГЕ МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА „ОГЛЕДАЛО ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА“	197
ЧАСОПИС „ПОЉА“ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО	203
Виђење Поља из личног угла	203
Српска идеја југословенства	205
Загребачки модел југословенства	206
О потрошености и непотрошености југословенске идеје	207
НАПОМЕНЕ О ТЕКСТОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ	209
ПОГОВОР	211

ПРЕДГОВОР

У Српској академији наука и уметности већ неколико деценија дешава се нешто што је обичном уму тешко схватљиво. Институт за српски језик при Српској академији наука припрема за објављивање главно Академијино дело: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Тако нешто се нигде другде у свету не чини. А зашто се чини у Србији, то може да објасни само историја.

Ово је најкраће испричана историја овог проблема.

1.

Све до пред крај 18. века у Европи се, у кругу учених људи, углавном мислило и дискутовало о класичним језицима, грчком и латинском. Пред крај тога века долази до историјске промене: предмет интересовања постају живи језици. Та промена је била историјска. Она се дешава највише у средњој Европи, на простору где се сада налази Немачка. На том простору су популације католика и протестаната деценијама биле у непријатељском односу; израз „стогодишњи рат“ односи се на те сукобе. Умни људи у овим популацијама католика и протестаната у 18. веку почињу да схватају да постоји нешто и што њих повезује и обједињује: повезује их заједнички језик, немачки језик. То сазнање имало је крупне последице. Једна од тих последица била је свесна тежња ка политичком уједињавању популације немачког језика. Тако је почео процес стварања немачке нације, последично и Немачке као државе Немаца. Друга последица је научна; прецизније: филолошка. Она води ка настанку германистике, научне дисциплине о немачком језику и књижевности. Германистика ће бавити карактеристикама и проблемима не само Немаца већ и других Германа.

Управо то што се збивало на тлу немачког језика имаће одјек и другде у Европи. По угледу на германистику, јавиће се ускоро и тежња за настанком и неговањем романистике и славистике: дисциплинама које ће се бавити романским и словенским народима. Европски свет, уопште, биће у наредним деценијама преокупиран овим процесима. Владајући смер збивања међу разноврсним и разнојезичким популацијама биће сагледавање и решавање проблема националних интеграција.

Јављавање славистике на самом крају 18. века, као и њен успон, донеће крупне промене и у духовном свету Словена. У овој огромној популацији доћи ће до спознаје карактеристика и посебности словенског света. Први слависти су, у почетку, сматрали да сви Словени говоре једним језиком, словенским. Као и у другим језицима, и у словенском језику, препознали су мноштво дијалеката. Убрзо ће, међутим, почети да увиђају да ове дијалекте треба видети и као посебне али блиске језике. Попут група других језика, романских и германских, и овако груписани словенски језици поимаће се као посебни; и они ће, као посебни, добијати национална имена. Временом ће се ови појмови и њихови називи избистрити и усталити. Примери имена тих тих словенских језика су: руски, српски, пољски, чешки, словачки, хрватски, словеначки, бугарски итд. Већ на самом почетку 19. века они ће

постати предмет посебних филолошких дисциплина. Већина тих назива са почетка 19. века употребљавају се и данас. То су: *russica, serbica, croatica, bohemica, polonica*. Према њима ће касније у оптицај ући називи изграђени у духу српског језика: русистика, србистика, кроатистика, бохемистика, полонистика...

Исти процеси су се, готово истовремено, одвијали и у германском, романском и словенском свету. За све њих је карактеристично да се одвијају као процеси дугог трајања. Упркос специфичности, у овим процима је пошован главни принцип: да се народи идентификују, односно разликују, пре свега по по језицима којима говоре. Ако су Немци они који говоре немачким језиком, Руси су они који говоре руски, Чеси они који говоре чешки, Словаци они који говоре словачки, Срби они који говоре српски, Хрвати они који говоре хрватским, Бугари они који говоре бугарски.

Да су се ти процеси дугог трајања неумитно одвијали, сведочи историја. До завршетка Првог светског рата конституисали су се готово сви главни словенски народи: Руси, Пољаци, Чеси, Словаци. Ово конституисање није било само спонтано. Народи, који су држали до себе, стварали су посебне националне институције. Сврха тих институција била је да се, применом општих принципа, потврде националне посебности сваког народа. У том процесу и Срби су се потврђивали као народ. Били су у томе међу првим словенским народима. И они су оснивали националне институције. То су биле: Матица српска (основана 1826), затим Друштво српске словесности (1842), Српско учено друштво (1864), најзад и Српска краљевска академија (1886). Ова институција је имала посебан задатак да настави посао Вука Караџића, започет његовим *Српским рјечником* (1818, 1852), што значи да ради на остварењу главног пројекта Српске краљевске академије, њеног *Речника српског књижевног и народног језика*. У ту сврху основала је 1893. Лексикографски одсек. Тај Одсек је деловао све до после Другог светског рата. Престао је да постоји 1947. када је при Академији основан Институт за српски језик. Пошто у социјалистичкој Југославији није могло бити места за *краљевску академију*, Српска академија је морала да мења име; морала је именом да се усагласи са Југославенском академијом знаности и умјетности из Загреба, али и да са њом усагласи и програм, посебно филолошки. Зато је и Институт за српски језик Српске академије морао да промени име у Институт за српскохрватски језик. Да би се двонационално име легализовало, морао је да буде организован Новосадски договор (1954) на којем је српски језик преименован у српскохрватски/хрваткосрпски. После разбијања Југославије, Академија је смогла снаге да промени име Институту; али владајуће снаге у њој нису се сагласиле да врате и старо име Академијином *Речнику*. Тако је остало како јесте: да Академијин Институт за српски језик и данас спрема за издавање *Речник српскохрватског језика*.

2.

Ова прича има везе са интересима Аустрије која се почетком 19. века нашла на путу поменутих филолошких процеса дугог трајања. Велико аустријско царство настало је још у средњем веку и њен званични назив је био Свето римско царство, а њен државни језик је био латински. Иако је царством владала немачка династија, живи немачки језик у њој није био најраширенији. Према националном саставу становништва царевине, раширенији су били језици Мађара, и више словенских популација: Чеха, Словака, Русина, Словенаца, Хрвата, Срба. Популација Аустрије је, дакле, била сасвим другачије састављена од популације која је постојала на тлу оне Немачке која се рађала. По етничком становништву разликовала се и од популација других држава које су постојале у Европи. Принцип по коме ће се ове популације идентификовати као посебни народи, на основу својих посебних језика, сукобљавао се са главним интересом Аустријем да сачува своју целовитост; доводио је у питање опстанак Аустријског царства. Да би предупредила неповољно одвијање овог процеса дугог трајања, Аустрија је била доведена у искушење да руши и сам принцип који се успостављао.

Накнадно знамо и како је она обавила тај посао. Обавила га је помоћу Илирског покрета. Овај покрет је, посебно смишљеним наративима, почео да инсистира на ставу да су

два народа, Хрвати и Срби, створили један те исти језик. Самим тиме је принцип један народ-један језик, био нарушен. Бар на једном делу царства он је био избачен из игре. Ова примена посебних правила оправдавана је посебни наративима.

Да би се сагледала будућа судбина Срба, нарочито у 20. веку, важно је зато да се схвати да је ово кршење општеважећег принципа потекло из Аустријске кухиње. Има основе да се сматра да су тога постали бар неки од српских првака тога времена, поименце: Караџић, Текелија, Сарајлија, Стерија. И поред почетних симпатија за Илирски покрет, ови српски прваци нису прихватили идеје Илирског покрета; нису се одрцали принципа који је потврђивао српски идентитет. Конкретно: нису прихватили главну идеју Илирског покрета о језичком јединству Хрвата и Срба.

Историја Европе, међутим, сведочи да ни Аустрија није одустајала од својих интереса и пројекција. То можемо закључити по томе што се идеја илирства нешто касније јавља под новим именом, као идеја југословенства. Рад на афирмацији ове идеје био је далеко боље припремљен. Учињени су промишљенији потези да би се пројекција прихватила. О томе најбоље сведочи оснивање Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, средствима родоначеника идеје југословенства бискупа Штросмајера (1867). Главни резултат ове институције било је заснивање *Рјечника хрватског или српског језика* чији је први уредник био нико други ди главни Вуков следбеник Ђуро Даничић. Назив и садржина *Рјечника* потврђивали су исто оно што су и илирци и њихови ментори тврдили: да Хрвати и Срби имају исти језик.

Посао који је Даничић обавио пред крај свог живота у Загребу никако не може да се оправда ставовима које је заступала славистика из које су и Вук и Даничић израсли. Али може да се објасни деловањем више идеолога југословенства какви су били Штросмајер и Рачки, оснивачи Југославенске академије.

Међу делатницима екипе која је радила на промоцији идеје југословенства посебно је значајан Ватрослав Јагић (1838-1923). За Јагића је карактеристично да је био ретко предузимљива и сложена линост. Карактерише га огромна радна енергија, еластичност и довитљивост. Вараждинац по рођењу, кајкавац, Јагић је своју велику каријеру почео од Одесе, затим једно време живео и деловао у Петрограду и у Берлину. Од краја 19. и на почетку 20. века. он је у аустријском естаблишменту високопозиционирани стручњак за словенске проблеме. Био је руководиолац бечког Института за за славистику и уредник часописа Архив за словенску филологију. Самим тиме, постао је најутицајнији слависта свога доба. Његова се реч надалеко чула и уважавала.

3.

За Србе је Јагић посебно значајан зато што је и заступао и артикулисао идеје југословенства и ставове сербокroatистике. Управо ће те две идеје, у прекретничким догађајима око Првог светског рата, одредити судбину српског народа у 20. веку. Овај рат се десио после вишедеценијских идејних, филолошких, политичких и војних припрема да се идеја југословенства и сербокroatистике оваплоти. Победа ових идеја, међутим, није остварена сходно интересима и плановима Аустро-Угарске царевине. Пројекције и планове иза којих је она стајала, пореметиле су две неочекивано велике победе Краљевине Србије над Аустро-Угарском (1914) познате као Церска и Колубарска битка. После тих догађаја дошло је до преоријентације у пројекцијама идеје југословенства. Већ у току Првог светског рата Југословенски одбор у Лондону успео је да наметне став да су Срби, Хрвати и Словенци један народ; да они заједно треба да се окрену против Аустро-Угарске и да направе посебну једнонационалну државу Југословена. Овај Одбор је касније, током рата, радио на пројекцији да се створи Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца као држава „једног троименог и троплеменог народа“. Српски регент је 1918. прихватио идеју о стварању ове државе; затим је новоформирана Скупштина Краљевине Срб, Хрвата и Словенаца, у свом првом Уставу (Видовданском уставу“ (1921) српски језик преименовала у српско-хрватско-словеначки. Није

тешко доказати да су таквим понашањем оживотвораване идеје Ватрослава Јагића. Такође, није тешко доказати ни да је Новосадски договор (1954) уприличен да да би се остварила идеја Ватрослава Јагића да Срби и Хрвати имају исти језик, и да се тај језик може делити на источну и западну варијанту. Али се може доказати да је позивање на Вука Караџића учињено из политичких разлога. Са научне тачке гледишта то је чињено без покрића у стварности. Као што је уопште без покрића било и представљање Јагића као „хрватског вуковца“. Тако је чињено да би се његове антивуковске пројекције што лакше прихватале. А да је управо тако било, на жачпст, почело се схватати тек накнадно.

4.

Није тешко закључити да су и прва и друга Југославија настале на пројекцијама које су највише артикулисали аустријски, а посебно хрватски, идеолози, међу којима особито Ватрослав Јагић. Тако устројена Југославија доживела јенеславан крај 90-тих година 20. века. И при томе су главну улогу одиграле пројекције и наративи хрватских идеолога, Да би остварили сан о самосталној Хрватској, Југославију су, пре свих, рушили Јагићеви сународници, Хрвати. Борећи се за осамостаљивање Хрватске, они су морали да одбацују и идеју југословенства и сербокroatистике.

У конкретној ситуацији, и српски естаблишмент је требало да одигра намењену му улогу. Тако нешто се могло очекивати, јер је овај естаблишмент одгојен у српским националним институцијама, онима који су задржале национална имена а формирале се за потребе функционисања друге Југославије. Овај естаблишмент је био усмерен да брани став да је идеја југословенства била добра, али да је изневеравана у пракси.

Непромењени назив главног дела Српске академије, Академијиног *Речника*, сведочи о стању у официјелној српској лингвистици. Оријентацију ове лингвистике представљају имена Александра Белића и Павла Ивића. И један и други стручњак, који су обележили 20. век, сматрали су да је језик којим говоре и пишу Срби српскохрватски, што значи да Срби, за разлику од других народа, и немају свој посебан језик.

Поданички однос према Јагићевим пројекцијама учинио је да се Јагићева схватања уважавају и спроводе, а не изучавају. Српска филологија се не може похвалити сналажењем у овој дисциплини.

5.

Спадам међу оне српске филологе који су се, после разбијања Југославије, другачије односили према коренима несреће и могућим историјским излазима. Ови филолози су заузели став да се треба вратити српској фиилолошкој традицији из предјугословенског периода, обновити научну дисциплину о Србима. Што значи: вратити се принципима карактеристичним за све европске филологије. А то је практично значило: напустити курс југословенства и сербокroatистике, вратити се србистици, обновити изворне ставове филолошке оријентације чије је главно име Вук Караџић.

Чини се да сам се овој екипи филолога више од других бавио Јагићем, превасходно његовим идејама. Стекао сам сазнање да сам један од ретких српских научника који је читао кључно Јагићево дело: текст *Jihoslovene* (Југословени), објављен на чешком језику у Чешком словнику (1865). Не сећам се да га је иједан српски лингвиста и историограф имао у виду, да га је уопште помињао.

На том сазнању (или на тој предрасуди) почива и моја намера да овај Јагићев текст учиним доступним садашњем српском читаоцу. Функција ове књиге је лако схватљива. Поред фототипског прештампавања Јагићевог текста, књига у додатку доноси скуп мојих текстова. Сви они не говоре само о Јагићу, али се сви непосредно или посредно баве Јагићем и његовим идејама. На тај начин ће се проблем разумевања Јагића и његових пројекција бар отворити.

После овако састављене књиге, коцкице о идеји југословенства и сербокroatистике ће се лакше моћи да се слажу.

6.

Сви моји текстови који се доносе у додатку Јагићевог кључног текста *Југословени*, у основи су оријентисани на залагање да владајућу парадигму сербокroatистике треба заменити парадигмом србистике.

Користим прилику да упозорим на још једну важну чињеницу. То је моја књига *Историја, историографија, историологија* коју је објавио Институт за политичке студије у Београду (2020; књига има преко 300 страна). Њена најважнија тема је идеја југословенства и њено остварење. За разлику од главног смера у српској историографији југословенског периода: да што верније прикаже овај период српске историје, ова књига се бави превасходно логосом историје, логосом историјских збивања. Њена главна амбиција јесте да историографија прерасте у историологију. Самим тиме и она треба да осветљавању Јагићевих пројекција и њихових последица, да нове доприносе.

VATROSLAV JAGIĆ

JIHOSLOVANÉ

Vatroslav Jagić. (Dle fotografie kreslil J. Nukalovský.)

Jihoslované. Slova toho užívá se nyní ve dvojitým významu, v širším totiž a užším; v širším

rozumějí se tím Slované jižní vůbec, čili Slovinci, Chorvátí, Srbi a Bulhaři, dohromady asi 13 $\frac{1}{2}$ mil. duší počítající; ve smyslu užším jen Chorvátí a Srbi, kterýchžto dvou větví pro rozmanité příčiny dělití nelze; v takovém smyslu bral slovo **J.** ku př. zářebský sněm r. 1861. Ze čtyř větví štěpu **J**-nského v širším smyslu jsou nyní jen tři v jakémsi bližším spojení, Slovinci totiž, a Chorvátí i Srbi čili větve ty, kteréž druhdy nazývány Ilyry. Bulhaři zajisté i v historickém a polit., i v literárním a jazykovém ohledu vedli a vedou posud život od ostatních **J**-nův oddílňý, pročež jsme je, činíc posud jakýsi zvláštní celek, pro nynějšík vyloučili z tohoto článku, nevzdávajíce se ostatně naděje, že někdy, až zasvitne zora na Balkáně, i oni vejdou v úzký spolek všech **J**-nův, a budou tvořiti se Slovinci, Chorvátý a Srby jediný národ **J**-nský. Země, od **J**-nů v širším smyslu obývané, táhnou se, vůbec mluvě, od záp. na vých. od řeky Soče a moře Adriatického až k moři Černému, a od sev. na jih: od řek Drávy, Mury a Dunaje k ř. Bojaně, Šarským horám, skoro k Archipelagu a k ř. Ardě v Thracii — veliké to zajisté prostranství, které však bylo druhdy ještě rozsáhlejší. — V zemích těch obývali, pokud vědomosti naše sáhají, nejprve četné větve velikého národu Thrákoilyrského, zaujímavějšího celý skoro nynější poloostrov Balkánský až hluboko na sev.-záp. v krajiny alpské. K nim se přidružili ve IV. stol. př. Kř. Keltové, kteří osedli mezi Ilyry v krajinách alpských a posávských, čili v území nyní slovenském a chorvátském. Mezi nimi snad se udržely i některé větve národa slovenského, jenž před nájездem Keltův sáhal sídly svými skoro k moři Adriatickému (srv. čl. Ilyrové). Velikou vichřicí tak zv. stěhováním se národův spustly strašně tyto země, činnější část ohromné říše Římské. Do východní části zemí těch počaly ok. r. 500 po Kr. přecházeti přes Dunaj četné čeledi národa Slovenského, později jmenem Bulharův vyznačeného, posunuvšího se z Rus k Dunaji, a zaujalystarou Moesii, Macedonii a Thracii, ba jednotlivé kmeny vstoupily i do nyn. Albanie, Thesalie, a do vlastního Řecka i Morey, tak že okolo r. 1000 Řekové naříkají na poslovanění celé skoro říše Východořímské. Západní krajiny starého Ilyrika, soužené od Avarů, zaujaty jsou mezi 600—640 Slovaný zata-tránskými, a sice nejprve krajiny alpské Slovinci, vedle nichž snad již tehdaž osadili se v staré Japydii a Liburnii předkové nyn. Čakavcův (dle Račkého), potom krajiny posávské a dalmatské Chorvátý, a krajiny po ř. Moravě, Drině a Neretvě Srby. Nepodařilo se však Slovanům těm, mezi sebou velice příbuzným, utvořiti jeden nebo aspoň dva státní celky; západní zajisté **J.**, Slovinci, záhy padli v obět výbojně politice Němcův, od nichž se Chorvátí jen stěží osvobodili; východní pak, Bulhaři, založili sice mocný stát na poloostrově Balkánském, ale musili neustále válčiti s řevnivými Řeky; Srbové pak roztržení dlouho nevyšli ze své slabosti. Skvějí se sice v dějinách **J**-nův jména Simeon bulharský, Petr Krěsimír chorvátský, Štěpán Nemanja srbský, Jan II. Aseň bulharský a Štěpán Dušan srbský — ale žádný z mocných vládcův těch nedovedl spojití pod jedno žezlo aspoň větší část **J**-nův, kteří konečně, na mnoho kusův roztrženi, všichni skoro potratili samostatnost svou, dostavše se v moc Němcův, Italiánův, Maďarův, Řekův a Turkův. Tím klesl skoro docela cit vzájemnosti mezi **J**-ny, a teprve za našich časův probouzí se vždy mocněji, jevě se nyní hlavně v literatuře, a bohda vzejde z něho všem **J**-nům někdy utěšená budoucnost. Stručný přehled dějin všech **J**-nův do IX. stol. podal Fr. Rački v *Arkvu za*

pojvestnicu jugoslav. kn. IV., str. 235—280. — Jelikož tři větvi j-nských, Slovincův, Chorvátův a Srbův, pro rozmanité příčiny historické i jazykové od sebe dělití nelze, pojednali jsme o nich pod společným názvem **J.**, kterýžto článek rozdělili jsme na tři oddíly; v prvním pojednáno jest o nynějších sídlech Slovincův, a Chorvátův i Srbův, s krátkými zprávami histor., jakož i o rázu jednotlivých větví j-nských čili o národopise; v druhém oddíle pojednáno o jazyku, v třetím pak o literatuře.

I. Národopis.

Veliké obtíže naskýtají se nám vzdáleným zemí j-nských, podnikáme-li trudnou práci sestavování jich národopisu; nemámeť po rukou zajisté dosti spisův ani o rakouských **J**-nech, o tureckých **J**-nech nemluvíce; překáží bližšímu poznání mnohočetné roztržení **J**-nův zeměmi, náboženstvím a písmem, překážejí též řevnivost mezi jednotlivými větvemi, nestejné stanovisko rozl. učencův a spisovatelův, o **J**-nech psavších a píšících, v určování té neb oné větve a t. d.; k úplnému obrazu náležejí i čísla lidí k **J**-nům se počítajících; ale kdež vzítí tato čísla ku př. o tureckých **J**-nech, kteří buď ani nebývají počítáni, nebo jen velmi nedokonale? O jiných obtížích nám se naskýtajících pomlčíme. Spisy, jichž jsme užili v sestavování odstavce národopisného, jsou hlavně tyto: P. J. Šafaříka *Slovanský národopis* (v Praze 1842, 3. vyd. 1849) s mapou; spisu tomu dlužno dáti přednost přede všemi jinými, zvl. uvážíme-li okolnost tu, že slavný spisovatel prvý šťastně se pokusil, aby skoro ladem ležící pole národopisu j-nského spořádal, a že pojednal se stejnou důkladností o všech **J**-nech, kdežto ostatní ethnografové, píšící o **J**-nech, pojednali jen o částech **J**-nův, totiž o tureckých, a to z příčin velmi přirozených, dosti chatrně. Statist. data u Šaf. jsou k r. 1842. O rakouských **J**-nech podal Czörnig ve velkém díle svém *Ethnographie der österreichischen Monarchie* (Wien 1855—57. I. d. odděl. 1., II. a III. d., s velikou mapou ve 4 listech 1855, zmenšený formát v 1 listě r. 1856) důležité zprávy, a to sice v ohledu statistickém a historickém; data statistická pocházejí z r. 1846—51; my však, co se čísel týče, přidrželi jsme se téhož Czörniga *Statistisches Handbüchlein für die österreichische Monarchie* (Wien 1861), v němž praví, že podaná tam čísla, poněkud od čísel v *Ethnogr.* se lišící, jsou upravena na základě počtů od r. 1846—51 pro data spočtení lidu od 31. října 1857 se vzhledem k nynějšímu stavu jednotlivých zemí. (V tomto *Hdb.* jest již nové rozdělení východní polovice Rakouska, kdežto v *Ethn.* jest rozdělení starší od 1850—60). K vůli krátkosti označujeme Czörnigovu *Ethnographii* — *Ethn.*, a *Handbüchlein* — *Hdb.* Zde však již musíme ukázati k veliké vadě Czörnigova díla. Pomíjejíce to, že úřední čísla v *Ethn.* i v *Hdb.*, značně jsou v celku menší starších udání Šafaříkových, což se stalo z příčin vůbec známých, a že slovan. jména v *Ethn.* nejsou vždy přesná, nemůžeme pominouti mlčením, že Czörnig udává pro **J**-ny s rozl. místnými jmény čísla zcela určitá, čímž jen zbytečně rozmnožuje dosti již smutné roztržení **J**-nův na četné větve; nepochopujeme, jak možno vyšetřiti čísla tak určitá, jaká udává Czörnig ku př. u krajinských Slovincův: Gorencův (162.550), Notrajncův (95.150), Dolencův (151.054), dalmat. Morlachův, Dubrovčanův, Bokésův a Přímorcův, zcela určitý počet „Chorvátův“ a „Srbův“ v Istrii (88.343 a 44.160), podrobné rozdělení Chorvátův a Srbův a t. d., jak ještě na svém místě ukážeme. — O Slovincích podal P.

Kozler ve spise: *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljevstva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i t. d.* (ve Vídni 1854, s velikou a krásnou mapou) velmi dobré zprávy národopisné, které se doplňují rozpravou Kluna: *Slovinci* (v *Ruské Besedě* 1857 kn. III.; tamž r. 1859 kn. I. a II. jest i obsírný dějepis starší literatury slovenské); Klun však chybil, počítav jižní Istriance a Kvarnerce k Slovincům. — O tureckých **J**-nech podal G. Lejean ve spisku *Ethnographie de la Turquie d'Europe* (též německy *Ethn. der europ. Türkei*, *Ergänzungsheft* Nro. 4. zu *Petermann's Geographischen Mittheilungen* 1861, s pěknou mapou) několik nedostatečných zpráv; partie o Srbech a Bulharech jest nejslabší část celého spisku. Mnohem lepší jest mapa; porovnáme-li však tuto s mapou a textem Šafaříkovým, naskýtají se nám značné rozdíly; v Bosně a Hercegovině nemá zcela dobře Lejean žádných Osmanův, kdežto Šafařík jich má ve městech plno; Stará Serbie jest u Lejeana většinou albánská, tak že Srbi u Prizrenu, u Djakovice, pak od Peći do Pristiny činí ostrovy mezi Albánci, kteří sáhají na sev. skoro k Nov. Pazaru, za Kratovo, skoro k Leskovci, a činí úplnou hráz mezi macedon. Bulhary a Srby v Metochiji a t. d.; Šafařík má naopak osady albánské mezi celkem srbským, což se zdá býti pravdě podobnějším, zvl. porovnáme-li zprávy nejnovějších cestovatelův v Staré Serbii, Hilferdinga (*Bosna, Hercegovina i Staraja Serbija*, Petrohrad 1859), a známého albanisty Hahna (*Reise von Belgrad nach Salonik*, Wien 1861), kterýžto poslední (na str. 36.) výslovně praví, že celé poříčí bulhar. Moravy s malými výminkami náleží Bulharům, Kosovo napolo Srbům, napolo Albáncům, rovina od Sitnice do Nov. Pazaru nejspíše naskrze Srbům, a jen horské krajiny Staré Serbie Albáncům. Krajina mezi Moravou, Dunajem a Timokem v kníž. Srbském jest u Lejeana většinou rumunská; taktéž označil Lejean v Bulhářích krajinu od Slivna a Razgradu až hluboko v Dobriči a k moři Černému zcela chybně co tureckou, což obojí má Šafařík naopak. O jiných nedostatcích Lejeanových na svém místě. Pro historickou ethnographii jsou kromě Czörniga důležité Šafaříkovy *Starožitnosti Slovanské*, §§. 29.—36. Jiné prameny, jichž jsme užili, udáme při příležitosti. — V označování sídel obmezili jsme se všemožnou krátkostí a povšečností, nemohouce vytknouti každé jednotlivé krajní osady j-nské; v tom musíme odkázati k národopisným mapám samým. — Slovinci jsou sice mnohými svazky sloučení a v mnohém ohledě splývají se sousedními Chorváty; poněvadž však jsou odedávna větví jaksi samostatnou a oddílnou v ohledu historickém i literárním, pojednali jsme o nich zvláště; Chorváty však (kekavské, čakavské i štokavské) a Srby pojali jsme v jeden národ z příčin, jež tuto obsírněji podáváme. Užíváme-li sem tam Chorváti a Srbi, činíme to jen tehdy, když bezpečně víme, že jest to skutečně ta nebo ona větev. Snadněji jest udati prvotný význam a rozsah jmen Chorváti a Srbi, než význam a rozsah nynější; hranici zajisté mezi oběma byly původně asi řeky Cetina, Vrbas a Sáva, dle výslovného svědectví věrohodného svědka Konstantina Porfyrogenety. Těžko jest tudíž rozhodnouti, má-li učený Dr. Rački pravdu, tvrdě, že za prvních dob hranice Chorvátska sáhaly na vých. k Drině, a na jih k Bojaně. Příbuzenství, ba spíše možno říci, jednost obou větví jednoho národa, hned za prvních dob bytování jich v Iliriku bila však i cizím spisovatelům tak do očí, že je obě často mezi sebou míchaly; tak letopisci řečí XI.—XII. stol., Jan

Skylices (v lat. překl.: *Serborum gens, quos etiam Chrovatos vocant*), a Zonaras (*Gens Chrovatorum, quos nonnulli Serbios vocant*). Známo jest, že v historickém království Chorvátském jest dvojí nářečí; jedno v tak zv. civilním Chorvátsku (čili v žup. Varaždinské, Křiževcké, skoro celé Záhřebské) a v částech sousední chorv. Hranice (pluku Křižev. a Sv. Jir.) i Uher, sousednímu slovenskému nejpříbuznější a od slova *kaj* (co) nazývané kajkavským nebo kekavským; druhé v ostatních zemích j-nských (chorv. i srb.), a sice buď v máločetné odrůdě čakavské (od *ča* = co) na ostrovích a chorvátském a hraničním Přímoří, buď štokavské (štakavské, od *što, šta* = co) ve větší části zemí j-nských. Čím se as stalo, že v histor. království Chorvátském jest vedle sebe dvojí nářečí? Pomíjaje nehrubě vtipně náhledy, že totiž štokavština v histor. království Chorv. teprve od času vpádův tureckých se rozšířila prchajícími obyvateli Srbska, Hercegoviny a Bosny, anebo že původní Chorváti přejali štokavštinu od Bosňákův a jižných Dalmatincův, uvádíme jen výpověď Šafaříkovu (*Starožitnosti Slov.*, §. 34, str. 686): „Nezbývá tedy, leč přijíti za pravé, což věc sama podává, že ve dřevních Chorvatech, jakož podnes, tak i ve stararé době, dvoje, ovšem jen málo od sebe rozdílné panovalo nářečí, jehož původ v rozdílnosti slovanských čeledí a větví, v těch zemích se osadivších, hledati se musí. Obyvatelé jihozápadních Chorvat, ač jménem od Srbův rozdílní, nářečím od nich nebyli rozdílní: obojí někdy v jedné a též zatatránské krajině, v Červené Rusi, přebývali, obojí, vystoupivše téměř stejným časem z ní, a všedše do Ilyriku, zase v sousedství se rozdělili. Snad že větev Srbův, seděvši blíže pod Tatrami, zde od Chribův (t. j. Tater) místného jmena Chorvatův dostala? Naproti tomu obyvatelé krajových Chorvat pocházeli od zvláštní větve slovanské, jenž původně po obojí straně střední Drávy se rozložila, rodinami svými, jak se zdá, dosti hluboko do Štyrska a uherského Zadumají zasahujíc. Ostatně jak oni, taktéž i vindičtí Slovinci, přistěhovali se sem z krajin zatatránských, vlastní Srbův a Chorvatův velmi blízkých. Bylť to, podle svědectví jazyka, vlastně jen tři sazenice čili větve jednoho národního štěpu, rozličnými odrůzněnými jmeny, jazykem však těsně spojené.“ — Chorváti přijali víru křesťanskou hl. od Říma, konajíce služby boží buď jazykem latin. nebo domácím (písmem glagolským psaným), zvaným též chorvátským i slovanským, Srbové přijali křesťanství sice hl. z Cařihradu, ale v západních zemích srbských, zejména v Bosně, a starém Záchlumí, Travunii a Dukle (čili nyn. Hercegovině a jižní Dalmacii) záhy se zjevil vplyv církve římské, a potom i kacírův Patarenův n. Bohomilův, kteří z části již od Štěp. Nemanje vyhlazení udrželi se nicméně až do vpádu Turkův, pak buď přestoupivše k islamu nebo k pravoslaví (katolíci v nyn. východ. Bosně, Hercegovině a již. Dalmacii jsou zajisté původu srbského). Rozdílnost tato v náboženství (hl. u Srbův) zplodila i rozdílnost v písmě posud trvajíc; katolíciť J. počali užívati písmen latinských a z části i glagolských, pravoslavní pak písma slovanského čili tak zv. cyrilice, podle níž si utvořili katolíciť Bosňáci zase jinou azbuku, tak zv. bukvici. Politování hodné toto posavadní roztržení v náboženství a písmě rozmnožilo i roztržení politické; neboť následkem rozmanitých událostí na slovanském jihu bylo (a jest posud) území J-ny zaujaté rozděleno na veliké množství zemí a zemiček (nyní 20), které, ač jedním národem obývané, mezi sebou často buď v prázděném nebyly styku (ku př. Istriie a Srbsko), nebo byly

v zjevném nepřátelství. Byly a jsou tu Slavonie, Chorvátsko, Hranice, Dalmacie, Dubrovník, Bosna, Hercegovina, Černá Hora, Srbsko atd. Státní samostatnost zachoval nejdéle jediný stát srbský, teprve později upadl v porobu tureckou; západní J. záhy samostatnost utratili, buď byvše od sousedův podrobeni (Istriie Němcům a Benátčanům, Dalmacie Benátčanům, jihových. část Chorvátska Turkům a t. d.), nebo vešedše s nimi ve spojení užší nebo širší (hist. Chorvátsko, Bosna, Hercegovina s Uhry, Dubrovník s Benátčany i Srby a t. d.). Vpád Turkův do Evropy značně změnil položení J-nův; neboť ze zemí jižnějších, z Bosny, Hercegoviny a Srbska, přechalo neustále množství obyvatelův do Dalmacie a hist. Chorvát, ba do Uher; největší část těchto uprchlíkův byli Srbi pravoslavní, a usazovali se mezi katol. Chorváty tu v Dalmacii, tu v samém Chorvátsku (či horní Slavonii a Krajině), v dolní Slavonii a v pozdější Hranici Vojenské, a konečně v konci XVII. stol. opět ve Srěmu, Slavonii, Uhřích. Zároveň dala se četná stěhování z Dalmacie, Chorvát a j. do Istriie, hl. působením Benátčanův. Z toho snadno lze seznati, že při takovém rozdrobení, a při takových politických okolnostech, jakož i při takovém míchání se jednotlivých čeledí j-nských mezi sebou, záhy národní jména Chorvát a Srb ustoupila ve veliké části území j-nského rozl. názvům pokrajinským. Místo nich zjevili se Dalmatinci, Bosňáci, Hercegovci, Slavonci, Istrianci, Hraničáři (Krajišníci) a t. d., nebo zase Vlaši, Morláci, Uskoci, Šokci, Buněvci a j. v., a místo jazyka „chorvátského“ nebo „srbského“ užíván u prostého lidu název jazyk *naški* (t. j. náš, domácí). Pouze pravoslavní Srbi zachovali si všude své národní jméno Srb, Srbín, srbски, v Staré Serbii, v kníž. Srbském, v Uhřích a srbské části Chorvát (Srěmu a sousedství) a t. d., tak že slovo Srb běře se na jihu velmi často za slovo pravoslavný. Jméno Chorvát (Hrvat) je známo hl. v Chorvátsku (jakož i u chorvát. osadníkův v Uhřích, Rakousích a t. d.) a dále na jih do Dalmacie skoro až k Neretvě, ačkoli zde již ne všude. — Co zde pověděno, platí ovšem jen o prostém nevzdělaném lidu (katol.), který sebe jinak nejmenuje, než jmenem pokrajinským nebo jiným vzatým dle rozl. příčin, a tázán byv, jak mluví, říká, že *naški*. Vzdělanci a vůbec lidé knižní posud velmi často nevědí, co značí jméno *Srb* a co zase *Chorvát*, a hádky o tom, vedené i v novinách i v učených spisech s politování hodnou trpkostí (srv. čl. *Ilyrismus*), nemají podnes žádného konce. Staří učení Dalmatinci (i Dubrovčané) jmenují jazyk svůj nejčastěji *ilyrským*, domnívajíce se, že jsou potomci starých slovanských prý *Ilyrův* (v. t.), a „*Ilyrové*“ jsou jim hlavně J. latinského obřadu; nebo zase jmenují jazyk svůj vůbec *slovinským* (t. j. slovanským, lat. *slavica lingua*, někdy též „*jezik ilirički aliti slovinski*“) a to ještě v XIX. stol. (Ferić); zřídka též *dubrovníckým* n. *dalmatským* (někdy vedle sebe *interpretatio illyrica seu dalmatica*); pak chorvátským jakž nazývají i památky psané v Istrii a chorvát. Přímoří svůj jazyk (ku př. Starochorvat. kronika, Istrianský razvod, Krecký statut, Poljický statut, Marulić, Zboravčić z Trogiru atd.). V Slavonii jmenují staří gramatikáři a slovníkáři jazyk zase *slavonským*, též *ilirským*; ve vlastním Chorvátsku (t. j. kekavském) opět nejprve *slovenským* n. *slovenským* (Pergošić, Vranec a j.), lat. *l. slavonica*, chorvátským a též *ilirským*. Bosensťi františkáni jmenují jazyk, jímž psali, srbským, bosenským, slovinským, ilirským. Pravoslavným Srbům dávají katol. učenci j-ští ná-

zev *Serviani seu Rasiani* atd. O literaturu dubrovnickou nemohou se posud Chorváti a Srbové shodnouti, oba „národové“ každý sobě ji přiosobují; Chorváti totiž tvrdí, že staří Dubrovčané nazývali se někdy Chorváty, čemuž zase Srbové odporují. (Srv. o celé věci té Iv. Kukuljeviće *Bibliografija jugoslavenska. I. B. hrvatska*, v Záhřebě 1860; Kukuljević jmenuje v úvodě jazykem chorvátským jazyk v knihách, psaných v zemích od Dubrovníka do ř. Dragoni v Istrii, a na záp. do ř. Plivy v Bosně, a v Chorvátsku i Slavonii. Srv. též úvod k čl. Literatura **J**-nův v užším smyslu). Z labyrintu těchto jmen u katolických **J**-ův užívaných nelze nikterak vyběstí, ať zaujmeme již stanovisko historické, nebo jazykové, nebo náboženské. S histor. stanoviska byli by všichni **J**. (kromě Slovincův) na západ od Cetiny a Vrbasu Chorváti; ale známo jest, že do tohoto histor. Chorvátska (jakož i do chorv. Istrie) přistěhovalo se veliké množství Srbův, a to hl. do celé Vojen. Hranice, do sev. Dalmacie, do Srěmu a části Slavonie; s histor. stanoviska by byla jižní Dalmacie srbská, ačkoli víme, že katol. Dalmatinci jména srbského neuzívali a neuzívají. S jazykem docela nevystačíme; nyn. kekavští Chorváti mluví vlastně nářečím slovenským, aniž jich však proto možno počítati k Slovincům, jelikož odedávna jsou částí království Chorvátského a mají i literaturku svoji, od slovenské rozdílnou a teprve od vystoupení Gaje skoro zaniklou; ostatní obyvatelé histor. Chorvátska mluví buď podřečím čakavským nebo štokavským, kterážto se však jen nepatrně od sebe liší, a kterážto obě jsou s nářečím vlastních Srbův totožná; z toho však ještě nejde, aby Chorvátům čakavským, a štokavským, třeba by již sem tam neznali jména „Chorvát“, dávano bylo zcela neznámé jim jméno „Srbův“, jak to mnozí dělají (Šafářík, Vuk). S náboženstvím se má věc podobně; nelze totiž vzíti za pravidlo, že **J**. katolíci jsou Chorváti, pravoslavní pak Srbové; ku př. katolíci ve východní Bosně, pak v Hercegovině, katol. Bunjevci jsou původem zajisté Srbi; dalmat. Dubrovčané jsou skoro veskrze katolíci, Kotoranův čtvrtina. V krajinách, kamž se dala houfná stěhování pravoslavných Srbův od XVI. stol. počínaje, jest hrozná směsice obou vyznání, a zde by bylo pravou nemožností vyšetřiti, kdo zejména jest Srb a kdo Chorvát; tak v sev. Dalmacii, v okr. Zadarském a Splitském, většinou spadajících do starého histor. Chorvátska, jest vedle 274.642 katolíkův (mezi nimiž jen nepatrně číslo Italianův) 51.617 řeckých nesjednocených (dáta z r. 1857); ve Vojenské Hranici chorvátsko-slavonské, spadající zcela v dávné Chorvátsko, jest vedle 396.843 katol. 5486 řeckých sjednocených a 272.755 řeckých nesjednocených; podobně se mají věci ve Voj. Hranici srbskobanátské velkou většinou pravoslavně, ve Srěmu zcela pravoslavně a v županijách Požežské ($\frac{1}{3}$ pravosl.) a Virovitické ($\frac{1}{4}$ pravosl.) atd. Co se konečně písma týče, víme, že jižní Dalmatinci užívali a užívají hl. písma latin., katol. Bosňáci měli do nedávna odrůdu cyrilice tak zv. bukvič, které užívali i severní Dalmatinci (ku př. statut Poljický jest jí psán), část Chorvátův čakavcův má zase svoji glagolici. — Dle toho všeho, co jsme zde řekli, pozná každý, že by bylo práci Sisylvovou, chtítí určití přísně hranici mezi Chorváty a Srby; bylo by to mnohem těžší, než ku př. hledati hranici mezi Čechy a Moravany, mezi Velkopolanou a Malopolanou, a krátce řečeno, bylo by to liché a daremné dělati hranici, kde žádná není. Můžeme sice říci povšechně, že ku př. Chorvátsko, Slavonie, Istrie, severní Dalmacie jsou země chorvát-

ské, a Srěm, Báčka, Hercegovina země srbské, ale hledati v Slavonii, Vojen. Hranici, Dalmacii a Bosně hranici mezi Srby a Chorváty, jest marno a zbytečno. Rozervanost tu dobře cítil Gaj, navrhuje pro všechny **J**-ny bez rozdílu nářečí, náboženství a písma starý název Ilyrův, a zdálo se s počátku, že vznešená idea ta, chovající v sobě veledůležitý zárodek pro budoucnost všech **J**-nův, se ujme; avšak pro rozmanité příčiny zanikla myšlenka Gajova, jak obsírněji vyloženo v čl. Ilyrismus, aniž posud není obnovena třeba v jiném rouše a pod jiným jménem, jelikož ani jméno Ilyrové ani jméno **J**. není Srbům vhod. — Jak nestejně pojmají rozl. učenci význam jmen Chorvát a Srb, toho podáme jen několik ukázek novějších. Šafářík v *Národopise Slovanském*, vzav za základ jazyk, jmenuje všechny štokavce a čakavce bez rozdílu písma a náboženství Srby, ovšem dodav (na str. 63. třet. vyd.), že „i obyvatelé poloostrova Istrianského, počna od řeky Raše (Arsa), potom celého Přímoří a ostrovův jeho (čakavci) až do řeky Cetině (Boduli), anobř do samé Neretvy a odtud na východ v tureckém Chorvátsku, jmenují se až do dneška, jako již za časův Konstantina Porfyrogenety, Chorváti; avšak tito podle hlavních znakův nářečí jejich od nás k Srbům, bez ujmy však jména jejich, připočítáni jsou;“ jméno Chorvátův dáva však hlavně jen kekavským Chorvátům (jež páci na 801.000). Vuk Karadžić zase by chtěl jmenovati Chorváty jenom čakavce a kekavce, štokavce pak počítá všechny za Srby (*Kovčević*, str. 7), ovšem též dodav, že veliká část těchto „Srbův“ či štokavcův nezná již jména „Srb.“ Jakým pravidlem se řídil p. Czörnig v udávání čísel Chorvátův a Srbův, k nimžto posledním počítá Slavonce a Dalmatince, nevíme; že však zase jiným pravidlem než Šafářík a Vuk, ukazují čísla podaná v jeho *Ethn. a Hdb.*; v tomto udává číslo „Chorvátův“ na 1,337.000 (a sice v dolních Rakousích 6870, v Krajině 15.660, v Istrii 88.016, na Moravě 1000, v Uhřích 120.092, v Chorvátsku a Slavonii 537.880, ve Voj. Hranici 540.992, v vojště 26,500); číslo „Srbův se Slavonci a Dalmatinci“ na 1,438.201 (a sice v Istrii „Morlachův“ 44.575, v Dalmacii 369.310, v Uhřích 397.954, v Chorvátsku a Slavonii 271.477, ve Vojen. Hranici 324.385, ve vojště 30.500). Dle toho se zdá, že Czörnig má za „Chorváty“ obyvatelé vlastních Chorvát, chorvátské Hranice Vojenské, větší části Istrie s Kvarner. ostrovy, a uher. osady chorvátské, ostatní **J**-ny ve vých. Rakousích za „Srby“; měřítkem mu není tudíž ani jazyk, ani náboženství, ani historie, nýbrž jen nyn. territorium čili měřítko zcela libovolné. Zase jinak než Czörnig pojal **J**-ny známý rakouský zeměpisec a statistik Varhánek (1857), který všechny Dalmatince a Istriance jmenuje „Chorváty“, Slavonce však „Srby“ atd. — Majíce všechny tyto zde uvedené okolnosti na mysli, vzdali jsme se docela marného hledání a ustanovování národopisné hranice mezi Chorváty a Srby, a přesvědčení jsouce, že obě větve ty činí jen jednu haluz **j**-skou, rozdělenou z rozmanitých příčin v náboženství a písmě, považujeme je za jeden celek, v nějž snad v časech pozdějších bude možno pojítí i Slovence i Bulhary, a nazvati všechny neutrálním a významným jménem *Jihoslované*.

1. *Slovinci*, u Němců od pradávna nazývaní Vindi, západní ratolest **j**-nská. Vlast jejich, často jmenovaná *Slovenie*, spadající celkem do císařství Rakouského, zaujímá nyní jižní část Korutana a Štyrska, Gorici, sev. část Istrie, Krajinnu, pak malé částky Benátska (deleg. Videmské) a Uher (v stol. Saladské, Železné a Šímedské). Vůbec mluvě, dělí je na sev. od

Němcův čára, tažená (od záp. na vých.) od dolní Zily ok. města Běláku za Celovec a Velkovec (v Korutanech) k Arnoži na Muře (v již. Štyrsku), podle Drávy k Radgoně a do Uher k sv. Gothardu; odtud se obrací na jih a jde podle hranic štyrsko-chorvátských a krajinsko-chorvát. okolo německých osad Kočevských k Sněžniku, pak poříčím Dragoni (v sev. Istrii) podle břehu mořského k m. Divinu, dosahuje skoro (ital. již) měst Terziče (*Monfalcone*) a Gradišky, potom Starého města (*Cividale*) v Benátsku, odkud se točí na sever k dolní Zile. Na této čáře mají Slovenci za sousedy Maďary (od sv. Gotharda k Lendavě), potom Chorváty až k ústí Dragoni, na západě Italjány a Furlány. Všechny Slovincův počítá se asi 1,200,000, kteří takto se rozvrhují dle

zemí:	Šafařík	Kozler	Klun	Czörnig	Hdb.
Štyrsko	378.000	375.000	363.000	369.242	
Korutany	84.000	113.000	96.000	92.767	
Krajina	398.000	450.000	418.000	421.398	
Přímoří*)	217.000	207.000	298.990(?)	198.451	
Benátsko	22.000	26.000	26.317	26.892	
Uhry	52.000	50.000	50.000	52.379	
Chorváty	—	—	—	2.400	
Vojsko	—	21.000	22.000	20.000	
Úhrnem	1,151.000	1,242.000	1,274.307	1,183.533	

Slovinci jsou skoro všichni římský katolíci; jenom asi 13.000 (dle Šaf.) jest protestantů. V této Slovincii jsou tak zvané vyšší třídy v Korutanech, Krajíně a Štyrsku z větší části německé, v Přímoří hl. italské (zde 113.486 Ital., 48.840 Furlancův a 8150 Němcův, *Cz. Hdb.*); a jazyky něm. a italské podnes jsou v úřadech a školách panující, ačkoli mnoho již ustoupily zmáhajícímu se živlu národnímu. Nejsilnější jest živel slovenský v Krajíně (jen 29.783 Němcův a 15.660 Chorvátův), kde též města nejsou tak změněna, jako na př. v Korutanech, nebo zvláště, jako v Přímoří. V Lublaně se z největší části káže po slovensku, v Celovci jen v 1 kostele; Terst je skoro celý ital., v Gorici jsou Slovinci ve předměstích; istriánská města jsou z největší části ital., hl. Koper, Mile, Izla, Piran. — Jmen pomístních u Slovincův (slov. forma je nom. sing. Slovenec, Slovenic n. Slovenc) jest dosti; v Korutanech jmenují se Korošci n. Goratanci, v Krajíně Krajnci, v Štyrsku v horách jižně od Drávy Pogorci neb Pogorjanci, tamž jižně od Mury v slovenských Goricích Goričané, dvojí Polanci, Murští v rovinách od Radgony do Lotmerku, a Dravští na rovině Ptujské u Drávy, Chalozané v Chalozech t. j. okolí na dolejší Dravni, Pesničari na ř. Pesnici, Šavničari na Šavnici; v Krajíně Gorenci v Gorenku t. j. v horní Kr. (v Lublansku), Dolenci v Dolensku (v Novoměstsku), Notrajnci ve střední a vnitřní Krajíně (a sice Kraševci v podkrají hory Krasu, Pivčané na řece Pivce, Vipavci na Vipavě); v Korutanech Zilavci na řece Zili; v Itálii Rezjané na řece Rezji, a pod nimi Slařontí v horách ve Furlanech. (O benát. Slovincích srv. *Arhiv za povjestnicu jugoslav.*, kn. III. str. 306 a násl.) — Slovinci v Uhřích jsou zde od prvního osídlení se Slovanův v Noriku a Panonii; u Němcův slují *Wenden*, u Maďarův vůbec *Tótok* (t. j. Slované), též mylně *Vandalusok* (Vandalí); v XVI. stol. rozmnožili se novými přistěhovalci

z Chorvát. Czörnig v *Ethn.* (III., str. 124) páčí počet Sl. v Salad. stol. na 32.400, v Železně na 15.450, v Šimešské na 1000, v Congradské (porůžnu) na 750, dohromady v Uhřích na 49.600. Dle Šafaříka jest v Uhřích 160 slov. vsí s 18 farami katol. a 4 farami protest. (Obširněji o uher. Slovincích v *Slovenii* 1849.) — Taková jsou sídla Slovincův za časův našich; mnohem prostrannější však byla na západu a na severu od VII. do XI. století; neboť za času toho zaujímali celé Korutany, Štyrsko, Rakousy na pravém břehu Dunaje, část Salcburku a Tirol. Západní rozhraní Slovincův od Němcův byly tehdejší hory od pramenův Drávy na půlnoc k řece Šalzachu, odtud dále táž řeka a Inn až k Dunaji (vesnice slovenské byly porůžnu i v Bavořích), na severu Dunaj od Pasova až po Vídeň; na východě hraničili nejdříve s Avary, potom s Moravany (v Panonii) a Chorváty; v severních svých vlastech, nyní již jim ztracených, hned od počátku společně s Němci obývali. O přebývání Slovanův v nyn. Rakousích svědčí časté zmínky v starých listinách od VIII. stol. počínaje až do XII. stol. (hl. na Truně a Enži, kdež se jmenuje krajina *slovanskou*), jakož i dosti mnoho slovan. jmen řek podnes zachovaných. Podobně i ve vých. Tirolsku, v údolí Bystrickém (*Pusterthal*) až k Aguntu (nyn. *Imnichen*, v. t.), kdež klášter benediktinský vystavěn k obrácení Slovanův na křesťanství, výslovně se jmenují v VIII. stol. Slované. V severním Štyrsku nyní něm. připomínají se Slované často od X. stol. až do XIII. stol. v písemných památkách; pokrají řeky Drávy od vzniku jejího až k Běláku sluje od IX. stol. obyčejně Slovanou zemí, podobně v sever. Korutanech velmi často se vyskytají slovenské osady. Furlánsko bylo v VII. stol. otočeno Slovaný, a známost jazyka slovenského byla rozšířena na samém dvoře vévodském. Památkou přebývání Slovincův v krajínách nyní německých nese kromě toho hojnost vlastních jmen hor, míst, řek atd. (Obširně doklady všeho toho v. v Šafařík vých. *Starožitnostech*, §. 36, str. 708—713, a v rozpravě Šemberové níže zpomenuté.) Zvláště názvův jednotlivých větví staroslovenských vyskytá se málo. Pomíjíme podnes trvajících: Štyrané, Korutanci, Krajinci a j., o nichž pod články Štyrsko, Korutany, Krajina atd. jest pojednáno; Chorváti vyskytají se na střední Muře; památka někdejších Stodoranův (v. t.) a Suslův (v. t.) trvá podnes v několika jmenech. — Slovinci přistěhovali se do svých vlastí alpských z pravlasti slovenské Zatatranska, kdež bydleli společně s Chorváty a Srby; tak možno souditi i z jich jazyka, jazyku srbs.-chorv. nejpříbuznějšího, i z místních jmen, z nichž mnohá vyskytají se za Tatrami. Zaujali sídla svá ke konci VI. století (592—595), a sice nejspíše chtějíce zniknouti nátisku avarského. Od roku 595 připomínají se časté války Bavorův a Furlancův se Slovaný Karantanskými*), jakož i vpády Slovanův těch do Istrie a Furlán konané často ve spolku s Avary, jich vrchními pány. Moc avarskou v Slovincích zlomil Samo (627—662), k jehož veliké říši západoslovenské náleželi i Slovinci. Smrtí Samovou zašla i jeho říše, a Slovinci rozštěpeni na mnoho knížectví, po častých bojích s Furlánci, Bavorý a Avary dostali se konečně z větší části pod vrchní

*) V Přímoří jsou dle starší *Czörn. Ethn.* takto rozděleni: v Goricku 136.460, v Terstsku 26.948, v Istrii 38.878. Táž *Ethn.* udává Slovincův v Korutanech 95.735, ve vojště 29.900; ostatní čísla jsou menší svrchu položených. (Všechny Slovincův udává 1,171.954.)

*) Tak zajisté jmenují je obyčejně spisovatelé staří: Carantani, Karentani, Quarantani, Carinthii atd., často s přidáním Selavi, Selavini; u rus. Nestora slují Chorutané, u čes. Dalimila Korutané atd. Slovincům samým sluje Goratan n. Koroško země, Goratani n. Korošic obyvatel Korutan.

panství vévod Bavorských (748) a s Bavorskem pod vládu Frankův na konci VIII. stol. (od r. 788 poč.). Sporé dějiny Slovincův za té doby v. pod čl. Korutany. Křesťanství dostalo se k Slovincům dvoji cestou, totiž z Itálie (od Akvileje) a z Němec (od Salcburku). Nejvíce prosluli sv. Amandus, biskup Utrechtský, ok. 630, více sv. Rupert, biskup Vurmuský (684—718), pak hl. Virgilius biskup Salcburský (745—785), nazvaný „apostolem Korutancův“, a nástupce jeho Arno a j. Hranicí mezi diecesí Akvilejskou a Salcburskou prohlášena ř. Dráva (810). Po podrobení Slovincův vládě Frankův patří se dějiny služebného poddanstva v blesku hrdinských činův jich pánův. Území národem slovanským zaujaté na rozličná panství německá jest rozděleno, náležející dílem k vévodství Bavorskému (krajisté východní čili pozdější Rakousy, vévodství Korutanské), dílem k vév. Furlánskému (Slovenské pomezí — *Windische Mark*), jimiž se děle nemůžeme zabývati, odkazující čtenáře k čl. Rakousy, Štyrsko, Korutany, Krajina, Gorice a Istrie. Za panování Němcův, zaujímavých všechna vyšší místa v církvi i státu v krajinách slovanských, uvržení jsou Slovinci v tuhé poddanství a z velké části změněni. Od toho času pochází převrácení čestného národního jména *Slovan* na podlý význam *raba, otroka* u národův germanských a romanských (*sklave, slave, slaef, esclave, esclavo, schiavo*), což nejdříve v Němcích, potom v krajinách romanských odtud pošlo, poněvadž Frankové podrobenými Slovincy co nějakým zbožím skrze Židy do jižních zemí kupčili, prodávající je v nevolné otroctví do ciziny. Dálo se to jak na jihu se Slovinci tak i na severu s polabskými Slovincy (hlavně Srby). — O historickém národopise Slovincův srovnej Šafaříkovy *Starožitnosti slovanské* (§. 35. a 36., stránka 687—716), a o někdejších Slovincích v Rakousích důkladnou rozpravu *Semberovu: O Slovincích v Dolních Rakousích* (v *Časopise Českého Musea* 1844, hlavně svazek 4.), ku kterýmž v ostatním odkazujeme.

2. *Chorváti a Srbové* čili *Jihoslované* v užším smyslu. Vlast národa toho zaujímá nyní v císařství Rakouském větší část Istrie, Chorváty, Slavonii, Dalmacii, skoro celou Hranici Vojenskou, jakož i veliké území a četné osady v království Uherškém, v Rakousích Dolních a na Moravě; na poloostrově Balkánském (v Turecku) Bosnu, Hercegovinu, knížectví Srbské, Starou Serbii, Černou Horu, s příležitými krajinami Albanie (Zetu), potom několik osad okolo Ochridského jezera v Maceдонii a Albanii; k nim dlužno přičísti i málo četné již osady v Rusích. Čára, obmezující národ Chorvátsorbský, vychází v Istrii od ústí Dragonje a jde podle pobřeží Jaderského moře skoro až k ústí ř. Bojany v Albanii, odtud po rovině Zetě ke Gusini, Djakovici, Prizrenu, potom horami na západ od bulhar. Moravy ležícími k řece Timoku, vedle rumunských osad v knížectví Srbském k Dunaji, přes nějž přechází do Rakous, kdež (vůbec mluvě) okolo míst Bělé Crkve, Dety, Temešváru, Aradu, Segedinu, Senty, Baje (na Dunaji), Muhače, Šikloše, Pečuhu k Drávě se táhne, pojímá několik osad na levém břehu ř. Drávy a Mury, a jde pak podle hranic štyrských, krajinských okolo německých osad Kočevských k vzniku a ústí Dragonje v Istrii. Na této čáře hranic Srbové a Chorváti se Slovinci a Itáliány (v Istrii), Škipetáři (Albánci), Bulhary, Rumuny a Maďary. Obširnější zprávy o osadách srbských a chorvátských v Uhřích, Rakousích a Moravě jsou podány níže. Uvnitř území, Srby a Chorváty obývaného, bytuje s nimi společně veliká směs národův a jazykův, o kterých zde můžeme jen zběžně promluvit, odka-

zující ostatně k národopisným mapám; v jižních Uhřích, též v Slavonii, Maďaři, Němci, Slováci, Rusíni, Rumuni (počet jejich v knížectví Srbském udává Lejean na r. 1857 na 104.343, Kolb v *Handbuch der vergleichenden Statistik* Leipzig 1862 na r. 1861 již na 120.000); v Staré Serbii (Metochii) jest území srbské protkáno hustými osadami Škipetárův kmene Glegův; ve městech Staré Serbie, Bosny a Hercegoviny bydlí něco pravých Turkův (Osmanův), města dalmatská a istriánská jsou hl. italská (v Istrii 61.000 Ital., v Dalmacii 45.000). Chtějice podati počet národa Srbskochorvátského, jsme v nemalých rozpácích; určitý počet možno podati jenom o rakouských J-nech a o Srbech v knížectví Srbském, a poněkud i o Černé Hoře; o Bosně, Hercegovině a neméně o Staré Serbii a severní Albanii nelze nic určitého podati, jankož již počet obyvatelstva vůbec bez ohledu na národnost jest jen nedokonale znám. Povázíme-li však, že v Hercegovině a Bosně není skoro žádných pravých Turkův (Osmanův), můžeme směle počty v člancích Bosna a Hercegovina udané (900.000 a 254.000, o jichž neveliké spolehlivosti v. ty čl.) obrátiti na J-ny. Docela žádných zpráv nemáme však o síle obyvatelstva srbského v Staré Serbii a Albanii, a starý počet u Šafaříka udaný na 400.000 duší *) zdá se nám býti příliš veliký, pohlédneme-li na mapu Lejeanovu, kdež v Staré Serbii jest většina na straně Albáncův (dle Hahna 70.000). Lejean sám tápá v samých tmách, neudává u Srbův tur. skoro žádných čísel, nebo podává nejvíce chybna dáta (všech Srbův v Turecku udává jen 1,660.000, kdežto Šafařík pravdě mnohem podobněji na 2,600.000; Lejean uvádí zároveň číslo 1,490.000 tur. Srbův, vzaté prý ze Šafaříka — odkud?; počet Srbův v knížectví udává na 885.000, kdežto Kolb na rok 1861 má 955.000). Kromě toho liší se značně Czörnig a Šafařík i při rakouských J-nech o 616.889, jak z tohoto seznamu jest viděti:

	Czörnig <i>Hdb.</i> **)	Šafařík
v Uhřích	518.046	} 2,964.000
v Chorv. a Slavonii	809.357	
ve Vojen. Hranici	865.377	
v Přímoří	134.891	
v Rakousích d.	6.870	
v Moravě	1.000	} 40.000
v Krajině	16.260	
v Dalmacii	369.310	391.000
ve vojště	57.000	—
v čís. Rakouském	2,778.111	3,395.000

*) Šafařík totiž udává pro Bosnu, Hercegovinu, Starou Serbii a Albanii 1,552.000 Srbův, od nichž odtáhneme-li obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny (900.000 + 254.000), zbude pro St. Serbii a Albanii 398.000.

**) Czörnig udává „Rumunův“ v Krajině 600, v Přímoří (t. j. Istrii) 2300; při prvých se zcela zmýlil, zaveden byv jmenem *Vlach*, kteréž jim, vynávajícím víru řeckou (sj. i nesj.), přidávají jejich katoličtí bratři a sousedé; titot Czörnigovi „Rumuni“ jsou čtí jihoslovanští *Uskoci*, rodáci sousedních Žumbercánův Hranicárův, a jsou na polo řecko-nesjednocení na polo řecko-sjednocení (teprvé od polovice XVIII. století). (O nich srovnej důkladnou rozpravu v *Ost und West* roku 1862, 20. a 22. bř.). Číslo 600 přidali jsme tudíž k počtu 15.660, Czörnigem pro krajinské Chorváty udanému. Oněch 2300 Rumunův v Istrii jsou Čiribirci (v. t.), kterých však, ač původem jsou Rumuni, nyní nemožno již počítati k Rumunům, nýbrž k Slovanům. Počet J-nův v

Podávající počet tureckých J-nův (hl. Srbův), nemůžeme jinak, než obmezit se udaji Šafaříkovými a pak čísla udány v člancích Bosna, Hercegovina, Černá Hora, nespolehlivého Lejeana docela se spustivše. Dle toho jest počet J-nův na poloostrově Balkánském v Turecku atd. asi takový:

	Šafařík
v Srbsku	955.000
v Černé Hoře	124.000
v Bosně	900.000
v Hercegovině	254.000
v Staré Serbii	400.000 (?)
v Albanii	
v Turecku	2,633.000
	2,600.000

V Rusích počítá Šafařík ještě 100.000 Srbův, Schnitzler však (*L' empire des Tsars*, Paris et Strasbourg 1862, 2 d.) již jen 1400, což si možno tím vysvětliti, že Srbové usedli více 100 let mezi národem Ruským, jazykem a vírou jim příbuzným, odložili z větší části již svoji národnost, přijavše ru-

skou. Dle toho byl by seznam všech J-nův v užším smyslu (Chorvátův a Srbův) dle říší tento:

	Šafařík	Czörnig a j.
v Rakousích	3,395.000	2,778.111
v Turecku a j.	2,600.000	2,633.000
v Rusích	100.000	1.400
	6,095.000	5,412.511

Značný rozdíl tedy skoro o 682.500. — Náboženstvím jsou Chorváti a Srbi rozděleni na tři díly, vyznávající víru řeckou, latinskou a mohamedánskou. K lepšímu porozumění podáváme zde tabelku J-nův podle zemí a náboženství. Při tom však podotknouti dlužno, že i čísla o Rakousích podaná jsou jen aproximativná, jelikož při ustanovování národnosti (r. 1851) nehledělo se k náboženství, při sepisování pak obyv. dle náboženství (r. 1857) opět nehledělo se k národnosti; čísel zde postavených nabylí jsme tudíž jenom mnohými subtrahcemi; o číslech v Turecku platí totéž, co jsme řekli svrchu o číslech národnosti. (Řecko-sjednocení, ostatně málo četní, pojeti v počet katolíkův).

Z e m ě		Jihoslované v u. s.		Pravoslavní		Katolici		Mohamedáni	
Čis. Rakouské	Vojenská Hranice	865.377	2,778.111	446.443	1,011.622	418.934	1,766.489	—	
	Chorv. a Slavonie	809.357		129.549		679.808			
	Uhry *)	518.046		334.954		183.092			
	Dalmacie	369.310		77.150		292.160			
	Istrie	134.891		232		134.659			
	Krajina	16.260		294		15.966			
	Rakousy Dolní	6.870		—		6.870			
	Morava	1.000		—		1.000			
	Vojsko	57.000		23.000		34.000			
Srbsko		955.000		955.000		—		—	
Černá Hora		124.000		124.000		—		—	
Turecko	Bosna	900.000	1,554.000	477.000	839.000	123.000	158.000	300.000	557.000
	Hercegovina	254.000		112.000		35.000		107.000	
	Stará Serbie a Albanie	400.000 (?)		250.000 (?)		—		150.000 (?)	
Rusy		1.400		1.400		—		—	
Uhrnem		5,412.511		2,931.022		1,924.489		557.000	
Šafařík počítá		6,095.000		2,880.000		2,665.000		550.000	

O jmenech Srb (*Srb, Srbin, Srblijin* a j.) a Chorvát (*Hrvát, Rvát*) jednali jsme obšírně výše, jakož jsme i vytkli příčiny, z kterých jsme se vyhnuli oběma těm pojmenováním. (O významu obou jmen srv. čl. Chor-

Dalmacii udává *Cz. Ethn.* na 378.676, v Krajiné 17.583; ostatní čísla jsou menší svrchu položených. Všechny Chorvátův a Srbův udává na 2,757.602 čili s oněmi „Ostromanen“ (600) a Čiribirci (2795) na 2,760.997 duší.

*) Jelikož po 20. říjnu 1860 staly se veliké změny ve východní polovici císařství Rakouského, kdež zejména zrušena býv. Srb. Vojvodina a Banát a vtělena do Uher kromě Srěmu, který vrácen Chorvátsku (od něhož však odňato Mezimurí), nelze určitě udati počtu pravoslavných a katolických J-nův v nyn. Uhřích v nedostatku nových zpráv. Czörnig *Hdb.* udává dle svého způsobu v nynějších Uhřích 397.954 „Srbův“ a 120.092 „Chorvátův“; v starší *Ethn.* udává v býv. Vojvodině 63.000 (vlastně 62.936) Šokečův a Bunjevcův čili „katol. Srbův“, bydlících hl. v Báčec, tedy v nyn. Uhřích. Mnoho tedy as

váti; Srbi). Podáváme zde názvy pokrajinské a místné, jichž se v území, Chorváty a Srby obývaném, zachovalo veliké množství, pomíjejíce známé zeměpisné názvy Dalmatinci, Bosňáci, Hercegovci, Černohorci, Slovenci, Dubrovčané atd. Mezi Chorváty kekavskými či Kekavci slují obyvatelé Záhřebské županije Bezjáci a Puhovci, obojí však jen přezdívka (*bezjak* u Vuka = hlupák), Majdáci, obyvatelé horského údolí Samoborského; pak jsou běžné pomístné názvy Zagorci, Mezimurci, Podravljané, Poljanci a j. Obyvatelé jihovýchod. koutu Krajiny okolo Metliky slují dle bílého oděvu Bílí Krajnci (okolo pramenův Kulpy Brajci), v severní Dalmacii v přímoří Morljáci, na ostrovech Kvarnerských a severodalmatských Čakavci (na ostrově Krku Čúci t. sovy, na severodalmat. ostrovích Boduli, obojí však jen přezdívky), Čiči na Čičím poli v Istrii, Uskoci, Žumber-

nechybíme, přidáme-li tento počet k počtu 120.092 uher. Chorvátův zajisté katolických, čímž nabudeme aspoň poněkud jisté číslo J-nův pravoslavných a katol. v nyn. Uhřích.

čané v jižní Krajině a v okrese Sluinského pluku mezi Krajinou a Chorv.; Šokci (v Báčce Bunjevci) slují J. římského vyznání u řeckých J-nův; katolíci J. (jakož i mohamedánští) jmenují naopak pravoslavné své bratry Vlasy (v Dalmácii okolo Spljetu a Sinje Rkaći n. Hrkaći), což vše jest vlastně přezdívkou, ačkoli nyní často sami Šokci a Bunjevci říkají „já jsem Šokac, Bunjevac atd.“; jméno Vlach není dle (Vuka) přezdívkou v Dalmácii, kdež měšťané a ostrované jmenují Vlasy prostý lid (Morljáky) ze suché země; rozšířeny jsou též názvy Kršćanin, což u pravoslavného znamená katolika, a Hrišćanin, což jest opět u katolika pravoslavný; u Maďarův slují Srbové ode dávna Ráci podle staré stolice županův Srbských Rase, nyn. Nový-Pazar (lat. slovom *Rassiam* n. *Rasciani*, něm. *Raizen*); v knížetství Srbském sluje krajina mezi Drinou a Savou prastarým jmenem Máčva, a obyvatelé Máčvané, území mezi Dunajem a Timokem Braničevo, Krajina a Ključ (obyv. Braničevci, Krajnici, Ključané), mezi Kolubarou a Moravou Šumadija (Šumadijnci); v Bosně kout mezi Savou a Drinou Semberija a ob. Sembeři; v Staré Serbii Stari Vlah krajina m. Ibrem a Drinou v odvětví Šarské planiny, pověstné Kosovo-pole, Metochija okolo m. Prizrenu, Djakovice, Peće, kláštera Dečan; Zeta (obyv. Zećané), úzký pruh severní Albanie v sousedství Černé Hory. (O některých důležitějších názvech těchto, jako o Morljácích, Čičích, Uskocích, Vlaších, Máčvě, Braničevě, Krajině, Kosově, Zetě a j. pojednáno jest obšírněji ve zvláštních člancích.) K četným pomístným jmenům rozličných plemen a krajin černohorských (v. Černá Hora) a sousedních hercegovských (Popovo, Korjenici, Nikšići, Drobnjaci, Vasojevići, atd.) i dalmatských (Paštovići, Konavljani, Poljica, Kastela a j., srv. Karadžić *Kovčević*, str. 31—32) zde jen ukazujeme, nemožouce jich všech dopodrobna vyčísti. —

Osady J-nův a) Chorvátské osady v Uhřích. V Uhřích jsou Chorváti v stolici Železně, a sice obývají mezi německými Hienzy malé osady Stinac a Kumersdorf, potom částečně smíšení s Němci území od Dobravy (Kroatendorf) až k Zajičevu Selu (Hasendorf) a od Sv. Eleku (Stegersbach) k Abdalci (Edlitz), potom mezi Němci a Maďary od Schönavy k Chorvátskému Šici (Kroat. Schützen) a od Prostrumu k Nádalje (u Körmenu). V stolici Šoproňské (u Neziderského jezera slují „vodní Chorváti“) bydlí mezi Němci u Železna a Šoproně, potom mezi osadami něm. a maďar. od Homoku (něm., maď., chorv.) k čistě chorvát. Židání (Siegerdorf) pod Ločmanem. V Mošonské stol. žijí Chorváti podle rakous. hranic od Kópčéně (Kittsee) a Pándorfu (Parendorf) až k Sarnodorfu, potom v Bezeni (Pallersdorf), Kimli (Kimling). V Prešpurské stol. jsou Chorváti již tuze se Slováký smíchání, a poněkud jen v místech Dubravec (Kaltenbrunn), Lamáci (Blumenau) a Bystřici (Bisternitz) možno je poznati. — Číslo Chorvátův v Uhřích, porůznu osedlých vně celku j-nského, nelze udati. Všechny Chorvátův v Uhřích spolu s Chorv. v stol. Šimedské a Saladské, k níž r. 1861 připojeno Mezimurí (as 45.000 obyv.), počítá Czörnig *Handb.* 120.092 (Šaf. 145.000), římských katolíkův; v starší *Etbn.* udává Cz. 71.926 Ch. v Uhřích, 2860 ve Vojvodině a Banátu, což činí dohromady 74.786 a s mezimurskými Chorváty okrouhlým počtem 120.000. — Vpády turecké od r. 1463 skoro neustále do Chorvát se opětující, byly příčinou, že mnoho obyvatelův přehalo z nyn. tur. Chorvát (severozáp. Bosny) do krajin mezi Sávou a Drávou, a když vpády ty

konány i do dnešní Slavonie, která konečně Turky zaujata, i za Drávu do Uher. V pol. XVI. stol. sebral generál Kaspar Seredy († 1550) obyvatele Kostajnice před Turky prchající a osídlil je v Prešpurské stolici, hl. ve Velikých Šenkvicích a Rajči (maď. Récse, něm. Razersdorf); potom též v Čánoku a Tarnoku. Hrabě Štěpán Illyesházy osídlil Malý Sisek Chorváty z Čánoku. Porůznu osedlí Chorváti jsou v Malých Šenkvicích, Chorvát. Grobě, Naháči (u Trnavy) a j., ačkoli potom zaměnili jazyk svůj s nářečím slovenským. Téhož času založeny chorvát. osady Lamáč, Dubravka, Novo Selo, Bistrica, svolením hr. Báthoryho; též do Mariánky (Marienthal) přistěhovaly se některé chorvát. rodiny. R. 1575—84 popádu několika pohraničných míst chorv. vystěhovali se Chorváti do Mezimurí a do okrese Šág (Totság) Železně stolice ke svým bratřím Slovencům, pak do stolic Mošonské a Šoproňské. Hrabata Batthyani, zastávající důstojenství bánské, povolali mnoho chorv. osadníkův, hl. od Koprivnice do Salónaku a Rohonce (obě v Železně stol.). Tito přistěhovali Chorváti nazýváni bosenskými, okolo jezera Neziderského a Dunaje osedlí vodními (*Croatae aquatici*, *Wasser-Croaten*). Ale osadníci tuto považování za uprchlíky, kterým jen na čas útočiště jest poskytnuto, jich však nebylo lze v nových sídlech zadržeti, bylo-li by jim libo vrátiti se do původní vlasti, což se ovšem nestalo. — b) Chorvátské osady v Dolních Rakousích a na Moravě. V Dolních Rakousích počítá se Chorvátův 6870 (*Cz. Hdb.*; *Cz. Eth.* 6460); a sice bydlí po Litavě mezi Němci v Fischelsdorfu, Hofu (Cimov) a Au (Cindrov), též málo v Mannersdorfu, potom na Moravském poli na levém břehu Dunaje od Mannersdorfu (Selce) a Breitstätten (Bratštátn) až k Engelhardstätten (Poturno), oddělně v Breitensee (Bratišej) a Zwerndorfu na řece Moravě, již silně změnění; konečně na ř. Dyji v Nové Vsi (Ober-Themenau) a Poštorni (Unter-Themenau) se Slováký. Chorváti tito rakouští silně se poněmčují. Podrobný seznam chorv. osad dolno-rakouských podávají Šembera ve své rozpravě *O Slovanech v Dolních Rakousích* (v *Časop. Česk. Mus.* 1845, sv. 2.), a Czörnig (I., str. 662—663, též násled.). Do Rakous přišli Chorváti v druhé polovici XVI. stol. Dle tradice přivedl general Krištof von Teuffenbach ok. r. 1580 as 4000 Chorvátův do Rakous a Moravy; jisté jest, že místo Kopfstätten (Guštátn) dostalo r. 1560 chorv. faráře, a téhož času snad i Eckartsau, Fráma a Ogrún (Vagram). Mnohé osady založeny později, jako ku p. Loimersdorf (Limišdorf) r. 1739, a Poturno. Německý jazyk rozšířil se v chorvát. osadách od časů císaře Josefa, za něhož zakládány německé školy. Obšírných zpráv o Chorvátech dolno-rakous. podal Šembera v ztomenuté již rozpravě. — Na Moravě počítá se 1000 (*Cz. Hd.*; *Cz. Eth.* jen 720) Chorvátův na hranicích rakouských jižně od Drnholce a záp. od Mikulova ve vsích Frelštorfu (Fröllersdorf), Novém Přerově a Guttenfeldu. Přivedení sem byli též ok. 1580 od generála Teuffenbacha. — c) Srbské (vlaské) osady mezi Chorvátý. Na druhé straně přijímání jsou (asi od r. 1530) do dnešní severní Dalmacie a pobřežní Hranice uprchlíci z Bosny i Srbska vyznání pravoslavného, tak zvaní Uskoci (v. t.), jichž hl. stanoviskem byl Senj, potom Karlovec; též v distriktu Zumberškém osazení. (Bližší zprávy o tom srv. v čl. Hranice-Vojenská, str. 923 a 925, a Uskoci). Do krajin mezi Unou a Kulpou přijaty jsou mnohé rodiny Morlachův (1580), potom osadníci z tak zv. Malé Valachie (v nyn. Požežské žup.) r. 1597. Osadníci tito nesjednoceno-řeckého vyznání nazýváni teh-

dáž obyčejně Vlacy. Po bitvě Moháčské náramně spustly krajiny nynějšího Chorvátska (tehďáž jmenované Horní Slavonii, tak zv. *desertum secundum*), a r. 1572 usídlilo se zde u pohoří Kalnického několik rodin srbských z Bosny, kteréž r. 1600 následoval větší počet (do tak zv. pozd. generalátu Varaždinského). „Vlachové“ tito často se připomínají v zákonech uherských XVII. stol.; a v jedné písemné památce (*Informatio de Valachorum in confiniis regni Slavoniae degentium* etc. od r. 1662) tito „certi Valachi“ výslovně se jmenují „Rasciani sive, ut verius dicam, Serviani, nam ex regno Serviae prodierunt.“ Hlavní stanoviska jejich byly Križevci, Koprivnica a Ivanič. Dalšími menšími stěhováním nemůžeme se zde do podrobnosti zabývat; dobrě sestavil to Czörnig ve své *Ethnografii* (díl II., str. 162—176). — Již z tohoto stručného nástinu vidno, že v krajinách původně Chorváty (kajkavskými, čakavskými i štokavskými) zaujatých, čili v starém historickém království Chorvát. od počátku stol. XVI. až do konce XVII. veliké smíšení obou j-nských větví, chorvátské i srbské, se událo, jak o tom v následujícím odstavci ještě šířeji promluveno bude. Možno tudíž určitě hranice vytknouti mezi Srby a Chorváty? — d) Srbské osady v Uhřích jsou jižně od Pečuhu okolo Birjálu, Szalanty a Udvardu, potom smíšení s Maďary a Němci u Sigetu, Šikloše a j., a okolo Moháče. Na ostrově Čepelu byli druhdy mnohem četnější; nyní jsou čistě jen v Lóré, s Němci v Čepu, Čepelu a Tekeli, pak v Bělehradské stolici v Erčinu a Batě s Maďary, v Erdu (Hanzabéku) s Maďary a Němci. V Budíně obývají zvláštní čtvrt; jižně od Blatenského jezera jest několik srbs. osad. V Bácece a Banátu (bývalé Vojvodině) žijí Srbi okolo Subotice, v mnohých osadách po Mároši v Srb. Čanádú, Sv. Mikoláši, Vel. Kikindě, okolo a v Temešváru, okolo řeky Begy a jižně od Temeše. (Jednotlivé osady nelze zde do podrobnosti udati). Všechny Srby v Uhřích počítá Czörnig *Hdb.* 397.954; v starší *Ethn.* má ve Vojvodině a Banátu 384.046 (z nich „Šokečův a Bunjevcův“ 62.936), v Uhřích 62.880, dohromady 446.926, od čehož vezmeme-li obyvatelů Srěmu připojeného r. 1860 k Chorvátsku (47.000 obyvatelů), zbývá nám pro Srby v nyn. Uhřích okrouhlý počet 400.000. Kolik z těchto připadá na osady srbské vně komplexu srbského ležící, nelze říci; avšak nechybíme asi mnoho, přijmeme-li v úředních zprávách od r. 1857 výtčených 14.528 řecko-nesjednocených v stolici Baráňské, 1446 v st. Tolnanské, 933 v st. Bělehradské, 4092 v st. Pešt-Piliské, 1531 v st. Čongrádské a j. (pokud nejsou v uher. stolicích Rumuni) za Srby. — Srbové v císařství Rakouském obývají, jak z předešlého jest vidno, hl. východní končiny rakous. země j-nských, zejména Srěm, Bačka, část Banátu s přilehajícími částmi Vojenské Hranice, datují dnešní sídla svá již zestol. XV., hl. však z konce stol. XVII. Porůznu vyskytují se Srbové v zemích koruny Uher. ovšem již dosti záhy (poč. od XI. stol.), a to za příčinou sousedství a přátelských styků obou mocnářství, Uherského a Srbského, ale nejvíce ve vojště. Hromadné osídlení země Barsaratské (nyn. župy Krašovské) Srby řec. nesjednoceného vyznání jeví se za Ludvíka krále Uher., který r. 1360, 1366 a 1379 převedl je na katolickou víru. Více srbs. přistěhovalcův vyskytá se v Uhřích teprve po nešťastné bitvě Kosovské (1389) za krále Sigmunda (1404 a 1412). První srbs. osada v Uhřích byla na ostrově Čepeli, sv. Abraham, nazvaný Ráčekvi nebo Ráczkaiba. Obyvatelé tito dosáhli od kr. Sigmunda, Ladislava i Matjáše rozl. privilegií, a zaujali Tekely, Sv. Martin a Čepel (v místech těch jeví se již r. 1536), jakož i část města Budína.

Mnoho Srbův přišlo do Uher i s Jiřím Brankovićem r. 1433, kdež jsou tomuto mnohé uher. hrady a města s okolím postoupeny smlouvou se Sigmundem; a opět r. 1439, kdež srbs. uprchlíci vystavěli si Janopol (Boros-Jenö) v Arad. stolicí, a dosáhli zvl. privilegia od krále Vladislava. Za krále Matjáše r. 1459 přišli opět Srbi se Štěpánem Brankovićem do Srěmu, více ještě ok. 1465 s Vukem Zmajem, který sídlil v Slankameni; a později r. 1481 pod Pavlem Knezem (maď. Kinisy) do Srěmu a Banátu 50.000 rodin. Kdežto čepelští a janopolští Srbi zabývali se hl. orbou, chovem dobytka, obchodem a t. d., byli srěmští a banátští Srbi odkázáni pro blízkost Turkův k řemeslu válečnému, a udatné jich činy pod Pavlem Knezem, Vukem, Zmajem a Dimitrem Jakšicem nejsou poslední v dějinách uherských. Na směně r. 1481 jsou Srbi (*Rasciani*) a j. „schismatici“ osvobozeni od odvádění desátku katol. duchovenstvu. Jednotlivá stěhování Srbův do Srěmu dala se i v XVI. stol., hlavně však r. 1538 k návrhu slavného obránce Kysegu Mikol. Jurišiče. (Privilegium dané od krále Ferdinanda I. srbs. kapitánům a vojvodům v. u Czörniga *Ethnographie*, II., p. 360.) R. 1659 přišlo mnoho Srbův z Keve do Budína. — Osmé a nejčetnější přesídlení Srbův do Uher událo se ke konci XVII. stol., a jest tím důležitější, jelikož tehďáž Srbové nikoli co osadníci, nýbrž co národ (*natio* nebo *gens Rasciana*, od r. 1706 jmenovaní též *gens Illyrica seu Rasciana*) s právy církevními a polit. od Uher. krále Leopolda I. jsou přijati. Již r. 1689 přešlo 6000 Srbův pod Jiřím Brankovićem (v. t.) k císař. vojsku, a generál Piccolomini získal Srbského patriarchu Arsenije Crnojeviče (v. t.). Konečně vydal císař Leopold I. 6. dub. 1690 provolání k veškerým národům v Albanii, Srbsku, Bulharsku, Silistriánsku, Illyrii, Macedonii a Bascii atd., aby uživše příznivého okamžiku k setřesení tureckého jha a k rozmnožení svého blaha, své svobody a křesťanského náboženství přestoupili na jeho stranu, proti Turkům zbraně se chopili a k císař. vůdcům se přidali. Národům těm a zemím, které právem koruně Uherské jsou poddány, slíbilo se: svobodné vyznávání náboženství, svobodná volba vojvod, zachování jich privilegií a práv a osvobození ode všech veřejných břemen a daní, kterých nenesli již před vpádem Turkův, vjma časy války, kdež k vlastní své obraně potřebné pomoci poskytnouti musí, a svobodné držení dřívějšího jich jmění. Provolání to vzešlo hl. vplyvem obou kancléřův, českého hr. Kinského a rakous. hr. Strattmanna. Následkem toho vystěhoval se Pečský patriarch Arsenij Crnojevič s 40.000 rodinami (číslo to udává sám Crnojevič v dvorské prosbě r. 1706; obyčejně se udává na 36—37.000), hlavně ze Srbska (starého), Bosny, Albanie i Valachie do Uher, a vystěhovalcům těm vykázána jsou sídla dílem mezi Sávou a Drávou v nyn. županiji Požežské (tak zvané *malé Valachii*), dílem ve Srěmu, Bácece, v krajině Janopolské u Tisy a Mároše, dílem v Komárně, Budíně a Sv. Ondřeji. Císař. privilegium 21. srp. 1690, patriarchou Arsenijem výmožeuým, potvrzeno jest přistěhovalcům Srbům osvobození od desátku, jakož i arcibiskup z jich středu zvolený a to sice svět. i duchovními poslanci srbs. národa; jemu by byli podřízeni všichni biskupi řecko-nesjednocení na celém poloostrově Řecko-slovanském, a všechny kláštery. Místo slíbeného Srbům vojvody však dovoleno Srbům zvoliti si jen místovojvodu (*viceductor rasciae militiae*) Jana Monasterlyho, který jest potvrzen od c. k. dvor. voj. rady 11. dub. 1691. Od těchto přistěhovalcův jmenovány tři županije Požežská, Valpovsko-Srěmská a Torontalská od konce

XVI. až do pol. XVIII. stol. obecně Rascia (na mapách). Cis. dvor. vojenská rada oznámila 11. květ. 1694 Crnojevići a Monasterlymu, že císař neodvolatelně ustanovil Srbům za sídla krajiny mezi Tisou a Dunajem (*in partes inter Danubium et Tibiscum sitas*); a 31. květ., že Srbům jsou vykázána sídla na Kumáuském poli a ve Slavonii, hl. v malé Valachii (v Požežské županiji); zároveň povoluje císař, „ut gens Rasciana hunc in modum translata et in fidelitate sua hucusque exhibita perseverans, solummodo S. C. R. majestati subiecta, ab omni vero alia dependentia tam comitatum, quam dominorum terrestrium exempta maneat,“ a bude-li vítězství možno, že převede Srby do jich starých sídel (což se ovšem nestalo, jelikož brzo učiněn mír Karlovický). Když se přestěhování Srbův do Slavonie stalo, dáno obnovené privilegium 4. bř. 1695 národu Srbskému, o jehož rozsáhlosti svědčí pozdější vyjednávání a žádosti Arsenije Crnojeviće; praví na jednom místě: „Ad subsequencia regna et provincias, utpote Hungariam ac in ea denominanter districtum Sakmariensem, Varadiensem et Belle-nosiensem et Croatiam, et huic adjacentes portus maritimos, districtus Lyca, et Corbaviensem confinium Carlostadiense et campum Zrinopoliensem. Item Slavoniam et in hac parvam Valachiam, praeterea Transylvaniam et reliquas quaslibet provincias hareditarias.“ Dále žádá, aby se stalo přestěhování ještě „in campum Cumanum et partem Slavoniae signanter autem parvam Valachiam et Syrmium et siquidem ex jam fato Syrmio magna pars vigore tractatus pacis (1699) Turcis cessa, et jam per hoc, pro gentis hujus habitatione insufficientis foret, idcirco in locum hujus districtum Jenopolitanum aut campum Gyulensem nominatum inter fluvios Criesiensem et Marusiensem.“ Osady Srbův v Sedmíhradech málo četné zanikly. Od poč. XVIII. stol. stěhovali se Srbové houfně i do Báčky, do Arad. a Bihar. stol., na ostrov Čepel; v Srěmu a Báčce byli tak četní, že byli vyzváni, aby volili poslance do uher. sněmu. V pol. XVIII. stol. však vystěhovalo se mnoho tisíc Srbův do Rus, když totiž r. 1751 zrušena Hranice v Banátě, a zřízeny stolice Torontalská, Temešská a Krašovská, a tamní srbští Hraničáři nechtěli se proměnit v provincialisty. Během XVIII. stol. za častých válek rakousko-tureckých vystěhovalo se opět několik tisíc Srbův do Uher. Dopodrobna se stěhování a přesídlování tími zde zabývati se nemůžeme, odkazujeme k důkladnému sestavení té věci u Czörniga (díl II. a III. hl. chronolog. přehledy osad v Uhřích). — O zevnitřních osudech rakouských Srbův, v Koruně Uherské přebývajících, v. čl. Srbsko. — e) Srbské osady v Rusích. Mnozí Srbové v Slavonii a již. Uhřích, snášejíce rozl. příkoří pro své náboženství, žádali r. 1751 císařovnu Ruskou Alžbětu, aby je přijala do své říše, což se i stalo. Pod vůdci Horvátém (v. t.), Preradovićem a Ševićem vystěhovalo se r. 1751—1753 mnoho tisíc srb. rodin do jižní Rusi, do rozsáhlých stepí nabytých r. 1739. Ukazem 11. led. 1752 nazvána jest step ta Novou Serbií, kterážto se rozdělila ve dvě části: vlastní Novo-Serbie byla na záp. od ř. Dněpru do ř. Sinjuchy, a hraničila na sev.-záp. s polsk. zeměmi a na jih s tur.-tatar.; hlavní město bylo Novgorod a tvrz sv. Alžběty; Slavjano-Serbie byla na vých. od Dněpru podle ukrajinské linie až k stanicím Donských kozákův, oddělených od ní horním Doncem; hl. místy byly zde tvrze Bachmut a Bělevskaja (nyn. Konstantinograd). Osady ty bráněny byly čtyřmi pluky husarskými a čtyřmi pandurskými. Ale již r. 1764 zru-

šena jest tato Nová Serbie, a připojena k nově utvořené gub. Novorossijské. — Schnitzler počítá v nyn. gub. Jekaterinoslav. okolo 1000 Srbův (Köppen r. 1851: 858), pak několik set v gub. Chersonské; všech asi 1400. — f) Srbské osady v jižní Albanii a Macedonii mezi Škipetáry a Bulhary vidíme na Lejeanově mapě u větším počtu u jezera Ochridského při výtoku řeky Drinu okolo Strugy a Dibry, potom roztroušené u Prespy, Bytole, na záp. od Beratu, na jih od Tirany a j. Bližších zpráv o nich není. (Těž Vuk Karadžić připomíná jich v *Kovčezici*, a ve svém *Srb. Rječniku* uvádí ku p. srbskou ves *Srbici* v Skopelském pašaliku, asi s 300 domův, z nichž jest 40 křest., ostatní muhamedánské).

Když zaujali Chorvátí a Srbové nyníjší vlast svoji v první polovici VII. stol., byly východní hranicí Srbstva proti Bulharům řeky Morava a Ibar, jižní hr. Šarské hory a řeka Drimac, jezero Škadarské proti pozdějším Škipetárům; na západě oblévalo země Srbův a Chorvátův Jaderské moře; severozáp. hr. proti Slovincům srovnávala se s nyníjší; severní pak nejdříve proti Avarům, pak Moravanům (Blatenské knížectví), a konečně Maďarům činila ř. Dráva; politickou hranicí mezi Chorváty a Srby činily ř. Cetina, Vrba a Sáva. Během času poslovanily se i četné ostrovy dalmatské, jakož i z části města, zejména proslulý Dubrovnik. Z četných větví, jakýmiž se usadili Srbové a Chorvátí v starém Illyriku, známy jsou nám mnohé: u Srbův Dukla (Zeta), Záchlumí, Tervunie, Konavli, Neretva, Bosna, vlastní Srbsko, které opět rozpadaly se na mnoho žup; z pozdějších jsou známější Rasa, Máčva, Lugomira, Chvoštvo, Užora, a j.; u Chorvátův názvy mnohých žup; (obširně ovšem pod čl. Chorvátsko, Srbsko, Hercegovina, Dalmacie, Bosna atd.). S pánstvím srbským šířil se též živel srbský na východ a na jih; v konci XII. a na počátku XIII. století opanovány od vel. županův a potom králův Srbských krajiny mezi ř. Moravou a Timokem, a mezi Ibrem a bulhar. Moravou, původně snad bulharské, a v krajinách těch ovládl docela živel srbský; taktéž i severní Albanie až k bílému Drinu stala se srbskou (Zeta); ačkoli nyní jest vyjma k Černé hoře přilehlé pruhy zcela škipetárská; uicméně jména míst jsou z větší části srbská. Nájezd Maďarův i Turkův neměl mnoho škodných následkův pro národnost srbskochorvátskou; neboť, ačkoli ku p. v Bosně a Hercegovině přijala šlechta islam, nepřestala býti slovanskou až dodnes; tím pak, že obyvatele Bosny, Hercegoviny, Srbska utíkali od útliskův tureckých do severnějších krajin j-nských, totiž do království Chorvátského (v širším smyslu) a Uherského, nedála se s počátku národnosti j-nské vlastně žádná ujma, jelikož uprchlíci ti, vylidňující sice původní vlast svoji, sesilňovali tak živel j-nský v Chorvátsku a Dalmacii, nebo jej i šířili do krajin, kdež posud nebyl. Máločetné osady j-nův, přesídlivších se v konci XV. a na zač. XVI. stol. do Apulie, již přijaly ital. jazyk (Srv. *Arkiv za povjestnicu jugoslav.*, kn. IV., str. 347). Horší následky mělo však vystěhování se mnoha tisíc rodin srbských ke konci XVII. stol. do Uher; neboť do krajin Staré Serbie a severní Albanie tím spustlých hrnuli se Škipetáři a rozmohli se vkrátce tak, že nyní mají snad převahu nad Srby nejen skoro v celé Zeti, ale i v Staré Serbii. Zdali je pravdivá domněnka Hahnova, že zdejší Albánci z části jsou autochthoni co potomci starých ilyr. Dardanův, jest těžko rozhodnouti. — Co však ztratili Srbové na jihu, toho nabyli na severu v jižních Uhřích v Srěmu, Báčce, Banátu a jině v Uhřích, kdež se podnes u dosti veliké síle udrželi. Usazením

se Rumunův v severovýchodním cípu knížectví Srbského v XIX. stol. utrpěl živel srbský nemalou újmu. — Z kratičkého přehledu toho jest viděti, že J. v užším smyslu čili Chorvátii a Srbi v celku neutrpěli mnoho na své národnosti; zajisté mnohem méně, než ku p. nešťastní bratří jejich Slovenci a Bulhaři, počítáme-li totiž k těmto posledním dávno vyhynulé a zřečtělé kmeny slovanské v jižní Albanii (Vagenety), Thesalii (Velegostiče), Morei (Jezerce, Manjáky a Milčany), jakož i ve Valachii (Séverany, Milčany), a v jižních Uhřích (Bodrice), bulhar. osady na Chalkidice a t. d. — Jaký jest konečný osud osamotnělých osad j-nských (a vůbec slovan-ských) v Uhřích a Rakousích, jest těžko říci; uvážíme-li však, že tamní J. roztrháni jsou na nesčíslné kousky, obklíčeni se všech stran silným a panujícím živlem maďarským a německým, že nemajíce žádných vyšších tříd, které by je aspoň všechny dohromady zastupovaly, a pod., nemůžeme se ubránit obavě, že J. ti, budou-li opuštěni od svých bratří, z veliké aspoň části zaniknou (jako soukmenovci jejich Bulhaři v Sedmihradsku, v Řecku a jinde), přijmouce buď národnost německou nebo maďarskou. *red.*

O duševním a fysickém životě J-nův nelze vyličiti obraz všeobecný a jednotný tím způsobem, aby všechny plemena a rody podobu svou stejně úplnou a stejně pravdivou v něm spatřovaly. Jsouce od dávných věkův politicky rozdrobeni, v náboženství i v samé literatuře rozděleni, v sousedství národův tak rozličných, nemohli se ovšem vyvinovati v životě svém směrem a způsobem jednotejným a všem sobě společným, nýbrž postupem času a působením oněch příčin rozdílných vzali též na duchu národním proměny nestejně, jichž zvláštnosti všude o sobě a do podrobná vypisovati bylo by zde nejen od místa, než i učeli toho článku na odpor. Však přes všechny rozdíly patříují se na J-nech znaky společné, tu více tu méně zřejmé, t. z naky lidu vůbec necivilisovaného, ducha starého slovan-ského, zvláštní způsob jeho sloučení s křesťanstvím a účinky panství neb sousedství tureckého ze strany jedné a německého z druhé. Slovenci, kteří nejdále sídly jsou posunuti od svých bratří, ze tří stran cizími sousedy obstoupeni a od pradávna k nim zrovna přivtěleni, ač v těch horách vysokých zachovali mnohé prastaré obyčeje slovanské, přece nejméně oněch znaků společných při sobě udrželi; nejvíce pak Srbové. Čím blíže od jihu k severu neb k severozápadu postupujeme po krajináchu j-nských, tím více spatřujeme přecházení zvláštní charakter národní v duch všeobecný evropský. V jižnějších krajích jest Slovan ještě prostý syn přírody, neznaje potřeb lidí vzdělaných, nemá a nehledá též prostředků aby jim hověl; nevábí ho domácí krov, jemu milejší život pod širým nebem; příbytek, náradí domácí, oděv, strava jsou nejprostější; tuto přijímá od přírody téměř z první ruky, neproměněnou, neb jen nutně průmyslem domácím a hospodářským připravenou; orba, chov dobytka, vinařství, včelařství a p. zaměstnání hospodářské jsou hlavní, ba téměř jediné živnosti a to ještě v bídném stavu prvotním zůstale. Potřeby při tom užívané kotoví si každý sám, neboť práce, živnosti nejsou posud rozděleny; každý sobě jest kolářem, bednářem, tesařem, tkalcem, krejčím a p., neboť mužští hotoví sami nádoby polní a domácí, co ode dřeva, a od kovů málo mají, třebaš na celém voze ani jednoho hřebíku železného; a čeho nemohou zbýti, ukuje cikán, který se v těchto krajích hlavně zanášá kovářstvím a vůbec průmyslem kovovým, ovšem ještě příliš nevyvinutým; ženské pak pečují o oděv spřádající vlnu ovčí, tkají, šijí a

vyšívají, i látku rozmanitě barví. Odtud jde, že průmysl těchto zemí ladem leží skoro úplně, neboť tu ještě nezvešla potřeba, aby jedni lidé výhradně se zabývali spracováním a vzděláváním látek přírodních pro pohodlí a užitek druhých, pročež jest i obchod jenom slabý, obmezuje se jediné skrovným prodejem vybývajících plodin přírodních hospodářských a koupí něco málo drobných věcí pro domácnost, jichž příroda buď nevydává nebo průmysl rodný připravovati nemůže. Zřízení státní, proti modernímu evropskému daleko ještě nedokonalé, buď z nedbalosti, buď z nemožnosti nevyhledává prostředků k zvelebení živnosti a množení blahobytu duševního i hmotného, ba opačnými institucemi a divnými obyčeji jest tomu i překážkou. Vláda turecká o osvětu se nestará, škol tu téměř není, nýbrž při každém klášteře jen několik jest žáků, kteří zamýšlejí být popy nebo kaludjery (mnichy), kteří v letě pasou dobytek, práce polní konají a jinak rozličné jsou zaměstnání, učíce se hlavně jen v zimě čtení; a mnohý zapomene v letě, čemu byl v zimě vyučen, tak že pobýv 4—5 let při klášteře neb u svého popa neumí přece čísti; popové mívají jen jednoho nebo dva žáky; tak ovšem musí vzdělání lidu pořád státi. A je-li kde v nahii neb povstane-li škola, sedí tu děti od rána do večera mimo co obědují a učí se všechny na jednu odříkávající z listů jednu dobu hlasitě; též se učí psátí, ač jest-li že to učitel sám umí. Mimo metodu vadí též nedostatek knih nejen školských, ale vůbec tištěných; žák naučiv se slabikovati z rukopisu (*bekavica*) přečítá několikrát čítanku (*časlovac*), na to *psaliv*, a kdo i tento několikrát přečetl, ten již *izučio svu* (všecku) *knjigu*; tehda může již býti popem, kaludjere, učitelem, archimandrite, i má-li dost peněz, též vládkou. A takový učitel kdy chce, jde po své práci a školu zavírá, neb se přesídí i jinam, někdy též tohoto zaměstnání opouští a jinou živnost vyhledává. Tak jest v Bosně i Hercegovině; na Černé Hoře ne mnohem lépe, a v Srbsku pod vládou tureckou bylo taktéž. Zřejmo, že v těchto krajích učitelstvo a kněžstvo zhola není třídou inteligentní. Popi téměř ničím se nedělí od ostatních lidí prostých; oni orají, kopají a vůbec všechny práce rolní a hospodářské vykonávají i bijí se s Turky jako ostatní lidé. Rozdílu stavů, kterýž postupem civilisace dílem ve vzdělání, dílem v živnostech a zaměstnání nevyhnutelně se vyvinouti musí, zde ještě nenalezáme; zde jsou všichni sobě rovni, všichni jen rolníci, hospodáři. V Srbsku již znenáhla počíná se obyvatelstvo od sebe dělití, ve Vojvodině, v Slavonii a Chorvátsku a též v Dalmacii již nacházíme šlechtu, měšťany a rolníky, ovšem pak i inteligenci; a Slovenci v těch věcech jsou nám Čechům již nejpodobnější. V těchto rakouských zemích jest školství a duchovenstvo na péči úřadů světských a duchovních, jakož i ostatní důležitější záležitosti obyvательства a kromě toho civilisovaný západ přirozeně to vymáháti musí, aby tyto sousedé jeho slovanští byli mu podobnější. V těchto zemích již zákonem jsou vyměřena a zabezpečena práva obyvatelů, kteréž Cernohorce i soused jeho v Turecku (dílem též Morlach v horách dalmatských), nejsa dosti jist ani jménem ani osobou, hájiti musí sám, pročež neodkládá zbraně, která zrovna náleží již k jeho oděvu, až když se klade na lůžko. Za křivdu sobě v skutku učiněnou neb domnělou, kteráž se jinde zákonem a soudem vyrovnává, on sám s pomocí příbuzných vykonává trest, ba ani ne trest, leč ještě pomstu (*osvetu*, v. t.), a kdyby jej chtěl zemský rád v tom přece stíhati, lehce se tomu vyhnouti může (v. Krvnina). Však že by tak prostý člověk zbraně své

jen ke konání práva, jak u nás neb i jak u nich samých bývá vykládáno, chtěl užívat, nemůže se ovšem tvrdit. Tak žijí zde Slované život tak říká primitivní, snad málo rozdílný od těch dob, když tato sídla zaujali, i není tudíž divu, že se nám zdají ve mnohem jaksi divoci, ješto bujná přirozenost jejich není posud skrocena lidskou zvedností. J. pod korunou Uherskou, ač s nevelmi sporádanými institucemi, a docela Slovinci řády a susedstvem německým v krotký život jsou uvedeni, onino se přibližují, tito rovnají se prostému lidu Evropy západní. U Slovinců zaniklo i zřízení zádušné (v. *Zadruha*), které jest jediným základem života rodinného u J-ů ostatních. Podle tohoto zřízení staroslovanského, jež také patriarchálním, ač ne plným právem, nazývají, zaniká (neb raději ani se nevyvinuje) individuálnost osoby, kterou u nás po způsobu Evropy západní spatřujeme v rodině. Tam členové rodiny ani v dospělosti od ní se neodlučující společně vzdělávají a užívají dědinu pod správou voleného hospodáře. A poněvadž i mužský člen svou osobou v životě nedrží se tak samostatně, neužívá v některých krajinách ani stálého příjmení, nýbrž připojuje ke svému jménu křestnému jméno křestné otcovo, poukazuje tím náležitost svoji k rodině, na př. Milan Raković t. syn Rakův, a Milanův syn Jovan nezove se již Raković, nýbrž opět po otci svém Milanović. Že však úřady z potřeby o to musely státi, aby příjmení se ustálilo, zaražena v některých zemích proměnlivost druhého jména v posloupnosti rodinné a vnuk přinucen určitěji jmenovatí se již po druhém a ne prvním křestném jménu otcovu, což i na potomky všecky přeneseno. A odtud pochází, že skoro všechna příjmení J-nův končí se na *-ić* nebo *vić*. Odtud též mnohdy vsi nemají vlastních jmen, nýbrž jako též krajiny — což i u dřevných Čechů ovšem bývalo — zovou se jen po čeledi, bratstvu nebo plemenu, které tu přebývá, a kdyby toto vyhnulo neb se vystěhovalo, ztratila by ves neb krajina to jméno. Takto jest úplně nyní již jenom na Černé Hoře a v nejbližším sousedství jejím. A Černá Hora jest též až po naše časy zachovalým vzorem starého státu slovanského, obce v prvotním stavu zachované, z rodiny vyvinuté; bratstva černohorská nejsou než rodiny rozvětvené; podobně též plémě z jedné rodiny se vyvinulo, čehož památka mezi lidem stále se udržuje a příbuzenství jednoplemenníkův jest posud živé a vědomé; u tureckých J-nův již se vytratilo, ovšem pak ani župy trojjediného království, ač zajisté jako české z téhož počátku rodinného či plemenného vyšly, nejsou co do příbuznosti obyvatelův župních než co naše okresy, jež zahrnují v sobě rodiny dílem docela původem sobě cizí, dílem vespolečného příbuzenství pro vzdálenost jednoho a téhož počátku nevědomé. Však duch rodinný neb raději čelední staroslovanský projevuje se tak dobře v selech a kněžzinách Srbů v Turecku i v knížectví, jakož i v občinách a županijích trojj. král. a Uherska, ač živel slovanský tu jařmem tureckým, tu zas německými řády feudálními byl stišten, u Slovinců pak a Dalmatinců úplně potlačen, aniž by památka jeho se byla zachovala ve zřízení státním nebo v paměti lidu; i v tom se nám tedy Slovinci vyrovnají. — Příbuzenství, jehož památka u nás již v nejbližších kolenech se tratí a krevní přátelství takto hyne, udržuje se tím u J-nův co nejúžeji a nejživěji. Ješto život rodinný zde v plném květu a rodiny tak hojné, není divu, že mají J. tak bohatou příbuzenskou terminologii, máť zde každé zvláštní švakrovství, strýcovství atd. z obojí a každé strany své zvláštní pojmenování. Obzvláštní láskou k sobě inou bratr a se-

stra, kteráž si jeho nade všechno jiné, nad milého i nad muže váží i při něm se zaklíná (*tako mi brat*), a bratr sestrou svou se pyšní a horlivě, kdy potřebí, se jí zastává, brání i mstí. Tak zvláštního významu jest bratrství a sesterství, že kloní-li se k sobě dvě osoby mužské neb ženské, neb mužská k ženské obzvláštní přízni a laskavostí, není jim dosti na tom, aby spolu žili vůbec jenom v přátelství i sebe upřímnějším, nýbrž oni vstupují pro celý život ve volené před bohem bratrství neb sesterství (v. *Pratrimstvo*, *Posestrimestvo*). K svému muži má se žena velmi uctivě a pokorně; není s ním spojena, aby co rovná společnice jeho správu hospodářství s ním společně vedla, nýbrž aby rozkazův jeho poslouchala a je plnila. Na ženských spočívá též větší díl práce hospodářské, kterouž ony pilně a klopotně téměř bez oddechu zastávají, kdežto mužští milující pohodlí rádi sobě pohoví, k čemuž i samo zřízení zádušné je spíše přivádí než odvádí. V letě zaměstnáno oboje pohlaví většinou pod širým nebem; je-li příliš na pilno, chasa susedská, nemá-li právě doma práci také nezbytnou, ochotně přispěje svou pomocí; tehda jest práce téměř slavností, při zpěvu a žertech rychle jde dílo od ruky a k večeru se obyčejně tancem a veselostí končí (v. *Moba* a *Komidba*). I jindy za ticha večerního libuje si čeled po práci denní ve společenském hovoru, ve zpěvu a šaškování před prahem domácím; jsouc v nejužším ještě spojení s přírodou nerada se loučí od ní i když již v jeseni zima přituzovatí počíná; tehda ještě aspoň v kuchyni kolem ohniště se hromadí, až ji ostřejší mrazy i do samé světnice zapudí. Nejsou sic příbytky všude takto stejně zřízeny: i stavivo i zřízení bývá rozličné. Někde jsou stavení od kamene, jinde ode dřeva neb i hliněné, často bez kamen a bez komínu; oheň zakládá se uprostřed světnice na půdě hliněné neb kamenné a dým vychází dveřmi a malými okny, jež mnohdy ani sklem, ba někde ani papírem opatřena nejsou. A mají-li kde kamna, bývají často neobyčejně veliká; kolem nich neb kolem ohniště shromážděna bývá čeled ženská za zimních večerů při své práci; mužští opodál dýmají, vínem neb kařalkou zapíjejíce. A tato jest nejpříhodnější doba, kdy rozum prostého lidu zděděný z dávných dob názor světa vykládá a přenáší na pokolení mladé, často velmi hluboký, mravný a ušlechtilý, jindy naivný, povrchný a žertovný. Národní filosofie, populární známost světa, jará a květoucí poesie zahrnuta v dávných, ale nestárnoucích, vždy pravidlivých i milých tradicích, v příslovích, báchorkách a pověstech i písních. Přísloví J-nův rovnají se našim českým často slovně, často smyslem; ovšem také život ve mnohých kusech rozdílný zplodil na obou stranách též přísloví mezi sebou zcela cizí. Totéž může se říci o pověstech a pověstech, v čemž však J. od původnosti a pohanství tak dalece ještě neodstoupili. Oni posud podrželi víru v dobré i zlé duchy povětrné, vodní a pozemské, které dobrým neb zlým užití se dávají lidem, podle toho jak kdo je sobě naklonil neb popudil (v. *Vily*), pomocí těchto a jiných duchů pekelných provozují *vješnice* a *coprnice* rozličná kouzla a čary, obyčejně na škodu lidí a dobytka, některé neškodí svévolně, ale zlý duch nějaký k tomu jich pohání. Když v noci ulehnu, vjde z nich duch *vjedina*, a co zatím tělo jako mrtvé na posteli leží, potuluje se tento až do kuropění v podobách, jež rozličně může na sebe bráti; čarovným proutkem mohou proměnití lidi v koně, na nichž pak jezdí ke svým schůzím, kdež tančí a se hostí; a takoví nešťastní sluhové čarodějek bývají proto nemocni, slabi, žlutí v obli-

čejí a j. proměnění. A co v noci čarodějky poškodily, přicházejíce ve dne k lidem nabízejí se to vyléčiti, neboť znají mocné trávy a jiné prostředky pomocné, též nemoci a nehody jinak způsobené vyhojiti a vyrovnati dovedou; pomocí svých duchů vědí o příčinách všech něštěstí, nemocí, bolestí a p. Takovéto osoby nejsou nikdy na těle celé a dokonale; buď jsou chromy neb hluchy, buď křivoústý a jinak zpotvořeny. Někdy tyto čertovy nástroje umějí více než sám čert. Slovenci mají za to, že čarodějky chodí v mlze a oblacích, tam tančí, rejdí a mraky přivádějí, pročez při bouři potřebí posvěcenými zvony zvoniti a zvláštním nábojem svěceným je sestřelovati, neb uhlí žhavé, svěceným olejem a pelynem posypané ve střepu kolem stavení nositi; pro ten puch musí coprnice ze mraků padati, k čemuž se vidle jim naproti nastavují. A mnohé jsou prostředky proti nim. **J.** v Turecku kupují proti čarodějkám, jimž všechny nehody i sebe přirozenější přičítají, amulety a talismany nejen od popů a kaludjerů, nýbrž i od hodžů tureckých a nejděvňějších prostředků proti nim užívají; zvláště pravoslavní jsou pověřiví. Dá-li se vještice na pokání a zařekne selidi usmrcovati, stane se mřrou (*mora*, v. t.); jinde však mají mřru za děvče, kteréž se tepiv stane čarodějkou, až se vdá. Zemře-li pak čarodějka bez čarodějky bez pokání, stane se z něho *vuksodlak* (v. t.), který opět nemá pokoje a škodí lidem. Jiné duše křivé, které nemají neb nechtějí místa míti na onom světě, dotloukají se jakožto *sablasi* po této zemi od *nemila do nedraga*, tepouse a mučí, vyvracejí stromy a p., nemohou však lidem škoditi, aniž lze jim každému se ukázati; však když v půlnoční *gluho doba*, kdy čarodějky ohzvlášt jezdí a vůbec rozličná strašidla se pokazuji, skřípá strom, jistě to působí *sablasi*, kteráž modlením a mši může vysvobozena býti. Jim podobní jsou u Slovinců *vedomci*, ohromní síláci a velikáni, kteří na křižovatkách spolu zápasí, a *jedogonje* v Dalmacii. Však jsou i jiné duše od těl mrtvých odloučené, zhola dobré povahy a věčného míru hledající, které se co noční světélka ukazují. Slovenský *škratelj* a *sveti Kuvent* nejsou zlomyslní duchové; první jenom toulá se po lesích a šibalsky hvízdaje a bičikem práskaje svádí lidi jen z pravé cesty, druhý pak běs šelmovský a veselý s píštalou neb houslemi i dobrým se k lidem prokazuje, léčí nemocné, nuzným dává pokrm i peníze, jež bohatým pobral, a působí vůbec všude veselí, hojnost a spokojenost. Nejen smrt ale i mor (*kuaga*) představují sobě **J.** co osoby, které však nejsou příliš zlé i dají s sebou moudře pojednati, mohouce též býti uprošeny, dobrou službou zavděčeny i ošizeny, až v opak toho mají **J.** víru v osud (*sudjenje*) jemuz se *nemóže utéci*; u Slovinců zvláštní víly *Rojenice* (v. t.) stanoví běhy života novorozenátku. Zvířata, kterýmž pověra národní přičítá zvláštní škodnost neb prospěšnost, neb jinak význam neobyčejný, jsou tatáž jako u Čechů; však v písních nápadný jest rozdíl, že **J.** mimo hojnost písní lyrických honositi se mohou bohatými a vzácnými poklady básní epických, kteréž obyčejně slepci při *guslich* (v. t.) recitují. Tím udržuje se památka mezi lidem časů dávno minulých i dejů národních. Hlavní příčinou jsou Turci a neustavenost jejich řádů, že povstalo u Srbů junáctví a s ním i písně junácké (*davorije*), neboť ony jenom při životě národa neustavičném vzniknouti mohou, pokud musí ještě zápasiti o své bytí ve svých vlastech. Dávnou Čechům dobu Zábojů žijí **J.** na díle ještě dnes, každá mocnější událost zplodí též písně, ve které žije, a nejnověji černohorský vojvoda Mirko, on sám junák a bojovník, položil v ústa písně vá-

lečné děje své a lidu svého. Až pak národ počne již pokojně a bezpečně pořádati se ve svých sídlech, pomine junáctví tak jako klesla kozačina a rytířství, a dávné písně hrdinské zaznívati budou lidu jako ohlas vždy slaběji. Proto u Slovinců i Chorvátů, kteří již od věků žijí život ustálenější, méně písní junáckých, ač Marko králevic a kralj Matjaž (Matěj Korvín) z památky u nich nevyšli. U národních obyčejů **J.**nských lze pozorovati tuhost a mocnost jejich podstaty; ač sic některé působením křesťanství byly potlačeny, jiné opět přijavše na sebe podobu poněkud novou s ním se vyrovnaly a spojily a některé dokonce ve způsobě své staré, prapohanské, uprostřed protivného sobě křesťanství udržují se neproměněné. Mnohé obřady, kterými pohánští **J.** světili z jara omlazení se přírody, přenešeny na svátky křesťanské, t. o květné neděli, velikonočních, sv. Jiří. O velikonočních (*vaskrsenje, uzlers*, t. j. vzkříšení, *velik dan, velika noć*) v Srbsku každý přijímá *navoru* (*anajfora*) t. svěcený chléb, jež žáci klášterští po vseh v koších rozmásejí vejce za to přijímající; tlučení kraslic i zde jest obyčejem; v pondělí každý jde do chrámu, byť to bylo i jedenkrát v roce, a kdo by toho nečinil, ty ve Srěmu a Bačce polívají vodou neb je i hledí skoupati. Od vzkříšení až do nanebevztoupení pozdravují se slovy *Ristos vaskrs* (Kristus vstal z mrtvých), tak též i při přípítech. Na mnohých místech na jitřní veliké neděle dávají světiti chléb, koláče, pečeně, vejce, sýr, víno a p., a dříve neokusí jiného jídla ani vody ani tabáku, pokud těchto posvěcených věcí nepožili. Též u Slovincův přinášejí těch a podobných věcí plné koše na posvěcení, a potom každá s tím spěchá domů co nejrychleji, neb čím dřív přijde, tím větší požehnutí domů přinese, tím prospěšnější budou se dařiti práce a děvče tím spíš se vdá; tyto svěceniny rozdílejí se členům rodiny, někde hospodář rozkrájí kraslici (*pirih, pisanicu*) a dává všem po kousku, aby nezabloukli v lese; i zde mládež s kraslicemi rozličné hry provádí. Na Jiřího (*Djurđev dan, Djurđjevo, Zeleni juri*), na kteréhožto křesťanského rytíře přenesli názor, jakoby byl vítězem nad zimou, těší se lid neobyčejně, volák, koiňák, ovčák a každý pro svůj dobytek, neboť čeho byl posud nedostatek, nebude již scházeti; báby a lékaři — ovšem neucení, umělosti zděděné, před zorou sbírají byliny a trávy léčivé, hospodyně klopí dobytčí stáje vodou svěcenou, a jiná opatření činí pomocí věcí svěcených, je-li dobrá křesťanka; pakli není, přikrádá se k sousedským kravám, polívá je divnými travami a potom svoje, a jinak rozličně čaruji. Od Jiřího svobodno spávatí v poli a vůbec pod širým nebem, koupati se a jinak s přírodou se přizniti blíže, neboť Jiří otvírá léto, všecku *sablasi* ze vzduchu a vody vyhání, všechny aždaje (draky) poutá a krotí. Děti sbírají květy *djurđjice*, kterýchž ženské užívají pro zvýšení krásy; tím dnem počínají hry a plesy v polích a Jiří mnohými zpěvy zvláštními se oslavuje. Slovinci vystrojují topolový neb jedlový strom, ježž s veselím po vsi nosí, a někde vyhánějí poprvé dobytek na pastvu jarní zelenými věnci ozdobený; vypravují, že svatý Jiří bojoval s nimi proti Turkům, kteří jednoukrát na jeho svátek budou se trásti ve Stambulu. Slavnost letního slunobratu též u **J.**nův přenešena na Jana Křtitele. Na tento *Ivanj dan* již napřed se připravují; večer před svátkem zapalují ohně (*kresy*), mezi nimiž chlapeč běhají a smělejší přes ně skáčí; matky s malými dětmi mezi ohni se procházejí, aby je zabezpečily morových a horkých nemocí; chlapeč naskákavše se dosyta počínají s děvčaty tančiti a hry i zpěvy a žerty rozličné provozovati; až pozdě do noci se veselí a dřív

uez se rozejdou, běhají s pochodněmi; tajemná tato noc pudí čarodějky i mnohé lidi poctivé k rozličnému čarování, zvláště hospodyně na zlepšení a pojištění hospodářství a děvčata na vyzpytování vďavek. Podobně u Slovinců, tu mnohde si z moždířů střílejí a mají za to, že čarodějky s *krstníky* bojují, krstníkem zovouce dvanáctého syna jednoho otce. Z menších svátků výročních sluší zpomenuiti *dušiček*, před nimiž ve Slavonii a snad i jinde, když se večer zvoní klekání, shromáždějí se chlapečci okolo zvonice, načež sami zvoní skoro celou noc za duše mrtvých, a ráno chodí od domu k domu sbírajíce, co kdo může darem dáti ve jménu mrtvých, za něž zvonili, a sebravše tak rozl. věcí k jídlu a pití plné nádoby, častují se tím v některém stavení zpomínající mrtvých, aby jim Bůh byl milosti. Žebráci, slepci a mrzáci dostávají ten den hojně almužny. Kostely a kaple hřbitovní jsou lidem naplněny, každý rozžehá svíci za mrtvé, neb i za každého jedno; skoro na každém hrobu klečí a sedí ženy i děti modlíce se a hlasem nařikajíce, kněze vodí od hrobu k hrobu, aby zpíval a vodou světil; někde přinášejí pokrmu a nápoje na hrob rozdávajíce chudým a ubohým, aby se za mrtvé modlili. Slovinci ten den pobožně se modlíce neradi se vydávají na cesty, neboť tenkrát netrpí duše v očistci, nýbrž vracejí se v domy, kde žily, a chodí procesím ze hřbitova do chrámu a nazpět. Nejslavnější svátky jsou vánoce (*božic badnjak*), slavnost druhdy zimního slunobratu. Co nejlepšího za pokrm a nápoj chystá hospodář i hospodyně dávno napřed, a na štědrý den přípravy se dějí jen pro večer a druhý den; mužští uchystají *badnjaky* a j. palivo, kteréž někde položíce na oheň vínem polívají, sláma se přinese do světnice, aby děti se na ni povalovaly; ženské připravují pečivo, mimo jiné koláč *badnjaču* pro týž a *letnjaču* pro drnhý den, ozdobenou sluncem, měsícem, hvězdami, pluhem a j. z těsta zhotoveným; včelář čistý vosk chystá na svíce sobě i sousedům nevčelářům. Jakkmile se večer setmí a zazní zvon, každý spěchá pod krov domácí, svíce se rozpálí, všickni pokleknou na slámu a chválí bohorodiči, po modlitbě (ve Slavonii) podá domácín svíci dítěti, jež se na stolici s ní otáčejíc na pravo, jak slunce jde, praví: *Hvaljen Isus, bogo se rodi*, všichni na to: *Uvijek I. hvaljen*; tak po třikrát každé dítě. Do půl noci málo kdo ulehne, po večeri ještě popíjejí i pojídají, a přijmouiti toho přes míru ten den není houbou, hrají v ořechy a j., zpívají písně vánoční, potom kdo může jde na půlnoční, a vrátivše se naplníjí žlaby, jsou-li prázdný, neboť i dobytek míti má všeho hojnost; mnohdy do rána při hovoru a zpěvu vytrvají. Ráno i střelbou rádi svátek oslavují; před jídlem držíce každý svíci v ruce modlí se a *mirbožaji* t. líbají se všichni napořád říkouce: *Mir božji! Ristos se rodi* a t. d. Ten den zřídka kdo cizí neb ze sousedstva přichází do domu mimo *položajnika* (v. t.), na němž si mnoho zakládají a ježž zvláštním způsobem vítají, neboť na tento veliký svátek jakož i na velikonoce pokládají za hřích po návštěvách se potulovati; však přijde-li kdo cizí, nepustí ho z domu přes hody, (tak i u Slovinců) šetříce obzvláště o těchto svátcích pohostinství, jenž u J-nův má vůbec posavad platnost a důležitost starou. Koledování na mnohých místech posud v obyčejí o těchto svátcích (v. Koleda); podobného způsobu jsou i kraljice (v. t.) o letnicích, a jiné sbory zpěvavé při nichž chodí se po domích (v. Doda, Prporuše). Jako celá doba vánoční jest i noc před 3. králi (*bogojavljenje*) báječná; mnozí stojí venku po celou noc, aby spatřili otvírati se nebe, ale nemůže to každý viděti. Ze svátků ostatních slaví se

Slovník naučný, IV.

neobyčejně slavně jmeniny, zvané *krstno ime*. Při porodu dotýká habička někdy novorozeně, je-li chlapec, sekerou neb jinou nádobou rolnickou, aby byl dobrým rolníkem, a je-li děvče, žemničkou lenu, aby byla obratnou hospodyní. V Srbsku chodí k šestinedělce za dne ženy na *babiny*, které však zde trvají toliko sedm dní, přinášejíce jí lahůdky a dítěti dary, a večer také mužští probudou při hovoru obzvláštních k tomu písních celou noc, a nikdo nesmí zdřímnouti, aby mu nějaké šelmovství nespůsobili. Kmotrovství, jehož jsou kolikeré spůsoby (v. Kumstvo), jest ve cti a vážnosti, často dědičné přecházejíc od otce na syna, tak že dvě rodiny od dávných časů bývají spolu ve kmotrovství; mezi kmotry jest obyčejem aspoň jednou v roce vespolečně se podarovati. Před pohřbem, pokud mrtvý doma leží, přicházejí známí a přátelé, ovšem i báby a žebraři k němu se pomodlit, neboť zde obdrží do syta jídla a pití, tak že k tomu potřebí dobytče, skopa a j. připraviti, jakož i víno a kořalku, což i na hřbitov s sebou se brává, aby každému, koho potkají, podati mohli, by semodlil za nebožtíka, pro něhož mnohdy ženy plačtivě z řemesla nařikají, jak v domě tak cestou i na hrobě vyčítajíce jeho přednosti, zásluhy a naděje na něm skládané; ovšem rozličně bédují podlé stavu, stáří a pohlaví mrtvého; však nepřednášejí to zvláštní písně, nýbrž slova jaká právě sama tou příčinou na jazyk přicházejí, i zkazují po mrtvém pozdravovati dávné nebožtíky v nebi, tak že člověk rozumný slyše to neví, má-li se tomu smáti nebo se z toho mrzeti. Obyčejně po pohřbu dává se hostina, při níž zpomínají nebožtíka, a pokud koluje nádoba s vínem neb kořalkou, každý o něm ví něco pěkného vypravovati, někde však mezi jídlem i modlitbou na něho pamatují; jinde ještě za týden po pohřbu hojný oběd bývá v obyčejí. Ač při porodu a pohřbu obyčejě, čáry a pověry velice jsou po krajích j-ských rozdílné, však při svatbě jsou tak hojné a prarozmanité, že těžko je krátce a všeobecně obsáhnout. Někdy rodičové děti své ještě v mládí vespolek zasnoubí, nebo mladík si děvče vyhledá neb otec se mu o ně postará; shodně-li se s nevěstou a její rodinou, slaví se prstenování, kdež kmotr při zvláštních obřadech, zúčastnění spojění od nynějška obou mladých lidí, vymění vespolečně jejich prsteny. V den svatby, když ženich přijde s družinou pro nevěstu, nechťi mu ji mnohdy vydati, často mu přivádějí osobu jinou starou a to několikrát po sobě; anebo ji musí dříve v domě vyhledati, aby vykoupiv ji dary, jež se vůbec při svatbách hojně kříž a křížem udílejí, k oltáři přivedl. Hostina se strojí s největší hojností, trvá často déle než jeden den, a hosté, kterých bývá počet veliký, ukládají od jídel ovšem také na strau, aby s sebou přinesli domů. Při stole sedí v stanovitěm pořádku, o kterýž pečuje *kum* neb *staršina*, kterýž jest takořka duší celé společnosti („kam kum okem, svatebníci skokem“); *čauš* musí společnost vtipnými řeči a čtveráctvím při veselosti udržovati; tak v dobré vůli, při zpěvu, přípitcích, tanci a střelbě slaví tu nejdůležitější proměnu v životě prostého člověka. Když nevěstu přivedou do domu ženichova, přivítá ji tehýně číš vína a podá kolovrat, některé nádoby kuchyňské a j. na znamení, že nevěsta s nimi zde bude zacházeti. Zde opět připravena hostina, a tak mnohdy hosté celý týden jsou pospolu. Mladá žena musí po celý rok nosit vodu, zatápět, mýti nohy otcí, strýcům i bratrům manželovým a vůbec sloužiti a ve všem počínati sobě obratně a rychle *kao plica lastavica*. Násilné unášení a oddávání děvčat (v. Otmica), které však vychází z obyčejě, jest asi původu tureckého, ač jinak z obyčejů tureckých

22

málo J. přijali; však zasmušilá mysl, lenost, pově-
řivost bezpečně jsou původu tureckého. Mimo to neřády
turecké, jež ovšem také zdržují postup blahobytu
a osvěty, způsobily porušení všeobecné mravní zve-
lenosti a právního citu, připuzující lidi, aby krom
řádné společnosti lidské po samotách lesních vedli
život nevázaný, jak se to spatřuje na hajducích,
iskocích, pak *bandižanech* a lidech *banjených* v
Dalmacii, kteří provinivše se kryjí se úradů a žijí
často hajducky; Černohorci vedou proti Turkům
posavad život uskokový jak ode dávna, a dlouho
to potrvá, než vládě domácí se podaří přivesti je v
život spořádanější; rakouská vláda nevázanost usko-
kovou zkrátila sic ve prospěch svůj, ale jim samým
málo posloužila (ve Voj. Hranici). Povahou duše-
vní jsou J. myslí lehké a čilé, ohniví a odhodlaní,
smluvnosti přirozené, příjemného výrazu v tváři,
orady holé, však kniry nosí skoro napořád; postavy
sou v celku prostřední, štíhlí, často, zejména v kra-
jinách horských, i vysoké; kroj nosí rozmanitý, však
vo vsích, mnohdy i po městech, svůj vlastní národní;
za obuv jsou obyč. opanky, též boty neb střevíce;
podky mají Srbové široké, řásnaté jako Turci, ale
en po kolena, kabátec přepásaný a za pasem zbroj,
neb i kamizolu zdobenou vyšíváním, na hlavě fez;
Chorváci nosí kalhoty široké plátěné jako v Uhrách,
neb těsně přiléhající, kabát vlněný a vyšívaný; sla-
veněny neb plstěny klobouk nevysoký sobširnou stře-
nou; u Slovinců zmahá se kroj všeobecný evropský.
Jedním z nejlepších znatelův vnitřního života J-nův
jest známý Vuk Stefanović Karadžić, který
v četných svých spisích (hl. *Rječniku*, *Karadžić* atd.)
obširně jej vypsál v mnohých ohledech; jednotlivé
stránky jeho vypsali Čaplovič, Utěšenović a j.;
vnitřní život J-nův v Slavonii vypsál Lukáš Ilić,
v Černé Hoře Nedaković, v Slovenii Klun atd. (Ch.

II. Jazyk.

Jazykozpyt vede k rozvádění řady jazyků pří-
rodných z jednoho prajazyka, jako rozvětvené ro-
liny z jedné prarodičů. A jako v rozvětvené ro-
lině více rodin menších jest zaujato, které opět
polečné rodiče mají, tak i v jazycích; zejména
odle zdání našeho, jež tuto i odůvodnit chceme,
luší v rozvětvené rodině, takorča v zadruze, jazy-
ků slovanských jazyky j-nské (v objemu tom, jaký
sme s počátku tohoto článku slovu „j-nský“ ur-
ili), totiž slovenský a chorvátskosrbický, za užší
odinu považovati. Prajazyk obou těchto jazyků
ylo by pak pokládati do doby nedávné před po-
átkem historie J-ů, do společných sídel zatatránk-
kých. Bartoloměj Kopitar ve svém učeném
pise *Glogolita Clozianus* 1836 a ve svých *Prolego-
rena historica* k Remešskému evangeliu (*Slavisch.
ibliothek* I) tvrdí, že v zemích podunajských až
luboko do Alp za starodávna bydlel kmen Slovanů
ednoho jazyka, jež ve VII. stol. vtržením Chorvátů
Srbů a v IX. stol. Maďarů na část východní (Bul-
ary) a západní (Slovence) rozštípen jest; z tohoto
ýkladu historického povstal náhled Miklošičem a
nými dodneška bráněný, že jazyk bulharský a slo-
venský jsou nejbližší bratří, a že, což tu mimoch-
em podotýkáme, cyrilčina jest jazyk staroslovenský.
však v otázkách historických, týkajících se slovan-
cé dávnověkosti, nemožno nám spokojiti se s auto-
tou Kopitarovou, neboť věhlasný tento muž, jsa
měř prvý, aspoň kritický zpytatel slovanských sta-
žítostí, nemohl na prvý ráz všechnu tmu roze-
nati a plně jasno zjednat, a později snad nechtěl
ředit svého náhledu. Ve věcech takových jest nám
ž dosavad autoritou veliký Šafařík, jehož o té

věci zdání a doklady podal dr. Fr. Rački v přehled-
ném a novými doklady obohaceném článku v *Arki-
vu za povjestuicu jugoslavensku* (IV. str. 235 a násl.):
Nacrta jugoslavjenskih povjestij do LX stoljetja. Bul-
haři přišli do svých zemí uynějších z Rus, z krajů od
Duěpru ke Dvině se táhnoucích, a jsou ve IV. stol.
už na dolejších Dunaji; v ten čas žili ještě Slovenci
za Tatrami s nejbližšími rodáky svými Chorváty
a Srby, odkudž v VI. stol. do Panonie a krátce po-
tom, od Avarů tištěni, do krajin alpských vnikli.
Tu tedy Slovenci co nejbližší bratří, nikoli Bulharů,
ale Chorvátů a Srbů se nám objevují. Těm, kteří
v jazycích bulharském a slovenském bratrskou pří-
buznost vidí, připomínáme, že i velmi vzdálení ja-
zykové nápadnou, mnohdy až klamuou podobu vy-
vinují, na př. perský a německý; že staroslovenský
jazyk frisinských památek liší se od jazyka starobul-
v památkách jen málo mladších, ano že tyto jazy-
kem rázu staršího se honosí; že stopy nosovek jako
slovenčina také i čeština zachovala; že polohlásku
r i nářečí černohorské a podle Hořovického i Ru-
sini v Karpatěch zachovali, atd. Nedá se tedy ze
známek jazykových zastávati bratrství Slovinců s
Bulhary, na ujmu sourodnosti jejich s Chorváty a
Srby; ano jsou jiné známky jazykové, které přímo
proti hájenému bratrství svědčí, jež dají se sesta-
viti takto (v. *Beitraege f. vgl. sprachf.* I. 319 a násl.:
Šafařík, *Narodopis a Serbische Lesekörner*): 1) pů-
vodní skupeniny *dj* a *tj* přešly ve staré bulharčině
do *žd* a *št*; slovenčina na jejich místě má *j* a *č* neb
č, což nikoli ze *žd* a *št* ale z *dj* a *tj* povstalo; chorv.-
srbština má *dj* a *č*. 2) Genitiv pronom. a smíšeného
sklonění mužsk. a střed. jest v slovenském a chorv.-
srbškém *-ga*, což jest starší než bulharská koncovka
-go. 3) Taktéž mladší jest v konjugaci staro-
bulharská koncovka 1. os. jed. *м*, než slovenská a
chorv.-srbská *-em*, sanskr. *-āmi*. 4) Slovenčina jako
chorv.-srbština mění enklitické *ž* v *r*, bulharčina
ne; slovenčina jako chorv.-srbština mění *l* na konci
slabiky v samohlásku (*u*, srb. *o*); atd. Tento jazy-
kový a před ním uvedený historický důvod oprávní-
jí nás, jak myslíme, k tomu, abychom jazyk slo-
venský a chorv.-srb. za nejbližší sourodé považovali,
jakož také skutečné splývání obou těchto jazyků
jen prastarému bratrství svědectví vydává.

a) Jazyk slovenský.

Jazyk slovenský má dva mocné sousedy, jazyk
italiánský a jazyk německý, kteřížto oba mocným
vlivem, něm. pak téměř nepřetrženou nadvládou spů-
sobiti museli, že povahu slovanskou tak ryze neza-
choval, jako jazyk chorvátsko-srbický; při čemž ještě
i ta okolnost zhoubně působila, že jazyk slovenský
teprv nedlouho literně žije, před tím pak jen dva-
kráté, a to jaksi mimochodem, z obydlí prostého na
jeviště národní povznesen byl, totiž v VIII. a IX.
stol., ze kteréž doby dochoval nám své *Frisinské
památky*, a v XVI. stol., když protestantismus pomoci
jeho do země cestu si klestil, katolicismus pak, aby
nenáviděného nepřítele pozbyl, taktéž jej za po-
mocníka v boji náboženském si obral. Avšak i ve
třetímu výstupu svého literárního života dlouho mu-
sel se kolísati v přerůzných formách, zmítán neume-
lostí a nesvorností pisatelů, nežli se v pevných formách
gramatických ustálil, ukrytalizoval, aby opanovati
mohl nad nářečmi vůkol něho po zemích slovan-
ských běžnými. V tomto jeho stadiu vylíčil nám jej
výborný slavista Miklošič, podle jehož *Vergleichende
grammatik der slav. spr.* (I a III) i tento obraz je-
ho gramatického ústrojí podáváme, odkazující zá-
roveň pro porovnáání forem k odstavci c) str. 303.

α. Zvukosloví. Jazyk slovenský má tyto samohlásky: *a, e, i, o, u, r, ô; l* jen místy; polohlásku *ɤ*; dvojhlásku *ê*. — 1. Samohláska *a* stává též na místě starobulharských polohlásek *ъ* a *ь*, na př. *mah*, začez na východě se mluví *meh*, zřídka na místě stbulh. *а*: *začati*, a střídá se s *e*: *brašno-brešno*. — 2. Samohláska *e*, jak praveno, zastupuje v nářečí východním stbulh. *ъ* a *ь*, a taktéž *a*, ve kreémž případe zvláštním způsobem se vyslovuje a někdy *ä* píše: *svet* свѣтъ; střídá se pak s *a*: *meh-mah*, a s *ɤ*: *ɤr-ter*; vkládá se do skupenin souhláskových nepohodlných k vyslovení, na př. gen. plur. *igel* od *igla*, odkudž vypadá, když obtíže výslovnosti zmizely: *početek, početka*; vypadává z enklitického *re*: *blagor*. — 3. Samohláska *i* zastupuje též vyhybnulé *y*: *misel*, a často i stbulhar. *ѣ*: *svitli*, свѣтъ; v násloví stojí přibírá *j*: *jigra* vedle *igra*. — 4. Samohláska *o* zase *v* v násloví si předráží: *vorati* vedle *orati*; mimo obyčejné o slyšeti od západních Slovinců ještě jiné vyslovování asi *oa*, na příklad *voda-vōda*. — 5. Samohláska *u* předráží si v násloví *v*, zřídka *j*: *vu, jutro* v jihovýchodních krajích, a zastupuje často stbulhar. *у, вь*: *uš, davi*, na místě čehož i přibuznější *veš, dveri* proslychati jest; často i vypadává: *verval* místo *verval*, jako se i v Čechách *obědval* místo *obědoval* mluví. — 5. Samohláska *r* i v násloví: *rdeti se*, i ve slovořadí se vyslovuje, avšak slovenští spisovatelé ji rádi nějakou plnou samohláskou prokládají, různě *smrť, smert, smart* píšíce, což všecko *smrt* se vyslovuje; samohláskou ostává *r* i v přičestí min. čin., když *l* do *o, u* přešlo: *mr-u, mr-o* vyslovit dlužno dvojslabičně; povstala pak tato samohláska zeslabením slabky *ɤ, ɤ, ra, re, ru, ri, ir, ur*: *frlan-furlan, rko-o-rekel* atd. *l* jen tenkrát co samohláska místy se vyslovuje, když slabky jeho, přízvuk ztratí, zkrácena jest: *sopotija* místo *slepotija*. — 6. Samohláska *ô* zastupuje starobulharské *а*, a majíc přízvuk rozeznává se i výslovností od obyčejného *o*, a má tedy slovenčina trojí *o*: *bodem* (bodů), *voda* (voada), a *bodem* (budu). — 7. Polohláska *ɤ* zastupuje ve slovenčině místo samohlásek druhých plných a během času zeslabených, na př. *ɤy, ɤptati, peɤc* atd.; v písmě však klade se místo ní plná samohláska. Ostatně viz čl. Jer. — 8. Dvojhláska *ê* jako francouzské *é* se vyslovuje, a v přízvukových slabkách stbulharskému *ɤ* odpovídá; mají tedy Slovinci, jako trojí *o* též trojí *e*: obyčejné, *a* zastupující a *ê*. — 9. Stopy nosových samohlásek objevují se po celé řadě jazyků indoevropských, a můžeme je sméle i prajazyku slovanskému připisovati; ano s druhé strany zvláštní jeho k nim náklonnost sledujeme v tom, že vyloučiv se z čeledi indoevropské a založiv rodinu samostatnou, dále ze skupenin přiměřených nosovky tvořiti neustal. V jazycích slovanských jihovýchodních jazyk starobulharský rozsáhle jich užíval, a jazyk Bulharů sedmihradských do dneška tímto dědictvím se honosí. Srbština, zdá se nám, ještě v X. stol. nosovek nebyla zcela očistila, (Srov. Šafařík, *Serb. Lesek.*; Miklošič *Vgl. gram.* I. p. 307); stará slovenčina, jak se Miklošičovi z frisinských památek zdá, užívala jich v plné míře, nová pak dochovala v nich svědectví nemnoho bohatší než stará čeština. Nelze však z nosovek o zvláštní přibuznosti slovenského jazyka s bulharským souditi. Objevují se pak nosovky v nové slovenčině jmenovitě v Korutanech, i v prostředí slova: *rouka*, i na konci: v nom. stbulh. na — *a*: *brēmen, sēmen*; v instr. na — *om*: *hranom*, ač nepovstala-li tato koncovka z první *-ov*; 1. os. sing. — *em*: *hočem*, vedle řídící koncovky — *o*: *hočo*; ostatně stojí na místě starobulh. nosovek čisté samohlásky ve slovenčině, jme-

novitě *e* místo *a* *jeli- jeti*, a *ô* místo *а*: *ženo-ženа*. Scházejí tedy jazyku slovenskému ze samohlásek ostatních nářečí slovanských nosovky, *y* (a *l* větším dílem); frisinské památky, které nám reprezentují jazyk slovenský z X. stol., dosvědčují, že za těch dob nedostatky dnešní, ač už počínaly se naskytovat, přece ještě tak veliké nebyly. Tam zůstává i samohlásku *l*, i nosovky, i samohlásku *y*, která za našich dnů už do čista vymizela, skrze *u, ui, ugi, (uji)* vyznačenou nalezáme. Přehlasování samohlásek obmezuje se ve slovenčině na *a* (v dol. Krajinsku) a *o*, kteréž po palatálních do *e* se přeměňují: *križem, bojevati, duše*; ano též *chlapcev*, a zpětně *krej*, gen. *kraja*. Hiatu čili setkání se dvou samohlásek vyhýbá se slovenčina: vkládáním souhlásek *j, v, n*: *dojati, poznavati, vniti* místo *ɤ-ili*; rozvedením samohlásek *u* a *ɤ* v *ov* neb *v*: *slovo, narvati, miroven, medved, sinovi* atd.; převedením *i* v *j*: *prejde* neb *préde* místo *pre-ide*. Samohlásky stupňuje slovenčina: *e* v *o* a *ê*: *grob, ogrēbati*; *i* v *e, oj*: *pitati, pēstiti, boj*; *o* v *a*: *stvar*; *l, r* (v starobulh. s připojenou polohláskou *ɤ* neb *ь*) v *el, er, ol, or, ro. il, ir, li, ri, lé, ré, al, ar, la, ra*: *postelja, mor, vir, plēzati, mráz* atd.; *e* v *a*: *vlak*; *u, i* (*y*) v *av*: *slava, baviti*. Rozmanitě jest v rozličných krajích slovenských vypouštění samohlásek, ano celých slabky, na př. *jam prišel* — *ja (bude)m prišel, on de prišel* — *on (bu)de prišel*. Slabky jsou přízvukové dlouhé (znamenaají se *˘*), přízvukové krátké (zn. se *˘*) a bezpřízvukové, vesměs krátké. Přízvuk jest nestálý. — Souhlásky. 1. Z plyných jen *l, n*, dají se změkčiti, *o r* jen stopy toho se zachovaly: *morje*; *l*, někdy i měkké *lj* přechází na konci slabky v *u*; *l* vkládá se mezi retnou souhlásku a následující praejerovanou samohlásku. 2. Zubné *d* a *t*, slučující se *s, j*, přecházejí v *j* a *č*: *žeja, svēča*, kteréžto přetvořování se někdy opomíjí: *osramoten*, jako české *cltēn* místo *cicen*; obě zubné vypadávají před *n* sloves 2hé tř.: *venoti*, před koncovkami *-ski* a *-stvo*: *ljudski, bogastvo*, před *l* v přič. min. čin.: *plel*, začez na záp. mluví se *pledel*; obě před *t* a někdy *l* v *s* se mění: *plesti, gosli, d* pak v Krajinsku jako anglické *th* se na konci vyslovuje; mezi sykavky a *r* obě rády vstupují: *mezdra, pester*, ano i *pondřeti*. 3. Retné před praejerovanými samohláskami eufonické *l* přibírají: *kaplja, p* a *v* před *n* a *v* z násloví rádo vypadává: *utonoti, las*; *f* je cizí, *m* na konci v *n* přechází: *van*. 4. Hrdelnice v ohybní, majíce před praejerovanými samohláskami v podnebné přecházejí, rády tomuto zákonu se vymykují, skupeniny *kt* a *gt* v inf. v *č* přecházejí: *peči*; *k* vypadává před *n* 2hé tř. sloves: *stisnoti*; v záp. krajích jest lat. *h* velmi řídké, kdežto ve vých. starobulharské *x* = lat. *h* vyslovují. 5. Sykavky před praejerovanými samohláskami ve své podnebnice přecházejí: *ovč. r, bliže, noša*. Pozoruhodné jsou korupce *šmarja šmarten* (svatá Marje etc.).

β. Tvarosloví. Hledíce tu k tvarosloví starobulharskému jakožto vzoru uvedeme zde hlavní odchylky a všeobecnější znaky jazyka slovenského. 1. Ve sklonění jmenném rovná se akkus. jed. muž. živých genitivu: *moža*; vokativ zastoupen nominativem, lokal m. a stř. rovná se dativu; v dvojném počtu jen genitiv a lokal z množného se doplňují, ostatní pády se zachovaly. Ve slovořadí stává se skloněním změna, když, jakož i v ostatních jazycích slovanských, tak zvané polyhbné e se vysouvá: *vogel-vogla*, avšak i *kōpel-kōpli*, místo *кнпѣли*; vkládání eufonického *e* v gen. mn. ve slovích *dēbel* a p. taktéž podobné výjevy v ostatních slov. jaz. připomíná. Zvláštní jest ale koncovka gen. jedn. některých jednoslabých kmenů — *ú*: *volú, možú*,

a skloňování vlastních: *Tomá*, gen. *Tomata*, vedle *Marko* — *Marka*. Hrdelnice před úzkými samohláskami jen zřídka do sykavek přecházejí. Slabyka *ov*, povstala rozšířením kmenového *-r*, zvláště u jedno-slabičných ráda v celém sklonění se objevuje: *sin*, *sinova*, *sinovi*, *sinovom* atd. Ze ženských na *a* jen ty mohou v gen. mn. na *á* se končiti, které v gen. jedn. na poslední slabyku přízvuk kladou, *vodá*, náčež lok. *voděh*. Mužská na kmenové *ɚ* přestoupila větším dílem do sklonění *ɚ*, a taktéž stbulh. na *ɚ*, slov. *en*, stb. *kamy*, *kamen*, gen. *kamna*; *cérkév* a p. rovněž tak podle *riba* se skloňuje. Vůbec tedy panuje převaha sklonění plnějších. 2. Zajímavé sklonění lze od složeného jen v některých pádech rozeznáti, poněvadž samohlásky starobulharské, jimiž obě sklonění se lišila, ve slovenčině ve stejné samohlásky se přeměnily, na př. stb. *togo* a *dobraogo* = *tega* a *dobrega*, tedy *i* o i *aa* přešlo *ve*; rozdíl udržel se jen v těch pádech, které v zájmeném sklonění mají v stbulh. *ɚ*, na př. instr. jedn. *tém* z *těm* a *dobrim* ze stb. *dobryim* avšak i zde klesá často *ɛ* v *ɚ*, jež se opět *i* píše, a tedy i zde oko rozdílů nevidí, na př. *tém* vyslovováno *tem* a psáno *tim* jako *dobrim*, 3. O složeném sklonění kromě toho, co právě řečeno, připomenouti ještě sluší co hlavní odchylky od stbulh.: stahování, *dobrega*, někdy *dobriga* z *dobraogo* m. *dobrajego*; v množ. čís. ženský rod místo stb.: *ozke vrata*; dual — *va* z čisl. *dva*, jakož se posud *oněva* i *onědva* mluví; nesklonování některých přídavných, zvláště z německého přijatých, na př. *tvojo falš misel*, *lepši ženska* (ve vých. krajinách *lepša ž.*). 4. Sloveso ztratilo aorist a imperfektum kromě nepatrných zbytků, a taktéž futurum exactum a přičestí trp. přít. č. Přechodníků přít. a min. co gerundia aneb příslovce se užívá; od přít. také příslovce na — *ečiči* se tvoří: *mučečiči* tacendo. Minulý a dávnomin. čas jako v češtině se tvoří. Futurum nevyznačuje vždy sloveso děje ukončeného, což stalo se vlivem německým, a proto jinak tvořeno býti musí: předložkou *po* u sloves pohybování vyjadřujících, *pobežim*, *porodí*, místo čehož píše Truber *tvoja žena bude tebi rodila*; skládáním infinitivu s přít. č. *hotěti* neb *iměti*; na př. *hočo priti veniam*, *imate spoznati cognoscetis*, avšak nyní *iměti* k vyslovení povinnosti se užívá; nejčastěji složením přič. m'n. čin. s *bodem* způsobem polským: *bom dělal*. Totéž přičestí s částicí *bi* (ze starob. aor. *bychɚ* vyjadřuje kondicionál. Passivum pomocí zájmena *se* aneb složením přič. min. trp. s *biti*: *govori se*, *smo hvaljeni*. —

Pol e jazyka slovenského naznačuje Šafařík (*Národopis* §. 16.) čarou z Monoštura ve stolici Železné v Uhřích podél ř. Lobnice k hranicím uherskoštyrským, a podél těchto k ř. Černci. Odtud běží hranicná čára slovenského jazyka přes Gorci do města Rađgony k Muře, pohořím Plač řečeným do Korutan a dále k západu přes města Grbinje a Beljak, vrací se k jihu za Brdem až do Lepaly vsí na Bělé, odtud sestupuje oudolím Bělé a po rozhraní Korutan a Italie k hoře Kaninu, odtud pak zabíhá do království Benátského delegace Vidimské, krajiny Furlanska, obíhá oudolí Režjanské a navracuje se k jihovýchodu od Venzona přes Trčet (Tarcento) a Staré město až téměř do samé Gradišky, odtud přes polední strany hor do zálivu Tržického, a dále podél pobřeží až do solivarů Điranských; odtud pak podél hranic jazyka srbskochorvátského (v. dole) a vedle maďarského Dobronaku, Čestrug atd. vrací se opět do Monošturu. O zemích v obvodu této čáry zaujatých a o jejich obyvatelích viz v tomto článku odstavec I. Národopis 1. Slovenci. — Nářečí jest více, jakož to vůbec bývá v krajích hornatých. Šafařík na udaném místě tato vypočítává: Horno-

krajinské, v němž *ɚ* u. *č* místo *k* před *e* a *i*, *č* m. *ɚr*: *čeva* střeva, *k* m. *g*, *d* na konci jako angl. *th*, *ba* místy jako *s*: *ras* m. *rad*, *h* (*ch*) m. *d* před *k*: *véhko* řídka, a místo *g* na konci: *sněh*; dolnokrajinské, v němž *ej* m. *é*: *mejsto*, zvláště *e*, psáno *je* m. *á*: *njeso*, u m. *o*: *nebu*; vnitrokrajinské, v němž jen střední *l* jest, a vkladné polohlásky *i* a *u* (m. *ɚ*) plně se vyslovují: *bolézin*, *dlug* m. *dlug*; korutanské; štyrské; uherské v záp. Uhřích; rezjanské i slavontské v Italii, zitalštěná odrůda korutanského; konečně nářečí chorvátsko-slovenské v Chorvátsku, (srovň. Miklošič *Jgl. gram.* I str. VIII), v Šafaříkově *národopise* tak zvané chorvátské, ve stol. Varaždinské, Křiževacké, Záhřebské, a části stolic Saladské a Somoďské a pluků Křiževského i sv. Jirského, v němž *č* místo *č*: *vera*, *dž* m. *j*: *medža*, v před *l* odvrženo a před počáteční *u* předkládáno: *las*, *vuho*, instrum. na *-um*: *ribum*.

b) Jazyk chorvátsko-srbský.

Odkazující k tomu, co nahoře už (v odstavci I. Národopis.) o nejužším příbuzenství Chorvátů a Srbů a o nestálosti jmen „Chorvát“ a „Srb“ pověděno, předešleme zde několik slov o lichém různění názvů: jazyk „chorvátský“ a „srbský.“ V rozervanosti politické stala se jednota víry a církve mocným pojítkem na východě. Zřízení srbského patriarchatu v Peči (Ipeku) a neodvislé od Cařihradu církve „srbské“ spojily národ v uvědomělý celek, v němž vědomí jednoty nikdy více nevyhaslo, ani když politické nehody na kusy jej byly roztržily; každý vyznavač pravoslavné víry věděl, že jeho církev jest „srbská“ neb „slovansko-srbská“, a jazyk její že jest „slovansko-srbský“, a k jednotě této tím více lnul, čím více latinský katolicismus a mohamedánství víře, jazyku a národnosti jeho hrozily. A kdežto takto na východě jméno Srb a srbský církve národní a přivržence její vyznamenávalo, snilo duchovenstvo západní o velikém slovinstvu neb ilyrstvu, a lid, pozbývaje vědomí společného jména národního, nazýval se podle svých rozdrobených zemí: dubrovnickým, dalmatským, bosenským, slavonským, ano v Jajcu (v Bosně) Hilferdingovi odpověděli: u nás nejsou Srbové (t. pravoslavní), my jsme Latini (t. katolíci). Takovouto nedbalostí duchovenstva, kteréž nevěstí pilo lidu svému rozdílů mezi národností a vírou, dovedlo toho, že pravoslavný Jihoslovan vždy a všude zval se Srbem, a katolík naposled ani nevěděl, jak se jmenovati má. Za našich pak dnů z těchto zmatků z části (totiž in theoria, ne zcela ještě in praxi) vybědnuto, když i historicky i jazykozpytně téměř totožnost Srbů a Chorvátů dokázána; aspoň co se spisovného nářečí týká, a to konečně rozhoduje více, nežli všechny provincialismy a idiotismy, kterých se všude jinde hojnost nasbírati dá, jsou praskrovné rozdílů gramatické (lexikálních není), a žádného práva neposkytují k různění jazyka chorvátského a srbského, nýbrž jest toliko jeden a týž jazyk chorvátsko-srbský, a jen starému zvyku jest dovoleno, aby „chorvátským“ nazýval, co na něm latinkou psáno a tištěno, a „srbským“, co cyrilicí. *Jč*. Obě abecedy jsou pro jazyk tento, cyrilská posledně Vukem Karadžičem, latinská Ljud. Gajem, přiměřeně přestrojeny a doplněny, a to v takové stejnosti, že možno (kromě řídkých nepatrných výminek) písmenu za písmenu z cyrilčiny do latinky, resp. ze spisovné srbské do spis. chorv. překládati; jediná známost obou abeced k tomu vystačuje. V následujícím přidrželi jsme se hlavně abecedy Gajovy z ohledů typografických, i proto, že čtenáři českému

jest bližší; tu jak známo, srbské *h* = *dj*, *h* = *é* (*tj*), *u* = *dž*, *u* = *lj*, *u* = *nj*.

α. Zvuk o s l. Ze samohl. nejhojnější jest *a*, jež nejen na m. stb. *a* stojí, ale i stb. *ъ*, *ь*, *ѣ*, *а* hojně zastupuje, a pro blahozvuk do skupenin souhláskových se vkládá: *san*, *dau*, *orach*, *jaše*, atd. Samohl. *e* často stažením stb. *i*je povstala, a tu arci za praejerovanou samohlásku považovati se musí, pročez i předcházející hrdelnice a zubnice v podnebné, a *l*, *n*, *r* v *lj*, *nj*, *rj* přeměňuje, na př. *svanuće* — *tije*. Samohl. *i* též stb. *y* a někdy cizí *u* nahrazovati musí: *pitati* stbulh. *pytati*, *mir* murus. V *o* přechází na konci slabýk stb. *ъ* a *ь*: *misao*, (*ъ* = *ъ* zůstává: *prijatelj*). Samohl. *u* z *ъ*, *ь* a často z cizího *o* povstává: *ruka*, *uz*, *lun*. Samohlásky *l* není (m. *slazusa*); *r* však hojně, též před samohláskami co samohláska se objevuje: *smrt*, (v *směrt*, *směrt* jest *á*, è němé), *umro* (trojslabý). Polohlásku *ъ* má jen nářečí černohorské a sousední pobřeží: *opanak* čti: *орънкъ*; viz ostatně Jer II. Nosovek jsou v starých památkách jen slabé, nejisté stopy (Šafařík, *Serb. Lesekörner* §. 9. a 10.); nynější jazyk místo stbulh. *а* a *я* e a *u* klade. Stbulh. dvojhlásky *ѣ* v rozličných krajinách a spisech rozličně se rozvádí: na jihu (viz dole: Nářečí 1. jižní neb hercegovské str. 302.), má-li přízvuk ostrý aneb žádný, přechází v *je*, *njeva*, *zavjet*, je-li dlouhé, v *ie*, *mlieko*, srbsky *nje*, na př. *miljeko* (Chorváci píší vůbec *ie*, kde Srbové podle Vukova pravopisu *nje* píší) a následuje-li *j*, *dj* neb samohláska, v *i*: *bijah*, *pridje*, *dioba*; na východě v *e*, *dete*; v chorvátském (polit.) území v *i*, *gredichu*. Po měkkých souhláskách přehlasuje se někdy *o* v *e*: *vojevati* vedle *kojom*; též *a* po *c*: *vjenecem* vedle *mjesecom*. Hiatu vyhýbá se jazyk chorvátsko-srbský: vkládáním *j*, *v*, *d*, *n*, na př. *bijen*, *biven*, *znade*, *unutra*; rozváděním *y*, *u* v *ov* *uv*, *ъ* ve *v*, na př. *slovem*, *kovati*, *rvati*, *jenvar*, *medved*. Stup.: *e* v *o*, *rok*; v *ie* (srb. *nje*) *e*, *i* (= *ѣ*) *lietati*, *letati*, *litati*; *i* v *ie*, *je*, (= *ѣ*), a *oj*, *cvijati*, *vjesiti*, *roj*; *o* v *a*: *stvar*; *l* (v stbulh. s připojeným *ъ*, *ь*) a *r* v *el*, *er*, *ol*, *or*, *ro*, *il*, *ir*, *il*, *al*, *ar*, *la*, *ra*, na př. *izbirati*, *sabor* atd.; stbulh. *ъ*, *ь* v *o*, *i*, *opona*, *ticati*, a v (*ѣ* =) *je* a *ie*, *cvjetati*, *cviet*; stbulh. *ѣ* v *a*, *saditi*; *u* a *i* = *y* v *av*, *va*, *ov*, *baviti*, *kvav*, *rov*; *e* (= *а*) v *u* (= *ъ*) na př. *venuti* (vadnouti) — *udo* (uzenina). Stahování dost hojně: *pojas* — *pas*. Ohledem na přízvuk a časomíru užívá Vuk St. Karadžić čtyř znamének: pro přízvuk ostrý, pro ostřejší, pro slabýk dlouhý a pro dvojnásobně dlouhé. Zákony v tomto ohledu dosud málo jsou prozkoumány (*Nešto o srpskijem akcentima*, Dj. Daničić ve *Slav. bibl.*, *Glasu*. I.), za to ale ucho a organismus tím citlivější a jemnější. Často rozeznávají se přízvukem stejné pády a význam slov stejně psaných, na př. dat. *rpaxy*, lok. *rpaxy*, *nac* (pás) a *nac* (pes). Čakav. různí se však velice v té věci od štokav. (viz A. Mažuranić, *Slovnica*). Dubrovničtí a chorvátská starší spisovatelé přízvuk zdvojováním následující souhlásky, délku pak zdvojováním samohlásky naznačovali. — Souhlásky. O přecházení *l* v *o* byla nahoře řeč; po retných souhláskách vkládá se hojněji, nežli ve stbulh., na př. *trpljeti*, *življeti* m. *трпѣти*, *живѣти*, poněvadž, jak se nám zdá, *ѣ* do *i*je a toto v praejerovanou samohlásku *je* přešlo, kdež pak arci od zákonu stbulh. by se odchylka neděla, a *trpljen* = stb. *купљенъ*. Toto eufonické *l* na Černé Hoře a sousedním přímoří s *j* se stírá: *zohjem* místo *zobljem*, jakož i na západě místy *lj* v *j* přešlo: *žeja* m. *želja*. Že *i* r někdy jest měkké, o tom svědčí *carjem* (carjem) vedle *carom* se objevující. Po *m* přechází *n* někdy v *l*: *mlogo*. O měnění zubnic v přiměřené podnebné souhlásky to-

těž platí, co o vkládání eufonického *l* pověděno; *dj* a *é* tedy odpovídají stbulh. *жа* a *ур*, stojíce před původně praejerovanými samohláskami, na př. *medja* n. meja z původního *med-ija*, stbulh. *межда*, a takéž *брага* z pův. *brat-ija*, avšak Chorváté píší *bratja*, a *gospoja*, *госпоја*. Má-li se podnebnice neb sykavka s *r* setkatí, nevkládá jazyk chorvátsko-srbský veskrz zubnic *d* neb *t*, ale jen někdy: *ždrielo*, *stršljen* vedle *sršljen*. Obě tyto zubnice vynechávají se před *n*: *krenuti* m. *krenuti*, *kinuti* m. *kidnuti*; před *l*: *plela* m. *pletla*, *prela* m. *predla*, na konci v *nilos* m. *nilost* a *p*, v *nyce* (foneticky psáno) místo *putce*, v *dvanaest* n. *dvanes* m. *dvanaideset*, *gospovstvo* atd.; v *s* přecházejí před *t*, a *d* též před *l* jako v češtině. Retná skupenina *pv* a takéž *chv* mění se někdy v *f*: *ufati*, *fala*, kdežto cizí *f* v *p* a *v* se převádí: *tripun*, *trivun*; *p*, *t* a *v* hojněji se vypouštějí než v češtině, zvláště v obecné mluvě, tak vedle *poginuti*, *tonuti* též *obeseliti*. Hrdelnice *g*, *k*, *ch* přecházejí v podnebné před praejer. samohláskami, před *e*, před *i* ve tvoření slov a před vypuštěným *ъ*, jako v češtině; v cizích slovech v podobných případech *k* a *g* do *é* (*c*) *dj* (*j*), na př. *šečer*, *kaludjer*, *kalujer*; do sykavek mění se hrdelnice *g*, *k*, *ch* jako v češtině před *i* v ohýbání, a mimo to před *a* v slovesech 5. tř.: *pronicati* (stěské *naricati*), *sezati*, *uzdisati*; *k* a *g* vypadávají v slovesích 2. tř.: *pisnuti*, *brinuti* se a *p*; *ch* v rozličných krajinách rozličně se vyslovuje, nejméně až i drsně; *čt* v *št*, *ž* v *r* přechází: *što* z *чсто*, *more* m. *može*. Sykavky v podnebné jako v češtině přecházejí, mimo to však též před měkkými souhláskami, na př. *šljiva*, *šljepota*; jest to vlastně spodobnění souhlásek, které zvláště podle Karadžićova fonetického pravopisu velmi rozsáhlé jest.

β. Tvarosloví. 1. Ve sklonění jmenném splývá gen. a akk. jedn. muž. živých, a dat. od lok. jen někdy přízvukem se rozeznává (viz nahoře). Zvláštní jest instrum. ženských místo stbulh. *-aja* n. *-eja*; v nejstarších památkách srbských objevuje se *-oju*, *enju*, ale již také *o*, *ob*, *eb*, a později, jako podnes *om*; kterážto koncovka nepovstala rozvedením dřívější nosové koncovky *ъ*, neboť mezi *ъ* a *om* leží co do času *ob*, nýbrž novým přivěšením koncovky instrum. *-m* z původního *-bhi*. S takovýmto, abychom řekli restaurováním zacházejících forem setkáváme se často i jinde, a jest v tom svědectví o živém organismu jazyka. Dual vyhybnul téměř úplně, pozůstávív jen málo stop ve starších spisovatelích a v nynější mluvě. V množ. počtu odpadá koncovka *in*: *gradjanin* — *gradjani*; oblíbený jest též plural kolektivní: *gospoda*, *брага*; jednoslab. statná ráda v celém mn. počtu přibírají slabýku *ov*: *robovi*, *robovah*, *robove* etc.; genitiv vychází na *a*, což podle Vuka Karadžiće na Černé Hoře a sousedním pobřeží vyslovují *ax*, vl. *ъch*, jakož latinkou dosud se píše *-ah*: *robah*, *djelah*, ač toho *h* v Chorvátsku nevyslovují, užívajíce hojně starého genitivu mn., jenž jest roven nom. jedn.: *otac*, *konj* atd., takéž genitivu na *-i*: *popi*, *kmeti*. Dativ, instr. a lok. mn. počtu vycházejí na *ma*: *поима*, *селима*, *женама*, ze kterýchž jen dativ *женама* co forma z dualu přešla se vysvětluje; v Chorvátsku v těchto pádech mluví se *robom*, *robž*, *robih*, což opět k stbulh. bližší jest a k tomu i Srbové na mnoha místech se přibližují. — 2. Sklonění zájmenné od složeného zvláště u výslovnosti dobře rozeznati lze; složené totiž, když formy stahuje, dloužením slabýky se prozrazuje, na př. *onoga*, *čega* a *žutoga*, *vručega*; *oni*, *one* a *žuti*, *žutě* atd. V koncovce genitivu odpadá *a*: *tog* m. *toga*. 3. Ve sklonění složeném v gen. jedn. takéž se děje: *dobrog*. Některá cizí (tur.) příd. jména se neskloňují,

na př. metnu mu *kara boju* na *kara zubove*. 4. Sloveso jest po starobulharském nejzachovalejší; schází mu jen přičestí přít., a supinum stbull. V jednoduchých tvarech podivuhodně se shodují oba tyto jazyky. Z tvarů složených liší se od českého zvláště futurum (slovesa děje ukončeného jen ve větách neodvislých vyznamenávají budoucnost, jako v češtině, v. Miklošić, *Vgl. gram.* §. 506), kteréž se tvoří: složením infinitivu s přít. časem slovesa *htjeti*, na př. *hoćeš poći, hvaličeš* = *hvaliti* + češ. stažením, jakož podobná staženina jest *знадъдем* = *znati* + *budem*; skládáním sloves děje nedokončeného s předložkou *uz* (klade se po spojkách *ako* a *kod*), na př. *ako uspišem, kad uzkosimo*; v Chorvátsku mimo to běžné jsou složeniny pro futurum: *budem a imam* + inf.: *budem grliti, imam piti*, ve smyslu *bibiturus sum*. Zbytek patrně z futurum exactum jest *bice pojimo*. (Miklošić *Vergl. gramm.* I. III.; Šafařík *Serbische Lesekörner*.) Gb.

Pole jazyka chorvátsko-srbského. Přisedše ze zemí zatatránských v VII. stol. zaujali Chorváti a Srbové dnešní Chorvátsko, Slavonii, Dalmacii na severo-západu s ostrovy dalm. a chorv. i Istrii až do Labuny a řeky Raše, že tedy hranici nejspíše činily Kupa až k Metlici, dále Krka až k Savě a od vtoku Sutly tažená čára do Optuje; na severu byla hranicí Drava, na východu Dunaj mezi Dravou a Savou a dále od Bělehradu čára tažená rovnoběžně s Moravou během řeky Ibaru k Mitrovici, pak klikatě ke Skadru a Bojaně. V toto rozsáhlé prostranství rozdělili se oba národové asi tak, že čára od Savy a Vrbasu podél Neretvy k Dubrovníku tažená tvořila rozhraní; na západě byli Chorváti, na východě Srbové (srovn. Šafařík, *Národopis*, §. 15 na str. 63. 3. vyd.). Tak možno souditi o hranicích Srbů a Chorvatů VII. stol., opravujíc poněkud (podle Račského) vypravování Konstantina Porfyrogenita. Srovnáme-li s tím dnešní geografické hranice, najdeme, nehledíce k osadám v Uhersku a Rakousích, tyto změny. Především opanovala chorvátcina i v těch městech a ostrovech dalmatských, kde s počátku a též později nějaký čas byli Římané, jako v Dubrovníku, Trogiru, Zadru, ostr. Rabu, Krku a Oseru; taktéž zvítězila chorvátcina na záp. straně po Istrii, přes Labunu a Raši, a mohla by se nyní za hranici na této straně považovati čára od Čičských hor dolů k Dragini až do Pirana a odtud k východu*). Na východu a na jihu hranice taktéž značně se změnily. Znám o dějepisu, že župan Nemanja rozšířil panství srbské na jihu k Prištenu a Prizrenu, na vých. pak k Niši a Pomoraví; a nástupcové jeho přidali k tomu vých. část Moravy až k Timoku. Tu arci nesmíme s myslí spustiti, že byl plán srb. vládařů, spojití konečně trůn byzant. se srb., a klamali bychom se, myslíce, že všude byl národ srbský, kam moc vladařův zasahovala. Avšak to pravda jest, že během času postoupil srbský živel až do Negotina a Timoka, na jihu pak až kam politika srb. vladařů sídlo vlád. (do Prizrena) i církv. (do Peče), pošinula, kde se pyšně zdvíhaly chrámy a kláštery králů a cárů srbských (v Dečanech); že zde v XIV. a XV. stol. v skutku žil kvet Srbsstva, o tom není pochyby, a

*) Hranice proti jazyku slovenskému podrobně udává čára, tažená od Dravy u Pitomače nad Virovitici mimo Belovar a Cirkvenu, podle Kapely do Lepoglavy, odtud mimo Ivanić Moslavinou do vsi Lonje a Jasenovce na Savě, pak Savou do Petrinje, Kupou do Karlovce a odtud k severozápadu přes Draganić, Krašić a Jastrebarsk; čára ta pak obchází Žumberk a přebíhá u Dragy do Krajinska.

nejvýznamnějším toho důkazem jest smutné vystěhování 37.000 Srbů odtud do Rakouska r. 1690 z bydlíš poměrně velmi těsných, načež jejich kraje zrovna zpustly. V XVIII. stol. osadili tyto kraje větším dílem Albanci; podle nejnovějších zpráv jest nyní ve slavné druhdy stolici srbského patriarchatu, v Peči $\frac{1}{3}$ Albanci, $\frac{2}{3}$ Srbů; okolí Dečan až do Djakovice celé jest albanské; albanská jsou města Sušica, Dukadin, Studenica, Jablanica, slavné město Sopočany u Nov. Pazaru leží uprostřed Albanců, a z Pazaru vystěhovala se většina pravoslavných do Srbska, pročez tam jsou nyní Srbové ve velké menšině. Na hranicích k bulharské leží Prizren, a i tam ovládá už v některých zvláštnostech vliv bulharský a větší část obyvatelstva jsou Albanci. Dále podléhá srbsčina bulharskému vlivu i údolím v Šarských horách a v kraji Tetovském neb Pologoru, a na záp. podléhá albancině ve Skadru, Galatě, Baru, Alguru. Jé. — Osady v. v odst. I. *Národopis*, str. 291. — Nářečí. Šafařík ve *Slovansk. národop.*, děláje rozdíl mezi chorvatčinou a srbčinou, rozšiřuje hranice srbského nářečí na ujmu historických tradicí o jménech Chorvat a chorvátský, jakož sám vyznává v §. 15.; byl k tomu zajisté veden známkami jazykovými. Majíce na zřeteli téměř úplnou stejnost jazyka spisovného (štokavského), jehož nadvládě jmenovitě kajkavčina čili obecné nářečí slovenské v části Chorvátska (v. nářečí slovenská, str. 300) téměř očividně ustupuje, odchýlili jsme se od Šafaříka v tomto článku, pojednávajíc o společném jazyku chorvátsko-srbském. Což ovšem nebrání nám, přidržeti se jeho a zároveň s ním Karadžiče u vyčítání nářečí chorvátsko-srbských, kteráž jsou: 1. jižní neb hercegovské v Hercegovině, Bosně, Černé Hoře, Dalmacii, a sousední části Chorvátska i Srbska, rozvádí dlouhé *ě* v *ije*: *dijete*. Starobulh. *ѣ* vůbec dělí celé území štokavské ve tři: západní, jižní a východní. Bosňák záp. od Vrbasu, Dalmatínek kromě Kotoriska a Dubrovníka a Slavonec až k Vukovaru (katol.) vyslovují *ie*, dlouze neb krátce: *lipota, vreme*. Srbové v knížectví od Negotina a Timoka až k Šabci, Valjevu, Požeze a Karanovcu na záp. a ke Kosovu a Niši na jihu *e*: *lepota, vreme*; jak ve Srěmu, Banátě a Bače, v. dole 2. Všude jinde vyslovují *ě* způsobem jižním neb hercegovským, jak Karadžić praví, totiž v dlouhé slabyce *ie* v krátké *je*: *liepota, vrieme*, srb. *лијеност, врпјеме, дијете*, avšak genitiv *djeleta* a t. d.; tak vyslovují Hercegovci, Bosňáci ostatní, v Srbsku až k Valjevu, Požeze a Karanovci, v Kotorisku, na Černé Hoře, v Dubrovníku; taktéž pravoslavní v Dalmacii, Chorvátsku a Slavonii (až k Vukovaru), a za Dunajem až do Budína. Podobně jako *ě* činí x dialektické rozdíly; toto zajisté v Srbsku, Bače a Banátě zcela němé jest: *ora* m. *oraš* ořech, *dodjo* m. *dodjoh* a Relković je psal, jen aby dlouhou slabyku naznačil, tedy způsobem německým; v obvodu jižního nářečí se vyslovuje, ale opět v rozličných nuancích: v Dubrovníce jako české *ch* a něco slaběji v Černé Hoře; znamenité jest, že v Černé Hoře i v gen. mn. *-ah* jasně je vyslovují, z čehož někteří mylně soudili, že chorvátský způsob psaní *ženah* m. žena etymologicky dobrý jest; v Hercegovině přechází na konci do *g*: *prag, dadog*. O černohorském *ъ* už nahore byla řeč. Min. přič. čin. mění *l* v *o*; toto v Dubrovníku s předcházejícím *a* v *ô* stahují: *rečô*, v Dalmacii a části Hranice odvrhují: *reka*, na Černé Hoře obě v *ъ* krátí: *rečъ* = *reka* = řekl. Na Černé Hoře před *l* a *n* mění *z* a *s* v *ž* a *š*: *žnam, šnieg, žli, mišlim* a Bosně zase polské *ś* a *ź* m. *ś* a *ź* slyšeti: *žena, duša*. Skupenina *dj* vyslovuje se v Dalm. a Č. Hoře *dj*, v Hercegovině *h*, a v Crmnici, Baru

a j. *ge* („Gogaši“); na Černé Hoře uemají eufonického *l*: *zobjem*. 2. Srémské po Srěmu, Banátě, Bače, již. Uhersku a v Srbsku okolo Sávy a Dunaje, v němž *ě* buď = *ě*: *věra*, buď = *i*: *letiti* (zvl. ve Slavonii atd.); 3. resavské po Braničevu, Resavě, Ljevči, Temnici a vzhůru po Moravě, okr. Paratinském, Černé řece a kraji Negotinském; v něm všude *e*: *leteti*, dat. jedn. *dobrem*, dat. a lok. jedn. žensk. *e* místo *i*: *devojke*, a ve mn. akk. *z*, *c*, *s*, in. *g*, *k*, *h*: *roze*, *Turce*, *kožuse*. Konečně 4. čakavské nářečí v chorv. a hraničním Přímoří a na ostrovích jeho, jehož znaky dr. Rački v *Arkiu za povjest. jugosl.* IV. str. 254—255 takto udává: stbulh. *ѣ* a *ѣ* přecházejí v *o* a *e*: *sudoc*, *sudec* m. chor.-srb. *sudac*; *l*, co samohláska zůstává aneb v *ô* přechází *pln*, *pôn*, chorvsrb. *pun*; *l* před *j* vypouštějí: *jubiti* místo *ljubiti* (vlastně tedy měkké *l* v *j* zameňují) a nevkládají ho po retně souhlásce, když praejrovaná samohláska následuje: *kapja* m. *kaplja*, v obém tedy k Bulharům se přibližují; *j* místo *dj* jako Slovenci mají: *preja* m. *predja* příze: stb. *ije* stahují jako Češi: *učenji* = *učení*; podrželi formy *smoki* a p. místo *smokva*; v n. *va* = *in*, *u* = apud; *ča* neb *ca* m. *što*. Ve sklonění a ve slovese velikou příbuznost s jazyky západními slov. jeví, tak v akk. mn. *jeleni* (= *jeleny*), *ježe*, gen. mn. bez koncovky *-ah*: *otac*, *knjig*, gen. jedn. *knjigi* (*-gy*), přič. činné *rekol*, *rekel* a neb docela bez *l*. Mimo to má nářečí čakavské mnoho významů slovanských, kterých chorvátsko-srbský jazyk nezná, zejména pak místo slov litevských v chorvsrb. zakořeněných má slovanské na př. veruga stbulh. *veriga* m. lanac. — Podřečí a různorečí vícero. — Jako nářečí čakavské podle náměstky *ča* takto nazváno, taktéž slovenský jazyk podle tétéž náměstky *kaj* nazývá se kajkavským neb kekavským, ostatní pak jazyk chorvátsko-srbský podle *što* štokavským. Gb.

c. Porovnání kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny.

Právě připomenutý rozdíl mezi kajkavčinou, čakavčinou a štokavčinou zvláště tam činí jest zapotřebí, kde nyní společný jazyk chorvátsko-srbský, spisovná totiž štokavčina ovládla, jmenovitě v literatuře chorvátské, jejíž některé části čakavské i kajkavské odrůdě jazyka přináležejí; kajkavčinou rozumí se zde po výtce nářečí slovenské (v. na konci odst. a) str. 300) Následuje tu jejich krátký přehled, v němž arci to i ono se opakovati musí, co už nahoře pověděno. — I. Kajkavčina, čakavčina a štokavčina. Hlavní zvukoslovné a tvaroslovné rozdíly jsou tyto: 1. Místo stbulh. *ѣ* a *ѣ*, jestliže se k vůli výslovnosti vynechati nemohou, užívá chorvsrb. *a*, slov. *e*: *uzdahne* (štk. i čak.) *zdehne* (kajk.); *otac*, *otec*; *sedam*, *sedem*; *odabrati*, *odebrati*; *jesam*, *jesem* atd. Místo předložky *raz*, *rez*: *vazplakati* (štok. i čak.), *rezplakati* (kajk.). 2. Místo stbulh. *ж* má i čak. čisté *u*, kaj. temné *ô*: *пжка*, *рука*, *рока*; *мждръ*, *мудар*, *мôder*; *обрнути*, *обрнôти*. 3. Místo stbulh. *а* štok. i čak. *e*, kajk. *e*, jež někteří psali *ä*: *pej* (*pät*); *hvale* (*hvalä*). 4. Stbulh. *л* mezi dvěma souhláskami v štokavčině přechází v *u*, v kajk. v *o*: *stup*, *stop*; *sunce*, *sonce* (čak. *pln* i *pôn*). 5. Místo *o* mívá kajk. *u*: *kulik*, *tučik*, *smiluvati se*, *ženum*. 6. Stbulh. *въ* a *въъ* přechází v štok. *u*, *uz*, čak. *v*, *va*, *vaz*, kajk. *vu*, *v*, *vz*, *z*, *ze*: *udova*, *vdova*; *urok*, *vurok*; *uzeti*, *vazeti*, *vzeti*; *uzdignuti*, *zdignôti*; *uzzove*, *zezove*. 7. Stbulh. *шт* v štok. čak. v *č*, kajk. v *č* a *št* m. *šc* v *šč*: *noć*, *noč*; *govoreći*, *govoreči*; *plašt* m. *plášč*, *plášč*; štok. *ištem*, čak. *iščem*, kajk. *iščem*. 8. V štok. i čak. činí se rozdíl mezi tvrdým *l* a v měkkým *lj*, v kajk. ne: *prijatelj*.

prijateljem, čak.: *prijatelj*, *prijatelom*; *polje*, *pole*; *kralj*, *kral*. 9. Místo štok. čak. *cr* má kajk. *čr*: *crn*, *črn*; *crv*, *črv*; *crievo*, *črevo*; *criep*, *črēp*. 10. Předložka *s* v kajk. *z*: *s voljom*, *z volum*; *sasvim*, *zevsema*; *sabrati*, *zebrati*. 11. Místo *vlje*, *mlje*, *plje*, kteréžto eufonické skupeniny ve štok. převahu mají, ač veskrz běžné nejsou (v čak. v. str. 303.4.), má kajk. vždy *vje*, *mje*, *pje*: *grmlje*, *grmje*; *snoplje*, *snopje*. 12. Stbulh. *ѣ* v kajk. vždy *ě*: *věra*, *věren*, *světlost*, *děvojka*, což úzce skoro jako *divojka* se vyslovuje. Ve tvarosloví především kajk. komparativ *-ši* znamenati jest: *veksi*, *veči*; *mlajši*, *mlaji*, *mladji*. V skloňování ztratila štok. čak. duál téměř úplně, kajk. jej zachovala: *dva brata* etc. Kajk. nemá už vokativu, místo *otče otec*, in. *prijatelju prijatelj*, in. *ženo žena*, avšak *bože*. Instrum. jedn. tvrdých i měkkých v kajk. na *om*, a žensk. na *um*: *mečom* (*mačem*), *sestrum*, *radostjum*. Gen. mn. u muž. skoro vždy *ua ov* v kajk.: *golubov*, *otcov*, čak. *golubi*, *otac*, štok. *-ah*. V přídařném jm. nemá kajk. v gen. a dat. jedn. jmenového, ale jen zájmené sklonění: *dobroga* (*dobra*), *dobromu* (*dobru*); dat. ženský *i* a *oj*: *dobri* i *dobroj ženi*. Instr. a lok. jedn. a dat. množ., gen. lok. mn., a instr. mn. vycházejí na *em*, *eh*, *emi*: *dobrem*, *dobrém*, *dobremi*. M. štok. čak. *tko*, kajk. *gdo*, m. štok. *što* что a staršího čak. *ča* kajk. všude *kaj*; m. *ništa*, *ništar* a *ništor* (čak. též *nišče*) kajk. *ništ*, *niš*, *nikaj*. Slovesa na *em* a *im* mají v 3 os. mn. *aju*, *iju*: *pleteju*, *hvaliju*, štok. čak. *pletu*, *hvale*; impt. *vidj*, *gledj*, *staněte*, *recěte*, štok. čak. *vidi*, *stanite*. Jednoduché časy skoro v kajk. veskrz vyhyuly až impf. *běše*. Bud. čas netvoří se nikdy na *ču*, jako v štok. čak., nýbrž buď vyslovuje se přítomným časem sloves děje ukončeného, buď složením *budem* (skráceně *bum*, *bôm*) přič. min., někdy s infinitivem; na př. štok. *ču reči* = kajk. *rečem* n. *budem rekel*. K tomu přichází ještě mnoho zvláštností buď v jednotlivých výrazech, buď v jejich vyslovování, na př. kak. *ar*, št. č. *jer*; *anda* (slavonsky *indi*), *dakle*; *gda*, *kada*; *deždj*, *dažd*; *gospon*, *gospone*, *gospá* m. *gospodin*, *-dine*, *dospodja* n. *-oja*; *čovjek* n. *čovek* n. *čovik* n. *čovik*; *čez*, *kroz*; *kak*, *tak*, *ovak* atd. m. *tako* atd.; *lasi* m. *viasi*; *vnogo*, *mlogo*, *mnogo*; *vre* chorv. *jur*. štok. *već*; *zrok*, *uzrok*; *međ*, *meju*, *mej* m. *među*; *ves*, *sav*; *poiti*, *poči*, podle Miklošiče přesmknutím z *poiti* — *poiti* — *poči*, a tak i *pojdem*, *podjem*; *obleči*, *obuči*; *išče*, *jošte*; *zveličiti*, *spasiti*; *vračto*, *liek* atd. Nejčistší kajkavčina mluví se v trojhraní mezi Varaždinem, Křiževcem a Záhřebem; západně od čáry mezi Varaždinem a Záhřebem t. v Záhoří, mluví se špatně, s přelomovanými zvuky *ä* z *a*, *ö* z *o*: *kä* m. *kaj*, *göspön* m. *gospon*, při čemž ještě nemilé skrácování slov. Na východu od čáry križevcko-záhřebské počíná se už míchati, štok. a kajk., na př. okolo Ivaniče, Lonje, Ilovy, Vel. Kraljevy, Repušnice, Kutiny, Bobovce, Drenova Boka, Krapje atd. Jižně pak od Záhřeba, okolo Karlovce, sousedí kajkavčina s čakavským nářečím. — II. Štokavčina a čakavčina. U čakavčiny rozeznávati sluší především místo a čas, kde a kdy se mluví, neboť veliký jest rozdíl mezi čakavčinou, jakou psali dubrovničtí básníci XV. a XVI. stol., a mezi čakavčinou, jaká se podnes mluví na př. na ostr. Krku (Velja). Ona jižní čakavčina měla jen velmi málo zvláštností, totiž *j* místo *dj*: *meja*, *meju*, *svejer* m. *međa*, *među*, *svedjer*; *tj* m. *č* ve jménech statných v stb. na *tija* a p. *bratja*, *kripostju došastje* m. *bračča*, *kripošču*, *dosašče*; neměnila veskrz koncového *l* v *o*: *mogao*, *rekao* vedle *mogal*, *rekal* i vedle *moga*, *reka*, a taktéž *va* i *u*, *vaz* i *uz* se střídají: *vazeti* (m. *uzeti*) vedle *uzdvignuti* atd. Náměstek *ki*, *ka*, *ke* m. *koji*, *koja*, *koje* užívali Dalmaté i později, když už što-

kavčina byla ovládlá: *počati prijati, žojan, ukresti, resteri* atd. místo *početi, prijeti, žedjan, ukrasti, rastem* nebyly žádné zvláštnosti obecně čakavčiny. Staré deklinace šetří ještě v XVI. stol. i štokavští spisovatelé bosenští na př. Divkovič, jenž, ač ne vždy, užívá krátkého genitivu. Na místě této čakavčiny, která se rázem starobylostí naskrze vyznamenává, ovládlá v XVII. a mnohem více v XVIII. a XIX. stol. štokavčina, kterou se podnes skoro po celé Dalmacii mluví. Kdežto na př. v XV. stol. Lucie ze Hvaru jest skrz na skrz čakavec, mluví se nyní na jeho ostrově *što*; ostatně pak zbylo tu ze starší doby: *i* místo *š*: *virujem, vrime; prijati* vedle *početi; porodjen* vedle *tuji; sajde, najde* místo *sadje, nadje; uzpomenuje* m. *uzpomenuće*; před *r* slyšeti čisté *a*, tedy *ar* místo samohlásky *r* na př. *iskarnji, uskar-snuti, pogardjeno*, tak i ostatní ostrované; mimo obyčejný genitiv na *a* (*á, ua, ah*), jest i starší na *ov*: *grihov; ovi* místo *ov* n. *ovaj*, předložka *cića* m. *radi poradi, oli* m. *ili* atd. Totéž stvrzují písně, které se zpívají na ostrovu Hvaru. Od této čakavčiny, která zůstavila stopy po Dalmacii až na samém břehu mořském, sluší rozeznávat čakavce v chorvátském přímorí a okolo Senje, jejichžto jazyk zachoval nám velmi mnoho písemných památek v hlaholských listinách, které nyní u větší části vydal v Záhřebě J. Kukuljevič. Tato severní čakavčina zachovala dosud svůj starožitný ráz chorvátský, a podle vnitřního ustrojí svého náleží k jazyku chorvátskosrbskému; avšak v jednotlivostech nyní už velice ke kajkavčině se přiblížila. Popsána jest v předcházejícím b. 4. str. 303. Nejvíce liší se štok. od čakavčiny přízvukem, který v oné obyčejně o jednu slabiku předněji jest, než v této: čak. *glavà, vodà*, štok. *gláva voda*; čak. *prijàtelj, stvoritelj* štok. *prjatelj, stvòritelj*; arcit i v tom jsou výminky, a Dubrovčané na př. vyslovují *gospòdja* m. *gòspodja*, v KotorSKU *dobrà noć, svetegà Luke* atd. Čakavský přízvuk mají též Posavci a v některých krajích ve Slavonii. Učený Rački, soudě z této rozličenosti jazyka, uzavírá, že čakavci před Chorváty a Srby sem byli přišli; jiní pak podle Konstantina Porfyrogenita, že to osada panonských Slověnů, utekší sem v IX. stol. před návalem Maďarů; oběma odporuje náhled třetí, který jazykové odchylky velikému vlivu jazyka církevního připisuje, neboť jmenovitě na ostrovech jest lid až ku podivu pobožný a při tom samotářský. — III. Štokavčina. Tato vrozumívá se, když se mluví o jazyku chorvátském neb srbském, o jazyku spisovném. Jest to nejlahozvučnější jazyk slovanský, který lehkostí svou i bohatostí samohlásek vyniká aneb aspoň šťastně závodí se samým jazykem italským, neboť mimo svou něžnost dovede býti i rázným a prudkým, kde toho zapotřebí; tento jazyk vladařství a převahu svou již tím dokazuje, že mu v zápasu odolati nemůže ani čakavčina ani kajkavčina. Jest to divný zjev, že, kdo z prostého lidu čakavského neb kajkavského osvojí si štokavčinu, potom jinak už mluvíti nechce než jazykem štokavským; i to způsobila krása a moc jeho, že když v provinciálním, kajkavském Chorvátsku zaváděn byl do škol a vši veřejnosti, nikdo se mu neopíral, a kdekolí nová škola se zřizuje, mládež s oblibou se mu učí. Lze se od vnitřní síly jeho nadíti, že časem i hranice slovenské překročí. Jedním a tímž jazykem štokavským mluví se od východu k západu po celé Serbii, Bosně, Hercegovině, Černé Hoře, Kotoru, Dubrovniku, Dalmacii, tureckém Chorvátsku, Vojenské Hranici, Slavonii, Srěmu, Bačce, Banátě a přes Dunaj až k Budínu. Nejčistěji mluví se štokavsky v Bosně a Hercegovině; v městech arci mnoho tureckých slov se přiměšuje, ale na vsích mluví se čistě,

a sice čistěji u mohamedánů než u katolíků a pravoslavných. V knížectví Srbském čím dále na jih a západ, tím jest jazyk čistší a pravidelnější; nejzkaženějším mluví se v městech po Srěmu, Bačce a Banátě. Jé.

Dějepis jazyka.

Zvláštnosti a rozdílnosti jazyka j-nského (totiž slovenského a chorvátsko-srbského) zajisté už před VI. stoletím dokonale byly vyvinuty, že se v pravlasti své zatatránské od ostatních sousedních jazyků slovanských dostatečně různil; ano bezpochyby již tam i ve vlastním lůně jeho provedena, aneb aspoň přichystána rozdílnost ve dvě nářečí, slovenské a chorvátsko-srbské, která pak během věků se dále vyvíjela. Nejvážnější kriterium o příbuznosti jazyků jednoho kmene poskytují nám zákony zvukoslovné, které povahou svou napolo do fyziologie spadající nejjistější svědectví o příbuznosti mluvidel a tudíž národů nám vydávají; tyto zvukoslovné zákony, doufáme, že časem svým tak úplně a dokonale prozkoumány budou, že možno bude slovanskému jazykozpytu podati dosti jasné obrazy o jazyku slovanském v jednotlivých jeho dobách a fázích, a tudíž i o společném jazyku slovensko-chorvátsko-srbském ve pravlasti zatatránské. Dosud z obrazu tohoto jazyka jen několik rysů na jisto určití lze, totiž: nepřisouvání *d* před *l* (aneb spodobnění *d* k *l*): *moliti se*; vysouvání *d* a *t* před *š* a *n*: *paš, cveš, vanuti, svenuti*; vkládání *l* po retných pro přechod k následující praejerované samohláse: *zemlja* a nosovky aspoň částečně ještě zachované; *e* větším dílem už m. *y*: *ribe* aneb *rybe*, jestli že rozdíl mezi *i* a *y* ještě se udržoval; přetvořování skupin *d* a *t* s *j* v *dj* (později *dž, j*) a *ć*: *nesuć*; *r* m. enklytického *ž*: *zar*, a jinde též: *more* místo *može*; koncovka genitivu *-ga*: *dobroga, dobriga*, snad ještě nestaženě: *dobrajega*; 1. os. mn. p. *-mo*: *držimo*, a j.

α) Dějepis jazyka slovenského.

Nejstarší památky jazyka slovenského nepřesahují IX. stol., a nelze tudíž udati, ani jaký před touto dobou byl, ani zdali vůbec před tím literně byl vzděláván. Sv. Metod, arcibiskup Moravský a Panonský, o němž se praví, že okolo r. 870 v Panonii u knížete Kocela se zdržoval, zdá se, že zde a spolu v Krajinsku a Korutanech bohoslužbu slovanskou zavedl; avšak trvání bohoslužby slovanské bylo překrátké, neboť arcibiskup Salcburský, vida v tom skrácení práva svého a latinského obřadu, všemožně už za života Metodova a ještě úsilovněji po jeho smrti o vyhlazení vetřelého hosta se postaral. K tomu pak byl zajisté sv. Metodem zavedený jazyk bohoslužebný starobulharský, nikoli slovenský, jakož onen vůbec výhradného práva v obřadech slovanských na ujmu jazyků národních požíval. Tuto jen mimochodem připomínáme, že tento starý církevní jazyk slovanský není staroslovenský, nýbrž starobulharský, odkazujeme k úvodu odstavce II. tohoto článku. Nutné potřeby úřadu misionářského a pastýřského, a později snad též hrozičí nebezpečí obřadu slovanského zavdaly německým kněžím dosti podnětu k tomu, aby, aspoň pokud nevyhnutelno, jazyka národního užívali; mise německé započaly už v době předejřilské, už r. 796, a zdá se, že v době předejřilské poprvé sepsány jsou *Frisinské památky*, drahocenný a nejstarší pomník jazyka slovenského. Jsou to dvě zpovědní formule a jedna homilie, a došly nás v prepisech pozdějších, nejisto, zdali X. neb XI. stol. (v. Frisinské památky).

Jazyk tu dosti přesný, a jakkoli formy pro nedostatečnost latinského pravopisu určité psány nejsou, přece s jistotou poznati jest, že zachovaná nám v památkách těchto stará slovenčina liší se od staré bulharčiny čili starého jazyka církevního, se kterým ji stoupenci Kopitarovi stotožňují. Starobulharských nosovek mají Frisinské památky jen stopy: *vuensich* m. *ваштышинхъ*, *mogoncka* m. *могашта*, *sunt* m. *суть*, *poronzo* m. *порочъ* vedle *bodo*, *duso*, *moku* atd. m. *ѡдѡ*, *доушѡ*, *мѡкѡ* atd.; místo stbulh. polohlásek *ъ* a *ь* mají: buď *i*: *visem*, *mínsih*, *zimísl* atd. m. *вѣсмъ*, *мьнѣшинхъ*, *сѣмѣслъ*; buď *e*: *zemísl*, *se* atd. m. *сѣрпѣть*, *сѣ*; aneb jich, zvláště na konci, řídkěji v prostředku slova vynechávají: *vsem* m. *вѣсмъ*; zachovaly také samohlásku *l*, píšice na př. *zlzna* m. *слъзна* vedle *pult* m. *плѣтъ*; místo stbulh. *ы* píší *e* i ve kmenech, aneb *i*, *u*, *ui*, *ugi* (*uji*): *beusi* m. *бышѣ*, *muslíte* m. *мыслѣте*, *mai* m. *мы*, *imugi* místo *imy*; konečně stahují slabiky v *tva*, *me*, *mo* m. *tvoja*, *moje*, *mojo* atd. Co do stáří sotva mnohem se liší od Frisinských památek nápis slovenský na „vojvodském stole“ na Gospelsvetském poli u Celovce, jen částečně čitelný. Skrovné tyto zbytky opravňují nás domnívati se, že jazyk slovenský v posledních stoletích předešlého a v prvních nynějšího tisíciletí pěstován byl; a že i jinak vážnosti požíval, dosvědčuje nejstarší korutanský letopisec Jan, opat Vetriňský (Viktring u Celovce), živší ok. 1280 vypravováním o nastolení vévody Mainharda Tirolského 1286 (v. J. a nežíč *Slovnic* p. 120). Máme tudíž z pěti po sobě jdoucích století svědectví o veřejném životě jazyka; avšak vykořistiti se z nich dá jen málo, zejména o prostorné rozšíření jeho. V ohledu tom spokojiti se musíme se zprávami, které nám o rozšíření Slovinců a potomnějším zužování a stěsňování jejich hranic ve středověku vypravují, a jejichžto výsledek v I. 1. tohoto čl. str. 288 udán jest; neboť zajisté s národem pronásledován byl a hynul jeho jazyk. Frisinské památky a kousek připomenutého nápisu jsou vše, co se nám z nejstarší doby jazyka slovenského zachovalo; a odtud opět po mnoho století leží ladem, až opět protestantismus z lethargie jej probuzuje. Až do objevení Frisinských památek 1807, ano ještě potom nějaký čas, dokud náležitě prozkoumány nebyly, mělo se za to, že jazyk slovenský vůbec před protestantismem psán nebyl; tak soudil 1808 sám Kopitar, který do r. 1822 starý církevní jazyk slovenský čili starobulharský ještě nestotožňoval se staroslovenským. Linhart a Kumerdej mysleli, že v těchto dlouhých stoletích od Frisinských památek až do protestantismu nebylo pole jazyka slovenského zcela opuštěno, a že jmenovitě až do XVI. stol. v hlaholském písemnictví vzděláno bylo; avšak jejich důkazy, jakož dole s počátku literatury slovenské vyloženo jest, ku tvrzení takovému úplně nedostačují. — Učení protestantské naklonilo si brzo šlechtu v zemích slovenských, a aby i do lidu vniklo, ustanovil se r. 1550 Primus Truber na tom, pro protestantské kněze knihy slovenské psáti, a sestavil k tomu kousek podle německé abecedy slovenskou, v tom hlavně nedostatečnou, že *s* a *z*, *š* a *ž*, pak měkkých *l* a *n* od tvrdých nelišila; také přízvuku neoznačoval. Tyto nedostatky spozoroval brzo překladačel Spangenbergovy postily 1578, nejspíše to byl Dalmatin, a vyznačil ve svém pravopise slovenský zvuk *z* znaménkem *s*, sykavku *s* znaménkem *l* (*sh* však podržel i pro *š* i pro *ž*), jakož i měkké *l* a *n* (*knym* = k nim, *liudí* atd.) naznačil; též *pravi slovenski jezík*, totiž nářečí ostatním jihoslovenským bližší, za spisovné si obral, nejsa spokojen s lokálním a všelijakými germanismy přeplněným nářečím

Truberovým. Všecka neutra, která u Trubra na *z* vycházejí, zakončil na *o*, a vůbec v gram. schopnostmi i vědomostmi nad Trubra vyniká. Dalmatin psal slovensky, netoliko aby učení rozšiřoval, jako Truber, ale též aby jazyk vzdělal, a proto nezdržal se z nejbližšího nářečí chorvátského nová slova přijímati, kdykoli potřeba toho žádala. Truber v podobných nesnázích, které až příliš často se mu naskýtaly, utíkal se k jazyku německému, a možno o něm říci, že psal německy slovy z větší části slovenskými; z němčiny překládal i člen před jmeny statnými. Tím arci neujmáme mu ničež o ostatních zásluh jeho o jazyk slovenský, proto už velikých, že on prvý po dlouhých stoletích z polomrta jej zbudil, a prvý byl, který jím (od roku 1550 v Tubinkách) knihy tisknouti dal. R. 1555 vydal s Vergeriem evangelium sv. Matouše, 1557 celý Nový Zákon, r. 1560—61 obranu svého učení proti útržkům Vergeriovým, a mnoho jiného; pracoval vůbec se zápalem a obětovností, jaké jen u mužů svým přesvědčením a snahám úplně oddaných nacházíme. Ostatně co se týká sestavení abecedy, musel se Truber řídit více tiskárnami německými než povahou jazyka slovenského, neboť psal pro tisk. Od Trubra a Dalmatina až do ustálení nynějšího spisovného jazyka v letech čtyřicátých našeho stol. není pozorovati změn v jazyku slovenském, a nepatrné rozdíly, které se nám naskytují, porovnáváme-li jazyk jednotlivých spisovatelů této doby, nejsou časové, nýbrž místní; každý spisovatel psal tím jazykem, totiž tím podřečím neb rúnzorečím, kterému v otcovském domě se byl naučil, a větším dílem jen tak dalece správně, pokud paměť známost jeho věrně zachovala; ze škol zajisté byl jazyk slovenský úplně vyhostěn. Již Truber a Dalmatin psali rozdílným podřečím, onen dolenským neb dolnokrajinským, tento horenským neb hornokrajinským; podobně i ostatní. A tak vlastně jest dějepis jazyka slovenského od Trubra až skoro na naše doby jen přehled rozličných v té době sepsaných mluvníc jeho, a nejvýše jen líčení vývinu nynějšího jazyka spisovného. Co se mluvnice týče, byl jazyk slovenský zvláště šťastný; téměř každý vzdělaný Slovinec považoval to jaksi za úkol svého života, aby sepsal mluvnici aneb slovník svého jazyka, a to snad nemálo přispělo k tomu, že ze skrovného národa Slovenského tak výteční mužové v tomto oboru povstali, jako byl Kopitar a jako jest největší jazykozpytec slovenský Miklošič. První na tomto poli pracoval Ad. Bohorič. Jeho mluvnice (*Arcticae horulae*) vyšla ve Vitemberce 1584, a obsahuje v sobě základ všech pozdějších, i co se form mluvnických týče (vyjma neutra na *-u*, kterých podle Trubra podržel), i co do pravopisu; v tomto doplnil opravu Dalmatinovu, a ustanovil taktéž *h* za *š*, a místo stbulh. *ѣ* píše *é*; písmenům svým dal biblická jména (Adam atd.) a slovenskou polohlásku psal *è*, kdežto *k* naznačení přízvuku užil. Ohledem k tomu, že to byl první pokus gramatiky slovenské, záhodno uznati její dokonalost, a tím více litovati, že zuřivá reformace katolická, která hned na to nastala za cis. Ferdinanda, nedopřála jí času, aby ku vzdělání jazyka a spisovatelů náležitě se rozšířila. Zároveň s ostatní literaturou slovenskou vyhubena jest téměř úplně; 1808 zbyly z ní pouze dva exempláře. Téměř doslova jí opsal a vydal P. Hippolitus r. 1715, který též lat. něm. slovenský slovník v rukopise zanechal, ale i toto nové vydání téměř zmizelo, a mnich Marek Pohlin po 50 letech svou slátaninu za první slovenskou gramatiku vydával. O slovenské mluvnici Gutschmannově (1777) a Selenkově zmiňuje se Kopitar jen mimochodem; zajisté že málo prospěly. Kumerdej měl v úmyslu, se-

psati srovnávací mluvnici slovanskou, jako to zamýšlel český piarista Šimek, a mluvnice slovenská měla být jádrem celého díla; nedokončil ho ale, zemřel pozůstaviv rukopisu 234 archy, jež se chovají v knihovně bar. Zoiských. Taktéž Japel zanechal mluvnici svou v rukopise. Tato doba jest snad nejsmutnější v dějinách jazyka slovenského. Tak šťastný začátek slepou naruživostí zkažen. Jest charakteristické pro tuto dobu, co Kopitar vypravuje; kněží slovenští dostávali úřední povolení, čítati v Dalmatinově bibli, a odtahovati si z ní pravidla: každý jak mohl, toho jazyka, kterým lid vyučovati a vzdělávati měli. Tak se trestala zaslepenost, která předtím i mluvnici zkaceřovala a spálila! — Naše všechny předešlé vynikla Kopitarova mluvnice (1808), kteráž s důkladnou známostí jazyka i všech předešlých pokusů v oboru tomto spracována jest; u ostatních Slovanů není v tomto čase mluvnice tak dokonalé, a u Slovinců jest to od Bohoriče prvý pokrok. Slovenská gramatika jesuity Weissenthurna (1811) úplně podle ní jest zhotovena. Tentýž rok vydal též Vodnik, spisovatel německo-slovenského slovníka, svou *Pismenost*, a 1812 vyšla dobrá mluvnice od Šmigoce, 1824 Dainkova, 1825 Metelkova podle Dobrovského *Lehrgebäude* vypracovaná, a 1832 Jarnikův *Versuch eines Etymologikons der slavischen Mun'art in Krain*; 1849 osnoval Potočnik novou mluvnici podlé Metelkovy. (Podrobné zprávy o tom viz v čl. prof. Marna v programu lublanského gymn. 1861. Nejlepší mluvnice z té doby jsou Kopitarova, pro kritický přehled starší doby, Metelkova pro pilně sebraný materiál jazykový, a Murkova pro praktické sestavení pro Němce). Dainko a Metelko od Bohoričova způsobu psaní se odchýlili, stvořivše každý způsob nový, čímž nemilou roztržku u spisovatelů slovenských způsobili; proti této roztržce psáno jest Čopovo *Abeecedno vojsko* (1833), avšak vítaný konec učinily jí teprv *Novice*, přijavše roku 1844 gajovici, totiž abecedu latinskou podlé způsobu českého dr. Gajem pro Jihoslovany přistrojenou. První knihy tímto pravopisem tištěné jsou Vodnikovy básně a veselohry *Matiček se ženi* a *Varh* r. 1840, načež s *Novicemi* celé písemnictví slovenské jej přijalo. Tím i spisovný jazyk slovenský konečně ustáleností dosáhl. — Z novějších vzdělavatelů mluvnice slovenské uvéstí ještě musíme Majara, Malavašiče, Čafa, Muršce a Janežiče, jehož *Slovenska slovnica* vedle Miklošičovy všeslovenské jest nejlepší gramatika slovenská. Vedle gramatik i slovníků dosti práce věnováno; první (něm.-lat.-„illursko“-ital.) vydán 1592 Jeron. Megiserem, a vzdor své nedokonalosti 2krát neb 3krát jest vytištěn. Slovník Hippolitův zůstal v rukp. (v knihovně bar. Zoisů), a Pohlina lépe nepřipomínati. První poněkud úplnější byl něm.-sloven. a kratší sloven.-něm. slovník Gutsmanův 1789, avšak nikterak rovnati se nemůže velikému slovníku něm.-slov. Vodnikově, který měl 1813 vyjít, avšak pro neštěstí, které potom zasloužilého původce jeho stíhalo, teprv v novějším čase nákladem biskupa Wolfa ve 2 sv. vydán jest. Podobný osud měl obšírný něm. slov. lat. slovník Jarnikův, který zase pro strach nakladatelův nedotisknut zůstal. Po tolika nešťastných pokusech dobře se dařilo něm.-slov. a slov.-německému slovníku A. J. Murka, který byl za krátký čas úplně rozebrán. O novém a jak napřed už možno říci výtečném slovníku jazyka slovenského pracuje Miklošič; nyní nejrozsáhlejší a pro obecnou potřebu nejlepší jest Janežičův: *Polnohni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika* (v Celovci 1851). — Zbývá nám ještě připomenouti něco o zevnějších osudech jazyka slovenského v době posledního jeho probuzení a života, tedy v posled-

ních sto letech. Byl ze škol, úřadů a vši skoro veřejnosti vytlačen, probuzen jest toliko pilnou prací horlivých několika synů národa Slovenského, ve kterých cizí vzdělání nebylo s to utlačiti vrozenou k němu lásku. Tu musíme již Marka Pohlina jmenovati, který více nežli spisy svými prospěl zaražením spolku řečeného *Ljubljanska družba modrine delavnikh*, jehožto údové zvláště o překlady na jazyk slovenský se starali. Do vyšších škol poprvé dostala se slovenčina M. Ravnikarem, ředitelem lyceálním (1819—1827) v Lublaně, jehož přispěním na tomto ústavě stolice jí zřízena jest. Zvláštěni a veliké zásluhy *Novic* o vzdělání a rozšíření národního jazyka vyloženy jsou v následujícím odstavci, a tamtéž vyloženy i prospěšný obrat, který nastal po roku 1848. Po tomto roku přiznán i slovenskému jazyku jakýsi kus oprávněnosti na středních školách, která potom po celých deset let vždy více a více ustupovati musela; avšak přece tolik se jí udrželo, že každý Slovinc nepřipomínati si musel, že by jí mělo být více, kterémužto přání v posledních letech zase o kousek dále zadost učiněno. Zpomenutého roku povstala též slovenská družstva v Lublaně, Terstu, Št. Hradci a Celovci, a r. 1852 družstvo sv. Mohora, jež si vydávání dobrých prstonárodních kněh za úkol vybralo; těchto družstev působení k probuzení národní vědomí a tudíž i podporování a vzdělávání národního jazyka nemohlo být než blahodárné. Gb.

β) Dějepis jaz. chorvátsko-srbského.

S počátku nového života Chorvátů a Srbů na jihu měla očividně větší převahu větev chorvátská; jen o té ví něco Konstantin, co by obšírněji vypravoval. Avšak od té doby až do jarma francéského na západě a do panství bulharského na východě není o životě Chorvátů a Srbů jiných zpráv, ze kterých by se o jazyku souditi dalo, leč několik vlastních jmen u cizích dějepisců, na něž ani dosti spolehati se nelze, zvláště ne tak, jak by záhodno bylo, neboť dvě okolnosti tomu vadí: jednak nejistota, z jakých úst pisatel slovanské jméno slyšel a napsal, jednak nejistota kritiká. Pod vplyvem francým, ovláda mezi Chorváty latina v té míře, že i dopisy královských chorvátských úřadů jsou veskrz latinské, a tedy právě z doby politické samostatnosti chorvátské ani stopy po národním jazyku nám nezbylo, kromě jmen vlastních. Jaká byla by to nejen chlouba, ale i kořist pro jazykozpyt, kdyby na př. Trpimirova listina byla chorvátsky sepsána! V IX. stol. sběhla se nová událost, která, přelahačárná pro Slovanstvo vůbec, nicméně vývinu jazyka chorvátsko-srbského dojistá škodná a záhubná byla, totiž převaha a panství jazyka bulharského, kteréhož mu dobyli sv. apoštolové Cyril a Metod. Tak zejména stalo se, že i ta polovice národa Chorvátsko-srbského, která roztržkou církevní odloučena byla od západu a zachována před latinou západem vládnoucí, ve veřejném životě neužívali jazyka národního, nýbrž panujícího v církvi jazyka starobulharského. Jelikož však známost tohoto jazyka nebyla pisatelům vrozena, nýbrž teprv z bohoslužby vzata, a nikoli theoreticky nýbrž z užívání praktického tak a tak nabyta (považme jen, jak smutná jest gramatická theorie Jana exarchy!), proto musel se brzo i v knihách nábožných objeviti vplyv jazyka domácího, kterýž i proti vůli pisatelově vychází na jevo a text a jazyk starobulharský v té míře mění, že obě za recenzi chorvátskou neb srbskou uznati musíme. Mezi recenzí chorvátskou a srbskou není podstatného rozdílu co do jazyka, ačkoli, jakož uvidíme, možno jest, že tentýž jazyk při různých okolnostech

různé se vyvíjel, zde tak a onde jinak; rozdíl mezi oběma recensemi možno nazvat pravopisným, jelikož Chorvátům vůbec hlaholské, Srbům pak cyrilské památky připisovati se mohou. Takovýchto nábožných knih hlaholských i cyrilských, recense chorvátské a srbské, připomenuto dole mnoho (III. b. 1.). Pro historii jazyka velmi vážné jsou ty památky, které jsou nejstarší, totiž starší než první památky obsahu světského a tedy starší než počátek XIII. stol.; jejich důležitost pro poznání národního jazyka jest negativní, ony praví nám toliko, čeho v národním jazyku XI. a XII. stol. nebylo, o tom pak, co bylo a mohlo být, nesvědčí nijak. Chceme tedy především tuto negativnou stránku ohledati a to u nejstarších památek hlaholských, které podle důkladného soudu Šafaříkova nejsou mladší XII. století. Jazyk těchto památek jest naskrze starobulharský, potud jen změněn, že místo *а* čisté *е*, místo *ѣ* čisté *у*, velmi zřídka *ju* stává; že místo obou polohlásek *ъ* a *ь* toliko jedna, a to obyčejně *і*, velmi zřídka *ѣ* a *ѣ*, a že konečné místo *у* všude *і*. Jinak řečeno, už z náboženských památek nejstarší doby (X.—XII. stol.) viděti, že národní jazyk chorvátský neměl nosovek, neznal *y*, a že měl toliko jednu polohlásku; deklinace pak a konjugace naskrze jsou starobulharské, ač s vytknutými zvukoslovnými odchylkami; jen ještě stahováním slabýk se liší; *sveti* místo *свѣтъи*, *svetago* m. *свѣтаго*, atd. Z pravidelnosti, s jakou zpomenuuté památky polohlásky i užívají, dá se souditi, že i národní jazyk té doby měl jakous temnou polohlásku, která se vyslovovala nějak mezi *a* a *e*, a že už tenkrát, kde toho žádal blahozvuk, *v* a se měnila, jmenovitě ve slovech jednoslabýchých na př. *sa* m. *сѣ*. Provincialismy ale jen velmi zřídka do těchto památek se vkradly na př. *jazik*, *crikva*, — Koncem XII. stol. končí se první doba jazyka chorvátskosrbského, o níž, jak viděti, velmi málo známo jest. Avšak zároveň začínají v úzkém spojení se životem politickým, objevovati se písemní památky obsahu světského; tak v duchu té doby počíná v rodě Nemanjičův celá povodeň výsad, udělených rozličným klášterům Svatohorským (Athoským), podobně i síla smluv, které pojišťují slavné republice Dubrovnické svobodné kupčení, a mimochodem též nějaká, avšak důležitá listina bosenská. Abychom z těchto památek dobře posuzovali národní jazyk, zapotřebí jest tyto věci mít na očích. Kam až pravoslavná víra zasahovala, a kde slovanská liturgie výhradně vládla, tam panovalo všeobecné mínění, že se má všechno psáti posvátným jazykem církevním; kde tedy do tohoto stopy domácího, „prostého“ jazyka se vloudily, tam jen děkovati za to máme neumělosti anebo nedbalosti pisatelově. Takové jsou listiny vyšlé z kanceláře Srbských králů. Od těch liší se listiny dubrovnické; Dubrovčané, národ obchodnický, hleděli především srozumitelnosti, a byla-li druhá strana, se kterou listinu podpisovali, srbská, psali jazykem přísně srbským aneb aspoň národnímu jazyku velmi blízkým, neboť nebyli vázání předsudkem srbským, žeby se jazykem obecným psáti nemělo, ač sami zase text latinský za autentický považovali. A taktéž jest to i v památkách bosenkých, kde pravoslavi s katolicismem, východ se západem o nadvládu se potýkal, kde se živel srbský stýkal s chorvátským bez přísně oddělených hranic, vyjma takové případy, kdy víra aneb politika hranice ustanovily. — Důležitost těchto památek pro národní jazyk přestává teprv tou dobou, když pravá národní literatura v Dalmacii rozvíjeti se počíná, a trvá tedy po tři stol., totiž od 2. pol. XII. stol. do 2. pol. XV. stol. Tato 3 století opět na 2 polovice se dělí; v první spadají pouze cyrilské pa-

mátky, tedy tak zvané srbské, v druhé pak mimo cyrilské i hlaholské též chorvátské jsou zahrnuty. O hlah. těchto památkách jest už rozhodnuto, že státi nestojí za cyrilskými; avšak nepříznivé okolnosti, nešťastný osud, který národ hmotně i duševně do cizího otroctví uvrhl, zničily všechny pozůstatky jejich z XI.—XIII. století, a teprv ze XIV. stol. zachováni jich malý počet, jenž stoletím XV. a XVI. se množí. Tyto památky jsou psány jazykem národním, téměř beze všeho, aneb jen s velmi skrovným vlivem jazyka církevního. Tu poskytuje se příležitost, porovnatí starou srbětinu a st. chorvátčinu; rozdíl, které tu možno nalézt, neopravují k tomu, abychom obě tak dělili, jako štokavčinu a čakavčinu. Hledáme-li v cyrilských památkách od nejstarší doby do XIII. stol. stopy jazyka národního, dojdeme asi těchto výsledků: 1. samohlásky jsou: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ě*; 2. *i* místo *y*; *e*, *u* m. *а*, *ѣ*; 3. jediná polohláska *ъ*, která, když ji pro výslovnost vynechati nelze, dílem se píše, dílem *v* a přetvořuje, jako došnes na Černé Hoře; 4. *r* a *l* jsou samohlásky; 5. *dj*, a *č* m. *ѣд* a *иr*, ač písmo k tomu nepřiměřené; 6. *l* přechází také v *o*. V deklinaci kmenů na *-ъ* gen. jedn. na *u* a dat. na *-ovi* není, místo akk. živých jest gen., v lok. míchá se ještě *i* a *e* ze stb. *ъ* s koncovkou dativu *u*; dual dosud zachován; v mn. akk. *e* u měkkých i tvrdých; gen. množn. kromě krátkého starobulh. též na *i* a na *ov*. Kmeny na *a*: gen. jedn., nom. a akk. mn. všude na *e*, v dat. a lok. jedn. vedle *ъ* též *i*, v instr. místo *oju* téměř pravidelně *ov*, a vedle toho i *om*: *pravov verom*, *dobrom verov*. Kmeny na *ъ* mužské: poněkud ještě zachovány: *do puti i do puta*, řidší jest dativ *i*; instr. *em* veskrz, a taktéž nom. mn. *ie*: *gostie*, a znad i akk. *ljudi*, *puti* byl znám. Kmenů souhláskových toliko chudé stopy: *na desete* n. *na destе*, *korene*, *plemene* a p. jsou jediné zbytky; též se naskýtají staré formy dat. na *i* a instr. na *em*. Zájmeně sklonění: vedle *az*, *jaz* též *ja*, vedle *mnoju* též *mnov* (*mnom* ještě nepřichází); místo akk. *my* a *vy* je *nas* a *vas* hojnější, naproti tomu *ni* a *vi* zhusta co dativ přichází; staženého *li*, *ka*, *ko* užívá se relativně toto stahování slabýk oblíbenější jest na záp. a j., než na vých., tedy v bosenských, dubrovnických a všech hlaholských listinách, kdežto srbské, nepiši-li podle nářečí církevního *иже*, raději si volí *koj*, *koja*, *koje*; nom. *kto* přichází skoro veskrz, a mimo *što* jest i *sto*; gen. *ga*, nikdy *go*. V příd. jméně neurčitého zakončení ztrácejí se některé formy, na př. řídky jest gen. mn. *lēt gospod'nj*, řídky tu též instr. jedn. muž. a dat. instr. lok. mn. V složené deklinaci stahují se od pradávna gen. a dat. m. jedn. v *oga* a *omu*. V konjugaci důležitý jest rozdíl osobních koncovek; v 1. os. jedn. změnil národní jazyk koncovku *u* n. *ju* z *a* n. *ja* v starší *-mъ* (z *mъ*); v 2. os. ze *mu* zbylo *š*, v 3. jedn. i mn. *t* odpadlo, v 1. mn. rozšířila se koncovka *mъ* v *mo*. Tvoření časů jest pravidelné jako ve starobulharštině, jen tím se lišíc, že se formy *-aješi* a podobné v *asi* stahují, a že změnou *ъ* a *y* v *i* mnohé formy se stýkají. K těmto odchylkám gramatickým přidati musíme ještě část zvláštních slov, o kterých však nelze tvrditi, že by byly výhradně srbsko-chorvátské, poněvadž v náboženských spisech starobulharských nebylo příležitosti jich užití, ač snad v jazyku byly. Nejhlav. z nich sebral Šafařík v *Serbische Lesekörner*. — Takový asi byl tedy jazyk národní, řekněme srbský, až do konce XIII. stol., jakož lze to dokázati z četných cyrilských památek obsahu světského, náležejících království Srbskému, banátu Bosenskému, Zahumli a Dubrovniku. Srovnáme-li s těmito památkami nejstarší památky nepopíratelně chorvátské v

kritickým vydání Kukuljevićově (na př. v *Monumenta hist. Slavorum meridionalium*), přesvědčíme se ihned, jakmile jen několik jich projdeme, že v XIV. stol. důležitá jedna vlastnost jazyka Chorváty i Srby tak úzce pojila, že by dostačila sama k odvrácení všech námitek, totiž pravidelné proměňování polohlásky v plnou samohl. *a*. Tato veliká nadvláda samohlásky *a*, jež skrz naskrz proniká celý organismus jazyka chorvátsko-srbského, udílí mu jakýsi charakteristický ráz, který jej odděluje ode všech dalších i bližších sousedů, hlavně pak od nářečí církevního a od kajkavského, jímž se mluví v provincialním Chorvátsku. Rekl-li tedy Šafařík před 30 roky: *es ist eine historisch u. linguistisch erweisbare Thatsache, dass so wie die Serben in Serbien, Bosnien, Slavonien, Herzegovina, Montenegro u. Dalmatien nur einen Zweig des grossen Slavenstammes bilden, eben so auch ihre Sprache nur eine Mundart, wievohl in mehreren unbedeutenden Varietäten ausmacht*, pověděl tím úplně pravdu, avšak ne v tom smyslu, jako pokračuje: *das alte Chorwatien im Süden der Kulpa mit den Residenzen Bihać im heutigen Bosnien und Belgrad im heutigen Dalmatien gehörte von jeher der Sprache nach zur serbischen Volks- u. Mundart*, což měl spíše tak říci, že jsou to dvě plemena se dvěma jmény ale jedním toliko jazykem, kterýž stejně srbským anebo chorvátským nazývati možno, a hádka byla by ukončena. Že pak Šafařík zvolil si název „srbský,“ toho jest to příčinou, že před 30 roky jmenem Chorvát a chorvátský jazyk vyrozumíval se obyvatel a kajkavské nářečí v provincialním Chorvátsku (v. nahoře konec α) str. 300). V chorv. listinách s poč. XIV. stol. nabývá arci převahu *i*, na př. *vrime, prik', je imila, miseca, obi dvi strani* atd.; avšak z Majkova (*Istorija serbskago jazyka*) možno se přesvědčiti, že od 2. pol. XIV. stol. počínaje ve všech západních listinách, totiž bosenských, dubrovnických, travunjských, humských a turských převládá *i*. Vůbec možno říci, že celá západní část národa chorvátsko-srbského kdysi ikavsky, t. j. s převahou samohlásky *i* mluvila, a nebylo by to zcela bez základu, kdybychom řekli, že by spíše toto *i* mohlo za charakteristickou známku jazyka chorvátského naproti srbskému se považovati, nežli *ča* naproti *što*, poněvadž onen rozdíl děle se zachoval a shoduje se více se hranicemi, které podle historických zpráv chorvátčina kdysi zaujímati musela, nežli užívání *ča*. Vezměme na př. Slavonii; tu právě převaha *i* u katolíků, kteří tu jsou beze vsí pochyby starší, než později přistěhovalí pravoslavní, a kromě toho ještě některé zvláštnosti, především akcent, na mnohých místech s přímořským tolik se shodující, jasné vydávají svědectví o úplně někdejší totožnosti slavonských Chorvátů s dálmatskými. Hlaholské památky píší dále *j m. dj a dž*, arci tak nedokonale, jako hlaholskou azbukou jinak není možno; tedy *meju, porojenje, potonjen* píše se *meju, poroen'e, potvъenъ*. I tento rozdíl rádi připisují čakavčině (= chorvátčině) naproti štokavčině (= srbštině), na př. Daničić v *Glusniku* IX. Avšak i v cyrilských památkách nalézá se toho dost, na př. v bosenských listinách bana Tvrdka z r. 1367, krále Dabiše 1395, vévodů Sankovićů z r. 1391, čímž tedy opět ztvrzuje se úplná jednota obou jazyků. Počíná se též v XIV. stol. měniti *l v o* na konci slabik, což nejprve přichází v listině z r. 1332 (u Miklošiče č. 85), kde Bosenský král s Dubrovčany smlouvu uzavírá, na př. *bio, vladaoa, kupio*. Tamtéž přichází *доужанъ, доуога*, s čímž když porovnáme formy jako *homskoj m. hlmskoj* (r. 1333), *dog'* (v hlah. l. r. 1433), shledáme, že přechod *l v o* nečiní charakteristického rozdílu mezi jazykem chor-

vátským a srbským. A taktéž jest to i s předložkami *въ a въа*, které přecházejí tu v *u, uz*, tu ve *va, vaz*. Zajisté v někt. krajích chorv. Přímoří dosud jako v cyr. (záp.) listinách je *va, vaz*, na př. v Dubrovnicku a dále v Bosně (na př. *va ime* 1332 a 1375, *vazvracenu biše, va slavni dvor* 1395 atd.); ale myšlil by se, kdo by myslil, že v chorv. hlaholských památkách není též *u a uz*. — Jinak měnil se jazyk v XIV. a XV. stol. na východě i západě. Jednak dopisy obchodní, jednak listiny právnické zhotovované jazykem národním obohatile jej množstvím nových významů, a on v skutku v 2. polov. XIV. a v XV. stol. dosahuje vrchu své slávy, vládná netoliko ve vých. a záp. církvi národa chorvátsko-srbského a netoliko v životě společenském, ale jsa i diplomatickým jazykem mocného dvoru tureckého naproti říši uhersko-rakouské. Z té doby zachováno mu také na obou stranách mnoho památek, vážných mimo to pro dějepis Chorvátů a Srbů. Z těchto hojných památek XV. stol., ve kterých již práva literatura se počíná, snadno nám jest skresliti si obraz onoho jazyka, který panoval v Přímoří, v Dalmacii, ba i v samém Dubrovnicku. Zovou jej chorvátským čili čakavským. Jeho zvláštnosti (s ohledem i na nejstarší dubrovnické spisovatele) jsou následující: *ča* (z чъ, kdežto *što m. čto ze чьто*), a s předložkami: *zač, nač* atd.; tak píší také nejstarší dubrovnickí básníci Držić, Menčetić, Vetranić, Čubranović, i u nich jest *ča, zač* a p. vedle *čto, što*; v *misal, rekal, platil* atd. zůstává *l* u těchto spisovatelů XVI. stol., a básníci XVII. stol. podržovali taktéž *l*, kde verš toho žádal; a jako ve zpomenu- tých chorvátských listinách objevují se i u všech dubrovnických básníků starší doby aspoň v větší části a nezřídka i později staženiny *ka, ko, ke, ku, kih, kim, ma, ta* atd.; *gdo* místo *tko* jest řídké, a vyskytá se nejvýše na severu, kde chorvátčina smísila se se slovenčinou, na př. ve Vinodolu, Istrii atd.; tak zvaný krátký genitiv jest pravidlem nejen u Marulice neb Luciče, ale i u Dubrovčanů Menčetiće, Držiće, Čubranoviće a j.; Vetranić jest první, který z většího dílu počal psáti gen. mn. mužsk. a stf. na *a*, načež tento genitiv zároveň objevuje a vyvinuje se s přechodem *l v o*, a v této cyril. listině XIV. stol., kde jsme první *o m. l* našli, nalézáme i první genitiv na *a*: *volarah*. Toť jsou hlavní známky pravého chorvátského nářečí XV. stol., kteréž podle nezvratných svědectví rozléhalo se po celé Dalmacii zasahující až do Dubrovnicka, jehožto první básníci, první buditelé literatury tak podivuhodně rozkvétlé psali bez odporu pravým čakavským, aneb abychom důkladněji mluvili, starým chorvátským nářečím. Méně důležitých známek tu nepřipomínáme. Připomenuté charakteristické známky čakavčiny vymizují potom během času u spisovatelů dubrovnických, a vyvíjí se to, čemu obyčejně se říká štokavčina, totiž: *što m. ča*, přechod *l v o*, *kojž m. ki*, gen. mn. na *a* atd.; avšak přechod tento dál se tak poznenáhla a nepřetrženě, že nemožno připisovati ho vlivu zevnějšímu, nýbrž vnitřnímu organickému vyvinování jazyka a jeho životní síle, a kdo proces tento sleduje, uzná, že to v Dalmacii a jmenovitě v Dubrovnicku právě tak bylo a se dalo, jako skoro na celém jihu národa Chorvátsko-srbského. Jinak ani nelze si vysvětliti časté míchání obou forem právě různěných, než že se to tak právě v národu vyvíjelo, a že básník psal, jak se v této přechodní době mluvilo. Doklady toho naleztí lze též v *Pistolách* fra Bernardinových, jímž na čele napsáno, že jsou sepsány „arvatskim jezikom“ a j. — Kdo by tedy dnešní čakavčinu a štok. různiti chtěl co dvoje nářečí od pradávna koordinovaná,

zabředl by do nesnázi, z kterých těžko by mu bylo vyjítí; my však, držíce se vodítka historického a stopující památky srbské i chorvátské, poznáváme proces, kterým se u nejstarších básníků dalmatských a zvláště dubrovnických jazyk z forem tvrdších ve měkší a uhlazenější přetvořuje, a soudíme, že to, co se obyčejně jmenuje čakavčinou a štokavčinou, jsou dvě periody téhož jazyka, ze kterých první, čakavská, sahá asi do pol. XIV. stol., načež nastoupila doba přechodní, kde obě vedle sebe žilo, a konečně od XVI. stol. že dostává převahu perioda druhá, štokavská. Jedině tak dá se vysvětliti, že i v nejrozkvětější štokavčině nalezájí se stopy čakavské (třebas bez *ča*), neboť jest to přirozená věc, že se staré zvyky dlouho zachovávají. Že se však přece čakavčina zachovala, dá se tak vysvětliti, že rozličné okolnosti, které časem některou haluz národa v pokroku a vývinu všeobecném na čas zastavují, i zde v čakavské haluzi vývin jazyka zastaviti mohly, jakož podobných příkladů dosti. Příčiny a podnět takovému vývinu jazyka zavdalo básnictví, nejprve národní u Srbů a potom umělé u Dubrovčanů. I v srbských památkách objevuje se štokavčina právě v té době, kdy hrdinské války s nepřitelem křesťanstva poskytují nevyčerpatelné látky k básním, jež se za krátko staly jméním všenárodním, neboť o králeviči Markovi nezpívalo se pouze v Srbsku, ale i v Chorvátsku a Dalmacii. Pročez důležité jsou v tom ohledu pro dějepis národního jazyka písně, které Hektorovic ve své *Ribanje* doslovně, jak sám ujišťuje, přijal; tu není jazyk ani štokavský, ani čakavský, ale míchaný, totiž z přechodní doby XV. stol. A taký jest i jazyk básníků dubrovnických, kterým především zásluha přináleží, že konečně štokavčina zvítězila, která se jim právem k básnickým výtvorům mnohem přiměřenější býti zdála. Na konci XVI. stol. trvá ještě tento boj dvou živlů, starší a novější formy jazyka, a zajímavě s ohledem k této věci čísti Dinko Ranjinu a Dinko Zlatariće; konečně u nich vítězí novější forma ve zvukosloví, a starší ve tvarosloví. Jejich vrstevníci bosenští, a jmenovitě nejstarší z nich Divković tím se jen liší od nich v jazyku, že zachoval více forem starších a převahu *i*, a že se ve skladbě drží italiančiny; jiných rozdílů mezi svým a dalmatským nářečím ani Bosňáci nepoznávají. — V XVII. a XVIII. stol. vešlo v Dubrovniku v obyčej jméno „jazyka slovinského,“ a podle toho řídili se i druzí. Všichni pak básníci, kteří písemnictví dubrovnické na vrch slávy pozdvihli, jali se pilně tříbiti všeliké neuhlazenosti svého jazyka, a o Palmotići zejména se praví, že zkažený italiančinou jazyk dubrovnický opraviti se snažil podle bosenského; a vše toto dělo se jménem jazyka „slovinského.“ Ačkoli Gundulić a Palmotić stali se vzory všech pozdějších básníků, neuměli tito přece jazyk tak blahozvučně uhlazovati, jako oni; v Dalmacii čím dále k severu, tím zůstává i jazyk hrubší i u básníků, na př. v básních *Slava ženska* (1643) Armolušićových ze Šibenika; v těch jest jazyk, jako byl před sto lety, za Maruliće a Menčetiće, a taktéž v básních Barakovićových, jejichž čakavčina sebe jazykem slovinským jmenuje, a rovněž tak překlady Vitaljiće Višanina. Podobných příkladů jest více. Ano týž spisovatel v prose více starých forem užívá, než ve verších, na př. týž Vitaljić. Zkrátka i takzvané čakavčině i štokavčině bylo dááno jméno slovinský, kteréžto jméno z nedostatku jiného vhodného od Italianů vzato, jenž všechny Jihoslovany, se kterými se stýkali, vůbec Slavo jmenovali. Z toho opět vysvitá, že to s jazykového a histor. stanoviska nemá pravého smyslu, různiti chorváčtinu a srbsčinu jakožto nářečí čakavské a štokavské. — Kromě „slovinský,“

které se latinsky *lingua illyrica* překládalo, vešlo i ve slovanských spisech XVIII. stol. v obyčej, mluví o jazyku „ilyrském;“ zvláště to rádi dělali spisovatelé bosenští a po nich slavonsští, na př. Jarolim Filipović z Ramy (v *Pripovidanje*, v Ben. 1750), jehož jazyk jest zcela štokavský s výslovností ikavskou; taktéž Dobretić r. 1782, Zoričić 1766 a t. d. Užbec možno říci, že nejméně dvě třetiny spisovatelů XVII. a XVIII. stol. píší štokavsky s výslovností ikavskou, což právě jest jazyk, kterým se mluvilo v celé Dalmacii a větší části Bosny a Slavonie, a jediní Dubrovčané s výslovností jekavskou odtud se vyjímají. Slavoncům, kteří v XVIII. stol. psáti počali, nepřipadá jmenovati svůj jazyk ani chorvátským ani srbským, ale jmenují jej dílem ilyrským, dílem slavenským; a opět lze se přesvědčiti, že jest to tentýž jazyk štokavský s ikavskou výslovností, s přimíšením několika zvláštních významů, jmenovitě z tureckého, a oblíbeným užíváním part. pf. pas. na t. (*očistita*, taktéž z gen. jedn. *na-ga* vypouštějí *a*, z inf. *i*, zakončují instr. jedn. měkkých-om, stahují stb. *tije* jen v *tje* m. *će* a p., gen. mn. *tiju* m. *tih* a t. d.); v ostatní deklinaci zajímavě jest pozorovati poznenáhlé míchání dat. lok. a instr. mn. Což takto lze vyložiti: ve starých cyrilských i hlalolských památkách všecko jest pravidelné ještě; mezi tím se povahou jazyka zmáhají samohlásky, zvláště *a*, čímž povstal gen. *zvezda* (*zvezdah*) m. *zvezd* a p. už v nejstarších básníků, a podobně dativ. mn. *nama* m. *nam* a t. d.; současně počíná instr. mn. *na mi*, *imi*, *im* místo na *i* (z stb. *y*) vycházeti: *zubmi*, *zubimi*, *zubim* a posléz *zubima* m. *zubi*; tak už v XVI. a XVII. stol. počal se u dalmatských spisovatelů míchatí dativ a instr. mn. Mýlil by se, kdoby myslel, že štokavčina odjakživa užívá veskrz *ima* (*ama*), neboť ještě Divković a Bandulović dobře upotřebují starých forem. Lokal až do XVIII. stol. se nemate s dat. a instr. mn.; u všech spisovatelů Gundulićovy doby jest pravidelný na *h*, kteréž *h* se arci slabě a neurčitě vyslovovalo; matení povstalo tu nejprv v zájmenech: místo *u nás* a p. u *nam* i *u nam*, a vlivem zájmenného sklonění pak i u statných: *u knjigam*, *u knjigami*, *u knjigama*. Takovému matení u téhož spisovatele nalezti lze, a jmenovitě jsou v tom mistři Slavonci; na př. u Relkoviće: *razdvřít-ima lalok-ami*, *ov-ima satir-om*, *svoj-ima puc-i* a podobně strašné formy. Toto a hojnost provincialismů vyznamenává slavonské spisovatele, jejichž hlavou jest Katančić. Jazyk svého překladu písma svatého jmenuje tento veliký učelec předešlého století „slavno-ilyrským výslovností bosenské,“ což jest štokavským výslovností ikavské; dodatek jeho „výslovností bosenské“ nemůže míti jiného významu, než že se podržoval bosenských spisovatelů co do jazyka. Dlužno vyznati, že v této době, totiž ku konci předešlého a též v prvních desetiletích našeho století, velmi mnoho ale i jazykem velmi špatným se psalo; Katančić byl veleučený badatel starožitností, ale velmi slabý filolog a ještě slabší stilista; Relković, Lanosović a j. byli horliví národovci, ale známosti jejich v gramatice byly chatrné. — Mezitím pak probudila se v 2. pol. XVIII. století i pravoslavná polovice národa Chorvátsko-srbského, totiž Srbové k životu literárnímu, avšak v okolnostech velmi nepříznivých. Niže v pojednání o literatuře chorvátsko-srbské vyloženo, proč nemohl dobytí si uznání „sprostý“ jazyk národní ve středověku; když všechna vzdělanost v rukou kněží ležela, kteří nechtěli se vzdáti obvyklého posvátného jazyka církevního. Avšak lehčí jest ještě urovnání mezi dvěma, než když přijde i třetí. Bulharčina a národní jazyk slily se na východě i na západě, a povstal z toho

na východě jazyk starosrbický, jako na západě starochorvátský. A jaké proměny z této smíšeniny na západě povstaly, takové i na východě; mimo to připomenuli jsme už nahoře, kterak ve světských památkách už XIII. stol. začíná se projevovati ze starobulharčiny jazyk národní i ve významech i ve tvarech. Osud tomu chtěl, aby se pokrok XII.—XIV. stol. v XV.—XVII. stol. proměnil ve krok zpáteční. Počaly se sice první pravoslavné knihy tisknouti na jihu a v Benátkách, avšak když pode jhem tureckým přestaly i tyto jediné blahotvorné ústavy, spustly též kláštery, zacházela i liturgie i celá literatura. Pravoslavní kněží, předtím první pěstovatelé věd a umění, nemajíce nikde prostředků vzdělání, otupěli zcela, a na Svaté hoře nastala bída a nevolnost. Vděčně musí si každý Srb připomínati dobrodiní, která v těch bídných okolnostech Rusové národu jeho prokázali, což ovšem i jaksi odplata byla za to, co Rusové kdysi od šťastnějších bratří jižních přijali; na každý pád byla péče ruská v XVII. a XVIII. stol. veliké dobrodiní pro vzdělání národa srbského, aneb lépe řečeno, pro udržení jeho u víře pravoslavné. Jinak to ale působilo na jazyk; obřadný jazyk, dosti už prosáknut srbsčinou, počal se nyní s ruským míchati, aneb lépe řečeno, místo recense srbské dostali kněží obřadné knihy recense ruské, a z této dvojí směsi zrodila se ještě třetí. Formy a výrazy ruskocírkevní zápsaly s formami a výrazy srbskocírkevními a tomuto pomíchanému jazyku dáno jméno slovanskosrbského. Jím započali znova literárně působiti v 2. pol. před. století Srbové rakouští, a tu na neštěstí především jim napadlo napsati gramatiku, kdežto zkušenosť svěřel, že není horšího počátku, než když neschopní lidé začnou mistrovati jazyk. Jedna z nejprvnějších knih nové literatury byla gramatika Smotrského r. 1755; zajisté chtěl spisovatel, aby mládež a budoucí kněžstvo rozuměli knihám církevním, ale lehčí jest čtítí než dělati. Tímto jazykem psali všichni tehdejší spisovatelé, přimísujíce významy a formy z jazyka národního, kde jim spisovný jazyk nevystačoval, a bylo by velmi těžké, naléztí tu nějaké pravidlo. Za reprezentanta této školy možno považovati v před. stol. dějepisce Raiče, který jazykem zahrnouti chtěl veškeré Slovanstvo tak, jako to učinil ve svém historickém díle: *Istorija raznych' slavenskych' narodov', naipače Bolgar', Chorvatov' i Serbov', iz' tmy zabvenija izjataja i vo svet' istoričeskij proizvedennaja Joannom' Raičem', archmandritom' vo svjato archangelskom' monastyřě Kovilě*; z nápisu tohoto lze už posouditi jazyk. Zakladatelem pravé srbské literatury, jenž jí zvolil jediný pravý základ, jazyk národní, jest (Dimitrij neb) Dositej Obradović. Prozřetelnost si jej vyvolila k tomuto dílu, a proto uvrhla ho do takých okolností, ba do bídy, ve které seznal pravé potřeby národa svého; jeho útek z kláštera tak jest důležitý pro národní literaturu, jako hedžra pro mohamedanství, neboť kdyby toho nebylo, kdož ví, kdyby se byl našel nový původa, jenžby uvědomil sebe i jiné. Již z mládí, jak sám vypravuje (srov. *Kopitar's kleinere Schriften* I), nutila ho mocná touha, aby šel do dalekého světa, aby viděl lidi a poznal jejich obyčeje. Jeho bystrý rozum, mocný duch, který nikdy ho neopouštěl, jeho touha po vědění a po čtení knih zplanuly ohněm v horoucím srdci jeho, až i ze samoty klášterní ho vyhnaly. Cestuje světem poznává, čeho se nikdy nenadál, všude po dalekém jihu jeden a týž národ, kterýž, jsa sám Srb, Srbským pojmenoval. Od něho učiněn první krok k rozšíření jména Srb. A jak se v něm vyvinula myšlénka o národním jazyku, to ať on sám nám vypravuje (v listu z Lipska 1788): „Srovnávaje tyto místa a lidi s překrásnou, ale bídnou a barbarskou Albanií, s

dražší a milejší ale i větší útrpností hodnější Serbií, Bosnou a Hercegovinou, vzdychal jsem a často horké slze jsem proléval, pravě sám sobě: Kdy as v těch překrásných zemích budou taková učiliště! kdy as se bude i naše mládež takovýmito vědami napájeti! Bídní Turci čekají, aby něco rozumného uslyšeli od derviše, a bídou umětení pravoslavní od mnicha! Ale co tito mohou jim říci, když pod božím nebem nic jiného neznají, než: dej almužnu! dej vše, cokoli máš, a umři sám hlady, a nenaviz a proklínej všechny lidi na světě, kteří nejsou tvé víry! Vida, jaké se tu každodenně knihy píší a na světlo vydávají, žalost mě přepadá, kdykoli pomyslím, kterak u nás křičí o knihy z Rus. Přemýšleje neustále o těchto věcech seznal jsem, že už nejvýše nám jest zapotřebí psáti a vydávati knihy jazykem národním. Není mne tajno, jakou bouří proti sobě zbuzují všichni ti, kteří ponejprv s takovými novotami vystupují; avšak jedenkrát se musí začítí.“ Taková byla myšlénka jeho, kterouž i tak provedl, jak jen jednotlivci a začátečníci možno; toho vědom rozhoduje se zcela: „Má kniha bude napsána jazykem čistě srbským, jako jest toto psaní, aby jí mohli rozuměti všichni srbsští synové i deery, od Černé Hory až do Smedereva a Banátu.“ To mluvil o své knize *Sozveti zdravago razuma* — jejíž název už dokazuje, že nebylo snadno setřásti formy církevního jazyka (*zdravago* místo *zdravoga*). Po Obradovićí mají o jazyk srbský v tomto ohledu největší zásluhy Davidović a Vuk Stefanović Karadžić. Davidović účinkoval svými *Srbským novinama* od r. 1823, do kterých vždy více a více čistý národní jazyk zaváděl, a svými *Zabavniky*. Už r. 1814 zavedl h místo *tr*. Zásluhy Vukovy jsou nesmrtelné. Popatříme-li dnešního dne, když všeliké vášně už utichly, na práce tohoto jihoslovanského Nestora, těžko pochopiti, kterak jediný člověk, třeba ho bůh dlouhým věkem byl obdařil, tolik dobrého a pro národ užitečného mohl vykonati, jako Vuk. Zdravý a nijakými předsudky nezaslepený rozum jeho a jeho náhledy o jazyku národním a národním blahu domácím, k tomu pak moudrá rada přátel a příklad učitele Dositeje (Obradovice), dovedly ho na cestu přirozenou, avšak zřídka poznávanou, že totiž ten, kdo chce psáti jazykem národním, dříve sám ho poznati musí; na cestách po zemích jihoslovanských sebral poklady národního básnictví, a prvý celou Evropu jimi v divení uvedl; na základě nabytého rozsáhlého poznání národního jazyka sepsal pak gramatiku a slovník, první, kterýž osnován jest na zásadách rozumných, a dlouho ještě zůstane vzorem všem podobným pracím. Vuk seznal, že ráznému pokroku a zvláště zásadě jeho „piš jak národ mluví“ především vadil pravopis; pročež bez ohledu na odpůrce vynechal několik zbytečných písmen, přibrál potřebné *j*, spojil *ь* *с* *л* *а* *н* *в* *ъ* *а* *н*, a místo *дј* a *тј* zavedl *ђ* a *ћ*, kterýžto poslední znak, jak sám praví, už v bosenských památkách naléztí jest, a jak nahoře praveno, už Davidović přijal. Avšak zloba a nenávist s jedné, a hloupost a předsudek s druhé strany obořily se vší silou na Vuka a jeho přívržence; v nastalém sporu ukázala se veliká nevědomost Vukových nepřátel, tak zvaných prvních filologů srbských, mezi nimiž křikem svým prvé místo zaujal Miloš Svetić, jinak G. J. Hadžić. Každé práci Vukově buď zlý úmysl se podkládal, buď se rozhlašovalo, že cizí nálezy za svůj majetek vyhlašuje; a nehorší jest to, že lidé, kteří ani známostni ani rozumem proti němu brojiti nemohli, vyhlédli si k tomu cíli jiné prostředky, a v nehodné hádky celý spolek Matice srbské vtrhli, jejíž *Ljetopis* po mnohá léta jen organem jejich libovolnosti a pro národ zcela ne-

užitečným byl. Avšak takovéto útoky a pomluvy bohudíky nedovedly neunaveného pracovníka odvrátiti od započatého díla, a umenšiti vůli a lásku jeho; neustal odpovídati a brániti se, avšak neprázdny slovy, nýbrž vždy novými doklady a důkazy pro rozřešení sporné věci. Nepřeháníme, řekneme-li, že spisovný jazyk v nynější své kráse a pravidelnosti nikomu tolikými díky zavázán není, jako Vukovi; ano i všecko to, co o nářečích jeho víme, jest větším dílem jeho práce. Avšak největší jeho zásluha jest, že stvořil společný spisovný jazyk, zvolil totiž, bystrým okem a dobrými důvody veden, nářečí hercegovské, totiž štokavčinu výslovnosti jekavské, za jazyk knižný, a při tom zůstalo, třeba se mu někteří tvrdohlavci dosud opírali. Zásady Vukovy jsou už tak pojištěny, že se jim už ničeho není báti ani od jednotlivců ani od celé vlády; moudří a osvícení pevně se jich přidržují, a mezi nimi velezasloužilý souvěký jazykozpytec Djordje Daničić. — Vzdor všem často velmi vášnivým hádkám pokračovala literatura a s ní vývin jazyka srbského čili cyrilsky psaného v té míře, že se konečně museli probuditi i katolíci; tito dosud během staletí mnoho kněh byli napsali, ale jejich práci scházela duch jednoty a svornosti, jednotnost jazyka scházela a jednota pravopisu. Kdyby bylo možné bývalo tuto jiskru nového světla u prostřed pravého národa chorvátského, v Dalmacii, rozšířiti, kdyby se bylo, jako za našich dnů možno jest, mohlo odvolávati na minulost a celý dějepis národa chorvátsko-srbského, byl by snad cíl lehčeji dosažen; avšak osud tomu chtěl, aby právě mezi nepravými Chorváty, kterým jen politické hranice toto jméno daly, objevila se první myšlenka literní jednoty. Nemluvice o rozdílech různých podřečí se týkajících, která od jednotlivých latinkou píšících spisovatelů bez ohledu na všeliká pravidla užívána byla, říci nám jest, že v provincialním Chorvátsku kajkavské nářečí vládlo, a za druhé že v pravopise veliký zmatek panoval. O tom každý z tohoto porovnání se přesvědčí: nynější a organické

	psáno dalm.	slavon.	chorv.	sloven.
ě	i,	i,	e,	é;
c	c,	c,	cz, z,	z;
č a ć	c, čh, ċ,	cs, ch,	ch,	zh;
s	s,	s,	sz, z,	ſ;
š	se, ſ,	sh,	sh,	ſh;
z	z,	z,	z,	s;
ž	x,	x,	s,	sh;
d, dj,	d, dj, gj,	d, dy, gy,	d, dy,	d, dj;
l, lj,	l, lj, gl,	l, ly,	l, ly,	l, lj;
n, nj,	n, nj, gn,	n, ny,	n, ny,	n, nj.

Reforma v tomto ohledu učiněna jest doktorem Ludvíkem Gajem a jeho vrstevníky, z nichž Alois Babukić, oba Mažuranićové, Karel Rakovec atd. první místa zaujímají; pravopis zaveden organický, a kajkavčina vyměněna štokavčinou. Nebyla to arci snadná práce. A aby nepraví Chorváté pomalu zapomněli na svůj předsudek, že je kajkavčina pravý chorvátský jazyk, muselo se vyhledati širší jméno, o kterém se mysliti mohlo, že se ujme u všech roztrhaných oudů téhož národa, a za takové považovalo se jméno „ilyrský“ (v. Ilyrismus). Právě toto jméno už v XVIII. stol. od některých Dalmatců, Bosňáků a Slavonců užíváno bylo, a vždy se jím jazyk štokavský vyznačoval. Bylo tedy i nyní přijato, ale na neštěstí velmi zlou taktikou bráněno; místo co měly neutrální toto jméno za společnou pásku rozdrobeného národa svého považovati, počaly rozehráti hlavy sníti o slovanství starých Ilyřů, čímž nejprve zrazení jsou Srbové, jež nechťeli živé jméno obětovati mrtvému. Druhá chyba byla, že sami náčelníci ilyrismu

neměli vždy jasně před očima svou věc, když se o jazyku jednalo, myslíce v básnickém blouznění, že si musejí právě tak stvořiti nový jazyk, jako si vymyslíli jméno; a tím nastal opět spor o jazyk mezi Ilyry a mezi Chorváty a Srby, až i tento ukončen a poznáním dějů i jazyka u vzdělanců přesvědčení zvítězilo, že na jih přišly a na jihu dosud žijí dvě bratrské větve téže krve a téhož jazyka, ale na neštěstí rozdělené náboženstvím a v životě politickém, načež opět ono mrtvé jméno ilyrské do hrobu ulehlo, a na záp. jméno chorvátské oživilo, jakož na vých. srbské žije. V písemnictví dosaženo tím ale toho cíle, že Srb i Chorvát rozličeným sice písmem, avšak tímž jazykem píše a může se, jakož si toho Vuk přál, každá kniha cyrilská latinkou přetisknouti a naopak. Mezi nynějším totiž spisovným jazykem Chorvátů a Srbů jen některé malicherné jsou rozdíly: stoupenci Vukovi píší foneticky, Chorváté etymologicky na př. српску a *srbski*; místo *h* píše Vuk *je, ije, Chorv. je, ie* (m. *ije*); v množ. počtu ukončují Srbové *dat., instr. a lok. na ma*, Chorvátí drží se starších u lidu dosud sem tam zachovalých forem pravidelnějších; konečně píší Chorvátí v gen. mn. zbytečné *h*, které již nyní někteří spisovatelé vypouštějí.

III. Literatura.

1. Literatura slovenská.

Všeobecný přehled. Slovenský národ bydle na jihozáp. hranicích území slovansk. sousedí s dvěma neslov. národy, na sev. s Německými, na záp. s Italským. Že však Slovenci skoro bez přestávky přináleželi k říši Německé, měla němčina na jazyk jejich zvláštní vliv, kterýž až dosud trvá a nepřestane, dokud Slovenci jazyku svému nedobudou úplného práva ve školách i úřadech, a dokud spisovatelé slovenští důkladně se neseznámí s některým jiným neporušeným jazykem slovanským, jmenovitě s chorvátsko-srbským. Vývin jejich národního jazyka v literatuře po dvakráte jest povzbuzen a zase udušen s německé strany, a to obakráte v příčinách náboženských. Po prvé stalo se to tenkrát, když Němci v VIII. a IX. stol. pomocí křesťanské víry jali se rozšiřovati a upevňovati panství své nad Slovenci. Tu dobu připomínají nám pozůstatky známé jménem Frisinských památek (v. t.); odtud až do r. 1550 nenalezáme z literárního života slovenského ani stopy (vidouce v Miklošičově „altslovenisch“ nářečí starobulharské, a nikoli staroslovenské, o čemž v čl. Bulharský jazyk a v *Beiträge für vgl. sprachf.* I. str. 319 a násl.). Linhart (*Gesch. von Krain*, Laib. 1788—91, 2 sv. str. 357 tvrdí, že Krajinci (Slovenci) do XVI. stol. psali hlaholicí, opíraje tvrzení to o dva malé hlaholsky popsané lístky, ježto s desk jakés knihy odlepeny jsou a nyní v knihovně Coizové se chovají; avšak jednak jazyk na obou těchto pergamenech není slovenský, ale obvyklý v pozdějších breviářích a misálech hlaholských jazyk církevní, jednak nevědomo, odkud, z které země vlastně pocházejí. Taktéž nic nedokazuje, co Kumerder ve své mluvnici tvrdí (v. Kopitar, *Gramm. der Krain. Spr.*, Laib. 1808), neboť hlaholský pop v hořením Krajinsku, kterému biskup Chrön (aneb Hren aneb Krön) r. 1617 zapověděl mši čísti z hlaholského misálu, dokazuje toliko, že byl utečenec, který si tím každodenní chléb vydělával. Ani o působení sv. Methodia ve Štýrsku a Korutansku není stopy, neboť solnohradští biskupi ihned po jeho smrti všecko podkopali, cokoliv apoštolové slovanští byli spůsobili. A tak neměli Slovenci žijíce pod vládou německou, odtrženi od svých sbratřenců; vzdělanci jejich se poněmčili,

a prostý lid zůstal v jakémstakém přirozeném svém stavu, pokud to panujícímu německému a neznalému jazyka národního duchovenstvu nevadilo. Ani vláda ani církve se o ně nestarala. Druhé probuzení národní, způsobené od protestantismu, nevyšlo též od strany domácí, národní; a výsledek jeho byl, že i vládnoucí, katolická církev chopila se téhož prostředku, jako protivník její, protestantismus, totiž národní literatury. Avšak jako se tu stal jazyk slovenský a pěstování literatury jeho jen okamžitým nástrojem církevním, odstrčen byl a klesal opět všecek rozvin jazyka i literatury, jakmile protestantství vytištěno, a katolicismu více již ničeho se báti nebylo. A tak nastalo opět mrtvé ticho, kteréž panovalo od vítězství jezuitů až do té doby, když následkem duševního hnutí ve Francouzích na konci XVII. stol. na způsob italských učených společností v Lublaně r. 1701 zaražena společnost *Academia operosorum*, kteráž zvláště v 2. pol. XVIII. stol. národní síly ku pracím duševním buditi se jala (v. *Russkaja besěda* 1859, II., 115 etc.). Vlivu a prostřednictví této společnosti náleží za to dík, že vystoupil nadšený milovník slovanských věcí Japel a s ním Kumerdej; tito zase a idea národnosti, tehdejší v srdci spisovatelů mocně procitnuvši, probudili k národnímu působení Vodníka, na něhož s druhé strany Dobrovský velký vliv měl. Od této doby neustala práce na poli národním, ale zvýšena jest v rozsahu i prospěchu r. 1843, když jednotlivé po Štýrsku, Krajinsku a Korutansku roztroušené síly sjednotily se v jeden střed, a počali účinkovati na tu část národa, která dosud vlivu literatury nepocítila, na rolníky a řemeslníky. — V podrobném vyličení slovenské literatury spustíme pro nedostatek podrobných udání nejstarší dobu její, zastoupenou ve *Frisinských památkách*, se zřetele, a rozdělíme ostatek na tři doby:

- I. doba, kdy jazyk slovenský jen účelům náboženským sloužil, čili od Trubra do Japla;
- II. doba, kdy jazyk slovenský z užších mezi písemnictví náboženského vystoupiv pole literatury opanoval, čili od Japla do r. 1843;
- III. doba Novic, když jazyk slovenský stal se prostředkem ku vzdělání všech vrstev národa.

Arcif, non datur saltus in natura, a jako jinde i zde jsou jednotlivé doby článkovitě srostlé; Vodník žil a pracoval v II. době, a přece by měl směrem svým do III. počítán býti.

I. doba, od Trubra do Japla; jazyk slovenský jest v písemnictví náboženské obmezen.

Učení protestantské silně se zakořenilo v Štýrsku, Krajinsku a Korutanech, získavši sobě nejcu téměř veškeré panstvo, ale i mnoho měšťanstva; avšak aby i u rolnictva průchod si otevřelo, zapotřebí bylo působiti jazykem národním. Prvý se toho chopil kanovník Primus Truber (nar. 1508; v. t.), který v lublanském hlavním chrámě slovensky kázati počal; dvakráte z úřadu svého vyhnán, vrátil se opět 1561 na zavalání stavů krajinských do Lublany, a přivedl s sebou z Němec Jana Manlije (Mandelce), který v Lublaně první tiskárny zřídil; avšak již r. 1565 musel se opět odříci úřadu svého co kazatel stavovský, odebral se do Würtemberku, a † tam 1586. Jako vesnický kazatel měl příležitost seznati, jak těžko jest působiti na národ bez pomoci písemnictví; žeby se před ním v tom smyslu něco bylo slovensky psalo, o tom ani sledu nemáme, ano Truber sám v úvodu k prvnímu překladu Nov. zákona vyznává, že neuměl čísti ani hlaholice ani cyrylice, z čehož vysvítá, že známost této i oné od soušedních Jihoslovanů mezi duchovenstvem slovenským jen velmi skrovně se roznesla. Roku 1550 odhodlal

se Truber přeložiti nějaký katechismus a kázání; když r. 1553 nestálý a ctižádostivý Pavel Vergerius skrze protestantismus ztratil své biskupství v Kopru (Capo d' Istria), přemluvil v Tubinkách Trubra, aby se chopil překládání písma sv., a brzo na to, r. 1555, vyšel překlad *evangelia sv. Matouše*. V práci té podporoval Trubra hmotně Hans Ungnad, bývalý náměstek Štýrský, jenž r. 1554 z Rakous se vystěhoval, a od r. 1557 v Urachu žil; a téměř veškeré své jmění na vytištění slovenských hlahol. a cyril. knih vynaložil. (V. dole str. 323). Valvazor ve svém spise *Ehre des Herzogthums Krain* (VI str. 346) uvádí osm děl Trubrových, z nichž největší jest úplný překlad *Nov. zákona, žaltáře a Lutrový postily*. Truber psal toto pro protestantské kazatele, jazykem dosti chatrným, neboť učil se na školách v Salcburku a Vídni, a jazykem slovenským nikdy vědecky se nezabýval; zapomenul mnoho výrazů v lidu běžných, a když se mu jich pak nedostávalo, užil německých na jejich místě, jakož i náměstky ukazovací způsobem německým za člen užil. Taktéž i orthografie jeho plna jest nedostatků. Tyto a podobné vady a nedostatky Trubrový povzbudily Ant. Dalmatina (v. t.), aby se pokusil o nový slovenský překlad *písma sv.* Jsa kazatelem na Gorensku (totiž v severozápadním Krajinsku), užil k tomu nářečí tamějšího; zdá se, že znal hlaholské i cyrilské bible, neboť v jeho překladě *Spangenbergových kázání* jest jazyk mnohem čistší, člen zavržen, a na místo obvyklých výrazů německých užívá slov, se kterými u Trubra nikde se nesetkáme, ano i vzácných forem gramatických, z nichž jedné (příčestí na-*oši*, na př. *stopivši*) ještě Prešern v epigramu se vysmívá. R. 1580 svolili stavové krajinští, korutanští a štýrští k žádosti Dalmatinově, aby úplný překlad jeho písma sv. tiskem vydali. Příkladu tu věc zvláštnímu výboru, kterýž, když seznal rozdíl mezi pravopisem a gramatikou Trubrovou a Dalmatinovou, požádal ředitele krajinských škol Adama Bohoriče (v. t.), bývalého záka Melanchthonova, aby rozhodl tu věc. Bohorič za tou příčinou sepsal krátkou gramatiku slovenskou na jazyku latinském, pod názvem *Areliticae horulae*, kdež tak dobře pojal ducha jazyka slovenského, že se v celku dodnes zachoval pravopis jeho, ačkoli už mnoho obnovovatelů vystoupilo; teprv Gajův způsob psaní (*gajovice*), mezi všemi pokusy, jakby se mělo latinským písmem slovensky psáti, nejlepší, odňal mu poznenáhla převahu. Méně šťastná byla ostatní část Bohoričovy mluvnice, zůstávší bez prospěchu valného; neboť když nastala reakce proti protestantismu, ztratilo se dílo toto téměř docela, a mnich Hipolit (viz níže) ani o něm nevěděl, když svou mluvnici do tisku dával, až mu kdosi podal nějakou mluvnici, jejíž spisovatel (Bohorič) znám nebyl; a Kopitar 1808 věděl o celém Krajinsku toliko o dvou výtiscích jejích. Podle Bohoričových zásad psalo a tisklo se tedy od r. 1554 Dalmatinovo celé *písmo St. i N. zákona*; avšak čistý jazyk Dalmatinův více se nám líbí, nežli opravený a proměněný od výboru řečeného. Prostředně dostalo se i ostatní části, tvarosloví, mluvnice Bohoričovy blahodárného vlivu na pravidelnost a ustálenost jazyka slovenského, neboť když usilovný biskup Chrön (nar. 1560 v Lublaně) ostře a důsledně jal se vykořeňovati protestantismus ze slovenských zemí, postaral se sám o překlad a vydání každodenních *epištol a evangelii* z vulgaty, a to přísně podle mluvnice Bohoričovy. Avšak přece muselo se všecko z protestantských časů zničiti, cokoli by stoupenům jejích se hodilo; takovým způsobem stalo se, že první dvě díla Trubrova zcela zmizela, neboť ani jediný exemplář jejích znám není; tak zmizela i mluvnice

Bohoričova, jakož jsme už pověděli. Dne 8. srpna 1600 spálili jesuité ve St. Hradci 10.000 knih protestantských, jinou hranici knih zapálili 23. pros. t. r. v Lublaně, a 9. ledna 1601 opět tři vozyknih; tyto popravky literární náboženské vícekrát ten čas se opakovaly, a co knih ve stavovské knihovně zachráněno, vydal cis. Ferdinand 1616 jesuitům, a tak celá literatura slovenská jest vyhubena, neboť jesuité, nevidouce u Slovinců nebezpečí pro katolicismus, docela nestarali se více o národní jazyk, kdežto v Chorvátsku a Dalmácii až do posledního okamžiku svého pobytu jej pěstovali, hrozíce se neustále pravoslavné církve. Tiskárna Manlijoja v Lublaně zrušena, a již Chrón musel svá evangelia v St. Hradci tisknouti. Později, t. r. 1678, přišel ze Saleburku knihtiskař Mayer, a založil novou tiskárnu. Co se z doby protestantské v knihovně lublanské zachovalo ještě knih, z těch ze všech vytrhány jsou úvody a předmluvy, „aby se jimi nepokazila učící se mládež.“ Od Chrónových epistol a evangelii počínajíc přestala veškerá práce na literárním poli slovenském; ani o mnichu Hippolitu, který 1715 přetisknouti dal mluvnici Bohoričovu, nemůže se říci, že toto umlknutí literatury přerušil. Ač ne jazykem, na kterém psal, přece předmětem spadá sem Valvazor, který, jakož i vrstevník jeho Schoenleben, jenž Chrónovy epistoly a evangelia přetiskl, veškerý život svůj na vyzpytování krajinského dějepisu obrátil. Valvazor nar. se 1641 v Lublauě, vynaložil celé své jmění na vydání svých dějepisných prací, a † 1693 v nouzi na Kršku (Gurkfeld); ze šestnácti spisů jeho nejdůležitější a dosud pro poznání starých dějin krajinských nejvážnější jest jeho rozsáblá práce *Ehve des Herzogthums Krain*. Posláz i vědomí o dávném prospěchu jazyka slovenského tak zaniklo, že možno bylo, aby nastal tak smutný výjev, jako jsou práce mnicha Marka Pohlina; Marko Pohlín nar. se v Lublaně 1735 a † 1801 v Mariabrunnu u Vídně, kdež větší část života svého v klášteře prožil, ostatně ale pro národ svůj horlil, napsal asi 20 knih pobožných, ale jazykem tak zcela novým, jakoby skutečně on a ne Truber byl Kolumbem slovenského jazyka a mluvnice. *Mluvnice*, kterou vydal, svědčí zřetelně, že o Bohoričovi praničeho nevěděl.

II. doba, od Japla do r. 1843; jazyk slovenský z užších mezi písemnictví náboženského vystoupil a pole literatury opanoval.

Reakci proti působení Pohlinovu, který arci časem ale nikoli duchem již do této doby spadá, probudilo několik jeho spoludělníků na poli literárním, Japel, Kumerdej a jiní, jejichžto činnost vzbudila v úvodu připomenutá *Academia operosorum*. Avšak jako snaha a probuzování jejich mimo národ ležely, takové byly i výsledky; pracovalo se zajisté tenkrát ve věcech politických i vědeckých v téže míře u Slovinců jako u Němců, pro učence, pro lidi, kterým jsou vědomosti předmětem každodenním. Jen sociální převrat ve Francouzích způsobil, že Vodník v některých věcech pomyslil i na národ; ale po něm směr ten zase se vytratil, a tudíž až do třetí doby vidíme, že nejdůležitější díla píší se jazykem německým, ano i plody v národu uzralé, na př. Volkmarovy písně, vidíme vykládati a komentovati jazykem německým. I největší básníci té doby, na př. Prešorn, uznali za dobré, jednotlivé básně své zároveň vydávati jazykem německým, aby takto skrze jazyk německý uměleckým plodům slovenským proklestili cestu do srdcí slovenských. Ze tato doba jest doktrinářská, vysvítá též z toho, že skoro každý učenec tehdejší pracoval též o mluvnici; náleží sem Megiser, Gutschmann, Zelenko, Popovič, Kumerdej (napsal

Slovník naučný, IV.

slovenskou mluvnici s porovnáváním se všemi slovanskými jazyky!), Japel, Debevc, kterýchžto posledních tři spisové pozůstali v rukopisech, potom Vodník, Kopitar, Schmigotz, Dainko, Metelko, Murko, ze kterých jen Vodník mluvnici svou slovensky napsal. — Za pravého krititele této doby považovati musíme Japla, člena spomenuté akademie; z jeho slovenského srdce vyprýštil se prvý zvuk poesie, prvý zvěst lepších časů slovenských. Jiří Japel nar. se 1774 na Gorensku v městečku Kamniku, vystudoval gymnasium doma a theologii v Lublaně, načez spolu s Kumerdejem, Riharem, Skrinjarem, Šrajem, Traunem a Wolfem jal se překládati celé *pismo sv.*, které ve 14 svazcích vyšlo v letech 1784—1802. Nedržel se tu gramatických zásad Pohlínových, nýbrž Bohoričových. Avšak pro slovenskou literaturu důležitější jsou ostatní spisy jeho, jednak četné překlady z Mendelssohna, Kleista, Hagedorna, Metastasia a j., jednak básně původní, které jsou první počátky básnické na jazyku slovenském, a třeba mluva nedosti plyná a duch básnický nedosti svěží, přece staly se dennicí básnictví slovenskému vůbec a prosodii jeho zvláště, neboť za příkladem básníků německých vzal přízvuk za základ veršování, což se dosud udrželo a též na dále zůstane. Sluší tu též krátkou zmínku učiniti o důkladném vzdělanci Ivanu Popoviči, rodem z Celjského kraje, který v krásném spise *Untersuchungen vom Meere* osvědčil vzácné své vědomosti i nadšenou lásku k věcem slovanským; avšak netečností vrstevníků jeho stalo se, že zemřel 1763 ve Vídni co učitel německého jazyka, nedočkav splnění své vroucí žádosti, aby se seznámil se všemi jižními Slovany a naučil se jejich jazyku. Příklad Japelův vyvolal na pole básnické Antonína Linhartu, nar. v Radolci na Gorensku r. 1758, a † v Lublaně 1795. Sepsal veselohru *Županova Micka*, a přeložil z franc. *Le mariage de Figaro* pod názvem *Veselí dan, al Matiček se ženi* (vyt. v Lubl. 1840); jeho hlavní dílo napsáno jazykem německým: *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen südslavischen Völkern Oesterreichs*. Sem náleží též štyrský básník Lavoslav Volkmar, nar. v Luttenburce 1741 a zemřelý 1816 co kněz nedaleko Optuje. Složil četné básně, opěvuje nejvíce věci hospodářské způsobem velmi důvtipným, avšak jazykem ne tak jadrným, jakým mluví tamější lid. Zajisté škoda jest jeho básnického nadání, a taktéž škoda, že po jeho písních, které dosud mezi Optujem a Radgonou se zpívají, velmi ochábla národní poesie, která následkem nepříznivých účinků mnohých kněží čím dále tím více u Slovinců hyne a všeho všudy zastoupena jest jen slabými plody neumělých pobožných písničkářů, jako na př. ve Štyrsku kaplana Vrbnjaka a j.; lépe květe národní básnictví tu a onde v Krajině. Volkmerovy básně vydal Ant. Murko ve St. Hradci 1836 pod názvem *Leopolda Volkmera fabule in pesmi*. Téhož roku s Linhartem, 1758, narodil se nedaleko Lublany co do času první pravý básník slovenský Valentin Vodník. Vplyvem velikého mecenáše barona Zojsa a Dobrovského dopracoval se vědeckějšího hlediska v jazyku slovenském, a pobádáním taktéž Zojsovým zabýval se mineralogii a botanikou. Vstoupiv 1775 do kláštera františkánského, stal se 1797 učitelem 5. a 6. třídy na gymnasiu lublanském, a t. r. začal vydávati periodický list slovenský *Ljubljanske novice*; už před tím vydávav po tři leta *Koledar* novějšího tenkrát způsobu, totiž s připojením povídek. Když Francouzi 1809 petřeti do Krajinska vtrhli, a v zemi r. 1810 po francouzském způsobu správu zavedli, stal se Vodník, poněvadž dobře znal jazyk francouzský, ředitelem všech

23

nižších a středních škol lublauských; národní jazyk obdržel tu jakýchsi práv, a Vodník k tomu konci, zabývá se už od kolika let sestavováním slovníka a mluvnice slovenské, sepsal r. 1811 svoji mluvnici *Pismenost jazykem slovenským*. Neznámo, zdali to pouze jeho práce, anebo společná více tehdejších učenců. V čele té mluvnice stála báseň *Ilirija oživljena*, ve které veleben jest Napoleon za to, že z několika jihoslovenských zemí jemu poddaných sestavil provincii Ilirii. Tento politický hymnus a přichylost k Francouzům, které za zklisitele Slovinců a Dalmatinců považoval, působily mu tolik nepřátelství, že r. 1813, když Francouzové zemi opustili, ztratil své místo, a žil toliko ze 200 zl. z vyučování jazyku italským. Život jeho byl potom tak ubohý, že, dávaje po soukromých domech klopotné hodiny vyučovací, skoro docela musel přestat v sestavování velkého slovníka, kterýž, když ho pak zase nemohl dát vytisknout, zůstal v rukopise, až v nejuvěšším čase rozmnožen vyšel ve 2 sv. na útraty biskupa Wolfa. Velikého básníka slovenského Vodníka stihla smrt v nouzi r. 1819. Ačkoli byl Vodník též znatel slovanských věcí, o čemž svědčí jeho mluvnice a zvláště dopisy jeho s Dobrovským, jehož odpovědi chovají se v lublauské knihovně, jsou přece básně pravý a nejlepší plod ducha jeho. Zdá se, že Goransk (severozáp. část Krajinska) od přírody jest kolébkou slovenského básnictví; neboť všichni větší básníci slovenští pocházejí z tohoto krásného okrsku, a teprv v nejuvěšším čase objevují se básníci i z jiných krajů země. Vodník jest básník, jemuž Jupiter dal právo, jako souvěký Schiller vypravoval, aby přebýval s ním na nebi, když se světáci o zem rozdělili. Básnické nadání procitlo v něm v 15. roce, a neuhlo až do smrti. Básně jeho jsou druhu veselého, vyjadřují jemné, nevinné city, a přibližují se k rázu poesie národní, způsobu Gellertovu a Anakreontovu; soudice podle spomenuté básně jeho *Ilirija oživljena* poznáváme, jak daleko by byl při svém velikém a opravdivém nadání a bohatosti myšlének vynikl, kdyby jazyk jeho vytříbenější byl a kdyby mu vůbec nebyvalo zápasiti s formou. Máje velikou náklonnost k poesii národní, jakož nám to sám připomíná v básni *Moj spomenik*, pravě že ho to nutí zpívati, čemu ho matka učila, docházel též většího prospěchu v básních obsahu prstonárodního a rázu domácího, ačkoli padělaného podle básníků německých a italských, jejichžto jakož i klasikou literaturu dokonale znal. Část básní jeho vyšla v Lublaně 1840 v jednom svazčku, a přáti by bylo, aby o úplnější vydání postaráno bylo. Podrobnější rozbor spisů jeho viz v čl. Vodník. Ačkoli měli Slovinci ve Vodníku výtečný vzor básníka, neobjevil se přece po něm až do r. 1831 žádný plodný básník, čímž vinna jest nepřítel tehdejších poměrů rakouských; vyjma poetické práce Urbana Jarnika (v. t.), který mimo *Versuch eines Etymologikons der slowenischen Mundart in Innoesterreich* dosti zdárně ale přece co do vzletu poetického chudě básně psal, a vyjma chatrné básně, které Petr Daínko (v. t.) 1827 v duchu národním sepsal, neobjevilo se v básnické literatuře v této době nic důležitějšího ani rozsáhlejšího; učenci toho času nejvíce zabývali se pracemi mluvnickými. Zdá se, že Dobrovský a zvláště Kopitar přísným vytykáním nedostatečnosti písma latinského v té způsobě, jako to Slovinci k vyznačování svých zvláštních zvuků užívají, pohnuli mezi Slovinci Daínka a Metelku (v. t.), aby pomysleli na to, kterak nedostatku tomu pomoci; oba k tomu konci vymysleli zvláštní smíšeninu z písmen latinských a cyrilských. Avšak ani jednomu ani druhému nepodařilo se, nešvarný způsob psaní Bohori-

čova vytlačit; tento zajisté udržel se až do nedávna, když jak už pověděno, Slovinci Gajův způsob latiniky, utvořený a doplněný podle latiniky české, přijali. A takto zkoušeli vzdělanci své síly vesměs jen v odborné mluvnice a slovníka, kteréžto jednostrannosti stal se konec teprv r. 1830, když *Krajnska Čbelica* některé síly básnické v jeden střed spojila. Od jmenovaného roku do 1833 vyšly 4 sv. 12° asi po 100 str., a ze mnoha tu přispívajících sil vynikal zvláště výtečný lyrik Prešern. V *Krajnské Čbelici* vidíme všechny básnické síly domácí oné doby sestředně; mnoho tu příspěvků od Jak. Župana (se chiffrou S), jehož básně o důkladné vzdělanosti jeho i v jazyku i v dějepisu svědectví vydávají, avšak ani on, ani druhý pilný přispívatel a spoluredactor *Čbelice*, Kastelic (v. t.), nemají pravého ducha poetického, který plodům uměleckým pečet geniaльності vtiskuje. Prešern sám ve *Čbelici* r. 1832 přisoudil jeden druh básní Kastelicových, jeho četné epigramy, pravě:

„Zakaj pač muhe moj lovi Kastelic?
prodajat misli jih namest čebelic.“

A jaký Čelakovský v *Casop. Č. Mus.* 1832 str. 445 soud vynesl nad těmito básněmi, jest známo. Tamtěž připomíná Čelakovský několik básní dvou jiných přispívatelů Čbeličiných, Grabnera a Levičnika, od kterých přeje si více erotických básní, a dále s velikou pochvalou národní písně v 3. a 4. svazku vytištěné. Budeme doleji o té věci mluvit, a zde jen připomeneme, že to jsou přepracované národní písně. Připomínáme tu též, že *Čbelici* náleží zásluha, že Slovinci aspoň jednou písní s Rukopisem Královským seznámila. R. 1848 vyšel 5. sv. *Čbelice*; avšak okolnosti byly se už změnilo do těch časů, a ve svazku tomto nacházíme už jen málo perel, ano i básně Prešernovy dokazují, že básnický duch jeho již chřadnouti počal. Některé starší básně bez výběru jsou tu otištěny, na př. z úplného vydání básní Prešernových, a některé staré od Žemlje. Jest viděti, že se nadání spisovatelé už okolo *Novic* sestoupili, majíce obecnost od *Čbelice* připravené. Z této úvahy nesluší však souditi, že Slovinci Kastelici za práce jeho vděkem povinni a vděční nejsou; neboť zajisté, čehož nikdo jiný uodokázal, toho dokázal on, spojiv všechny básnické síly v Krajinsku v jedno působišťe. Nade všechny, jak už praveno, vynikal v kruhu tomto Frant. Prešern (v. t.). Narozem z rodičů prostých musel mnoho potýkati se se velikými poměry života, nežli se svobodného postavení dopravoval. Prešern jest skrz uaskrz lyrik, jako německý Heine, jen že satyra jeho není tak ostrá, aneb jako u Chorvátů Trnski. Kdyby se byl v takových poměrech národních narodil, jako tito dva, i on by byl zajisté mnohem více dokázal, jakož i kdyby nebyl musel zápasiti s jazykem, nevystačujícím ku pronášení ideí tak hlubokého a vznešeného smyslu, že jim hledíc k této vlastnosti v celé jihoslovenské poesii rovných naléztí nelze. Dosud bohužel ne našel se nikdo, kdoby o tomto genialním básníku napsal podrobný životopis, který by objevil nám příčiny černých dnů a nocí jeho (*Novice* 1849 str. 29), jak tuto stránku Anastasius Grün v životě Lenauově rozebral, a jest se obávati, že nezbude již na živu vrstevníka Prešernova, kterýby o té věci vysvětlení podati mohl. Prešern žil u věčném sváru s kněžstvem. Dvě léta před svou smrtí vydal básně své pod názvem *Poezije dokt. Franceta Prešerna* (v Lublaně 1844), v jejichž mottu živě a trefně život svůj opisuje takto:

„Sim dolgo upal in se bal,
slovó sim upu, strahu dal;
srcé je prazno, srečno ni,
nazaj si up in strah želi.“

Téměř každá jeho báseň jest pak ilustrací těchto slov, a jmenovitě znělky jsou toho doklady. Praví se, že mnoho básní Prešeňových po smrti jeho zničeno jest jakýms nepřitelem, což jest věc velmi možná, neboť jeho péro bylo někdy nečisté jako Bürgrovo a Blumaurovo, a ostrou satirou tepalo protivníka. Odkazující i odtud čtenáře pro podrobný rozbor a posouzení největšího básníka slovenského k životopisu jeho (v. čl. Prešeň), musíme přece zde práce jeho přehlédnouti, jelikož představují květ a vrch poesie slovenské. V lyrice jest Prešeň králem, nad něho žádný Slovenec a málo který básník slovanský vynikl. Odvoláme se na díkáz toho jen na zobenělé písně jeho *Pod oknom a Pevcu*, na jeho *Sonetní venec* a na jeho elegii *Slovo od mladosti* (přel. Čelákovský v Čas. Č. Mus. 1832 str. 446). V epice vyznamenává se plastickým líčením, vzletem fantazie a místy příjemným žertem; uvéstí tu patří *Hčere svět, Učence, Dohtar, Zvezdogledam, Ženska zvestoba* a zvláště *Krst per Savici*, nejdělsí jeho básně epickou. Satyrickým básním náležejí jeho *Nova pisarija* a epigramy. Zvláště povšimnutí zasluhují co do formy jeho znělky a hříčky lyrické, psané s takovou lehkostí beze všeho násilí jazyka při formě o sobě už těžké, a k tomu od Slovinců dosud nepsané. — Mezi spolupracovníky *Krajinské Čbelice* jest též několik, jejichž působení do pozdější doby spadá, jako Bl. Potočnik, farář u Lublany, který mimo mluvnici jazyka slovenského, sepsanou německy, vydal též jednu část *Světa v obrazích (orbis pictus)* a složil některé písně obsahu duchovního a světského, z nichž mnohé velmi oblíbené jsou a do dneška daleko široko v ústech lidu žijí. Dále J. Zemlja, nar. 1805 a zemřelý co farář na Ovšišku na Gorensku 1844, sepsal mimo několik drobnějších větší básně *Sedm sinov* (v Lubl. 1843) a přeložil z anglického Grayovu elegii *Na hrobkách*. Báseň *Sedm sinov* už tím důležitá jest, že látka její vzata jest z dějin chorvátských (v. Zemlja). Současně s Zemljem pracoval Val. Stanič, nar. 1774 na Soči, † 1847 v Gorici; znám jest co básník písní veselých. Krepel (nar. 1790 u Radgony ve Štyrsku, † 1844) s velikou prací, avšak chatrným jazykem sepsal dějepis *Dogodovština štajerske zemlje* (Štyr. Hrad. 1844); Prešeň potrestal nedostatečnost jazyka jeho v epigramech. Podářenější byly jeho básně, jimiž v dějepisu svém zakončuje obyčejně jednotlivé doby. Sem patří též J. Zalokar, který sepsal a vydal úplné naučení o hospodářství a do dneška pracuje o velikém *slovensko-německém slovníku*, kterýžto, jakož pisatel těchto řádků se předsvědčil, měřiti se může s Vukovým slovníkem; jen aby vysoký věk váženému starci dopřál, přepracovati celé to dílo a sestaviti v alfabetský pořádek, co dosud podle kořenů slovných byl spracoval. A když tuto ještě velezaslouženého církevního spisovatele Mat. Ravnikara (v. t.), biskupa v Terstu, † 1845, připomeneme, zbývá nám na konci této doby už jen Ant. Slomšeka uvéstí. Nar. se 1800 v Ponikvah u Poličan v Celském okolí, stal se 1846 biskupem Labudským (Lavant), a † 1862 v Mariboru. Jeho působením osvěžil se duch slovenský v Krajinsku a Štyrsku, a učený i neučený citil toto nové pohnutí. Jako celé jeho chování vlídné a něžné, byl i sloh jeho líbezný a při tom čistý slovenský; jeho prosa nemá soupeře v slovenské literatuře. Mimo mnoho knih pobožných, které trojím a čtveřím vydáním po celém národu se rozšířily, napsal překrásnou praktickou knihu školskou *Blaže in Nežica v nedeljski školi*, taktéž vícekrát vytištěnou; dále mnoho něžných básní, z nichžto první vyšly ve sbírce *Koroške in štajerske pesmi* (2. vyd. Aha-

celem 1832 v Celovci). V *Drobtincích*, časopise jím založeném r. 1846, obsaženo v každém sešitu několik výborných článků z jeho pera. Schillerovu *Píseň o zvonu* přeložil ve formě tak uhlazené a přirozené, že co do nenucenosti a lehkosti jazyka a slohu s překladem Koseského se měřiti může, avšak tu a tam dovolil si proměny ve smyslu náboženském, a překlad má zůstatí překladem. Smrt zastihla ho v době pro Slovince nejnebezpečnější, a věru hlubokou jim zadala ránu, která dlouho ještě se nezacelí. Dodávající ještě, že zvláště kněžstvo této a následující doby se staralo, aby dílem v původních pracích dílem v překladech zvláště povídek Křištofa Schmida a j. odrostlým a mládeži poskytlou přiměřenou potravu duševní (Rozman, Klančnik, F. Globočnik, Baraga, J. Burgar, Cigler, Dolinar, Hašnik, Kocijančič, Javornik, Likar, Ledinski, Vodušek a mn. j.), přecházíme k nové době literatury slovenské.

III. doba. Doba Novic, národní; jazyk slovenský jest vzdělávacím prostředkem všech vrstev národa.

Duch národnosti tak mohutně se probudil na všech stranách, že r. 1843 *Kmetijske in rokodilske Novice*, redigované dr. Janem Bleiweisem, všechny dosud po rozličných místech rozdělené síly národní v jedno spojily a nové této době národní literatury slovenské nový ráz vtiskly, ten totiž, že se všechny části malého národu Slovenského za údy jednoho a téhož těla poznaly a považovaly, kdežto sama ještě *Krajinska Čbelica* už názvem svým za odlučnou, lokální se vydávala. Od této doby sotva jest který národovec slovenský, jenž by pracemi svými *Novic* účasten nebyl, a *Novice* jsou tudíž jako živé dějiny nejnovější slovenské literatury. Volným, mírným krokem vede redaktor *Novic* národ svůj ku předu v prospěchu a poznání hmotném i duchovním. Mimochodem podotkneme zde, že bez všelikých odporů, jaké v podobných případech všude jinde se naskytují, provedl opravu slovenské dobropisemnosti; začal totiž *Novice* tisknouti pravopisem Bohoričovým, ale už r. 1844 přijal gajovici, jednodušší, výraznější a vhodnější všech před tím užitých způsobů psaní latinkou u Jihoslovanů, vynechav z ní toliko č, kteréžto písmě jediný dosud činil rozdíl mezi abecedou slovenskou a chorvátskou, a jehož zvuk jenom na malé části půdy slovenské, okolo Ribnice v dolním Krajinsku a odtud do vnitřního Krajinska se proslýchá, jinde pak ani na Dolensku ani na Gorensku nežije. Působení Bleiweisovu a jeho spolupracovníků jest co děkovati, že jazyk slovenský procitl ze staré mrtvosti a stagnace, na kterou si i Kopitar stěžuje, právě ve své mluvnici na str. 39, že Dalmatinův překlad písma svat. po 200 letech nesestárl; leč nyní přičiněním Miklošičovým a několika mladších pracovníků, kteří jeho návodem poznání o starém jazyku bulharském nabyli, ustálilo se s větší částí prostřednictvím *Novic* tvarosloví slovenské už tak, že jazyk slovenský z nesrovnalosti starých mluvnic v tomto vzhledě už vyběděl a na pevné podstatě se ustanovil. Rovněž docílono i ve zvukosloví stálejšího základu. Avšak opomíjíce zde, čeho se jazyku slovenskému dosud nedostává, vracíme se opět k literárnímu působení Bleiweisovu. Jsa vůbec muž naskrze praktický, i povoláním svým co lékař i známosti svými v rozličných oborech živnostenských jmenovitě v hospodářství polním, a maje při tom i zvláštní dar, každé poučení způsobem jasným, populárním sděliti, pracoval v *Novicích* neustále a neunaveně k tomu, aby v lidu slovenském praktické vědomosti rozšířil, což se mu

zajisté se řídkým štěstím dařilo. Robníci podle jeho návodu upravovali svá hospodářství a řemeslníci své dílny, a často přihodilo se, že ho zvali k sobě, aby jim to a ono prohlédl a posoudil, co podle rady jeho si byli zřídili. Vedle takovýchto poučných věcí podával v *Novicích* i věci zábavné, historické, filologické, básně atd., čímž jednak všeho druhu učence a spisovatele okolo sebe svedl, jednak práce a plody jejich v oblíbených *Novicích* čtenářstvu na svůj čas co možná nejhojnějším předkládal. Bleiweis stvořil Slovincům v *Novicích* centrum literárního života, v němž i síly produktivní i konsumtivní se scházely, jedny druhých neopouštějice, a kdyby i jiné zásluhy neměl, tato jest nesmrtelná. Bleiweis uměl zároveň posloužiti všestranně potřebám svého národu i praktického života, i duševního vzdělání v hojně míře mu podáváje, což obě v jednom činiti nekaždý by dokázal. (K doplnění životopisu jeho pod záhlavím Bleiweis 2) dodáváme zde toto: r. 1850 zřízena jeho přičiněním v Lublaně škola pro dobytčí lékaře; r. 1861 zvolen do zemského sněmu a z něho do zemského výboru Krajinského; r. 1862 dostal na uznání svých tichých a pilných prací o rozkvět národního blaha slovenského od Ruského cara při slavení tisícileté památky říše Ruské řád sv. Anny; sepsal vícero knih pro živnostníky: *Bukve za kmela, kako se ima pri kupovanji, plemenjenji, reži in opravljanji konj obnašati* (Lubl. 1843); *Nauk podkovstva* (t. 1850); *Nauk živinoreje* (t. 1855); *Nauk svilode in murbe vediti* (t. 1847); *Nauk kako se pri porodih domace živine ravnuati* (t. 1851); *Nauk ogledovanja glavne živine mesa* (t. 1855); *Slovensko berilo* (pro 3. gymn. třídu t. 1854, a pro 4. t. 1855); *Zgodovina c. kr. krajnske kmetijske družbe s statičnim popisem kmetijstva na Krajnskom* (t. 1854) a j. německé.) V přehledném článku literatury slovenské, jako tento jest, není, jak se nám zdá, zapotřebí, abychom vyčetli všechny dopisovatele a přispívatele *Novic* a vůbec všechny spisovatele této třetí doby; nebof den ode dne vždy nové a nové vyskytují se síly, zvláště od té doby, co Exnerův *Entwurf für die Organisation der österr. Gymnasien*, provedený ministrem L. Thunem, nové pohnutí v národním životě slovenském probudil. Mimo to není dosud čas, aby se o mladších silách určitý a dokonalý soud pronášel. Ke starším spisovatelům této doby patří M. Vertovec, M. Majar, Jovan Vesel-Koseski, Fr. Malavašič, Dav. Terstenjak a P. Hicinger. M. Vertovec († 1851, v. t.) sepsal záhy knihu nadepsanou *Vinoreja* čili o přestování vína, a později nejlepší své dílo *Kmetijska kemija*, jež obě vyšlo co dodatek *Novic*. *Kmetijska kemija* jest dílo populárně a přece vědecky sestavené a spracované, a zvláště pro mladé hospodáře a hospodářské školy důležité; Jihoslované v žádném jiném praktickém oboru nemají tak důkladného spisu. Taktéž co přílohu k *Novicím* začal vydávati *všeobecný dějepis*, populárně sepsaný podle známého díla Webrova. Sluší vyznati, že na čas tak málo přísné vědě příznivý, ve kterém dílo to psáti počal, dovedl zachovati dobrý výbor ve všem, co podal, a nedostatky musíme připisati německému originálu. Smrt učinila přítrž v této práci jeho, kterou pak s dobrým prospěchem P. Hicinger dokonal. I v tomto díle osvědčil Vertovec, že má ducha skrz na skrz praktického, hledě ku potřebám a stupni vzdělanosti národa Slovenského. — Fr. Malavašič (nar. 1818, † 1863) přispíval do *Novic* od jejich počátku; r. 1849 vydával časopis *Pravi Slovenec*, vydal téhož roku tiskem *mluvníci* a povídku *Brazem u jami*, a podal mimo mnohé prstonárodní povídky a básně ceny prostřední též překlady z německého, ze kte-

řých *Zlata vas* (*das Goldmacherdorf*, od Zschokka) za nejlepší se pokládá. M. Majar (nar. 1809) vydal 1846 *Crkvena pesmarica*, ve které i mnoho starých církevních písní spolu s nápěvy a některé staré národní písně obsaženy jsou. Jsa vrstevník Vrazův začal zároveň s ním literárně účinkovati, a zrozen taktéž na rozhraní jazykovém nikterak nechráněným, bál se i on o svůj skrovný národ, a hleděl jej před hrozícím nebezpečím vystříhati. Že pak hlavně v Korutansku působil, nerozhodl se ani zcela pro jazyk slovenský, ani pro štokavčinu, ale prál si, aby se obě nářečí v jedno slila. Celé toto jeho snažení nejjasněji vysloveno jest ve spisu jeho *Pravila, kako izobraževati ilirsko narječje* (v Lubl. 1848). Obsaženo tu mnoho jádra a svědeckví o rozsáhlé známosti jazyka slovenského; ale mimo jiné hlavně v tom pochybil, že za společný jazyk jakous umělou směsicí z kajkavčiny a štokavčiny navrhoval. Připomenouti tu ještě sluší velikého slavistu Fr. Miklošiče (v. t.), jenž co profesor slovanských jazyků na universitě vídeňské, na kteréž slovanští kandidáti učitelství gymnasiálního a právnictví studia svá odbývají, jakož i čítankami pro vyšší gymnasium (*Berilo za 5., 6., 7. razred*) velice přispěl ku pokroku a rozvíni jazyka slovenského; dále bohoslovecké spisovatele dr. J. Muršce a Oroslava Čafa, jenž dlouhá leta už sestavuje slovenskou mluvnici a slovník, a *Robinsona* dosti chatrně přeložil; Robidnu, profesora v Celovci, jenž krátkou makrobiotiku pod názvem *Zdravje najboljše blago*, pak *Naravoslovje ali fisika* (Lubl. 1849) vydal; Davořina Terstenjaka, nar. v Kraljevicích u Radgony v Štyrsku a nyní faráře ve sv. Jiří u Celje, jenž z mládí se štěstím pokoušel se v básnění, později pak prozpytování nejstarších dějin slovanských v Evropě za úkol si orbal, a mimo rozsáhlé své známosti historické a filologické zvláště v bájesloví a mravosloví svého národa nad jiné zběhlý jest; Hicingra, děkana v Postojně, který témitéž věcní jako Terstenjak pilně se zabýval. Po těchto mužích obracíme zřetel čtenářův ku králi v básnictví slovenském této doby, Ivanu Veselu, podlé rodiště nazvanému Vesel-Koseski. První plody jeho básnického ducha jsou tři ódy, vytištěné r. 1844 v *Novicích* a posvěcené cis. Ferdinandu I., když k Slovincům t. r. zavítal. V nich vítá Slovenská země svého vladaře a vylučuje mu, čím někdy synové její byli duchem i mečem, pročez že směle zároveň s ostatními národy k trůnu císařskému se přibližují. Hlavní ráz poesie Koseského jest nadšenost; jeho fantasie jest bujná, živá, ačkoli, když básnití počal, už v tom věku stál, ve kterém Schiller zemřel; nikdy však není tato živost fantasie na ujmu jednotě básnické. Vedle toho i vadu jeho zde připomeneme, že jednak v zápalu pro národ svůj, podobně jako Kollar a Klopstok, chyb historických se dopouštěl, jednak jazykem ne každému Slovenci srozumitelným, ponevadž z jiných nářečí slovanských často doplňovaným, psal. Ostatně jsou básně jeho plny myšlenek a citů hlubokých, a vesměs vyslovují pevně přesvědčení, že Slovanstvo konečně se dopravuje svých práv, že dosvědčí světu svou sílu hmotní i duševní. A v tom ohledě jest Koseski politický vůdce národa svého, jako žádný z druhů jeho. Sbíрка básní jeho bohužel dosud nevyšla. Ostatně viz čl. Koseski. Kromě těchto obšírněji připomenutých spolupracovníků *Novic* jest ještě veliký počet jiných, kteří horlivě zasazují se o prospěch národní osvěty. Jmenovitě patří sem Hašnik; Miroslav Vilhar, oblíbený národní básník, který k písním svým i nápěvy připojuje (sbírku písní vydal v Lubl. 1860, s 5. sv. nápěvů); Javornik, Kobe, Ledinski

Oliban, Orožen (*Celjska kronika*); Raič; dějepisec Matouš Ravníkar; Razlag, jenž podle Majarova vzoru sepsal *Zoru* a *Zvezdicu* a nyní vydává praktický návod pro juridicko-politické úřední písemnosti; Šubic; Terdina; Volčič, znatel věcí národopisných; dále nejmladší básníci: Valjavec, L. Svetec, jenž pod jmenem Podgorski více krásných básní podal, nyní pak vědeckou prosou se zabývá a v *Novicích* spolu s Levstikem, pořadatelem německo-slovenského slovníka (vydaného nákladem bisk. A. Wolfa ve 2 sv.), Cigaletem a s J. Navratilem mnoho o očištění jazyka slovenského pracoval; Levstik, známý dobrými básněmi a dobrým, leč málo oceněným překladem *Rukopisu Královského* (v Celovci 1856), a Cegnar, překladatel z německého a z českého *Babičky* od Němcové; dále Žepič, Virk a V. Zarnik, novelista a dosud jediný humoristický spisovatel slovenský; konečně Lovro Toman, jenž v básních nadepsaných *Domorodní glasovi* (v Lubl. 1849) poprvé vlogy básnické osvědčil; nyní však co prvním bojovníku pro národní práva jest mu na veřejném bojišti zasazovati se všemožně o to, aby urychlen byl rozvin slovenského národa. Jeho žemřelá choť Josipina Turnogradska jest jediná spisovatelka slovenská, s velikým zajistě nadáním poetickým; sepsala pro rozličné časopisy vícero oblíbených novel, a bohužel velmi záhy zemřela. — Duch pokroku prociil už r. 1848 v národu Slovenském v takové míře, že *Novice* nemohly už vyhovovati všem potřebám jeho. Povstalo tedy rychle po sobě a zároveň více jiných listů, povstala *Zgodnja Danica*, která do dneška jest listem přísně církevních věcí; povstal vědecký poučný list *Vedež*, redakci připomenutého J. Navratila vycházející; *Pravi Slovenec*, redigovaný Malavašičem, a politický list *Slovenija* vedením M. Cigaleta, vesměs v Lublaně; v Celju vydával *Slovenske Novine* prof. Konšek, jemuž do dneška pouhá upomínka na ty časy trapná jest; v Terstu vydával Slovanský spolek *Jadranského Slavjana* slovensky a chorvatsky, a r. 1840 počala v Celovci vycházeti *Slovenska bčela* a *Školski prijatelj*, obě vedením A. Einšpilera. Avšak reakce po r. 1850 následující zničila tyto ranní květy, a vyjma *Novice*, *Zgodnja Danica* a *Školského prijatele* zašly opět v krátkém čase všechny vyjmenované tu listy. Ze *Slovenské bčely* povstal r. 1858 *Slovenski Glasnik*, kterýžto vydáván pilným Ant. Janežičem (v. t.) v beletristice a věcech starožitnických důstojně doplňuje *Novice* a zvláště pro kritické články ochoten jest. Hlavní spolupracovníci tohoto listu jsou: Levstik, podává básně, články mluvnické a kritiky; Valjavec, Cegnar, Jenko, Krek (vyd. v Lubl. 1850 *Poezije*), Umek podává básně, Erjavec a Tušek novely a články přírodopisné, Mandelc a Mencinger novely, Š. Šubič a Dr. Stefan články přírodopisné, J. Navratil čl. mluvnické. Práce Janežičova neobmezuje se však pouze na redigování *Glasnika*, sepsal též *Slovníci slovenskou* (v Celovci 1854, 2. vyd., tiskne se 1863), r. 1861 *Cvet slovenské poezije*, jaksi pokračování sbírky J. Macunovy, vydané v Terstu 1850 pod názvem *Cvet slovenskiga pisanictva*, a dosud vydává, *Cvetje iz domačih in tujih logov* (dos. 15 sv.), v nichž obsaženy práce původní a překlady z řeckého, latinského, německého a z jazyků slovanských; tak na př. z četiny *Babička* B. Němcové, z řeckého Platonův *Krion* a *Apologija*, Sofoklesův *Ajant*, Xenofontovy *Památosti*, z lat. Virgiliova *Georgica* atd. K uvedení časopisům sluší ještě připomenouti národní pedagogický list *Školski tovarš*, vydávaný v Lublaně od r. 1861 J. Praprotníkem, a nejmladší časo-

pis politický *Naprej*, zaražený roku 1863 Miroslavem Vilharem, jemuž nejvíce nápomocen je připomenutý nahoře Levstik. Vynasazením hlavně zemřelého biskupa Ant. Slomška zaraženo jest v Celovci Družstvo sv. Mohora, jehož účel jest vydávati a rozšiřovati prostonárodní knihy obsahu nábožného; spolek tento vydává též časopis *Slovenski prijatelj*, redigovaný od r. 1857 Ant. Einšpilem, známým zastavatelem slovenských snah a přání v zaniklém roku 1863 časopise *Stimmen aus Innerösterreich*. Po všem, co tuto jsme připomenuli, zbývá nám promluvit ještě o národním básnictví slovenském. Slovenci sami o sobě nikdy netvořili samostatný větší stát, a minulost jejich neposkytovala jim tedy žádné látky pro písně junácké; co takových v národu žije, všechny jen k bojům s Turky se vztahují. Lyrická pak poesie, jako jsme už nahoře u Volkmera podotkli, v národu vždy více a více klesá a národ ztrácí přirozenou svou individualnost, přijímaje odjinud potravu jeho vlastního rozvinu tu více tu méně prospěšnou. Tím více želeť jest toho, že tak málo se dbá o sebrání národních písní, jež takto den ode dne řídnou a vyhynují; a druhá škoda u věci té jest ta, že ti, kteří národní písně sbírají a vydávají, nešetí v tom právěho způsobu, tak často zapomínajíce, že v národních básních netoliko obsah, ale i jazyk národ nám zobrazuje. Již Vodník 1807, opisuje píseň *Lamberg in Pegam*, značně ji změnil, spojiv vždy tři verše jedním rýmem. Taktéž předělány jsou některé národní písně ve *Obelici* a přelity v uhlaženejší formu, jakož to shledáváme na jedné z nejkrásnějších písní národních, vytištěné v 5. knize *Obelice*; *Novice* 1853 str. 21 brání tyto a takové změny, ponevadž prý, podle mínění Koseského a jiných Slovinců, Vuk Stefanović Karadžić taktéž učinil u vydávání národních písní srbských. Jelikož toto mínění naskrze jest nepravé, začej nám ručí poctivé slovo Vukovo a ta okolnost, že udává, kde ta a ona píseň se zpívá, a že v skutku podnes právě tak písně ty je slyšet z úst národa, zůstávají autentickými jen ty písně slovenské, které Stanko Vraz v Zářebě r. 1839 vydal pod názvem *Narodne pjesni ilirske, koje se pievaju po Štajerskoj, Krajnskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, z četných pak v *Novicích* a jiných časopisech slovenských vytištěných jen ty, v jejichž i obsahu i formě, jak obyčejně na první už pohled poznati jest, zachována jest původnost. O Dainkově sbírce *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem* (v Radgoně 1827) již Šafařík spravedlivě soudil, že to vlastně nejsou původně národní, ale od vydavatele a jiných učených básníkův pro národ složené, na mnoze jalové písně s přídavkem pohádek a j. (*Čas. Č. Mus.* 1833 II. str. 169); pohádky jsou tam z větší části národní. A o vydání Ahaclově: *Koroške in štajerske pesmi* praví opět Šafařík, že jsou to ledajaké jalové a bezchutné čmáraniny nějakého poloučeného tkalce a jiných žáků p. Ahaclé, nikoli národní písně, kteréž ale p. vydavatel do nebe velebí, osupiv se při tom na zpěvy vlastně národní, spílaje jim „písní nestoudných, špinavých, čtveráckých, kteréž prý sám pekelný čert skrze své pomocníky na svět vychrlil a mezi lidí, jako koukol mezi pšenici, rozsil.“ (*Čas. Č. Mus.* 1833. IV. str. 451). Takové též jsou písně slovenské, které sebral polský emigrant Korytko a které Blažnik od r. 1839 do 1844 v 5 sv. (vyjma 1. sv.) vydával, i ty buď vůbec nejsou národní, buď jsou předělávané (v. str. XIII. a XIV. *Vrazova* vydání); v 1. sv. jsou ještě nejlepši. Bohužel, že Vrazovy sbírky tak dlouho již pokračování nevychází. V prostředku mezi uměleckým básnictvím a

národním stojí samouk Kurnik (v. t.), řemeslník zijiící v Lublaně. Má dobré myšlenky, vážné i žertovné.

Přehlednuvše takto, kterak se Slovenský národ vyvíjel od Trubra až do dnešního dne, shledáváme, že skutečný krok ku předu stal se teprv od r. 1843, a že se od této doby více učinilo, nežli před tím za 300 let. Učinil tu jmenovitě jazyk pokrok v rozvinu svém, a jest mu jen ještě přáti, aby mu byl zachován ráz národní. Zbýváť ještě vzdělati sloh jeho v duchu národním, neboť jest pravda, co Levstik v *Novicích* 1858 str. 3. pověděl, že ve spisech slovenských často německé jsou myšlenky a slovenská slova. A to v skutku nepřestane, dokud nepřestanou okolnosti, na něž si už Kopitar na str. 53 a 54 své mluvnice stěžuje, dokud totiž slovenský chlapec, 8—10 let starý a tedy jazyka svého ještě málo znalý, opouštíti bude rodiště své a ubírat se do měst, kde málo jen ve společnosti a ve školách skoro žádné národní potravky duševní nedostává, ano namáhati se musí, aby se vládnoucímu německému zalíbil, a zapomináti i tu trochu známosti svého jazyka, jíž byl od matky své nabyt. V tom leží hlavní obtíž pro očištění jazyka slovenského od germanismů. Literati a národ Slovenský po tolik století neslyší než německý jazyk a německé myšlenky; pročez zdá se nám za našich dnů býti nepřiměřené ano zbytečné překládání z němčiny takových věcí, které povahou svou nehodí se pro lid, nýbrž jen pro vzdělance, kteří věci ty zajisté už před tím čtli aneb slyšeli v původním jazyku. Ostatní slovenské jazyky poskytnou překladatelům hojnost původní látky. Hlavní pak je potřebou, aby si každý vzdělaný Slovenec osvojil důkladnou známost především jazyka chorvátsko-srbského. — (O slov. lit. psali: B. Kopitar v *Nachschrift* své *Gram. der slav. Spr. in Krain, Kärnthen u. Steyer.* 1808; Janežič na konci své mluvnice, vyd. v Celovci 1854; prof. Maru v programu lublan. gymnasia 1861; Safarik v *Casop. Č. mus.* 1833 II. a podrobné zprávy v pozdějších ročnících téhož časopisu; týž v *Gesch. d. slav. Spr. u. Lit.* a podle toho Talvj; dr. Klun v *Russkclé besědě* 1859; Majar, Valjavec a j.) *Mn.*

2. Literatura Jihoslovanův v užším smyslu (t. j. Chorváto-Srbův).

Všeobecný přehled. V dějinách možno dělit Chorváty od Srbův ale v literatuře toho nelze učiniti, nemá-li se ukřivditi jednomu neb druhému kmenu. Byť se i nehledělo k první době života národního, kde ani Chorváti ani Srbové neměli nižádné literatury pravé, rozumíme-li pod ní písemní plody svobodného ducha lidského, objevuje se pravá literatura nejdříve v dalmatských městech, kdežto již v XV. stol. květa v Dubrovnice dostihši v XVI. vrchole svého rozvoje. Ta pak literatura dalmatská je zrovna tak chorvátská jako i srbská, t. j. byť i byli nejstarší spisovatelé psali v nářečí čakavsko-chorvátském, tož přece brzo přilnuli k nářečí štokavsko-srbskému co měkčímu a libozvučnějšímu. Poněvadž pak dále sluší vypravovati i o literatuře po přeprodě (u Srbův počínajíce s Obradovićem, u Chorvátův po r. 1836), není opět možno dělit, co je chorvátské a co srbské, neboť nerozhoduje tu ani jazyk ani písmo, kteréžto poslední závisí od vůle spisovatele. Navrhovali sice někteří (dr. Ljud. Gaj) jméno ilyrský, pokus však takový, zakládající se na mrtvém cizinském jméně, vzal brzo za své. Proto nezbyvá nic jiného, nežli utéci se ke jménu zeměpisnému i zváti literaturu Chorváto-Srbův j-nskou (v užším smyslu toho slova), kterýžto název vhodně

rozšířiti se může i na skrovnou literaturku provinciálních Chorvátův č. na kajkavskou, která neradí se pod literaturu ani Srbův ani Chorvátův, nýbrž činí jakýsi přechod od písemnictví Slovincův k literatuře Chorváto-Srbův. — O literatuře jedněch i druhých před jejich příchodem na jih nemůže býti řeči. Jisté je, že 1) jedni i druzi přebývali vždy společně a že svazek srovnosti spatřuje se i v podání vypravujícím, kterak se chtěli Srbové z Recka nazpět vrátiti, dostavše však země vedle Chorvátův upustili od předsevzetí svého; 2) že zasednuvše na jihu obadva kmény záhy přešly na viru křesťanskou, ač s počátku jí scházeli u nich základ pravý; 3) že zeměpisné položení nové jejich vlasti veliký mělo vliv na veškerou budoucnost jejich. Nalézají se tato vlasti Srbův i Chorvátův uprostřed mezi východem i západem Evropským, mezi východní a západní osvětou, východní a západní církví. Dodáme-li k tomu ještě nešťastnou povahu slovanskou, která vyhýbá se velikým kombinacím politickým a nerada cos ze své individualní svobody pro obecnou kořist obětuje, lehce se přesvědčíme, že obě dvě plemena, ačkoliv dosti příležitosti na jihu nalezla k připojování se k osvěceným národům evropským, nicméně potkávala se také s velikými nesnázemi a závadami, jež dokonale ovládnouti nepodařilo se jim podnes. První pak počátek v písemnictví položilo křesťanství. Tím je zároveň vyřčen ráz jeho: sloužilof drabně času účelům náboženským. Takto naskytá se nám samo sebou první oddělení nejstarší periody v písemnictví. Do druhého oddělení věčteme všeliké ty světské, z praktických potřeb povstalé památky písemné, které se dosti záhy objevují. Jmenovitě ono první oddělení sluší i dále v nepřetržené souvislosti věsti, kdy již pravá literatura se byla utvořila, a to proto, poněvadž ještě tenkrátě jazyk takových památek různí se z velké části od onoho jazyka, v kterém vystupují plody literatury pravé, byť i byly oněm současny. Druhý věk chorvátské literatury zahrnuje obzvláště dalmatské básnictví XV.—XVIII. stol. Na to vede přechodní doba slabého duševního života (XVIII. st. a počátek XIX.) k třetímu věku, v němž znovu-zrozené písemnictví chorvátsko-srbské utěšeně se rozvíjeti jalo a podnes se rozvíjí. —

A) Oddělení první: Lit. církevní. Jazyk církevní ovládá.

První doba sahá do XIII. stol. Ač je jisté, že Chorváti i Srbové ještě před působením svatých apoštolův slovanských seznali viru křesťanskou, aniž pak se pomyslíti dá, žeby jim byla jinak bývala vykládána nežli jazykem národním, nicméně neví se ničehož o písemném upotřebení téhož jazyka a nebo o nějaké sebe skrovnější památce písemní v něm, vyjma zprávu Konstantina Porfyrogenita (hl. 31) vypravujícího, že Chorváti učinili s papežem *συνθήκας και ιδιόγεια*; leč to mohlo býti i pouhé známení vlastní rukou učiněné, na př. kříž, kdežto celá smlouva zajisté byla latinská, ač je-li ostatek zpráva ta vůbec pravdivá. Připomíná se jednak nové pokřesťení Chorvátův i Srbův na počátku IX. stol., což vykládá se z politických okolností. Císařové Byzantiští zajisté, ač byli sami Chorváty na jih pozvali, jsouce slabí a nečinní zapomněli na ně, načež se Chorváti brzo od jejich světského panství osvobodili, vyhýbajíce se zároveň nauce duševní. Totéž platí i o Srbech, kteří měli časté půtky s Bulhary tak jako i Chorváti s Franky. Víra křesťanská v tom čase u jedněch i druhých přestala se šířiti, oslabena byvši následkem takového politického stavu. Odtud ona zpráva o druhém pokřesťení. Navzdor tomu nemůže se upírati, že byli i Chor. i Srbové někdy

mučení lecos latinskými neb řeckými písmeny psáti, což i mnich Chrabr tvrdí právě: „Krstivše že se rímskými i grčskými písmeny naždaacha se písať.“ Tim pak větší úspěch musí se připsati sv. Cyrilu i Metodějovi, kteří vynalezli slovanskou azbuku a přeložili sv. písmo na slovanský jazyk. Dvě pak věci měly vztahem k Chorv. i Srbům znamenité následky: 1) že v záměru sv. apoštolův slovanských neleželo pokřesťení Srbův i Chorvátův — ti zajisté počítali se mezi pokřesťené již národy, proto také nečiněn jimi překlad sv. písma v jazyku srbském neb chorvátském, nýbrž v jiném, který byl rozdílný od řeči mezi Srby a Chorváty běžné. Když pak písemné plody sv. apoštolův k Srbům a Chorvátům se dostaly, byly štítěny svatostí věcí samých od náhlých změn, následkem čehož se stalo, že různý jazyk církevní měl na jazyk národní na mnoze dosti velký vliv. Nelze upírat, že tak bylo literatuře ke škodě, neboť to hrdé opovrhování jazykem národním od duchovenstva velice škodilo vývoji nár. jazyka a literatury. Toť jedna z hlavních příčin, proč v Srbské říši, ani když nejlépe kvetla, ničehož nenalzáme z národní literatury. Arci že otázka, které písmo sv. apoštolové byli vynalezli, hlaholské-li či cyrilské, rozhodnuta ještě není; ale nás jen se to týká, že máme velmi staré památky i cyrilské i hlaholské psané v jednom jazyce. Tak jako osud rozdělil obě dvě dotčená plemena na základě víry, rozdělil je i v písmě; Chorváti přilnuli k hlaholici a Srbové k cyrilici. Kdy jedni i druhí účastnými se stali apoštolského dobrodini, neví se s jistotou, musilo to však býti dosti záhy. Zvláště první cesta svatých bratří do Říma Chorvátskem byla v tom ohledě důležitá, jakož se může souditi z vypravování chorvátského letopisce; a pak vida dějepisc, že právě tenkrát opět Chorváté i Srbové zcela přilnuli k východní církvi, lehko připadá na myšlenku, že nepochybně i slovanské liturgie užito od východní církve co lákadla, aby obě plemena zcela získána byla. U Chorvátů ovšem spojení to s východní církví trvalo jenom do smrti Sedeslava (879), neboť již jeho nástupce Branimír odhodlal se opět k Římu přistoupiti. Že bylo jinak jakési užší spojení mezi Chorv. a Moravou, vidí se odtud, že onen pop Jan, jenž byl z Moravy do Říma poslán, zvolen jest také od Branimíra za prostředníka mezi papežskou stolicí a Chorváty. Byloť pak nařízení papeže Jana namířeno proti slovanské liturgii (*tibi iam prohibuimus, ne in ea lingua sacra missarum solemnina celebras*), ba může se i říci, že ona strana mezi Chorváty, již byli v čele Branimír a Theodosius, tolikéž nepřála slovanské liturgii, jakož o tom jasné svědectví vydávají listy papeže k Branimírovi i Theodosiovi. Pravdať sice, že později tentýž papež přesvědčiv se o nevinosti Metoděje dovolil slovanskou liturgii na Moravě; že ale v srdci svém přece raději lnul k latinské, toho dosvědčuje právě list papeže k Svatoplukovi; z té příčiny také ničehož nebylo učiněno pro slovanskou liturgii v Branimírově Dalmacii, kdy se r. 881 Ninský biskup Theodosius v Římě nalézal; nepochybně papeže o to ani neprošeno. První zprávu o slovansky psané knize v Chorv. nalzáme u jakéhosi popa Mikuláše Kabského, který v XIII. stol. (1222) píše, že on žaltář svůj přepsal z exempláru, jež měl Theodor arcibiskup Splitský (od 880—890). Dvě pak samy o sobě žalostné události měly přece dobré následky pro církevní literaturu v Chorvátsku. Předně po smrti Metoděje (885) nebylo pro jeho učenníky na Moravě žádného bytla; musiliť se rozejíti a valná jich část odebrala se přes Drávu i Dunaj k Bulharům, Srbům i Chorvátům; zadruhé rozběhli se příchodem Ma-

darův a osazením se jich v plodných rovinách Paunovských bídní Slované „ad finitimas gentes, ad Bulgaros, Turcos, Chrobatos et ad reliquas nationes.“ Neminulo zajisté mnoho let do toho času, kdy se v Chorvátsku slovanská liturgie tak velice rozšířila, že se mezi biskupy hádka strhla; jedni lnuli k latinské a druhí k slovanské liturgii. Okolo r. 920 psal již papež Jan X. Tomislavu list, v němž se diví, jak může on, jsa věrný syn církve, zalíbení míti v barbarském jazyce. R. 925 byla slov. liturgie v Splitě výslovně zapovězena. Zápověď ta ovšem nezničila jí, jak se v budoucnosti ukázalo, neboť bylo obnovení zápasu již v r. 1059 zase potřebno; želeťi ovšem jest, že i vladařové chorvátští liturgii slovanské nepřáli. Méně o tom víme, jak bylo u Srbův, nepochybně že tam podobný vládl stav věci jako v Bulharsku, o kterém známo, že právě tam utekli se nejslavnější učenníci Metodějovi, jako Gorazd, Kliment, Sáva, Naum atd., a že tu našli dobré útočiště u Simeona Velikého. Obzvláště mnoho vypravuje se o trudném působení Klimenta biskupa Velického (v Bulharsku). O něm tvrdí někteří, jako slavný Šafařík, že on vynalezl cyrilici, ale ta věc není doposud nade vši pochybnost vynešena. Naskytá se totiž otázka, kterak mohl jeden z nejvěrnějších ctitelův a učenníkův Metodějových od něho odpadnouti a pomyslití na stavení nové azbuky? Poněvadž pak byl Kliment po smrti Gorazdově metropolitou Bulharským se sídlem v Ochridě, těžko dá se vyložiti, že by bývalo právě tam hlavní středisko cyrilice, kde byl sídlem vynálezce hlaholice. Připomenouti ještě dlužno, že se zdají důkazy Račkého býti úplně podstatnými, jenž vyvrací náhled, jako by byli Bohumilci vynalezli hlaholici. Jinak je jisté, že již v X. stol. nalézala se cyrilice v Bulharsku, odkudž přešla lehoučce k Srbům, kteří tenkrát v těsném byli spojení tu s Řeky onde s Bulhary, na díle jsouce samostatní na díle odvisli. Přihlížejíce pak k důslednosti musili bychom říci, že druhdy i u Srbův byla hlaholice a že teprv později vlivem východuim dostala převahu cyrilice. Že doposud sledův o tom není, neposkytuje nezvratných důkazův o opaku toho, neboť se nedá upříti, že tenkrát v Srbsku nebylo ještě žádných pravé samostatností, neřkuli jednoty anebo středisků náboženského, a za druhé, že z Athoských hlaholských památek mnohá snad tam donešena i ze Srbska; a konečně kdo ví, nenajde-li se toho ještě některá památka, jestliže vůbec všechny zničeny nebyly následkem velikého fanatického záští mezi vých. a záp. církví. Nejposléze nalezáme Srby, ani lnou k západu za Michala (1050—1080), „krále Slovanského“, jak jej papež Řehoř VII. nazývá, jenž sním v přátelství žil. Tu na jihu v Dukle musíme se Šafaříkem hledati spojiště západu s východem. V XI. a XII. stol. musila východní církev a s ní i cyrilice úplně v Srbsku převládati, neboť za prvních Nemanjičův již nalzáme velmi těsné spojení mezi Srbským státem a Svatou Horou v náboženském smyslu, což patrně viděti ještě dnešního dne v památkách Srbských králův, nalézajících se v klášterích Svatohorských u př. ve Vatopedě, Chilandaru; ve Vatopedě zajisté prožil své poslední dny Štěpán Nemanja, znám pod jménem sv. Simeona († 1200), tolikéž druhý syn jeho sv. Sáva. — Nejstarší hlaholské památky (se stopami vlivu chorvátského nářečí) a nejstarší cyrilské (se stopami vlivu srbského) psané v jazyku starobulharském nezachovaly se z větší části v originálech, přece však o některých s jistotou říci můžeme, kdy byly složeny. Do XII. stol. známy jsou z hlaholských památek: 1) bez udání roku *złomek homilii*, jenž se chová v Lublanské knihovně. Šafařík praví o něm, že náleží „k prvotinám hlahol-

štiny.“ Obsahuje překlad *homiliáře*, jež k rozkazu Karla Velikého sestavil Paulus Diaconus Aquileusis. 2) Zlomek *řeči na usmrcení Jana Křtitele*, v rče knihovně ve velmi zkaženém způsobě. Original latinský neb řecký doposud neznám. 3) Práci popy Brčiće nalezené bylo v různých koncích chorvátské Dalmacie více starobylých zlomkův, které sem přináležejí: na př. kus *misálu* na ostrově Longi blíž Zadru, obsahující jakous církevní píseň; na tomže ostrově kus *breviáře*, pak na ostrově Pasmanském zlomek *breviáře*, obsahující Exod. II, 8—11. 15—18, a jednu homilii o Mojžíšovi. 4) V knihovně Kukuljeviće v Záhřebě nalezá se důležitá *legenda o sv. Thekle* a kus starého *misálu*. Ze tyto památky náležejí do XI.—XII. stol., o tom svědčí zvláštní forma polohlásek, která později se nevyskytá více. I zlomky hlaholské, známé pod jmenem *Glogolita Clozianus*, byly původně na slov. jihu psány, a kladou se do XI. stol. — Z cyrilských památek zdá se, že originály z XI.—XII. stol. nikde se nenalezají, nýbrž jenom přepisy z XIII.—XV. stol., což lehce pochopiti se dá, ježto individualnost srbské literatury nábožné teprv tehdy vyvinouti se mohla, kdy vůbec bulharský vliv v Srbsku i v církevních věcech přestal. Mimo to nebyl ještě nikdo tak šťasten, aby všechno důkladně prohlédl a popsal, co se nalezá v různých klášteřích Svatohorských a jiných.

Druhá doba. Od XIII. století až do XV., to jest do počátku kněhlistkářství, jde druhá doba náboženské literatury srbsko-chorvátské, která se od první liší nejen větší historickou určitostí, nýbrž i bohatstvím větším, čehož příčiny hledati dlužno v okolnostech časových a osudech národa. Veliký je rozdíl mezi XI. a XIII. stol. již v tom, že dříve hlaholská (slovanská) liturgie v Chor. zabráněna byla, kdežto ji nyní (1248) papež Inocenc IV. dovolil ve své bulle k rukou biskupa Seiškého: „Nos tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate literae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulata.“ Odtud se vidí, že biskup prositi musil za dotyčné povolení, nucen jsa láskou, kterouž zahohřela zajisté většina národa Chorv. k slovanské liturgii. Ze se od toho času hlaholice vždy víc a více šířila, o tom není žádné pochybnosti. Sluší alespoň tolik již nyní podotknouti, že Přímoří a horní Dalmacie byla střediskem jejím, odkudž se rozšířila na jih až do Cetiny i Neretvy, na západ po celé Istrii, na severu po velké části Chorv. i ve Slavonii až do Požegy i Djakova. V tomto pak čase vynakládána podivuhodná péče na psaní hlaholských kněh, což nejjasněji dokazují mnohé *misály* i *breviáře* ba i listiny soukromé z XIII a XIV stol., které se dnešního dne zachovaly a v nichž je písmo překrásně vyvedeno. Hojnost zachovalých památek je v skutku překvapující. Tak sebral Kukuljević na své cestě po Dalmacii krásnou sbírku, z níž vytkonuti sluší: tři *misály* (jednoho pouze zlomek) z XIV.—XV. století, jeden má datum určité r. 1455; porovnáme-li je s prvním tištěným *misálem* od r. 1483, shledáme, že se z největší části shodují v charakteru jazyka. Dva *breviáře* z XV. stol. (jeden má datum 1470), jeden *homiliář* tolikéž z té doby, více nábožných kněh jako: *čim i članci sv. věre*, rukopis z roku 1465, vedle mnohých liturgických výkladův; knihy sv. Bernharda z XV. stol., regule sv. Benedikta ze XIV. stol., psané v Rogově, klášteře dalmatském u Bělehradu, jež založil král Krešimir Petr, atd. Jakož tyto knihy z větší části sebrány jsou po Dalmacii, tak sebral i neunavený pop Brčić mnohé věci zvláště v Zadarském biskupství. On jediný uvádí do

60 kusův z XIII.—XV. stol., které se u něho chovají. Budoucnosti je zůstaveno, popsati je poblíže a světu oznámiti, pro nynějšek máme jenom zlomky z nich v chrestomatii Brčićově, z kteréžto se dovídáme, že nedávno kanovník zaderský Baćinić dostal na ostrově Pazmanu *breviář* ze XIV. stol.; vime dále o 5 zlomecích *misálu*, z nichž dva nalezeny v Zadře, dva v Prvići a jeden na Uljaně. Tolikéž nalezají se dva *misály* (od r. 1456 a 1463) a 4 *breviáře* ve Vrhnice na ostrově Krku (Veglia); dále jeden *breviář* od r. 1444 v Záhřebě (v knihovně arcibiskupské) a jeden kus *misálu* z XV. stol. Uvésti sluší ještě jeden a to nejstarší *žaltář* se zřejmým letopisem od r. 1222, jež napsal Mikuláš Rabaský. R. 1634 byl ještě u Levakoviće, ale dnešního dne nelze ho nikde naleztí, ani pilnému Račkému se nepoštěstilo, najítí jej někde v Římě. Co se v Římě nalezá, popsal Kukuljević v *Arhivě* (IV., 370 atd.). I knihovna lublanská bude toho mítí více; Šafarić uvádí dva *misály* a dva *breviáře* z XV. stol. V knihovně vídeňské je *žaltář* z r. 1463 a znamenitý *misál* z roku 1368, znamenitý tím, že ho psal „knez Novak Krbavski.“ Tento *misál* byl později prodán 1405, a koupil jej „župan Ivan Pirich v Nüglě, čuvar crkve sv. Helene i Petra“ tamtéž; odtud se dostal nějak do Vídně. Ve Vídni nalezá se také *breviář* ze XIV. stol. (Miklošić vytiskl zlomek) s krátkým životopisem sv. Cyrila i Metoděje. V Praze je v Lobkovičské knihovně *žaltář*, jež sepsal v Seni pop Jan 1359, z čehož by uzavráti se dalo, že byl ten *žaltář* dovezen do Prahy při příležitosti, když Karel IV. 1347 klášter na Slovanech zřídil, v němž hlaholice pěstována. Do té doby asi padají také zlomkové *misály* a *žaltáře*, oba v Praze (v Šafarićových *Památkách*). Jistě však pochází z toho času *evangelium Reměské* od 1395, které zvláštními osudy svými veškerému světu známé jest. V Paříži nalezá se také jeden *breviář* ze XIV. stol. (zdali tentýž, o kterém se píše v *Glasniku* VI, 162?). Z těchto na krátko vypočtených rukopisných památek lehce se přesvědčiti lze, kterak kvetla hlaholská nábožná literatura v XIII.—XV. stol. — Na štěstí byly tenkrát i v Srbsku příznivé poměry, které i tam nábožnou literaturu zdvihly, což se stalo pod vládou Nemanjićův. Nejvážnější v tom ohledě byla událost, že se církev v Srbsku na dobro zřídila, což sv. Sáva spůsobil, jenž se stal arcibiskupem a Srbsko rozdělil na 12 biskupství: v Stoně, Žetě, Dabře, Budimlji, Kaši, Studenici, Prizreně, Gračanici, Toplici, Braničevě, Bělehradě i Moravici. Poměry mezi biskupy a duchovenstvem nižším, mezi diakony a poddiakony byly jím uspořádány a vůbec církev zřízena. Podpora ze světské strany nescházela ani za Štěpána Uroše a nejméně za Dušana, který po založení biskupství jinou zavedl proměnu důležitou v církvi, učiniv svého arcibiskupa Joanikia II. neodvislým od Cařihradského patriarchy a jmenovav jej l. 1346 patriarchou Srbským. Do té doby padá veliké množství rukopisův, které sestaveny byly z větší části v klášteřích srbských (kdež se i chovají), pak na Sv. Hoře. Uvésti sluší: *evangelium* od r. 1316, které se nalezá v karejské typikarnici na Sv. Hoře; jiné od 1329 v klášteře sv. Pavla na Sv. Hoře, kde cestovatelé i jiné knihy buď viděli anebo o nich alespoň doslechli, jejichž ale věk a recensí doposud důkladně nelze udati; ve vídeňské knihovně je *evang.* od 1372 (zlomek v *Hag. Cloz.*); *evang.* ze XIV. stol. v Šišatovackém klášteře; v klášteře sv. Mikuláše na Moravě *evang.* z téhož věku atd. Z ostatních částí sv. písma připomínají se *apoštol* Šišatovacký 1324, psaný v Žrelu u Peče od crnorizce (mnicha) Damiana k rozkazu arcibiskupa Nikodima; v Krušedoli je z XV. stol.

rukopis, jenž obsahuje *pentateuch* Mojžišův, knihy *Ozijasovu a Soudcův*; čtyry knihy *králův*, pak tamže a z téhož času jiný rukopis obsahující *žaltář*, *apostol*, *sinaksár* i *časoslov*. Z jiných nábožných knih uvedeme: *Slova Jana Ztatoústého* od 1344 v Chilandaru na Sv. Hoře; *homilie* z XIII. stol., o kterých se zmiňuje Miklošič, *bohoslovi Jana Damascenského* v Krušedoli; *Řehoře bohoslovce 16 řeči*; *řeči Jana Lestvičnika*; *dioptra poustevníka Filipa* v Šišatovci; *řeči Grigorije Naz.* v Krušedoli; *Jana Klimaka lestvica* v Krušedoli. V Bologni nalezá se rukopis nábožného obsahu, psán (snad bosenskou cyrilicí) 1404 a věnován znamenitému Hrvoji. O jiných památkách víme velmi málo: tak uvádí Šafařík jakýs rylský *panegyrik* bulharských i srbských svatých z r. 1479 v Macedonii; *Lvovské Zlomky* z XV. stol. (výklad evang. sv. Matěje a jiné kusy); srbský *nomokanon* od r. 1262 u Mihanoviće. V Moskvě je *hexameron* Theodorovo od r. 1263; v pařížské knihovně jsou: *evangel.* na pergameně vedle dvou jiných; dva *ustavy církevní* (na měsíc leden i únor) od r. 1419 (psal jakýsi klášterník Antonij), pak ještě *ustav* na měsíc srpen (*Glasník* VI., 162); tamtéž jsou 3 rukopisy nábožného obsahu: *děje sv. otcův* (z Chilandara); *duševnopolena slova* na pergameně z téhož Chil.; téhož je obsahu i třetí rukopis. První z těchto tří rukopisův znamenitý je tím, že obsahuje život sv. Symeona; v třetím rukopisu jsou tak zvané *svete skrižalje*. V Bělehradské knihovně ministerstva osvěty je jeden důležitý rukopis z počátku XIV. stol.: *prolog* od měsíce března do srpna, popsán v *Glasniku* (X., 340). — Z toho, co o náboženské literatuře dosud pověděno, lehce bude představit si literární pilnost ve XIII. — XV. stol., jakož neméně patrný důkaz podán, že v těch věcech jsme teprv na počátku vědeckého skoumání, nevědouce často o mnohých důležitých památkách mimo jméno ničehož, kdežto dobrá jich polovice ještě se skrývá v zaprášených knihovnách i klášteřích. Všechny pak památky téhož druhu rozděliti můžeme na dvě: na překlady z latinského a řeckého, jichž je polovice větší, a na samostatné spisy. Při překladech stojí věrnost vyjádřeného smyslu v opácném poměru k pravidelnosti formální. V starších totiž rukopisech, kde je smysl často velmi falešně pojat, neboť zhusta nerozuměno některým slovům řeckým, vyniká přece jazyk bohatým formálním a pravidelností, ješto zachovány jsou mimo ty změny hláskové, které organism chorv.-srb. jazyka požadoval, dokonale formy stbulh.; v novějších však rukopisech nalezá se vždy víc a více stop, kterak byl text opravován, a sice v hlaholských dle vulgaty, v cyrilských po řeckém originálu, ale tak, že jazyk národní jal se působit velice na jazyk církevní, z čehož pošla veliká nesrovnalost a neurčitost. Takové rukopisy tedy mohou se považovati za důkaz zápasu dvou živlův, v kterém by byl jistotně živel národní převahu dostal, kdyby byly politické poměry zůstaly takové, jako byly v XIII. — XIV. století. Avšak oslabené, politické samostatnosti zbavené Srbsko octló se pod duševním protektorátem mohutné a po jazyku i více srovné Rusi, jazyk církevní v Srbsku nastoupil cestu zpáteční, a jest v knihách nábožných ze XVI. a XVII. zvl. z XVIII. stol. méně pravidelným a dokonalým, nežli v XIII.—XV. stol. Jak mnoho v takových okolnostech pokaziti může jeden člověk, vidí se nejlépe u katolíkův na Levakovićovi a Karamanovi, kteří považující jazyk Ruské církve za pravý staroslovanový pokazili a naplnili hlaholské knihy rusismy, jež do té doby slýchány nebyly. Jinak vůbec v XV. i XVI. stol. národní jazyk u Chorvátův více působil na církevní knihy hlaholské nežli u Srbův na cyril-

ské, což se dá lehce zevnějšími okolnostmi vysvětlit. V Srbsku pěstována církevní literatura nepřetrženě v klášteřích, založených od králův i carův Srbských, a tu se vedl život mnohem více od národního veřejného neodvislý, nežli bývalo u kněží (nejvíce farářův) katolických, kteří v neustálém spojení žili s lidem a mezi jiným i kázáním naň působiti povinni byli. —

Třetí doba. Ze všech událostí XIII.—XV. stol. není vážnější pro osud nábožné literatury srbsko-chorvátské nad vynalezení umění kněhtiskářského, čímž nastala třetí doba v tomto druhu písemnictví. Byl to triumf lidského ducha, jenž ihned za nejsvětější povinnost sobě pokládal, posloužiti si dotčeným uměním především k větší slávě boží. Nejen že vynalezce sám práci svou boží službě věnoval, začav působení své tisknutím svatého písma, nýbrž i jiné nejstarší kněhtiskárny stejnou šly cestou, věnujíce vedle toho péči svou také těm klasickým výtvo- rům, jejichž studium právě tenkrát zvelebovati se počalo. Náhoda chtěla, že kněhtlačitelství zmocnilo se nejdříve hlaholských spisův. První kniha j-nská, která vytištěna byla, je hlaholský *misál* na j- bém papíře v malém čtverci od r. 1483 bez počátečních liter, za které je obyčejně místo prázdné ponecháno. V exempláři, který se nalezá v záhřebském museu, schází začátek, a čte se ihned kalendář na měsíc březen. Na posledním listě se čte, že byla kniha 1483 dotištěna, ale kde, neříká se. Pravdě se podobá, že v Benátkách, což se soudí z toho, že druhý misál, jenž byl r. 1526 také v Benátkách vytištěn „po Francisku Bindoni i Mafio Pasino tovariši“ (dohládku vedl fra Pavel Modrušan), nejen upraven jest, jak se výslovně podotýká, „po zakon' kopie i misala hr-vackoga“, nýbrž že je také doslovně otištěn. Kukuljević praví (v *Ark.* I.), že misál z roku 1483 dva exempláry se nalezají ve Vatikáně, jeden v Splitě, jeden u františkánův v Záhře. Zdá se, že bude po jednom výtisku i v Praze a ve Vídni. V čas mezi 1483 a 1526 padá působení Řehoře Senjanina v pravém středišti hlaholice v Seni. Krásný je to důkaz o duševní pružnosti a o lásce k vědám i uměním, že se tak záhy našli mezi J-ny mužové, kteří se věnovali umění kněhtlačitelskému a získali si částečně skvělé jméno v XV. i XVI. stol. mezi kněhtiskaři (jako na př. Ondřej Paltašić v Benátkách, Boninus Dobrić v Brescii a Veroně, Makario Crnogorac, Řehoř Senjanin, Božidar Vuković a t. d.). Ješto větší chvála i sláva náleží těm mužům, kteří takové umělce do Jihoslovan pozvali; byliť to někteří vlastimilovní pánové Seňští, zvláště pak arcidiakon Silvestr Bedrićić, jenž povolal řečeného Řehoře Senjanina z Benátek, kde se byl umění tomu naučil a kde je vykonával. Řehoř přišel a vytiskl v Seni 1507 *Naručnik* (ritual) *plebanušev*. Dále vytiskl Řehoř 1508 v Seni *Transitus Hierorymi* (chorvátsky) a pak *Korizmenjak fratra Roberta*; tolikéž připisují témuž místu jeden chorvátský misál, o němž nic bližšího se neví, jenom že jest, jak vysvítá z Brčićovy chrestomatie. Mnoho děkovati jest na počátku XVI. stol. horlivému biskupovi Modrušskému Šimonovi Kožičići Zadraniinu († 1536). Bylať pak Modruš vůbec věrná i pevná zástítnice slovanské liturgie toho času. Kožičićovou péčí vyšel na Réce 1531 misál (ve Vídni, ve Vatikáně) s překrásnými písmeny. Tolikéž vyšlo od něho na Réce 1531 *od žitiija rimskích archierejov i cesarov*. Jazyk v tomto spisu nemá žádné ceny, následován jazyk misálu, ale s malým prospěchem. O misálu Kožičićově dlužno říci, že se liší od misálův 1483—1526, ješto přijal více chorvátismův a stojí tudíž mnohem blíže k řeči národní. — Šíříc se kněhtlačitelství od západu k východu jalo se o něco

později sloužit východní náboženské literatuře nežli západní. Co se slovanské pravoslavné církve týče, stojí ona nejbliže k západnímu světu, ba někdejší Zeta, tato pravá vlast Nemanjićův, nejbližší je sousedka Italie. Kromě toho byli osamotnění řeholníci v srbských klášteřích sami jaksi nuceni všimati si toho nového umění kněhlačitelského, neboť je sám život jejich vedl k diletantskému zaměstnávání se s různými zábavami uměleckými. Na základě toho všeho pochopíme snadno, proč se na konci XV. stol. právě v Zetě nejprvnější objevila tiskárna. Připomíná se jakýs Makario Crnogorac, jenž byl jeromonachem Četinským. Zdali dostal litery z Benátek — v témž čase se vypravuje i o Ondřeji de Thoresanis, že v Benátkách 1493 cyrilsky vytiskl své *horologium* — aneb odjinud, neví se, tolik je ale jisto, že hlavní o to vedl sám Zetský vojvoda Jiří Crnojević, jakož se čte ku konci *oktoicha* (osmoglasnika), jenž byl dohotoven na Cetyni 4. února 1494 in folio p. 270. Jeden výtisk nalezá se v srěmském klášteře Krušedolu. Již příštího roku 1495 vytištěn *žaltář*, jehož se nalezá výtisk jeden v Moskvě. Co vedle toho Makario tiskl, není povědomo, sotva že však lenoval; teprv roku 1512 píše se opět, že na útraty velikého evodvy Valaské země a Podunají Jana Basaraby tiskl evangelium pag. 288 ve foliu (kde tištěno?). Jiný tiskář cyrilských kněh byl slavný Božidar Vuković. Pocházel ze slavné rodiny šlechtické z Podgorice (podpisoval se B. Vuk. od Gjuric Podgoricanin), která před jarnem tureckým utekla do Italie a síde do Benátek. Otec jeho se zval Jiří, a roku 1425 dostal benátské šlechtictví. Vuković zarazil v Benátkách slovanskou kněhtiskárnu, o které Kukuljević píše: „Tiskárnou touto působil on pro svůj národ a pro obecnou osvětu více, nežli kdyby byl deset zemí mečem v rukou podrobil vládě benátské. Knihy, které z tiskárny té vyšly (pod ním a synem), byly dlouhý čas jediným duševním pokrmem J-nův pravoslavných. Ba ještě dnešního dne není skoro ani jednoho chrámu východní církve, kde by nebylo vedle novějších ruských církevních kněh alespoň jednoho Božidarova díla. Jemu má prostředně národ J-nský co děkovati, že se ve východní církvi slovanský jazyk a s ním i křesťanská víra v Tureckém císařství zachovala. Neboť kdyby byli duchovní nemívali těch několik tištěných kněh z tiskárny Božidarovy, kdo ví, nebyl-li byl řecký jazyk mezi nimi převahu dostal, čímž by se byla v národě ještě větší netečnost v náboženských věcech rozšířila. Proto trefně řekl moudrý Dositej Obradović ve svých listech, zpomenuv na krátko Božidara: Krepkim svojim blagoděteljinu ramenem podupre on i sačuva od padenja kako blagočestje tako i ime roda svoga.“ Nejstarší kniha jeho je *liturgie* r. 1519 v Benátkách v 4.º Co jeho horlivý pomocník jmenuje se Černohorec Pachomije (ot Črnie gori ot Reke). Liturgie Božidarova byla vícekrát vydána, na př. 1554 a t. d. R. 1520 vydal Bož. *žaltář* (též vícekrát vydán). V Benátkách byl též tištěn r. 1527 *službenik* (liturgie) a *molitvoslov*; r. 1529 opět *žaltář* zároveň se *sina-zarem a časoslovcem*. Je-li tento *žaltář* v skutku rozdílný od jiného *žaltáře*, jenž taktéž toho roku vyšel v Goraždi na Drině? Vypravuje se totiž, že Božidar, nemoha znoci lásku k vlasti své, právě onoho leta 1529 přestěhoval se z Benátek do své otčiny původní, do Hercegoviny, kamž přenesl i tiskárnu svou, z které vyšel, jak právě řečeno, onen nový *žaltář*. V Goraždi měl za pomocníky Theodora Ljuboviće (bratr tohoto Jiří taktéž byl pomocník Bož. a uměl v Benátkách r. 1526), jenž jej provázal z Benátek do Hercegoviny. V Goraždi byl též tištěn 1531 *molitvenik*, v němž se připomíná vedle Ljubo-

više co pomocník Bož. i diakon Radoje. Leč Bož. se brzo vrátil zase do Benátek (snad následkem tureckého pronásledování), kde pod jeho vedením vyšly ještě následující knihy: *Oktoich* r. 1536, druhé vydání 1537; *Minej prazdnicni* 1538; *Euchologion* 1538. V posledních těchto knihách připomínají se co jeho pomocníci kněží Theodozij a Gjenadie. Uměl v Benátkách okolo r. 1540 přes 70 let stár. Po něm převzal tiskárnu syn jeho Vinčo (nazván *della Vecchia*), který v jednom listě k srbským patriarchům, arcibiskupům, biskupům a t. d. 1546 oznamuje smrt otce svého, a že dal mrtvolu jeho přenést do otčiny jeho, zároveň pak sděluje, že tiskárnu převzal prose, aby se mu poslaly staré knihy psané, kterékoliv by se našly, aby je mohl vytisknouti. Od něho vyšly: *žaltář* r. 1546, *euchologion* 1547, *liturgie* 1554, opět *euchologion* 1560, *tridion* 1560, (zde se připomíná péče Štěpána Skadranina), *žaltář* 1561, *farizeovac* 1561, všechno v krásných vydáních s dřevorezy. Jakovou však mají ty knihy cenu co se jazyka týče, na to doposud nikdo neodpověděl, snad že se ty knihy nalezají po různých knihovnách rozprášené (v Záhřebě nic). Bylo by zajímavé porovnatí prvotisky hlaholské s prvotisky cyrilskými; nehledě na rozdíl v textě (hlaholské se drží vulgáty, cyrilské řeckého textu) bude asi rozdíl mezi nimi menší nežli u pozdějších kněh; přece však dá se tušiti, že v hlaholských poměrně více našlo by se chorvátismův, nežli v cyrilských srbsismův. — Zajímavé je, že mimo tiskárnu v Goraždi, jež jenom krátký čas trvala, nalezají se i jiné v Srbsku tiskárny, tak v Skadre, Mileševě, v Mrkšinské církvi, v Bělehradě (Berat, Arnaud-Belgrad v Albanii?) a v Rujně. Na Skadru poukazuje nějaký *pentekostar* od r. 1561 („v stranach Makedonskich v otečestvo Skenderi“). V Mileševě tištěn byl jeden *žaltář* od r. 1544 a 1557; *euchologion* 1545. O mileševskou tiskárnu získal si zásluhu igumen Danil, který poslal do Benátek, aby se tam kněhlačitelství naučil, jeromonacha Mardaria, jenž se domů vrátil s dotčeným Theodorem Ljubovićem, načež vytiskli řečený svrchu *žaltář* a nepochybně ještě jiné věci; tentýž neunavený Mardario byl později okolo r. 1552 vyhnán od knížete Radiše Dmitroviće do Bělehradu, kde vydal evangelium. Který je to Bělehrad? Vuk myslí, že dnešní srbský, čehož se drží i Daničić; Kukuljević (*Arhiv I*), že arnautský; snad to bude jiný někde v Hercegovině blíž Mileševa i Goraždě ležící, ješto se v skutku podobné místo až podnes zachovalo v Hercegovině v Nevesinském kraji (Hilferding 692). Dřív ještě, nežli dotčené evangelium dohotoveno bylo, † Radiša Dmitrović, a po vytisknutí knihy vrátil se Mardario nazpět do Mrkšiny církve. Kde se má ta Mrkšina hledat viz *Glasnik X.* 329. V té Mrkšinské církvi tisknuto bylo 1562 *evangelium* a 1566 *pentikostar* anebo *triod cejetnaja*. Ještě dlužno jednu velmi vážnou knihu zpomenuť totiž *evangelium* od 1537, která dle Vuka v Rujně, v Užické nahii srbské péčí monacha Theodozije vyšla. — Všechny tyto zprávy velmi jsou znamenité, neboť dokazují, kterak v první polovici XVI. stol. veliká panovala na J-nech péče stranu tisknutí kněh nábožných, že nescházelo mužův nadšených pro víru a národnost, kteří svůj život takřka nejsvětějším pro každého člověka věcem posvětili.

Mezitím pak zběhla se v západní církvi velice důležitá událost: reformače, která se rozšířila i na jih k jižním Slovanům jmenovitě k Slovencům, kdežto našla značné i mohutné podpory. Dostí bude zmíniti se o dvou mužích, Truberu a Janu Ungnađu. Mezi chorvátskou aristokracií nalezla nová víra mocných stoupencův, jako v rodině Jankovićův, Patačićův, Stančićův, Matkovićův, Bučićův a hlavně

v rodině Zriňských, kterýmžto mužům odepřítí nemůžeme úplného uznání; oniť vedle nové víry zasažovali se i o národní osvětu prostředkem jazyka národního. Jenom veliká zaslepenost, následek to vášnivě krátkozrakosti a nikoliv mírné střízlivosti, mohla v tom působení nalezati bohaprázdný skutek, čímž činnost těch mužův nejen násilně přerušena byla, nýbrž i památka všeliká zničena. Dnešního dne zmocňuje se objektivního badatele mimovolně smutný cit, vidoucího, kterak se ti lidé co vylmanové po cizích zemích potulovali, žijíce z cizí milosti, kdežto nikde a nikdy nezapomínali na vlast svou, což skutkem i slovem nepřestávali osvědčovati. Hlavní pak podpůrce i záštitník těch mužův j-nských, kteří v Německu pracovali o díle reformačním obledně j-nských zemí, byl baron Jan Ungnad, který se narodil 1490 a byl šlechtic chorvátský, krajinský, štyrský a korutanský. Vychován byl na dvoře Maximilianově a později potřebován hlavně ve vojště v j-nských zemích. R. 1547 utekl do Němec z náboženských ohledův, a zde okolo sebe shromáždil pověstně J-ny stejného s ním náboženského smýšlení, jako Primusa Trubra, Štěpána Konzula, Antonína Dalmatina, Petra Vergeria z Istrie, Jiřího Jurečiče z Dalmacie, Matiaše Popoviče Srba, Jana Malšeševice z Bosny, Leonarda Merčeriče z Dalmacie a t. d. Takto vyšlo v Tubinkách i Norimberku množství slovanských jmenovitě chorvátských kněh tištěných hlaholicí i cyrilicí; neboť pilní pracovatelé velmi dobře byli toho sobě povědomi, že je jedno i druhé písmo u jejich souplameníkův oblíbeno. Hlaholicí mezi jiným tisknuto bylo: v Tubinkách 1560 *Tabla za decu*; v Uraclu 1562 *azbukver*; v Tubinkách 1562 *Prvi del novoga testamenta*; 1563 *drugi del nov. test.* (na prvním díle podepsáni jsou Antatin Dalm. a Štěp. Konzul; na tomto druhém již Jiří Juričič); r. 1561 a 1564 *katechizmus* věnovaný Maximilianu; *postilla* v Tubinkách 1562—1563: *loci communes* 1562; *articuli* 1562; *prodike od tuče*; *beneficium Christi* (*govorenje vele prudno*); *Virtenberžki crkveni red*; *spovid i spoznanje pravje krstjanske vire*; *bramba Augustanske spovedi*. Cyrilicí jsou tytéž knihy tištěny. — V náboženské literatuře zaujímají tyto spisy velmi vážné místo, hledíc k tomu, že se liší obsahem od katolických kněh. Stoupenci reformace musili důsledně, zrovna tak jak zavrhlí mrtvý latinský jazyk, nemění i staroslovanský zavrhnouti, jenž také byl mrtvým vzhledem k řeči národní; proto také již na titulech se podotýká, že jsou knihy „stlmačene u sadašnji občeni i razumni hrvatski jazik,“ čímž chtěli naznačit dialekt čakavský, jímž tenkrátě jakož i dnešního dne mluvili lid v severní Dalmacii, po Chorv. přímoří, na ostrovech a částečně i v Istrii. — Pravda je nezvratná, že reformace i katolickou církev přiměla k větší činnosti, že i katolické duchovenstvo j-nské přinuceno bylo starati se více o duševní pokrm národa, aby takto šíření víry protestantské zamazeno bylo. Odtud se stalo, že se o liturgické knihy Řím musil starati, ba tam počali také knihy nábožné skládati, které nesloužily k neprostředné potřebě duchovenstvu při službách božích; k tomu pak účelu nebylo potřebí užívatí hrubě ani hlaholice, ješto se i latinice viděla býti přiměřenou a to tím více, poněvadž v ní literatura dalmatská již ve svých prvních počátcích vystupovati počínala. Bartoloměj Kašić (ve svém *rituale Romanum Urbani VIII. jussu editum illyrica lingua Romae 1640*) uvádí Marka, Andriuliče, který prý složil v chorv. jazyku a latinským písmem *evangelistar*, kdežto prý se před ním jenom hlaholsky aneb cyrilsky psalo. Zdalí pak ten evang. tiskem vyšel či nic, o tom nevíme nic podstatného; myslil-li však Kašić tím pouze rukopis,

to by se mohlo snad mysliti na onen starý *molitvenjak* (cod. membr. bibl. Barberi 1396), jež popsal Račič (*Katol. list* 1859, 46) stavě jej do XV. stol. První latinicí tištěnou knihou zdá se býti od fra Bernardina ze Splitu vydaná v Benátkách u Damiana z Milána 1495 (titul?), známá zároveň pod názvem *pištule i evanjelija* od roku 1586. Spis tento Bernardinův je zajímavý co vzor čistého chorvátského jazyka, jakým se mluvilo v XV. století v severní Dalmacii, a proto veliké důležitosti. — V XVI. století našlo se více lidí, kteří tento příklad následovali, a to tím více, ješto se mohli řídit podle krásného vývinu literatury v dalm. městech. Stůjtez zde spisovatelé takových kněh, které sloužily národu za duševní pokrm nábožný mimo potřebu církevní. Jsouť pak psány jazykem národním t. j. chorvátským nářečí dalmatského; obsah mají příbuzný. Sem náleží Gradić Basil, šlechtic Dubrovnický a po ději biskup ve Stoně († 1585), Dešić, Kamulović Alexander, šlechtic Splitský († 1608), Jernović Matiaš Hvaranin, Gučetić fra dominikán, šlechtic dubrovnický, (1533—1610) a t. d. Více zásluh nežli tito získali si Šimeon Budinić Zadranin a Bart. Kašić. Kdy se Budinić narodil, nevíme, † 1600; ve svém rodném městě byl více let notářem a před svou smrtí kanovníkem; co notář měl zajisté velký vliv na záležitosti veškerého biskupství. Že ho více let upotřebovali v kanceláři, to dokazuje, že byl v písmě velmi hbit a i jinak učen. Že jeho činnost u biskupa (Mutia Kallina) uznání docházela, o tom nejlépe svědčí to, že byl od něho zvolen, aby jej provázel na cirk. sněm Tridentský, kdežto nebyl tichým posluchačem, nýbrž dostal rozkaz od biskupa, aby odpovídal kardinálu Lotrinskému. Napsal: *Ispravnik za jerei izpovidnici i za pokornici*, přeložený z lat. na „slovinski“ v Římě u F. Zanetiho 1582; originál sestavil jakýs jesuita (Španěl) Jan Palanka. Spis ten byl vydán podruhé hlaholicí 1635 od propagandy v Římě péčí známého Rafaela Levakoviče, i neliší se mnoho od prvního vydání. Třetí vydání benátské (1709) má již více jazykových proměn v latinském písmě. Jazyk tohoto spisu není zcela národní tak jak se v Zádře mluvilo, jeví se totiž očiividně vliv staroslovanský, ale přece ne v té míře, jako v dotčené svrchu knize (rituálu) od Kožičiče. Znamenitý je druhý spis Budinićův sestavený k účelům církevním: *Summa nauka Christianskoga, složena častnim naučiteljem bogoslovcem Petrom Kanisiem*, přeložena z latinského jazyka na „slovinský“ a vytištěna k rozkazu svatého otce papeže Řehoře XIII. v Římě 1583. Ta kniha vyšla téhož roku a v témže místě i cyrilskými písmeny (při cyrilském vydání nalezá se krátká *azbukovica* a krátký *Kerstjanski Katoličanski nauk*). Jazyk tohoto spisu, ačkoliv jenom o jeden rok později vyšlého nežli *ispravnik*, přece se velice od tohoto liší, nejen že se v něm nalezá hojnost staroslovanských forem a slov, nýbrž i patrných věcí vzatých z češtiny (a polštiny?). Dobře dí Kurelac, že byl Budiniću jistotně znám český překlad Kanisiova křestanského naučení. Že ale užil v dotčeném spise lečjaké jazykové směsi, toho příčina hledat se musí v následujících okolnostech. Poněvadž kniha ta byla určena proti protestantské víře, proto sám papež Řehoř, jak se na konci čte, rozkázal, aby se v dvojím písmě tiskla. Tím se mělo dosáhnouti, aby se co nejvíce rozšířila, neboť i protestantské knihy vycházely v dvojím ba i v trojím písmě. Budinić pak přesvědčil se nepochybně, že je zaderský dialekt, v kterém on obyčejně psával, na úzké hranice obmezen, a že se nábožné knihy v něm sepsané široko daleko užívatí nemůže, proto se ustanovil na tom, toto podřečí učiniti srozumitelněj-

šim, což myslil tím způsobem vyřídít, když v ně lečjakou směsicí jazykovou uvede, aby každý na slovanském jihu ve spise našel něco ze své řeči. Tétěz myšlénku dotkl se i Kašić ve svém díle pravě: „Mnohokrát jsem přemýšlel a hovoře s jinými vyhledával, kterým bychom způsobem nejlépe a nepřijemněji mohli psátí a vyslovovati naše slova slovinská; nemohli jsme však nic vynajít, jak by se dalo vyhovět nejeuom svima rusagom (zemím) nýbrž ni jednomu samomu gradu.“ Každý totiž člověk chválí řeč svého města: Chorvát, Dalmatinec, Bosňák, Dubrovčanin, Srb a t. d. Tutěz asi myšlénku pěstoval i Budinić, jen že vynášel prostředek velmi nešťastný, jsoucí od větší škody nežli prospěchu. Zajímavé je, že se v jeho spise u píše již co č. a ž co ž, což dokazuje, že Budinić znal slovancinu lépe, nežli by se člověk nadál hledě k jeho době. — Bartoloměj Kašić (Bogdančić) nar. r. 1575 v Pagu (život v *Dalm. Zoře II.*), byl tedy značně mladší Budiniće. On se v řádu jesuitském nejen proslavil co horlivý obrance katolické víry a to jmenovitě pérem svým, nýbrž získal si také skvělého uznání za svou péči, ješto mu papež Urban VIII. nařídil, aby přeložil ritual na domácí „ilyrský“ jazyk. Byl primancirem (zpovědníkem) u svat. Petra v Římě. Mezi jinými nalezá se v Budinićově *Izpravniku* v hlaholském vydání jeho podpis co censora: „Bartholomaeus Cassius, societatis Jesu pro illirica lingua poenitentarius in basilica sancti Petri.“ V předmluvě k své mluvnici (*Institutionum linguae illyricae libri duo*, v Římě 1604) povídá, že se na tak namáhavou práci odvážil více následkem cizího pobádání nežli ze svého domyslu. Z jeho spisův známy jsou: *Načm kraiak za činiti molitvu* 1614, *Istoria lovetana* 1617, *život sv. Ignacija* 1623, *život od 25 divica svetih* 1625, *Perivoj* 1628, *zrcalo* 1631, *Summa nauka* 1633, *žaltář* 1634, *život sv. Francezka* 1638, *život Jsukr.* 1638, *rituál Římski* 1646, *kalendar* 1640, *Tomé Kempisa* 1641, *pištole i evanj.* 1641. Kromě toho ještě jiné nevydané věci. Nejvážnější a největší jest *řimský ritual*, kde se v předmluvě praví, že K. také celé sv. písmo přeložil. Zároveň se K. obrací ku ctěným popům a pastýřům duší pravě: aby psali sv. otci i kardinálům propagandy, aby vydali jim tiskem sv. písmo, aby jemu mohli rozumětí a lidu vykládati. Proč jeho práce světla neuzřela, toho se domýšlel vhodně již Karaman podotýkáje, že bylo protivníkův horlících proti tomu, aby se překládalo sv. písmo do národního jazyka, při kteréž příležitosti uvádí výslovně Seňského biskupa (rozumětí se musí Petr Mariani, známý nepřítel slovanské liturgie); ale jeden člověk nebyl v těch věcech tolik vymohl, kdyby tenkrátě vůbec nebyla mívala velikou platnost slova papeže Klimenta VIII.: „Biblia vulgari lingua edita non possunt legi, neque retineri; neque episcopi neque inquisitores neque regularium superiores dare queunt licentiam.“ Proto máme sice v XVII. stol. množství kněh nábožného obsahu ve směru svrchu naznačeném, ale sv. písmo, misálu i breviáře nedotkl se nikdo vyjma muže, kteří k tomu byli od Římské propagandy určení a mezi nimiž zaujímá Rafael Levaković první místo. — Reformace byla příčinou, že se i v katolické církvi nový život vyvíjeti počal; bylo potřebí postarati se, aby se vybredlo z nešvárů, jichž bylo všude hojnost, aby se netečnost i neřády všelike odstranily. I hlaholice byla do toho času jedna ze zanedbaných povinností Římské stolice, neboť osamotnělá péče jednotlivých pastýřův církevních není v nižádném poměru k důležitosti, kterou měla celá tato věc pro katolický svět. Kde měla Římská stolice rukojemství, že v rukopisných

knihách (které ještě vždy ve větší části potřebovány byly) a též v tištěných nachází se všecko tak, jak by mělo býti vedle jejich ustanovení? Nebylo-li také snadnou věcí, nábožné knihy pravoslavných vmíchatí do kněh katolíkův? Smutnou je pravdou, že málo bylo církevních hodnostářů, kteří se ukazovali býti nakloněni slovanské liturgii; od nenáchylnosti pak do netečnosti a nedbalosti je pouze jeden krok. V takových nemilých okolnostech veliká přísluší chvála prostým kněžím hlaholášům, kteří nedbajíce toho, zdali se tím zalíbí či nic, pevně se drželi slovanské liturgie, nespouštějce se jí ani dost málo, kterážto jejich upřímná láska k domácí věci pohnula i mnohého dalmat. biskupa, aby si počal stěžovati na nedostatek hlaholských kněh až u samé stolice Římské. Tak se stalo, že s jedné strany působení protestantův a s druhé domácí stížnosti přiměly slavný ústav pro rozšiřování katolické víry, Římskou propagandu k tomu, aby se jala starati o vydání církevních kněh hlaholských, májící na zřeteli, aby byly správné a vyhověly dávř potřebě. Jednala tak zvláště od času, kdy jí císař Ferdinand II. darem poslal hlaholské litery, 1621. Tenkrátě seděl na papežské stolici Urban VIII. veliký přítel J-nův vůbec a ústavu sv. Jeronyma zvláště; on ustanovil Rafaela Levanoviće za reformatora (opravitel) librorum ecclesiasticorum linguae illyricae, povýšiv jej později na důstojenství titulárního arcibiskupa Achridského. Byl pak Levaković člen propagandy, rodem Chorvát z Jastrebarska a úd řádu františkánského; byl právě za příčinou tisknutí hlaholských kněh do Říma poslán od svého učitele Glavinice. Jeho péči vyšel r. 1631 *misál*, jež upravil, co se týče jazyka, podle mnohých misálův k rozkazu papež v Dalmacii sebraných. Misál ten je od kněh později jím vydaných velice rozdílný, ješto se totiž nedal zavéstí myšlénkou křivou, že jsou ruské misály v pravém staroslovanském jazyku sepsány, ačkoliv se již tu vidí jakési lnutí k náhledu takového; možná že již tenkrátě byl ve spojení a obcování byl i ne se samým Metodějem Terleckým, snad s jiným Rusínem nějakým, kteří tenkrátě dleli v Římě. Snad se nelíbilo, že tři léta dříve 1628 vydal „vulgari lingua“ *Krátké naučení křesťanské* dle Bellarmina, pročež se odhodlal k jistým novotám již ve svém misálu, leč i ten byl ješto příliš vulgaris; měl se tudíž ješto více jazyk pokaziti. K tomu se naskytlá příležitost, když několik let později jal je Levak. připravovat k tisku breviář. Tenkrátě dán Metodějovi Terleckému biskupu Cheľmskému rozkaz, aby prohlídl práci Lev. a zároveň s ním ji poopravil. Od Lev. zajisté nevyšla ta nešťastná myšlénka, jistě však od Terleckého anebo od jiných Rusínův, kteří stranu spojení se s katolickou církví v Římě dleli, že je jazyk v rus. knihách církevních pravý staroslovanský jazyk Metodějův, o čemž nebylo těžko přesvědčiti papeže i kardinály, kteří o podobných věcech vůbec velmi málo věděli. Římské stolici jednalo se především jen o to, aby církevní knihy stejné byly i pro jižní i pro severní slovanské katolíky; když tedy nepopustil Terlecký, musil tak učinit Levaković, který sám jistě nebyl o tom dokonale přesvědčen, ale svatá povinnost nutila ho, aby byl povolným. Mámeť jednu zprávu od samého Terleckého z r. 1643, z které se dovídáme, kterak on i Levaković pracovali; Tarl. sám píše, že dal k sobě pozvati Levakoviće, že dal přiněsti staré rukopisné breviáře a že potom upravil to i ono, jak se sluší i patří. Byl tedy při té práci Terl. pánem poroučejícím. Ten breviář opravený (!) vyšel tedy r. 1648 (Lev. jej dohotovil roku 1635) a tolikéž téhož roku i nové opravené vydání misálu od r. 1631. I ten-

krátě našlo se více zdravého rozumu u prostých hlaholášův (kněží slovanské liturgie) nežli u učených hlav; Levakovićova (sub firma) práce potkala se s tuhým odporem, ježž musili k mlčení přinutiti pevným tvrzením, že prý je ten jazyk pravá staroslovanština. Jaká potřeba byla breviáře zvláště, vidí se odtud, že po 40 letech opět biskupové dalmatští věsti si počali u Římské stolice stížnost na to, že není dostatek církevních kněh. Nová tedy péče o vydávání hlaholských kněh církevních svěřena Janu Pastriči. Byl rodem Splitjanin. On sám r. 1688 v jednom listě podotýká, že mu ta práce svěřena byla a že měl s tím obzvláště velkou starost proto, poněvadž mu bylo předsevzítí potřebné opravy v hotovém již breviáři, k němuž také došati musil officium sanctorum. Zároveň udává, že opravy již před ním jakýsi člověk ze Splitu počal, které on dokonal. (V podstatě neliší se od Levak.) Jeho breviář vyšel r. 1688 a misál 1706 (P. † v Římě 1708). Ze své malé a holé nevědomosti zpovídá se ubožák upřímně. — Tak se dalo v katolické církvi.

Ve východní církvi byly ovšem poměry nad míru smutné. Politická samostatnost jest zničena, leč vynati se musí, že její potlačitelé Turci XV. a XVI. století nebyli titěz co v XVII., XVIII. a XIX. století. Byliť tenkrátě národ válečný a silný. Mezitím co chytrý Řím dříve ještě, nežli ubohým Slovanům ku pomoci přispěl, výminky stavěti se jal, které urážely náboženský cit každého Srba, počínal si Turek obezřeleji, nedotýkaje se na ten čas ani národnosti ani víry, pročež také neodvislost církevní ve spůsobě Srbského patriarchátu přežila pád politické samostatnosti úplná dvě století. Tím spůsobem dá se i v dějinách nábožné literatury pravoslavných vysvětliti ono pilné spisování a tisknutí kněh v XVI. stol. K tomu přichází, že první tiskárna v Zetě zřízena byla v zemi svobodných sokolův Černohorských. Jinak také knihy vydávány byly v blízkém sousedství Zety, což se vidí z přípiskův k prvotiskům cyrilským, kde se na př. na r. 1552 aneb 1562 píše: „t'gda že v stočnim stranam obladajuću mu velikomu caru turskomu sultanu Solimanu“ na důkaz, že tenkrátě nevládl sultan ještě tam, kde byly knihy tištěny. (Viz nahoře, kde se tiskly.) Později ovšem, když Turci zavládli úplně j-nskými zeměmi, když spálili kláštery anebo je alespoň poplenili, když zakázali znovu je vystavěti, když lidi značnější a bohatší pobili aneb rozehnali, co se mezitím latiníci v Přímoří sesílili: tenkrátě arci „přestalo vše-liké vydávání kněh v našich zemích“ (Vuk). Největší ránu utrpěla východní církev slovanská, když patriarch přišel na Rakouskou půdu přes Dunaj 1690; tím padl poslední sloup její! Na ten spůsob mohlo se státi, že ze XVII. stol. málo kněh pravoslavných uvěsti se dá, a jsou to z větší části jenom otisky dřívějších, jako na př. žaltář 1638 péčí Jerolima Zaguroviće, šlechtice z města Kotora, kterýžto není nic jiného nežli otisk žaltáře z r. 1546 a 1569. Na druhé straně začali Srbové dostávatí již knihy církevní z Ruska, což ovšem nezůstalo bez vlivu na jazyk. Mniši také neustávali v přepisování starých kněh nábožných. —

Ještě sluší obrátiti zřetel na ubohou nyní a druhdy hrdou Bosnu, která jaksí u prostřed leží mezi živlem chorv. a srbským. Neklamná svědectví ukazují nám Bosnu prvobytně co zemi, jenž náležela k Srbsku, měnic později pány své, takže málo kdy měla své vlastní vladaře. Měnilat však také víru svou kolísajíc se sem tam ne dle vůle své, nýbrž jak se zlíbiti ráčilo silnějšímu. Mezitím však co zápasili dva živlové v Bosně, katolický i pravoslavný, uhníždil se tam třetí pataren-

ský, jemuž byli nakloněni takořka všickni známější bánové Bosenští z XII. a XIII. stol., jmenovitě slavný bán Kulin. Tak se píše r. 1199 papeži Innocencovi III., že Kulin přijal se svou ženou, sestrou a s 10.000 křesťanův onu novou víru. Papežové si dali velikou práci, aby tuto novotu odvrátili, ale chápali se prostředkův v středním věku běžných, hrozeb a podobných, doléhajíc zvláště na Uherské krále, aby zničili rozkolníky. O tom plno napsáno, málo však víme, žeby se bylo opravdově pomýšlelo na to, aby lid nevědomý a tudíž i nevinuý poučováním od křivé víry byl odvrácen. Ještě v XV. stol. měli papežové plné ruce práce s králi Bosenskými, osobujíc si jakési právo ochranné nad Bosnou proti Turkům. R. 1478 zůstavila výslovně Kateřina, vdova Tomáše krále Bosenského, celé království Bosenské papeži co dědictví. Následek toho všeho byl, že bohužel v XVI. stol. nejlépe islam v Bosně pokračoval a prospíval. Právě poturčené rodiny bosenské nejlítější jsou protivníci křesťanstva. A jakž by nebyly? Když národ se svými báný přivykl si brzy na tu brzy na onu víru přecházeti, proč by mu bylo bývalo těžko přejíti na mahomedánskou, kamž jeho lákala síla výsad a práv, kdežto mu v protivném případě hrozilo největší pronásledování? — Ještě v době politické samostatnosti a později pod jarmem tureckým odevzdána byla s katolické strauy péče o náboženství františkánům, kteří po dnešní den v Bosně z veliké se těší vážnosti. Již od r. 1239 máme zprávy, že papež Řehoř IX. poručil dominikánům Uherským, aby několik řeholníkův svých poslali do Bosny, by tam hlásali slovo boží. Totéž opakovalo se i v roce 1291, kdy papež Mikuláš IV. nařídil správcí řeholníkův v Slavonii, aby dva členy ve slovanském jazyce z Šhlé odeslal do Bosny. R. 1372 čteme, že Řehoř XI. dovolení dal, aby se tam více klášterův zřídilo, a 1460 udělil Pius II. bosenským františkánům mnoho výsad, co se týče jejich živobytí mezi nevěřícími! Nejdůležitější kláštery jejich jsou Fojnica, Krešovo a Sutiska. — V Bosně byla od starodávna v obyčeji cyrilice nejen v záležitostech světských, nýbrž i církevních. Jukić píše, že od XVI. do XIX. stol. nalezá se mnoho rukopisův v bosenských františkánských kláštěrech a ve farách, ješto jsou všechny matriky a protokoly cyrilicí bosenskou sepsané — až do počátku tohoto století. Leč abeceda, kterouž jsou psány i tištěny bosenské knihy, v mnohém se liší od známé srbské cyrilice, nejen co do formy jednotlivých liter, nýbrž i co do pravopisu a jazyka: zovět se pak „bukvice“ anebo chorvátsko-bosenská cyrilice. Nastává otázka, odkud tato zvláštnost a novost? V podstatě ovšem není rozdílu mezi srbskou a bosenskou cyrilicí, aniž navštěduje veškerý ráz tak zvané bukvice jakémusi efektu již napřed obmyšlenému. Vyšetřujeme-li věc hlouběji jdouce nazpět do starobylosti, přesvědčíme se snadno, že dle Šafaříka bukvice nic jiného není, nežli písmo kurentní, kteréhož stopu nalezl slavný tento učenec již v XV. stol.; Stojacković pak tvrdí, že totéž nalezl i v pravých srbských rukopisných knihách tu i onde; vůbec není pravda, žeby bukvice výhradně jen v Bosně byla bývala v užívání, nalezáť se i v Srbsku i v Hercegovině. Ostatek lehce se dovtpíme, že katolicismus vida, že nemůže cyrilicí odstraniti, chopil se takového charakteru, který se alespoň v něčem liší od pravoslavného písma, cyrilského. Proto mohli i františkáni bosenští, stojící vždy v těsném spojení s Itálií, snadno prověsti aby se tím písmem i knihy tiskly, čímž v skutku účelu svého dosáhli, rozdělívše vzdor jednomu a témuž písmu rodinné bratří na dvě. Z té příčiny mohlo se, jak věci stály, jakýmsi právem v XVII. a XVIII. stol.

řici, že je bukvice katolickou cyrilicí. Slušno zde i to podotknouti, že ani bukvice ve všech knihách není stejná; tak na př. nemůže se říci, že by nedostatku polohlásky, což je jedním z hlavních znaků bukvice, již od starodávna bývalo: sámť Jukić píše, že v nejstarším vydání Divkoviće na konci se přeče staví polohláska. Dále se vyvinulo podivné upotřebování písmene *a* poněmáhlu, nikoliv náhle a najednou; tak stalo se vlivem cizinským t. j. italiánským. Kde jsou nejstarší rukopisy, neví se podnes. Jinak máme již ze XVI. stol. tištěné knihy a sice péčí reformátorův vydané: všechny totiž knihy jejich vyšly vedle hlaholského také v písmě cyrilském. Tato cyrilice reformátorův je velmi blízká bukvici, poněkud se lišíc od srbské. Není-li to moudře promyšleno, aby knihy dočtené tím snáze nalezly průchod mezi lidem? Z Bosňanův samých první je Divković, který psal bukvicí, rodem z Jelašek v nahii Kladenské, což je dnešního dne vesnice naskrze turecká (Jukić). Odbyl svá studia v Itálii, byl pak kaplanem v Sarajevě, lektorem a kazatelem v Kreševě a Olovu i † v klášteře Sutisce 1631. Velmi se podobá současníku svému Bart. Kašići, horliv jsa pro křesťanskou víru pérem, leč v řeči naskrze národní, jakož všbec všichni Bosňáci. Soudíce po tom, co píše Stojáčković, nemáme pochybnosti, že jeho *Nauk křšćjanski* vyšel poprvé již l. 1565 „slovi sarpskiemi“ (my bychom dnešního dne řekli: bukvicí). Není mnoho knih, které by tolikráte byly otisknuty, jako tato kniha Divkovićova; leč o letech, kdy nová vydání učiněna, víme jen málo. Pak vydal Divković v Benátkách r. 1611 druhou nábožnou knihu *Sto čudesa*. Je-li to první vydání? Či nevydal D. od 1565 až do 1611 ničehož tiskem? Třetí spis vyšel pod titulem *Beside svarhu evanĝelija neděljnih* (1611, druhé 1616 a třetí 1708, dle Stojáčkoviće.) Pak máme od Divkoviće: *Plač blaž. divice Marie* 1631, 1698 a 1723. Tolikráte vydaný spis nejlepším je důkazem, jaký byl nedostatek podobných kněh v XVII a XIII. stol.; jinak sluší dodati, že je spis velmi praktický, že zřídka která novější kniha modlitebni závodit s ním může, kromě toho je jazyk vzor pravidelnosti a krásy. Zove jej pak brzo srbským, brzo bosenským, brzo slovinským. — Od jakéhos Štěpána Matijevice uvádí se kniha na bosenský jazyk přeložená *Ispovedavnik* v Římě u propagandy 1630. — Po Divkovići nejznamenitějším spisovatelem církevním byl Bosňák Pavel Posilović rodem z Glamoče, jenž se stal 1642 biskupem v Skradině v Dalmacii. Od něho máme *Nastadjenje duhovno*, poprvé v Benátkách 1639, podruhé tamtéž 1682. Druhý spis *Cviet od kriposti*, z latinského „na jazyk ilyrský čili slovinský“ přeložen v Benátkách (1647 atd.). — Třetí plodný nábožný spisovatel bosenský je Štěpán Margitić čili „Jajčanik od Markovac“. Byl, jak Jukić vypravuje, na více místech farářem, hlavně pak ve svém rodišti v Jajci. Máme od něho: *Ispovid Karstianska* v Benátkách 1701 atd. (I latinsky otisčena v Benátkách 1799, ve Splitě 1842). V předmluvě uvádí příčinu, proč se uvázal v tu práci — učinil to jak praví z lásky ku křesťanskému spasení. Mnoho prý kněh bylo již tiskem vydáno a vyloženo v jazyku bosenském, ale písmeny latinskými, kdežto větší díl národa nezná těchto písmen, „tyto však litery (cyrilské) znají čisti i pastýři v Bosně, v Hercegovině, v Dalmacii, po Uhřích a v jiných mnohých místech.“ Podobným způsobem dotýká se nedostatku kněh i v druhém spise: *Fala od svetí* (v Benátkách 1708, 1778). Je-li od něho *Stěpanuša* (modlicí kniha) a kázání (v Ben. 1705 a 1708)? dle Jukiće nalezají se v rukopise *Homilije*. — Toť malá hrstka Bosňákův, kteří se

starali o duševní spasení svých věřících tou cestou, která se jim viděla býti nejprůměřenější, ačkoliv snad mnozí vysokí hodnostáři spokojeni s tím nebyli. Leč byť i v Bosně potřeba kněh byla bývala veliká, přece nečteme nikde, žeby se byla Římská propaganda s tou horlivostí té věci ujala, jakou na př. v stejném čase věnovala hlaholici; vše zajisté, co v tom ohledu bylo vyvedeno, sluší považovat za dílo soukromých jednotlivých lidí, jsoucích v značné měštině, kdežto většina budiž z nedbalosti budiž z restitudočné pohodlnosti, budiž snad proto že se vědělo, že Římská stolice příznivější je hlaholici nežli bukvici (menší bylo při oné nebezpečnosti od pravosl. církve!), raději vydávala spisy v latinském písmě, které v XVII. a XVIII. věku poznenáhla převahu dobývalo nad cyrilicí a v XIX. úplně nadvládlo, že Jukić sám vypravuje, kterak cyrilice v třetím desetiletí našeho století u katolíkův bosenských dokonale vyhynula. V klášteřích bosenských dnešního dne cyrilských kněh není více, národ však je skrývá co drahý poklad, nedávaje jich z rukou, dokud nemusí. — Co se týče bosenských spisovatelův, kteří latinským písmem psali, tu se mezi prvními připomíná fra Bandulović se svými *Pištole i evanĝelija*; první vydání vyšlo v Benátkách 1613; později vícekrátě tištěna. Jeho jazyk neliší se ani v nejmenším od Divkovićova, vyjma to, že se u něho ualezájí ještě sem a tam pozůstatkové starých forem gramatikálních; na druhou pak straně lepší je než Kašićův a ostatních současných Dalmatincův, dílem pro větší formálnou pravidelnost; dílem že tak nápadným způsobem, jakož bývá u Dalmatincův, nejví se u něho vliv italián. jazyka. — Ostatní Bosňáci, 12. počtem, nemají nic neobyčejného ve své literární činnosti, pročež netřeba jich oddělit od jiných nábožných spisovatelův XVII. a XVIII. stol., jichž byla hojnost. Všichni pak tyto spisovatele nábožní jsou si příbuzni, že 1) jejich díla mají stejnou tendenci, 2) že mají stejnou zevnější formu, totiž jazyk národní a latinské písmo. Mluvíce o jazyku národním rozumíme tu ono nářečí, které bylo spisovatelí známo a které bylo tam běžno, kde se kniha měla užívat. Poněvadž pak Dalmacie spoutána byla v materiálné a duševné okovy italiánštiny a ducha italiánského, ješto většina měst tamějších kromě toho tolikéž v úzkém se nacházela obchodním spojením s Itálií: proto u dalmatských nábožných spisovatelův pozoruje se ten úkaz, zvláště pak u dubrov., že se utíkali k východu, aby se tam čistým živlem slovanským posilnili. Z té příčiny stáse jejich jazyk v lexikálním ohledě dosti čist a prost ital. vlivu, přece se však k nim vztahuje známé přísloví, že duch oživuje a litera ubíjí, neboť jim duch z dobré části schází. — Většina takových spisovatelů v XVII. stol. pocházela z Dalmacie, vyjma několik Bosňákův; jejich spisy sestávají z modlitebních kněh a tak zvaných *officií* sv. Panny Marie a jiných svatých i světic, pak ze životův sv. a nejvíce z nábožných rozjímání nesoucích rozmanité titule. O mnohých nevíme mimo jméno a titul knihy ničehož. — Hned na počátku XVII. stol. máme od známého Fausta Vrančiće, biskupa Canadského (1551—1606), jenž je znám co nejstarší jihosl. lexikograf (*Dictionary quinque nobilissimarum Europae linguarum, lat., ital., germ., dalm. et hung. cum vocabulis Dalmaticis quae Ungari sibi usurparunt*, v Benátkách 1595) v Římě tištěnou knihu: *Život nikoliko izabranh divic*. — Od Antona Vrančiće (arcibiskupa Ostřihomského r. 1504—1575) vyšla také modlitební kniha. — R. 1611 vyšla v Římě modlicí kniha od popa Šiška Gjorgjiće, je to však pohrobní spis, jelikož spisovatel byl živ v první

polovici XVI. stol. jsa znám svého času co dobrý bohoslovec a latinský básník. — Znamenitě je v dějinách jméno Marnavičův, bosenských šlechticův, kteří se přestěhovali do Slavonie, a především jméno Jana Tomka Marn. Bosňáka, jenž se dodělal vys. hodností církevních, stav se kanovníkem Šibenickým a Záhřebským a nejposléze i biskupem Bosenským (1579, † v Římě 1639). Sepsal dva životopisy, totiž Margarety, blahoslavené dcery Bely krále Uherského (v Benátkách 1613), a Magdaleny „od knezov Zirova“ (v Římě 1626); kromě toho přeložil Belarminovu *Nauku křesťanskou* (1627 v Římě). Také se od něho připomíná *Vinohrad Páně*. Kromě toho psal mnoho učených věcí bohoslovného i antikvárně-historického obsahu v lat. jazyku; mezi jinými i jeden spis o své rodině: *Familiae Marciae vetustatis indicia* (Romae 1632). — Velice čteno bylo dílo asketické od Dubrovčanina Mavra Orbina (benediktina): *Zrcadlo duchovní* (v Benátkách 1614). Jinak je znám co historik (ovšem nekritický) svým ital. spísem: *Il regno degli Slavi* (1601), který se dostal nezaslouženě i do indexu, ješto jej chválili zvláště nekatolíci. — Arcibiskup Dubrovnický Fabian Tampesta (r. 1616) dal přeložit z latinského jazyku po Petrovi Palikuči spis *Život svat. Karla Boromea* (v Římě 1614). Byl tentýž Palikuča svého času znám pro svou učenost. Studoval v Římě v collegium Romanum, a vrátiv se domů obíral se hlavně Aristot. filosofii a latinským básnictvím. — Co plodný spisovatel znám je Fr. Glavinic, františkán bosenský. Narodil se 1580 v Istrii ze šlechtické rodiny Glavinicův (z Glamoče), která pocházela z Bosny, odkudž se během XV. stol., když Mohamed II. jal se zuřiti, rozutíkala. Stal se františkánem i byl delší čas v Trsatě. Levaković byl jeho učeník. Napsal *Cvit svetih* (v Benátkách 1628); *Čtyry poslední lidé* (v Ben. 1628), *Světlost věrné duše* (v B. 1632), *Ráj duše* (v Pádově 1660). Psal v jádřném nářečí čakavském, ale nesprostil se četných reminiscencí z církevního jazyka staroslovanského. — Znamenit je také Šplitanin A. Georgiceo (Georgičević), nar. 1590 † okolo 1650. Jeho nábožné spisy (5) vyšly ve Vídni, a z nich je nejlepší překlad ve verších Tomáše Kempenského. — Jmenovec známého prvního básníka Splitského Marko Marulić, minorita, napsal ve verších *Navišćenje muka Isusa* (v Benátkách 1636). — Z rodiny pověstné Držićův patří sem Jan Držić jesuita († 1670), který napsal *Nauk duhovni* (v Loretě 1637). — Od Petra Bohdana Bašiče máme *Bohumilá rozjímavá* (v Římě tiskem propagandy 1638). — Z rodiny Gučetićův vynikl v XVII. stol. Jeronym Rafael Gučetić, jenž několik nábožných kněh vydal (v Neapoli). — R. 1641 tištěna v Benátkách kniha *Bohumilá rozjímavá* od kapucína Mich. Bnečanina. — Arcibiskup Zadarský Bernardo Florio vydal 1645 v Benátkách *Dilovanje duhovno za spašeni nauk*. — Velikou spisovatelskou činnost vyvinul Petr Radović (Gaudencio) rodem ze Splitské, biskup Rabský † 1664. Knihy jeho vyšly v Římě. Knihy nábožné od fra Vitala Andriševiče (z Dubrovnika † 1688) tištěny v Benátkách. — Jiří Matei, světský kněz, byl vychovatelem v jednom z bohatších domův v Dubrov. a tajemník biskupa Antonína Righi. Později odebral se do Říma, kde se stal kanovníkem v ústavě sv. Jeronyma. Sepsal *Molitve bogoljubne* (v rukopise). — Fra Jan Ančić, rodem z Lipy v Duvně, františkán bosenský, vydal 4 knihy náb. v Jakyně. Psal také latinsky. — Jiný františkán bosenský byl Radnić Michal (narozen v Koloči 1636), jež Leopold I. za svého theologa zvolil pro jeho učenost.

Máme od něho dvě knihy vydané v Římě. — Uvésti ještě sluší Petra Bogašinoviće z Dubrov., Jana Zauotiće ze Zadra, Ignáce Aquilina, dominikána Dubrov., a Petra Bogdana. Toť dosti velký počet spisovatelův náb., jejichž knihy často dva- i vícekrát po sobě tištěny byly. Může se tudíž říci, že lid v tom ohledu opatřen byl dostatečným pokrmem duševním, a odtud by se opět mohlo uzavírat, že bylo také chuti ke čtení.

Čtvrtá doba nábožné literatury. XVIII. a XIX. stol. — Nejprve o slov. liturgii. V XVII. stol. přáli jí papež Urban VIII. a z nouze také Ferdinand II., který naléhal na papež. stolicí, aby se starala o vydávání hlahol. kněh. V tom ohledu byli tehdejší činni Raf. Levaković a Pastric. Jak dále jsou se byly proměnily okolnosti ku prospěchu slov. liturgie, vidí se z uzavření Splitské synody držané 1688 za arcibiskupa Štěpána Kosmy, která přeložil na „slovinský“ jazyk M. Bianković (v Benátkách 1699). Dovidáme se z nich, že ze 36 far v onom arcibiskupství bylo jenom 8 latinských; na synodě té potvrzena byla ustanovení předešlého arcib. Sfortia Ponzonia; zvláště pak je znamenito, co se praví v následujících slovích: „Poněvadž se z dopuštění sv. matky církve drží služby boží v ilyrském jazyku, proto sluší zvláštní zřetel k této řeči míti, aby se jí pořádně učilo. Clerici noverint azbukvidarium!“ Je mají vyučovati zkušeni kněží, každý pak má dobře znáti ten idiom „literární“, v němž je sestaven misál i breviář, jinak prý nebudou vysvěceni! Takováto nařízení dobře působila alespoň na tolik, že od té doby hlaholice nenalezala zřejmých protivníkův, ačkoliv pravé podpory se jí přece v plné míře nedostávalo. Bohužel, že se zase strhla hádka o způsobě toho „písemného“ jazyka (idioma illyricum literale), aniž by se bylo pomyslílo na zřízení stolice pro ten jazyk, aby se nedával sbor slavných Římských kardinálův za nos voditi od několik ruských kněží. Stalo se však zase, že práce jinak vši chvály hodna velmi špatně vyvedena. Táž nešvara, která se v XVII. stol. učinila, v ještě větší míře opakována v XVIII. Nepochybně že se nedostávalo jako předtím kněh, čímž se viděl arcibiskup Zadarský Vincenc Zmajević, muž to o národ i jeho písemnictví velmi zasloužilý, pohnuta, doléhati opět na vydání církevních kněh hlaholských. Byl přítel i národního i církevního jazyka staroslovanského; musí se mu pak v oné obecné konfuzii pojmův odpustiti, že i on měl tutěž chybu co Levaković a Pastric, mysle, že je ta rusko-staroslovanská směsice pravý svatý jazyk církevní. Byl i on toho mínění jako druzí, že se v liturgii nesmí uvádět lingua vulgaris, v kterémžto ohledu napsal jednou: *Satius est et Dalmatiae utilius, dialecto illyrica literali missam peragere quam usuati: nam populi eam audientes quaedam verba intelligunt et in quorundam pia contemplatione remanent.* Zřídil on první na semeništi Zadarské stolice slov. jazyka, a jeho hlavně působením stalo se, že dostal Karaman, kněz Splitské diecese, nařízení, aby přispůbil text misálu. Stalo se pak, že tentýž Karaman, jsa ještě mlád, s bratrem Zmajevićovým, kapetanem v ruském lodstvu, delší čas v Petrohradě prodelal a tam se naučil z církevních kněh rusko-staroslovanskému jazyku. Když mu r. 1741 svěřena byla dotčená práce, předstihl daleko Levakoviće a jeho breviář tím, že vedle jiných rusismův uvedl i akcent ruský, čehož alespoň nebylo ještě u Levakoviće. Jeho misál přehlídl čtyři Rusini: generální prokurator mnichův sv. Basilije Maxim Zavadski, Caesareo Hebnovski, Innocenc Piehovič a Silvestr Rudnicki, a schválili jej, načež vyšel 1471. Jedině neodvážností lze to připsat, že takovéto ka-

zení staroslovanského jazyka nenalezlo většího odporu u prostých kužlí hlaholských. Možná, že by se byl již v XVII. stol. proti Levakoviči Kašić pozdvihl, kdyby reformování toto nebylo v poslední léta života jeho padlo, ačkoliv Kašić nebyl právě velmi zaujat pro církevní jazyk. V XVIII. pak stol. nalezl Karaman velmi prudkého protivníka v osobě popa dubrovnického Štěp. Rosy čili Rusiće. Tentž zajisté napsal proti Karamanovi knížku *Annotazioni in ordine alla versione slava del missale Romano*. Nedá se upřít, že byl Rusiće veliký přemrštěnec, a tací lidé málo kdy cos opraviti dovedou, ovšem pak lecos znají pokazit. Aby účele svého dosáhl, naškl Karamana i z takových věcí, které nestranný člověk nemohl by mu nikdy vytýkat; z druhé strany místo co měl horlit proti nesmyslnému směsíci Levakovicko-Karamanově, chtěl mermomocí dokázat, že je pravý starý jazyk zachován v tehdejších bosenko-dubrovnickém nářečí, a že jej Cyril právě tak byl pokazil, jako že učinil překlad ne po katolické nýbrž po řecké církvi... Tímto přenáhleným jedním ukazal si Rosa i svůj druhý záměr. On totiž tu svou kritiku přiložil k svému překladu sv. písma (nový zákon) od r. 1750, jež věnoval papeži Benediktovi XII. s prosbou, aby byl vydán (autograf u Františkánův v Dubrov.). Papež pak poslal kritiku tu po propagandě Karamanu, který se onoho času nalezal v Benátkách, s vyzváním, aby se bránil a překlad Rosův odevzdán biskupovi Ninskému Antonínu Tripkoviči, aby jej přečetl a vyšetřil, v jakém jazyku je sestaven. Věc se protáhla až do r. 1754. Toho léta napsal Kar. své velmi důležitě rukopisné dílo *Considerazioni* (bodejž vydáno bylo!), věnovav je samému papeži. Ten opět spis poslal Ninskému biskupovi a ještě Basiliu Bosichkoviči (Božičkoviči), genalprokuratoru Rusínské kongregace. Oba dva shledali, že Karaman dokonale porazil Rosu, a vedle toho dosvědčil Tripkovič, že Rosův překlad učiněn jest ve prostém jazyku ilyrském, bosenském anebo dubrov., který je znám každému člověku. Konec celé té hádky byl, že papež Rosův překlad neschválil. Karaman, o němž ještě připomenouti sluší, že byl pro své zásluhy povýšen na arcibiskupa Zaderského po smrti Zmajevićové, vydal mimo to ještě několikrát *bukvar*, a po jeho smrti (1771) vydal biskup Rabský Jan Petr Gacinić r. 1791 v Římě *Časoslov*, sestavený péčí Karamanovou a věrného jeho přítele Matěje Soviće. Snad je také ona kniha, která vyšla u propagandy v Římě r. 1791, *Čini svetih*, práce Karamanova. R. 1791 přestal hlaholský tisk v Římě, i odpočívá do dnešního dne. Jedině podotknouti ještě sluší, že vyšel v Benátkách r. 1765 *molitvenik* od Frant. Antonína Juraniće; jazyk je docela dle zásad Levakovičových i Karamanových přispůsoben.

V XVIII. stol. počala dalm.-dubrovnická literatura klesati. Něco podobného mohlo by se i říci o nábožných plodech, jejichž větší část náleží první polovici téhož věku; v druhé jsou řídkější, vydávající svědectví o tom, kterak se literatura počala stěhovati z Dalmacie dále na sever, hlavně do Slavonie. Příčiny toho úkazu snadno se dají vyložit. Dalmatská města mimo Dubrovnik sténala pod krutým jhem Benátčanův, kteří zvláště jejich národní vývin zameziti hleděli, a Dubrovnik zase utrpěl nesmírnou ránu strašným zemětřesením r. 1667 a nemilými spory se sousedy. Tolikéž činnost jesuitův nebyla literatuře národní nikterak prospěšna. — Na počátku XVIII. stol. nalezáme dva Biankoviće, Mikuláše i Dominika, z nichž první nar. 1645 ve Splitě, kdež byl kanovníkem, (a pak biskupem Makarským 1730), vydal akta synody Splitské v Benátkách 1699 a pak tamtéž r. 1708 *Křesťanskou nauku*. Jeho život, pln

cností a štědrosti zvláště k nuzným, byl častokrát popsán, v chorv. jazyce od Pavloviće-Luciće (v Benát. 1798). — Dále: Mikuláš Terzić z Bišće, kněz řehole sv. Filipa provincie Polické, Jan Kraljić, Eliáš Lukinić, kanovník Seušský, Jan Vukasović pop Seušský. — Znamenité místo zaujímá v historii literatury a jazyka Jan Petr Marki čili Markić, šlechtic Splitský, doktor obojího práva a předseda akademie slovinské, o které se dovidáme z předmluvy k jeho dílu: *Misli karstianske za svaki dan miseca*, že byla zřízená k tomu účelu, aby se dobré nábožné knihy z jiných jazykův na národní překládaly. Kukuljević myslí, že nepochybně v hlavě jeho švakra Kavanjina, jenž byl znám co veliký učenec a pilný spisovatel svého času, takováto idea se zrodila. O činnosti však této akademie neví se po dnešní den uicelož. — Tolikéž je znamenitý svým působením Ardelio Della Bella, rodem z Apulie, jesuita i jeden z předních misionářův v Jihoslovancech. † v 83. roce svého věku r. 1737 ve Splitě, žil jsa delší čas v Dubrov. Složil asketické spis *Razgovori i pripovijdanja*, vydaný od kanovníka Splitského Matiaše Čulićer. 1805. — Jeronym Bonačić z Brače, biskup Šibenický († 1762), napsal *Křesťanskou nauku* v čakavském nářečí (v Ben. 1743); tentž název má kniha od Jana Božičiće (také v Ben. 1743; snad je to jeden a tentž spis?). — Badrić Štěpán, františkán dalmatský, Butteriia Jeronym, Lošinjanin, kaplan biskupa Oserského M. Dinarićiće, vydali tolikéž knihy nábožné. — Jiří Bašić (1693—1765), jesuita dubrovnický, znám je co životopisec veškerých jesuitův své vlasti (v rukopise), o němž Appendini praví, že vyniká věrností a správností co do fakt a uhlazeností co do slohu. Od něho jedna nábožná kniha. — O učeo později (1749—1814) žil Petr Bašić, jehožto současníkem byl Vicko Maria Gučetić, dominikán, proslulý pro svou učenost. Vydal kázání a chvalořeči (*pohvale*) na různé svaté (v Nápuli 1756). Takových *pohval* vyšlo vůbec mnoho bez jmen spisovatelův. — Tolikéž dominikán v Dubrov. Arkandjeo Kalić. — Nábožné knihy psali dále (dílem původně, dílem co překladatelé) Bernard Cucerić, jesuita dubr., Štěpán Blažković (biskup Makarský od 1731), Bernardin Pavlović, frant. v Dubrovnicě, Petr Kužević (z Knina, velmi plodný spisovatel náb.), Josef Banovec dalm. františkán, Pavičić, dominikán ze Hvaru, Pavišić Marko, měšťan splitský, františkán dubr. Innocenc Gargić, jenž k rozkazu papeže Klimenta VIII. přeložil čili upravil *Nauku křesťanskou*, Vlaho Letunić, františkán z Dubrovnicka, František Matić, Alexan. Boničeli, kanovník Oserský, Luka Vladimirović rodem z Neretvy, misionář z řehole františkánské, Jakub Filip, Štěpán Rosa, protivník Karamanův, Frant. Sorkočević z Dubrovnicka, Josef Maković, kněz z Dobroty z Kotorska, Jan Nenadić z Parasta, kanovník Kotorský, Jan Matei Dubrovčan († 1788), kněz Farković, Marko Ivanović z Dubr., později kanovník v Kotorě, jiný Tomáš Ivanović, farář v Dubr. († 1804). — Zvláštní povšimnutí zasluhuje biskup Trogirský Antoniu Kadčić, jenž vychován v Římě v kolegiu propagandy, byl potom biskupem Trogirským a nejposléze arcibiskupem Splitským. Napsal: *Bogoslovje diloredno* (theologia moralis, v Bononi 1729). — Dalla Kosta Angjelo ze Splitu vyd. *Zakon crkveni* v Benátkách 1778. — Na konci XVIII. stol. žil Jan Jos. Pavlović Lucić (nar. 1758 † 1818) v Makarsku, jenž stud. v Padově; člověk učenosti veliké, člen mnohých akademií, apoštol. delegát pro Bosnu. Vyd. mnoho náb. spisův. — Jan Peroković, kaplan z Duvna. — V samém Dubr. působili ku konci XVIII. stol. dva Salatićové, Božo i Jan, Mich. Ka-

raman, R. Richardović, C. Trosani, Matiaš Culić; v XIX. věku byl v Dalm. Plančić Jiří z Hvara (do roku 1832 školní inšpektor v Zadře, pak v Benátkách). Všichni tito byli Dalmatinci. — V Bosně byli podporovatelé písemnictví pořád ještě mniši; k nim se přidružují faráři slavonská. Onino tiskli své knihy nejvíce v Benátkách a tito v Budině a později v Osěku, zřídka kdy v Záhřebě. K oněm náležejí: Lovro Sitović rodem z Ljubušky. Otec jeho byl Turek; byv zajat ve vojné odevzdal syna svého co rukojmí, až by se vykoupil. Mezitím však, nežli výkup přišel, naučil se syn čísti a psát od fra Eliáše Mamiće. Syn pak nechtě býti Turkem utekl otcí, jest pokřtěn i stal se bosenským františkánem. Co takový proslul velikou učeností i byl v Šibenice 6 let učitelem, později v samém arcibiskupském semeništi. † 1729. Napsal *Nauku křesťanskou*, básně o pekle (věnovanou Zmajevići) a *gramatiku latinsko-ilyrskou*. (V Benátkách 1742). — I Babić Tomáš byl bosenský františkán, vydal *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, (v Ben. 1726); † 1721. Spis sepsaný v prose i verších líbil se velice. Nalezají se v tom spise i věci od Štěpána Badriće, Řehoře Zečeviće (biskupa Bos.), od Kneževiće, od Vuletice. Vidí se, že chtěl Babić něco podobného v náboženské literatuře sestavit, co byl pro světskou Kačićův *Razgovor*. — Jan Grličić, farář v Djakovci, vydal v Benátkách 1767 *Cestu nebeskou*, věnovanou Jiřímu Patačići, biskupu Bosenskému. — Dále vydali náb. knihy františkán z Mostaru Marian Lekušić, Mikoláš Kesić, Lovro Bračuljević, Štěpán Vilov, Filip Lastrić, Jeron. Filipović, Dobretić a jiní, vesměs frant. bosenské provincie. — K Slavoncům náležejí: Anton Bacić, františk. kvardián v Budině, fr. Velikanović, fr. Jiří Rapić z Gradišky (1714—1777), fra Anton Papušlić (nar. v Pakraci 1710, † 1767 z Crniku), fra Jos. Stojanović, fra Požežský, Jer. Lipovčić. — Znamenité je v literatuře jihoslovanské jméno Kanižliće, (n. v Požežgu 1700 † 1777), jenž více náb. kněh sepsal, z nichž *Kamen pravi smutnje* nejznámější. — Dále Knezo-vice a především Katančić, jenž přeložil sv. písmo (nalezá se ještě více od něho v rukopise). — Velmi plodný spisovatel a ještě podnes ve Slavonii dobře známý je fra Em. Pavić, roz. v Budině 1716. Byl kazatelem ve Vidni, pak v Bájí prof. filosofie a 10 let v Budině na theologii. — Tomiković, frant. z Osěka rodem, fr. Mandikić, fr. Bernardin Leaković († 1815); fr. Marian Lanosović (profesor v Osěku, † v Brodě 1812) byl od císaře Josefa do Vidně pozván, jak Čevapović dí „pro subsidiu litteraturae illyricae“. — Janošić Ant., farář v Čadjavici, na poli nábožné literatury velmi pilný spisovatel, nejvíce však složil toho ve verších. Pavić Karol rodem z Tovarníka ve Slavonii 1779, farář v Mitrovici. Sertić Jiří, rodem Chorvát z Udbing, působil v duchovní službě ve Slavonii, byl kanovník v Djakově. Nagj Anton rodem z Požežy, později profesor v Záhřebě a censor kněh v Budině. Působil s velkým prospěchem na lid, hledě v něm chut ke čtení probuditi. Pavlić Bartoloměj (v Kloko-viceku 1790), kazatel při hlavním chrámě v Djakově. Marević Jan, kanovník v Pětikostelí. Mihalić Antonín z Iloka, dr. bohosloví, farář v Petrovaradině (1786—1847). Mihaljević Michal, farář ve Slavonii († 1830). Vřbec podotknouti sluší, že není věk tento od konce XVIII. st. až do nynější doby, co se nábožné literatury týče, tak plodný, jak by se očekávat mohlo. Jmenovitě to platí od času znovuzrozené literatury, když obor písemnictví se všestranně rozšířil a mimo praktické potřeby také vyšší účely si obral; odtud mizí takorba počet nábožných kněh před množstvím a vážností světských; avšak

Slovník naučný, IV.

za to mají větší vnitřní cenu, nežli bývalo jindy. Poněvadž pak titěž skoro mužové, jak věc sama sebou přináší, co na poli nábožné literatury působili před r. 1840, tak činili i později: proto v dotčených spisech jejich nestává rozdílu žádného, vyjma změnu v pravopisu a větší nadšení, které je zachvátilo následkem velikého hnutí duševního, ježto se počalo šířiti od r. 1836. Z těch a jiných mnohých příčin nejslušněji se dá literatura nábožná sledovati bez přetržení všelikého až na naše časy. R. 1810 vydal Arnold Jiří, ředitel kůru v Maria-Pereziopoli *Pisamenik* čili sbírku různých písní duchovních v Osěku. R. 1821 vyšla v Pešti od Bajaje Ignáce kniha *Andělský věvec*. Lukić Štěpán, koncipista při uherské dvorní komoře v Budině, napsal 1823 *Život pána Boha i spasitele*. Vážnější je nové vydání rituálu od Pavla Kačiće-Miošiče v Benátkách 1827. Pilní a zasloužili pracovníci na tomto poli literatury (dílem na druhých) byli Ličana Šimon Starčević, Marian Jaić a A. Sabolović. Starčević působil od počátku XIX. stol. až asi do 1855 († 1858), i byl mezi štokavci tím, čím je mezi kajkavci Kristianović, jemuž se také podobá v jakési tvrdohlavosti. Duch času jej předstihl. Od něho je mezi jiným: *Krátké naučení o povinnostech člověka* (v Zadře 1807), *Cesta Kříže Kristova* (ve Splitě 1813), *Homilie* (v Zadře 1850), *Každodenní pobožnost* (v Záhřebě 1854). M. Jaić rodem z Brodu ve Slavonii a františk. provincie Kapistránské, nar. 1795 † 1858. Svobodný čas svůj vynakládal na to, aby se stal národu svému užitečen. Máme od něho překlad *Tomáše Kempenského* (v Budině 1833); je *Vinac bogoljub. pjes.* (prvníkrát 1830 v Budině) je ještě dnešního dne jedna z nejznámějších kněh ve Slavonii a mezi prostým lidem nad míru oblíbená. R. 1856 musila se po jedenácte vydat tiskem. K spisu tomuto dodal Jaić ještě nápěvy s notami (1850 ve Vidni). Vydal ještě některé jiné věci. Ant. Sabolović, farář v biskupství Djakoveckém († 1857), obíral se také velmi rád modlitebními knihami; jeho *Pravá křesťanka* je podnes velmi oblíbená a rozšířená modlicí kniha; vyšla vícekrát, posledně v Záhřebě 1858. Druhý jeho spis: *Každodenní zábava s Bohem*, vícekrát je vydán. Z německého přeložil lecos, jako Schneidovy *Kratke opomenke za nedělje*. — Ant. Mudrovčić, z Vinodola u Nového, napsal r. 1837 velký *katechismus* v otázkách i odpovědích (v Záhřebě). Gerdenić Štěpán, rodem v Pětikostelí (1786—1848), napsal modlitební knihu *Brána nebeská* (v Pětikostelí 1837, v Pešti třetí vyd. 1857), pak *kázání (govorenja) nedělní* (v Pětikostelí 1845). Horvat Adalbert, frant. (1783—1851), vydal různá *kázání*. Milin Martin, kněz Zadarského biskupství, přeložil do „slavného dalmatinského jazyka“ *triatřicet upomínek sv. Filipa Nera* (v Benátkách 1842). Antonín Ročić (Rocci) z Dubrovníka napsal 1844 ve Vidni krásnou a co se jazyka týče velmi zajímavou modlicí knihu *Duch křesťanský*. Téhož roku vydal Lazaneo Luka v Benátkách *Zgodopisje staroga i novoga zakona*. Známé je jméno františk. Kaja Agjiće, jenž r. 1847 vydal dvě knihy: *Sastav bogoslova dilorodnog* v Budině a 1851 *Evangelistar*, jehož se zhusta užívá. Hegeđuš Josef z Vukovára vydal roku 1840 v Budině tři knihy *kázání*. Ondřej Stazić přeložil z něm. 1840 ve Splitě *Tri čudnovate divice žive u Tirolu*. Jesuita Vinko Basile přeložil spis otec B. Baudrana pod titulem *Razmišljajte sve dobro* (v Římě u propagandy 1844). Ovničević Štěpán vyd. *Pobožnost sv. Anny* (v Osěku 1845). — Po r. 1840 počalo se, jako na každém jiném poli, i v nábožné literatuře na novo pracovati v Záhřebě a v jiných stranách chorv. provinciálu, zvláště

pak učinila mnoho pro rozšíření právě nábožné literatury mezi lidem duchovní mládež Záhřebského (i Džakovceckého) semeniště, která nejdříve co „kolo mladíh rodoljubah“ a nyní co „sbor duhovne mládeži“ přeložila více spisův Křištofa Šmida, přispůsobivši je domácím poměrům. Knihy dotčené se zhusta upotřebují za odměnu pilné vesnické mládeži; r. 1855 vydán překlad *katecheze* Gruberovy a 1857 *Život kat. církve*. Škoda veliká, že spolek ten v posledním čase mnoho nepokračuje, čehož příčiny tuto vykládá hrubě ani nelze. Z druhé strany velmi dobře na kněžský stav v Chorv. působil a působí *Katolički list*, jenž od r. 1849 vychází. O něj získal si nejvíce zásluh profesor teologie v Záhřebě Mik. Horvat, muž vysoce vzdělaný a pilný. List vyniká směrem mírným ve věcech církevních; má pak velikou cenu pro různé články, které v něm uveřejněny byly od nejlepších spisovatelův chorvátských. Tak na př. psali do něho v čase Bachově Kukuljevič, Rački atd. R. 1849 vydal frater Fortunat Pintarić ve Vídni modlicí knihu s písněmi a notami. Užívá se dnešního dne ve školách. Kněz Ondřej Štipić vydal také několik menších morálně-theologických spisův, jako o mnišském životě, o novém katolickém dogmatu (nepoškrvněné početí panny Marie). Duboković Jiří vydal ve Vídni 1849 *Nauku křesťanskou* v ital. a chorv. jazyku. Švelec Vilím, nyní farář v Martinské Vsi v bisk. Záhřebském, přeložil z českého *populární dogmatiku* biskupa Jirsíka, vydal několik ročníkův *katolického kalendáře* a 4 knihy *kázání*. Nynější biskup v Poříčí (Istrii) dr. J. Dobrila sestavil dle německé knihy Schlórovy modlicí knihu *Otče buďi volja tvoja*, která vyšla v Terstu dvakráte. — Matiaš Babić vydal r. 1857 dva svazky *kázání*. Arcibiskup Barský Karel Pooten vydal pro svou diecési dvě knihy: *Katechismus a Rozjímání nábož.* (V Římě u propagandy.) V nejnovejším čase ujala se vláda toho, aby se vydaly potřebné knihy nábožné pro vyšší i nižší školy, jako různé katechismy počínající od nejmenšího až k velikému Rezenskému, biblické historie, liturgika a veliké dílo dr. Martina, pak překlad církevní historie dr. Feszlera. Největší a nejznamenitější spis na poli nábožného písemnictví, který ve Vídni v čís. kněhtiskárně r. 1858—1860 vyšel, je překlad svatého písma od Iv. Skariće.

B) Oddělení druhé: Literatura světská.

Věk I. až do XV. st. Všeobecný přehled. Naskytá se otázka, stává-li mimo nábožné knihy z první doby písemnictví chorv.-srb. ještě jiných písemných památek, které by svědectví vydávaly o duševní spásobilosti a činnosti předkův. Nelze jinak nežli přisvědčiti na to a vyznati, že národ Chorv.-srb. vždy si byl povědom té veliké úlohy, kterou Bůh i jednotlivcům i národům celým vyměřil, aby pokračovali nejen hmotně, nýbrž i duševně. Nenajde-li se ale vše tak, jak bychom si přáli, nesmí se nikterak zapomenouti, že duševní vývin národův od politických okolností, do nichž je běh věcí byl vehnal, závisí, politické však poměry Slovanům vůbec málo kdy byly příznivý. Co se Jihoslovanův týče, jim scházela hlavní výminka všeliké vyšší a rozsáhlejší činnosti: politická samostatnost i jednota, a mimo to rozdělení byli a jsou na dvě náboženské půle, které pevně připoutány jsou k dvěma velice rozdílným světům, k východnímu i západnímu. Nedá se jednak tajit, že od XII.—XIV. ba i do XV. stol. byl politický osud jihoslovanického východu mnohem příznivější a šťastnější, nežli osud západního, vyjma snad jediný Dubrovník. Jmenovitě okolo

polovice XIV. stol. dostoupilo Srbské císařství vrcholu moci své, tak že kdyby byzantinský živel nebyl ihned veškerý život veřejný dokonale pronikl a národní duch v těch věcech ještě nezkušený nebyl jím v smutné síti východního mysticismu a náboženských hádek býval vpleten, bylo by se zajisté srbské písemnictví zcela jinak vyvinulo, všestranněji a kloudněji. Tak se stalo, že ono veliké politické hnutí, které obohatilo evropský západ novými názory světa, novým jej nadchlo životem, že křížácká tažení hrubě se ani nedotkla tak velikého státu, jako byl srbský. Ani o tom nečteme nikde, že by se byl nějaký literární život hýbal, probouzel národní uvědomění a obracel pozornost obecnou na domácí neocenitelné poklady národního básnictví, ačkoliv směle domýšleti se můžeme, že zpívání slepcův, provázeno hrou na gusle javorové, lahodilo již tenkrátě uším mocných knížat, županův i pánův, tolikéž lidu obecnému při jeho hodech i veselkách. Avšak moc i sláva Srbského státu záhy potuchla. My tudíž nemáme u Srbův až do konce předešlého věku nižádné pravé literatury světské, máme jen životopisy srbských svatých a císařův, různé letopisy a podobné sbírky, listiny a výsady, z nichž větší část proniknuta je duchem nábožným; sepisování jich považováno za práci bohumilou, a jich spisovatelům by bylo jinak ani nenapadlo odvážiti se na podobné práce. Proto i jazyk v těch spisech tak málo národní jest jako v církevních, ba horší je tohoto, poněvadž nevědomost i nedůslednost byla tu ještě větší. Do konce XVIII. stol. nelze tedy o národní srbské literatuře ani mluvit. Sluší ještě podotknout, že cokoli vůbec víme o literární činnosti Srbův, podnes je velmi kusé a matné.

1. Životopisy, letopisy, kroniky, zákonníky a podobné. V Srbsku jal se hlavně za Štěpána Nemanje a jeho nástupcův jevit zdařilejší život politický. Právě z toho času máme tři znamenité *životopisy*. Nejprve život Štěpána Nemanje, jenž přijal vstoupiv do kláštera jméno Simeona. Narodil se, jak jeho syn sv. Sáva píše, r. 1144. Chtě sesílití moc Srbska, odstranil nebezpečnou rozdrobenost a samostatnost županův, při čemž potkal se s nemalými překážkami, které však přemohl a položil taktu první základ k sjednocení státu Srbskému. Po 37letém panování opustil trůn a odebral se do samoty klášterní, následuje příkladu syna svého Rastka (sv. Sávy). Nejdříve byl v klášteře Studenickém r. 1195, od r. 1197 na Sv. Hoře (Athosu), kde klášter Chilandarský vystavěl, a zvláště bohatě obmyslil. Umřel r. 1200 na Sv. Hoře; tělo jeho přeneseno bylo do Studenice. Tento muž působil velice na národ svůj, dílem snahou duševní, dílem svatostí života, zvoliv si naposled mnišskou opuštěnost. Dětská láska k němu nemohla se lépe osvědčiti nežli sestavením dvou drahocenných životopisův, které se do dnešního dne zachovaly a za původce mají dva jeho syny: staršího Štěpána Nemanjiće, jenž se v historii nazývá Prvověnce a král Srbský (1195—1228), a mladšího Rastka, jenž je znám pod jménem sv. Sávy a co první arcibiskup Srbský. Že byly oba životopisy brzo po smrti otcově sepsány, o tom nestává pochybnosti žádné, zdá se však, že dříve psal svatý Sáva (asi mezi 1208—1215) a teprv později Štěpán. Oba dva bratři, ač si zvolili různé cesty ve svém životě, vynikali přece stejnou láskou ke knihám a k psaní. O sv. Sávě dosvědčuje toho životopisec jeho Domeťian výslovně, a též o Štěpánovi máme o tom důkazův. Životopis Štěpánův zachoval se v jednom větším životopise Pařížském, dle mínění Šafaříkova z konce XIII. aneb z poč. XIV. stol., a životopis sv. Sávy v pře-

pisu z r. 1619. Oba vydal Šafařík v *Památkách dřevního písemnictví Jihoslovanův*. Sv. Sáva psal mimo to více, a to *ústavy (typika)* 1) pro klášter Chilendarský (originál z počátku XIII. věku na sv. Hoře), 2) typikon od r. 1199 v Typikarnici, 3) typikon pro Studenici od r. 1211—1215. Tak jako obadva bratři proslavili jsou se dětinskou vděčností k svému otci, podobně našli i oni životopisce, muže hluboké učenosti a neobyčejné výmluvnosti, jménem Dometiana, jeromonacha chilendarského v XIII. stol., jenž velmi obsírně popsal *život sv. Sávy* a na kolik bylo potřebí i otce i bratra jeho Štěpána. Jest to jedna z nejdůležitějších památek nejenom srbského, nýbrž staroslovanského písemnictví vůbec. Napsal tento spis v klášte. Chilandaře, odkud jej do své vlasti, do Srbska, poslal; odtud pak dostal se prostřednictvím rozeného Srba Kypriana (1376—1406) do Ruska. Jest více přepisův. Není pochybnosti, že po tomto obsírném a výtečném spise sestaveno bylo více skrácených životopisův sv. Sávy (Šafařík uvádí jeden z XVII. neb XVIII. stol., vydaný od Pakrackého biskupa K. Živkoviće 1794 ve Vídni; dle Avraamoviće nalézá se v knihovně kláštera sv. Pavla na Sv. Hoře jeden rukopis, kde se vedle životopisu sv. Antonína a Athanasia tolikéž život sv. Sávy nalézá). — Dalece za těmito třemi krásnými plody starosrbské literatury stojí *Rodoslov* arcibiskupa Danila a jeho pokračovatelův; tu se výmluvnost Dometianova převrhla v nadutost; nahota historického obsahu zahalena je bombastem ničehož neznamenačících frásí; rodoslov ten není vlastně ani letopis, neřkuli historie, nýbrž jsou to pochvalná slova o vladařích, v nichž se vymlouvají ba i vychvalují jejich hříšné skutky co činy dopuštěné a zákonité! Rodoslov dotčený zahrnuje 1) životopisy králův Srbských Radoslava, Vladislava, Uroše I., Dragutina, královny Heleny, krále Milutina, Dečanského (Uroše III.) a cara Dušana, jakož i 2) životopisy jedenácte arcibiskupův od sv. Sávy I. až do Sávy IV. Šafařík staví Danilova biskupování do 1325—1338. Rodoslovu toho použil r. 1763 Raić pro svou historii. Navzdor všeliké nedokonalosti, která ten spis charakterizuje, litovati je přece, že nebylo Šafaříku popřáno vydati jej. — Od předchůdce Danilova, arcibiskupa Nikodema máme 1319 jeden *typik* jerusalemský sv. Sávy, z řeckého přeložený; důležitá to památka starosrbské literatury, vyuikající zřetelným a pravidelným jazykem. Jinak stává více *typik, nomokanonův, pravilníkův*. — Z druhé polovice XIV. stol. máme opět několik *životopisův*; jeden císaře Dušana, sestavený jakýms pokračovatelem Danilova *Rodoslova* mezi 1356 a 1375, nalézající se v klášteře Studenickém. Tolikéž je znamenit spisovatel života Štěpána Dečanského Bulhar Grigorije Zamblak čili Džamblak, který ze prostého mnicha Svatohorského a z igumena Studenického stal se metropolitou Kyjevským a r. 1418 přítomen byl církevnímu sněmu Kostnickému. Vrátil se nazpět † téhož leta v Kyjevě. Jeho hluboká učenost a plodná činnost písemní chválí se vůbec, a vidí se také z jeho veleváženého životopisu Štěp. Dečanského, který se ve více rukopisech nalézá v Rusku, Bulharsku a v Srbsku. Zdá se, že originál psán byl nářečím bulharským, leč rukopis, který se v Bělehradě nalézá, je recense srbské a náleží proto po obsahu i jazyku k srbské literatuře (vydán v *Arhive* IV., v *Glasniku* XI.). V rukopise tom, který se v Bělehradě nachází, je také mnoho jiných důležitých věcí, jako život královny Heleny, jehožto vydání připravuje Daničić. — Na konci XIV. věku (1389) sestavena byla kronika Georgia Monaka Hamartola (v. Jiří 24) v srb. pře-

kladě; u Avraamoviće uvádí se *Lětovník ot georgia grěšna inoka*; nepochybně z téhož věku a stejného obsahu druhý v Chilandaře v klášteře sv. Pavla; o třetím se děje zmínka v *Čas. Č. M.* 1829. — Z XV. stol. je jeden starý *paterik* č. otečnik ve Vrduku, druhý v Remetech ze XVI. stol. a třetí v Karlovcích, od J. Maxima 1540 začat a v Krušedole shotoven. V Krušedole nalézají se dvě *panegirika* čili chvály různých svatých; v Kovilji v Uhřích život vyvolených svatých. — Z XV. stol. je život knížete Lazareviće od Konstantina filosofa Annaly Jana Zonary z XV. stol. v Karlovcích obsahují mnoho zajímavého, a porůznu nalézá se mnoho j. letopisův, jejichž počátek jde dále než do XV. stol., byly však zhusta přepisovány a prodloužovány. Mnohé došly nás v pozdějších jenom přepisech. Šafařík některé vydal ve svém dotčeném díle, jiné nalézají se v *Glasniku* atd., jiné očekávají ještě vydavatele svého. Jako z letopisů viděti, byla u Srbů upomínka na řecké a římské časy velmi živá; své Nemanjiće spojovali genealogicky rádi s císařem Konstantinem atd. Proto také vypravování o trojanských válkách a o Alexandru Vel. záhy se překládala. Takový jeden životopis Alexandrův srbské recense nalézá se ve Vídni (ze XIV.—XV. stol.), a jiný bosensko-kyrilicí (ze XVI. stol.) u Gaje v Záhřebě. — Pror. vivě takto o letopisech, skončiti máme přehled této literární činnosti národa srbského se znamenitým dílem despoty Srbského Jiřího Brankoviće (v. t.): *Historie Srbův*, psaným mezi 1689—1711 v Chebě v Čechách, kdežto žil znamenitý muž ten u vyhnanství. Chová se dosud co rukopis v knihovně patriarchy srbského. — Kdo by chtěl tyto plody srbské literatury od XIII. do XVII. stol. ocenit, musil by obsah od formy oddělit, aby tím způsobem spasil buď jedno neb druhé. Obsah je buď holé vypočítávání let a dějův, zřídka jenom s patřičným ohledem na to co se povídá, aneb se vidí taková nadutost plná holých frásí, že čtenář nelibě bývá dojat. Po jakési kritické soudnosti a samostatnosti náhledův spisovatelových není nikde stopy. Trapnýť se nás zmahá pocit, vidoucích co učinila převzdělanost byzantská z tak bohatě obdařeného národa, o němž s plným právem říci můžeme: osvěta řecká jej zkazila. Přirovnejmež jenom tu podivuhodnou básnickou sílu, která právě někdy za císaře Dušana mocně musila rozkvítat, k takovému prázdne a hloupé učenosti leckterých kronikářův! Takovito pobožníkři, kteří při každé maličkosti mají jméno boží na jazyku, nemluví nikde o národu. Nejsprostší věci neumějí vypravovat bez biblických frásí, neumějí jména klásti bez blbě přemrštěnosti lecjakých titulův. Nám se hnusí ona podlost, kterou nalezáme ve vypravování a obsírném opisování těch nejbídnějších zločinův: v jejich očích není to nic mrzkého, když syn otce pronásleduje, oslepuje, zabíjí, kdy se bratr zdvihá proti bratru atd. A vypravuje se to způsobem: kterak bohumilovný syn svého bohumilovného a velice milovaného otce zabil atd. Každý car i král je jim svatým, jenom na jediného Dušana si netroufali. Podobně mají se věci i co do formy. Jaký tu rozdíl mezi slavnými básníky dalmatskými, mezi krásnou výmluvností bosenských fratřův a spletenou i zamodrchanou stilistikou srbských piscův, žijících s nimi v stejném čase. Jazyk těchto není ani církevní, ani národní, ani ruský, nýbrž směsice všech tří. Nad toto vše daleko daleko vyniká *zákonník* cara Dušana ze XIV. stol. který je důležit s hledišťe státoprávníckého co živý důkaz o zralosti politické Srbův v oné době, co důkaz o vzdělání a vývinu státu Srbského v XIV. stol., a zaujímá přední místo mezi památkami

srbskými. O něm stává ještě velmi málo učených rozprav, které by si byly za úlohu vytkly, vyložití jej dokonale a vyplnití na jeho základě obraz stavu Srbského státu; vedle toho, co se nalézá u Maciejowského, sluší především uvéstí pojednání Palackého (v *Čas. Čes. Mus.* 1837 a *Dějiny České* I. 2), tolikéž články dr. Krističe v *Glasniku*. S literárního hlediště náleží přední chvála Šafaříkovi, který vyložil a ocenil poměry různých jeho rukopisův a pak vydal správný text ve svých *Památkách*.

S podobnými písemnými plody, jako jsou u Srbův životopisy, pochvalná slova a letopisy, lze jenom málo věcí ze západní chorvátské literatury srovnati. Příčiny leží na snadě. V XIII. totiž stol., kterémuž připadají drahocenné památky Štěpána Nemanjiće, svat. Sávy a Dometiana, psávali lidé podobného postavení na katolickém západě jistotně latinsky; národní jazyk vyvinul se teprv později. My proto najdeme v XVI. a XVII. stol., když ještě na východě panoval pokažený sloh církeвно-srbský, na katolickém západě již lahodný a zpanilý jazyk dalmatsko-chorvátský. Cokoliv pak na západě podobných plodů se nalézá, obmezuje se na krátké letopisy a jiné zápisky některých kněží hlaholských (glagolášův), pak na několik obecních statutův. První v tom ohledě místo patří staré chorvátské kronice (*Arhiv* I.). Že je památka ta v podstatě velmi stará, nedá se tajiti, poněvadž kníže Poljičský Dujam Papalić, který originál našel někde ve vesnici Markovici (dle Luciče ve vůkolí Bara) ku konci XV. stol., praví, že zhotovil opis ze staré knihy, která byla psána „chorvátským písmem.“ Doposud téměř naskrze věřeno, že bylo to písmo hlaholské; mohlo však býti také cyrilské (bosenská bukvice). Kdo však tu kroniku a kdy ji psal, rozhodnouti více nemůžeme. Kukuljević soudí, že někdy byla chorv. kronika od popa Dukljanského (1150—1200), a ta nyníjší že je přepis buď originálu samého, anebo staršího nějakého přepisu. — Druhá vážná památka je *Zákon Vinodolský*, který byl sepsán r. 1280 následkem dobrovolného usnesení všech míst obce Vinodolské; je to zápis všech obyčejův, které onoho času mezi nimi panovaly. Znamenitý je i proto, poněvadž nám věrný podává obraz o duchu svobody téhož věku, vládnoucího v obecním životě. Jazyk však nemá již tétěž ceny co obsah, poněvadž se zákon zachoval v přepisích XVI. stol. Vydán je v časopisu *Kolo* III. v Záhřebě 1843 velmi důkladně, leč latinským písmem. — Z konce XIV. stol. máme jednu pro církev Seňskou velmi důležitou památku: *Naredbe kaptola Senjskoga* od r. 1380 (original byl jistě hlaholský), vydanou v *Arhivu* II. latinicí dle přepisův z XV.—XVI. stol. Tolikéž máme kus *Naredbah kaptola Modruške* ze XVI. stol. (1589). — Sto let po Vinodolském zákoně a v stejném čase s nařízeními kapituly Seňské sestaven byl *Statut ostrova Krka* (*Veglja*). Zajímavé je srovnání jeho se zákonem Vinodolským, z čehož se vidí nelidskost vlády benátské. Památka ta sestává se sbírky nařízení více věkův; první sbírka učiněna 1388, pak následují nařízení z XV. stol. a naposledy se praví, že v tutěž knihu nějaký pop Jiří Žašković r. 1526 zase několik nařízení vepsal. — Z XV., XVI. a XVII. stol. jest sbírka zákonův po Poljici známá pod jmenem *Poljičského statutu*. O něm promluvil s historického hlediště Šafařík v *Čas. Čes. Mus.* Prof. Mesić vydal jej v *Arhivě*. — Z XVI. stol. máme krátké chorv. letopisy v *Arhivě* IV. a) Šimuna Klimentoviće do 1508 (psané hlaholsky) a b) Šimuna Glaviće; c) je letopis popa Ondřeje Istrijanina z poč. XVI. stol. —

2. Nápis, peníze, pečeti, listiny. Aby

se pravý obraz duševního života podal, potřebí zřetel míti i k oněm zjevům, které se nemohou přísně počítat k literatuře, které však přece částečně individualnost národní charakterisují. Sem patří nápisy, peníze, pečeti a různé listiny, věci to vůbec, které mnohdy jsou dosti důležité nejen pro dějiny národní, nýbrž i pro historii jazyka. Než tak jako ani jedna haluz duševního života Chorv. a Srb. doposud není důkladně prozkoumána (při některých jedva počátek učiněno), nepostaral se ani o monumentální nápisy doposud nikdo, aby je důkladně popsal a vyšetřil. Byloť ovšem dost cestovatelův, kteří mnoho materiálu se brali, leč neučinili to se stejnou důkladností, nad to jsou zprávy jejich velice roztroušeny po všelijakých novinách a spisech. Přece však s jistotou říci můžeme, že i v tomto ohledu veliká polovice národu nápisy sestavovala v jazyce cizím, latinském, tak že mimo historickou vážnost takovýchto památek literatura má z nich pouze negativní kořist, jak dalece totiž nový důkaz jimi se podává, že národní uvědomění nebylo v té míře probuzeno, aby se silnějším duchu cizinskému bylo mohlo s prospěchem opřít. Ze staré doby samostatného Chorv. zachovalo se velmi málo památek, mezi nimiž čestné místo zaujímá hrob nějaké Věčenegy, jenž pocházela z královské rodiny chorvátské, v klášteře u sv. Marie v Zadře, ježž Kukuljević popsal. Nápis je latinský. Ze slovanských nápisův nejstarší je od r. 1114, jenž se nalézá v klášteře Banji blize Kotora (Miklošić *Monum. Serb.* i Kukuljević). Mnoho nápisův nalézá se v 17. stěších svatohorských, leč z největší části na conovených památkách (Avraamović ve svém díle o Svaté Hoře). Jeden z nejdělnějších a nejvýznamnějších bude asi nápis Žičanský (1222—1228), jímž se zakládá klášter; nachází se v kostele na témže místě při vchodu na mramoru; popsán od Davidoviće a Šafaříka. Z XIII. stol. máme jeden ve vesnici Bogdašići blize Kotora z r. 1269 (Miklošić, Kukuljević), a jiný na zlatém kříži královny Heleny (1273—1314); tolikéž se chová kříž od Uroše (1273—1321) v Dubrovníce (Miklošić, Kukuljević). Z počátku XIV. stol. máme nápis v Gračanici od 1300—1321 (Miklošić). V Dečanském klášteře, v Krušedolu a jinde tolikéž mnohé. Viz Miklošić *Monumenta Serb.* Z hlaholských nápisův nejstarší je od r. 1303 v jednom kostele v Senji (Kukuljević), jiný u Vrbnika na Krku z r. 1347. O jiných viz Kukuljević *Mon. Slav. Mer.* Nápis ve spise tou uvedené jsou vesměs velmi krátké, z větší části z XV. a XVI. stol., nalézají se pak obzvláště v kostelích, kapličkách i na hrobech v Přímoří, na ostrovech a v Istrii. — Peníze. Ražení peněz je se stanoviska politického velmi vážné co důkaz státní neodvislosti; mají pak peníze také svou historickou cenu. Historie literatury může jedině těmi penězi se zaměstnávat, které mají nápis v řeči národní. V Chorv. i Dalm. marně bychom jich hledali, jsouť bez výminky latinskými nápisy opatřeny (sbírky u Ljubiće, Nisitea, v Záhřebě, v Pešti, ve Vídni atd.); nápisy v národním jazyce (v cyrilici) mají peníze srbské, a to, jak se ze sbírky Šafaříkovy (*Glasnik III.*) vidí, nejdříve od krále Vukana (1204 a 1205), pak od Radoslava (1228—1234). Tak se aspoň soudí, ač nápisy nejsou dosti jasné. Čitelný nápis slov. mají mince od krále Vladislava. Z mincí jeho nástupce Uroše I. (1241—1272) vidí se již vliv příbuzenstva s Uherským králem Belou IV., neboť jsou nápisy latinské; srbské počínají opět s Urošem II. (1275—1321). Sluší podotknouti, že vedle bosenských mincí s nápisy latinskými, jichž je většina, máme také peníze s nápisy chorv. od krále Štěpána Tomaševiče (z polov. XV. stol.) v la-

tinici. — Pečetí jsou málo popsány; 10 jich sňal Avraamovič (popis sv. Hory), několik u Engla, Šimka, Raiče, v *Srb.-Dalm. Magazině* i v *Glasniku*. V *Mon. Serb.* od Miklošiče nenalézají se popisy, nýbrž jenom nápisy, aneb se pravi, že je nápis nečitelný (v tom díle asi 50 srbských pečetí se srbskými nápisy.) — Nejdůležitější jsou ovšem listiny pro historii národního vyvinutí a jmenovitě jazyka, a to tím důležitější, když sahají do doby, kde mimo nábožné knihy nestává žádných jiných památek písemných ve slovanské národní řeči. Mimo to mají listiny chorv.-srbské zvláštní ještě vážnost pro historii jazyka, jakž toho v té míře nenalézá se u každého národu, což opět ze zvláštních poměrů vysvětliti si lze. U Jihoslov. totiž žily od IX. věku dva jazyky zároveň: národní a církevní. Památek písemných v čistém jazyce národním mimo hlah. listiny před dobou dubrovnickou nezachovalo se (jako na př. u Čechův), chceme-li si tedy obraz jakýs nakreslit o nářečí domácím, jaké bylo v ústech národa v XIII.—XV. stol., jest nám především srovnati nábožné spisy s listinami. Již v oněch nalézají se stopy národního jazyka, působícího na jazyk církevní, což v mnohem větší míře platí o listinách. Odtud jejich důležitost. Rozdíl pak, jaký panuje ve veškerém životě Jihosl., z nichž jedna polovice přilnula k osvětě západní a druhá východní, jeví se na smutný způsob i v listinách. Ani jedné listiny chorvátské nestává z doby Chorvátského království; všechny jsou latinsky psány. Tím ovšem netratí jejich důležitost ničehož ohledně k historii politické a právní, v literatuře chorvátské však nemají místa. Možná, že by později vedle latiny i chorváština byla si k právu svému dopomohla, kdyby byla již v XI. stol. neupadla samostatnost Chorvátského národu, jenž spojiv se hlavně s Uherskem ztratil středě i jednotu politickou a dvorní život. Netvrdí se tím, že by Chorváté neměli tak starých listin slovanských jako Srbové, ale ty nemají té vážnosti historické jako srbské. V *Monum. hist. Slavorum Merid.* od Kukuljeviče nalézáme hlaholskou listinu, o které nelze pochybovat, že sahá původem svým až do XII. stol. (okolo 1100). Z *Razvodu Istrijského* od r. 1325 (rukopis od 1546) jakož i odjinud dovidáme se, že musila býti chorvátských listin z předešlých časův hojnost, tak že nejstarší již do XI. a XII. stol. položití můžeme, ač se nám nezachovaly. Byly psány pro sedláky a proto v chorvátském národním nářečí. Hlaholských pak listin, které jdou nepřetrženě od XIV. stol. (1309, 1321 atd.), máme množství veliké; jsou však obmezeny v nejstarším čase na ta místa chorv. Přímoří a Istrie, kde panovala slovanská liturgie. Místa ta jsou jmenovitě: Seň, Briň, Crkvenice, Nový, Bakar, Bag, Bribir, Kaš, Modruš, Krbava, Zadar, Ozalj, Buže, Draganić, Hreljin Hrad, Otočec, Tržić, Bosiljevo atd. Listiny ty se vztahují hlavně na spory o meze mezi jednotlivými obcemi, týkají se darování pozemkův, vinogradův, mlýnův atd., učiněných kostelům neb klášterům zvláště od slavného rodu Frankopanského anebo od jednotlivých kmetův; tolikéž jsou to závěti. Obsah je tudíž velmi lokální ceny. Listiny hlaholské, jdouce, jak řečeno, nepřetrženě od počátku XIV. stol., množí se v XV. a v XVI., ješto se tenkrát i hlaholice šířiti jala, která během toho času rozprostranila se i po Chorvátsku provinciálním a po nynější Hranici (Topusko). Jazyk v těchto hlah. listinách je čakavské nářečí. Kukuljević tvrdí, že před druhou polovicí XVI. stol. nenalezl ani jedné chorv. listiny psané písmem latinským. Není pak pochybnosti žádné, že se během času nalézne ještě více hlah. listin. Nicméně předčí je cy-

rilské listiny snad i množstvím, zajisté však obsahem vnitřním, čemuž se nikdo diviti nebude, kdo zná rozšířenost cyrilice a pomyslí, že užívání této nikdo neobmezoval v té míře jako hlaholici; nebyliť zajisté ani Turci tak velcí nepřátelé slovanské národnosti, jako lstiví Benátčané. Cyrilské listiny mohou se na více oddílův rozvrhnouti: jedny jsou srbské východní a zetské jižní; druhé západní bosenské, třetí dubrovnické, čtvrté turecké a páté chorvátské. Jednotlivá oddělení tato liší se i časem, i obsahem, i jazykem. Přísně srbské počínají s dynastií Nemanjićův, tedy koncem XII. a počátkem XIII. stol. (srbský podpis na lat. listině od r. 1186 nejstarší toho je druhu, pak listina od velikého župana Štěpána Nemanje od 1198, týkající se kláštera Chilendarského; (*Mon. Serb.* od Miklošiče). Z XIII. stol. jsou listiny od Štěpána Prvověčnaného, od Vladislava, Uroše, od královny Heleny. Ze XIV. stol. na př. od Uroše II., Uroše III. (znamenitá je základní listina Dečanského kláštera od 1333), od Dušana, od cara Uroše II., od Vukašina, Lazara. Mnohé se týkají Dubrovníka i Kotora. Pád Srbské říše po bitvě na Kosovu poli měl i v tomto ohledu smutné následky. Nicméně máme listiny srbské z XV. stol. od Lazarova syna Štěpána despoty, od Jiřího Brankoviće, Řehoře Brankoviće a t. d. V stejném skoro čase co srbské, naskytují se bosenské listiny. Ba listina Kulina bána (od r. 1189) náleží k nejprvnějším větším památkám chorv.-srb. jazyka. Z XIII. stol. jsou listiny Matiaše Nikoslava, Matiaše Štěpána, ze XIV. stol. od bána Štěpána, od Tvrdka, tak že koncem XIV. a počátkem XV. stol. nepřetrženě jdou listiny králův Bosenských. Sem patří též listiny bojarův bosenských, hercogův a knížat, jako Sankovićův, Jablanovićův, vladářův chumských, později heregovských, tolikéž listiny zetských panovníkův atd. S pádem Bosny a Heregoviny přestává i písemná činnost tohoto druhu v dotčených zemích. Když pak Turci opanovali Srbsko, Bosnu a Heregovinu, vydávali i jejich panovníci druhy srbské listiny; z XV. stol. máme od 1430 listinu srbskou od Amurata II., pak od Mahomeda II., od Bajazida II., Selima I., Suleimana II., od Mustafy, tolikéž od Ali bega, Hamzy bega, Achmet paše. — Dubrovník i v tomto ohledu předčil všechna jiná města a celé země. Množství srbských listin týče se obsahem svým Dubrovníka, dílem že od jiných vydány byly ku prospěchu jeho, anebo že sestaveny byly v samém Dubrovníce. Měť pak Dubrovník postavení nad míru prospěšné. Duševní život spojoval jej se západem a prospěchy hmotné se světem východním. Počínající si moudře a rozšafně v politice, znali Dubrovčané velmi případně kořistiti i ze západu i z východu, z čehož jim vzešlo nejen materiální bohatství, nýbrž i hojný květ duševních sil, tak že byli nejen dobře známi a ctěni u všech národů jihoslov., nýbrž i útočiště všech pronásledovaných a nešťastných, hrnoucích se k nim obzvláště z východu, ba oni zaujímalí také v dějinách lidské osvěty jedno z předních míst, neboť veškeré musy pěstovány u nich s prospěchem neobyčejným. Jejich obchodní poměry týkaly se nejen nejbližších bosenských, heregovských, zetských i srbských krajin, nýbrž i vzdálenějšího Bulharska, z čehož množství listin srbských se zrodilo. Jejich listiny by se tudíž mohly také na více oddílův rozvrhnouti, bral-li by se zřetel na to, komu jsou vydány; mnohem pak je vážnější ta okolnost, že oni při sestavování listin vždy brali na jazyk té strany jakýsi zřetel, se kterou stáli v korespondenci. Nejstarší listina jejich bude asi od r. 1238 od Mikuláše

Tonista, knížete Dubrov., k rukoum krále Srbského Vladislava. Jest pak těch listin dubrovnických veliké množství (u Miklošiče a Pučiće). — Stávají také listin chorvátských, psaných cyrilicí a to hlavně bosenskou. Cyrilice užívali dle Kukuljeviće vyjma Dubrovnik i Subičové, Karinjané, Kukari, v XVI. stol. rozšířila se i do dnešního Chorvátska, kde jí užívali Keglevičové, Šubići-Zriňští, soudcové županije Záhřebské, šlechtici Turopolští, Kaštelanfi, Kerečenji atd. Od r. 1492 máme u Kukuljeviće cyrilskou listinu. Zajímavé jsou listiny krále Uherského Matiaše od r. 1465, Jana Zápoljského od r. 1537 Mehmed-begovi, listina Alexandra vévody Multanského od r. 1566 Dubrovniku, ježto dokazují, kterak potřebná byla známost chorv.-srbského jazyka v onen čas a že nejstarší korespondence mezi Turky a Uhry i Rakouskem vedla se tolikéž ve slovanském jazyku.

Písaři listin. Na hlaholských listinách čte se zhusta jméno oněch písařův obecných, kteří byli listinu napsali; zovou se „pisac občine“ anebo „komuna, tavel (*tabellarius*), notar publik i cesarev a kancelir.“ Službu tu zastávali skoro bez výminky vždy kněží, zároveň pak považování tito písařové za svědky, ručící za pravdivost obsahu. Voleni byli od obcí. Císařští notářové vyskytují se nejdříve v Istrii, pak na ostrovech; na *rozvodě Istrianském* uvádí se od r. 1325 „pop Mikula, očit oblašču s te rimske crekve i cesarske svetlosti notar.“ Jakož pak vůbec na východě jiný panoval život nežli na západě, dle toho byly také tu i tam různé obyčeje. Známo, že mocný car Dušan svévolně sklonil šíji svou pod řecké obřady a spůsoby dvorského života byzantského. Tak se stalo, že řecké jméno dostali v Srbsku oni, kteří tutěž službu kouali co na západě kanclířové; byli to logofetové (logothetové). Tak se připomíná za cara Uroše 1357 logothet Dragoslav, za Vukašina Bratoslav atd. Byli to vysocí hodnostářové, jimž podřízeni dijakové. Takové dijaky měli ve své službě menší knížata, zvláště vládcové a pánové bosenští. I logothetové se na listinách Bos. bánův, králův i pánův připomínají, leč zřídka (u nich dijakové, od nichž se log. asi málo různili); zdá se, že to bylo pouhé afektované následování srbských obyčejův. (O dijacích a logofetech viz *Glasnik IX.*) Sluší připomenouti jméno jednoho z nejznamenitějších dubrovnických kanclířův čili logothetů, Ruska Christoforoviće, syna magistra Christofora Beneventince, lékaře, rodem Italiana ale ve službě dubrovnické. Tento logofet napsal od r. 1395 do 1423 asi 300 listin, jejichž prepisy ve zvláštní knize *Lettere e commissioni di Levante* uschoval. Mělt uloženo, za roční plat latinským a slovanským jazykem psát všechno, co by mu kníže Dubrovnický uložil. Jeho nástupce v tom úřadě byl Mikuláš Zvezdić. Jméno dijak mohli bychom přeložit na písař, jen že nyní se slovem tím spojen je pojem ponížení. U srbského dvora měli ovšem málo vznešenou důstojnost, leč při dvoře Bosenských králův a zvláště u knížat všelijakých v XV. stol. měli znamenitost velkou co jejich praví tajemníci a zajisté i radové, tak že působili co takoví často značně na své pány. Již na listině Kulina bána připomíná se jakýs dijak Radoje. Někteří dijaci byli dosti bohatí. Byly zajisté mezi nimi i rozličné stupně v důstojnosti, tak se r. 1332 uvádí jeden „dijak veliki“ slavného bána Štěpána Bosenského, v jedné listině od roku 1333 nalézáme archidijaka, není-li to ostatně totéž co logothet. Jedu dijak zove se „nadvným“, jiný „unutrým“, a dijak Marinko dubrovnický podpisoval se „otajný.“ —

Věk II.: XV.—XVIII. stol. Pravá literatura chorvátsko-srbská počíná v XV. stol.

A. Počátek a květ literatury dalmatské (dubrovnické). Jazyk čakavsko-štokavský. Latinské písmo. Pravá literatura chorvátsko-srbská počala se v hornaté Dalmacii. Tam zajisté počínajíc od VII. století bylo obyvatelstvo slovanské (srbské i chorvátské) a menšinou italiánské, toto jmenovitě v městech Dubrovnice, Zadru, Splitu, Šibeniku, Trogiru a na blízkých ostrovech. Dvě tři století později vetřel se živel slovanský i do pevných měst těchto, tak že se z nich během času stala slavná města slovanská. Od těchto dob rostla moc jejich i znamenitost, neboť žily podobně malým republikám, z větší části nezávisle od sousedních vládařův a bez většího užšího spolku mezi sebou, vstupující obyčejně v přátelství s těmi silnějšími sousedy, kteří mohli a chtěli jejich prospěch podporovati a jich brániti. Tak se stalo, že jmenovitě Dubrovnik u prostřed nepřátel všelikých zachoval přes 1000 let svobodu svou. V tomto městě byla prý s počátku vláda demokratická, od času pak, co k italiánskému živlu přidružil se slovauský, oddělili se Latinci od Slovanův co šlechta městská od prostého lidu; později však rozdělena jest správa přece mezi šlechtice a lid, z čehož se vyvinul takový sklad u vnitř, že obyvatelstvo dubrovnické těšilo se vždycky z vnitřního pokoje a ze svornosti. Města tato odkázána byla přirozeným položením svým na moře, kde jim bylo hledati štěstí a bohatství v obchodě; v ohledu tom vynikl Dubrovnik nade všechna. Teutýž ale duševní pud, jenž nutil otce na moře, do cizího světa, na východ i západ, k Řekům i Italiánům, kdežto se seznamoval s cizím životem, uměním a věděním, s cizími obyčejí a mravy, teutýž pud jej také učil, co má činiti s dětmi svými, kam by je měl posýlat na učení, aby se domů vrátili obohaceni vznešenými ideami ve prospěch vlasti. Při takovém stavu věcí nemohl býti Dalmatín nehostinným, nevládným naproti cizincovi, on raději pomáhal mu kdekoliv mohl, a otvíral mu dvéře, když hledal útočiště. Kolik jenom Řekův prehajících před litymi Turky nalezlo v pohostinské Dalmacii přístřeší (Jan z Raveny, Laskaris, Chalkokondylas a t. d.), nemluvice ani o Slovanech utikajících před Osmany! Nikdy nebylo spojení mezi jednou i druhou stranou Jaderského moře přetřeno, tak jako ani Egejské moře v starém věku nedělilo evropské Řeky od asijských. S počátku zakládáno si mnoho na tom, býti z krve hrdých Římanův, později nastoupila srovnost duševní a přihlíženo k tomu, aby se docílilo v Dalmacii téhož vzdělání, jaké bylo v Itálii. Dalmatinci zvali k sobě učené lidi odtud, zrovna tak jako jejich synové slynu k uměním a věděním v italiánských městech co pilní učenníci i slavní učitelové. Na počátku, kdy tento duševní zápas počal se vyvíjet (v XIV. a na počátku XV. stol.), začalo učení klasické po celém evropském světě se šířit, tak že se jmenovitě v Itálii zdálo, že synové její přetvoří se úplně v staré Římány. Teutýž směr musil nevyhnutelně i na Dalmacii působit. I neovadž však ani italiánské literatuře nemohlo to být k užtku, proto dalo se i v Dalmacii očekávat, že následkem toho latinská literatura tam vzkvete, ne však národní. Přece však věk humanismu působil blahodějně na Dalmacii. Pomohl on zajisté literaturu slovanskou tam vzkřísit. Do té doby totiž neměl tam slovanský živel žádného uvědomění. Nevšimáno si jeho, spíše považován slovanský jazyk za sprostý a italiánský za šlechtický. Písně zajisté, o kterých Lukarić píše, že se zpívaly v Dubrovnicé již v XI. stol., byly jenom mezi lidem prostým zpívány; páni

si jich nevíšmali. To se následkem humanismu změnilo v krátkém čase. Národní uvědomění se probudilo a titěz mužové, kteří slyni co básníkové latinští a italiánští, jali se také básnit v slovanském jazyce. Od toho byl jenom malý krok k přesvědčení, že nesluší milovati cizotu, nýbrž pěstovati to, co je domácí, vlastní. — V polovici XV. stol. náležel přední sláva mezi všemi městy dalmatskými Splitu i Dubrovniku, co se týče literatury národní, ačkoliv ji Dubrovnik trochu později pěstovat začal nežli Split.

Split zajisté patří k nejslavnějším ale také nejnešťastnějším městům j-nským; cokoliv bylo nepřátel v Dalmácii, téměř ani jeden mírně ho neobešel. Zrovna na počátku XV. stol. popřán mu krátký čas pokoje, nežli jej dokonale krutý lev benátský opanoval. V tom čase byly tam poměny následující. Většina obyvatelstva byli měšťané, menšina šlechta, onino se zaměstnávali průmyslem a řemeslem, poněkud i obchodem, jež ale hlavně provozovala šlechta, která též měla správu města ve svých rukou. Byly tam vyšší čili latinské školy, kde vládl duch italiánský a latinský; hlavními předměty byly retorika, filosofie a cvičení v římském básnictví. Synové šlechticů je navštěvovali nejvíce; kdo chtěli dále se vzdělat, odcházeli do Italie. V starých klasicích hledáno od mladíkův nadšení, od mužův slasti a od starcův poklidu. Již ve škole byl si mladík zvykl na latinské básnění. Též italiánské kveilo. Kdo se však nejdříve pokusil i ve veršování slovanském, neví se; najednou objevuje se nám pět básníkův v národním jazyce: Marko Marulić, Jeronym Papalić, Jero Martinčić, Mikuláš Matulić a Fr. Božičević. Žili v čase od 1450 — 1530. Při všech pozorujeme jistou podobnost, všickni jsou šlechticové, lidé vzdělaní, „utriusque linguae bene docti“ a jednostejně jim je, veršují-li latinsky, italiánsky aneb „slovinsky.“ Tento spůsob básnění je nepřirozený, je umělé. Básník zajisté, jež na jeden spůsob zpívá písně ve třech řečích, není nic jiného nežli překladatel jedné a těchž myšlének v různé jazyky; rozdílná jsou tudíž jenom slova, ale duch je tentýž. Morální cena (mluvíce se Schlegelem) takovýchto plodův musila být neznačná, t. j. lid o nich nevěděl ničehož, neboť se to jeho srdce netýkalo. Básníci ti zůstali osamělí a obmezení na svůj kruh šlechtický. Poněvadž ale pud básnění nutí také k sdílení plodův, neboť nikdo nezpívá rád samému sobě, proto se vyvinul mezi těmi básníky jakýsi velmi úzký spolek. Oni zajisté tvořili jakýsi klub. Bylť v jednom městě, současnici a stejného stavu, tolikéž měli v obyčejí své plody si sdílet; mladší podroboval se úsudku staršího. Proto velký díl jejich veršův sestává z básnických listův (*poslаницe*) a z pochval. Hlavou jejich byl M. Marulić, jakož dokazují jeho básnická poselství Papalić i Martinčići. O tom se vědělo i mimo Split, jakož se dovídáme z Lucićova básn. poselství Martinčići, Matulići a Božičevići (Lucić byl z Hvara), jimiž doporučuje své básně. Jindy psal Lucić, že přijde osobně do Splita, raduje se, že si s přáteli pohovoří, z čehož že bude mít prospěch pro své umění, a na jiném místě praví, aby Mart. jednu báseň jeho přečetl a uzná-li ji za dobrou, aby ji poslal dále „na dvor“ t. j. sdělil ji i ostatním soudruhům. Divné je, že spolek těchto splitských básníkův nebyl ve spojení s Dubrovnikem; máme sice od Luciće jednu báseň na slávu Dubrovnicka, ale vyčítaje přednosti jeho nezmiňuje se ani slovem o básnictví národním. O těchto Splitsanech psal nejlépe Kukuljević ve svém vydání starých *chorvátských básníkův*, kde vedle životopisův nalézají se také ukázky básní. Marulić (1450—1524) byl člověk velmi učený, co bohoslovec „první hvězda“ Dalmacie, studoval v Padově a žil

později ve Splitě. Co básník zanechal mnoho *poselství básn. a pochval latinských*, více duchovních básní moralno-filosofického obsahu (*Povjest sv. Judite, sv. Suzane, O muci Isukerstovoj a t. d.*), *Pjseme polag mudrih izrekah Katonovih*; v prose *Život sv. Jerolima*, pak *Izpovidi sv. Bernarda*. Básně jeho mají pro nás cenu historickou i jazykovou, psalť pravým čakavským nářečím, ale přece mu dělal jazyk mnoho obtíží; tolikéž užívá často italiánských výrazů. S druhem i směrem jeho veršování shodují se i současnici jeho Papalić, Martinčić, Matulić i Božičević: psalť milostné drobnůstky, básn. poselství a pochvaly, pak nábožné básně, jejichž skládání v stáří považováno za pokoru pro milostná horování v čase mladistvém. Od nich dvě nábožné básně jsou doposud známy. — Zdá se, že nade všechny vynikl Hanibal Lucić ze Hvara (ok. 1480—1525). Bylť bohatý statkář a člověk vážený, pln vzdělání i zkušenosti, kterou si získal mnohými cestami v obchodních záležitostech po dalekém světě. Básnický duch jeho pohybuje se již svobodněji: milostné písně jsou plny živého ohně a síly, ba jeho básně na Milici Koriolanovićovu vyniká podivuhodnou lepotou a něžností popisův, prostých přehnaností, které se jinak nemnozí vyhnuli. I básn. poselství máme od něho (nábožných nesložil) a jedno drama *Robinja*. Předmět je vzat z chorv.-uherské historie. Vystupuje v ní 9 osob. Derenčin bán hledal i našel v Dubrovnicě dceru svou Robinji, která byla v rukou mořských loupežníkův. Děj je velmi jednoduše rozpředen. Z věnování vidí se, že takové hry byly obyčejné v masopustě.

V stejném čase počalo se básnictví také v Dubrovnicě, „v jijoslovanských Athénách“ vyvíjeti a nepochybně z těchž příčin, z jakých ve Splitě. Že pak zde dosáhlo vrchole svého a že bylo toto město tak dlouho střediskem umění a věd, k tomu hlavně přispěly politické poměry. Zde nalézáme také v druhé polovici XV. stol. více jmen básníkův, a z dat, která se dílem v jejich spisech nalézají, dílem nám odjinud známa jsou, vídíme, že byli mezi sebou ve spolku podobném jako plitští veršovci. Nejdříve připomínají se tři básnickové sp. Krističević, Menčetić a Držić, kteří žili vstejném čase v druhé polovici XV. stol. O Krističevići nevíme ničehož, jen že ho co básníka spomíná Menčetić. Tento byl přítel Držićův, oba šlechticové dubrovničtí a nešťastní milencové, ale šťastní básníci. Hlavní plody jejich jsou písně milostné, které svědčí o cituplnosti a básnickém talentu obou. Totéž elegické rozpoložení srdce charakterisuje jednoho i druhého. Od Menčetiće (1457—1501) máme 365 milostných písní podobných Ovidiovým *amatorum*; elegie jeho (tři knihy) neliší se v ničem od oněch; tolikéž složil několik nábožných básní. Od Jiřího Držíce (1460—1510) máme též milostné i morální básně., píseň *Vrhu čistoće* a pak drama *Pirni*. Od Luciće neliší se milostné básně Menčetićovy i Držićovy ničím, ani jazykem ani spůsobem jiným, a jsou podobny italiánským onoho věku. Vůbec toto básnictví dalmatské má všechny přednosti a všechny chyby italiánského současného. V první polovici XVI. stol. žilo mnoho básníkův v Dubrovnicě, kteří pokračovali na cestě Menčetićem i Držićem nastoupené, čímž se Dubrovnik podstatně liší od druhých měst dalmat. Brzo byla jeho hegemonie v umění všude uznávána, jako ve starém věku hegemonie Athénských. Jsouť to: M. Vetranić, Čavčić (1482—1576), Mikuláš Dimitrić (1493—1553), Štěpán Gučetić (ok. 1495—1525), Ondřej Čubranović, Mikuláš Nalješković (1510—1586), Marin Držić († 1580), Marin Borešić, Kaboga, Vlaho Vodopić (1520), Sava Bobali Mišetić, Miho Bu-

nič - Babulinović vesměs současníci. Za důkaz, kterak v Dubrovníce láska k umění se šířila, slouží nám ta okolnost, že jsou mezi nimi i měšťané. Z nich vyniká časem i úhlazeností Mavro Vetrančić, jenž se hlavou básníkův téhož času nazvatí může. Jeho život, ač byl službě boží posvěcen (byl benedikťín), byl dosti nepokojný, až se odhodlal co poustevník na ostrově sv. Ondřeje žítí, kde dlouhého stáří se dočkal. Skládal nejvíce nábožné písně, ne nšibásně a dramata; z těchto *Posvetilištč Abramovo, Čista Susana, Uskrnuće Isusovo*; přeložil Euripidovu *Hekubu* a opsal svůj život ve dvou básních: *Putnik a Remeta*. Charakteristika jeho básní shoduje se se způsobem jeho života: stařec zajisté, který skoro 20 let prožil v prosté přírodě, musil si ji silně zamilovat, proto tolik popisův přírody, na nichž obdivujeme se bohatství jazykovému. On psal první více štokavsky nežli čakavsky. — Mikuláš Dimitrić byl z prostého rodu a může se s Lučićem porovnat; i on co kupec mnoho cestoval a uměl na Kretě. Psal písně milostné i nábožné, přeložil žalmy Davidovy; *pričice*, povídky ze sv. písma a z mudrcův, pak více listův ve verších. Štěpán Gučetić byl ze šlechtické rodiny. Od něho pochází slavná *Dervišiada*, báseň plná všeliké krásy a zajisté vedle *Jegjupky* zcela originální plod. Praví se, že byl Gučetić ve vězení, a jsa bledý i suchý že se díval oknem z vězení, maje bradu zarostlou, což viděla dcera nebo choť knížete i tázala se, kdo je ten derviš. To slyše on složil báseň plnou satirického humoru: *Ja sam Dedo ašik Derviš*. S touto *Dervišiadou* lze vhodně srovnat Čubranovićovu *Jegjupku* (cikánku); jeť i původ k té písni poněkud příbuzen. Praví se, že láskou jat k jedné paní šlechtického rodu sledoval ji kde jen mohl, až ona ve zlé vůli jednou prohodila: „A šta će taj Jegjupčanin“ (cikán)? Na to sestavil on svou *Jegjupku*, jak jedna cikánka šesti paním přístí osud hádá. Píseň se v Dubrovníce velice líbila, což dokazuje veřejné uznání a pokusy četných básníkův, nápodobiti ji. Ve způsobě *Jegjupky* složil ještě více menších, ale líbezných písní (6). V tom druhu sestavil Nalješkovíc své *Maskerade*; doposud tištěn jenom zloemek. Kromě toho složil básně milostné i nábožné, pak přes 50 poselství básn. Vedle Lučić., Drž. a Vetr. byl on také dramaturg a sice nejstarší skladatel komedií (7). Tištěny jenom zlomky. I Marinu Držić psal dramata (*Tvrena* 4krátě v Benátkách tišť; *Stanaac, Abraham*), osm je jich v prose ale nevydaných. Jako jiní skládal i on básně milostné a básn. poselství. M. Borešiče (milostné písně a pobožné) i M. Kabog'u nemůžeme počítati mezi básníky zvláštní. V stejném způsobě jako předešlí skládali verše i Mišetić a Bunić; první vedle jiných maličkostí chtěl nápodobit *Jegjupku*, ale neuspěl, druhý napsal také drama *Jokastu*. Z ostatních básníkův připomeneme ještě oba dva Mažibradiće, Marina i Horácia, pak Fr. Lukariće-Burinu, jenž přeložil tragedii *Athamantu* z řeckého a *Pastor fido* od Guarina.

Bylot však i mimo Split a Dubrovník básníkův. Tak na malém ostrově Hvaře. Tu zajisté narodil se řečený již Lučić. Půl věku později slynul tam Petr Hektorević (v. t., 1486—1572), statkář. študoval ve Splitě, kdež se s kruhem tamějších básníkův seznámil a nepochybně tam i nejdříve básnický pud v sobě pocítil. Později, když již v Dubr. poesie kvetla, přidal se k Dubrovníku. Nepokoje politické přinutili jej ostrov zůstaviti, toulal se pak celý rok po cizině, a když se vrátil domů, našel vše zpuštěné. Na to se opět chopil literatury. Co po návratu svém složil, zachovalo se; co před tím,

zdá se že se ztratilo. Hektorević je jeden z nejlepších starších básníkův dalmatských, méně svými menšími básněmi, než *Ribanjem* (rozmluvy rybářův), svědčícím, kterak mu bylo milé obcování s prostým lidem a jak si velice vážil národní poesie, jejížto stopy u něho vidíme poprvé. Jinak je báseň dotčená obsahu více filosofického, rozumí se v duchu onoho věku. Z listův Hektorevićových dovidáme se o více básnících hvarských; připomínají se: Mikuláš Gazarović (o něco mladší byl Marin Gazarović, který vydal drama *Murat, mořský loupežník*, a idylu *Ljubica*), Pelegrinović, dva Bartučevići a Parožić. Pelegrinović byl statkář na Hvaře, jenž básnictví v Dubr. seznal a vnaďami jeho opojen byl. I jej dojala mocně *Jegjupka* Čubranovićova, kterouž nápodobil s větším úspěchem nežli Mišetić, mimo to máme od něho jedno veselé poselství básnické. Od Hortensia Bartučeviće zachovalo se pouze několik listův ve verších, a od Jeronyma Bartučeviće ničehož. Od Parožiče připomíná se báseň *Vlahinja* v způsobu *Jegjupky*, leč ztratila se. I v Šibeniku byli dva básníkové, Alois Baffo a Petr Divnić, z nichž tento byl chrabrý jonák, složil několik nábožných písní a jednu pochvalu na Šibenik. Ještě sluší uvéstí Petra Zoraniće františkána (1508 † 1558), rodem z chorv. města Nima, který složil *Planine*, idylické básně; měl však více dobré vůle nežli nadání, leč národním uvědoměním vynikal.

Chceme-li konečně o zvláštnostech dalm. lit. vůbec promluvit, řici nám třeba, že básníkové záviseli duševně od Italie; tam skoro všichni vyšší své vzdělání hledali anebo alespoň z literatury ital. se vzdělávali, básníce italsky i chorvátsky; dle ital. vzorův volili si předměty k svým skládaním; někteří pak jenom překládali. Dubrovník považován za literární středisko, čemuž hlavně přispívatí se musí, že jeden jazyk opanoval vůbec, ač nejdříve čakavština zápasila se štokavštinou, počítáme-li k oné *ča*, *l* na konci slov (bježal, misal), krátké, genitivy; *ki*, *ka*, *ko* místo *koi*, *koja*, *koje*; *ma*, *tva* atd., i některé zvláštní výrazy. Říci se může, že v XV. stol. vládla čakavština, v XVI. štokavština od Vetrančiće i Nalješkovice, ač se nesmí věc v tom smyslu bráti, jakoby ta proměna byla se stala náhle, naopak obě dvě nářečí zápasila mezi sebou po celé XVI. stol. Jinými slovy: básníkové pečovali hlavně o to, aby se jim stal jazyk vždy víc a více vyhlazenějším. — Jako přechod k pravým klasikům dubr. považovati můžeme dva básníky: Dinka (Dominika) Ranjinu a Dinka Zlatariće. O prvním nálezá se článek v Seňském programě od r. 1862. Narodil se 1536 v Dubr. ze šlechtické rodiny, † 1687. Od otce byl v obchodních záležitostech poslán do Mesiny, kde našlo srdce jeho předmět lásky a básnický pud činným se stal; kde nejenom řecky se naučil, nýbrž i pod sicilským nebem zamiloval se do bukolického básnictví. Přeložil mnoho z řeckého Filemona i Moscha, z latinského Tibulla, Propertia i Marciala. Z Mesiny odebral se do Florencie, kde delší čas prožil. Zde získal si náklonnost velikého vévody Toskanského Kosima de Medici v takové míře, že jej tento rytířem sv. Štěpána učinil. Navrátil se odtud do Dubrovníka, jenž právě tehdež bohačtvím, velkou mocí na moři a slávou po celé Evropě slynul, byl v brzce za vladaře tohoto svého kvetoucího rodného města zvolen, i projevil v úřadování svém takou moudrost a obezřelost; že mu sedmkrátě hodnost knížecí byla svěřena. Jeho básně *Piesni razlike* tištěny byly nejdříve ve Florencii 1563, pak v Benátkách 1632 (dva svazky). Pomer mezi původními a přeloženými básněmi jeho není ještě důkladně vyšetřen, snad více toho, co se považuje za původní, složeno je po cizích vzorech;

o překladech jeho sluší totéž říci, co vůbec o překladech téhož věku; překlad totiž nesmí se brátí ve smyslu ujnějším, tenkráté i myšlénky celé proměňovány. Byl Ranjina v obcování velmi příjemný, žil ve přátelství s Nalješkovičem, Gučetičem, Zlataričem a t. d., ba vystavěl zvláštní věž r. 1583 u moře jaksi pro přátele: domum hanc turris instar ad suum amicumque commodum erexit. — Příbuzen mu je zajímavostí osobní současník jeho D. Zlatarić. Narodil se r. 1566 v Dubrovníce. Již v rodném domě obdržel dobré vychování, takže lehce i šťastně studovati mohl v Padově, kam chodili mladíkové ze všech jižních zemí na učení vyšší. Učili tam slavní humanisté toho věku, jako Šigonius i Victorius. Ve filosofii, v rethorice i poesii vynikl brzo tak velice, že se mu všickni divili a že již r. 1579 stal se gymnasiarchou t. j. rektorem Padovského arcigymnasia. Zastával ten úřad 6 let. Bylať to veliká čest, neboť gymnasiarcha takový zaujímal po biskupovi a městském gubernátorovi vždy první místo. Jeho pomník dokazuje ještě podnes, kterak si vážili jeho zásluh. Básně skládat začal nepochybně již v Padově, kde si zajisté oblíbil klasičkou poesii. Přeložil *Elektru* Sofoklova (málo cenný překlad v poměru k originálu) věnovav ji Jiřímu Zriňskému, který se mu krásně poděkoval. Lepší je překlad *Aminty* od Tassa (*Ljubomir*). O překladě *Piram i Tisba* nevíme, je-li to překlad z řeckého či z Ovida. Mimo to máme od něho mnoho původních plodův, leč jaké milostné maličkosti a příležitostné básně. Jeho spisy vydány byly nejdříve 1597 v Benátkách, pak v Záhřebě od Kukuljeviće. Zemřel ve své vlasti 1610. — Sluší ještě uvéstí znamenitou a zajímavou osobu ženskou Floru Cuceri, která se neobyčejným u ženských způsobem zabývala krásným uměním a zvláště básnictvím, takže v nejlepším květu živobyť svého nejen krásou svou vylákala citlivým básníkům nepočtených vzděchův, nýbrž i v domácnosti své všechny, kdož milovali krásné umění, shromažďovala. Narodila se 1555 v Dubrovníce; když se jedna z jejích sester tam provdala, odešli s ní rodiče do Jakýna; tam se vdaly čtyry druhé sestry, a zůstala Flora sama. Později však vzal si ji r. 1577 jistý šlechtic florencký Bartoloměj Pescion, jenž jsa bohat bydlel obyčejně dílem v Dubrovníce dílem ve Florencii. Zde i tam chválili jeho ostroumnost a výmluvnost i uhlazenost v rozmlouvání italiánském i slovanském, tak jako se každý divil Flořinu vzdělání, dobrému vkusu ve věcech krásného umění a zvláště poesie se týkajících, ba divili se i básník, které ona sama skládala. Bylať ona střediskem, okolo něhož se pohyboval květ současných básníkův, především Ranjina i Zlatarić. Milovala prý zvláště epigramy; od ní složené vynikaly důvtipem i elegancí slohovou. (Kukuljević v Danici 1846). —

Stol. XV. je počátek, XVI. pokračování a květ chorv. národní literatury v Dalm.; v druhé polovici XVI. stol. a na počátku XVII. octlo se slovanské básnictví v Dubrovníce na vrcholi své slávy, na nějž je dovedl věhlasný básník Jan Gundulić, jemužto veškeré vděčné potomstvo jednohlasně vzdává palmu nesmrtelnosti. Narodil se r. 1588 ze slavné rodiny, která se již v nejstarších časech zpomíná. Není nám do podrobná znám běh jeho života; soudíce však po jeho rodu a druhých okolnostech předpokládati můžeme, že užil všech dobrodiní rozumného vychování a vzdělání; z jeho pak nejslavnějšího díla *Osmana* vidíme, že jmenovitě dobře se znal v dějinách slovanských národův. Vstoupil dosti záhy v kruh slovanských básníkův, kdežto setrval věrně až do své smrti 1638 (padesáte let stár). K nejstarším spisům jeho náležejí dramata. On sám vypravuje ve věnovací

Slovník naučný, IV.

předmluvě k svým nábožným („pokorním“) básním, kde mluví ke šlechtici dubrovnickému, M. Bunići (r. 1620), že všechny své ostatní básně málo cení, jenom asi jako plod tny, a proto prý jich také zůstává ve tmách, kdežto nábožné básně jsou mu paprsek světla, pročez je také na světlo vydává. Dále píše, že se různá jeho skládání: „Galatea, Diana, Armida, Posvetilište ljuveno, Proserpina ugrabljena, Ceres, Kleopatra, Ariadna, Adon, Koraljka, s mnogiem i bezbrojnem pjesnima“ na veřejných místech s velikou slávou představovala. Odtud se vidí, že do toho času (věnování nese datum 1. října 1620) řečená dramata (zdali všechna?) byla již sestavena a provozována, leč tiskem vydal G. nejdříve dotčené nábožné básně („pokorne pjesni“). Z vytčených dramat zachovala se do dnešního dne *Ariadna*, kterou G. věnoval Marinu Tudisovi, šlechtici dubrovnickému (r. 1632, 4. září) a vydal ji r. 1633 v Jakýně. Dále zachovaly se: *Proserpina ugrabljena* (vydána po první kratech teprv r. 1839 a 1847 v Záhřebě); jednotlivé sceny z *Diany i Armidy* (tolikéž teprv v našem století uveřejněny). Sem také náleží *Dubravka*, která se r. 1620 ještě nepřipomíná, a tedy asi později složená byla. Kdy a jak se ztratily *Galatea*, *Posvetilište*, *Ceres*, *Kleopatra*, *Adon* i *Koraljka*, říci neumíme. Roku 1621 vyšlo nejdříve tiskem v Římě sedm pobožných žalmův Davidových, r. pak 1622 věnoval svému strýci Jerolimu Gundulićovi velebnou báseň svou *Slzy marnotratného syna*, která téhož r. vyšla v Benátkách, zároveň s meščí básní *Piseň o velebnosti božské*. Jaký dojem učinily G. *Slzy marn. syna*, vidí se z toho, že bylo dílo to již šestkráté tištěno a že opět nového vydání potřebl. Dílo to rozděleno je na tři „pláče“ — na zhřešení, uvědomění a pokání, sestává pak ze šestiřádkových strof v osmércích. Básník znal tu velebnou vznešenosti oslavovati moc a milosrdenství boží, jakož i tragickou sentimentálností oplakávati bídu člověka hříšného. Dále složil G. báseň *Ljubovník sramežliv*, jak Appendini praví podle básně Girolama Pretiho (*l' amante timido*); báseň *na smrt Marie Kalendarice* a jinou *na slávu Ferdinanda II. Toskánského*. Již tato dotčená díla byla by mu pojistila jistou slávu, nicméně překonána jsou důkladně epepejí jeho *Osmanem*. Již před Gundulićem bylo mnoho básníkův v Dalm. a v Dubrovníce; na ně působila vesměs italsko-latinská literatura, takže se pohybovali jenom v jistých družích básnictví, jak to směr tehdejší literatury ital.-latinské s sebou přinášel. Nicméně nelze pomyslití, že by všem těm básníkům bylo zůstalo národní básnictví nepovědomo, které již přes 200 let s oblibou opěvovalo žalostné upomínky na tu smutnou katastrofu Kosovopolské bitvy, která zlomila sílu slovanské národnosti na jihu a zničila politickou samostatnost Srbského státu. A přece nevidí se, ani co do obsahu, ani co do formy, nižádný vliv národního básnictví na umělou poesii dalmatsko-dubrovnickou. Básníci tito odvrátili se zajisté zcela od sourodného jim východu a přilnuli těsně k umění západnímu. Gundulić byl první, jehožto pozornosti nedostatek takový neušel. On učinil v té věci smělý krok ku předu, složiv epos 20 zpěvův, jehožto předmět vzat jest z historie turecké. Boj mahomedánství s křesťanstvím byl tedy i na slovanském jihu původem epepeje! Není ovšem neprostřední cíl Gundulićův, opěvovati boj dotčený; básník zajisté chtěl vypravovati, kterak východnímu mladému caru (Osmanu) nemilosrdní vojáci v jeho Cařihradě smrt způsobili, ačkoliv vedle toho přál sobě, aby celý svět slyšel slavné činy Polského krále Vladislava, jenž s křesťanským vojskem porazil moc tureckou. Vidí se odtud, že básník

proto si zvolil právě ten předmět, poněvadž mohl snadno slaviti vítězství křesťanův nad půlměsícem. A v skutku táhne se celým dílem jako červená nit ta iluvní myšlénka, kterak hrdo pýchu mahomedánskou moc křesťanského krále zlomila. Děj eposu zaujímá čas čtyř měsícův (počínajíc návratem Osmanovým do Cařihradu na konci ledna až do jeho smrti 20. května 1622). Historické události okrášleny jsou vymyšlenými episodami. Obsahje následující: Osman se rmoutí, že byl poražen od Polákův i zlobí se na janičáry a na jejich bezuzdnost, která je celým neštěstím vinna; zároveň ustanovuje se na tom, že potáhne do Asie, aby tam slávu své zbraně obnovil (zpěv I.). Seznavše jeho záměry radí mu tu jeho důvěrníci takto: Dilaver baše (rodem Chorvát) má za to, aby nechodil pryč, dokud neodstraní všeliká domácí nebezpečnost, jmenovitě strýce Mustafu s matkou jeho a zetěm Dautem, kteří by v jeho nepřítomnosti mohli se proti němu zbouřit a opět Mustafu za sultána prohlásiti. Hodža radí, aby si Osman vzal ženu z vysokého rodu a takto si příbuzného získal, jenž by bránil trůn v jeho nepřítomnosti; Kizlar Aga naproti tomu rád by viděl především smíření s Poláky; tolikéž vyslovuje se proti bratrovraždě. Osman uzavře jít na východ, a nedopouští se bratrovraždy. Zároveň pak nařídí, aby se nejkrásnější dívky z celé říše pro jeho harem vyhledaly, a poslanec aby šel do Polsky strany umluvení míru (zpěv II.). Ali baše vyslán jest k Polákům, což básniku příležitost poskytuje, historickou znamenitost krajin, jimiž cestuje Ali baše, popisovati (zpěv III.). Došel na bojiště vypravuje Ali do podrobná, jak stálo jedno i druhé vojsko proti sobě (zpěv IV.). Ali baše setká se na své cestě od Dněstra dále s Krunoslavou, nevěstou zavieného v Cařihradě Poláka Korevského. Dovídáme se, kterak byl Korevský zajat, kterak Krunoslava vytáhla s Vladislavem do boje proti Turkům, kdež podstoupila souboj se Sokolici, milenkou Osmanovou. Krunoslava vpyptává se Ali baše na osud svého snoubence Korevského (zpěv V.); na to uzavře, vysvoboditi milence, pročež odebere se v oděvě uherského šlechtice do Cařihradu (zpěv VI.). Ve zpěvích VII. i VIII. dovidáme se, kterak Kizlar aga hledá krasotinky pro sultána — na východě, v Egyptě i v řeckých zemích. Uslyšev o kráse Sunčanice Smederevské ubírá se tam (zpěv VII.). Sunčanice byla dcera Ljubdragova, jenž pocházel z krve slavných králův Srbských a byl chudý pastýř; dvanácte ztratil synův, a Sunčanice byla jedinou jeho útěchou i podporou. Než i ji odňal mu Kizlar aga (zpěv VIII.). Mezitím slavilo se právě vítězství nad Turky ve Varšavě; junáci strojili se na lov, paní na ples a na zábavu pokraj Visly. Tu náhle obojí se Sokolice s 12 bojovnými družkami na polské paní, které sváží a odvedou na jisté místo, načež se počnou koupati ve Visle. Náhodou však překvapí je králevič Vladislav se svou lovcí družinou, který Sokolici přinutí k slibu, že nikdy více nebude pleniti polské země (zpěv IX.), načež ji propustí s družinou její. Při veselce, která se nato odbývá, dostane Vladislav nařízení od svého otce, aby pospíšil do Varšavy, poněvadž se tam očekává poslanec Tureckého sultána. Na cestě slyší Vladislav píseň od jednoho pěvce o poslední válce polsko-turecké. Poslanec pak sultánův vchází slavně do hlavního města Polského s bohatými od sultána dary; básník opisuje nádheru královských palácův (zpěv X), mezi nimiž zvláště prostřední vyniká, na kterém se vidí uměle vyvedená poslední válka. Turecký vyslanec poznává každou osobu ba i samého sebe vidí, jak jej umělec namaloval — an utíká. Dosáhuuv od krále míru, vrací se poslanec zpět (zp. XI).

Mezitím pracuje Krunoslava v Cařihradě o osvobození Korevského, jenž byl svěřen k opatrování Rizvan-baši majícímu dvě dcery. Převlečena a vydávající se za bratra Korevského vymůže si Krunoslava od Rizvana dovolení, že jej smí v žaláři navštívit; do vězení se sice dostane ale ne nazpět (zpěv XII). Takto byla dvě přání Osmanova vyplněna — Kizlar aga vyhledal mu krasotinky a Ali baše přinesl mír z Varšavy. Zbývá ještě vyvedení třetího záměru, vojna na východě, která má spůsbit Osmanovu smrt a jeho pád. To zůstaveno od básníka pro druhou polovici epopoje. V této pak druhé polovici, která by měla sestávat z osmi zpěvův, scházejí od dávna již dva zpěvy; všeliká pak badání a hádání, proč scházejí a kterak se to stalo, že jich nestává, nevedla podnes k žádnému úspěšnému cíli. V textě, jak se zachoval, vypravuje se dále, kterak král pekla zlobí se, že byl jeho přirozený spolek, císař Turecký, poražen, pročež svolává pekelnou radu nejvyšší, vykládaje jí, které nebezpečnosti veliké hrozí veškerému peklu odtud, kdyby mělo býti zničeno Turecké císařství na zemi. Za tou příčinou vybízí dáblý, aby pobouřivše Turecko předešli to. Toť přiměřený počátek druhé polovice epopje, která je v skutku plna pekelných úkladův, z nichž se porodilo povstání v Cařihradě a pád císaře. Že se tento zpěv neprostředně řadí k XII., vidí se i ze strofy 74, kde ohledně Korevského nic se více nepředpokládá, než co v XII. zpěvu se vypravuje. Proto se může peklo v skutku počítati za XIII. zpěv. Co však po XIII. zpěvu následuje, svědčí patrně, že mezera předchází. V textě zachovaném jde po XIII. zpěvě ihned XVI. V tomto se vypravuje, kterak se po Cařihradě roznesla pověst, že chce sultán na východ; vojsko se počíná bouřit. Nejlítější jsou janičáři, kteréž marně aga přemlouvá. Práví pak, že se oni nebouří proti sultánu, nýbrž proti jeho falešným vůdcům; vyšlou na to jednoho ze svého středu k sultánovi, aby jim vydán byl veliký vezír Hodža a Kizlar aga, ale sultán jich oslyší (zpěv XVI.); na večer téhož dne shromáždí se u sultána rada, co by se mělo stát, aby bouření zamezeno bylo. Dilaver radí, aby se užila největší přísnost; Husein baša je protivného náhledu; sultán sám nerád by dal trestati janičáry a rád by důvěrníky spasil. Má pak i druhá strana poradu, jmenovitě matka Mustafova, která zetě Dauta pobádá, aby se postavil v čelo nespokojencův (zpěv XVII.). Druhý den scházejí se tito opět k poradě; zákonníci (kteří rozumějí zákonům tureckým) mají za to, že kdo staré zákony potlačuje, sultánem není; příšlý k nim Daut bouří je proti Osmanu. Nejdříve udeří nespokojenci na palác Dilaverův, ale nelze jim uspěti. Nato vede Daut zbojníky k císařskému dvoru (zpěv XVIII.). Mezitím však odhodlal se Dilaver se svými Anatolci sultánu ku pomoci přispěti, obleče se do dervišského oděvu, ale zradou jest od Dervise baše poražen a usmrčen; Dilaverova milá Begum marně prosí, aby jí byla mrtvola vydána. Zbouřenci vyvedou Mustafu z vězení, v němž držán byl, a doprovodí jej do nějaké mečety, v níž jej střehou, aby se mu nic zlého nepřihodilo. Osman, nemaje odnikud pomoci, jest zajat a na nějaké mrše před Mustafu cara dovléčen (XIX.); tento poručí, aby jej zavřeli do Jedikuly; pročež jej posadí opět na koně a holohlavého odvedou do žaláře, nesouce před ním hlavy Dilaverovu a Huseinovu. Sultán oplakává neštěstí své, až divocí Turci počínají s ním útrpnost míti; v tom ale přijde Daut, jenž nařizuje, že se má Osman k rozkazu Mustafy zardousit, což ihned se vykoná (XX.). Takto vypravuje se děj od XVI. zpěvu až do konce opět nepřetrženě. Schází však vypravování o tom, co

se stalo s Korevským a Krunoslavou, co se Sunčanici; tolikéž zprávodání Ali paše o jeho cestě a úspěchu v Polsku, a něco o Sokolici. To vše musilo by být obsaženo ve zpěvích XIV. i XV. Dva z největších básníkův pokusili se o to, aby mezeru tu vyplnili; první byl Dubrovčan předešlého stol. a po přeslici příbuzný Gunduličův jménem Pierko Sorkočević, syn Frant. Sorga, šlechtice dubrovnického, druhý pak Jan Mažuranić, nynější Chorv. dvorní kancléř. Sorkočevićovi pomáhal nějaký Volantić, jenž mu podal potřebná historická data. Na to sestavil Sork. XIV. i XV. zpěv asi takto. Kizlar aga předvádí Osmanovi vyhledané krasotinky, nad kterými vyniká krásou i ušlechtilostí Sunčanice. Vidá ji smutnou táže ze Osman, co jí trápí, načež ona pohnutlivým hlasem vypravuje bídu svou i otce starého zaklínajíc sultána, aby ji pustil na svobodu. Osman učiní tak. Mezitím vyslovují si v žaláři lásku Krunoslava i Korevský (XIV.). V XV. zpěvu vypravuje se, jak Ali baše Osmanovi sděluje svolení Polákův k míru pod tou výminkou, aby Korevský propuštěn byl. Osman svoluje i nařizuje Rizvan baši, aby jej pustil. Mezitím pak přichází i Sokolice, již Osman radostně vítá a veřejně prohlašuje za svou nevěstu. Korevský propuštěn z vězení dostavuje se s přestrojenou Krunoslavou před sultána, jenž ji pozná a s nadšením slaví jejich lásku věrnou i propouští je do vlasti s bohatými dary. Sám pak rozkazuje, aby se rychle daly přípravy k vojně na východ. — Tak se snažil Sorgo obě polovice epopoje spojit, ale dalo by se této jeho práci lecos vytýkat. Nehledíce k podivuhodé lehkosti a ulízenosti veršův Gunduličových, plynosti jeho jazyka, který teče sladčeji mléka a střídi jest zajisté v těchto dvou zpěvích Sorgových chyb nemalých. Předně odporuje osud Korevského očividně historii, která nás učí, že byl v žaláři uškrcen (Hammer IV. 577), a kdybychom básníkoví i to prominouti chtěli, přece se takováto vysokomyslnost Osmanova neshoduje ani s historickým ani s Gunduličovým charakterem sultána Osmana, ba strofa 74. v XIII. zpěvu patrně ukazuje, že Korevský zahynouti má. Právě taková, ne-li větší chyba spatřuje se v tom, že Sork. nechal Osmana propustit Sunčanici. Ani o tom v Sork. dvou zpěvích není sledu, že Gund. nechal dábly na svět vyjít, aby tam co možná největší neřáď způsobili. Proto mnohem lépe pojal ducha a Gunduličův (snad ani neprovedený) záměr Jan Mažuranić. Tenť zajisté zůstal věren historii i básni, a dal zahynouti Korevskému. Nestává se to sice v ten čas, jak vypravuje historie, leč i Gundulič byl by si musil takovouto úchyliku dovoliti; ale smrt Kor. je v děj tak vpletena, že se patrně ukazuje býti následkem té veliké hrozby pekelné, která je obsažena v XIII. zpěvu. Mažuranić nechal vystoupit Zlost ve způsobě i ve jméně Žárliivosti (Ljubomornost), která má zničit Kor. i Krunoslavu; mělť přitom před očima Tassa i jeho Armidu, tak jako i Gundulič, jehožto XIII. zpěv ukazuje patrně k IV. zpěvu Tassova *Jerusalem*. Dle Mažuraniće vystupuje Zlost v osobě mouřenína, který Ljubici, decii Rizvana baše, odhaluje tajemství, že osoba s Korevským zavřená není Uher nýbrž přestrojená Krunoslava. Ljubice zahoří žárlivostí i zničí oba milence ve vězení. Taktéž užil Mažuranić jiného ďábla, aby v postavě Hodžy na křivé cestě Osmana udržoval, při čemž použito toho, co Hammer (IV. 539) o snu Osmanovu vypravuje. V XV. zpěvu (dle Maž.) připomíná se polský mír a následek smrti Korevského se rozvádí. Kdy totiž Osman poroučí, aby Rizvan baše Korevského pustil, musí tento odhaliti smrt Korevského, s čímž opět souvisí zahynutí Ljubice a Rizvana samého — vše

to opět práce pekla, již Gund. v XIII. zpěvě připravil. I osvobození Sunčanice mnohem je lepší a věrohodnější; nestává se z velikomyslnosti anebo moudré mírnosti Osmanovy, čehož u Turkův nebývá, nýbrž z důvodův jiných. Prostého mouřenína srdce slítovalo se nad ubohou dívkou, ba může být, jak báseň napovídá, že to byl její bratr sám! (Soudice po Arkivu vyplnil mezeru v Gunduličově básni i Marin Zlatarić: jaké je ceny, jak proveden tento doplněk, nevíme). Již v předešlých stoletích a opět v našem byla otázka, jak dalece šetřil Gund. pravidel i zákonův umělého eposu. Známý učenému světu Appendini předeslal svému italskému překladu *Osmana* nějaký estheticko-literární úvod (Dubrovnik 1827), v němž tvrdí, že je *Osman* sestaven proti zákonu epopoje, přece však uznává, že vyniká i originalností i krasotami, jen že prý tu i tam mnoho se v něm opakuje a přehání. Úsudek opatrnější pronesl A. Tkalčević (Weber) v úvodu k druhému Záhřebskému vydání. Aby se dílo G., jsoucí do dnešního dne chloubou Jihoslovanův, jak náleží ocenilo, třeba dobře vzájemné postavení italské i jihoslovanské literatury vyšetřiti, aniž dovoleno dáti se voditi leccjakými jednostrannými náhledy a theoretickými zákony epopoje. Předmět pak je zajisté dobře zvolen a dobře proveden. O Tassovi směle můžeme říci po Schleglovi, že si zvolil vznešený předmět, jehož se pro velebnost zmocniti dokonale nemohl; o Gunduličovi naproti tomu budeme musiti vyznat, že se sice chopil předmětu nižšího, že však zmocnil se ho úplně. Diviti se jest, kterak Gund. se znal v historii; avšak tenkrát kvetl Dubrovnik nejvíce, a mimo Benátky vědělo se zde nejvíce o celém východě. O cestování Ali baše k Polákům historie ovšem nic neví, alespoň to Hammer jinak vypravuje (IV., p. 533); může být, že by se lecos našlo i u polských historikův, jako na př. v *Narratio legationis Zbaravianae et rerum apud Otthomanos anno 1622 gestarum conscripta a Samuele Kuszevicz* (Dantisci 1645). Popis té cesty u Gund. připomíná podobná místa v *Odyssei* i *Aeneidě*; historické znamenitosti jednotlivých míst s podivuhodnou krátkostí a trefností jsou vylíčeny, jenom ve IV. zpěvu zdá se vypočítávání míst, kde kdo a s kolikem vojska stál v bitvě, příliš zdlouhavým býti, což je podobno Homerovu katalogu v *Iliadě*. Dal-li se básník zavěsti prvním zpěvem Tassovým, tož zapomněl na veliký rozdíl mezi svým předmětem a předmětem básníka italského. Jinak říci dlužno, že se Turci v skutku velice rádi vychloubají. Líce Krunoslavu i Sokolici měl Gund. zajisté před očima Tassovu Erminii a Klorindu. Episody, jako na př. souboj Sokolice s Vladislavem, důstojně každého básníka, rovnají se nejlepšímu popisům Tassovým. Báseň Gund. má i tu přednost, že je hlediště její národní. Tassa nadchla idea křesťanství, Gunduliče křesťanství i slovanství; on nezapomínal honositi se slovanským básnictvím (III 16. 17—27). Neznáť on pouze historii dubrovnickou a polskou, nýbrž i děje ostatních slovanských plemen, zvláště pak dějiny slovanského jihu. Mecný duch básnický Gund. přešel i na jeho syna a vnuka; syn Janův Sigmund († 1682) byl správce republiky Dubr. Chváli jej, že byl dobrý básník; tak mezi jinými Cerva i Dolci. Zdalí a co se zachovalo od něho, neví se; připomíná se jedno Katullovo *epithalamium*. — Znamenitější je syn Sigmundův jménem Jan Šiškov Gundulić, jenž v básnictví nastoupil dráhu slavného děda svého. Po strašném zemětřesení roku 1667 bylť on, jak Appendini píše, jediný člověk, jenž pěstoval v Dubr. slovanské básnictví. Zdědil všechny přednosti a cnosti otce i děda svého, byl vyznamenán důstojnostmi všelikými a † 1721. Od něho máme následující

spisy: jednu idylu *Suze i tužbe Radmilove* (vydanou v *Kole* IX.) sestávající ze 7 menších zpěvů (pláčův); pastýř Radmio zpívá i pláče následkem milostné touhy, kterou jej trápí pastýřka Rakle. Tyto básně vynikají zvláštní něžností. V té krásné zpanilosti, jakouž verše jeho oplývají, jakoby se zrcadlil nesmrtelný duch dědův; jinak se velmi podobá Janu Bunići-Vučičevićovi. Dále složil *Sunčanici*, polotruchlivou hru v 5 dějstvích (v Dubrovnicce 1840). Divné je, že v bibl. dubrovnické u Kaznačiče připsuje se brzo Šiškov synovi (48. 82. 103), brzo zase samému Šiškovi (67, 86, 87, 100), kdežto jí Appendini ve svých *Notizie* ani neuvádí. Zdá se věru, že přece Janova. Tolikéž složil J. Šiškov *Othona*, tragedii v 3 dějstvích, kterouž představovali r. 1707 v Dubrovnicce. Dále *Radmio*, pastýřské drama (25, 35. 82 v bibl. Dubr.), o kterém křivě pochyboval Bogović. Mimo to nalézá se více milostných písní v rukopise. — S Gundulićem stojí nejenom po čase nýbrž i po duševní velikosti v blízkém spojení Junius Palmotić, nar. 1606 v Dubrovnicce z otce Jiřího a matky Uršuly Gradićové, kteří byli oba šlechtického rodu. Již co mladík vynikal pilností v naukách, ač jej nejvýše zajímalo básnictví. Málo je básníkův, kteří by byli naskrze básnickou povahou tak velice proniknuti jako Junij. Co jeho učitelové připomínají se v latině a rhetorice dva jesuité Kamil Gori (Gorac) a Ignác Tudisi; ve filosofii a občanském právě ujec jeho Michal Gradić, nevšedně vzdělaný muž a rozumný. Jej Junius nejraději poslouchal, kdy s velkou výmluvností a jasností vykládal všelicos z filosofie a historie. Postoupiv v letech jal se Junius vedle své básnické povahy nejdříve latinsky básnit, v čemž byl i ve školách cvičen. Leč brzo stala se s ním změna podobná, jakouž nám Horác o sobě vypravuje; uznal nemožnost úspěšného působení v latinském básnictví, byť jeho plody v tom směru se vychvalovaly sebe více, pročež se dal směle a úplně na skládání slovanské, v jakém si jeho příbuzný a starší současník Jan Gundulić velikou získal slávu. Odhodlal se jeho příkladu následovati. Vynikal pak Palmotić podivuhodnou lehkostí ve veršování, i může se proto plným právem nazvati ovidiánským básníkem. Jeho improvisatorský talent měl tenkrát krásnou příležitost, v Dubrovnicce na odiv se stavěti a proslaviti se. V Dubrovnicce totiž byl toho času nad míru vyvinut společenský život, berouc slovo to ve smyslu vyšším vzájemného pěstování zábavy a vzdělání duševního. Sestavovaly se spolky na základě pevných pravidel a zákonův, jimž se každý člen musil dokonale podrobovati, nejvíce pak měli za účel pěstování dramatické musy. Tomuto krásnému obyčejí, který v XV. a XVI. stol. zavládl nejen Itálií nýbrž i jejím nejbližším sousedem a duševním příbuzným, slovan. Dubrovníkem, připsovati sluší, že tak bujně rozkvěto v Dubr. umění dramatické. Měloť pak následky blahodějně, vzniklé z toho ušlechtilé závodění, které panovalo nejen mezi jednotlivými společnostmi, snažícími se vynikati co možná nejlepšími členy a co možná nejlepšími a nejnovějšími kusy, nýbrž i mezi jednotlivými básníky, z nichž jeden druhého hleděl překonati dokonalostí a umným vyvedením plodův. Nejprve tím získalo básnictví a literatura vůbec, dále i republika sama, kterou jakýsi ušlechtilý duch vyšší kultury pronikal, kde se smysl a interes pro všechno, co je krásné i dobré, probuzoval a udržovala duševní převaha, kterou slynul Dubrovník na slovanském i neslovanském jihu. V takových okolnostech dobře se hodil Palmotići zvláště dar jeho improvisační. Vypravuje se, že s nadobyčenou rychlostí a snadností skládal verše; tak když chtěli

něco nového představovati, ou nejdříve vymyslíl a promyslíl si předmět, který chtěl zpracovati, načež si vyhledal potřebný počet osob, z nichž každé ihned z hlavy diktoval její úlohu. Vedle tolikého daru přirozeného nešel docela nebezpečnosti, které podobné duchy zastihuje, že se zanedbávají a své vlohy patřičně nevzdělávají. Ačkoliv sice o něm pšíí, že nejen předmět, jakož řečeno, dříve dobře promyslíl, nýbrž i hotovou věc rád opravoval, jak jej vlastní anebo cizí náhled k tomu poňoukal, poslouchaje v těch věcech s oblibou rady příbuzného sobě Michala Gradiće a Štěpána Serafiniće Buniće: nicméně nejsou nepodstatny výčitky Matiaše Bana (*Dubrovnik* II p. 8), že tuze mnoho spoléhal na svou zběhlost a lehkost ve veršování, že nehledal, ba jaksi stranil se všeho toho, co vymáhá větší práci a duševní namáhání, a proto že nejraději hleděl působiti jemným šumotem medového potůčku, podřimuje rád mezi kvítím a zapomínaje na vyšší vzlet, jež ponechával druhým. Pravda, že i z něho vychází tu i onde jakýsi blesk, je to však jenom jiskřice, nejvíce jen fosforový plamének, který zplanuv zhasíná. Čemuž není se hrubě ani diviti, ješto tolik básni složil, že Appendini právem píše: „Kdyby se bylo všechno od něho zachovalo, zajisté by se mnohý nalezl, jenž by pochyboval, že je to vše od jednoho básníka.“ Palmotić byl naskrze dramatický básník: vedle dramatu bavil se také skládáním menších básní, které se v kole zpívaly; mezitím co společnost strofu po strofě po něm zpívala, sestavoval on vždy jinou napřed. Teprv v pozdějších letech navykl si větší a hlubší promyšlování předmětu. Stav se vážnějším odhodlal se všemohoucího Hospodina proslaviti velebným spisem, na zumení, mnoho-li je povinen děkovati za svůj dar básnický Bohem mu udělený. Je to spis, jenž dnešního dne slyne pod názvem *Kristiady*. Vedle něho složil také jiné menší písně druhu nábožného. Umřel 50 let stár r. 1657. Zachovalo se mnoho plodův jeho musy, ale mnoho jich tolikéž zahynulo. Co koliv zůstalo, skryvá se ještě z větší části v rukopisech, proto také nelze dnešního dne do podrobnosti o každém díle vyněsti soud (Maticce ilirská v *Záhřebě* chystá se k vydání spisův Palm.). a též chabrně jest proto vypočtení jeho spisů. Složil drama: *Aeneas* (v 5 dějstvích), jak otce svého navštívil v podzemí (předmět prý vzal hlavně z Virgila; v rukopise od Raičeviće v bohaté knihovně františkánské v Dubrovnicce; v *Arhiv*, V. 154; 84, kde se uvádí také jakés drama *Eneáš i Dido*; není-li to ostatně plod Jaketa Palmotiće, o němž níže); *Atalanta* (kde se chová ?); *Achill*, tragikomedie v třech dějstvích, jak Ulysses u Lykomedona mezi dívkami Achilla poznal (více rukopisův v Dubrovnicce; byla r. 1637 provozována); *Danica*, tragikomedie, totéž co *Ariodanto*, jen že básník proměnil jména; Ginevra se tu nazývá Danici a je dcera krále Ostoje; byla provozována od členův spolku „oslův“ r. 1644 (4 rukop. v Dubr. a jeden u Kukuljviće); *Alčina*, provoz. r. 1647, rukp. v Dubr. Také se uvádí drama *Achill i Alčina*, je-li to jiné drama? Je Alčina Alkmene anebo Alkyone? Ban Alčiny neuvádí a Ferić praví, že je z Torkvata Tassa. *Helena*, tragikomedie v 5 dějstvích, kterak Paris ji unesl; vydaná v Dubrovnicce 1839. Básník vzal látku z Ovida, dramatisování je způsobu tehdejší běžného s prologem i chorem. *Zápas Ajanta i Ulyssa* o zbraň Achillovu, představováno v Dub. od spolku „oslův“ r. 1639 (více rukopisův v Dub. a u Kukulj.); vyjde v *Záhřebě* co nevidět. Všechny tyto kusy jsou obsahu mythologicko-řeckého; tolikéž soudice po názvech jsou cizinské následující: *Isipile*, *Armida* (po Tassu? rukopis u Kukuljviće); *Gomnaida* (? u Kukulj.); *Rinaldo* (po Tassu, 16. zpěv;

kde rukopis?); *Ariodanto* (podle *Orlando furioso*, jen že dějiště přeloženo do Bosny; kde rukopis?); *Edip tyran* po Sofoklovi (kde?); *Kolumbo* (? v Dubrovnické ruk.). Z latinského jazyka přeložil *Suevii* od Alex. Donata z Říma (ztraceno). Vážnější jsou (zdali s hlediště uměleckého říci se ještě nemůže) dramata naskrze původní (soudíce po tytulu) a týkající se vlastní otčiny básníkův. Jsou to *Pavlimir* (jakýs polomythologický král, jenž prý z Říma, kamž utekl děd jeho Radoslav, s velikou slávou vrátil se do Dalmácie, při které příležitosti Dubrovčané jej prosili, aby místo nového města, jež chtěl vystavěti, zvelebil jim Dubrovnik; viz dějiny Dubr. od Pučiče; Appendix I. 75). Básník následoval popa Dukljan-ského. Kus byl provozován 22. února 1637 od spolku „otiosorum.“ Dále *Captislava*, kde slaví památku Epidaura aneb Dubrovnicka Starého (po slovanskú Captat); provozováno 1692 od spolku „zmatených“ (oba kusy ve více rukop. v Dubr. a u Kukulj.). Ještě se připomínají *Biserica i Raklica* (Kukulj.), zdali jsou to dramata? Snad je Raklice práce Jana Šiškovy Gunduliče? Čte se také o jakémsi *Očítovance*; co by to bylo? Z Palm. básní jiných známy jsou světu *zpěvy o sv. Kateřině ze Sieny*; tu se opěvuje horoucí láska a vzdychání svatě dívky té za Ježíšem. Schází tu vzdor mnohým okrasám vyšší vzlet, pročez nemůže se rovnati k podobným výtvorům Gun. *Pjesan Spasova* podobna je poněkud Gund. básni o velebnosti božské. Kromě toho nalézá se (v *Dubrovniku II.*) několik překladův křesťanských hymnů z latinského jazyka. Svým obsahem, byť i ne výhradně cenou básnickou, zajímá báseň *Hlas (Dubrovnik II.)*, která dokazuje, kterak v Dubrovnické tehdejší cit slovanského uvědomění živě v srdci každého Dubrovčana plápolal. Většina skládání Palm. sestává dílem z překladův, dílem z plodův sestavených po vzorech tehdejších známých řecko-římských aneb italských; taktéž mají se věci ohledně spisu Palm., jemuž on přikládal největší vážnost, ani *Kristiádu* nesložil samosta tně, nýbrž raději položil za základ latinskou *Kristiádu* od Hieronyma Vidy. Ten byl svého času jeden z nejslavnějších básníkův latinských v Kremoně (1490), a na žádost papeže Lva a Klementa VII. sestavil a vydal 1535 svou *Kristiádu* v 6 zpěvích. Látku spracoval Palm. v 24 zpěvích, což nám nejlépe dokazuje, v jakém smyslu se má u Palm. a jiných starých básníkův dalm. bráti slovo překlad. Vzal si pak Palm. dílo Vidovo za základ, čerpaje odtud hlavně materiální část t. j. historická data, aby jich nemusel z daleka z lecjakých knih shledávat. Po úvodě, v němž vyzývá ducha svatého, začíná Palm. své skládání tím, jak se spasitel vrací z Fenicie do Jerusálema předpovídaje apoštolům svá muka. Pak se ubírá Ježíš k Zachariáši na hod. Slyše o Lazarovi jde, aby jej vzkřísil. Mezitím svolává Satanáš radu v pekle, jakby se měla moc pekelná ochrániti (I). Magdalenu pobádá spasitel k pokání, vzkřísuje Lazara i vchází slavně do Jerusálema (II). Tu vyhání prodavače i kupce z chrámu, předpovídá, že se chrám zbojí (III); Zuzaně odpouští hříchy, jde na Tábor a modlí se k otci, jenž odhaluje moc budoucí křesťanské víry. Nebesa se otvírají a slyšán jest hlas boží (IV). Židovské hlavy shromažďují se k poradě, kde Jidáš slibuje zraditi spasitele (V). Na velikonoce síla národu hrne se do Jerus., jednotlivá plémena se vypočítávají (VI); poslední večere Páně (VII). Ježíš trvá na modlitbách, a vojáci s Jidášem přicházejí a zatýkají jej, načez jej vedou k soudu (VIII). Matka Jež. slyší co se děje se synem, a s Josefem jde prosit zaň. Vypravování Josefa o zaslíbení Marie jde až do XII. zpěvu. Pak líčí Jan apoštol k rozkazu Pilátovu tajemství spa-

sitelova učení (do konce XVI). V XVII. a XVIII. opisují se muka spas.; v XIX. vypravuje se, jak vstoupil Hospodin na nejvyšší stupeň rajského dvoru, dívaje se odtud co činí židé s jeho synem. Přítomní andělé bouří se a chtějí spasitele pomstiti, takže Hospodin jedva je na uzdě udrží (srov. větry u Virgila), Marie stojí pod křížem a Ježíš umírá (XX), vstoupení do předpekli (XXI), vstání z hrobu spasitelova a zjevení se apoštolům (XXII), vstoupení do nebe (XXIII), přijetí ducha svatého a rozejití se apoštolův po světě (XXIV). Vidno, že bez všeliké umělosti vypravuje se prostě po pořádku všechno, vyjma episu du v XIX. zpěvu, která však nevyniká náležitou vznešeností, jak by toho idea sama vymáhala. Vypravování Josefovo i Janovo je rozvláčné nestojíc s ostatními částmi v náležitém poměru, aniž má opísování té dokonalosti, jako u Gunduliče. Nejlepší částí téhož díla je stilistika t. j. pravidelnost jazyka a veršův, jen že přece nedostihuje ani uhlazenosti ani vlnatosti Gunduličovy. Po prvníkrate vyšla *Kristiáda* v Římě 1670, pak v Záhřebě 1852, budínské vydání od 1835 je prazkažené. Vydání římskému přidán život Palm. od Štěpána Gradiče, jenž také zvláště vyšel pod názvem *De vita, ingenio et studiis Junii Palmotae*. — Z rodiny Palmotičovy máme ještě dva básníky z jedné a téže doby: bratra Juniova Jiřího, o němž se píše, že byl básník dobrý a hbitý; od něho se prý zachovala báseň *Galatea* a jedna *popěvka*, v níž nymfa Ero pláče nad mrtvolou Leandrovou (tak Appendixi; kde rukopis?). Tentýž bratr věnoval *Kristiádu* kardin. Barberinimu, tolikéž jest od něho jeden slov. epigram na Junia. Druhý příbuzný Palm. je Jaketa Palmotić (Dionorić) již z téže rodiny, leč bližších zpráv se nedostává. Čas, jenž Jaketovi zbýval v důležité jeho státnické službě (byl vyslancem v Cařihradě, v Římě u papeže Alexandra), věnoval básnickému umění. Jmenovitě jej chválí pro zásluhy, které si zjednal při nešťastné katastrofě, která potkala velikým zemětřesením Dubrovnik. Umřel 1680. Od něho zachovala se jedna báseň (snad epos) v XX. zpěvích pod názvem *Dubrovnik ponovljen* (více rukopisův v Dubr.) a tragédie *Didó* taktéž v Dubrovnické. Není ani jedno ani druhé vydáno a proto úsudek nemožný. — Po boku Gund. i Palm. postaviti sluší co třetího v kruhu nejslavnějších dubr. básníkův současných J a n a Buniče Vučićeviče. O jeho životě víme málo, jenom že † 1658; otec se zval Saro (Serafin). Básník sám zůstavil dva syny, oba známé básníky. Chválí jej, že byl člověk moudrý, že rozšafně spravoval republiku, že Palmotić rád se ho tázával o radu — vesměs krásné to přednosti, ku kterým se řadí ještě krásný jeho talent básnický, o němž důkazův cizích hledati netřeba, ješto postačují zachované do dnes básně jeho. Vyjma *Mandalienu pokornici* (která byla vytištěna nejdříve v Jakyně 1630 a pak ještě třikráte) složil milostných písní přes 60, pak 15 nábožných, 3 „poslanice“ a 4 eklogy (vydal Pucić v *Dubrovnické, I.*). Možná, že je toho více v rukopisech, tak se na př. ještě uvádí *píseň o mukách Ježíšových*. Ostatně lze ho dostatečně oceniti již z toho, co doposud na světlo vydáno bylo; tu pak střizlivý soudce nejen velikou cenu klásti bude na jeho skládání, nýbrž i mnohé (není jich málo) z jeho milostných a nábožných básní připočte zajisté k nejdokonalejším plodům veškeré dubrov.-dalmatské literatury. Básník se šťastně vyhnul všelikému přehánění, v něž uběhli starší skladatelé, jako Minčetić i Držić; láska jeho je horoucí i prudká, ale nezabíhá v unavující hořekování; jest sice unášen vlnami své milé, ale neupadá v manýru Ovidovu; veliká citlivost, která se zrcadlí v jeho písních, nezdá

se býti umělo jako u Ranjiny, nýbrž nepostředným výrazem láskou přeplněného srdce; myšlenky své zná krásně zahaliti v lehou formu, která je uhlazena, ale není bez jádra. V nábožných písních vidí se patrně nevšední vzlet, jenž se shoduje s předmětem, i jakási filosofická vážnost, kterou mírní nezvratná důvěra v spravedlivost Všemohoucího. Nejslabší budou asi idyly, čímž ovšem básník méně je vineu nežli druh básnictví sám. Jeho syn Nikića (Mikuláš) byl také básníkem, ale otce svého nedostihl, za to však se proslavil tím více obětováním sebe samého pro vlast, umřel ve vězení tureckém v Silistrii 1678, a vděční Dubrovčané oslavili jeho památku epigramem v radnici veliké rady. Napsal *Herodiadu* ve třech zpěvích (usmrcení Jana Křtitele), která se v Dubrovnicích v rukopise chová, pak při příležitosti, když bylo v Dub. veliké zemětřesení, *Město Dubrovnik* (vyšlo tiskem v Jakýně 1667 a opět v Záhřebské Danici 1841), pak *Fenice* (rukopis u Kukuljeviće). † 1721 v 88. roce svého věku. Od Sery, druhého syna J. Bunićova zachovaly se písně nábožné (v *Arhiv V.*). Jinak je znám co latinský spisovatel *De origine et incremento urbis Ragusinae* (pod tím titulem vydal jeho práci i Štěpána Gradiće Antonín Sorigo; Dubr. 1790) pak *Praxis judiciaria juxta stilum curiae Ragusanae*. Třetí syn Jan Bunić, jenž † 1712, byl taktéž básníkem, ale rozuměl i hudbě a zpěvu, a vynikal veselou povahou i uhlazeným chováním. Ve sporu mezi dubrov. dominikány a arcibiskupem Ondřejem de Robertis jal se horlivě brániti dominikány, a získal si jméno veliké učenou apologií svou. Byl členem akademie otiosorum, která mu uložila, aby zároveň s Janem Alethis i Jiřím Mattei sestavil „slovník“ slovník (*Arhiv V.*). Přeložil některé komedie z francouzského a více menších ital. básní, mezi nimiž překlad *Miserere* se chválí. Tolikéž se uvádí, že něco z Martiala přeložil (*Arhiv*). — Máme ještě množství básníkův ze XVII. stol. v Dubrovnicích, kde již v polovici XVI. století slovanské musy stan svůj rozbily, leč byt se byl i později ten neb onen povznesl nad hladinu duševní prostřednosti (a to je u básníkův trochu více nežli nic) — na př. Gjorgjić, nicméně sluší vyznati pravdu vůbec, třeba byla nemilá, že cokoliv po triumvirátu nesmrtelném, po Gundulićovi, Palmotićovi a Bunićovi přišlo, vše již nese na sobě patrně známky hynoucího básnictví. Pravda ovšem, že politický stav ostatní Dalmácie ani z daleka nebyl přízniv vývinu literárnímu: jho zajisté benátské, pod kterým úpěli všichni, nevybízel duchy k činnosti, nýbrž dusilo je a odvracelo od poesie, jedině že se při blahém ohništi dubrovnickém mohli jaksi ohřívati. —

Z nedubrovnických básníkův vynikl Jan Kanavelić. Narodil se na počátku XVII. stol. na Krčole. Nabyv doma prvního vzdělání vydal se do světa, i přišel též do Dubrovnicka, kde si zalíbil slov. básnictví tak velice, že si předevzal, ani od jednoho ani od druhého nevdáliti se. Oženiv se s Dubrovčanou Kateřinou Anticinou vstoupil v těsnější ještě spolek se šlechtickými rodinami tamnějšími. Tu větší díl života svého ztrávil, † 1600. Jeho činnost lit. byla velmi plodná; mezi jeho spisy vynikají některé krásou uměleckou. Přeložil dílem, dílem složil původně několik dramát; tak přeložil *Il pastor fido* od Guarina, kterýž kus provozován od spolku „nedobytných“ v Dub. 1684; *Muka Gospodinova* je tragedie původní, věnována bratřím Bunićům a provozována na Krčole 1663. Tragický osud, jenž Dubrovnik potkal strašným zemětřesením, opěvoval i on, dle Appendiniho lépe nežli Nik. Bunić anebo Bart. Bettera. Báseň ta byla zároveň s Bunićovou v Jakýně tištěna

1667, a 1843 v *Danici*. Ji je příbuzna druhá *Dubrovnik oslobodjen od harača* r. 1685 (tisk. v *Zori Dal.* 1846). Mezi menšími básněmi chválí se obzvláště jedna *Ljubav obraćena u omrazu* (*L'amore convertito in odio*). Od něho asi pochází *Trstenko pastir a život Jobov* (či *Tobije?*); pak přeložil z Fulvia Testia z ital. několik básní, též složil báseň k oslavě osvobození Vídně, v níž zvláště Soběského velebí. Dále *Život sv. Jana biskupa Trogirského*, epos v 24 zpěvích, vydaný Strossmayrem v Osěku 1858; předmět je „válka Uberského krále Kolomana v Dalm. 1105 a divotvorné působení sv. Jana v čase té vojny“ (látka ze života sv. Jana, sepsaného r. 1203 od Treguana, arcidiakona Trogirského). Jest to křesťanský epos i po předmětu i po nábožném duchu básníkovu, nicméně je příliš rozvláčný a má předlouhé epizódy; v jednotlivém nalézají se překrásné věci. † 1690. — Vedle Kanaveliće postaviti sluší Zadrana Jirřiho Barakoviće (1548—1628), jenž v 13 zpěvích složil *Vilu Sloviniku*; zasluluje chválu více pro jadrnost slohu a ohebnost veršův, nežli pro uměleckou dokonalost. Spis vydán v XVII. stol. třikráte. Dále složil *Gjarula*, a ještě se od něho uvádí *Draga, rabška pastirica* (idyly?). Jeho vrstevník byl Bernardo Karunarutić ze Zadru (1553—1600), jenž sepsal čakavsky báseň o *Vzetí města Sigetu*, věnovanou Jiř. Zrinjskému, a báseň o lásce *Pyrama a Thisby*. V Bráči se nar. Jan Ivanišević (1608—1665), člověk velmi učený, kanovník na Hvara; od něho máme: *Kita cvitja razlikoga*, (v Ben. 1642 a 1703), pak menší básně obsahu z větší části morálního, ale ceny vysoké. Jakov Armalošić ze Šibenika sepsal *Stava ženska*, báseň na obranu žen proti Ivaniševići, nar. čakavským (r. 1643). O něco později žil Jarolim Kavanjin (1640—1714) rodem ze Splita, básník, jako výše dotčení vesmés, ceny prostřední, leč zajímá nás pro některé jiné okolnosti způsobu, více zevnějšího. Armalošić byl člověk velmi vzdělaný; v mladosti slyul co právník, a v stáří, když mu děti dílem pomřely, dílem se provdaly a on zůstal osamělý, věnoval se vědám, spojuje s láskou k nim i lásku k vlasti, kteréž chtěl být na všecken způsob ku prospěchu. Uvážiti jest jeho morální sílu tam, kde se vidí dobrá jeho vůle v neshodě se silami duševními; bylť on stařec velmi pilný, v čemž jej nesmírná láska k národu utvrzovala, a složil básně 30 velikých zpěvův, 5443 strof a 32.658 veršův! Při tak velkém díle nemohl býti ani titul krátký: *Povist vangelska bogatoga a nesrećna epulovna i ubogoga a čestita Lazara* atd. Jedna pak kořist z jeho spisů bude se moci dlouho čerpati — bohatví jazyka, zvláště pak hojnost jednotlivých výrazův. V tomtéž Splitě byl kanovníkem Jan Dražić, jenž složil *Lipost duše* v 10 zpěvích, pak báseň *Molitva principa Eugenia od Sabaudie* (r. 1715 v Praze vydaná); tolikéž *Proslavljenje sv. Dujma* — vše tudíž morálního nábožného obsahu. Škoda, že podobných veselých básní, jako je Jegjupka i Dervišada, více se nezachovalo, alespoň málo je jich známo. Vlaho Squadri byl humorista, ale o něm málo víme. Byl kněz na ostrově Kalamotě na konci XVII. stol. Od něho se v Dubrovnicích v rukopise chová: *Maćuš i Cavalice pripověst Koločepska*; pak *Koločepske nevestice*; *Cvieve pramaljeća*, a ještě jedna báseň, druhu vesmés žertovného. —

Vypočetšim nejhlavnější básníky nedubrovnické, vrátit jest se nám opět do Dubrovnicka, kdežto nalézáme nepřetrženou řadu veršovcův, ale málo básníkův. V jejich plodech, pokud se zachovaly a nám vůbec známy jsou, vidíme jeden a tentýž úkaz: každý je nadšen nesmrtelnou slávou a krásou nevyrovnanou výborného Gunduliće, každý by rád také

něco složil, ale náhoda chtěla, že bylo vůle více nežli darův! K tomu ještě přidružily se následky strašného pro Dubrovnik zeměřesení. Nesmí se ani na duševní srovnání Itálie a Dalmácie zapomenout. Chorv. zajisté k velikým jsou díky Italii zavázáni, ne sice proto, že jim poslala krutého lva benátského, jenž veliký díl Dalmácie do pout uvrhl, nýbrž že ze svobodného obcování a neustálého přechodu věd a umění z Itálie do Dalmácie a naopak vyvinula se taková duševní srovnání mezi oběma zeměma, že každý veliká idea Itálie pouštěla v Dalmácii kořeny své, každý hlas básnictví ital. ozýval se také v srdci dalmat. Slovana. Proto je průběh dalmatsko-dubrovnické literatury zcela analogický životu italským. písemnictví: následek jeho vývinu v XIV. i XV. stol. byli první básníci dalmatští v XV. stol., věk Tassův zrodil věk Gunduličův, a za klesání literatury ital. v XVII. stol. následovalo padání i slabost chorvátské literatury v Dalmácii. Připomenouti pak sluší nejdříve Vladislava Menčetiće, šlechtice i radu dubrovnického senátu. Máme od něho *Trublja slovinska*, kterou 1663 k oslavě Petra Zriňského napsal (tisk v Jakýně 1665). Více chválí se jeho bukolické básně *Zorka i Radonja*. Psal také milostné básně, pak *básn. list* Mikuláši Restiči; drama *Justina* není dokončeno. V tomtéž čase žil i Jan Gučetić. Dvanácte let byl v řádě jezuitském, pak se vrátil domů co muž vzdělaný a zkušený v duchovních i světských věcech a velký milovník poesie. Zabýval se nejen slovanskou nýbrž i latinskou a ital. poesíí. Tak složil nejdříve latinsky tragikomedii *Jo*, kterouž přeložil sám na jazyk „dubrovački“ a věnoval Štěp. Gradičići. Také přeložil latinskou tragedii učitele svého v bohosloví jesuity Gjatina; Kaznačić píše, že se toho od něho nalézá více v Dubrovnice. Jeho otec byl nepochybně Jarolim Rafael Gučetić, od něhož máme modlicí knihy a nábožné básně († 1639). Jan Gučetić zahynul při zeměřesení v Dubrovnice, což mělo za následek, že i matka jeho žalostí zemřela. Bartoloměj Bettera byl měšťtín dubr., jenž vzdor kupcovství nepřestal se zabývat literaturou. Byl povitý muž a svou vlast miloval velice, což nejlépe osvědčil při zeměřesení, staraje se o obecné dobro neméně, jakož i o jednotlivé spoluměšťtany. † 1712. Předmět jedné básně jeho bylo právě ono zeměřesení (v Jakýně 1667); mimo to přeložil *Oronta iz Cypra spievanje* (z ital.); sps. *Čutjenja bogoljubna*; něco se nalézá ještě v rukopise. Z Bettererovy rodiny zasluhuje povšimnutí jeho dvě dcery, z nichž jedna vzala si slavného matematika Boskoviće a druhá, Marie, skládala básně slov., z nichž byly nejvíce známy básně morálního a nábožného obsahu. Co matematik proslavil se více nežli co básník Pucić-Soltanić, ze šlechtické rodiny, která pocházela z Kotora. Vpravují, že několik dní před zeměřesením onemocněl a pak zcela zřejmě prorokoval, jaké neštěstí město potká, těše se tím, že snad dříve umře nežli se tak stane. Připisovali to jeho vědomostem fysikálně-mathematickým. Co učenci známa mu byla i lat. i ital. literatura zkoušel se básnický v obou jazycích těchto. Z chorv. básní zachovala se od něho drama *Olinto i Sofronia* (podle II. zp. Tassova *Jeruzalema*), pak *Ljubica* a ještě jedno drama. V *Sofronii* jsou prý charaktery dobře provedeny, a předmět sám musil se velice líbit. Jinak počítají Soltaniće k těm básníkům, kteří vedle Gunduliče, Palmotiće a t. d. nejvíce přispěli k zdokonalení divadla dubrov. Gundulić i Palmotić považováni od něho za vzory. Téhož času složil Antonín Sasi, pro divadlo dubr. přes sto komedií které se ztratily uvádějí se od něho jenom některé básně v rukopisu. — I Pa-

skoje Primović-Latinić, současník Gunduličův., psal dramatické hry; † 1646. Již r. 1617 vydal v Benátkách tragikomedii *Euridice*; kromě toho jest od něho v rukopise více básní nábožných a žertovných, jako: *Saviet Tripete Kotoranina Korčulanom i ovieh odgovor*, pak *Dvogovor Korčulanina i Dubrovčanina*. V básni o *Kotoru* střídá se vždy verš latinský s chorvátským. Připomíná se ještě starší jeden Mikuláš Primović († 1580, 1585?) co básník. Okolo polovice XVII. stol. sepsali Antonín Kastravić *Stihovi suprot svjetovnoj ljubavi* a A. Krivonosić drama *Sud Paridov*. Na konci XVII. stol. žili v Dubrovnice Jiří Rastić a Jakub Nataliće; onen byl také co historik znám; od něho jsou v Dubrovnice v rukop. *Mislji ljuvene*, a v Kukuljevićově sbírce jedna básně; † 1735. Petr Bogušinović mohl by se zvatí chorvátským Hans Sachsem, kdyby byl míval dar básnický; bylť on původně holič a potom „kancelár“ (notář) na ostrově Lagosti. Složil *Beča grada okruženje od Kara Mehmeta i Kara Mustafe* (Líneč 1684, Pádova 1685, Benátky 1705); mimo to vydal několik modlit. kněh. Štěpán Gjorgjević, Jan Lulić, Fr. Getaldić, Š. Vitašović málo jsou známi. —

B. Doba přechodní od konce XVII. stol. až do Obradoviće u Srbův a Gaje u Chorvátův.

Na konci XVII. stol. počala klesati literatura dalmatská. Proto se XVIII. století značně liší od předešlého, v němž se pozoruje pokrok, v němž reakce. Pokrok stal se tak dalece, že se domácí literatura počala šířiti a většího pole dodělávati; vidí se patrně, kterak postupuje od jihu k severu, z Dalmácie do Slavonie; tato zaplesala, kdy panství litého Turka nad ní přestalo. Druhý pokrok záleží v tom, že vážnost národního jazyka vždy víc a více byla ceněna, a přiznáváno mu právo, které mu přináleží; shledána potřeba, že nesluší v něm pouze básnit nýbrž i mluvit a sice v prose i ve vědeckém směru. Až dotud byl totiž obyčej, kterého se nemohli ani nejvlastenečtější mužové zprostit, že sluší básnit slovanský, ale v prose že se má užívat latinského neb ital. jazyka, vyjma modlicí knihy. Proto křivě by bylo, kdyby chtěl někdo obraz jihosl. literatury nakresliti, a nebral by žádného zřetel na druhou polovici života mezi Jihoslovany, na kulturu latinsko-italskou. To vše počínalo se poněkud měnit v XVIII. stol., ač bylo ještě daleko k pravému cíli. Na druhé straně ztratila literatura velmi mnoho své intenzivnosti; není více takových básníkův, jako byli dříve Gundulić, Palmotić i Bunić, ba ani jich není tolik co v XVII. stol. Proto se veškeré stol. XVIII., vyjme-li jeho počátek s Gjorgjićem v Dubrovnice a probuzení Srbského národa od Dositeje Obradoviće, vhodně nazvatí může věkem přechodním, v kterém chorvátsko-srbská literat. putovala po slovanském jihu, nemajíc nikde pevného středu; byl to věk kolísání, věk zastaralé mělkosti a mladické slabosti; v němž to, co od předešlých časův zděděno bylo, včihledě hynulo, nové pak zásady ještě vyvinuty nebyly, ležice spíše ještě v prvních zárodcích. — Na samém počátku nalézáme Ignáce Gjorgjiće; nar. v Dubr. 1675 od otce Bernarda i matky Fr. Zlatarićové. Dali mu na křtu jméno Mikuláš. Jeho přirozená živost, bystrý duch a podivuhodná paměť jasně na odív vyšly již v prvních letech školních. Učil se u jesuitův gram. i rhetor.; ve filologii byl mu učitelem Luka Kordić, rodem Hercegovec z Mostara. Jeho naskrze básnická povaha vedla jej k pilnému čtení staroklasické i nové t. j. ital.

literatury; jedva pak studia odbyl, již svědčily jeho latinské i slovanské básnické plody o tom, jakou kořist těžil z učení svého, jakou si byl uhlazenost formálnou navykl. Tenkrát skládal pouze milostné a satirické básně, v kterémžto ohledu jej snad tu i onde horoucí cit mladický příliš daleko zanesl; alespoň potkal se s mnohými protivníky, kteří se způsobem básnění jeho nebyli spokojeni. I z jiných příčin ještě oblíbil si samotu (snad i z nešťastné lásky), pročež vstoupil 22 let star do řehole jesuitův v Římě, kdež se beztoho víc než rok již nalézal. Probuditi se musila v něm láska k vědám, které toho času jeho řád obzvláště pěstoval, ba sám věčný Řím se svými upomínkami a památkami působil nepochybně silně na jeho ducha. Na znamení, že jeho vědomosti se uznávají, poslali jej do Askoli za učitele retoriky. Tam držel latinskou řeč, kterou Jan Sascius r. 1704 v Maceratě tiskem vydal; vůbec zalíbili si jej měšťané, o čemž svědčí jedna sbírka sonetův na jeho slávu složených. Po 7 letech opustil řád; příčina se nezná, to však je jisté, že to učinil sotva pro slabé zdraví. Vrátil se domů žil nějaký čas co světský kněz, leč dle pravidel řádu, r. však 1706, 31 let star, vstoupil do řádu benediktinského na ostrově Mljetu pod jménem Ignáce, přijat od opata Bernarda Sorgia; tu se stal později opatem. Ač zajisté nikdy na vykonávání povinností svých nezapomínal, nicméně získati si uměl přece tolik času, že se mohl věnovat různým druhům lidských vědomostí s krásným prospěchem. Byl znám co dobrý bohoslovec i filosof, takže z daleké Italie vstupovali učenci s ním v korespondenci, o čemž svědčí jeho latinské i ital. rozpravy obsahu theologického. Navštívil pak na nějaký čas Itálii a to hlavně Neapel, kde se bavil v musejních knihovnách a jiných učených sbírkách, obcuje mnoho s učenými muži. Povídá se, že se tam proto odebral, poněvadž se v jeho domově strhla hádka mezi republikou a opatstvím stran některých výsad, při čemž básník bránil práva opatství. Na to prý jej vláda dubrovnická vyhnala, později vrátil se však zase prostednictvím papežovým. Tu již pouze pro vědy a zvláště pro musy ke slávě své vlasti a slovanské literatury. Ještě však několikrát odebral se ve vědeckých záležitostech do Italie, do Benátek i do Padovy. Jeho neunavená činnost zkazila mu naposled i zdraví, náhlá smrt jej zachvátila v domě jeho přítele biskupa Sigismunda Tudisi (21. ledna 1737). V Gjorgjičově životě mohou se vhodně tři doby rozeznávat, každá byla jiného způsobu, což opět mělo vliv na jeho spisovatelské působení. Od počátku do 22. roku vidíme jej co mladíka plna horoucí živosti a nepředložené lehkomyšlnosti, krásně obdařeného a vtípného, nakloněného lásce a poesii. V tuto dobu padají jeho milostné písně, které pod jeho křestným jménem známy byly co *Písně Mikuláše Brnje di Giorgi, šlechtice dubrov.* O nich mluví sám v předmluvě později k *Mandaljeně* vydané takto: „Připojil jsem k *vzdechům* (*Mandaljeny*) také některé písničky, z nichž větší díl složil jsem již v mládí. Jsou, jak dobře vím, málo dobré.... Složil jsem jich od dětinství více, ale když jsem šel do Říma, spálil jsem je co věci malé ceny, kolik jsem jich měl při ruce, ale nezníčil jsem je vesměs, neboť mnohé jsou v cizích rukou zachovaly se, jmenovitě ty, které jsou obsahu milostného a světského, prázdnného nadšení; na mou žalost obíhají takové mezi obecnostem ve sbírku sestavené od jiných....“ Z toho se vidí, že sbírku rukopisnou někdo z mladších přátel Gjorgjičových sestavil; Mažuranić myslí, že Matiaš Gradić, poněvadž jeden z hlavních rukopisův je psán jeho ru-

kou, dle něhož upraveno bylo také úplné vydání Gjorgjičových *různých písní* (v Záhřebě 1855 u Gaje). Mnohé, které tištěny nejsou, nalézají se ještě v klášterní knihovně v Dubrovnicce v rukopise; velká je pak škoda, že v Záhřebském vydání nenalézá se básně *Marunko* anebo *pjesan vrh jednoga Mletčanina* (z Mlěta ostrova) *zatravljena u ljubavi* (tištěna v Dubr. 1849. Je-li ta básně totožná s jinou, která se uvádí pod titulem *suze Marunkove?*). Tyto *rozličné básně* Gjorgjičovy sestávají: z milostných, v kterých s velkým zápalem a vlnou zaníceností pje o lásce, chvále krásu své milenky a její tělesné i duševní přednosti a kocháje se v slastech užívané milosti atd.; dále ze svatebních (*pirnih*), které vynikají neobyčejným vtípem; z několika popěvek a z několika milostných elegií; pak jsou tam *rozkovori pastirski*, epithalamie atd. Mohla by se těmto básním vytknouti jedna chyba — oplývají totiž přílišnou něžností. Mimo to máme od něho více morálních a nábožných básní, které dílem již byl v první době svého básnění sestavil, dílem teprv později. Takové básně připojil k své *Mandaljeně*, když ji vydal tiskem r. 1728. Zajisté přináležejí mladší jeho době různé překlady, jako několik bájek z řeckého Galria, pak několik jiných menších básní z lat. a ital. jazyka, a nejposledně první zpěv Virgilovy *Aeneidy* (překlad velmi svobodný, v němž nehledíno ani na přísné vyjádření myšlének, neřkuli na metrum), první knihu Ovidiových *metamorfoz* a heroida o Leandru. Tyto dvě poslední věci přepracoval Gjorgjić pouze z písemní pozůstalosti básníka Šimuna Zlatariće, jakož sám povídá ve věnovací předmluvě M. Zlatarići, vnuku Šimonovu. K prvním plodům jeho musy dlužno také připočísti zlomek tragedie *Judila*, jenž má však menší cenu. Zralejšímu věku svému připisuje sám básník *Saltjer slovinški* (žaltář), pravě že jej složil proto, aby zaplatil dluh, ježž je povinen své slovinšce vlasti. Věnován je Marinu Zlatarići. Píše v předmluvě: *o utinam nostrates dociti viri meis vestigijs insistant, ut nativo sermone altiora studia ac scientias pertractando aditum Illyricianae dialecto in literatorum republicam patefaciant* — slova to, která by i v XIX. stol. ke cti sloužila. Další polnítko k sestavení žaltáře slov. byla, aby ti, kteří každý den čtou žalmy, jmenovitě pak řeholnice, věděli a rozuměli, co zpívají a se modlí, konečně aby tím způsobem napravil chybu svou, že skládal dříve ve svém mládí písně prázdnné a rozkošné. Z toho se již vidí jasně, že spis ten pozdějšímu věku básníkovu přináležeti musí; vyšel v Benátkách, neznámo zdali již roku 1724, či snad teprv 1729 prvníkrát? pak v Záhřebě 1851. I tento překlad je podoben všem jiným dubr. spisovatelův, jeť spíše působu starořímské interpretace, neboť se neváže přísně na original, jak sám básník povídá, pravě: „nedbal jsem mnoho, abych přeložil slovo za slovem atd.“ Hlavní jeho snaha byla, aby dostihl vzletu myšlének svatého pěvce a ne aby pouhá slova překládal, proto na zvláštní způsob volil brzo ty brzo jiné verše, jenže vždy lepší a dokonalejší. K žaltáři přidal v próse psaný život slavného proroka i krále Davida s tím úmyslem, aby laikové snáze rozuměli co čtou. V stejném čase, ne-li dříve, složil *Uzdasi* (vzdechy) *Mandaljene* v 8 zpěvech a šestiřádkových strofách, věnovane dílo arcibiskupovi Zadarskému Vinc. Zmajevići. Zajímavé je čísti předmluvu jeho k tomuto spisu, hlavně jak se brání proti slyšeným výčtkám, že je dílo nepřirozeného druhu, ješto prý Magdalena nemohla vzdychat na tak umělý a strojený způsob. To co básník odpovídá, není dostatečné, ačkoliv je pravda, že básník, opisuje bolest i žalost, nesmí se

pouze toho držeti, jak kdo vzdychá a vlasy si s hlavy trhá; nicméně i to je pravda, že zde básník osvědčil celou svou umělost v opisování a líčení něžných myšlének a citův, jen že na místě nepravém a v nečas. Ani básníkova obrana, proč v druhém zpěvě vypočetl celý rejstřík Magdaleniných hříčkův, neuspokojuje. V tomto již spise, vydaném 1728 v Benátkách, zmiňuje se o žalťáři co o díle již hotovém (leč netištěném), tolikéž i o nejznamenitějším svém prosaickém spisu *Život prebřaženoga čačka Benedikta* (vyšel v Dubr. teprv 1784). V tomto spise nalézá se mimo samu věc týkající se života dotčeného svatého plno obecných míst o stavu Evropy a křesťanstva onoho času, což svědčí o dobré znalosti dějin; sloh je také velmi krásný. (Viz *Zora Dalm. II.*) Také máme od něho krásné lat. i ital. básně; zásluhy pak jeho o vědu bohoslovnou a starožitnickou jsou velké (z lat. děl: *Rerum illyricarum seu Illyrici historia*). — Současníci Gjorgjićovi byli v Dubrovnicé tito básníkové: Anton Gledjčević z měšťanské rodiny, zvláště básník satirický, jenže asi své spoluměšťany mnohdy příliš ostře tepal, neboť nejen že ho rádi neměli, nýbrž i do žaláře jej uvrhli. Jinak ho v jednom bás. listě Gjorgjić chválí, a také Cerva. Cokoliv se od něho zachovalo, nalézá se ještě vše v rukopise, na př. *Zorislava*, drama v 3 dějstvích; *Olympia osvečena*, také drama; pak *Damira*, *Erminia*, *Davica*, *Belizario*, poslední drama nedohotovené. Mimo to složil více původních heroid a jiných básní. Appendini chválí zvláště 1) *Poraz nečužních*, 2) pastýřské drama *Narození Krista*, 3) *Vítězství Judity nad Holofernesem*. — Z proslulé rodiny Boskovićův žili v tom čase Petr Bosković, jenž by si byl i v matematice slavné jméno získal, kdyby ho byla záhy smrt nezachvátila v 22 roce 1727. Jeho básnění nemá nižádné větší ceny, dílem pro jeho příliš mladý věk, dílem že neměl dosti přirozených vloch k tomu. Nejvíce se obíral překládáním, tak na př. něco přeložil z Ovidových heroid, překládal Corneillova *Čidu* a jiné básně, z nichž nábožně vydal tiskem 1724 v Benátkách. Jeho bratr Ignac Bosković vynikl co dominikán, leč i on umřel záhy v 25 roce věku svého. V písemnictví známé je jméno jeho sestry Anny Boskovićové, která dožila vysokého stáří (90 let) a vynikala velkými znalostmi v jazycích a vědách, pobožností i jinými cnostmi a vedle toho ještě básnickými vlohami; bylať poslední potomek slavné druhdy rodiny. Od ní vyšla v Benátkách r. 1758 *Rozmluva pastýřská o narození Páně* (podruhé 1852 v Dubr.); v rukopise se od ní chovají ještě jiné básně nábož. i morální. — Vedle Anny Boskovićové zmíní se jest též o Lukrecii Bogašinovićové (provď. za Budmaniho; † 1800), která složila ve verších životy a příběhy různých svatých, na př. *Život sv. Tobidáše*, *Posluh Abrahama patriarche*; jednu rozmluvu pastýřskou o narození Páně připisují jí jakož i Anně Boskovićové. Již toto pouhé uvádění obsahu básní po Gjorgjići od jiných složených dokazuje jasně, že plody dubrovnické tohoto času mají asi lečjakou cenu, jenom ne uměleckou, a že by neobstály před přísným soudem kritickým. Kterákoliv se pak básně nalézá, jenž vyniká jakousi lehkostí básnickou, přece vyznamenává se tou předností jenom eo do jazyka a versifikace, ne však co do původnosti myšlének. To čtli básníkové onoho času sami, proto se také nedávali do samotných skladeb, zůstávajíc při pouhých překladech. Jeden z takových hbitých veršovečův byl Josef Betondić z městské rodiny dubrovnické, jež chválili pro lehkost jazyka a uhlazenost veršův. Přeložil 13 heroid Ovidových (od 2.—14., první je

od P. Boskoviće). Něco prý také přeložil z Horace i Virgila. Kukuljević zmiňuje se také o Davidových žalmech. Též mnohé menší básně z lat. přeložil, zvláště církevní (*Veni sancte*, *Lauda Sion* atd.), složil větší idyllu. *Rozmluva pastýřův*, a přeložil dramu *Christus judex* od jesuity St. Tucciho. † 1764. Od jeho bratra Damjana Betondiće, jenž se spolčil s ním ke společné práci a pokoušel se i ve veršování, nevědomo zdali se něco více zachovalo, než jeden náhrobní nápis ve sbírce u Kukuljeviće. Podobný překladatel byl také Jan Sorkočević (1706—1771), jenž svým politickým působením patří mezi první muže onoho času v Dubrovnicé. Jsa vysoce vzdělaný právník obíral se mnoho zkoumáním rozličných právnických starobylostí, týkajících se hl. jeho domova; Appendini se zmiňuje o 10 svazcích učených zápiskův jeho; tolikéž přeložil do ital. hlavně pro svou osobní potřebu *Duch zákonův* od Montesquieua. Protož byl znám co hbitý advokát, a senat dubr. utíkal se k jeho moudrosti při různých polit. záležitostech, týkajících se poměrův k sousedním státům. R. 1760 poslali jej do Cařihradu, a později dlel zase ve Vídni. Přece však nezapomněl nikdy na svůj slov. původ, nestydě se za národní jazyk. Jeho literární plody nejsou ovšem žádné zvláštní ceny. Jsou to nejvíce překlady; nábožného jsou obsahu: *Devětina před svetkovinom sv. Mandaliny*, pak *Dev. p. s. sv. Alojsia*, pobožná rozjímání jesuity Spinoly; *Zazivanje sv. Alojsia*, drama od jesuity Mik. Ptolomea; hymny a některý žalm. Světského obsahu: překlady některých heroid Ovidových, čtyry dramata Metastasiova, Moliérovo drama *Psyche*, Maffeiho *Merope*, Tassovo *Goffredo*, několik veselohr Moliérových a Goldoniho. Složil také několik menších originálních básní, z nichž jsou dvě heroicko-komické: *Vieče* a *Poklad Lastovski*. Jaká je jejich cena, nevíme. Přece však pozoruje se ze všeho, kterak směr dalmatského písemnictví vždy jeden krok držel s ital. literaturou, jelikož i tuto vidíme, kterak se k překládání volily takové kusy, které toho času panovaly na italských jevištích. Byl to vkus školy francouzské, jenž se nejlépe vyvinul v XVII. stol. a pak přestěhoval se odtud na sever do Anglicka i na jih do Italie. — Mimo Sorkočeviće a Betondiće snažil se zvláště Marino Tudisi, aby takovýmto překládům zvláště Moliérových komedií prokrestil cestu na jeviště dubrov. Muž tento byl též poslední podporovatel slovanického divadla v Dubrovnicé. — S právnickým zaměstnáním uměl spočítati lásku k slovanickému básnictví, které tenkrát vytráceli se počínalo, Dubrovčan Luka Miha Bunić († 1778), podobný Sorkočevići tím, že se držel také překládání, poněvadž mu scházela síla originalnosti. Byloť se takorča celé město již vysílilo. Z klasikův přel. knihu IV. Virgilovy *Aeneidy*, několik ód a satir Horácových, mnohé řecké anakreontické básně, ze španělského jak Orfeus šel si pro Eurydiku, samostatně (?) složil *Metamorfosu Aretusy a Ariona*. — V těchto posledních dnech živoření slovanické literatury v Dubrovnicé chtěl tomu osud, že cizí příchozí zamíloval se tak velice do krásného jazyka, až jeho francouzská ústa jala se zpívati slovancky. Byl to Marko Bruère Dériveaux (Bruerović), jenž nar. v Babině ve Francii přišel r. 1774 se svým otcem, vyslancem francouzským, do Dubrovníka, kdežto se mu život zalíbil a tu se naučil jazyku chorvatskému. Stal se pak uvnitř i zevnitř lepším vlastencem, nežli mnohý rodilý Chorvát a Dubrovčan. Dobře podotýká hrabě Pučić, že cizince nadchnouti nemohl v Dubrovnicé básnický duch, poněvadž tam vůbec básnického ducha silného nebylo, leč z jiné

strany sluší na zřeteli mít, že v Dubrovnicé nepřestávali se čítati staří dobří básníci, že se tam zachoval ještě nejčistěji nezkažený ráz slovanský v životě, myšlení a jednání vedle mnohých a mnohých památek, upomínajících na předešlé časy, kdy Dubrovnik nejlépe kvetl. Vše to zůstalo v Dubrovniku navzdor velikým neštěstím a pohromám, které město potkaly, navzdor jesuitům, kteří z kořene snažili se vyvrátit tam slovanskou národnost, hledíce mládež utlou polatinit a poitaliánštit. Vše to zajiště učinilo hluboký dojem i na Brueroviče, pročež si zamiloval město, jazyk i jeho písně. Byl pak toho času v Dubrovniku obyčej „kolendanja“ (kolody: chodilo se na nový rok od domu k domu a zpívalo). Ten prý Brueroviči zvláště lásku k slovanskému básnění vdechl. Veselí Dubrovčané vůbec rádi zůstávali věrni obyčejům prostého lidu, ušlechťující je; tak podrželi i kolendanje, záležející v tom, že společnost odebrala se pod okna k některému známému, kdež mu nějakou písničku zazpívali (mnohdy dosti vtipnou), až je pozval do domu, načež se teprv jali býti veselými. Bruerovič chtěl obyčej toho použít ku prospěchu literatury, skládaje k tomu účelu a v tom směru básně druhy satirického. Podařila se mu práce lépe než by se člověk od cizince nadál (v časop. *Dubrovnik* III.). Složil mimo to ve verších více listův, několik satir (dvě o dubrovnických služkách vydal Kaznačić), a mnoho toho přeložil z klasikův: Horace, Propertia, Katula, Marciala, jeden kus z Plauta; pak napsal jednu původní komedii *Věra nenadana*, o níž Pucić dí, že se nepodařila. — Zmíniti se sluší o posledních zástupcích slovanského písemnictví v Dubrovnicé v předešlém stol., z nichž jsou nejznámější Jiří Ferić, T. Sorkočević, Marin Zlatarić, Josef Higja. Ferić byl více znám co latinský nežli chorvátský básník (1739—1820), z chorv. básní tištěny jsou básny Ezo-povy v Dubr. 1813 a v *Dalm. magazinu* r. 1851. Báseň jeho *Uzetje Očukova* v II. sv. *Kola*. T. Sorkočević (1749—1828) nejznámější je tím, že chtěl doplnit Gundulićova *Osmana* (viz str. 339). Marin Zlatarić (1753—1826) přeložil Gessnerovy idylly. Josef Higja (1752—1833), dr. medic., bavil se velmi rád překládáním klasikův zvláště latinských; vydány jsou od něho Horácovy lyrické básně roku 1849. — Mimo tyto nalezlo by se snad ještě jedno neb druhé jméno jinak neznámého veršovce. Do této doby a rodištěm i působením svým také do Dalmácie náleží nesmrtelný fra Ondřej Kačić-Miošić (1690—1760), který v tehdejšímu úpadku poesie objevil se co jasná hvězda uprostřed čiré tmy, skládaje písně v duchu národního písemnictví, jimž proklestila sama povaha i obsah jejich cestu do nejhudších chýží v Dalmácii a jinde v Chorv.; od něho jest *Razgovor ugodni a Korubljica pisma svetoga*. Viz str. 353. —

V této přechodní době vystupuje i Slavonie co rodiště a působíště dosti četných a částečně i znamenitých spisovatelův. Kdo si představí osud této země ležící mezi Drávou a Sávou, nebude se diviti, proč tam úkazův literárních před XVIII. stoletem nestává. Zpomenouti si třeba na r. 1521, když Bělehrad padl Turkům do rukou, pak na r. 1524, když totíž neštěstí potkalo i Slavonii. Panství turecké trvalo tam až do konce XVII. stol., totiž až do Karloveckého míru 1699. V tom celém čase nemohlo tam být o literatuře ba ani o působení jednotlivých mužův ve prospěch křesťanského vychování a vzdělání ani řeči, a co před tureckým panstvím tam bylo, to stojí pod povrchem prvních úkazův na poli národní literatury, vyjme-li jedinou liturgii slovanskou, která ještě v XVI. stol. hluboko do

Slavonie zasahovala, a užívání písma hlaholského, o čemž ještě dnešního dne dosti stop se nalézají. Zajímavé by bylo věděti, mnoho-li tam před tureckým panstvím bylo stoupencův východní církve. Proteštantská pak církev nemohla se ani v západních krajinách Chorvátského národa (mezi kajkavci) udržeti, nekulí ve východních, ač není pochyby, že první kazatelové této církve i do Slavonie zabíhali, čili lépe činností svou na ni působili. Proto činí v okrouhlém počtu rok 1700 hranici mezi nímým životem Jihoslovanského národa ve Slavonii a slovesným. Hned na počátku XVIII. stol. nacházíme tu mnoho jmen, nejvíce kněží, kteří považovali to za první povinnost svou, aby uhnětenému a zdvořilému pod tureckým jarmem národu duševní pokrm nauky křesťanské udíleli. Z tohoto prvního, neprostředně ku křesťanskému vyučování národu směřujícího působení vyvinul se v druhé polovici XVIII. stol. směr druhý — objevují se totiž spisovatelé, kteří sice ještě vždy chvalitebným způsobem před očima mají vzdělání národa, ale již se při volbě prostředkův k tomu poněkud svobodněji pohybuji, volíce si nejvíce píseň za formu, do které své myšlenky zaodívají, aby takto duševní pokrm národu poněkud osladili. Mezi nejstarší takové básníky patří Ant. Kanižlić z Požegy (1700 — 1777) se svou *Svatou Kosáři, Panormitánskou dívkou* (ve Vídni 1780 a v Požegu 1863); jiné věci (nábožné) psal v prose. Jemu je přibuzen co do záměrův, aby národ v mravním ohledu se zotavil a v cnostech národních upevnil, Vid Došen, rodem z Liky, farář Dubovický. Složil *Aždaja sedmoglava* (v Záhřebě 1768 pak 1792), a vedle toho sepsal menší spis *Jeka planine*. Vlašić Josef Ant., farář v Kamenici a arcidiakon biskup. Srémského, přeložil ve verších *Contemptus mundi* od Innocence III. (v Osěku 1785). Upomíná na Došenovu *Aždaji*. Tyto tři předstíhl daleko vlivem svým na národ Mat. Ant. Relković z bosenského rodu, která se přestěhovala do Slavonie; tu ve vsi Svinjaru narodil se básník 1732; první vychování dostal doma, pak odešel do Uher a r. 1748 vstoupil do vojska i stal se 1753 poručíkem. Mezitím vypukla mezi Rakouskem a Pruskem vojna, v kteréž bojoval i Relković. U Vratislavy byl zajat i dostal se do Frankfurta na Odře. Zde se seznámil se svým domácím pánem, poctivým Němcem, i použil času zajetí svého ke čtení knih a naučení se francouzskému jazyku. Vrátil se ze zajetí do Drážďan k císařskému vojsku, jal se tam (řídký to úkaz) spisovati *Satir* (ve verších), ve kterémž z porovnání stavu své vlasti se stavem Německa krásná naučení vyvedl pro národ svůj, jež nade vše miloval; byl si dobře povědom jak jeho dobroty, tak i velikých chyb a necností jeho. Nejlepší důkaz, jak dobře uhodl způsob, jež lid miloval, a jak mu psal po chuti, je ta okolnost, že v krátce rozebráno do 1500 výtiskův. R. 1779 vyšlo druhé v něčem proměněné vydání; původem změn byly některé jinak nepodstatné výčitky. Mimo to sepsal *Ezopovy Básny* s obrazy, dále *Něk je svašta* pro děti, a opět *Básny* z francouzského; pak grammatiku, slovník a něco o *chování ovcí*. Uměl co stařec a setník v penzi 1798 „pater pauperum, exemplar virtutum.“ Jeho *Satir* vyšel v 3. vydání r. 1822 od Filipoviće a 1857 v Osěku od J. Jurkoviće. Relkovićův bratr Josef Štěpán Relković z Ehren-dorfa, farář ve Vinkovcích, vydal r. 1794 v Osěku své větší dílo naučné *Kučník* (pro hospodáře) ve verších, které se lehce čte. Františkán Jan Velikánović obíral se (vedle nábožných knih) rád dramatickými básněmi, o čemž svědčí překlad jeho z ital. *Sveta Susana* (v Budíně 1783); *Sv. Terezia* též z ital. (v Osěku 1803). Snad je také jen pře-

klad jeho *Prikazanje razpuštene kčevi* (v Osěku 1780), dráma v prose. — Z největší však části bylo básnění slavonských spisovatelův omezeno na menší příležitostné básně, buď ke slávě některých mužův, když jich vyznamenáno, buď na znamení žalosti, když někdo z přátel umřel. — Slavný Petr Katančić snažil se ve svém básnickém spise *Fructus Auctumnales* (v Záhřebě 1794) uvésti římský rozměr do chorv. básnictví, zvláště pak hexametru a distichon; k tomu cíli složil několik eklog aneb pastýřských rozmluv, a již dříve 1788 *Poskočnica Pana i Talie na crnom brdu*. Od řečeného již Ivanošiče máme více takovýchto básní, na př. na *Smrt biskupa Čolnice 1786*, o *Vzlet Turecké Gradisky 1789* atd. Tím se obírali také oba dva Mihaliovi: Anton, dr. bohosloví, farář v Petrovaradině, a Josef farář biskupství Djakovského. Od nich máme *ody* na biskupa Rafaje, Svačice, bána Vlašice atd. V témže směru skládal verše J. Kermpotić (Krmpotić) z Liky, dvorní i vojenský kaplan; od něho vyšlo všechno ve Vidni, jako *Rádost Slavonie nad hrabětem A. Jankovičem* (1787), píseň *Vojevodam Austrijským* (1789), *Črnogorcem* (1789). Pavić Karel a Adam Filipović z Heldenthalu podobně složili některé věci příležitostné. Mezi jiným složil poslední krátký životopis Relkovičův ve verších, ježž dodal k třetímu vydání *Satira*. —

C. Před III. věkem nár. literatury srbsko-chorvatské sluší položití krátký přehled lit. kajkavských Chorvatův (nábož. i světské).

Pozoruje se, že XVIII. stol. vůbec liší se od XVII. vnitřní nuzotou, ale že se stal přece pokrok k lepšímu alespoň v tom, že se vůbec přání jevil, aby veškerému národu podával se duševní pokrm, aby byl pomocí kněh vzděláván a zvelebován. Pole literatury se tudíž šířilo vždy víc a více. Byloť především potřebí literární jednoty, která ovšem teprve 4. desetiletí XIX. století provedena byla. Idea literární jednoty povstala mezi kajkavskými Chorvaty, kteří již i proto zasluhují, aby se o jejich literaturce zvláště promluvílo. Mluví-li se o kajkavských Chorvátech, spojuje se jméno ethnografické s politickým: jsouť zajisté oni Chorváti tak dálece že bydlí v třech županijích (Varaždinské, Křiževské a Záhřebské), které dostaly po Mohačské bitvě asi místo dávného jména svého (*Slavonia superior*) název Chorvátska; dodatkem „kajkavští“ říci se chce, že jsou po jazykové soustavě své mluvy Slovenci. Tato kajkavština nosí ještě v XVII. a XVIII. stol. u domácích spisovatelův jméno „slovenského jazyka.“ I v tomto provinciálu kajkavských Chorvatův nestává až do XV. stol. žádných důkazův o literární činnosti v národním jazyku; duch zajisté latinský chorvátsko-uherského života absorboval vše bez výminky; v samé církvi jedva že se slovanská bohoslužba vedle panujícího jazyka latinského tu i onde, a zajisté dosti bídne udržela. V Záhřebě samém panovala vždy latina. (Kde se na počátku XVI. stol. nacházela v provinciálu ještě hlaholština, vyložil Kukuljević v *Tisučnici* 1863). Proto jsou rozmanité listiny politického neb právního obsahu skoro naskrze latinské, vyjmeme-li v XVI. stol. rod Frankopanský, který měl i zde statky, a některé jiné rodiny (co je hlaholského, to vydal Kukuljević). Poněvadž takto jazyk mrtvý výhradně vládl, lehce jest pochopiti, jak se stalo, že reformace zrovna v těch krajích nacházela přivrženčův, neboť bylo přední zásadou její, aby se boží slovo vykládalo v národním jazyku. Ačkoliv záměr prvních jihoslovan. rozšiřovatelův reformace byl velmi rozsáhlý — chtělť veškerý jih slovan- ský na svou stranu dostatí, nicméně nebrali přece první překladatelé písma sv. a katechismův pro-

test. žádného ohledu na kajkavštinu chorvátskou, buď proto, že náhodou nebylo mezi nimi žádného rodilého kajkavce, anebo že mysli, že i kajkavci snadno porozumějí jejich řeči spisovni. Přece se však záhy našli lidé, jenž užili kajkavštiny k šíření protestantismu. Škoda že jejich písemné působení úzce souviselo s vírou. Byloť pak mezi kajkavci Mezimurí středistěm učení protestant., a to proto, poněvadž se rodina Zriňských prohlásila pro tuto novou víru, a ta měla tam velké statky. Pod její záštitou zřízena jest v Nedělišti první tiskárna. Hlavní podporovatel byl kníže Jiří Zriňský, syn nesmrtelného bána Mikuláše, chrabrého bránitele Sigetského, a Kateřiny Frankopanské. Narodiv se 1549 dokázal již ve své mladosti, že je citlivé srdce jeho přístupno všem vznešeným ideám, pročež i protestantská víra se mu zalíbila, ovšem ne proto, že měla učení protivné církvi katolické, nýbrž pro své jiné dobré stránky. Vida, že vydávání dobrých kněh pro národ je nejprospěšnější, postaral se, jsa 20 let star, o tiskárnu, kterou na svém statku v Nedělišti 1570 zřídil, povolav na své útraty z blízké Also-Lendvy kněhlačitěle Rudolfa Hofhaltra. Mezitím co se on staral o materiální prostředky, staral se o duševně t. j. o knihy, jež by se tlačiti měly, Michal Bučić, farář na Belici v Mezimurí. Píše se o něm, že vydal r. 1573 *Katekizam ili kršćanski nauk* a ještě nějaké dílo protikatolické, ve kterém se měla dokázat nepřítomnost těla Páně ve svátosti; povídá se také, že nějaký Nový zákon vydal (?). Důkladně však není věc proskoumána a snad se to nestane nikdy, je-li jinak pravda, že ty knihy vesměs se ztratily, anebo, jak Kukuljević myslí, že je inkvisice spálila. Ani toho nelze říci, v jakém nářečí ty spisy sepsány byly, zdali v tom, jehož užívali Antonín Dalmatin a Konzul, anebo jak mluveno v samém místě. Bučić sám byl od tehdejšího biskupa Záhřebského Jiřího Draškoviće víckrát vyzván, aby své učení odvolal, neučipil toho však nikdy. Že v oné tiskárně mimo to ještě leckterá jiná kniha vytištěna byla, není jen pravdě podobné, nýbrž jistotné. Důkaz toho překlad Verbeciova *Uherského zákoníku* — jediná to kniha v Nedělišti tištěná, která se zachovala, a spolu nejstarší zachovaná kniha, sepsaná v jazyku kajkav. ze XVI. stol. Překladatel byl Jan Pergošić 1574. Jazyk v tom spisu bližší je k slovenskému, nežli u pozdějších spisovatelův z XVIII. a XIX. stol. Nevíme, jak dlouho tiskárna v Nedělišti pracovala, na každý způsob však zdá se, že tiskárna, která za nedlouho pracovati se jala ve Varaždině, byla tatěž co Nedělištská, která tedy jenom přenesena. Ve Varaždině řídil tisk nějaký čas Jan Manlius, rodem Slovenec. Tu ve Varaždině vyšly od téhož Pergošice (*opera et impensio Joannis Pergossich*), jenž se v předmluvě nazývá *sedis hujus comitatus judicariae et Varas. civitatis notarius: Praefationes et epistolae desiderii Erasmi Rotterdami in quatuor evan. gelistas* (1587). — Ještě jedna kniha byla téhož roku ve Varaždině vyd., a sice opět latinská: *De agno paschali, autore Blasio literato Skrinjarić* (Škrinjarić), kde se nalézá zajímavá předmluva, která věnuje spis Ant. Vramce. Vidí se z ní, že Vramec byl vydal evang. na neděle (*evangelia dominicalia*) také slovenský někde před r. 1587. Neví se pak o spise tom ničehož, Škrinjarić jenom podotýká, že proto mnozí lidé na Vramce s kopce měli. V chorv. bibliografii od Kukuljeviće uvádějí se mimo to ještě dva spisy od Vramce nábožného obsahu; bližších zpráv o nich nemáme. Znána je také *Kronika kratka u slovenskom jeziku* od Vramce (tištěna v Lublaně 1578); je to velmi vzácná kniha. Vyšla tam-

těž a v témž roce v druhém vydání, které prý s prvním zcela se shoduje, vyjma jedno místo; v prvním vydání totiž praví se na r. 1235 o Záhřebě: „ali vezda je ljudstvo vu njem nesložno, malo imanjući, gizdavi, učenim i mudrim ljudem neprijatelji i protivnici jesu,“ v druhém pak vše to vynecháno a v ten smysl opraveno: „kemi pravicami i vezda onoga varoša slobodnoga purgari živu i stoje.“ Kronika tato sloužila Vitezovićovi za pramen, z něhož vážil až do r. 1578 skoro všechno doslovně. Krčelić píše, že Drašković pomohl Vramcovi, aby mohl tu kroniku vydat. — Nová víra, potkavši se potom s velkým odporem, musila ustupovati; známa je strašná průpověď bána Tomáše Erdődy, jenž na Břetislavském sněmě zahřměl roku 1607: *Hoc ferro* (vytrhnuv meč), *si aliter fieri non poterit, sectam istam a nobis eliminabimus, tresque nobis adsunt fluvii Dravus, Savaus et Colapis, e quibus unum istis novis hospitibus sorbendum dabimus.* Při takovýchto okolnostech zachovalo se Chorvátsko dosti čistě od protestantské víry, spolu však s tím se na čas zastavila druhá stránka protestantského působení t. j. vývoj písemnictví, ješto od té doby silněji nežli kdykoliv před tím vzmožil se vliv různých řeholí a jmenovitě jesuitův, kteří hlavně zmocnili se vychovávání mládeže a takto celý směr duševnímu vzdělání udělovali. Skoro asi 100 let nelze nám téměř ani jedné knihy uvést, která by byla vyšla v kajkavském nářečí — a zrovna ten čas žil v Dubrovnicě Gundulić a kvetlo chorvátské písemnictví na jihu. Takovýto rozdíl v životě nalézá se v jednom a témž čase v různých částech jednoho národa! Co se pak dále okolo polovice XVII. stol. objevuje, vše to je způsobu takového, že spisovatel měl před očima nějaký praktický cíl. Jsou to tedy spisy, jako: modlicí knihy, evangelistáře, kroniky a jiné věci historického obsahu, kalendáře a lecjáci *kućnici* (hospodářové, t. knihy pro hospodáře). Vedle toho potkáváme se velmi často s muži, kteří ve vědě latinsky píšící velké mají jméno, ale v domácím písemnictví velice malé. Taký je na př. Jiří Rattkay de Nagy Tabor, kanovník Záhřebský, známý svým historickým spisem: *Memoria regum et banorum regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, které vyšlo ve Vídni 1652; zhotovil, jen že ne v pravém kajkavském nářečí, překlad latinského díla *Cnosti Ferdinanda II. Římského císaře* 1640 ve Vídni. Ješto před ním uvádí se v chorv. bibliografii nějaký Mikuláš Sartori, jesuita rodem ze Sisku (1582—1640), který přeložil a vydal v Břetislavi 1639 *Manuale sodalitatís* a ješto jednu knihu modlicí. Třeba však jazyk ješto proskoumati. Co nejdokonalejší výraz čistě a pravě kajkavštiny zároveň s jakousi slohovou elegancí považovati se může *evangelistar* biskupa Petretiće († 1667), vydaný nejdříve 1651 v Hradci, pak 1694 v Trnavě. Petretić zmiňuje se v předmluvě o pobnůtkách, které jsou jej vedly k vydání té knihy: „pokéhdob pred tem toga né bilo videti vu našem slovenskom orsagu slovenskem jezikom dostojno štampaneh evangeliumov,“ a aby nestávalo žádná pochybnosti, v kterém nářečí kniha sepsána, praví se „naše slovensko zagrebečko slovo.“ Tento text Petretićův zůstal později platným jako nějaká vulgata v církvi Záhřebské, nejen pro celé XVIII. stol., nýbrž s některými nepodstatnými proměnami až do novějšího času. Ale Petretić sám nepřeložil těch evangelií, nýbrž dal je přeložiti, tolikéž dal katechismus upravit. Vší chvály byla hodna činnost jesuity z Turopolja Jiřího Habeliće, nejen že napsal několik nábožných kněh, jako *Zrcadlo Marijanské* (v Hradci 1662), *První hřích našeho otce* (v Hradci 1674), nýbrž mnohem více pro

svůj *Diktionar*, v kterém se množství kajkavských slov vykládá jazykem latinským. Nejlépe charakterisuje názory jeho, co píše v předmluvě k svému *Prvnímu hřichu*, kde povídá, jak je těžko spisovateli každého upokojiti, jak je skoro nemožno vynouti se výčítkám, že je to slovo „maďarské,“ to „záhorské“, to opět „kranjské“, ono „německé“ atd. Z toho se vidí, že Habelić na nářečí kajkavské pohlížel s jakéhosi vyššího hledišťe, ba on také zcela prakticky podává pro ty, kdoby poměr kajk. nářečí k pravému chorv. neznali, krátké naučení. Z téhož času jest jedna modlicí kniha zajímavá nejen sama o sobě, nýbrž i osobou která ji vydala; je to *Putní tovaruš* od hraběnky Kateřiny Frankopanské, vdané za hraběte Petra Zriňského, jenž byl také chorv. spisovatel. První vydání vyšlo v Benátkách 1661, druhé i třetí v Lublaně. Modlitby v té knize nejsou vesměs přeloženy (z německého), nýbrž mnohá je vzata i odjinud. Proto není jazyk všudy stejný, vůbec se blíží poněkud k přímořskému nářečí, asi tak, jako jazyk v mnohých listinách z Ozlje; z tohoto města je předmluva k té knize datována. Bylat pak ta Frankopanka dcera Vuka Frankopana, jenž byl slaven co junák a dobrá podpora trůnu. Národ o ní vypravuje, že ji Petr Zriňský dal shodit s hradu Ozaljského do Kupy a to právě s onoho okna, na kterém prý svou modlicí knihu psala. Z historie je však známo, že co žena spiklence uvržena byla do žaláře v Hradci, kdežto 1763 ť co řeholnice. Z r. 1670 zdá se, že jest kniha Mat. Magdaleniće ve verších: *Od četirih poslednjih slověka*; bližších dát nestává. Zrovna tak málo víme o Jiřim Gjurčići, který prý téhož roku vydal *Officium sv. Jiří*. Ve verších je prý dílo Gabriela Furjeviće, který byl kontrolor ve Varaždíně: *Listi heroov t. j. velikeh na glasu ljudeh* (ve Vídni 1675); ti heroové však jsou svatí, z nichž každý něco nemístného o sobě povídá. Z r. 1690 máme *Žalostno govorenje* nad hrobem Em. Erdődy a tiskárny Vitezovićovy, která toho času právě zřízena byla, ale bohužel: „Clero obsistente progressum non habuit,“ jak povídá Krčelić. R. 1703 uvádí se jedna příležitostná báseň od barona ze Susedgradu Jana Cikuliniho: *Smutek a pláč tureckých a radost i veselí křesťanských duší, které se r. 1697 pod Bihačem s tělhy rozloučily*; věnována je Jiřímu Plemići, protopotáři chorvátskému. Již dříve r. 1695 vydal Sidić Šimun Juda, kanovník Záhřebský († 1710) modlicí knihu v Záhřebě: *Plamen pobožnosti*, překlad z lat. aneb německého, a jiný kanovník Michal Šimunić vydal r. 1697 v Záhřebě *Služba Marijska a Fenix pokore* 1697 tamtéž. Za příkladem výše řečené hraběnky Frankopanské vydala v Záhřebě hraběnka Magdalena Nadaždy, vdova po Janu Draškovići, překlad maďarské knihy palatina Esterhazyho Pavla *Sobotní kině* (šperk) *B. D. Marie* (1696). Od ní také vyšlo ve Vídni 1718 *Žitek dveh verneh Kristuševih služebnic*. V chorv. bibliografii uvádí se jedna modlicí kniha, 1640 v Břetislavi vydaná nákladem knížete Jana Ručiće, od jednoho jesuity, kde se praví, že je to druhé vydání. Snad bylo první z XVI. stol.? Z r. 1667 máme jiný *Duhovní kině*, vydaný ve Vídni. — To jsou dosti neznačné literární úkazy; větší důležitost přiznati sluší hraběti Petru Zriňskému, bánu Chorvátskému (nar. 1621, 1671 v Novém Městě Víd. odpravenému), jenž vydal *Sirenu Jadranského moře* (r. 1660 v Benátkách). Tato kniha sestává z několika zcela různých částí; nejdříve jsou dvě milostné básně, jedna 56 a druhá 36 strof; potom následuje hrđinská báseň *Oblehání Sigetské* v 15 odděleních, a na konci jsou jiné menší básně různého obsahu, mezi nimi i nábožné. Co

se jazyka týče, shoduje se spis tento s Vitezovičovými, tak že je jedu i druhý zvláštním úkazem v jihoslované literatuře, stojíce oba na rozcestí mezi pravou kajkavštinou a čakavštinou. Zriňský totiž i Vitezović mluví kajkavštinu, jak panovala v XVII. stol. okolo Záhřeba i v Záhřebě, s nářečím přímořským, kterým se mluvilo okolo Rěky i Seni. Petr Zriňský učinil to více náhodně, bez hlubšího uvědomění, kdežto Vitezović (nar. v Seni ok. 1650, † ve Vídni 1715) zvolil si jazyk takový s dobrou rozvahou, chtěje v Záhřebě nějaké středisko literár. života zříditi, které by předešlým jednotou jazyka spojovalo severní část Jihoslovanů latinkou písčích. Proto jeho péče, aby se v Záhřebě tiskárna zřídila. Vydal ve Vídni 1684 *Oddiljenje Sigetsko*, veršované vypravování o slavném junáctví Mikuláše Zriňského; spis je rozdělen na 4 díly. První díl sestává z tří kusův: *Siget chorvátským paním*; tu Siget sám oznamuje chorv. ženám, co se stalo s jejich hrdinami; bán synovi dává v okamžiku největšího nebezpečství naučení, jak má živ býti, až mu otce pochovají v rumech rozbořené pevnosti, syn bánovi prosbu předkládá, aby směl s ním zároveň umřítí. Díl druhý sestává ze samých, řekl bychom, dopisů, totiž: bánových králi, králových bánovi, bánových Sigetu atd.; konečně víla chorvátská nad Sigetem i rozmluva mezi Orlem a Sofi, která tu představuje milenkou Alapićovu. Tato rozmluva upomíná bezděky na Kosovskou dívku z národních písní. Díl třetí nadepsán: *Putnik i jeka* (Poutník a echo). Poutník jde okolo zřícenin rozmlouvá s echem. Konečně náhrobní nápisy. Pravda sice, že v tomto spise Vitezovićově nesmí se hledati žádná výtečnost se stanoviska umění, žádný vzlet básnické fantazie; nicméně sluší přece uznati, že básník dle možnosti snažil se jednu hlavní myšlenku celým dílem provéstí, totiž proslaviti nesmrtelné zásluhy Chorváta Zriňského a slávu národa Chorv., kterou mu jeho hrdinové získali. S toho stanoviska má dílo to svou zvláštní přednost. Vitezović znal dobře velikou nedbalost a indiferentismus, ovládající tenkrát v Chorvátsku, když národ pro latinu zanedbával svůj jazyk, tolikéž byl pevně o tom přesvědčen, že jedině popis takového junáctví může lásku k literatuře národní v srdcích jeho současníků povzbuditi, a nějakou vyšší ideu o ceně i o důstojnosti národa Chorv. jim vdechnouti. První vydání není úplné; podruhé vyšel spis zase ve Vídni 1685, potřetí v Záhřebě s úvodem od prof. Moyzesa 1836. Vitezović vydal také pod jménem Ljubmir Zelenlugo vic v Záhřebě r. 1695 *Calendarium, aliti miševići hervatski*. Bude to asi první kalendář v Chorv. Mimo to vydal r. 1703 *Razlike mudrosti cvetje*; jsou to všelijaké epigramy a gny, které vyšly v *Danici* od r. 1835. Kdy vydal *Lado horvatski* anebo *Sibilla*, neví se, možná že ji později někdo přepracoval, zvláště co do jazyku po duchu kajkavštiny, jako se stalo s jeho *kronikou* (1. vydání v Záhřebě 1696, druhé 1744, které obstaral Raffay, a třetí od Lovrenčiće — dle Šafaříka — 1762). Vitezović použil Vramce, což sám v předmluvě povídá. Raffay Vitezovićovu kroniku přepracoval a prodloužil až do svého času, věnovav ji tehdejšímu biskupu Jirimu Branjugovi. Vitezović byl člověk na svůj čas velmi učený, ale trochu náhlé povahy, takže místo uznání za své literární práce našel zášť a nenávisť, což dle Krčeliće pohnulo jej k odchodu z vlasti; odebral se do Vídne, kdež †. — V XVIII. stol. pokračováno v nuzném podporování kajkavské literatury od několika kněží, kteří byli dílem řeholníci, dílem faráři a kanovníci; jejich plody jsou buď obsahu nábožného anebo vědeckého

(ale jenom z pozdělejší). Sem patří na př. jesuita Jan Mich. Sotner, jenž vydal r. 1734 *Putni tovaruš a Put vu nebo* téhož r. Plodnější byl kapucín Štefan, výborný kazatel v Záhřebě; vydal kázání na celý rok v 5 dílech pod názvem *Pabulum spirituale iliti hrana* atd. (1715—1734), pak jednu menší nábožnou knížku *Posledni vůle* (1723). Josef Bedeković, člen řádu pavlánského, tentýž co napsal znamenitý latinský spis *De natali solo s. Hieronymi*, vydal v chorv. jazyku (v kajk.) *manuale* z lat. jazyka přeložené pro potřeby pavlánských laikův 1744 v Hradci. Taktéž proslavil se svými latinskými spisy historik a pilný skoumatel starých památek domácích Adam Baltazar Krčelić, dr. filosofie i theologie, od 1747 kanovník Záhřebský, 1749 opat, 1752 *judiciariae tabulae assessor*, nar. 1715, † 1778; v kajkavském vydal pouze *Život blaženého Augustina Gazoti* bez jména r. 1747, pak dvě pohřební řeči, jednu na smrt bána Bužana 1767, druhou na smrt Petra Troila Sermagea 1772. Pavlán Hilarion Gašparoti popsal obširně v 4 tlustých dílech *Životy nejhlavnějších svatých* (1752—1761 dílem v Hradci, dílem ve Vídni). Jesuita Ludvík Jakobilli popsal *Život sv. Feliciany* (v Záhř. 1762, překlad z lat.). Plodnější byl jesuita Jiří Mulih, který vydal 12—13 kněh obsahu nábožného, dílem křesťanská naučení, dílem životopisy svatých a modlitební knihy od 1742—1778; jeho *Pokrm nebeský* je do dnešního dne nejoblíbenější kniha modlicí v provinciálním Chorvátsku. Poněvadž Mulih vždy prospěch obecného lidu před očima měl a jedině si přál, aby jeho spisy co nejvíce působily na spasení duší nábožných katolíkův, proto pro takové kraje Záhřebského biskupství, kde panovala štokavština, psal jiným jazykem nežli obyčejně, t. j. tak zvaným (tenkrát) ilyřským neb bosenským. Od jiného Mulih a Jana, uvádějí se dva svazky *kázání* na konci XVIII. stol. (1782 a 1794). Berke Petr vypsál historii a divy, které se stávají v Bystřici před obrazem P. Marie, r. 1765: *Kně a t. d.* Téhož r. vyšlo na světlo zvláštní kázání františkána Prokopa Švobody v Krapině, pod názvem *Preporodjenje Čeh, aliti svetost sv. Prokopa, vu domovini Čeha*; ten frater byl asi rodem Čech, a poněvadž se mu v Krapině zalíbila národní pověst o Čechu, Lechu i Mechu, upotřebil jí pro dotčené kázání své. Reš Jiří, kanovník Záhřebský, kustos i generální vikář († 1767), vydal r. 1764 kázání přeložené z lat. pod titulem *Pět kamenův* atd. Plantić Mikuláš, jenž byl farář bisk. Záhřebského a později misionář († 1777), napsal r. 1771 *Pobožné i kerátské rozjímání*. Kociančić Bart., farář v Sisku, později kanovník v Záhřebě, přeložil *Filoteu* sv. Františka Saleského (v Záhřebě 1784). Mataković Baltazar, kanovník Začezanský, vydal 1770 (I. díl, zdali více?) *Sermones morales Joannis Campadelli ex italico in croat. vulgare traducti*, a pak jednu příruční knihu křesťanského náboženství 1770. Matievic Jos. Arnošt, rodem z pevnosti Ivanić, katecheta v Záhřebě, napsal výklad velikého katechismu 1796—1801, pak překlad něm. kázání v 4 dílech, některé modlicí knihy a oblíbenou povídku o pobožné hraběnce Genovefě 1808. Také Horvat Josef, kanovník Záhřebský vydal kázání v 4 dílech, překlad z něm. Schilchera, 1796—1803. Jakýs kapucín Gregur (Řehoř) měl při různých příležitostech více řečí a složil leckterou písničku mezi 1770—1800; podobnou jednu řeč (govorenje) máme od Petriňského faráře Gorščaka na šťastné dobytí Mantovy 1799; o tom též předmětu napsal něco Michal Sinković. — Tak jako většina těchto neznárodních kněh a knížek povstala z prak-

tické potřeby, ješto se bylo starati o duševní i křesťanské vyučování prostého lidu, anebo o příručení knihy pro ty, jimž vyučování takové svěřeno bylo, podobně dala praktická potřeba podnět k vydání leckteré knihy jakéhosi vědeckého obsahu v nářečí kajkavském v běhu XVIII. stol. Tyto literární úkazy stojí o sobě, nejsouce v nižádném spojení s podobnými plody pravé chorvátské literatury v Dalmacii; zde může se jen krátká zmínka o nich učiniti. Tak vydal nějaký c. k. inspektor nad sázením moruší v Chorvátsku, Karel Solengi, *Kratka nauka* o té věci (v Záhř. 1768), a 1780 o způsobu pomoci utopencům. Jiný Václav Solengi napsal také něco o sázení moruší atd. (1771, 1778 podruhé). Od Antonína Romaního vyšla ve Varaždíně 1774 knížka podobného obsahu. Jakýs Václav Paul vydal 1771 knížku o chování ovcí a pěstění tabáku, překlad. Dr. med. Jan L a l a n g u e, ve službě při Varažd. županii, napsal několik prstonárodních medicinských věcí, které byly na chorv. (kajk.) jazyk přeloženy od Fr. Eugenia Klimpachera mezi 1776—1801. Těž vyšel dvakráte prstonárodně sestavený spis *Vračiteli begetující živine* (lékař nemocných zvířat), 1772 od Josefiny hraběnky Oršičky rozené Zichyové, podruhé 1799 od Fr. Oršiče, kanovníka v Záhřebě. V gramatice a filologii vůbec působili mezi jinými Belostenec a Jambrešić. — Ku konci předešlého a na počátku nynějšího stol. vyskytly se v provinciálním Chorvátsku dvě pohnutí, které tu kajkavce pobádaly k pěstování svého krajinského nářečí. Předně snaha Maďarův, aby jejich jazyk a písemnictví se zvelebilo, uvádění jejich jazyka národního do škol a úřadův, což působilo i na kajkavské Chorváty, kteří ovšem dosti dlouho smutnou úlohu hráli na uherských sněmích, bráníce tam práva latinského jazyka, leč činili tak z nouze, vídouce již napřed, že uváděním maďarského jazyka hrozí jim dvojnásobné nebezpečnosti: předně že by mohli snadno ze svobodných spojencův maďarských států se jejich podrobenci, a za druhé že by se takto zničiti mohla ona jediná páska, která spojovala všechny národy v uherských zemích žijících, páska, která závisťi národní nepřipouštěla žádného místa. Duch času ovšem vše to zborčil, netázaje se po následcích, totiž po tom, co se stane z jedněch i druhých, když ta páska mrtvé latiny bude odstraněna. Následkem takovýchto okolností stalo se, že povstalo mnoho spisovatelův mezi chorv. kajkavci, kteří přešli hranici nezbytné potřeby a hleděli mezi lidem rozšířiti lásku ke čtení kněh, aby tak prokřestili cestu většímu vzdělání obecnému, nejdříve čtením příjemným a zábavným. Mezi přední spisovatele toho druhu uvéstí sluší Lovrenčiče a Mikloušiče. Na štěstí zasedl právě tenkrát na biskupskou stolicí Záhřebskou muž, jenž velmi dobře pojal úlohu svou, poznav důkladně pravé potřeby národu svého. Byl to Maximilian Verhovac z Rokitovce (nar. v Karlovcí 1752, † v Záhř. 1828.) On všemožně podporoval snahy, čelící k zvelebení blahobytu obecného, a hlavní starost jeho byla, aby se lid z mrtvé nedbalosti probudil. Znamenitě je jeho vyzvání r. 1813, v kterémž kněží vybízeli, aby sbírali slova, přípovery, přísloví a národní písně, aby prohlídli své knihovny farní, žeby se snad leccos vážného buď v rukopise anebo tištěného našlo; to vše měli mu poslati. Již toto jediné pozvání (otišt. v Danici 1837) dostačuje, aby člověk pocítil hlubokou úctu k muži, který tak velikou lásku choval k národu svému a krásný podal příklad nástupcům svým, jak mají pro obecné blaho svěřeného stáda působiti. Ve smyslu stejném staral se Verhovac i o učené ústavy a sbírky, pečuje především o knihovnu akademickou a biskupskou v Záhřebě. Sám také

napsal několik modlicích a jiných nábožných kněh, některou píseň, kázání. Neméně zaslužilým a horlivým byl Alexandr Alagović, biskup Záhřebský, od něhož 1831 vydána *Čtení a evangelia*. Tomáš Mikloušić byl rodem z Jastrebarska r. 1767, později profesor na akademii Záhř., pak farář v Stejnecvi blíže Záhř., a nejposléze ve svém rodném místě; † 1835. Vynikal nejen rozsáhlým věděním, nýbrž hlavně chvalitebnou horlivostí pro zvelebování obecného dobra a národního vzdělání. Držel se zásady velmi moudré, že nejdříve lid musí zahřeiti láskou ke knihám, které se mu musejí osladit, aby se od nich nemohl ani odloučiti; stoho stanoviska byl jeho směr především poučné-zábavný, a v tom směru vydány od něho knihy: veselé hry jako *Diogeněš* (v Záhř. 1813), *Huta pri Savi* (v Záhř. 1826), *Lizimakuš* (Varažd. 1823; spis ten již dříve z lat. přeložil Josef Sibenegg, jesuita a profesor v Záhřebě, a vydal r. 1768 v Hradci). Pak spisy historického obsahu, jako *Izbor dugovanj vsakoverstneš* (v Z. 1821); ta kniha sestává z 3-dílův a) o počátku národa Slovenského a jeho panovnících, a krátký přehled chor. historie; b) o kněchtiskárnách a spisovatelích chorv. a jejich knižkách; c) o hospodářství a domácích potřebách. Dále: *Pripečenja* (příběhy) *Zrinji Miklouša horvatskog orsaga bana i Judite Ujefatvi 1833*; je to historická novela. Sem náleží také již r. 1819 vydaný stoletý kalendář. Mimo to napsal více nábožných kněh, jako *Evangelistář* (ve Vídni 1821), *Katechismus* (1822 v Záhř.) atd. V témž smyslu pracoval také Brezovački, pavlán, který byl později po zrušení řádu pavlánského prebendárem u sv. Marka v Záhřebě (1754—1805); i on se rád bavil veselými věcmi a to nejvíce ve verších; psal do kalendářův různé maličkosti, povídky, a mnoho toho také zanechal v rukopise; máme od něho: *Sveti Alexi* (komedie 1786), *Matias Grabanciaš djak* (komedie 1780 3krát vydána), více příležitostných básní. Příbuzen oběma byl Mat. Jandrić († co farář Cirkvenický 1828); napsal mezi jiným *Ljubomirović*, veselohru, kterou vydal Mikloušić 1821. V rukopise prý zanechal něco o hospodářství. Po Mikloušiči byl nejznamenitější Jakub Lovrenčič rodem ze Záhřeba (okolo 1780); byl jeden čas co úředník ve službě u hraběte Draškoviće a hraběnky Patačičky, později žil ve Varaždíně. Byl velmi zaujat pro věc národní v tom způsobu jaký tenkrát panoval. Působil velice na obecnostvo svým velmi příjemným způsobem vypravování; jeho jazyk považovat se může za klasičtější kajkavštínu. Od něho máme: *Robinstvo* (z něm. veselá hra, ve Varažd. 1822); *Predsud zvěřhu stališa* (těž veselohra z něm, ve Varažd. 1830); pak povídky jako *Adolf* (Varažd. 1833); *Kratka dobreh držanjih pripovedanja* (Varažd. 1824) a *Petrica Kerempuh*, vydané vícekrát. Započal vydávati *Kratka deset zapovedih božjih pripovedanja*, ale vyšel jenom 1. díl, ostatní asi pro nedostatek nákladu nevyšlo. Z předmluvy k *Predsudu* dovidáme se, jak byl těsný kruh čtenářův a malý odbyt, proto také všeliká dobrá snaha spisovatelův na muoze nemohla uspěti. Totěž bylo asi příčinou, že r. 1813 vyzvání Antonína Mihana o více k přeplacení na *Oglasnik ilirski*, jehož vydávání bylo mu dovoleno, nenašlo žádného ohlasu, takže ani jedno číslo těch novin světla neužřelo; jinak byl dotčený Milanović pro národní věc tolikéž více zaujat; mimo některé věci v rukopise máme od něho z první doby „záhřebského ilyrismu“ více básní, a r. 1825 napsal ve Vídni rozpravu *Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku*. Domin Imbrih, vešk. práv doktor a profesor na Záhř. akademii, sestavil způsobem vši chvály hodným

více juridických knih: *Predznanja pravice samosvojenih vugerskeh* (12 sv. 1818); *Dogopis pravice* (1819), *Naučanje vu pravica* (1821—1830 v 5 svazcích); vše se to týče pouze uherského práva. Jest to jedno z nejznamenitějších děl v kajkavštině v XIX. stol. Od ostatních spisovatelův toho času vyšly tak neznámé věci, že bude nejlépe mlčením je pominouti, vyjma „posledního rytíře“ a obhájce kajkavštiny, důstojného nyní starce a kanovníka Záhřebského Ignáce Kristianoviće, nar. 1790. Jeho neunavená pracovitost na poli nábožně-morálního písemnictví zasluhuje všechnu chválu, ale poněvaď v celém provinciálním Chorvátsku štokavština již opanovala i v církvi i ve školách i v úřadech, tak že i mezi obecný lid vcházeti počíná, proto stalo se jeho písemně působení v kajkavštině již již anachronismem nějakým. Popustil jediné v pravopisu a to dost pozdě, jinak ale drží se ještě pořád nářečí toho. Mimo různé části sv. písma, evangelie a životopisy svatých působí hlavně svým velmi obezřetle redigovaným kalendářem pod názvem *Danica zagrebečka* od r. 1834—1850 (vycházal každý rok). Od něho jest mluvnice kajk. nářečí 1837 (od Gjurkovečkého Josefa podobně 1825, 1826 a 1828 v Pešti). Takéž vycházely ex officio školní knihy v Budině v kajk. nářečí, hlavně ovšem pro elementární školy, jelikož panství chorvát. jazyka jenom na ně obmezeno bylo. Z větší části nebyly to ani originály, nýbrž sestaveny podle vzoru uherských knih, aneb úplně překlady, neb alespoň všelijaká spracování. Musí se zároveň říci, že chorvátské učitelstvo vynikalo zvláštní nedbalostí; napsal-li některý z nich někdy nějakou knihu, byla to řídká vzácnost; jinak i takováto kniha neměla obyčejně ceny nižší. Tak napsal gymn. prof. ve Varaždíně, kněz Josef Sever, *Kratek zavjetek historie kraljestva Vugerskoga* (ve Varažd. 1824), v kteréž knize, ač ji psal Chorvát pro Chorváty, předece na více místech o Chorvátech se mluví co o „punitarih“ (rebelantech)! Vedle něho zmíniti se sluší o řečeném již Dominovi (díla právnická) a o prof. Varaždinském Ant. Rožičovi. Nejvyšší dohled nad školními knihami měl školní inspektor Tomáš Koščak († 1831), který opravoval různé menší knihy, jako slabykáře, čítanky, početní knihy atd. Dle Šafaříka nebyli vždy s jeho opravami spokojeni.

Sluší ještě zmíniti se i o skrovném písemnictví uherských Chorvátův, t. j. těch, kteří jsou kajkavci. Jejich poměry literární byly a jsou do dnešního dne ještě horší (jakož přirozeně), nežli provinciálních Chorvátů. Obklopeni od cizího světa a vždy cítíce, že nejsou doma, tak sami sobě zůstavení nemohli ovšem více učinit, nežli sepsat leccajkouš modlicí knihu. Podivnější nežli vše to je jejich trvání po dnešní den. Nemluví asi všichni stejně, nýbrž dle sousedství se Slováky aneb Slovinci míchá se jazyk jejich s jazykem těch neb oněch. Bogović Lovre, františkán ze stolice Šoproňské, vydal r. 1755 modlitební knihu *Hřba zlatna* (později vícekrát) a r. 1757 *Kvítí Mariánské* v Šoproni. R. 1760 vyšlo v Rábě od františkána Godofreda Palkoviće: *Kitica duhovna* (básně-li?). R. 1763 vydal v Šoproni Eberhard Kragel větší spis *Četverovrstni duhovni prsten*. V předmluvě vykládají se příčiny, proč kniha ta vydána (že se nedrží v mnohých chorvátských vsech chorv. kázání); zdá se, že je jazyk kajk. v knize té poněkud změněn na spůsob jazyka dalm. Chorvátův, který byl spisovatelem znám. R. 1804 vydal v Kyseku Michal Galović dílo pod názvem *Duhovne knjižice*. Od Matiaše Laaba, faráře v Šoproňské županii, vyšly okolo 1814 v Budině *Kračići i veći katekizam za gornje*

ugarske Horvate. O něco později působil pro uherské kajkavce farář v Příseku, v Šoproňské županii, Ficko, jenž vydal čtyry knihy náboženského obsahu (v Šoproni 1824, 1836, 1839 a v Kyseku 1837). R. 1844 vydal Kalixt Ambruž nábožnou knihu *Sv. křížni put* v Šoproni. Podobných knížek nábožných vyšlo snad více dříve i později. V nejnovejším čase vycházejí nákladem vládním nejpotřebnější knihy pro národní školy ve Vídni; nářečí uherských kajkavcův je zachováno alespoň v nejnižších třídách, ale pravopis je organický nynější.

Z celého toho přehledu kajkavské literatury vidí se, že nebylo nikde a nikdy jakéhos svobodnějšího hnutí, básnického vzletu a radostných ukázků literárních; vyjma Vitezoviće, nebylo hnedle ani jednoho básníka kajkavce, a ani jeho nechtěli mezi sebou trpěti. Plody písemní nevystupují z mezí těsných, vztahující se buď na duševní spasení anebo na zábavu, která určena byla pro prostého „varoščana“ (měšťana), kdy v neděli v kruhu domácím lecos si chtěl přečíst z *Robinzona mlajšega* anebo z *Petrice Kerempuha*. O literárních ústavech, o schůzkách spisovatelův atd. nebylo nikde stopy.

D. Národní básnictví Srbů a Chorvátů. Tuto zdá se nám nejpříležitější býti místo pro pojednání o národních písních Chorvátů a Srbů; ne proto, žeby tento druh básnictví jen druhému věku literatury chorvátsko-srbské, čili jen XV.—XVIII. stol. přináležel, sáhaje zajisté od nejstarších dob až do našich dnů, nýbrž pro veliký vliv jeho na novou literaturu chorvátsko-srbskou, o kteréž v následujícím věku III. jest řeč.

Jako každý člověk má srdce, taktéž není národa bez poesie; okolnosti a rozličné osudy, které jej v životě provázejí, mohou mu tento přirozený dar božský vzíti aneb docela zničiti, ale mohou jej také rozvíti a zdokonaliti. Slované od jakživa milovali písně, a Chorvátí a Srbové v nejstarších časech měli národní básnictví, měli své junácké písně, kterými vespolek pobádali se k chrabrosti, aby zvíťazili nad nepřítelem, se kterým jim bylo zápasiti. Positivního o nejstarší době arci nic není známo; co se zpívalo a jaký byl obsah těchto dávných zpěvů? Jestliže po tolik století nižádný osud, ani samo křesťanstvo, které zajisté nejhlouběji zasahuje do života, do smýšlení a citění národního, jestliže nic nemohlo setřítí zvláštní tento ráz básnické povahy národa jihoslov., aby každý vázuější moment života lidského od narození až do smrti provázel a oslavoval písní: tož zajisté i před tisíci lety měla každá vážnější příhoda své písně, jakož je má dosud. Ano větší díl těchto příležitostných písní dodneška takového jest obsahu, že kdybychom si je v mysli přenesli o tisíc let nazpět, třeba i do pohanské doby, nemuseli bychom ve mnohých ničem měníti; takové jsou vůbec tak zvané ženské (viz níže) národní písně jihoslov., plné starých upomínek, velevážných k proskoumání mythologických a všelijakých jiných názorů. Z těchto ženských písní arci jen skrovná menšina jsou právě lyrické; avšak vůbec jest za pravdu uznáno, a věc historicky dokázaná, že nejstarší básně u každého národu jsou dějepravné, epické. Jaký byl asi obsah těchto zpěvů, toho arci jen domnívati se lze. Právě se, že okolo r. 1000 v Dubrovnice se zpívalo o všelijakých hrdinách, a že nějaký kníže Neretvanský Dubrovčany požádal, aby též o něm zpívali; zpráva to věrohodná, ale dosud neproskoumaná. Po obsahu svém nejstarší písně, které se nám zachovaly, vzbuzují v nás tušení, že nejstarší dějepravné písně jihoslov. předmětem svým Odysei se podobaly, a nikoliv Iliadě, neboť před tragickou dobou tureckých válek není

nám znám žádný junácký čin, který by tak mocně byl otřásl osudem Jihoslov. národa, jak hluboko-zasáhla válka trojanská do života řeckého. Obsah nejstarších dějepisných písní byl tedy více mírný, mythologický (na př. *jak svatí pokladý rozdělí; diakon Štěpán a dva andělé; had ženich, a j.*), s čímž spojeno bylo často naučení mravní (na př. *bratři a sestra, nalezenec Simeon, car Konstantin a žák samouk* atd.). Takové písně měla tedy asi první doba jihoslov. národní poesie. Vědouce, jakým způsobem národní písně v národu se udržují a zachovávají, nemůžeme tu arci tvrditi, že by písně takového obsahu v dnešní své formě starší byly, nežli jsou ostatní s nimi zároveň sebrané a sepsané; forma během času se měnila. — Druhá doba jihoslov. nár. písní jest slavné panování srb-ských vládařů z rodu Nemanjova (od XII. do konce XIV. stol.). A ještě po 5—600 letech zpívá se s podivuhodnou, takřka historickou důkladností o sv. Savě a jeho otcích, o záduších, jimiž založen jest Chilandar, Studenice, Miloševo (ve Vukově sbírce čís. 23., 24.); národ zpívá o Milotinu Uroši II. a jeho neplodné ženě, a dějepis vypravuje, že v skutku první svou ženu pro neplodnost zapudil, a vůbec se ženami svými velmi nešetřně zacházel; taktéž znám jest písním Štěpán Uroš III., tři bratři Vukašin, Uglješa a Gojko, a zvláště silný car Štěpán, Dušan. Místa, kde títo národní hrdinové vystupují, naskrze jsou historická; město Prizren jakožto sídelní mnohokrát se připomíná, ačkoli se písně ty už nezpívají v jeho okolí, ano na samém Kosovu poli nevědí, jak Hilferding vypravuje, žádné písně o smutné katastrofě, ale odkazují na Černou Horu a Hercegovinu. Národní píseň ví, že Vukašinovi synové byli Marko a Ondřej. Do této doby spadají také z velkého cyklu kraljevičadi některé písně o Markovi, na př. Marko a vila, Marko a Ljutica Bogdan, Marko a sokol, Markova svatba atd., vůbec všechny ty písně, ve kterých Marko ještě nerepresentuje na život a na smrt vedený boj křesťanstva s mohamedánstvem. Celý kruh těchto velkolepých písní, nejkrásnějších i pro svou vnitřní cenu i drahocenných pro blahodějný vliv na národ, v němž udržely sladkou upomínku dávné slávy srb-ské, končí se známou tragickou katastrofou na Kosovu poli, katastrofou strašnou v té míře, že i básnický duch národa Srb-ského bál se děle se jí obírat; velikým hořem a nářkem uvázl hlas smutné písně v hrdle pěvcově! Pěvec, aby bolest lehčeji nesl, rozdělil si celou tu katastrofu na části, opěval v jednotlivých písních smrt jednotlivých junáků; ale veškerého neštěstí na jeden obraz nakreslit nedovedl pro velikou vnitřní žalost. Bylo by zajímavé, důkladně vyskoumat, zdali i katolíci nezachovali nějaké zvěsti o krásných písních z doby Chorvátských králů; dosud nic o tom nevědomo, čímž arci nikoli nedostatek ducha básnického, ale jiné okolnosti náboženské a zvláště politické jsou vinny. — Junáctví kraljeviče Marka (na př. *Marko a dcera Arabského krále; Markův lov s Turky* atd.) otvírá třetí dobu národních písní, ve které jest reprezentováno hajductví ve smyslu jihoslovauském; většina písní jest o svatbách a unášení dívek, a tu je příležitost dost, aby se oslavovala chrabrost hrdinů křesťanských: kterak jeden na sta Turků poráží a p. Kromě potomků Lazarových, kteří velmi smutnou úlohu hráli sloužice svým nepřítelům — pročež také básnictví, pokud v paměti své je podrželo, muselo zvláštní motivy jejich činům podkládati — kromě nich žije v písních jihosl. rodina Crnojevičův a junáctvo Jaksčićův; zpívá se o násilí tureckých agů v Bosně a Hercegovině a o junácích, kteří se při

tom proslavili; děj písně jest větším dílem v Bosně a v tureckém Chorvátsku v XVI. a XVII. stol. a sahá až do chorv. Přímoří, kde lidu všude jest znám junák Ivo Šenjanin, o němž mnoho krásných písní koluje. — Čtvrtá doba junáckých písní opěvuje junácké činy Srbů pod Milošem a boje Černo-horců s Turky až do nejnovější doby, aniž by kde přestávala, a zajisté že se už nyní opěvuje junáctví Luky Vukaloviče v Hercegovině a po Černé Hoře. — Viděti z toho, že duch básnický v národě Jihoslov. dosud nevymřel, a nevymře, dokud se mu dostáváti bude tolik potravy, jako se mu dosud v poměrech vždy ještě primitivních pod panstvím tureckým dostává. —

Národní píseň povstává takto. Přihodí-li se ve vsi, okolí aneb v zemi nějaká směšná aneb vážná událost, na př. unesou-li ženichovi nevěstu, ubijí-li některého hajduka, bili-li se s Turky a p., neujde mnohokrát ani mnoho dní, je-li událost více lokální, pro ves jen zajímavá, a nejvýše několik týdnů, a píseň jest hotova. Jeden zajisté učinil začátek a prvý ji zazpíval, a ten bývá podle Vukova mínění člověk prostředního stáří aneb stařec; jest také zapotřebí, aby opěvaná událost zjevná byla, a před vícem očí se sběhla, aby pak píseň se ujala a jedním rázem po celé vsi a po celém okolí zavzněla. O pravém původu písně buď se ani neví, anebo se nechce věděti, což opět tak bývá: nikdo nepovažuje to za nějakou přednost aneb za mistrovský kus, zpíváti písně (ba na mnohých místech, kde vůbec písně ještě povstávají, není člověka, který by jich více neuměl, mnozí 50 až 100), a nikdo se tím nevychloubá; a kdyby někomu připomenuli, že on tu neb onu píseň složil, nebude se k tomu chtít ani hlásiti, ano zapíráti bude. A tak kdyby na příklad dnes píseň povstala, a vi se kdo ji složil, zítra o tom už nikdo nemluví; píseň jest hotova, kdo ji složil, na tom nezáleží. Spůsob zpívání závisí na mnoze od obsahu, v němž vždycky musí být nějaký čin, o kterém by se mohlo vypravovati. Píseň se pak buďto pouěkud zvýšeným ale velmi jednotvárným hlasem recituje ke guslím (v. t.), a tu jest hlavní věcí obsah písně, vypravování děje posluchačům; takové jsou písně junácké. Junáckou píseň tedy nikdo sám sobě nezpívá, nýbrž jiným, kteří ho obklopili, nikoli aby naslouchali krásné melodii, nýbrž aby poznali obsah a naučili se textu. Anebo se píseň opravdu zpívá, bez guslí, při čemž pak jest hlavní věcí zpěv a na text se nehledí; to jsou písně ženské, a zpívají je nejen ženy a dívky, ale i mladci, často dva jedním hlasem. Kromě toho i metrem se různí ženské písně od junáckých. Když jsou tedy gusle podstatnou věcí při junáckých písních, lehce pochopíme, proč u lidu v takové úctě jsou; skoro v každém stavení nalezneme jedny a zvláště v příbytku čobanové (pastýřové). S těžší najdeme člověka, který by neuměl housti, ano na mnoze i dívky umějí. Tak jest to v krajích, kde dosud písně nové povstávají, podle dobrých zpráv Vukových totiž v Bosně, Hercegovině, Černé Hoře a jižních hornatých krajích Srbska; v dolním Srbsku, totiž okolo Dunaje, jsou gusle už řídkší, asi jedny v každé vsi, a taktéž řídkší jsou zde národní básníci; ve Srjemu pak, Bačce a Banátě dostal tento posvátný nástroj od lidu epitheton, jež sice jemu, nikoli však tamějšímu lidu ke cti jest, totiž sljepačke gusle, neboť tam toliko slepci hudou, a toliko slepci zpívají junácké písně. Slepci ti docházejí nehledané slávy tím, že roznášejí a rozšiřují písně v lidu; chodí po almužně od domu k domu, a před každým zapějí jednu píseň, žádajce za to malý dárek; za větší dar zpívají také více písní.

Ve svátcích chodí ke klášterům, zpívají tu celý den a celý den mají dost posluchačů. Mimo slepce rozšiřují národní písně pocesní a hajduci. Když přijde pocesník na nocleh, přinesou mu na večer gusle a nutí ho aby zpíval; i v hospodách všude visí gusle, aby si každý mohl zazpívat kdyby chtěl; posluchačů se najde hned. Hajduci pak, když v zimě se vrátí z hor do svých útulků, jsou ve dne ukryti, ale v noci pijí a zpívají, a k tomu volí si nejvíce události a činy hajducké, na př. co se jim právě minulé léto přihodilo, a od nich učí se jiní. — Z tohoto způsobu, kterým píseň povstala a se rozšiřovala, vysvítá též věc docela přirozená, proč tatáž píseň všude stejně se nezpívá; jeden složil píseň tak jak uměl, ta se dále rozšiřovala, a jiný zpěvák zase podle svého vkusu tu ji okrášlil, tu zkrátil, tu zkazil. Naskytuje-li se více různosti u vypravování téhož děje, zvláště jest-li děj jest známější, tu není nemožné, že se na dvojm počátku, na dvoji skladbě zakládají, to jest že se třeba v týž čas ale na rozličných místech vyskytli dva skladatelé písně. Pro hlubší studium té věci zajímavé jest co Vuk vypravuje, že je velmi málo zpěváků, kteří by to nazpaměť odříkati dovedli v náležitém pořádku, co při guslích zpívají; v tom ohledu chvalně vyjímá Vuk jakéhos nyní už mrtvého Tešana Podrugoviće. Z toho dále i jasno, kterak možno jest, že v písni, která opěvuje příběh z XIV. stol. na př. z dějin srbských, jest jazyk stol. XIX.; toť musí tak být, poněvadž píseň, třeba prastará, nikdy nepovažována a nechována co mrtvý poklad, ale každý, kdo ji zpíval, třeba ji byl nesložil, považoval ji za svůj majetek, se kterým úplné dle své vůle a chuti zacházeti může, ano aby mu posluchači rozuměli, musel si změn dovoliti. Přijde-li tedy píseň z Hercegoviny do krajů severních, kde se nemluví hercegovským nářečím, promění se tam v domácí nářečí, ovšem pokud toho dovoluje určitý a potřebný počet slabik každého verše; tak dá se lehce dialekticky proměnit *djevojka* v *devojka*, *ljetu* v *leto*, ale těžce *liep* v *lep*, *vrieme* ve *vreme* atd. A proto dosud v každé přenesené písni nalézají se pozůstatky toho nářečí, ve kterém povstala a ze kterého přenesena byla, arci, když ji sběratel správně opiše. Časová změna v jazyce nejjasněji by se objevovala, kdyby byl někdo ze starších dob některou píseň sepsal, aby se mohla porovnat se svou nynější formou.

Přejdeme již k literatuře národních písní jihosl. Nejstarší zprávu o nich podává r. 1531 ve Vídni vydaná *Wegreise k. k. Maj. Botschaft nach Konstantinopol*; tam mluví jakýsi Benedikt Kuripečić na třech místech o národních písních srbských; praví o Kosovu poli, že se mu zdá, že o tom slyšel zpívati. Vážnější svědek jest ctihodný básník Petr Hektorević ze Hvaru, jenž rád se zabýval s přírodou a rád obcova s lidem; vložil do svého *Ribanje* (poprvé vyd. 1569) tři národní písně či *bugarkinje*, jak je sám nazývá. Nehledíce k tomu, zdali při opisování tu onde měnil (praví sice, že hleděl při opisování být správným, avšak metrum prozrazuje mnohé odchylky), zajímá nás drahocenný zbytek tento už z té příčiny, že tu jest obsah písně ze srbských dějin (o králeviči Marku a jeho bratru Ondřeji), což nejlépe svědčí, že už v XVI. stol. obsah junáckých písní i mezi Chorváty byl srbský. Ze tří písní u Hektoreviće můžeme jednu považovati za ženskou, dvě pak jsou junácké, ač přece, což jest znamenité, všechny tři zpívaly se jako podnes ženské, neboť o guslích nezmiňuje se Hektorević ani slovem. Taktéž v Barakovićově *Vile Slovinci* (tisk. 1614) obsažena jedna národní píseň, vložena jsouc jako *bugarkinje* u Hektoreviće. Z roku

Slovník naučný, IV.

1663 zachovala se *popěvka* od Svilojeviće v prose a nelze ji už do veršů uvést; psána jest starým jazykem chorvátským, ale podle obsahu jest to srbská národní píseň o králeviči Marku. Před jinými sluší tu uvést Ondřeje Kačiće (nar. 1690, † 1760, viz nahoře str. 346). Ve službě na vinici Páně vydal *Korabljici*, kterou lid velmi rád čítá; jsou to povídky ze Starého Zákona. A když mu bylo uloženo, aby jako papežský legát cestoval po tureckých zemích, použil té příležitosti, aby seznal národní písně, neboť doma měl k tomu jen nedostatečnou příležitost. Jsa muž dobrého srdce a pro dobro národa svého zcela zaujat, neustal nikde starati se o duševní blaho jeho; a tu shledal na svém cestování, že národní písně jsou tou velikou mravní podporou, která, představujíc národu slavnou jeho minulost, nedopouští aby klesl, ale neustále největší jeho poklady na paměť mu uvádí, víru a národnost. Odhodlal se též, poněvadž v národních písních dějepis jihosl. jen zlomkovitě, nikoli cele obsažen jest, doplniti co schází a podle způsobu národní poesie celý dějepis v písních složit; tak povstalo dílo, které nazval *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*; sebe čili básníka díla toho jmenuje Milovanem. Práví tam: „Kdo umí italsky, ať čte Sagreda, Berlecia a Gianmari Bienu z Brescie, ze kterých jsem tuto čerpal a na slovinský jazyk překládal pro ubohé dělníky a pastýře, kteří latinsky čísti nemohou.“ Z těch tedy pramenů vážil historický obsah pro své starší písně, pro novější pak užil vypravování a zpěvů národních. Toliko při pěti písních praví výslovně, že je tak slyšel zpívati; všechny ostatní složil podle národního způsobu sám, ba ani těch pěti nenechal beze změny. Co se obsahu týká, nenáleží Kačić arci mezi národní básníky, neboť nižádný z těchto nevolil by si naskrze to za látku, co on; avšak co se týče způsobu, kterým látku svobodně zvolenou v píseň složil, rovná se docela i nejvýtečnějšímu slepci, nejlepšímu pěvci srbskému. O tom by národní pěvec nezpíval, o čem Kačić písně složil, ale zajisté tímtež způsobem; a v tom právě leží tajná síla, v tom i příčina, že si lid „piesmarici“ (tak říká Kačićovu *Razgovoru*) tak velice oblíbil. Kačić věrně udává odkud čerpal, a v písních svých přísně šetří histor. dat; rovněž tak hleděl i do těch písní, které z lidu přijal, vpraviti jakous histor. správnost, a proto dbá tolik o jména osob v písní zpomínaných, o počet vojska, postavení jeho atd.; všude věrně šetří histor. zpráv. Co se formy týče, podržel národní metrum, totiž verš pětistopý, trochaikospondaický, s caesurou po 2hé stopě; v osmerci (verši čtyřstopém) složil jen několik „poskočnic“, které se při tančení kola zpívati mohou. Ve dvěma ale odchýlil se Kačić od formy národní. Rozděлил píseň svou na 4veršové strofy; toho rozdělení v písní národní není a vypravovacímu jejímu rázu zajisté by se přičilo; Kačić tu následoval básníky dubrovnické, zejména Gunduliće, a tento zas podle italského se řídil. Národní písně dále nemají rýmů; nevyhýbají se mu ovšem; kde sám sebou či náhodou se naskytuje, jest vítán, ale hledán není nikde; Kačić naopak často schvalně se po něm shání. Rým jeho jest však jen ženský, mužského nemá. V ostatní technice Kačićově, totiž rozdělení látky, úvodech a okrasách básnických jsou národní písně velmi trefně napodobeny; Kačić zhusta začíná úvodními verši, které v národních písních nacházíme, ale vystříhal se epické obšírnosti a opakování, jimiž se národní písně vyzna-
menávají. Okrašlovacích přímětek (epith. ornamenta) má jen málo, a krásných složených slov národních docela nemá. Jak už název Kačićových písní praví, chtěl zahrnouti celý slovanský jih kromě Slo-

renců, a v písních chtěl vylíčit národu svému jeho úřady a minulost; poznal také, jakou v národních písních převahu mají Srbové, ano že Dalmatinci více vědí o králevici Marku než o kterém jiném třeba jim bližším hrdinovi. Proto ustanovil si za úkol, především zřetel míti k nim, jež národní básnictví bylo zanedbávalo, a za to dvojnásobně úcty a vděčnosti jest hoden; půl Dalmácie má jemu být vděčna, že vlivu cizinskému nepodlehla. Kterak mnoho lidí v Kačići, jehož *piesmarica* v skutku i do příbytků selských, dělnických a pastýřských vnikla, to dokazuje neslychaně veliký u Jihoslovanů počet vydání; r. 1862 vyšlo v Záhřebě 15té vydání *Razgovoru* (dohromady s předešlými as 20.000 výtisků). Kačići si mnozí, zvláště Italianti a potom Němci spletli s pravými národními písněmi; tak Herder v *Stimmen der Völker* (1825 — 40) mezi mnohými slovanskými písněmi národními uvedl i jihoslovanské podle Fortisových *Osservazioni sulle isole di Cherso ed Ossero* a téhož *Viaggio in Dalmazia*, avšak mezi těmi jsou dvě Kačićovy (o Miloši Obilići a o králi Radoslavu); toliko třetí o Hasan-agyni, kterou Göthe 1789 z ital. přeložil, jest národní.

Evropské slávy a pověsti požívají jihoslovanské národní písně teprv od poč. tohoto stol. nesmrtelnou zásluhou Vuka Stefanoviće Karadžiče. Šťastná byla to myšlenka, jít sbírat tak drahocenný poklad národa; ale netoliko šťastná myšlenka, i veliká zásluha, zásluha tím větší, čím obtížnější bylo tenkrát jako podnes putování po těch zemích, které právě tímto mlékem a strdí oplývají. První sbírka Vukova takto povstala: přišel do Vídně 1814 sepsal nejprv všechny ty písně, které a pokud v paměti choval, a, jak sám upřímně se přiznává, změnil poněkud i jazyk, neboť nebylo tenkrát ještě ve zvyku, psát pouze tím „govedarským“ (pastušským) jazykem; písně ty vyšly 1814 pod názvem *Mala proslavodna slovenosrbska pesmarica*, a r. 1815 oznámil je Jak. Grimm ve *Wien. Lit. Ztg.* učenému německému světu s velikou pochvalou, sepsanou v prvním dojmu a udivení nad nenadálou jejich krásou a něžností. Grimm dlel tenkrát právě ve Vídni, aby se naučil jihosl. jazyku. R. 1815 vyšel druhý svazek, a tu Vuk už neměnil jazyka, ale obnovil starý pravopis; tento svazek zase Kopitar 1816 posoudil. Později vydal Vuk nové rozmnžené vydání v Lipsku ve 4 sv. 1824—33 se zajímavým úvodem, a posléze třetí skvostné vydání, jehož 1. sv. (ženské písně) vyšel ve Vídni 1841, a od té doby do r. 1862 tři svazky junáckých; brzo vyjde ještě 5. sv. Vuk zvláště touto prací dvojnásobně získal zásluhu; jemu náležejí díky, že tolik pokladů před zkázou a ztrátou zachráněno, a on byl při sbírání těchto pokladů také věrný a spolehlivý. Drže se zásady, že jest to drahý poklad, se kterým nikdo nesmí svévolně zacházeti, sepsal vše, neboje se mělkých výčitek nedůslednosti, každou píseň právě tak jak ji slyšel, a tím nejvěrnější podal obraz pravého národního jazyka chorvátskosrbského, zároveň se všemi nuancemi rozličných nářečí. — Po Vukovi nastala u Jihoslovanů už větší chuť ke sbírání národních písní. R. 1833 vydal Čubro Čojković v Budíně *Pjevanja Crnogorska i Hercegovacka*, později opět v Lipsku; tato sbírka jest velmi nekritická, aniž se vázala přísně na čistě národní písně, obsahující též skladby známých básníků, na př. č. 4, 55, 56, 61, 171 a 173 jsou vesměs od Milutinoviće, atd. R. 1845 vyšly v Bělehradě písně černohorské pod názvem *Ogledalo srbsko*, které sbíratí a opisovati dával vladyka Černohorský Petr I. Vuk na mnoha místech a při rozličných příležitostech vyslovil svou žalost nad tím, že nemohl procestovati Bosnu a Hercegovinu; pročež s radostí každý vítal

zprávou, že ctění dva přátelé františkáři Jukić a Martić sebrali právě tam krásné písně (posud 50), ale bohužel i při těch není správností a věrností šetřeno, a sběratelé sami vyznávají, že tu a tam leccos proměnili, zejména vyslovování &c. Měli jsme příležitost vícekrát připomenouti Bosnu, kdysi „ponosnou“ (pyšnou, vznešenou), nyní nevolnou. Bosna a její františkáři jsou nerozdílní druhové. V nábožné literatuře uvedli jsme veliký počet těch, kteří pro spasení svých ovčí literárně tak činní byli; mimo ty bylo ještě více takových, kteří své úloze nedostáli, zapomenuvše, omámeni sliby a výsadami tureckými, že jsou povolání těšiti a nikoli utlačovati svá stáda. Dnešního dne jest to jinak. Počet horlivých národovců roste co den i u nich; komu není známa horlivá láska k národu připomenutého Jukiće, komu ne vlastencetví biskupa Šunjiće? Nás zde především se týká národní básník frater Ljubomir Martić; muž tento vyrostl v krajně v celých Jihoslovanech nejbohatší u národní písně, s mlékem mateřským vssál i matčinu píseň, a dobývá si toho vzdělání, jehož k fraterství potřeboval, neztratil své duševní naivnosti; kdyby byl ubohým slepcem, byl by zajisté prvním básníkem národním, ale že je „učený“ člověk z něho, spojuje na štěstí všechny dobré vlastnosti básníka národního s uvědoměním básníka umělého. On ničím neliší se od básníka prstonárodního, jenž z vnitřního pudu zpívá a písně skládá, leč že nebyvá nucen, výbrž dobrovolně si předimčt své písně volí. Je-li národní básnictví Homer, jest Martić Homerid. A v skutku kdo čte jeho *Plač Bosne* v *Kolu* 2., jeho *Paziv u kolo bratinsko* v *Bos. prijatelji*, zvl. pak v úvodu k vydání nár. písní *Tužni glas* o smrti Jukićově aneb *Pro poznanstvo*, nepomyslí, že to nejsou písně prstonárodní. Tento Nenad Poznanović (tak se jmenuje Martić pseudonymně), zapěl naposledy r. 1861 a 1862 tiskem vyšlé *Osvetniky* (mstitele, 1. díl: *Obrenov*, děj z r. 1857; 2. díl: *Luka Vukalović i boj na Grahovu g. 1858*). Jest to jedno dílo, které sestává z více písní junáckých vnitřně tak souvislých, asi jako jednotlivé části Mažuranićova *Čengić-agy* anebo jako v Iliadě, t. j. spojení jest tak volné, že se jednotlivé písně zcela lehce vyjmouti a samy o sobě čísti mohou, jako jednotlivé episydy. Duch těch písní jest veskrz národní, ano kde to možno, krásou i nad tohoto vyniká; tu a tam není básník prost malého afektování. Jinak jest to básně i vedle *Čengić-agy* svého druhu jediná v chorv. literatuře. — Několik národních písní vyšlo i ve *Vienci* ke stoleté památce Kačićově r. 1861 v *Zadru*; velikou sbírku nevydaných dosud chová Kukuljević; týž má také celou sbírku Tomaseovu z Dalmácie, ze kterých sběratel některé už podal v *Zoře Dalmatinské*; kromě toho vydal Topolović sbírku slavonských písní pod názvem *Tamburaši ilirski* (nejisto, jsou-li všechny národní). Roztroušených nalézá se národních písní hojnost v jednotlivých časopisech, v *Grlici*, *Srb. Ljetopisu*, *Danica ilir.*, *Kolu*, *Bosansk. prijat.*, *Obč. Zagreb. Koledaru* a j. Ale všechno to nedá se ani z daleka cenou svou porovnatí se spolehlivou a věrnou sbírkou Vukovou. Sluší ještě zmíniti se o jedné sbírce, v rukopise (212 str.) chované a dosud nevydané; sestavena jest r. 1758, a podle připojeného seznamu viděti, že prvních 14 sebral Jiří Matej, Dubrovčan († 1728), 18 dodal Joso Betondić († 1764) a ostatní z rozličných stran se sešly. Z těch některé zajisté jsou Kačićovy, dvě pak velmi znamenité o Kosovské bitvě, které si Hilferding opsál, nejsou národní; metrum a j. věci toho dosvědčují. — Není téměř jazyku evropského, do kterého by národní písně jihoslovanské aspoň částečně nebyly přeloženy, ano i v Americe oblíben

jest anglický překlad jejich; italský překlad jest od Tomasea, německý od paní Talvj atd. Psáno pak o národních písních slovanských vůbec a o srbských zvláště velmi mnoho, a veliká krása jejich mnohokrát a vysoce chválena; známo jest, co Herder, Göthe, Vater a Grimm k jejich chvále napsali.

Ještě dlužno promluvit o nahoře už připomenutém rozdílu mezi mužskými a ženskými písněmi co do metrum. V junáckých jest verš veskrz desetislabičný s caesurou po 4. slabice; čteme-li takovéto verše jako prosu, shledáme, že to nemusí býti vždy verše přísně trochaické, jako jsou:

— u — u — u — u — u — u — u — u
Mili bože, čuda velikoga, aneb

Il' grmi, il' se zemlja trese, nýbrž
 slabiky mohou se i tak střídati, že čteme-li verš s výslovností prosaickou, setkají se v tétož stopě buď obě dlouhé, buď obě krátké slabiky, buď je jambus místo trocheje; na př.

— u — u — u — u — u — u — u — u — u — u
Mi volimo|na sa|ma Bog|dana, aneb

— u — u — u — u — u — u — u — u — u — u
Podaj|Marku|lje|pu dje|vojku.

Tyto verše zcela jinak se čtou v prose a jinak v písní; recitující pěvec nehledí totiž skoro nic na akcent obyčejné mluvy, nýbrž má své metrum a své arse. Že ty verše, kde se rytmické čtení příliš protívuje obyčejnému akcentu, nejsou právě blahozvучné, uzná každý, a žeby se tu mohly jisté meze vyměřit, poznamenal velmi dobře Veber v úvodu k *Junakyni Mile*; avšak těžko jest přiznati platnost těm pravidlům, podle kterých by pak dobrá polovice veršů národních písní za nic nestála.

Rozměr v písních mužských jest tedy desaterec, totiž pět dvojslabičných stop, které se čtou trochaicky. Písně ženské mohou míti též rozměr, ale nemusejí: větší část jich je arci v desaterci, ale kromě toho velmi oblíbený jest osmereg trochejský s caesurou po 4 slab.:

— u — u — u — u — u — u — u — u — u — u
Oj djevojko, | dušo moja,
 aneb dakt.-troch. s caesurou po 1. dakt. neb po troch.

— u — u — u — u — u — u — u — u — u — u
Kolka je | noća noćašnja —

— u — u — u — u — u — u — u — u — u — u
Porani rano | na vodu;

mimo to bývají verše ženských písní:

7slab. s rozm.: — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

10 " " — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

11 " " — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

12 " " — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

neb — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u ap.;

13 " " — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

neb — u — u — u — u — u — u — u — u — u — u

či měly by se tyto dlouhé verše ve dvě části po 5, 6, 7 a 8 slabikách dělit? — V jakém spojení stojí tyto rozličné rozměry s obsahem písně, není dosud vyšetřeno.

Rým (v nejširším smyslu, tedy též aliterace i asonance) není v jihoslovanských písních žádným pravidlem, k vůli kterému by skladatel slova schválně vyhledával a sestavoval, ale přystí se ze vnitřní hudební povahy, která jako více méně každý jiný i jazyk jihoslovanský už v prose ovládá, na př. *šum šumi, grm grmi, leži a reži, subota djačka bubota* atd.; jen takovýchto, abychom řekli, hudebních šperků užívá časem jihosl. píseň, jejíž vlastní rytmická krása v blahozvучném střídání slabik dlouhých s krátkými záleží. Povstává pak rým buď v tomtéž verši, když slova téhož kořene se opakují, na př.:

Neka zove i prizivlje;
 Da se bijem i prebijam;
 Neima lica bez oblaka;
 Baci krila i okrivlje; —
 I bez vjere i bez čiste duše;
 Zarekoh se i zahvalih; atd.

Sem patří oblíbené národní etymologisování čili hra v slovích:

Zagorje ga izgorjelo,
 Polomlje ga polomilo;
 Ljubičica ljubi mene,
 Grličica grli mene, atd.

Rýmy pak v obyčejném smyslu buď v tomtéž verši se stýkají:

Od lakatah pa do vrh nokatah,
 Kako trče iza glasa viče (v 2. a 5. stopě);
 Dajmi bože od Drine vedrine,
 Uhodio stare i bogare (v 3. a 5. st.);

buď ve dvou rozdílných:

Na dobru vam jutro osvanulo,
 na boljemu sunce ogranulo; atd.

Ještě něco o ostatních vlastnostech básnické mluvy písní jihoslovanských. Elisí není mnoho, ale některé jsou zvláště odvážné, a netoliko na konci, i v prostředku slov se vyskytují; což ovšem jen na některá slova se obmezuje, která se lehce sečísti dají: *il'* místo *ili*, *s'* m. *se*, *m'* m. *me*, *g'* m. *ga*, *tad'* m. *tada*, *ni'* m. *ni*, inf. na *-t* m. *ti*, impt. *nos* m. *nosi*, *govor'te* m. *govorite* a p., jako i v obecné mluvě slyšeti jest. — Co se délky písně týče, jest nutně zapotřebí, aby toliko jeden čin, jeden příběh, avšak celý až do konce vypravovala; na př. junáctví svého hrdiny dokazuje píseň vypravující, kterak šťastně odrazil nepřítele, nebo jak chrabře rozprášíl Turky, kterak unesl dívku atp.; píseň jest tedy řekněme tak dlouhá jako děj, který se v ní popisuje; meze její nejsou ani 100 neb 200 ani 300 veršů; ačkoli většina národních písní jihosl. mezi 200 a 400 veršů obsahuje, jsou přece i písně s 600, 700 ano i s více než 1000 verši, na př. nejdelší píseň *Zenidba Crnojevića* má jich 1125. Kdyby se v tom ohledu porovnaly písně rozličných národů, zajisté by se shledalo, že i délka jejich rozličná též od jiných věcí než od pouhé rozsáhlosti obsahu závisí; zvláště prospěšno by bylo porovnatí písně stejného neb příbuzného obsahu, z čehož by nejlépe vysvitlo, jaké techniky národní básnictví v tom a jaké v onom národě užívá. Při povrchním a všeobecném porovnání těchto věcí uznáváme, že národ žijící dosud v době epické, patriarchální, zlaté neb dětské, v písní své všechno vypravuje jakýmsi naivním, prostým, pozvolným a takřka bezstarostným způsobem; tato epická obšírnost zvláště v jihosl. písních patrně se jeví, a tyto zajisté na prvotnější věk života národního ukazují, nežli na př. písně novořecké, ve kterých děj a vývin jeho ku konci letí jako v baladě. Arciť při takovémto rozdílu i dojem písně jest rozdílný; slyšíme-li píseň srbského slepce, zdá se nám, jakobychom přenešení byli v pradávno báječné časy, když bylo všecko dobré a šťastné, a třeba bychom slyšeli o prolévání krve (a jinaké ani nemohou být jihosl. národní písně, nežli krvavé), přece to vypravování nebudí v nás takový úžas, jak by to balada činila; posloucháme-li však píseň novořeckou, cítíme, že si genius národa jest povědom toho, že i on kdysi žil v takovémto blaženém věku, ten ale že již minul a s ním i mladistvý klid a lehkomyšlnost, začež nastala vážná a rázná energie věku mužnosti. Takto důležitý a veliký rozdíl objeví se při porovnání několika již písní a to národů tak blízkých sobě, jihoslovanského a novořeckého. Do podrobná porovnání toto nelze tu provést; jihoslov. píseň má na sta příležitosti a způsobů,

aby na odív vystavila svou epickou obšírnost. Když na př. v písni, která jest vždy plna rozmluv, rozkaz se dává, anebo po věrném sluhovi bílá kniha (psaní) posílá, opakuje se tento rozkaz aneb obsah takového psaní dva i třikráte; když kdo druhého vítá, jemu hrozí, jeho se vyptává, atd., což vše děje se v řeči přímé, opakuje mu druhý v odpovědi celou otázku, všecka jeho slova. Vůbec pak jest otázka velmi oblíbená; mnohdy básník sám sebe se táže a sám zase si odpovídá, v odpovědi ale dříve záporně odpovídá na všechny otázky, které si byl uložil, a pak teprv praví, co to jest, po čem se byl ptal (slovanská antithese v. dole). S tímto souvisí též, že ve všech téměř písničkách při vypravování podrobných věcí neb při jistých obrazech těchto veršů se užívá; pro podivení jest takovouto stálou formulí: *Mili bože, čuľa velikoga* neb *golemoga*; k vyslovení přání nějakého: *da bog dađe i sreća donese*; pro chválu: *mili bože, na svemu ti hvala*; přátelé když se sejdou, *ruke šire, u lice se ljube*, za *junáčko* pitaju se *zdravlje*; táže-li se kdo, žádá: *kaži pravo, tako bio zdravo*, a tázaný na to: *kaula pitaš, pravo da ti kažem*; junak *skače na noge lagane*, aneb *sbori, s dušicom se bori*, a umíraje, co chtěl říci, *to izusti, pa dušicu pusti*; změna času taktéž stálými verši se vyslovuje: *sunce zadje, mrak na zemlju pađe; crni mračje pađe na zemljicu; dok bijela zora zabjelila* atd. Po dobenství nejsou tak dlouhá jako a Homéra, nýbrž zcela krátká:

*Pak odtišće preko polja ravna,
kako zvezda preko neba sjajna.*

Zde připomeneme i oblíbenou v jihosl. písničkách palillogii, totiž opakování začátku prvního verše na začátku druhého, aneb konce prvního na začátku druhého, na př.

*Poranio kraljeviću Marko,
poranio niz Kosovo ravno;
Lov lovio Murate vezire,
lov lovio po gori zelenoj;
Pa uzeo k sebi sinovicu,
sinovicu njemu osobnicu;
Pak su oba k dvoru poletili,
poletili, hitro dohitili; atd.*

Arci že také bez kráslivých přímětek (epitheta ornantia) tyto písně nejsou; fantazie touží po obrazech živých, barvitých, a proto musí být u *dobrého* junáka *debeo* aneb *biesan* kůň, *siv* sokol, *brítka* šavle, *perni* buzdovan, *bojno* kopí, *gluha* topuzina; junák volá *jedro, gromovito*; jeho nohy jsou *lagane*; zmije je *ljuta*, dítě *ludo*, kniha *biela* a *sitna* (drobné písmo), moře *sinje*, hvězda *sjajna*, slunce *žavko* atd. — Zvláště bývají krásné v junáckých písničkách úvody, začínající s vykřiknutím:

Bože mili, čuđa velikoga!

aneb s otázkou:

*Ili grmi, il' se zemlja tresē? — neb
Što protuži rano u nedelju? — neb
Nešto pišti u zelenoj travi,
il' je vila, ili ljuta guja?*

aneb porovnáním:

*Dva su bora napoređo rasla,
među njima tankovrha jela;*

poslední dva spůsoby uvádění, totiž otázka a porovnání, jsou oblíbené druhy antithese slovanské, totiž antithese negativní, jejíž logická formule jest: *A — non A — B* (aneb též s vynecháním *non A* jen *A — B*); v prvním totiž spůsobu jest

(A) *Ili grmi, il' se zemlja tresē,
il' udara more u bregove?* následuje

(non A) *Niti grmi, nit se zemlja tresē, načez*

(B) *Već dijele blago svetiteljji;* v druhém spůsobu, totiž v porovnání jest

(A) *Dva su bora napoređo rasla,
među njima tankovrha jela;
(non A) to nebila dva bora zelena,
ni međj' njima tankovrha jela,
(B) već to bila dva brata rodjena,
jedno Pavle a drugo Radule,
među njima sestrica Jelica. —*

Z těchto písni, ve kterých tolik upomínek starodávného života zachováno, dal by se nakresliti krásný obraz vzácné povahy toho národa, který se jimi honosí může, jakož neméně i přirozené vady jeho odtud vyčísti lze. Jak šlechteté vysloveny jsou tu zásady o poměrech rodinných; o ctení matky, kterou národní písně s dítětem takřka identifikují v obyčejné průpovědi *vesela ti majka* neb *žalostna ti majka* (místo *ty* buď *vesel* atd.); o lásce sestřině k bratřím, již tu tolik krásných scén, na př. jak jí žalostí srdce puká, když ji vdanou nechť navštívit a p.; váznost manželství která významně vyslovena jest tolikými příběhunými obřady, atd. Přátelství netrvá pouze do smrti, ale ještě za hrobem, ukládaje pozůstalému příteli pomstu zemřelého soudruha za svatou povinnost. Pohostinství nelze kratěji charakterisovati, než s písni jihoslovanskou slovy *ruke šire, u lice se ljube*. Junáctví nemohlo lepšího vzoru si vybrat než královice Marka, jež píseň všemi výtečnými vlastnostmi obmyslila, aniž by jej nad dokonalost lidskou byla povznsla; i on má své clyby, činí pokání před smrtí, a umírá. Znamenité jest, že neumřel tragickým spůsobem v bitvě, nýbrž k pokojnému spánku ulehl; a národ doufá, že ještě jednou procitne.

Věk III. : konec XVIII. a XIX. stol. Znovuzrození literatury národní.

A. Nová literatura Srbů, čili stoupeňců východní církve.

Úvod a všeobecný přehled. Slovem „nová“ nechceme říci, že jí předcházela nějaká pravá starší literatura; ale jakožto starší vyrozumíváme tu všechny písemné památky, které z potřeby náboženské a politické, a jen v nejdříveších pádech z dobré vůle a starosti o prospěch potomstva (letopisy) povstaly, a v hojném počtu se zachovaly ve středověkých knihovnách celé Evropy vůbec a východní zvláště, totiž v klášterích. Proč se v oně starší době nevyvinula pravá literatura, o tom dříve už byla řeč; ostatně po příčinách toho smíme se jen v době srbské samostatnosti ptáti (tedy do r. 1389 a 1459), neboť kdyby i později bylo něco bývalo, bylo by to zajisté muselo zahynout, tak jako v katolické části Bosny a v sousední Dalmácii dosud žádné literatury není, neboť i nyní, co tam kdo napíše, píše to pro ostatní Jihosl., nikoli ale (vyjma modlitební knihy) pro svůj potřebný lid. Ve smutném tom stavu každý domyslí se, že spíše všude jinde literatura srbská se zkrásliti musí, nežli pod jarmem tureckým. A tak jest to v skutku. S novými počátky literatury setkáme se tu docela na jiném místě, nežli kde jsme se s literaturou rozloučili; květ staré Serbie, stolice srbské patriarchie, všecko během času, jak z dějepisu víme, vystěhovalo se na sever a usadilo ve Srjemu, Bače a Banátě. Když blíže povážíme okolnosti, ve kterých se přechod udál, když Leopold I. podle přirozené zásady, že stejně utlačování národové obyčejně jeden druhého se chytají, že toutéž nevolí k sobě sdružení jsou, vyzval všechny soudruhy společného neštěstí k odboji, když pozdvihl zbraň proti společnému nepříteli a potlačiteli křesťanstva se vzneseným účelem, aby dobyl a vrátil uhněteným národům svobodu křesťanskou a národní; když čteme jeho svolání k Srbům od 6. srp. 1690 a list jeho k

Černojevići téhož due daný, potom privileje od 21. srp. 1690, 31 kv. 1694 a 4. bř. 1695, kterými Srbům úplnou politickou i náboženskou svobodu a zvláštní území pojišťuje, tu opět naskytá se otázka: proč Srbové aspoň od toho času nepočali pokrok činiti? Avšak i odpověď jest taktéž na blízku: poněvadž ani v této své nové vlasti trvalého míru nepoživali, ale jako strážcové neustále ve zbrani státi museli; mimo to pak přivedl je osud do země, která byla v národním ohledu mrtvá, neboť v Uhrách panovala výhradně latina. Což když se lepší počalo, začali zase Maďaři jakožto vládnoucí národ z privilejí srbských to i ono odnímati, jakož to dosvědčují sněmovní uzávení r. 1741 a jmenovitě 1770. Poněvadž pak u Srbů víra a národnost úzce jsou spojeny, proto zahrnovaly časté prosby jejich strany jedné i stížnosti strany druhé věci. Tak čte se v žádosti jejich r. 1790, aby se ve všech okresích, kde jsou pravoslavné obce, národní školy zavedly, aby se v nich vyučovalo národním jazykem, a knihy aby se tiskly cyrilským písmem; načež došla odpověď velmi smutná, jenž zní: „Poněvadž jazyk a způsob psaní tohoto národa tentýž jest v církvi, ve škole a v obchodě (sic!), a tudíž v trojnásobném ohledu zasluhuje, aby pěstován byl, proto ať jest při každé faře ustanoven učitel, který jazyk ten zná, a ať v něm za skrovný plat mládež srbsky cvičí,“ a uzávením uherského sněmu potvrzeným 1792 zrušena jest dvorská kancelář ilyrská, která v náboženském ohledu zastupovala všechny „Ilyry“ čili pravoslavné. Tím, že uherský sněm Srby o všecka jejich národní práva připraviti chtěl, sáhl i na jejich víru a národnost. Jmenovitě mnoho se brojilo proti jejich zvláštnímu písmu, a způsob, jakým se to dělo, měl velmi smutné následky pro vyvinutí národní literatury. Protivníci totiž cyrilice (a můžeme říci pravoslavné víry) počali nejprve vytýkati jazyku církevnímu, že je mrtev, že se nehodí do školy, ale jen do kostela, a v tom ohledu mluvili s většího dílu pravdu! a to dokazující přimlouvali zároveň Srbům, aby pozdvihli svůj pravý národní jazyk, ale zároveň chtěli, aby nechali cyrilice a psali latinkou, což, jak každý nestranný soudce uzná, směřovalo ke škodě Srbů. Odtud i tvrdohlavý odpor, který zastrašení Srbové tak dlouhý čas rozumným opravám Obradovićovým a Vukovým činili. Takto zní nařízení ve jménu krále vydané r. 1784: „Observato eo, quod in omnibus fere scholis Non-Unitorum proles in lingua duntaxat et characteribus cyrilliacis, quae ex incidenti eo, quod a vernacula diversa sit, ac nonnisi in lithurgiis adhiberi conueverit, pro inutili ac mortua reputari debet, instituat, S. M. resolvere dignata est: ut vigens instituti abusus illico abrogetur, tanto quidem a fortiori, quod anno 1779 illa remanuerit benigna resolutio: ut characteres cyrilliaci et illyrica lingua lithurgica in libris solum ad religionis institutionem pertinentibus adhibeatur, alii vero libri scholastici et profani dialecto vulgari illyrica cultiori, et characteribus latinis typis excudantur.“ Po tomto rozkaze rozšířil se strach a nespokojenost v takové míře, že tehdejší metropolita Mojžíš Putnik se všemi biskupy jal se hájiti cyrilici u dvorské kanceláře i u samého min. Kaunice; v tom pak mu mnoho prospělo i to, že se zároveň, arcí ze soběctví, cyrilice ujal Josef Kurzbeck, který měl tenkrát jedinou v Rakousku cyrilskou tiskárnu, zřízenou ve Vídni 1771. Aby se mu nemuselo dát asi 20.000 náhrady, učinila nějaká učená komise, která o mínění své požádána byla, návrh, aby věc do neurčitého času zůstala tak jak jest. To bylo i potvrzeno, a celá ta věc zůstala bez následků, toliko že na směr národní literatury veliký vliv měla; potom už nikdo, ani

první zakladatel národní literatury, Dosítej Obradović, nebyl Srbům v náboženském ohledu naskrz čistý a orthodoxní, nebyl nepodezřelý. Jeho kritiky mníšského života urážely velikou část nevzdělaného duchovenstva. Veliká svobodomyšlnost s jedné a veliká nevzdělanost s druhé strany byly také velikou příčinou toho, že se národní literatura tak pomalu vyvíjela. Škol bylo vůbec málo, a dobře zřízených ještě méně. Z životopisu Obradovićova viděti jest nejlépe, kterak opuštěný byl duševní stav národa Srbského. Když r. 1790 v Temešvarských postulatech Hranice prosila, aby byly zavedeny školy s jazykem národním, jako to bylo r. 1786 v provinciálu nařízeno, a aby se učitelové z domácích obecních peněz platili, přišla odpověď, „že se to (placení) nemůže dopustit, poněvadž už beztoho jsou německé školy na císařské útraty vydržovány, a tedy každý tam své děti posýlati může, aby se vzdělaly.“ Teprv cis. František r. 1810, uznávaje, „že ilyrsko-vlaský národ v c. k. zemích nestojí na tom stupni vzdělanosti, na kterém by podle nepopíratelných dobrých schopností státi měl,“ jmenoval Uroše Nestoreviče za vrchního dozorce všech národních škol „ilyrsko-vlaských,“ a zřídil tři preparandie, pro srbské učitele ve sv. Ondřeji, pro Rumuny v Aradu a pro Řeky v Pešti. Vyšších škol srbských nebylo, neboť Karlovecké gymnasium, které se r. 1791 trochu pozdvihlo (v Novém Sadě jest teprv od r. 1818) bralo na všechny jiné věci větší zřetel, než na srbský jazyk; toliko v biskupském bohosloví přednášela se staroslovanská gramatika! —

Ohlédneme-li se v době této po písemných plodech mimo Dosíteje Obradoviće, nikde nenajdeme kusa nadšenosti; všecko to má jakýsi oficielní ráz, konká z toho jen kantorská aneb popřká učenost. Místo básní, které by národ budily, místo ohnivých článků, které by v národu sebevědomí křísily a šířily, nalézáme tu všelijaké překlady filosofickomoralní z německého neb z ruského, knihy o věcech theologických, gramatiky, historie, geografie, fysiky, ale vše suchopárné a jazykem nikomu srozumitelným psané. Ze spousty těchto mrtvých plodů vystupují jako vonné květiny spisy Davidovićovy a Vukovy. Arcí že to, co Vuk poprvé vydal, nebylo plodem jeho hlavy, nýbrž jeho pilnosti; avšak jakmile kromě krásy národních písní, která se v krátkce po celé Evropě rozhlásila, a kterou by učení spisovatelé „slavenosrbští“ už dávno byli měli poznat, kdyby v nich bylo kusa citu pro pravou krásu bývalo, jakmile Vuk kromě této krásy národních písní i to dokázal, že se jejich krásným jazykem i v prose velmi krásně dá psáti, jakmile skutkem dokázal, že se pro některé zvláštnosti tohoto jazyka i písmo přispůsobiti a zjednodušiti dá, jakmile toto vše prakticky i theoreticky provedl: tu nemohlo být jinak, nežli že jeho směle podniknutí znenáhla celou revoluci přispobilo. K hlavní zásadě Vukově přihlásila se brzo velká většina spisovatelů, ale nesouhlasili s ním všichni v pravopisu, kdežto on pravil: „piš jak se mluví;“ byli skoro všichni toho mínění, že se musí ctít starocírkevní jazyk, ale že sluší přece psáti knihy závažné a poučné, pro lid a pro školu, jazykem srbským, avšak o pravopis nastala mezi Vukem a starší školou urputná a vášnivá hádka. Kromě toho byl jazyk církevní příliš zakořeňen na ujmu národního, a věru co do jazyka lišily se mezi sebou valně i ty spisy, které co „srbské“ na světlo vycházely; srbsští spisovatelé znali se lépe v církevním jazyce, než ve svém mateřském, a mnozí bohužel mysli, že jen onomu učiti se třeba, že gramatika srbská by byla zbytečná, poněvadž tento „govedarski“ jazyk beztoho prý každému znám jest. A když potom

Vuk i v tomto ohledu s jazykem prorazil, nastala zase nová, opět veliká, snad ještě větší neshoda, totiž o duchu a směru literatury. A tu nebylo Vukovi lze zvítěziti; obtíže byly všeobecnější a ve smutném stavu národa hlouběji zakořeněné. Nešťastný poměr Srbů k Maďarům zavedl mnohého Srba z tábora spisovatelského, kde by snad mnoho byl prospěl, na jeviště politické, a mimo to úředník „korrekter Gesinnung“ nesměl býti velkým přítelem srbské literatury. A takto, když mnohý velmi působivý pracovník národu odňat byl, spočívalo písemnictví národní větším dílem zcela na ramenou nedozralé mládeže, která sotva gymnasium odbyvši a došedši na lyceum neb na universitu mnohokrát zanedbala svých studií a vrhla se na literaturu, počínajíc s chatrným překládáním větším dílem z němčiny; a z těchto pak mnohý snad že se styděl, anebo myslil, že už všecko vykonal, oněměl ve svém zralejším stáří úplně. Jaké ceny as takovito plodové byli, lehkou uhodnouti; na množství knih ovšem tu nikdo ohlížeti se nebude. Jaká to disharmonie! na jedné straně počali tací mladíci překládat všelijaké romány a divadla, a i tu obyčejně bez rozumné volby, a na druhé straně v celé literatuře marně hychom hlcali nějaké pro lid sepsané kázání, biblický dějepis, modlitby a vůbec pro lid se hodící nábožnou knihu, jakých současná literatura chorvátská takové množství má. A když r. 1847 vydal Vuk Nový Zákon na národní jazyk přeložený, jaký se proti němu strhl křik! nebylo nadávky a výtčky, kterými bylo nebyli poctili, práce jeho byla takřka kletbou stíhána a zapovězena! a ke všem těmto nehodám přivtělil se konečně ještě nedostatek peněz na vydávání knih. Tomu však jala se konečně odpomáhati Maticе Srbská; avšak i tento vlastně obchodní spolek nespojoval s dobrou vůlí náležitě známosti, a podporoval i takové knihy, které toho nijak nebyly hodny, ano častokrát utrácel peníze marně; tak na př. nehodný *Ljetopis srbski*, ježž Magarašević 1824 zarazil a do své smrti 1829 v 19 svazcích vydal, byl by už druhým rokem zahynul, kdyby se ho Maticе nebyla ujala. Sám Sava Tekelija, největší dobrodinec tohoto ústavu a tudíž i národa Srbského, při vši své dobré vůli mohl býti nebezpečným srbské literatuře; když totiž radili se o pravopise Maticе (Vuk *Pisma Platona Atanackoviću* 1845), vyslovil se Sava vášnivě proti Vukovu jazyku i pravopisu. Bylťe Sava dobrý člověk, ale slabý literát, a na to se nehledělo vždycky; avšak když Maticе 1839 tuto svou bídu poznala, hleděla do svého středu dostati co možná nejvíce lidí knižních. Srbské literatuře vadilo též u vývinu, že neměla pravého střediska, asi jako byl Ilyrům Záhřeb. Srbská Maticе a časopisy, obě mělo být aspoň pro rakouské Srby oluiskem, z něhož by jiskry po celém národu se šířily; a právě Maticе byla ze středu národa vyňata a v Pešti ubytována, jako cizinec v cizím domě, a teprv po velikých hádkách snad se nyní podaří, že se přestěhuje do Nového Sadu. Rovněž tak vycházely Davidovičovy *Noviny* od r. 1814—1822 ve Vídni, a tutěž vedle nich *Zabavnik* 1815—1821. Doma, totiž mezi samými Srby, nebylo dlouho ani tiskárny. A když Magarašević zarazil *Srbski Ljetopis*, nesestoupily se okolo něho učenců síly, ale jakás žádost cti a liché slávy pobádala mladé lidi, aby i oni jako redaktoři a literáti se ukázali; ale zdali práce jejich zač státi bude, na to nehleděli. Tak už r. 1827—29 vydával D. Tirol *Banatski amanuh*, Pavel Stamatović r. 1830 počal vydávati v opozici k *Ljetopisu* taktěž chatrnou *Srbsku pčelu*; Atanasij Nikolić vydal almanach *Ružica* nar. 1827—1829 a 1831—36; Vasil Čokrljan začal r. 1832

vydávati *Srbski rodoljubac*; všecko to tisklo se v Budině. Tamtéž počal 1835 vycházeti *Srbski narodni list* redakci Teodora Pavloviće; 1836 vydal Spiridion Jović a 1837 G. Grunić ve Vídni zábavník *Srbska Zora*. Mnoho, co brzo zaniklo, zde ani neuvěštáme. Nad tyto současné časopisy vynikaly vážností svou: Vukova *Danica* 1826—29 v Budině a 1834 ve Vídni; kalendář *Grlica* v Cetyui 1835—37; pokračování Davidovičova *Zabavniku*, od r. 1833 v Bělehradě, kde se tvořilo nové středisko literární; týž rok a tamtéž založil Davidović *Srbske novine*, v nichž po něm P. A. Popović, G. J. Petrović, a M. Popović pokračovali; k nim přidáný *Dodatok*; dále *Podunavka* 1843 a *Škoroteča* roku 1842—44. Takováto veliká plodnost jen tenkrát mohla by být ku prospěchu lit., kdyby byla prořena duchem svornosti, ale toho bohužel tenkrát nebylo. Přítel pokroku přál by si, aby v literatuře srbské dříve byla započala činnost, nežli se v skutku stalo. Byla v tom kromě jiných vad i ta, že nestáli v čele vlády srbské vždycky mužové, kteří by uměli obecnému i svému prospěchu vhodnými prostředky posloužiti, když se především o materiální pomoc jednalo. Teprv 1840 začali se domlouvati profesoři Kragujevckého lycea o zaražení spolku, jehož úlohou by bylo, vzdělávati národní jazyk a osvětu; 1841, když si dle vlády a lyceum přeloženo do Bělehradu, pokračovali v poradách svých (zvl. A. Nikolić a J. Topović), a docílili toho, že ještě téhož roku sestoupil se spolek *Društvo srbske slovesnosti*. Přisobení této společnosti bylo s počátku to, že jednotliví členové umlouvali se mezi sebou, jaký obor si každý z nich zvoliti má, aby v něm pracoval, a pak o tom ve shromážděních spolkových předělali, zvláště pak směřovalo se k posuzování plodů literárních. Ale spolek tento brzo na to na nečinnost skoro zemřel; než 1844 obnoviv se pravidelněji účinkovati započal, i vydal základy terminologické od některých činných svých členů přichystané, totiž názvosloví pro fysiku od dr. Jana Šafaříka, názvosloví fundamentální filosofie od Brankoviće atd. Ale brzo seznali, že bez prostředků hmotných nemohou prospěšně účinkovati, pročež obrátili se ku vládě o podporu, která jim i udělena jest, ačkoli s počátku jen velmi skrovná. Dne 8. kv. 1847 změněny jsou stanovy-spolkové poněkud tam, kde mluví o periodickém časopise, který v skutku založen jest pod názvem *Glasnik*. První svazek vyšel 1847. Mezi řádnými a čestnými členy spolku vidíme tu již všechny na slovo vzaté spisovatele a slavisty nejen z knížectví, ale i Chorváty a Srby rakouské a jiné znamenité muže slovanské. A že spolku podle vlastních stanov volno bylo, proměnění zřízení své podle časových potřeb, roztrídil se r. 1850 podle plánu vypracovaného dr. J. Šafaříkem, K. Magaziuovićem a D. Maticéem na pět vědeckých odborů: jazykozpytný, historický, právnícký, filosofický a přírodopisný. Po této obnově začal spolek i úlohám svým vždy více zadost činiti, pracoval ku proznání a vzdělání jazyka a dějepisu srbského; články zábavné pomalu vytrátily se z *Glasniku* ustupující vědeckým, zvláště historickým a jazykozpytným. Bohužel byl spolek jako vůbec veškerý rozvin literatury srbské zadržován vládou, která s pravopisem jakýsi monopol prováděla a nedovolovala, aby knihy na př. v Rakousku pravopisem zakázaným (Vukovým) tištěné v knížectví se rozšiřovaly, ve kteréžto věci spolek po dvakrát, vždy ale marně u vlády zakročil; na druhé straně zase absolutní vláda rakouská vystavěla čínskou zeď mezi Chorváty i svými Srby a mezi knížectvím. Spor o pravopis a jazyk věru často k smíchu přivádí; na př. dne 31. května 1858 poslalo srbské

ministerstvo „prosvětenija i pravosudija“ spolku výtka s úřední vážností sepsanou za to, že uzavřeno bylo, místo „zasědanije“ užívati „sědnica“, a místo „počestnij člen“ „počastni člen!“ Arci že spolek na to řádně odpověděl, ale ministerstvo nedalo si vymluvit, že ono má právo rozhodovat, a v replice své vyložilo svou mělkou filologii; spolek nechal mu tu radost! Avšak byl už nejvyšší čas, aby ta neřest přestala, což stalo se změnou ve vládě r. 1859, načež 1860 *Glasnik* v novém pravopise vycházení počal, a spolek sám po této změně od nové vlády Milošovy a Mihajlovy výdatněji jest podporován. Jak dnes věci se mají, vyřídilo Družstvo srbské slovesnosti nejvíce ze všech spolků jihoslov., a bylo by ještě více vyřídilo, kdyby počet činných jeho členů tak obmezený nebyl. S tímto prospěchem Družstva nedá se porovnatí cena *Ljetopisu* Matice srbské; J. Subbotić, převzav jej 1843 po Pavlovići, pozdvihl jej sice, pokud jednotlivci to učiniti lze, aspoň tím, že přinášel dobré překlady výtečných prací Šafaříkových, a že kriticky sledoval všechny výjevy literární; avšak když on r. 1853 jej redigovati přestal, začali se střídati redaktoři a forma časopisu z nova, leč dosud s malým prospěchem. *Ljetopis* dosud šetří starého pravopisu. — Statistický stav dnešní žurnalistiky srbské je větším dílem znám; z něho má se souditi, jak dalece už lid jest probuzen, jež nejen domácí, ale i cizí hnutí zajímají. Avšak i zde více extensivně než intensivně jest pracováno. Žurnalistiku srbskou stvořil Davidović svými *Novinami* ve Vídni; i mají tu nesmrtelnou zásluhu, že vedle Vuka nejvíce ujímaly se pohrzeného národního jazyka, jemuž začaly cestu klestiti. Týž Dim. Davidović zarazil prvý za Savou srbský časopis, *Srbske Novine* v Kragujevci 1833; redakci převzal po něm již 1833 Dim. Isajlović, 1838 Stojadinović, a pozděj Popović. V Pešti vycházely *Narodne Novine* redakci T. Pavlovićovou 1838—1845; v Bělehradě *Srbski Ulak* 1843—44; 1851 začal v Novém Sadě Medaković vydávati *Srbski Dnevnik*, a 1851 A. Andrić *Svetovid*; ku kterýmž nejnověji se přidružily 1861 *Vidov Dan* v Bělehradě a *Srbobran* v Novém Sadě, a posléz *Napredak* a *Narodnost*. —

Vůbec možno říci, že až do r. 1830 literární život obmezen byl na Srby rakouské, a že v tehdejších plodech literárních zápasila dobrá forma s formou špatnou, kteréžto poslední většina holdovala, jakož i vkus dobrý závoditi musel se špatným, který taktéž převládal; že dále od r. 1830 do 1848 Srbové za Savou a Dunajem předstihli své rakouské bratry i co do formy i co do obsahu, v čemž arci zvláště blahodárně působil vliv domácích zřízení v knižectví, jazyku národnímu veskrze příznivých a nutících zvláště ku skládání kněh pro potřebu praktickou, čehož ovšem u rakouských Srbů nebylo; a že konečně po r. 1848 i literárnímu životu rakouských Srbů lepší obrat nastal a literatura jejich v Novém Sadě potřebného střediska si dobyla. Od toho času, co idea národnosti i u nich u vědomí přišla a ku vzdělání národního jazyka je všemožně pobádá, šíří se i okres a množí se počet čtenářstva, vzrůstá láska k národní literatuře, a to jest první a nevyhnutelná výminka prospěšnější budoucnosti. Duch času, který novými prostředky i rozdělené světy vždy už vespolně sblízuje a spojuje, tento mocný pán světa nedopustí již, aby politické hranice tvořili nezbořitelnou zeď mezi územími téhož národa; pročež všechny prostředky, které kdy krátkozrakost neb strach, zloba a nenávist literární vzájemnosti mezi „Srbijanci“ a „Srby“ položily, jsou už odstraněny, a nehlídá se více na to, kde je kniha tištěna, nýbrž co

v ní obsaženo. A rovněž tak nedopustí již prospívání vyšších ideí, mizení všelikých předsudků a rozumné odlučování vedlejších formalit, aby bratr bratra nenáviděl, poněvadž tento lícem k západu, onen k východu se obrátil; zajisté, oba témuž bohu se klaní, a nerozešli se nikoli svou vinou, nýbrž zavedení jsouce nepřátelskými poměry, časem a silou. Čím jasněji pláne pochopení poznání, tím více vyrovnává se rokle mezi Chorváty a Srby. Jestliže idea ilyrismu, 1836—40 od mnohých Chorvátů křivě pojatá a vykládaná, potkala se s odporem u Srbů, s odporem, který bohužel nezakládal se v rozumném a vědeckém poučení bratří, aby se mysticismu neoddávali, musel i po několika letech (i za našich ještě dnů) taktéž exklusivní serbismus se stejným odporem se setkat, ne u „Ilyrů“, ale u Chorvátů: zdá se však, že spor tento ethnografický už jest dokončen. A co v budoucnosti politika sdrúží neb sprátelí, a co rozdrúží a zneprátelí, to nespadá do vypravování o životě literárním. —

Literární činnost jednotlivců. Srbskou literaturu posledních 150 let lze ve dvě nestejně části rozdělit; první sáhá až do roků 1830 neb 1835, druhá odtud až na naše dny. Znamky tento rozdíl stanovici jsou: 1. v první části je většina knih psána jazykem církevním (v předešlém století) aneb aspoň pomíchaným (s počátku tohoto stol.); 2. v první části obmezuje se život literární větším dílem na Srby rakouské, a knihy se tisknou v Benátkách, Vídni a Budíně, v druhé rozšířilo se území literatury i po knižectví Srbském, a knihy se tisknou doma: v Kragujevci, Bělehradě, Karlovcích, Novém Sadě atd.; 3. v první části jest mnoho knih, ale málo vkusu a kritiky, v druhé i vnitřní cena vystoupila, nastala kritičnost. V oboru každé z těchto částí jen tenkrát lze pravý obraz literárních prospěchů nakreslit, když knižné plody rozdělíme podle hlavních děl a oborů; kde nebylo ještě podrobnějších studií konáno, kde ani bibliografického přehledu není, tu množství kněh aspoň poněkud na jevo nám dá, v čem dosud více, v čem méně pracováno.

Počneme s nábožnou literaturou, a zahrneme v ní i filosofické a paedagogické knihy. Tu veskrz veliká chudost se nám objeví u porovnání s bohatstvím těchto věcí u katolíků; jazyk jest církevní skoro výhradně. Archimandrita Jovan Raić, slavný historik, pozůstavil v rukop. mnoho theologických spisů a tiskem vydal: *O grěšnom čelověku, iz moskovskago na slaveno-serbskij jezik* (Ben. 1764); *Katechisis* (Víděň 1774); *Propovědi* (z rusk. 1794); Šafařík ještě uvádí překlad z Kanta *O smrti*; snad i povídky jeho *Cvėtnik* (Bud. 1802) sem vpadají. Ctihodný srbský Anacharsis Dositej Obradović poskytl národu Srbskému první knihy v jazyku srbském, totiž: *Sověti zdravago razuma*; *Etika ili filozofia moralna*, podle soustavy prof. Soave; *Sobranije raznych mravoučitelnych vešćej*; *Christoihtija*; *Prvenac*. Zacharij Orfelin: *Kratkoje da prostoje o sedmymch tainstvach učitelškoje nastavljenije* (Ben. 1763 a předtím snad ve Vídni). Sem náleží též *Oda na vospominanije vtorago Christova prišestvija*, verše podle řeck. (v Ben. 1763), a snad taky *Sětovanije naučennago mladago čelověka* (1764), z rusk. Št. Vujanovskij, hývalý ředitel národ. srb. škol, vydal *Kratkaja cerkovnaja istorija* (z rusk. Víd. 1793). R. 1741 vyšel *Epitom, ili kratkaja skazanija svjaščennago chrama* (liturg., v Ben.). Vikentije Rakić vydal mnoho, zejm. v tomto oboru *Svjaščena istoria* (z rusk., Bud. 1797); *Hranilišće duši* (z řeck. Ben. 1800); *Istorija o razorenji Jerusalima* (verše z rusk. v Ben. 1804); *Žitije sv. Josifa* (1804); *Čudesa pre-*

svjatija bogorodicy (Ben. 1808); *Molitvy* (1808); *Proповědi* (1809); *Nastavljenje o ispovědi i molitvě* (Ben. 1801); *Leštivica v mol. i postu* (1805). Jefrem Lazarevič: *Moralna filosofija* (1808); *Sodružestvo drevnih bogov* (něco o Sokratesu, Troji a p. 1810); *Sobranije moralnih veščej* (1809); Aleksij Vezilič: *Kratkoje opisanije o spokojnoj žizni* (1788, 1814); Pavel Nenadović: *Ortodoxos omologija* (v Ben.). Pavel Solarič, horlivý žák Obradovićův: *Uloguna* (Ben. 1808); *Mudroljubac indijskij* (1809); *O samosti* (z Zimmermanna 1809); *Sverh vospitanija k čelovečkoljubiju* (1809). Ivan Muškatirovič *Kratkaja rozmišljanija* (Bud. 1805); *Razsudjenje o postali* (1794); *Poslovice* (Vid. 1787, Bud. 1807). Ivan Rukoslav *Plutarcha cheronejskago o vospitaniji dčtej* (Bud.). Štěp. Raič z Osjeku *O nedostatčej vospitanija* (1794); *Molitvy* (v Bud. 1804); *Nravovitelna knjižica za dečicu* (Bud. 1805). Bikup Kyril Živković *Dvě knihy o čelovečskom razumě* (překl. v Bud. 1803). Georgij Zaharijevič *O blagovaviji žumosti* (Bud. 1805). Ivan Berić na budinských školách *Pedagogika i metodika* (Bud. 1813); *Pritče ili sravnatelne besede i mravstvena poučeniija* (Bud. 1813); *Žitije Isu Christa* (1831); přeložil z mař. paedagogiku (1831). Gerazim Bečkerekij, ieromonach *Filosofičeska nauka* (1810); *Hufelandova Makrobiotika* (1807). Archimandrit Hadžić Pavel *Katichisis zdravija* (1802). Athanasij Vlahović farář *Reč na grobu Grigorijeviča* (1807); *Slovo o ljubvi christijanov* (1811); farář Georgij Popović *Put u raj* (1815); *Gospoda našega slovo o věčnom blaženstvu* (Vid. 1821). Lazar Miletič *Otpustnago slova archierejskago primjer* (Vid. 1821). Petr Stojšić *Dolžnosti čeloveča* (Bud. 1816); *Elikon* (1827). Med. dr. Joan Steić z Aradu *Hufelandovu Makrobiotiku* (1826, přel.); *Zabave za razum i srce* (Vid. a Bud. 1831 nákladem Matice srb.); *Sabor istine i nauke* (1832 v Bělehr.); *Ogledi unne nauke* (Bud. 1836). Pav. Atanacković *Ogledalo čovečnosti* (Vid. 1823). Joan Berić ml. *Žitije bogorodice Marije* (1835). — Podobných knih jest zajisté více, vyšlých na mnoze bez udání jmen spisovatelův. Připojíme k nim zde iosamotnělé knihy ve svém oboru, jakož jsou *Iskusni podrumar* od připomenutého Zach. Orfelina (ve Vídni, 2. vyd. v Bud. 1808); *Saveršen vinodělac* (2 sv. v Bud. 1816); dra. med. Em. Jančković *Fizičeskoje sočinenije o izsušeniju i razděleniju vode i vozduchu* (! 1787 v Lipsku); St. Novaković *Rukovodstvo domostroitelstvu* (Bud. 1809); far. Somborského Abr. Maksimoviče *Pčelar* (Bud. 1810), a p. více spisků o moruších, tabáku, neštovicích atd. Kromě toho počítáme sem i knížky pro nižší školy vydané v univers. kněhtiskárně v Budině, jako: Došenovićovu *Čislenici* (Bud. 1809), Lazaričovu *Kratko nastavljenije fisike* (Bud. 1822), Stojkovićovu *Fysiku* (1801—2, 3 sv.) atd. —

Četnější a důležitější nežli tyto chatrné kompilace a bídné překlady jsou spisy obsahu jazykoslovného a historického. Tuv čele všech ostatních vystupuje slavný dějepisec Ivan Raič, nar. 1726 v Karlovicích; stud. u jesuitů v Komárně, pak v evangelické škole v Soproni, a posléz v Kyjevě; na cestách svých navštívil sv. Horu, a sebral zde mnoho látky pro svůj dějepis. Byl posledně archimandritou v Kovilji a † tu 1801. Životopis jeho podán v *Srb. Ljetopisu* 1840. Kromě zpomenuých nahore jeho theologických spisů a kromě velikého díla jeho (5 sv. fol.) nalézá se od něho rukopisné dílo v knihovně biskupské v Kovilji: *Opisanije Soborov*, (uznaných od vých. církve, 1 sv. fol.), popsání jeho cesty, dějepis katechismu, některé materiály pro dějepis srbský a j.; ze všeho pak nejznamenitější jest

dílo jeho *Istorija raznych slovenskych narodov, najpače Bolgar, Chorvator i Serbor* (Vid. 1794—95, 4 sv., 2. vyd. v Bud. 1823). Cokoli dílu tomu vyčítati se může, že mu schází kritika, že stanovisko dějepisné není tak vysoké, aby s něho nestranně pragmatický sběh věcí sledovati mohl, přes to přese všecko zůstal Raič dosud hlavní studni, ze kteréž se váží poznání přemnohých, jmenovitě pozdějších událostí a osudů národa Srbského, podobně jako pro Chorváty a dějepis chorvátský Lucij důležitý jest. Z přiloženého přehledu pramenů, ze kterých Raič čerpal, jest viděti, že se nespokojoval s čímkoli, nýbrž že užil všeho, čeho se dodělati mohl, na př. *Serbia illustrata* od P. Vitezoviče, dějepisu J. Brankoviče, *Radoslova* Danilova, letopisů chilandarských, *Čarostavniku* atd.; tedy ne v nedostatku pramenů, ale v nedostatku toho leží vada díla jeho, že nedovedl docela jejich věrohodnost posouditi, že nevěděl, má-li více popu Duklanskému anebo Mauru Orbinovi anebo komu jinému věřiti. Ostatně jest způsob jeho mírný, vypravování prosté všelikého přehánění a vášně, a láska, se kterou muž ten dílo své sepisoval, velmi příjemně dojmá čtenáře. Pavel Julinač, důstojník v ruském vojstě, sepsal r. 1765 *Kratkoje uvvedenije v istoriju proischoždenija slavenerbskago naroda*; podle slov jeho jest spis ten sestaven dle rozličných spisovatelů, jest opatřen poznámkami, a sáhá až do Jiř. Brankoviče. R. 1755 dal Karlovecký biskup Pavel Nenadović, poněvadž nebylo srbské tiskárny na blízku, v Rymniku ve Valašsku vytisknouti krátkou *můvniči Smotriškovu*; v Benátkách vyšlo od r. 1758 více *bukvarů*, na př. 1766 *Bukvar latinskij, sadržošij načalo uvveniija i edin kratkij slovník latinskago jazyka s prevodlom slavenosrbskim*, Solaričův *Bukvar trejazyčni* (1812), a p. Avram Mrazović vydal *Rukovodstvo k slavenstěj gramaticě* (Vid. 1794, Bud. 1811), a *Ruk. k slav. krasnorěčiju* (Bud. 1821), a p., zasazuje se všude o „slaveno-srbský“ jazyk. Vujanovski Stefan sepsal první gramatiku jazyka německého (Vid. 1772), pak *Rukovodstvo k pravoglagoluniju i pravopisaniju* (1793), Sabo Lazarevič *Načalo nem. jazyka* (1793), J. Vuič *Rukovodstvo k franc. gram.* (v Bud. 1805); Atan. Nešković *Istorija slavenobolgarskoga naroda* (v Bud. 1801); zpomeauty Pav. Solarič *Novograždansko zemljepisanije* (v Ben. 1804); první zeměpis na jaz. srbském a po Obradoviću první opravdivý pokus jazyka právě srbského; od téhož vyšel 1810 *Pomínak*, rozprava o starých listárnách jihoslovanských, a v Bud. 1818 *Rimljanij slavenstvovavši* (snad hist. překlady?); Sava Merkail v *Azbukopotvesu* (v Bud. 1809) radí již Srbům, aby zbytečného v nepsali; Pav. Kengelac vydal dějepis pod názvem *Zbitjeslovije* (v Bud.); Radič Lustinovu *ital. gram.* (Vid. 1794); Solaričův *Besedovnik iliričesko-italijanskij* (Ben. 1810), a *slovník něm.-srb.* (v Bud. 1814); P. Stojadinović *Srb-njem. razgovori* (Vid. 1794); Berić Schreckovu *Vsemirna istorija* (1817), a farář Lazar Boić literárnohistorické rozpravy *Pamjatnik mužem u slavenerbskom knjižestvu slavim* (1815). Velikých zásluh o srb. lit. dobyt si J. Magarašević, prof. v Novém Sadě a zakladatel *Srb. Ljetopisu*, † 1830; vydal *Život Napoleonov* (překl., 1822), a *Istoriju evropejskích najvažnijich priključenija ot g. 1809—1821* (1823); jeho *Kratka vsemirna istorija* vyšla v Bud. 1831 Maticí srb.; Pant. Mihajlovič vydal *Enciklopediju* (v Bud. 1818), Iv. Popović Mostarski *Geogr. statističeski pregled sviju evrop. država* (2 tab. 1818), St. Milošević přel. *Statist. opisanije Srbije* (1822), a Dim. Isailović, prof. v Somboru, sps. *Istoriji trgovine ot početka sveta do našich vremena* (1816). —

Většina těchto spisů jsou překlady a výtahy, ale kdyby aspoň tak psány byly, aby jim každý rozuměl; leč takých právě jen skrovná menšina jest. Což jest tím větší důtky hodno, poněvadž už v předešlém stol. Obradović příklad podal, kterak si národního jazyka v literatuře vážiti jest, a zásadu vyslovil, kterou po něm s plnou důsledností provedl Vuk Stef. Karadžić. Tento muž, kterého jsme už vícekrát připomenuli a ještě připomeneme, neboť jeho jméno jest srostlé s novou literaturou srbskou, tento muž nar. se 1787 v Tršići v Turecku, a bohudíky posud žije. Prvním jeho učitelem byl příbuzný jeho Jevto Savić; pak učil se v Loznici a 1804 stal se písařem u představeného kraje Jačarského, Jiř. Čurčiće. Když Turci Jadru dobyli a Čurčića zahynul, odešel Vuk do Rakous a skončil vyšší školy v Karlovcích; později 1807 vrátil se domů a stal se písařem Jak. Nenadoviće. Savić stal se tentýž rok senátorem nahle Zvornické, a Vuk praví o něm, že mezi všemi senátory nejvíce uměl, totiž aspoň dobře číst a psát. Savić vzal do domu bývalého sekretáře senátního Jugoviće, příšlého z Rakous, aby se mladý Vuk od něho vzdělal. A v skutku chápal se Vuk horlivě každé knihy, která mu do ruky přišla, a byl brzo nejlepší z 9 neb 10 výtečných učeňů Jugovićových. Takto probuzena a vypěstěna v něm láska k vědám, k srbskému jazyku a k jeho pokladům. Jeho mladistvé záměry podobné jsou Obradovićovým, a rysy ze života tohoto velikého muže, který právě tenkrát stál v čele osvěty v Srbsku, když se Vuk učil, musely hluboko vniknouti v mysl i srdce jeho; odhodlal se pokračovati v tom, co předchůdce jeho započal. Za úkol života vystavil si, proraziti, jak sám praví, hlavu skrze trní, a třeba by i rozedrán a krvav na druhou stranu vyšel; a úkolu tomu zůstal věren. První plod jeho práce v naznačeném směru byla *Pismenica* (r. 1814 ve Víd.) a řečené už dva svazky národních písní. V *pismenici* má již h a i (m. j), ale ještě ne љ, њ a ѣ, ač v předmluvě praví, že by tu jakési opravy třeba bylo. Jerů taktéž nemá, vyjma skupeniny љ, њ, ѣ; i též vynechal. V druhém svazku svých písní r. 1825 popustil poněkud křiku svých rodáků, a začal opět na konci psáti њ a užívati љ a p., avšak smluviv se ústně s Kopitarem a písemně s Geršićem, Solarićem a Mušickým, přistoupil opět k opravenému pravopisu, jehož nyní nejen on, ale skoro všichni vzdělání Srbové se drží. Z prací Vukových se vidí, že hned s počátku dvojitý směr spojoval, poznání jazyka a sbírání národních písní; právem soudil, že ono bez tohoto byloby stavěti na písku, že nelze sepsati řádnou gramatiku bez sebrání a porozumění národních písní, nejměstšího pramene národního jazyka. A proto mohl také Vuk v gram. pracech svých, ve kterých tolik od svých předchůdců se různil, tak kategoricky mluviti: „toto a tak jest pravda, jinak jest lež a chyba“, neboť měl při své straně celý Srbský národ, zastoupený v národních písních. R. 1818 vydal Vuk také slovník, a takto v krátkém čase poskytl gramatiku, slovník a nejzajímavější čítánku. Vukův slovník již v prvním vydání (kterémuž připojena jest mluvnice, přeložená r. 1824 Jak. Grimmem do němčiny, a obšírnější než r. 1814 vyšlá), a ještě více v druhém vydání tím zvláště nade všechny ostatní spisy svého druhu vyniká, že není pouhý výčet slov s významem lat. a něm., nýbrž že u každého důležitějšího slova i jeho dějepis i zeměpis uveden, a že všude délka a přízvuk naznamenány jsou; Vuk dále ze zásady sebral, ve svůj *Rječnik* jen ta slova, která od lidu slyšel a každý tudíž jest jist, že co v něm se nalézá, není mrtvé, ale v národu živoucí. R. 1822 vydal Vuk ve Vídni *Dodatak k Sanlctpetersburgskim srávnateljnim*

rječnicima, ve kterém opravoval pochybení petrohradských učenců v jazyku srbském, a což zvláště zajímavé jest, i ukázky jazyka bulharského podal, o němž tenkrát skoro nic nevěděli; vžlyť málo let předtím oznamoval Kopitar učenému světu, že to je jistotná pravda, že má bulharský jazyk nějaký člen. Téhož času, když dílem v úředních záležitostech cestoval, dílem národní písně, pověsti a přísloví po Srbsku, Srěmu, Slavonii, Chorvátsku, Dalmácii a Černé Hoře sbíral, téhož času seznamoval se Vuk také s cizím učeným světem; r. 1818—19 byl v Rusku, 1823—24 v Německu, a tu obcováním s muži pevných zásad, jako již 1814 ve Vídni s Kopitarem a Grimmem, dostal jeho domácími předsudky ještě nepokálený duch vytrábený směr, i stal se pevným v zásadách, neústupným a vytrvalým při každém útoku. V let. 1826—29 a r. 1834 vydával ve Vídni zábavný ročník *Danici*, která kromě čistého jazyka významávala se ještě cenou vnitřní, obsahem historickým a filologickým, zejména sluší odtud uvést články *Življenje našega naroda pod Turcima* (1827), *Bune na Dahije* (1828 a 1834), *Najpoglavnije razlike između slavenskoga i srbskoga jezika* (1826), *Tvorba rječi prostih i samostalnih* (1828) atd. R. 1826 vydal *Žitje Gjorgja Emanuela*; 1828 *Miloš Obrenović* (nářečím srjemským, ekavským; historicky důležité dílo); 1827 *Bukevar*. Novým pokladem obohatil literaturu srbskou, vydav *Narodne poslovice* (příspěví, na Cetyni 1836); připojena tu velmi učená předmluva pro dějepis jihosl. jazyka, a přísloví objasněna jsou potřebnými výklady. Do této doby spadá též jeho hádka se Svetičím, ve které vyšly jeho brožury ceny nikoli efemerní, ale trvalé *Odgovor na sitnice jezikoslovne* (ve Víd. 1839), *Odgovor na Utuk* (Svetičův 1843), *Odgovor srbskomu Ulaku* (1844), a zvl. filologická brožura *Vuka St. Karadžića i Save Tekeliję pisma Platonu Atarackoviću* (1845); tu tolik krásných věcí o knižném jazyku jihosl. pověděno, že jich nikde více sebrati nelze. A mezi tím, div neunaveně píli, připravil do tisku překlad *Nov. Zákona*, jenž vyšel 1847 ve Vídni. Nahoře už jsme pověděli, že pro tento překlad nová se naň strhla bouře a nový křik, že jeho jazyk jest špatný, že se nedržel řeckého textu, že smysl špatně pojímal, že v tom je lest, neboť prý mechtaristé svým nákladem překlad vydali, atd.; pravili, že dříve Vuk pracoval pro unii zaváděním joty, nyní svatým písmem! Avšak dost o té blbosti. Doprovodili jsme takto Vuka od r. 1814 až do r. 1848, vidouce jej bez ustání horliti, bez ustání pracovati. R. 1849 vydal *Kovčević*, ve kterážto knížce popisuje Kotorsko, svatební obyčaje z Risna, a s předu v článku *Srbi svi i svuda* ponejprv vyslovuje se o tom, kdo jsou Chorvátí a kdo Srbi; týž rok vyšly *Narodne poslovice* v 2. vyd., a 1852 2. rozmnožené vydání slovníka 20.000 slov obsahujícího; r. 1853 *Srbske narodne pripovijetke*, a 1857 *Primjeri srpskoslav. jezika*, důležitý pro dějepis jazyka srbského spis, jenž v příkladech představuje nám časový vývoj jazyka; r. 1860 vyšlý *Praviteljstvujući sovjet* jest vážné dílo pro poznání prvních dob srbského povstání, a jen v Srbsku přihlásilo se na ně 2357 předplatitelů. V této knize vyslovuje ctihodný stařec přání, aby ještě čtvrtý díl národních písní vydati mohl, kteráž vyplnilo se r. 1863; dále tamtéž slibuje vydati ještě: *Grudja za srpsku istoriju našega vremena* (asi 30 archů); *Život najglasovitijih poglavica. ovoga vremena*; *Običaje ili život naroda našega*; *Njemačko srpski rječnik*. Kdožby netoužil po splnění takovýchto slibů! A staříčký Vuk nás těší: „Všecko to co do hlavní věci jest už hotovo, jen zapotřebí ještě to přehlédnout, něco opravit a pak sestavit; ale nastal mi už 73. (nyní 76.) rok, a pro slabost zraku a hlavy nemohu sám

psáti; ale co bude možno obstarám ještě, a vynutím té smrti ještě něco, třeba bych nemohl vše dokonati, jak bych si přál; neboť myslím, že přece lepší něco než nic.“ — Po Vukovi, t. po r. 1820—30, když jeho zásady ohledem k jazyku pevné půdy si byly zjednaly, mysleli bychom, žeby v srbské gramatice nový obrát panovati, žeby jazyk a sloh spisovatelů vy-
tříbeny býti měly; ačkoli se tu v pravdě pokračovalo, byl pokrok tento přece tak loudavý, jakoby na té cestě bylo jen trní a kopřivy. Z protivníků Vukových, i ve spisovném jazyku i v pravopise, nejvíce proslul Miloš Svetić, jinak J. Hadžić, jenž s Magaraševićem a Mušickým dal prvý podnět ke zřízení Srbské Matice, a horlivě podporoval a od roku 1830 redigoval její orgán, totiž *Ljetopis*. Kdyby Svetić byl při svém básnění a svých překladech zůstal, kdyby se byl zbavil té domoušky, že je první filolog, lépe by mu bylo; jeho hádka s Vukem nejlépe odkryla ošklivé vady jeho a zároveň celé tak zvané etymologické strany a školy. Jeho konečné resumé *Utuk ezykoslovny* jest práce tak nezralá, jako posouzení mluvnice Babukićovy. Dim. Tirol z Čakova, s počátku kupec, pak paedagog a soukromý učitel, pokusil své štěstí se *Slovenskou gram.* (Vid. 1829), ale nešťastně; lépe pochopil s *Njem. gram.* (v Bud. 1830), ku které jest přidán německosrbský slovníček. Jiří Zaharjević, rodem Řek a vlastně Zachariades jmenem, učitel v Zemuně a pak v Šabci, vydal *Rukovodstvo k slavenskoj gramatici* (1830), vlastně jen pravopis, a k tomu dosti bídný; taktéž chatrná jest v *Slav. gram.* vyšlá 1832, etymologie a skladba. Abr. Branković, z Franjeva v Torontalské županii, přistěhoval se 1830 do Srbska a brzo tu zemřel; sps. *Karakteristika naroda po celoj zemlji* (Bud. 1827), *Pregled istorije svermne* (Bud. 1828), *Boj kod Navarina* (z něm. 1829). —

Promluvíme teď o plodech básnických a vůbec z á-
bavných této doby. Pravda, že ti mužové, kteří se zabývali spisováním knih, neměli nic jiného na mysli, nežli prospěch národa svého, k čemuž je pobádalo vroucí vlastenectví; chtěli býti národu svému učiteli. Ale byla to těžká věc; samí dílem nestáli na vyšším stupni vzdělanosti než lid, dílem pak vzděláním obyčejně německým vzdělali se i v životě i smýšlení od svého národa, zabloudili do takových sfér, kam je lid sledovati nemohl, kde jim nerozuměl, i když oni naň nezapomněli. V obou případech těžko vyučovatí. A takové byly věci, taková byla učená třída (totiž šlechtici, kněží a někt. literáti), když se narodil Dositej Obradović. Dobře učinil, že nám popsal svůj vlastní život; onť předvídal, že to bude nevyhnutelně potřebný komentár ku každé jeho knize, ano jeho životopis není toliko životopis jedné osoby, ale spolu životopis národa znovu se zrozujícího, neboť Dositej reprezentuje čistého ducha národního, a s ním staví se na odpor všem duchovnímu pokroku jeho činěným překážkám. Narozen v Čakovu 1739 ztratil záhy otce, který byl kožešníkem, matku a milovanou sestru; příbuzný vzal jej do svého domu a myslil, až se naučí číst, aby se stal popem. Avšak hošík byl žhavý do učení a měl tu chybu, že ne-
zůstal při svém katechismu a žaltáři, ale kde jakou knihu dostal, otevřel a četl. Probíraje takto knihy kostelní přečetl mnoho životů svatých, a tak se mu zalíbily, že sám se chtěl stát svatým a dal se k tomu cíli od jednoho mnicha dečanského unést; ale pěstoun ho chytil a dal pak do Temešváru na řemeslo. Zde mu jeden z tovaryšů vypravoval o Frušké Hoře; Dositej odhodlal se tam utéci, a přišed do Opova přijat jest od igumena za dijaka. Bylo mu 14 let. Opět začal pilně čísti, až mu igumen vyhnaním hrozil, jestli že v tom mírniti se nebude. V

Karlovecích posvětil ho biskup Nenadović za diakona, při čemž přijal jméno Dositej místo křestného Dimitar. Starý igumen Theodor Milutinović často vyslovil přání, vida čilého a spůsobilého mladíka, aby byl poslán do Kyjeva a tam učemu víc se naučil; a když sám do Šišatovce přeložen jest, poslal mu 15 dukátů, načež Dositej utekl, arci ne do Kyjeva, nýbrž přes Slavonii a Chorvátsko do Záhřeba. Zde naučil se latinsky, a potom, zcela bez peněz a j. prostředků, odebral se do Dalmácie. Zde žil spokojeně tři léta jako učitel, a položil tu základ k své pozdější činnosti; zde totiž seznámil se s pravými potřebami svého národu. Kterak brzo tyto pochopil, toho důkazem jest, že již v Dalmácii svatého Jana Zlatoúst. ze starosl. přeložil do srbštiny, kterýžto překlad v krátké v tisících a tisících přepisů se rozšířil; tu spolu na své oči se přesvědčil o horlivosti, s jakou opuštěný lid toho čtení se chápal, což arci nejen radost ale i podnět k nové práci mu přinášelo. Aby se naučil řecky, šel na Sv. Horu, ale tam nenalezl nic kalého, šel tedy do Smyrny a tam učil se u ctilodného Hierothea; k vůli osobní bezpečnosti vrátil se však na Korfu, odtud na rok do Albanie a potom do Víduče. Zde byl nějaký čas opět soukromým učitelem, pak zdržoval se v Terstu, odešel odtud přes Itálii do Cařihradu a před morem do Multan; všude soukromými hodinami vydělával si peníze na další cestu. Z Multan šel přes Lvov do Lipska a Haly, a zde se dal zapsat za posluchače na universitě. Nyní již co dospělý muž, znal důkladně potřeby svého národa i věděl, co z jednodušších věd by se proň spracovati mělo, aby mu to bylo skutečně prospěšné. Vida, jak krásné a prospěšné knihy tu v cizině každodenně vycházejí, zarmoutil se, když to porovnával se svou vlastní, odešel do Lipska, kde byla ruská tiskárna, zapsal se i zde na universitě, a 1783 vydal u Breitkopfa svůj *Život i příklučenja*, a 1784 *Sověti zdravago razuma*. Z Lipska šel do Francouz a do Angličan, zdržel se v Londýně, zvláště v domě Liviové 6 měsíců, a byl by tu i déle zůstal, kdyby mu nebylo na srdci leželo blaho jeho národa; i vrátil se zaopatřen knihami a penězi přes Hamburk a Lipsko do Vídně. R. 1788 vydal v Lipsku své *Basne* s obsáhnými *epimythiemi*, plnými horoucího vlastenectví a ráznosti, jakož i s dalšími svými *příklučenjemi* (osudy) do r. 1788. Téhož roku odebral se do Livonska k svému mecenáši generálu Jorići, avšak brzo se vrátil, a již 1789 vydal své *Sobranie morálně zábavného čtení*, mimo jiné též překlady z Marmontelových *Contes nouveaux* obsahující. R. 1802 dali mu kupci srbštin v Benátkách 2000 zl. pense, aby mohl pokojně pro svůj národ pracovati. Roku 1807 odebral se do Srbska, stal se tu senátorem, vychovatelem dětí Jiřího Černého, dozorcem veřejných škol a ministrem osvěty. † 1811. Jeho *Mezimce* vydal později Solarić. Od Obradoviće jsou i některé písne, na př. 1789 *Na svobodu srbskou*, když Rakušané Bělehrad vzali; 1804 vyšla v Ben. jeho *Pjesna na insurekciju Serbijanov*. — Kromě Obradoviće ještě více spisovatelů v tomto oboru uvésti musíme. Raić sepsal 1791 báseň *Boj zmaja s orlovi*, a 1798 tragedii *Uroš* jazykem míchaným; Orfelin složil více příležitostí nich básní, jmenovitě *Plač Srbii* 1761; Terlaić přeložil z něm. 1793 *Idea*, sepsal *Zabavljenje jedinago letnago jutva*, 1801 *Numa Pompilius* a několik ód a elegií; Solarić psal básně do *Ljetopisu*; r. 1768 vyšel první díl almanachu *Magazin slovensrbski k polzě i uveseleniju*; připomenutý už Vezi-
lićev sepsal verše *O spokojnoj žizni* 1788; Došenović *Liričeska pěníja* (v Bud. 1809), z části překlady, v celku dobré, lepší než jsou Ab. Stojko-

více básně *Kandor ili odkrivenije egipatskich tain* (1800), *Aristid i Natalia*, a j.; A. Mrazović vydal 1793 3 svazky *Magazinu za djecu*, básně a povídky, 1803 *Pastirská igra* z něm., 1808 *Čelověkomezost i razkajanje* z něm., a překlady z Ovida; Rakić přel. z řeck. *Žertva Abrahama* (1809); E. Janković z Goldonia více veseloher: *Tergovci*, *Blagodarni sin*, *Roždannik*, *Zao otac* aj. Zvláště, bohužel, byl plodný Joak. Vučić; přeložil mnoho, avšak bez hlavy, na př. *Nagraždenie i nakazanie* (1807), *Slěpi miš* (1809) a j.; r. 1828 sps. *Putešestvije po Srbiji*. R. 1809 vydal Iv. Popović, senátor Subotický, *Speelhofen mladšij*, a před ním 1799 Nik. Lazarević *Život Robinsona* a 1803 1. díl Wielandových *Abderitů*. Veliký vliv měl na současné spisovatele Milovan Vidaković, nar. 1780 v Tur. Srbsku, 1817 až 1825 profesor v Novém Sadě, potom soukromník; r. 1810 vydal *Prekrasni Josiph*, *Usamljeni život*; 1811 *Velimir i Bosiljka*, *Blagovouny krin*; 1812 *Ljubav k mladój muzi srbskoj*; 1814 *Ljubomir u Eliziumu* (2. díl 1817, 3. 1823); ač nemá nejlepší právě vkus, stvořil si přece těmito spisy své obecnost, které v nich čtlo, a jmenovitě mládež tak se jeho romány opojila, že, jak uvidíme, dorostlé z ní pokolení ještě hojněji se zanašelo překládáním i nejchatrnějších románů. Vidaković pokračoval později ve svých nechutných románech a vydal: *Mladí Fovija* (1826), *Kassia carica* (1827); *Silvan i Milena* (1829), *Ivo Zagorica* (1832), samé romantické věci. Kromě něho překládali, řídkěji spisovali původně: Konst. Mariuković *Otkrovenije Amerike* (Bud. 1807), *Plač Rachili*; Nik. Šimić *Aristej* (Bud. 1806), *Abdalah* (Bud. 1808), *Ikonoostas slavnih lic* (1807); Aaron Elenić *Pěsni o izbavljeniu Serbii* (Ben. 1807); Moj. Ignjatović *Agar u pustini* (1801), drama z rusk., *Artello* (1813); Efr. Lazarević, norm. učitel v Karlovcích, složil básně *Glas porfyronosca* podle žalmu XIV (v Ben. 1810), *Sodružestvo starih bogov* (1810), *Sobranie moralnih veščej* (1809); filosofie jeho připomenuta nahoře. Živković Ivan přel. z Herdra *Palmovo listije* (Bud. 1807), a bratr jeho Štěp. *Telemaka* (Vid. 1814) a *Blagodětelna muza* (1815). Gavril Kovačević, kněhkupec v Zemunu, sps. *Judit* (Bud. 1808), *Proštie ili lětorast čelověka* (1809), *O povedenii kn. Lazara* (básně, Bud. 1810), *Pjesnoslovka* (posrbštěno z Kačiće 1818; podobných příkladů více); *Adelejda, alpinska pastirka* (1828). Ivan Atanacković, měšťan a kupec v Somboru, vydal *Tisuc i jedan dan* (v Bud. 1. sv. 1820, 2. 1822, 3. od Theodosievicé 1832). — Rok před Vukem počal literární pracovati Davidović dosud novým způsobem, totiž *Novinami*, které 1813—21 vydával zároveň s almanachem *Zabavnik* 1815—21. V novinách jeho soustředil se celý literární život srbský té doby, čímž nejen vážnost jazyka národního se šířila, ale zde také mnoho nových plodů literárních ve verších a prose, mnoho rozprav a posudků na světlo vyšlo. Davidović sám nemá tak veliké důležitosti, a zásluha jeho právě jest, že v *Novinách* a *Zabavniku* soustředil kruh spisovatelů srbských; z těch pak především jmenovati sluší Mušického, Beriće a Svetiče. Srbské básnictví počalo se v těchto časopisech vyvíjeti, a v *Novinách* vyšla 1819 známá básně Mušického *Glas narodoljubca*, kde se vyslovuje dualismus srbského jazyka, a *Glas arfe ššatovačke* (1821), v níž srbská víla k závodu ve zpěvu se vyzývá. Mušički jest bez odporu neobyčejně nadaný básník, o tom svědčí jeho národní ódy. Za živa dal jich málo vytisknout, ale každá z nich v srdci čtenářově budila jiskru nadšenosti; myšlénky v nich vyslovené rozpalovaly oheň lásky k národu a pracím literárním. Avšak básně Mušického toliko za svého času

úplně mohly působit, jako všecko co jest tendencí; když čas jejich přešel a potřeby se změnily, ztratily i ony mnoho své vnitřní síly. A kromě toho vznáší se Mušički příliš vysoko nad povrchem tehdejších poměrů, naplňuje nadšením toliko lidi vyšších směrů, jakož už celá zevnější forma ód jeho něco na sobě má, čeho lid pochopiti nemůže. Veliký vliv Mušického na srbské básnictví taktéž byl jen přechodný, bez trvalého základu pro budoucnost. Díla jeho vyšla teprv po smrti jeho 1838—1848 v 4 sv. V ouzském spojení s ním žil Pavel Beriće, nar. v Moholu v Bačce, od r. 1830 tajemník metropolitě Karloveckého, a svého času vedle Mušického zajisté jeden z nejlepších spisovatelů srbských. R. 1820 přeložil Wielandova *Agathona*, 1828 *Voltaireova Zadiya*, části z Virgila a Horace, a po smrti Boličové závodil v *Ljetopise* s básněmi Mušického. Ještě důležitějším než oba ti to stal se pro rozkvět literatury srbské zpomenuť už M. Svetič tím, že zavdal první podnět ku zřízení *Matice Srbské*; neboť věru zajitím Davidovičových *Novin* nastalo trapné ticho, které jen obyčejně nechutnými a nepřipadnými romány a dobrodružnými příběhy rušeno bylo. Maticí otevřeno středěště aspoň jednomu kruhu příbuzných literatur. O nedostatecích tohoto ústavu zmínilí jsme se už; jakýsi v jazyku a v pravopise reakcionářský duch posedl její organ. Svetič psal hned s počátku do *Ljetopisu*: ódy jako Mušički, eklogy a balády a mnoho překladů z Virgilia, Horace, Kornelia Nepota a Gessnera; 1827 vydal ve Vídni z Horace *O stihotvorstvu*, a od 1830 redigoval *Ljetopis*. Méně důležité vrstevníci jmenovaných jsou: Miloš Lazarević z dol. Karlovce, učitel v Zemuni, sps. román *Plemenita i silna ljubav* (v Budině 1831); Timotej Ilić, farář, sepsal román *Erbia* (1826 v Bud.); Sebast. Ilić *Genetliakon bisk. Mirokoviču* (v Bud. 1825); Lazar Lazarević, nar. v Karlovcích 1805, od 1830 prof. v Novém Sadě, sps. tříaktové drama *Vladimir i Kosara* (Bud. 1829) a j. v *Ljetopise*; Eust. Mihajlović, advokát, sps. román *Ovet nevinnosti ili Dobrivoj i Aleksandra* (v Bud. 1827); Iv. Pačić, nar. 1771, byl rak. rytmistrem, sepsal lyrické básně *Sočinenija pjesnoslovska* (v Bud. 1827) a podával do *Ljetopisu* básně původní i překlady; Konst. Pejčić sps. divadlo *Mladen i Dobroljub* (v Bud. 1829), a taktéž do *Ljetopisu* pracoval; Petr Matić ze Srěmu přeložil Gessnerovu *Dafnis* (Vid. 1826), *idylly* téhož (1827) a psal do *Ljetop.*; Jefta Popović nar. 1797, učitel v Terstu, posrbštil Minčetičovy *Suze Radmilove* (v Bud. 1826), a taktéž Gunduličova *Osmana* (1827), a r. 1829 vydal svůj plod *Milošiadu*, hrdinskou básně o junáctví Miloše Obilice v 8 zp., beze všeho básnického nadšení a umělecké vspělosti, jak Šafařík praví; r. 1831—32 vydával *Šveslavia ili pantheon*, kde se národu popsati mělo vše co vážnějšího v jeho dějinách; psáno Vukovým pravopisem, ostatně bez ceny. Atanasij Nikolić ze Somboru vydával almanach *Ružica* 1829—36 v Bud. a Víd., totiž kalendář s básněmi a povídkami, 1830 vydal romantickou povídku *Ljuba Milanova a Srbski Slavuj*, sbírku menších písní v 3 sv. (1827—36); Petr. Slojšić vydal 1828—32 3 sv. almanachu *Helikon*. Vaso Ivanović ze Zemuni, později v Srbsku žijící, přel. z něm. *Romeo i Julija* (v Bud. 1829), sps. *Svetolik i Leposava* (1831), *Istovrija Velikog Petra* (v Karlovcích 1831) a trag. *Sigfrid i Genovefa* (1830 v Bud.); Štěp. Aćimović, učitel ve Vinkovcích, složil básně *Vitežstvo srbsko ili opisanije drevnih srbskih junaka* (Bud. 1829); Iv. Čokrljan sepsal romány *Ogledalo dobroděteli* (Bud. 1829) a *Poljska ljubičica* (v Bud. 1830); Živan Theodorović ze Smedereva vydal *Život St. Jakšića* (v

Bud. 1829), Jiří Lazarević 2 sv. almanachu *Cvietje*, původních prací i překladů (1829); Štěp. Marković přel. *Vozarska djeвица* (v Karlovcí 1830, v tiskárně Prettnercově, která po Budíně nejprve začala tisknout cyrilicí v zemích uherských, a dříve též než Bělehrad); Pav. Boža Mihajlović přel. z Kotzebua *Krstonosci* (Bud. 1830); Vaso Čokrljan z Torontalské župy sps. *Hudužestvo otvoriti bolesti* (v Bud. 1830), a s pomocí jiných spisovatelů začal vydávati 1832 *Srbski rodoljubac* (básně a prosa), ale zakrátko přestal. Zde nesuime vynechati Jos. Milovuka, rodem ze Srěmu, pak kupce a měšťana v Pešti, který šlechtným mecenáštvím literaturu výdatně podporoval, vydav mnohé knihy svým nákladem; literární jeho práce (na př. *Luna* 1831) jest skrovná. Ku konci tohoto odboru zbývá nám uvésti ještě dva nejdůležitější svého času spisovatele, Sim. Milutinoviće a J. S. Popoviće. J. Milutinović, jinak Čubro Čojković nazývaný, nar. v Sarajevu v Bosně r. 1791, stud. v Bělehradě, Segedinn, Karlovcích, byl pak v Srbsku písařem, a za času povstání nelibostně jim osud zmítal. R. 1819 odešel do Besarabie, 1825—27 žil v Lipsku, pak do 1831 na Černé Hoře, vrátil se do Srbska zemřel tu 1848 co historiograf. Když r. 1826 v Lipsku vydal svou *Srbijanku*, kde v junáckých písních, nápodobňuje způsob národní, události a činy národa Srbského pod Karadjordjem a Milošem opěval, tu projelo celé knížectví Srbské veliké nadšení; toto elektrické dojmnutí a pohnutí zakládalo se však na jakémś vnitřním pocitu, který se myslí při čtení zmáhal, aniž by i nejdůležitější vychvalovatelé básníkův pravý výklad toho byli podati mohli. *Srbijanka* pouze co do formy rovná se prostým národnímu písním, avšak vnitřek její, její jazyk a vypravování neú nikterak jednoduché, nýbrž nadšením naplněné, že mu až těžko rozuměti. Vzlet myšlénok zjevně zápasil s jazykem, aby pak mohl myšlénky vysloviti, násilím nutí jazyk, avšak jazyk nedá se mu pokaždé podle jeho skloniti. Toto dílo po dlouhé časy zůstane jedním z nejkrásnějších v jihosl. literatuře. Téhož r. 1826 vydal *Několiké přemyslice*, pak *Zorica* (v Bud. 1827) a drama *Dika Crnogorska* (1835), které však v stilist. ohledu dokonalejší jest nežli v uměleckém; dále sepsal tragedii *Obilic* (v Lipsku 1837), *Troje sestarstvo ili srbske trimilice* (1837), a *Istorija Srbije ili tri godine drugog desetolětja ovoga vieka* (v Bělehr. 1835). Upřímnost jeho zavedla ho do nesnázi, že až Srbsko opustit musel; odešel do Budína, a sepsal zde své *Trojebratstvo* (v Bělehradě 1844). Poslední jeho dramatický plod jest *Karadjordje*. Právě spisovatelskou cenou stojí Milutinović výše nežli Popović, ale co se vlivu na národ týká, vynika tento nad něho. Iv. Štěp. Popović, nar. ve Vršci 1806, žil tu do r. 1840 jako advokát a profesor; toho roku povolán jest do Bělehradu přednášet práva a 1842 stal se představeným ministerstva osvěty, ve kterémž úřadě, což mu k veliké chvále jest, uvedl v život *Družstvo srbske slovesnosti* a položil základ Bělehradskému, nyní velmi bohatému museu. R. 1848 vrátil se do Vršce, a žil zde soukromě až do své smrti 1856. Podiviti se musí každý jeho literární plodnosti, a kdo pohlédne na množství jeho divadel, myslil by, že žil v době a zemi, kde umění divadelní nejvíce kvetlo, a přece ještě dlouhý čas po tom, když on žil a pracoval, nebylo v celém Jihoslovanstvu ani jediného divadla. Spisovati počal r. 1825, tedy v 19. roce svém; nejprve uveřejnil *Slezci Bolgarii*, a potom co posluchač filosofie v Pešti 1827 tragedii *Svetislav i Mileva*, která tak se zalíbila, že v jednom roce dvakráte vydána býti musila. R. 1828 vyšla druhá jeho tragedie *Miloš Obilic* a r. 1830 třetí *Nesrečno supružestvo* s veselohrou *Laža* i

Paralaža; na to pak 1837 vydal veselohru *Tverdica*, 1838 veselohry *Pokondřivena tikva*, *Zla žena* a veselohrou povídku *Roman bez Romana*. Když se r. 1842 otevřelo v Bělehradě prozatimné divadlo (i v Záhřebě dávali se nejvíce jeho kusy), sepsal trag. *Vladislav, Ajduci*, allegorii *Simpatija i Antipatija* a veselohry *Ženitba i udatba*, *Prevara za Prevaru* a jiných více; a když r. 1847 divadlo opět otevřeno jest, začal i on znovu pracovati, ze kteréžto doby pocházejí *San kraljevića Marka*, *Koja je dobra žena*, *Skenderbeg*, *Smrt kralja Dečanskoga* a j. Do poslední doby jeho snažného života náležejí tragedie *Lachan* a veselohra *Beograd nekada i sada*. A kromě toho vydal 1853 básně *Davorje*. Toť nejjasnější důkaz, že byl jeden z nejpilnějších a nejnplodnějších spisovatelů; obor jeho byla truchlohra, veselohra a básně. Pravda sice, že se jeho tragedie *Svetislav, Nesrečno supružestvo*, a zvláště vrch jeho tragické musy *Lachan* velmi líbily, avšak přece uznati se musí, je povahou svou k satirickým a veselým hrám více povolání měl, než k tragickým; jeho *Tverdica* čili obyčejným jménem „Kir Janja“ rozšířil o sobě velikou pověst, a stal se takřka národní zábavou. Nejdokonalejší jeho práce jsou *Roman bez Romana*, *Moda*, *Dečini balovi*, *Bračno more* a *Slezi*. (Nadšený nekrolog složil mu Šubotić, v *Srb. Ljetop.* čís. 94.).

Posledně uvedení dva spisovatelé, ačkoli dříve působiti počali, nežli kde jsme hranice první a druhé části novější literatury srbské vytkly, mohou se přece považovati za přechod z první do druhé části. Na jednoho však již tolikrát připomenutého muže nevztahuje se toto rozdělení, na Vuka St. Karadžiče. Hlavní tahy druhé této části jeví se už na zevnějších znacích nové literatury; kdežto všichni dosud zpomenují spisovatelé, vyjma asi tři neb čtyry, patří do Rakouska, a své větším dílem chatrné plody v Benátkách, Vídni, Budíně a Lipsku vydávají, rozšířilo se v druhé části území srbské literatury po knížetství Srbském, a mnozí zasloužili mužové zvu se v Rakouska, aby zkušeností svých vynaložili v novém státě ku prospěchu své pokrevné bratři. R. 1832 zřízena jest v Bělehradě tiskárna, která se na čas do Kragujevce přestěhovala a pak opět do Bělehradu vrátila. Druhý zjevný rozdíl mezi oběma částmi jest ten, že v prvé jen *Srbske Novine* se *Zabavnikem* ve Vídni a *Srbski Ljetopis* v Budíně vychází, v druhé pak připravený a rozmnožený už řečeným *Ljetopisem* okres čtenářstva a proudu literárního taktéž se uchytivší knížecívi žádají a zakládají nové časopisy. Právě toho roku, když k vůli všelijakým okolnostem přestal v Budíně vycházeti *Ljetopis*, t. 1834, vyšly první noviny v Bělehradě redakci Dim. Davidovičovou, jehož žurnalistickou činnost ve Vídni už nahoře jsme připomenuli. Přišel 1821 do Srbska, a zůstal zde co sekretář knížete Miloše, řídě jeho kancelář. R. 1829, 1831 a 1833 byl ve vážných záležitostech poslán do Cařihradu, a 1835 stal se ministrem vnitřních záležitostí a osvěty; ale když ministerstva přestala, vzali mu i redakci. Žil nespokojeně na sklonku života svého, a † 1838. Jeho zápisky z historie srbské vydal r. 1846 J. Hadžič, který r. 1837 z Rakouska propuštěn byl a v Srbsku 9 let o sestavení zemských zákonů a kromě toho jinak na poli literatury srbské pracoval. Čím v Srbsku Davidović a Hadžič, tím byl srbské literatuře v Rakousku Theodor Pavlović, který r. 1837—38 svou rukou všechny časopisy srbské a celou žurnalistiku vedl. R. 1835 počal vydávati literární časopis *Srbski narodni list* na místo zaniklého *Ljetopisu*, a když tento r. 1837 znovu povolen byl, převzal jeho redakci; a

posléze dostal do svých rukou i třetí, nejdůležitější faktor duchovního života srbského národa, totiž politické *Narodne Novine*. S *Narodním listem* a *novinami* počíná nový ráz v srbské literatuře; v zevnější extensivnosti začíná se přibližovati jiným evropským literaturám, ač to jeu šlupiny se rozšiřovaly, jádra pak málo přibývalo. T. Pavlović, rodem z Torontalské stolice, advokát v Pešti, přeložil už 1829 *Wielandovy Sympatijs*, a 1831 z Kniggea *O obhoždenju s ljudma*; *Ljetopis* redigoval do 1841. Spravedlivým požadavkům nedostál úplně; v *Nar. Listě* na místě poučných článků obsaženy byly nepatrné recenze a urážlivé hádky o jménu Srb a Ilyr, v nichž osočování byli spisovatelé záhřebští a „ilyrští“ vůbec. Tím nastal nepřetržený boj srbských literátů i mezi sebou i se záhřebskými spisovateli, který dalšinu rozkvětu literatury srbské velmi byl na škodu. R. 1838 povstal ještě jeden časopis, týdeník *Magazin* pro umění, literaturu a modu, avšak nedočkal se druhého ročníku; taktéž prvním ročníkem zašel *Budinskopeštský kvjpr* r. 1844. Pavlović vydal ještě 1845 a 1847 pomocí několika Srbkyň zábavník *Dragoljub*, a † 1854 (životopis jeho podal r. 1857 dr. K. Pejčić). Už před *Nar. listem* počal Pav. Stamatović vydávati svůj nový almanach s kalendářem pod názvem *Srbska pčela* (Bud. 1830—35, v Nov. Sadě 1836—40), jeuz obsahoval věci ze srbských dějin, z mlhvice a ze života; není ne důležit, ale neměl svůj směr tak rozdrobiti. Stamatović vydal *Mladi Srbin u svemirnem carstvu* (v Bud. 1834) a *Smatranje djela božih u prirodě* (v Szegedinu 1841); podobná této jest práce Dan. Mladenoviće *Sunnica* (v Bud. 1. sv. 1832, 2. 1838). Děle žila *Golubica s cvetom knjižestva srbskog* (1839—44), vedená nejvíce M. Svetičem; vyznamenává se bohatstvím různých článků v proze i verších, s vážnými příspěvky pro dějepis a jazyk národní; zastupovala místo dřívějšího Davidovičova *Zabavniku* (1833—36) a *Uranie* (1837—38). Spiridion Jović vydal zábavník *Srbska Zora* (Vid. 1836, 1837 Gruić), a dr. P. Jo anovi ć *Bačka vila* (1842—45). —

Mezitím vstoupila příčiněním vладыky Petra Petroviće, tohoto nesmrtelného muže a předobrého otce svobodných Černohorců, ina Černé Hoře, v sívěm hnízdě sokolů, knihtiskárna v život, a r. 1835 vydal tu Dim. Milaković, vládkův sekretář, almanach na r. 1835 a potom na r. 1836 pod názvem *Grlica*, v níž obsažen jest dějepis Černé Hory, vydaný později o sobě s mnohými od S. Milutinoviće přídáními národními písněmi; třetí ročník almanachu 1837 připravil k tisku Lujanović. — R. 1837 vytkl si krásnou úlohu zasloužilý o svůj národ a jmenovitě o Dalmácii Teodor Petranović, odhodlav se zde, kde dosti veliký počet pravoslavných cyrilského písma užívajících vzdáleně od svých souvěrců žije, zaraziti pro Dalmácii vůbec (neboť *Zory Dalm.* ještě nebylo) a pro pravoslavně zvláště časopis pod názvem *Dalmatinski magazin*, jež 1836—40 sám redigoval a krásnými články historickými a literárními zvelebil; r. 1841 převzal redakci J. Nikolajević, načež časopis brzo zašel; oživil ale opět a udržuje se, ač ne v tětěž ceně jako z počátku, až podnes. První dva svazky jeho vyšly v Karlovc, pak do 1850 vycházel v Zadru, posléz v Záhřebě. Petranović nar. se 1800 v Šibeniku, a je členem více učených společností; r. 1850 stal se c. kr. radou krajského soudu v Zadru, později v Kotoru; 1848 byl poslancem na říšském sněmě, a když tento se rozešel, překládal občanský rak. zákonník do srbštiny; překlad tento poslal 1851 caru Mikuláši, a dostal zaň briliantový prsten. Vydal obšírné dílo *Istorija književnosti poglavitih na svietu naroda*. Mnoho článků

jeho roztroušeno v jednotlivých časopisech, v *Darici Ilirské, Slav. Jahrbücher, Oesterr. Blätter f. Kunst und Lit.* atd.; též psal něco italský. Nástupce jeho v redakci Jiří Nikolajević nar. 1807 ve Srjemě, přišel 1829 do Dubrovniku, a stal se tu brzo protopresbyterem; 1850 obdržel od císaře záslužný kříž a 1853 prsten od Ruského cara; sps. *Mladić kako treba da se izobrazí* (1841) a přeložil *Starij i novij zavět za škole*.

Tento kvap, toto závodění v nové literatuře srbské měly toliko jednu dobrou stránku, užitečnou pro budoucnost; když totiž takto vši silou rozesílaly se knihy do světa, probudila se během času chuť ke čtení i v širších kruzích, a přestalo se považovati za luxus, kupovat si knihy. Avšak s dobrou touto stránkou spojeno bylo několik škodných; spisovatelé i čtenáři uvykli si na jakousi povrchnost, a pro práce vespěle, které vyžadují píli a vědomosti, není v tomto spěchu kdy. V skutku, vyjmeme-li těch několik starších právě vzdělaných mužů, mezi nově přibylými pěstiteli národní literatury skoro nižádný není títo chyby prost, kromě suad junáka na bojišti krvavém i literárním na Černé Hoře. Srbům v knižectví — a sem, jak praveno, přistěhovali se i muozí z Rakouska — prospívalo, že byli ten čas zaneprázdněni uspořádáním země a zařizováním všelikých ústavů lcu povzuešení národního blaholytu; takoveto vážné věci pobádaly i spisovatele k větší pilnosti a důkladnosti, než by to bývalo v polonrtvých poměrech obyčejných; všeccko staralo se o školní knihy, pročež i celá doba v létech 1845—57 jest téměř naskrz prosaická, vyjmeme-li z ní několik starších básníků, jakož od r. 1850 u Chorvatů taktéž bylo. Tímto dostala literatura srbská oné doby v knižectví zvláštní svůj ráz, jež majíce na očích v krátkém přehledu probereme literární činnost těch let, držíce se pořádku téhož co nahoře (moral. nábož., — vědecké, hl. histor. a gram., — básnické spisy).

Je-li náboženská literatura u pravoslavných vůbec chudší, stává se chudoba její při neustálém pokroku světské tím nápadnější. Kromě toho drželi se kněží pořád ještě nářečí církevního, ano i starého cyrilského písma; opět tedy dvě překážky. Pročež mužové horliví, cífice teu nedostatek, pomohli si přetiskováním starších dobrých spisů; na př. hned jak v kniž. tiskárna povstala, přetištěny jsou všechny spisy Obradovičovy, Rakičova *Žitije sv. Josifa* (1836), *Čudesa presvete bogorodice* (1837) a *Žitije Basilija Velikago* (1837). R. 1836 vyšel v Bělehradě na rozkaz Miloše Obrenoviće a schválením metropolitě Petra Psaltir (cirk. jaz. a stará cyrilice), *Trebnik* (t. r.); 1837 *Služby i žitije prepodobnago otca Ivana Rylskago a Imologia*; 1838 *Služebnik a Molebna pěníja*. Od J. Beriće mladšího *Žitije presvjete bogorod.* (v Budině 1835), od Ad. Dragosavljeviće překlad *Psaltiru* (Vid. 1833), jakožto první pokus na srbském jazyku; Pav. Nikolić vydal *Propovědi cerkovne*, Konst. Marinković *Tolkovanije evangelija a Slova pri raznim prazdnicima* (v Nov. Sadě); Eug. Jo anovi ć *O suděh cerkovnih* (v Karlovc 1844); biskup Platon Atanacković *Pověst rezidencije episkopala Budimskoga* (v Bud. 1846); Dim. Gerić přelož. *Moralna písma* (2 sv., 1845—46); N. Vujnović přel. z rusk. *Božestvena liturgija* (v Bud. 1846) a vydal *Duhovník i duhovno čudo* (v Karlovc t. r.). Sem náleží také menší i větší *katechismy* (vyšlé na př. v Bělehradě 1848—56, a ve Vídni administraci školních kněh t. r.), *bibličké dějepřavy* (v Bělehr. 1852 a 53, ve Vídni 1857); prof. theol. Vasilij Verdiš vydal krátký *Pregled biblijskog zemjopisa s planom Jerusalima* (1852) a Konst. Mihajlović *Opisanie Jerusalima* (t. r.),

Kratka liturgija vyšla 1855 v Běl. a *Dogmaticko bogoslovije* (z rusk.) tamtéž 1856. Platon Atanacković vyd. *Sočinenija Salomonova i Sirachova* (Vid. 1857), *Proroka i cara Davida psaltir* (v Nov. Sadu 1857), knihy *Tobiasovu, Judith, Esther a Jonáse* (v Nov. Sadě 1858), *Archierejsko poučenie* (cirk. jaz. a stará cyr., Vid. t. r.) a *Učilištna i domašnja biblija* (t. r. ve Vídni). Nákladem Aleksy Popoviće z Bělehradu vyšel *Život Gospoda našega* (v Zem. 1857); 1857 vydán ve Vídni star. pismem a cirk. nář. *Časoslov v slavenoserbskih narodnih učilišta*; 1858 v N. Sadě *Osmoglasnik a Petranovičova Pobožna rozmišljanja kod sv. liturgije*. Nikanor Gruic, nar. v Banátě, od 1848 archimandrit, nyní biskup, sps. *Svetkovanje blagověstij* (1846), *Panegirik patr. Jos. Rajačiću*, úvahu o Vukově překladu Nov. Zákona (1852), a báseň *Sveti Sava* (1. sv. 1861 v Karlovicích); Jos. Gorjanović sps. parafrase žalmů *Pesme po psalmovima Davidovim* (1861 v Nov. Sadě).

Vědecké spisy přirozeným způsobem nemohly být nežli opisy a kompilace z cizích literatur, nad to pak jen Srbové v knížectví se jimi zabývatí mohli, kterým už s počátku padesátých roků dostávalo se k tomu příležitosti i podnětu zřizováním nižších, středních a vyšších vzdělávacích ústavů národních; jen domácí dějepis a mluvnice nejsou těmito hranicemi obmezeny. — Už r. 1832 vyšlo z tiskárny Bělehradské, dosud ani rok staré, *Politickésko zemljeopisanije* pro mládež; Milovan Vidaković sepsal *Istoriji Slaveno-serbskago naroda iz raznih auktoru po Ratiču i njekih drugih* pro školy (4 sv. 1833—37 v Bělehr.) a *Srbska gram.* (v Pešti 1838); G. Zorić *Rukovodstvo k aritmetiki* pro školy (1833, 2 sv. 1837), Atan. Teodorović *Istoriji Rusije* pro školy (1837); Petr Virovac *Pervi osnovi glavnokrivnog madjarskog prava* (v Bud. 1831); A. Dragosavljević *Njem. gram.* (Vid. 1833); zvláště pak Řehoř Lazić mnoho školních knih vydal: *Prosta narodna istorija* (v Bud. 1836), *O prijateljstvu z Cicerona* (v Bělehr. 1836), *Srb.-njem.-latin. rječnik* (v Běl. 1849, nákl. spol. Srb. slovesnosti), ku kterému co 2. díl náleží slovník lat.-srbský od Isajloviće (t. r.); r. 1854 vydalo Družstvo srb. slov. od téhož Laziće překlad Cicerona *O dužnostima čovečeskim*. Jak. Živanović († 1861) přel. *Tuskulanska izpitánija* (Vid. 1842); J. Popović sps. chatrnou *Srb. gram.* (1843); spis *Iliri i Srbli* od Eust. Mihajloviće, když už po delší čas způsobem málo slušným a prospěšným proti záhřeb-skému ilyrismu bojováno v rozl. časopisech (v Nov. Sadě 1843); D. Milaković vyd. *Srb. gram.* (na Černé Hoře 1835); Vukašin Radošić, prof. řečtiny, vydal *Grčka čitaonica* (V Běl. 1837); A. Nikolić *Algebra* (t. 1836); Vasil Subotić kritický spisek *Pregled bitke kosovopoljske* (v N. Sadě 1840), a Simonović přel. z něm. *Napoleon* (1839); na to vyšly: *Srbski spomenici* (Běl. 1840), spis velmi důležitý před Miklošičovými *Monum. Serb.*, J. Nikolićovy *Spomene naroda srbskoga iz bizant. spisatelja* podle Strittra (1843) a N. Vujnovičovo *Kratko rukovodstvo k sveobčoj istoriji* (v Karlovcu 1843). Ars. Dimitrović přel. italský výtah z Goldsmitha *Istorija rimska* (N. Sad 1841), Konst. Boić vydal *děj. řecký*, Stojanović *Preodnica sveobče istorije* (Běl. 1844), Radovanović *Anthropologij* (v Běl. 1848); A. Nikolić *Zkušenyj rolnik* (1. sv.), což pokračovalo 1853 pod názvem *Zemlje-djelsko gazdinstvo* (1.—4. sv.); *Latin. a řecká gram.* vyšla r. 1845 a obšírnější 1850 v Bělehr., 1846 *franc. slovník* od zjmenutého Isajloviće. Už 1843 vydal Aleksij Okolski *Franc. bukvar*. Mat. Kostić († 1859) přel. *Corn. Nepota* (v Nov. Sadu

1845) a *Eutropia*, a v novějším čase přel. Pavlović z Curtia Rufa *O Aleksandru* a Tacitova *Agricola*. Jiří Maletić sps. *Istor. krit. opisanie bitke kosovopoljske* (N. Sad 1847), Alex. Stojaković učený spis *Istorija vostočno-slavenckog bogoslužija i knjižestva* (1847 v N. Sadě), P. Joannović *Istorija najvažnijih dogodjaja u Srbij 1459—1813*; Jiří Mikšić přel. staroslovanský překlad z něm. *Kratka crcegovarčko-bosanskih kraljeva povjestnica* (Běl. 1847), Špasić sps. *Zemljopis* (Běl. 1845; 1848) a *Jestestveno zemljeopisanije* (1850 v Běl. nákladem Družstva srb. slov.). Důležité pro starožitnosti jsou dva spisy Dim. Avramoviće: *Opisanje drevnostij srbskih* na 13 obrazcích a *Sveta Gora* (Athos) (obě 1848 v Běl.); Ninković vydal *Srb. gram.* (1848, nákl. Družstva srb. slov.), Čukić takéž *Srb. gram.* (v Běl. 1850), a Jos. Balukdžić *Gradja za srb. gram.* (nákl. Družstva srb. sl. 1850); Konst. Branković sepsal *Osnovna filosofija* (1847), *Misloslovje* (*Logika* nákladem Družstva srb.-slov. 1849) a 1850 *fysiku* také nákladem Dr. srb.-slov. (r. 1850 přepracoval své *Misloslovje*, učiniv z toho velkou knihu 20 archův). To jsou vesměs malé knihy, které náležejí k tak zv. bibliotéce pro děti. Pro tu sbírku napsal i Jan Steić *anthropologii*. R. 1858 vydal Ristić v Karlovicích *Sistem celokupne filosofie* (2 sv.). R. 1848 vyšla: *Istorija Srbska* (z části s textem francouz.), r. 1850 malý *Zeměpis Srbska i Turecka* od Jana Gavriloviće a krátká *Historie Srbska* od Ljub. Nenadoviće (obě knihy zkoušeny od školní komise a schváleny pro školy). Gavrilović vydal již dříve r. 1846 velmi prospěšný spis: *Slovník geograficko-statistický* (Srbska). R. 1852 vydal M. Mijatović *Všeobecný zeměpis*. M. Ban (o němž níže) vydal r. 1847 tři svazky pedagogického obsahu: *Vospitatelj ženski*. Od Špasiće vyšla r. 1855 pedagogika, a v. p. R. 1850 vyšlo od Dr. Matiče *Javno pravo Srbije* (v Bělehradě), pak: *Načela umnog državnog prava*. Sluší též zmíniti se o překladě znamenitého díla Maciejowského o *slovanském právu* od N. Krstiče, jenž svá poznamenání dodal (v Budině nákladem Matice Srbské). Od Vuka Marinkoviće máme *Načela fizike*, veliké dílo v 51 arších (1850) a *Jestestvena pověstnica* (přírodopis) v 31 arších s litografovanými tabulemi. Téhož r. 1850 vydal K. Čukić: *Državna ekonomija* (2 sv. 1851; 3. 1852 v Bělehradě). R. 1852 vydal Šimić *Razgovori francouzsko-srbski* (1855 *Francouzská gramatika* bez udání jména spisovatelova); r. 1853 od Šavy Sretenoviće *Slavenska gramatika* (bisk. Joanovičova z r. 1851 v latinském jazyce nemá nižádné ceny); r. 1854 od Čvarkoviće *Njemačka gramatika*; r. 1855 od Borisavljeviće *Mala njem. gramatika*; téhož roku vyšel v Bělehradě malý *řecko-srbský slovník*, pak od Jefty Avramoviće *řecká mluvnice* podle Kühnera s čítankou. R. 1852 napsal Vas. Jovanović pro mládež *Istorija o razorenju Troje*, r. 1853 G. J. Ilić: *Kratka istorija Grka i Turaka*. M. Medaković 1850 v Zemuni *Istorija Crne Gore* a r. 1860 v Novém Sadě *Život i običaji Crnogoraca*; Dan. Medaković velmi nekritickou *historií národa Srbského*. R. 1854 sestavil D. Nešić krátkou *historií všeobecnou*; r. 1855 Jakšić *Statistiku Srbije i državopis*; A. T. Brić přeložil z německého *Izvori Srbske pověstnice* (ve Vídni 1857); L. Španic *Osnovnu računicu* k potřebě školní mládeže v 32 arších; r. 1855 E. Josimović *Trigonometrii*; r. 1857 tentýž *Načela više matematike*; r. 1856 vyšel překlad Močnikovy *algebry* a 1857 *geometrie*. R. 1853 napsal J. Maletić *Theorii poezie*, a r. 1854 i 1855 *rhetoriku*, jedno i druhé dílo velmi obšírné; od Vladimíra Vuiće máme 1855

pro gymnasia obšírnou *Srbskou mluvnici* a 1857 od profesora Lešjanina: *Institucije Justinianovog rimskog prava* (suhlvalené od školní komise); t. r. přeložil Miličević Al. Hilferdingova *Pisma o istoriji Srba i Bugara*; r. 1858 vyšel překlad *Istorije Srbskog naroda*, z rusk. od Majkova (nejdříve co příloha k *Srbským Novinám* a později zvláště); r. 1858 první svazek *Prilozi za Srbsku istoriju* od Lj. Nenadoviće; t. r. první a 1859 druhý svazek *Srbských spomeniků*, přepsaných z arichvu Dubrovnického od M. Puciće, nákladem Druž. srb. sl. (dílo veliké vážnosti, bolužel bez rejstříku); r. 1860 od N. Krstiče *Obrazi z dějepisu*. Dílo M. Svetiče *Duh naroda Srbskoga* (v Karlovcích 1858) svědčí o všestranné vzdělanosti spisovatelově, avšak schází mu systematickosti; tamtéž vyšly sebrané spisy Jana Hadžiče (Miloše Svetiče). Od jiného Hadžiče máme r. 1862 *Ustanak Srbski*; E. Čakra vydal almanah *Sloga*, obsahující historické články. Mnoho důležitých článkův nalézá se v *Glasniku srbske slovesnosti*, o který si nejvíce zásluh dobyli dr. Janko Šafařík a Jiří Daničić, kteří jsou dnešního dne bez odporu nejznamenitější spisovatelé na vědeckém poli domácí historie a jazyka srbského. Od dr. J. Šafaříka sluší připomenouti: *Opis starih srbskih novaca* v *Glasniku* 3.—7. sv., kdež i pod rubrikou „starožitnosti“ skoro v každém čísle uveřejňoval nějakou starou listinu aneb opis některého důležitého pro dějepisce rukopisu; r. 1858 vydal (v 10 sv.) *Popis akta prinadležecih k istoriji Srba i Jugoslavena u obće*, sestavený k nařízení Družstva srb. slov. r. 1857 v měsících září a říjnu v benátském archivě; v následujícím pak (11.) svazku počal uveřejňovati důležité latinské listiny, taktéž k dějinám jihoslovanským se vztahující, pod názvem *Srbski istorijski spomenici mletačkog arhiva*, dosud, totiž do 15. sv., 555 latinských a jedna chorv. listina; latinské jdou do r. 1518, chorvátská je z r. 1512. Nejnověji (1863) uveřejnil na památku tisíciletí sv. Cyrila a Methoda legendu o sv. Methodu z rukop. kláš. Lěsnovského, opsaného r. 1330 ze staršího originálu (v *Č. Č. Mus.* 1863 2.). Jiří Daničić, stoupenec Vukův a učeň Miklošičův, osvědčil své výtečné jvedomosti v oboru jazykozpytu již v hádce Vuk-Svetič-Lazičské brošurkami, zvláště pak svým *Ratem za srpski jezik i pravopis* (v Bud. 1847); potom vydal *Malou srbskou gram.* (1850, nové vyd. 1863), dodnes nejlepší pro školy. R. 1851 počalo vycházeti důležité pojednání jeho *O srpskim akcentima* (v Miklošičově *Slav. Bibl.* 1. sv.), které pak se zvláštní důkladností dále provedeno v *Glasniku* (8.—11. sv.); tutéž v sv. 9. vytištěna jeho avšak stranná rozprava *O srpskom i hrvatskom jeziku*. Kromě toho neustává Daničić rovněž jako Šafařík osvětlovati mnohé vzácné věci srbských starožitností; vydal *Život sv. Savy*, psaný učenníkem jeho Dometianem. Největší jeho práce jsou však *Srpska sintaksa*, která jest perlou veškeré vědecké literatury jihoslovanské, a právě vycházející *Rječnik iz književnih srpskih starina*. Daničić jest největší linguista u Chorvátů a Srbů, a tím nejlépe jest cena jeho vyslovena.

V básnické a zábavné literatuře sluší tu na prvním místě připomenouti vládyku Petra Petroviće Njeg uše, jenž byl „silný a krásný jako Dušan, učitel svého národa jako Dositej, a básník jako Mušicki“; kdo takovéto vlastnosti spojuje, není zajisté muž všední. Jeho působení arci nespadá úplně sem co do času. Za jeho vlády požívala Černá Hora neobyčejného míru, a kterak ho národ miloval, to nejlépe tím se vyslovuje, že když gospodar byl někam odešel, nebylo nikde slyšeti ani hlásku; ale

když se na své hory vrátil, ozývaly se písně ode všad. Učitelem jeho byl výtečný Milutinović. Předtím na Černé Hoře škol nebylo, a pouze v klášterích připravovali se mladíci k duchovnímu stavu, učíce se čísti a psáti. Petr zřídil na Cetyni školu, v níž se kromě čtení a psaní učilo též počtám. R. 1835 zřídil tamtéž knihtiskárnu, ve které mimo jiné tištěn byl zábavník *Grlica* na r. 1835 od M. Milakoviće, Vukovy *Srpske narodne poslovice* a Milutinovićovo drama *Dika crnogorska*; později zanikla tato tiskárna, a Petrovy básně *Lačica mikrokozma*, hlu bokostí myšlének se vyznamenávající (1845), a *Ogledalo srbsko, junačke pjesme crnogorske o srpskom vojevanju*, dílem národní, dílem jím složené (1846), musely v Bělehradě vytištěny býti. Nejznamenitější jeho dílo *Gorski vienac*, v němž vyhnání Turků z Černé Hory v dramatické formě opěvá, vyšlo 1847 ve Vidni. Po jeho smrti vyšly *Kula Džuršiče i Čardak Aleksiče*, dvě hrdinské básně (Víd. 1851), a *Lažni car Stjepan Mali*, dram.-hist. spis s 30 veskrz mužskými osobami (v Terstu 1851). R. 1854 vydal Nenadović v Zemuni Petrovu epickou báseň v 10 zp. *Slobodijadac*, kdež opěvány jsou boje Turků s Černohorci od nejstarších dob. Z vládykových menších, ještě za jeho mládí psaných básní vyznačuje se *Pustinjak Cetinjski*, *Liek jarosti turske*, *Molitva Crnogoraca k Bogu*. Báseň *Lačica mikrokozma* vylučuje nám básníkův vlastní život, zápas zákonů s libovolností, avšak i této alegorii neprospěl tolik jako ve *Vienci* neb *Stjepanu*; jeho živel jest píseň, Černá Hora, její milí junáci, sivi sokolové a jejich život. *Gorski vienac* jest plu vznešených myšlének a horoucího nadšení básnického, jedna z nejlepších básní umělé poesie srbské; arci jen forma jest dramatická, obsah alegorický. Kterak diviti se musíme tomuto geni, považující, že to byl syn černo horských skal, který nikdy nebyl na akademii ani na universitě. Za tímto výtečným pěvcem, jakoby se styděli, zůstávají všichni ostatní v pozadí; jen některé tu opodál něho postaviti můžeme. S beletristikou jmenovitě humoristického obsahu zabýval se Lazo Zuban; vydal *Bračni poklon* (dle Voigta v Bělehr. 1833), *Le Sageův Žil Blaz Santilanac* (1834), *Pizaro*, trag. dle Kotzebuea (Běl. 1837), *Napoleon Bonap.* životopis (1843 v Běl.), *Čovekomrzac a Blagorodna laž* z Kotzebuea (Běl. 1844), a *Čudnovati dogodjaji Ispanca Hadži-baba* (z něm. v Běl. 1845). Jovan Nikolić přel. *Zlatni izvor domostroiteljstva* (z něm. v Běl. 1833). Sava Popović sps. *Sud izobraženih umova* (v Běl. 1833), *Krin*, průpovědi ze Seneky (Běl. 1842). Vasil Jovanović *Nova Milošada ili osvobođenje Srbije od iga turskog* (1833), *Genoveva* (Běl. 1852), *Momčilo* (1853) a j. Jefta Ivanović sps. *Novi Plutarch* (1834—41, 4 sv. v Běl. a N. Sadě), a přel. *Kratke poučiteljne besěde* (N. Sad 1838). Dim. Tirol přel. z Le Sage *Sila prijateljstva* (Běl. 1835), a Anna Obrenovićova *Nravoučiteljne pověsti* (Běl. 1836); Mojs. Ignjatović sps. *Biblioteka obrazovanija dečijeg* (1834); Milošević přel. dobrým jazykem a pravop. Vukovým *Priključenja kralja Apolona* (Víd. 1837); Stef. Novaković sps. *Kratke poučiteljne pověsti* (N. Sad 1839); Dim. Mihajlović sps. novelu *Věnac iskrene ljubavi* (N. Sad 1840), *Pěsnice Draginji* (N. Sad 1847), Jiří Zorić sestavil z rozličných knih *Rasad mudrosti* (N. Sad 1839); Timotej Ilić vydal *Prijatelj srbske mladeži* (N. Sad 1840); Dim. Čobić *Ogledalo djetskog vospitanija* (1837), zpomenuť už M. Kostić *Primjeri dobroděteli* (1838—40, N. Sad), a P. Vučerić, far. v Baji, přel. *Penelonova Opominanja materam* (v Pešti 1837). Dim. Nešić vydal svá *Stihotvorenija* (Bud. 1842), D. Mihajlo-

vič písně *Bačvanka* (1843); zpomenutý již Joakim Vunić přel. z maďarsk. *Serbski vožd Geory Petrović* (N. Sad 1843); D. Popović z Zschokke *Zlatovorno selo* (Seged. 1843). Somborský advokát Joan Janković sps. *Rozvaline tvrđje Drudensteina* (Seged. 1843). David Rašić přel. z něm. Voltaireovu *Zairu*; A. Nikolić sps. divadlo *Kraljević Marko i Arapin* (v Běl. 1841), trag. *Dragutin kralj srbski* (N. Sad 1844) a 1842—43 vydal 2. sv. nár. pověstí. Jovan Petrov počal 1843 vydávati *Zbirku raznih poleznih predmeta*. Jiří Maletić sps. *Tri pobratima* (básně, 1844), *Spominak Lukianu Mušickomu* (1845), *Apoteoza velikog Karagjorgja* (1850); P. Stojšić romantický *Spomen prošlosti* (v N. Sadě 1844) a *Cviet milosti* (v Bud. 1846, nákladem Matice srb.); N. J. Gjurković *Pozorišne igre* (2 divadla). Nestor Isaaković přel. z něm. *Tisíc a jedna noc* (v N. Sadě 1845). Korn. Popović sps. básně *Dan i noć* (N. Sad 1844); Andrić vydal *Pripoviedke*, výbor z něm. (N. Sad 1845); Emilie Laziova přel. z něm. *Robinsona* (Běl. 1845); zpomenutý již Dim. Avraamović, malíř, přel. z něm. tragedii *Koreggio*. Tyto plody literární, ač vesměs jsou ceny skrovné, svědčí přece o vkusu mnohem ušlechtlejším nežli byl do r. 1830, i co do obsahu i co do formy. Zvláštní chvály jest hoden spisovatel pro mládež Gavriilo Popović, jenž sepsal *Razgovori za obrazovanje duše i srca* (1845), *Zabave za decu* (v *Bibl. pro děti*, nákl. Srb. Matice, 1847 a 1849), *Časovi blagovověnija* (nákl. S. M. 1848), *Životopisanie slavnih ljudi* (1849) a malou *astronomii* (nákl. Srb. Mat. 1850). Miloš Popović, redaktor *Srbských novin* v Bělehradě, sps. *Frulica* (básně, v N. Sadu 1839), *Mač i pero* (básně, Bělehr. 1846), a vydal Dušanův *zákoník*, začez od Rusk. cara obdržel náhrady 100 dukátů. Vasa Gjorgjević přel. z něm. divadlo *Persijanka*, Teodor Prokopčanij z maď. Josikův román *Lakomiseni* (v Subbotici 1846), P. Jovanović z Metastasia *Attilia Regula* (N. Sad 1846); Nik. Petrović sps. *Grozni rastanak* (Segedin 1846); Bogoboj Atanacković († 1858) *Daruk Srbkinji* (1. díl 1845, 2. díl 1846; novely) a román *Dva idola* (2 sv., přeložený do českého K. Stefanem ve *Slovanských besedách* 1862); Ivan Momčilović *Razgovori za srce i dušu* (Běl. 1847); Jovan Filipović vydal *Avala* neb *Zabavnik* (2 d. v Běl. 1847) a sps. *Velizarij* (v Běl. 1847) a *Filozof Sindipa*; Dim. Teodorović přel. s malým zdarem Kollarův spis *O uzajemnosti* (1845); K. Ognjatović vydal *Zabavnik* (v Paříži 1846). Z tohoto „počtu“ básníků vynikl mnohostrannou činností jakož i výborností svých prací vědeckých o historii a literatuře i básnických dr. Jovan Subbotić, nar. 1817 v Dobrinčích ve Srěmu. Studoval v Karlovčích, Segedinu a Pešti, stal se 1836 doktorem filosofie, 1839 doktorem práv, 1841 advokátem, a 1842 vstoupil do státní služby za censora v Pešti; r. 1847 přednášel na tamější universitě o římském právu, a 1851 vyznau jest ministerstvem, aby sestavil čítanku pro gymnasia, již vyšly 2 sv. pod názvem *Cvčtnik srbské slovesnosti*; 1842—53 byl redaktorem *Ljetopisu*, jenž za jeho vedení a hlavně též jeho snahou nejlépe si počínal; bohužel že krátkozrací nevděčníci v pokoutních listech jej a práci jeho haněti počali, pročez pak redaktorství složil; jeho básně však i na dále zůstaly vzácnými příspěvky *Ljetopisu*. Začal básnit velmi brzo; již 1837 vydal sbírku svých lyrických básní pod názvem *Lira*, 1838 *Potopljena Pešta*, 1843 *Bosilje a Beč i njegove znamenitosti* a 1844 *Dubrac*, povídku z minulosti srěmské (v Bud.); 1845 sps. *Nauk o stihotvorstvu*. Ačkoli jeho básně lyrické jsou velmi krásné a plny vzletu, při čemž nemile vadí

mistry nedostatečnost jazyková, záleží přece hlavní cena jeho v dramatech a eposu. R. 1846 vyšel jeho *Kralj Dčavski* (vlastně velká junácká píseň v 8 zp.), který mezi novináři náramnou hádku strhl; jedni jej chválili, druzí haněli. Naposledy kritisoval jej Maletić v *Nov. Srb.*, avšak velmi šablonovitě. Subbotičova dramata jsou nejlepší z jihoslovanských, jmenovitě *Vladislav*, *Zvonimir*; nyní se tiskne *Nemanja*. Jeho *Sabrana djela* počala vycházeti roku 1858 v Karlovčích. Vedle Jovana Subbotiče zasluhuje zmínku Matia Ban, narozen roku 1818 v Dubrovnice. Ve svém 21tém roce opustil svou vlast a odebral se do Cařhradu, kde v jakéms francouzském učilišti italiánský jazyk a literaturu přednášel. Oženiv se zde s Rekyňi usadil se pak nedaleko Brusy v Malé Asii i bavil se básnictvím v ital. jazyce. Mimo mnohé erotické a satirické básně sepsal drama: *Il terremoto di Ragusa* a tři tragedie: *Tingal*, *Radimiro a Il Moscovita*. Třístěna je pouze poslední, ostatní sám spálil. R. 1844 opustil Brusu a odešel do Bělehradu, kde nejdříve privátně vyučoval ital. a francouzskému jazyku. Když nedlouho na to od knížete Alexandra ustanoven byl za vychovatele jeho dečr, vydal, uznávaje potřebu pedagogických knih, r. 1847 tři svazky *Vospitatelja ženskog*. Pokračování v díle tom, kterým velikou pozornost na spisovatelské své schopnosti zbudil, překazily události r. 1848. Ban odešel ze Srbska do Černé Hory, navrátil se však zase v brzce a vydal dvě brošury zasahující do oboru vojenských nauk, totiž *Osnovi ratni* a překlad brošury polského generála Czarnowského *Čelnična vojna*. Obě práce určeny byly pro Srby, kteří skoro beze všeho vojenského cvičení pod velitelstvím Kničaninovým rakouským Srbům, bojujícím pro národnost proti přeclvatům Maďarův a pro práva Rakouského domu, na pomoci přispěli. Odebral se r. 1849 do svého rodného města počal zde redigovati *Dubrovník*, časopis poučný a vědecký, vydávaný od Matice ilyrské. R. 1849, 1851 a 1852 vyšly tři svazky; i čtvrtý byl k tisku připraven, avšak Ban nechtěl vyhověti požadavkům Matice, aby se totiž řídil dle gramatických forem užívaných od spisovatelův chorvátských, čímž další vydávání *Dubrovníka* přestalo. Na to se Ban opět navrátil do Bělehradu a nastoupil stolicí francouzského jazyka a literatury na lyceu Bělehradském; ale již roku 1854 musil se jí vzdáti pro řádu, kterou k oslavě sultána Tureckého byl napsal. Od té doby žije na svém statku blízce Bělehradu, bavě se literárními pracemi. Básnické své výtvary uveřejnil dílem v rozličných jihoslovanských časopisech, dílem v prvním svazku svých sebraných básní roku 1853. Veliké nadání osvědčil zvláště v oboru dramatickém. Tragedie jeho *Mejrma* byla od divadelního výboru v Záhřebě náhradou počtána a vydána r. 1851 v Novém Sadě. O ní strhla se mezi ním a Tkalčevićem v *Neveně* (1853) vědecká hádka; tento odkryl její vady vytknuv zároveň přednosti její. V rukopisu chová ještě tragedii *Dobroslav čili msta datmatinská*. Prosaické jeho spisy, nejvíce obsahu politického, psané dílem v jeho mateřštině dílem ital. a francouzsky, roztrouseny jsou v rozličných domácích i cizozemských časopisech. Dobrým je básníkem také J. Ilić-Nowić; jeho cena záležel v tom, že dobře uhděl, kde se má jihoslovanský básník především vzdělávati, totiž na národním básnictví. Jeho *Lazarica* anebo *Boj na Kosovu poli* (1847) je velmi hezká, naskrze v národním duchu složená hrdinská básně, která vypravuje strašnou, nezapomenutelnou událost. *Lazarica* dožila nového vydání. R. 1851 vydal *Potop*, r. 1853 *Smrt cara Štěpana i cara Uroša*, roku 1855 začal vydávati dějepis Srbský, básnicky opě-

vaný, pode jménem *Srbsstvo*. Téhož r. vyšel první svazek obsahující *Ukazak u historiju glavnju*. R. 1858 vyšla v Novém Sadě *Miloševa*, r. 1860 *Hajluk Veljko* a 1862 *Birčanin Ilija*. Jove Sundečić, třetí redaktor *Dal. magazinu*, vydal r. 1850 sbírku svých básní v Zadře pod názvem *Srce ili različne pjesme*. R. 1856 vydal *Niz dragocjenoga bisera*, mravoučné i duchovní básně pro mládež, v Zadře. Psal mnoho do *Glasniku Dalmatského*, jež v posledních letech redigoval. Nyní vydává beletristický časopis *Zvezda* v Zadře (viz o něm níže v chorvátické literatuře). Jiri Srdić je tolikéž rozený Dalmatinec (narozen 1819). R. 1842 odešel na pozvání vládky Petra II. co učitel do Černé Hory, r. 1847 odebral se do Galace, zde přiměl Bulhary k tomu, že zřídili školu, jejímž učitelem se stal. Rok na to vrátil se však do Dalmácie, i odešel po krátkém pobytu opět do Černé Hory, kde se až do smrti vládky Petra zdržoval. Nyní je v Kotoru. Psal mnoho dosti krásných básní do rozličných časopisův. — Sluší také zmíniti se o některých více méně vzácných spisích. Tak vydal J. Balukdžić *Kratki mravoučitelj* (v Bělehr. 1850); J. Pavlović dle Zschokke *Casovi blagovjerenija* (t. r.); S. Ivačković překlad *Putovanje mladog Anacharsisa* (v N. Sadě 1851); Čelešević *Kazačka osveta* (v Bělehr. 1854) a *Crvena haljina* (z něm. 1856); A. Milovanović *Iljada i jedan dan* (1856); Petr Jovanović 1856 básně pod tit. *Sasa*; Rašić překlad *Monte Christa* (1856) a *Crnogorka ili stanje Crne Gore* (1852 ve verších s kritickými poznámenáními); r. 1857 přeložil J. Bošković z českého Štúrův spis *o národních písních*; jakýs Stojan Bošković seps. román ve dvou svazcích *Ornogorac* (v N. Sadě 1857); J. Popović *Dva duha i Vuk Branković* (v Zemuni 1857). T. Živanović přeložil *Alamontadu* od Zschokke (v N. Sadě 1858); Gliša Zuban vydal ve verších *Boj na Grahovu* (1858, malábáseň); M. Miličević *Casovi od mora* (1858 v Běl. dva svazky). Mezi nejlepší lyrické básníky náleží Branko Radičević; jeho lyrika je naskrze národní a v tom smyslu může se on nazvati represantem novější školy básnické. Vydal již r. 1847 překlad Schillerova *Wilhelm Tell*. Téhož roku vyšel i první svazek jeho básní, druhý byl vydán r. 1851. V básních jeho vane nadšení opravdové. Psány jsou v banátsko-srémkém nářečí, odchylujícím se poněkud od obecného spisovního jazyka. Jako Radičević hřeší i Jovan Ilić proti důslednosti v užívání písemního nářečí. Jeho básně, jinak plně krásných myšlének i čistého srdce, vyšly ve dvou svazcích v Novém Sadě r. 1858. Od Milice Stojadinovičovy máme písně *U Fruškoj gori*, vyšlé r. 1852 a r. 1854. Jov. Jovanović je zvláště hbitý překladatel a velmi příjemný básník lyrický; jeho překlad maďarského eposu *Toldije* od Aranje Janoše r. 1858 chválí se jednohlasně; nezdůstal nikde za originálem. R. 1861 v N. Sadě vyšel *Istočni biser*, písně to překrásné. Již r. 1850 vydal Ljub. Nenađović drama *Napoleon*, r. 1860 v Zemuni básně v 2. vydání. Od jakéhos Paje Nenađoviče vyšla v Zemuni tragedie *Dva crna krsta* a komedie *Od svačeg po nešto*. Jiri Popović, který vydává v Novém Sadě *Danici*, vydal r. 1859 tamtéž ukrajinskou povídku *Blizanci*, od Lermontova *Junak našega doba* (r. 1863) a drama *Seoba Srbalja*. Miloš Milisavljević opěvoval osvobození Srbska ve verších: *Serbiada* (v Bělehr. 1861). Jakov Ignjatović získal si dobré jméno románem *Djuvdaj Branković*. R. 1860 vyšly v Zemuni básně Jovana Dragaševiće. L. Kustić i Aca Popović zaměštnávají se překládáním moderných (zvláště ang.) básníkův. R. 1861 vydal A. Nikolić v N. Sadě drama *Kraljević Marko i Vuča general* v 3 aktech. Od

Slovník naučný, IV.

Bugarského vyšly r. 1862 v Pešti básně. St. Lazzić přeložil i nákladem Matice Srbské vydal básně Horácovy v Budině 1862; M. Svetić 1862 Lessingova *Nathana*. — O nejnovějších úkazech literárních málo je nám při ruce. Říci vůbec sluší, že od r. 1860 pozoruje se u Srbův rakouských činnost písemní chvalitebná. Mají své beletristické i politické orgány, a neméně pečují i jinak o vzdělání obecné, hodlajíce si zříditi divadlo v Novém Sadě a tamtéž i právnickou akademii. Od university, která se založiti má v Bělehradě, nadíti se jest velikých prospěchův pro písemnictví Srbův ve knížectví.

B. Znovuzrození literatury chorvátické. Květ ilyrismu.

Všeobecný přehled. Kdo bedlivě pozoroval rozvin národní literatury chorvátické, obraceje hlavně k tomu zřetel svůj, kterak tu na tom, tu na onom konci, tu na západě, tu na východě, v rozličných okolnostech a pod rozličným vplyvem zřízení politických a náboženských, objevují se a povstávají, ano s napnutím všech sil svých vystupují mužové, aby v písemnictví působili ku prospěchu svého národa, nabyli zajisté i přesvědčení, že tu dobré vůle nikdy nescházelo. Od dávna však naříkali si a hořkovali národovci tito v Dalmácii, Bosně, Slavonii a Chorvátsku nad velikou rozkouskovaností národa, stěžovali si, kterak těžko psáti v takovýchto okolnostech, když se v každém kraji jinak mluví. Protož přijala většina spisovatelů jméno národa a jazyka „slovinského“ a později „ilyrského“, toliko aby dokázali, že se chtí vymknouti z omezenosti provinciální a vznésti k literární jednotě, kterou by se práce jejich prospěšnými staly všem krajům rozdrobeného národa; proto mnozí, k vůli alespoň citěné, třeba ne zřejmě vyslovené potřebě jednoty literární, zanechali svého nářečí, zvolivše si pro svou spisovatelskou činnost jiné, o kterém se domnívali, že má v lidu širší okres a jest srozumitelné; avšak ta otázka při tom každému sama se naskytuje, kdo tu věc uvážil: proč byly práce, snahy a napomínání mužův, jako byli Kačićové, Rusići, Katančići, Vitezovići, Verhovec, Mihanovići, proč byly hlasy těchto všech hlasem volajícího na poušti? Spravedlivý a nestranný posuzovatel tohoto neštěstí neshledá příčiny a viny v šlechtetných těchto mužích samých, ani v způsobech, kterakými oni o žádanou jednotu se zasazovali, ani konečně v prostředcích k tomu volených, ale jedině v poměrech časových a politických. Sláva Dubrovnika v literatuře počala klesati, když sláva jeho politická padala; celá Dalmácie umlkla, když ji jarmo benátské utisklo; Slavonci počali teprv literárně žítí, když setřáslí jho turecké. Z těchto skutečností a tudíž pravdivých premis soudíce snadno se domyslíme, kde se mohla a musela probuditi chorvátická literatura; nikde jinde, než kde vládl svobodný život politický, a to bylo v předešlém a našem století toliko v Chorvátsku a Slavonii. A tak v skutku shledáváme, že v předešlém a s počátku tohoto stol. v literární činnosti první byly Chorvátsko a Slavonie; toliko scházela oběma vedle úplného spojení politického jednotu literární, jednot spisovního jazyka, neboť praví Chorvátí, nazývání Slavonci, psali jazykem právě chorvátickým, jemuž se však ilyrský neb slavonský říkalo, a Slovenci v Chorvátsku, neprávě Chorvátý nazývání, psaly nářečím slovenským (kajkavským), jemuž zase „jazyk chorvátický“ přezdívali. Avšak politický život tehdejší nebyl život národa živého, nýbrž živěření; zdá se, jakoby veškerá činnost tehdejší ve tmavých katakombách se byly odbývala, aneb při jakémsi polosvětle měsíčním, nikoli však za světlého, jasným

sluncem ozářeného dne. Proto rozbily se prospěšně a moudré snahy slavného Vitezoviće v před. stol. o latinu a zatvorenost těch lidí, kteří měli vliv a vysoké úřady; proto pozvání biskupa Verhovce zůstalo bez ohlasu, proto se taktéž na pozvání Mišanovićevo nikdo neozval. Bylo zapotřebí, aby se všechno dříve probudilo a spícího druhá ze sna vytrhlo; bylo zapotřebí, aby zástupníci Chorvátů a Slavonců na společných sněmích uviděli a seznali péči i starost Maďarů o jazyk maďarský, kdež arci v nešťastných okolnostech jim odporovati museli; bylo zapotřebí, aby se dříve po celé Evropě roznesla sláva jména „srbského“, aby dříve celý svět poznal krásu srbského jazyka, srbských národních písní. Pak teprv dalo se očekávat, že se nový pokus o dosažení střediska jednoty literární, třebas i prostředky skrovnějšími, vydaří. V Chorvátsku a Slavonii byl Záhřeb politické středisko, a dalo se s jistotou předvídati, že naň volba padne. A kamž také jinam měla padnout? V Záhřebě byla sestředěna celá inteligence chorvátská a slavonská, i co se života politického týče, i co náboženského, ano i co literárního, pokud v něm jakého středu bylo; v Záhřebě byly všechny vyšší školy třeba ještě latinské, a k nim sestředovala se mládež, hledajíc přípravy pro své státní a církevní povolání. Záhřeb byl střediskem kajkavštiny, které ovšem říkáno chorvátský jazyk; a když Vitezović v předešlém stol. pod tímto jménem za jazyk spisovný pozdvíhl chtěl nářečí přímořské, tedy v pravdě chorvátsčinu s výslovností čakavskou (leč bez *č*o), vynikli ho ze Záhřeba. Měly-li tedy nové pokusy býti šťastnější, museli ti mužové, kteří se postavili v čelo obnovené činnosti literární, buď o to státi, aby kajkavštině zjednali vážnost a platnost i za jejími hranicemi, aneb museli místo jména „chorvátský“ o nějaké jiné umělým způsobem se postarati. První případ, totiž, žeby nekajkavci přiznali kajkavčině vládu v literatuře, ukazoval se ne-li nemožným, přece k pravdě velmi nepodobným; neboť každý uznával, že ne-li zholo nemožno zajisté velmi těžko by bylo, uvésti v obecné užívání nářečí, kterým toliko v malém území se mluví a jehož literatura ani z daleka s literaturami nekajkavskými se měřiti nemohla; a kdyby se to i v předešlém století tak a tak bylo podařilo, zajisté by se bylo muselo upustiti od toho ve století našem, když Obradović a Vuk krásu pravého národního jazyka „srbského“ na odiv byli vystavili, kteráž, mu neodolavě dráhu kleští a území dobývá, čehož za našich právě dnů na sta jest důkazů a příkladů. Zbývalo tedy druhé: zavésti do Záhřebské literatury štokavčinu za jazyk spisovný, jakožto krásnější i obecnější, avšak pod jakým jménem? Nechceme se zde tázati, zdali chorvátsští učenci tenkrát věděli, že se štokavčina smí, ano že se musí nazývati chorvátským jazykem rovněž jako srbským; národopisné známosti o jihosl. zemích byly tenkrát ještě chatrné, o čemž každý se přesvědčí z tehdejších spisů samých koryfeů, Dobrovského, Kopitara i Šafaříka. Avšak kdyby i to vše tenkrát tak bylo známo bývalo, jako nám dnes; byl by zajisté zakladatele nové literatury chorvátské strach před mnohými věcmi od pravého kroku zdržoval. Předně nebyli by s nimi souhlasili Slavonci, kteří dosud jazyk svůj ni srbským ni chorvátským nazývati nechtí, dávajíc mu provinciální jméno slavonský; dále nebyli by s nimi souhlasili Dalmatinci, bohužel titíž Dalmatinci, kteří před třemi stol. byli pýcha a chlouba chorvátské literatury, a sice výslovně pod jménem chorvátským. Bylo tedy zapotřebí, vyvoliti si jméno z dvou ostatních obecných názvů, buď slovinský aneb ilyrský; rozhodli se pro ilyrský, snad proto, že, jak jinde řečeno, v XVIII. a XIX. stol. bylo jméno to

obecnější než prvé, jmenovitě u Slavonců, z nichž bylo několik mužů v kruhu spisovatelů, který se otočil okolo Gaje; při tom pak taunl jim zároveň na mysl předlud o slovanství starých Ilýrů.

Počátek byl učiněn s povolením, aby Ljudevit Gaj vydával *Novine Horvatzke*, jehžto první číslo vyšlo 6. pros. 1834, s týdenní přílohou *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinska*. Ačkoli Gaj už 1830 v Budině vydal malý *Horvatzko-szlavenski pravopis*, v němž byl v zásadě přijal diakritická znaménka pravopisu českého, byl přece s počátku v obou vydávaných listech i jazyk kajkavský, i pravopis starý, dílem chorvátský, když to psal Chorvát, dílem slavonský, když Slavonec psal. Z ohlášení 20. října 1834, jímž Gaj oznamoval, že bude vydávati *Novine a Danici*, viděti jest, že se dělili ještě Chorvátí (kajkavci) od svých „bratří ilyrských“, jimiž vyznamenávali se zvláště Slavonci, Dalmatinci a Bošňáci, tedy katol. část Jihoslovanského národa. Teprv v 10. čísle *Danice* 14. bř. 1835 počalo se tisknouti novým pravopisem, čemuž za omluvu jest rozprava Gajova *Pravopis*, kde vyznává, že pravopis tento už dříve ustrojen, a že jej bylo teď pouze rehabilitovati; píše takto: „Ovaj nesložnosti kip vnogi povekšali su vu novešeh vremenaš s kojekakvemi novoskovanemi kvakami, na mesto da su izabrana nekoja pisma starih piscev poiskali, i poleg njih lastovitost latinske abecede zaderžavši, nju razložnim načinom k sjedinjenju obstojećih načinov prilagodili. Med starinskemi pismi vu znamenitog kujž-niči Njih Exc. gosp. biskupa Zagrebačkoga nahadjaju se med ostalemi takova, koja nam obilno dokazuju, da su vre zmed predjev někogi, najmre pako glasoviti i najvučeněši domači pisec baron Pavel Vitezović, podžupan i kraljevski tolnačnik jako dober i prikladen pravopis imali, kojega vendar občinskim učiniti ondašnje temne okolnosti nisu dopuščale. Nam anda nikaj drugo nije treba, nego da taj starinski pravopis pretresemo, odobrimo, i ponovimo.“ Z prohlášení toho vidíme, kterak asi tenkrát ještě naskrz kajkavsky psal; arci přijímal do svého listu i dopisy ilyrské neb slavonské, a že ve svém listu prvý počátek novoty učinil, obnoviv a ve dvou věcech podle analogie pravopisu českého opraviv pravopis Vitezovićův. Kajkavští dopisovatelé a spolupracovníci časopisu byli kromě Gaje Dragutin Rakovec, Pavel Stoos, L. Vukotinović, T. Blažek, hrabě Š. Drašković, A. Zdenčaj; štokavsky psali V. Babukić, Ivan Mažuranić, M. Topalović, Jiří Tordinac, dr. Stanković, J. Marić, St. Vraz. Jména „ilyrský“, které Slavoncům již beztoho dobře známo bylo, počali užívati i Chorvátí, snažice se zároveň, aby netoliko novým pravopisem psali, nýbrž i nářečí štokavské do svého, jak uměli, míchali; tak činili Gaj, Vukotinović, Rakovec. Na všech pak člancích viděti jest, že jsou psány se živým nadšením pro svatou věc literární svornosti a jednoty, jížto zvláště kajkavští Chorvátí největší obět přinesli, přijavše netoliko jméno ilyrské (dosud jen v literárním životě), nýbrž i o to se snažice, což jim málokdy bylo lehké, aby vyměnili své mateřské nářečí za jiné, jim od dětinství cizí. Takavéto počínání nemohlo zůstatí bez hlubokého dojmu na citlivá srdce vlasteneckých mužů v Chorvátsku, Slavonii, Dalmácii a Štýrsku; uznání a souhlas, kterého se zastupitelům oprav dostávalo z rozličných krajů v dopisech do Gajovy redakce, která byla duchovní střed ilyristu, musely je pobádati, aby neustali, nýbrž pevně ku předu kráčeli. Dne 5. pros. 1835 vytištěno v novinách nové provolání redaktora Gaje, a to už úplně psáno duchem ilyrským a jazykem štokavským. „Ev-

ropa podobá se“, praveno v tom provolání, „dívce se-
 áící; vidíme na jejím obraze, že v jedné ruce drží
 trojhranou lyru, již si o prsa opírá. Tato lyra hrála
 v dávné minulosti přelibým přirozeným svým lila-
 sem, pokud naladěné struny její libými větrky se
 pohybovaly; avšak najednou zdvihl se strašný vích-
 od jihu a západu a bouře strhla se od východu a
 severu. Struny povolily a odepíaly se, a nebylo
 více ladu a líbezňých zvuků. Tato lyra Evropy
 jest Ilyrie, mezi třemi úhly Skadrem, Varnou a
 Bělakem; odepiaté neladné struny její jsou Korutany,
 Gorice, Istrie, Krajinsko, Štyrsko, Chorvátsko, Sla-
 vonie, Dalmácie, Dubrovník, Bosna, Černá Hora,
 Hercegovina, Srbsko, Bulharsko a dolní Uhersko.“
 Trefný to obraz, v němž dále i trojí nepřítel ily-
 rismu jest vyličen takto: „Říkají tomu jedni: tyto
 noviny mají za účel, učiniti z nás Vluchy; druzí:
 tyto noviny chtějí z nás udělati bezjáky (kajkavce);
 třetí: tu se všecko míchá, tu se jazyk jen kazí“ —
 totiž část duchovenstva stotožňovala se štokavčinou
 pravoslávnou víru; Srbové zase se směli té směsi
 jazykové, které se tu užívalo. Arci zdálo se to být
 směšné, ale jen tomu, kdo neznal krásný cíl, který
 s tím spojen byl. Počátkem roku 1836 změnil
 Gaj název novin, pojmenovav je *Ilyrske Narodne
 novine* a *Daničić ilirska*, a odtud psalo se veskrz
 pravopisem novým. R. 1836 vyšla v *Danici* od Věko-
 slava Babukiče *Osnova slovnice slavjanske narječja
 Ilyrskoga*, která byla i zvláště otiskována. Cím větší
 byla potřeba takového spisu pro mnohé kajkavské
 „Ilyry,“ jichž počet denně se množil, kteří chtěli
 psáti „ilyrským“ jazykem a neuměli toho, tím více
 zasluhuje spis ten uznání a jeho spisovatel pochvaly,
 neboť se mu práce na ten čas velmi dobře podařila.
 Ještě téhož roku uveřejnil Gaj svoji *osnovu* o „Druž-
 tvu prijateljah narodne izobraženosti ilirske“,
 kterouž on, jak tvrdí, již co mladík a posluchač
 universitny v St. Hradci ve svých prsou choval, a
 nyní t. 1836 přijal i sněm jeho osnovu článkem
 15tým, ustanoviv, aby taková společnost se zřídila.
 Ovšem v prvním ohni nadšenosti je lehčejí uzavření
 učiniti nežli je potom provésti; tak stalo se i zde.
 Mezitím počal se cítiti prospěch svobodného života
 politického. Vždy ještě dalek politické tendence, byl
 ilyrismus podporován od županů na p. od Varaždi-
 nské, která již 1838 uzavřela zřizovati školy národní
 a ustanovila náhradu spisovateli, který by do pří-
 stího sněmu složil nějaký dobrý a vůbec prospěšný
 spis pro lid. R. 1837 obdržel Gaj povolení, aby
 tiskárnu zřídil, a 1838 v červenci byla v Záhřebě
 otevřena čitaonica (čítárna), majíc za předsedu hra-
 běte Janka Draškoviče, a tu bylo odtud hlavní stře-
 diště vlastenců nejen Záhřebských, než vůbec chor-
 vátských, ba z celé Ilyrie; čítali tu časopisy, zejména
 slovanské i jiné spisy, které šířily vědomosti vůbec,
 zvláště pak o Slovanstvu, a rozněcovali jeden dru-
 hého; mnohá krásná myšlenka zrodila se ve středu
 jejich, mnohé důležité události pozdější měly v jejich
 kruhu zárodek a počátek. Ohnivě články a zvláště
 písně překrásné, nejvíce od St. Vraza, které v *Danici*
 vycházely, šířily i mezi měšťanstvem ideu národuosti,
 lásku k jazyku a obyčejům národním; k tomu též
 přispívaly koncerty a divadelní představení horlivých
 dobrovolníků. R. 1840 čten byl ve shromáždění čí-
 tárný Záhř. návrh Ivana Mažuraniče, kterak by se
 v Záhřebě mohlo divadlo národní zříditi; neboť dosud
 se ve městském divadle hrálo jen německy, pakli
 nepřišla někdy nějaká společnost dobrovolnická, jako
 byla právě 1840 Novo-Sažská. Toho roku dávali v
 Záhřebě *Juran i Safija* od Kukuljeviče, téhož *Stjepka
 Šubiče*, divadla od J. S. Popoviče atd.; ochotnická
 společnost i po venkovských městech hrála, a bu-

dila tím uvědomění národu. Již r. 1840 učinil
 bánský náměstek Haulik provolání k úřadům a před-
 stavenstvům, aby sbíraly příspěvky na národní divadlo.

Vůbec mohlo se říci, že Gajova lyra byla zase
 naladěná; pokrok byl neobyčejný za tu krátkou dobu,
 arci však, kromě jednotlivých hlasů ze Štyrska a
 Dalmácie pouze na Chorvátsko a Slavonii obmezen.
 První čas byla též naděje, že i Srbové do kruhu
 „ilyrského“ vstoupí; avšak oni nebyli, a lépe ře-
 čeno, nemohli být tak ústupni, jako toho ilyrství žá-
 dalo, totiž aby cyrilice se vzdali, aby přijali nový
 „organický“ pravopis, nové „knižné“ formy grama-
 tické atd., a nejvíce jim líto bylo, že se měli v litera-
 tuře vzdáti jména srbského. Gajovy články v *Dani-
 ci* 1839: *Kdo byli staří Ilyrové* způsobily mnohem
 více zlého než dobrého; neboť bylo nespravedlivé,
 co týž redaktor ve svém provolání na konci r. 1839
 v *Danici* pravil: „Chorváti pak a Srbové za našich
 dnů jsou tak Chorváty a Srby, jako Bulhaři Bulhary
 aneb Lombardi Longobardy. . . Skrovný počet Srbů
 a Chorvátů v VII stol. do Ilyrie přišlých ztratil
 za několik desetiletí své severní a západní nářečí“
 atd. Takovéto učení ve stejné míře bylo nebezpečné
 Chorvátům i Srbům, avšak v prvním ohni toho ne-
 předvídali. Jiný boj strhl ve tentýž rok 1839 mezi
 Chorváty a Maďary; i v tom bojováno s počátku
 pérem, avšak ku konci jak vědomo stal se boj ten
 krvavým. Kdo byl vinen, aneb lépe řečeno, čí vina
 byla větší, nenáleží sem. Pro znovuzrození chorv.
 literatury byl tento boj, aspoň dokud do krve nešlo,
 velmi důležitý; neboť že v krátké době probuzeno
 uvědomění národní, že prorazil národní jazyk a roz-
 umný pravopis a ovládl ve školách a úřadech, že
 v národu počtem tak skrovném tolik dobrých spiso-
 vatelů a zvláště výtečných básníků povstalo, jako
 Rakovec, Mažuranič, Vukotinič, Vraz, Demeter,
 Blažek, Stooš, Topalovič, Kukuljevič, Trnski atd.,
 za všecko to jest větším dílem děkovati oposici proti
 maďarismu, oposici, kteráž chráněna svobodami uher-
 skochorvátské ústavy a opírajíc se o spravedlnost
 věci i o sílu probuzeného slovanství mohla směle
 vystoupiti na jeviště veřejného života vůbec a lite-
 raturní zvláště, a tím se stalo, že literární plody té
 doby, třebaš spisovatel často pozitivními vědomostmi
 nevyňikal, přece jakous vyšší ideou prořeny jsou,
 která jim větší a stálejší ceny dodává, než jakákoli
 pedantická učinnost, při které spisovatel i čtenář
 chladni by zůstali. Této poetické stránky znovuzro-
 zení literatury chorvátské nelze dosti oceniti; nač
 strážlivý by téměř ani neodvážil se pomysliti, to od-
 hodlal se nadšený národ ihned vykonati, a ku po-
 divu, jak se mu práce dařila. Idea vzájemnosti slo-
 vanské, na které se konečně i celý ilyrismus zaklá-
 dal, pustila silné kořeny; byli v té věci Ilyrové
 nejbližší a nejpříbuznější s Čechy, a studování če-
 ské literatury a českého jazyka bylo tu naskrz oby-
 čejné. Učenci chorvátští zařídili činnost svou podle
 příkladu českého; podle *Časopisu Česk. Musea* za-
 razili 1842 Rakovec, Vraz a Vukotinič dobrý ča-
 sopis *Kolo*, v němž podávali články literární, o umění
 a životě národním; r. 1842—43 vydali svým nákla-
 dem 3 svazky, načež vydávání převzala Matica
 ilyrská, kterýžto ústav též podle Matice české
 založen byl. Záhřebská Čitaonica, majíc za před-
 sedu slavného hraběte Janka Draškoviče, podporo-
 vala a spojovala všechny šlechtetné účely toho času
 se svým, sbírala příspěvky na divadelní představení,
 ustanovila v únoru 1842 napsati vyzvání k příspěv-
 kům Matici ilyrské na vydávání dobrých knih, jme-
 novitě starých dubrovnických básníků, jichž už ten-
 kráté mnoho ve starých tiscích benátských u Gaje
 se nalézalo, na kteréž provolání biskup Djakovský

Josef Kuković prvních 400 zl. složil; ostatní pak příspěvky tak rostly, že Matice již 1844 krásné vydání Gunduličova *Osmana* obstarati mohla, načež pokračovala vydáváním ostatních dubrovnických básníků. Mezitím začal se i v Dalmácii křísiti život literární; avšak bolužel i nyní, když dávno už oznámená *Zora Dalmatinska* konceč r. 1844 redakci Ant. Kuzmaničovou vycházeti počala, nebyly všechny domluvy s to docíliti, aby v ní šetřen byl záhřebský pravopis, z čehož opět hrozilo nebezpečí, že snahy „Ilyrů“ kromě Chorvátska a Slavonie se neujmou. K tomu již r. 1843 přišla nová rána, že totiž vládní záповědí zabráněno bylo užívati názvu ilyrský; následkem toho vycházejí Gajovy noviny od 21. led. 1843 toliko co *narodne*, a *Danice* změnila se z *ilyrské* do *chorvátské, slavonské i dalmatinské*. Tyto věci setřely s literatury prvnější ráz jakési naivní prostoty a nevinného nadšení, literární činnost stala se tišší a vážnější; odpor národní přetvořoval se podněcováním vášní s jedné i druhé strany v tak vážnou napnutost a rozčilenost myslí, že v Záhřebě soustředěná literatura v r. 1845—48 zcela zvláštním rázem od předešlé se různí. Radostná byla v těch poměrech 1845 zpráva, že král Ferdinand V. stálce zal, aby se na akademii záhřebské zřídila stolice chorvátského jazyka a literatury, na kteréž učitelství 11. ún. 1845 konkurs vypsal. Do toho času nebylo veřejného učitele chorvátského jazyka ani na jediném vyšším ústavě. Toto uvolnění národního jazyka arci samo sebou se rozšiřovalo, neboť v politice nadvládala strana ilyrská, a ani po r. 1847, když Rakousko, potlačivši uherské povstání, Chorvátsku a Uhersku svoji novou konstituci udělilo, a když na místo starých municipálních županů německý byrokratismus opanoval, neodvážil se první čas nikdo na právo nár. jazyka zjevně sáhnouti, nybrž poznáhla a napolo; avšak literatura i zde pevně setrvala nedadouc se odvrátiti se své cesty, nybrž jakmile první vášně rozjitřenosti politicko-národní utichly, pokračovali spisovatelé v započaté činnosti, ano v době stagnace politické zvláště a výhradně vložili se na rozličná pole literatury národní, majíce jediné národní dobro na zřeteli.

Avšak jakmile se ilyrismus zvrhl v politické stranictví, jakmile z boje jeho s mačarismem vyvinuly se následky, kterých se nikdo nenadál, učiněn jest mu konec jednou na vždy. Mezitím pak dána opět přednost geografickému jménu „jihoslovanský“ před národním chorvátským; tak 1850 sestoupilo se Historičko družstvo za povjestnicu i starine jugoslavenske, jemuž nejlepší své síly věnoval archivář Trojediného království Ivan Kukuljević. Pro takovéto časté měnění jména národního aneb aspoň literárního měli Chorváti časté pŕitky se Srby, které však obyčejně jak začaly tak přestaly, stálých následků nezŕstavujíce.

V nejnovejším čase, když v desetileté nečinnosti politické i literatura jaksi nesměle se byla pohybovala a před světlem se plašila, nastala opět naděje na lepší prospěch, a to tím větší, že místo dřívějšího diletantismu, který v zápalu na všecko se vrhal, nastupuje vždy více a více práce systematická, vědecká dospělost a přísná kritika; nehledí se již na veliký rozsah, ale na dobrý obsah literatury. Největší však naděje v pravý pokrok složená jest v budoucí akademii jihoslovanské, ze které vzejíti mají dobře zařízené školy, a z těch pak prospěch národního vzdělání. Stálý a trvanlivý úspěch a pokrok, dobytý usilovnými snahami v r. 1835—45 jest bez odporu tento: 1) Třebas i bylo propadlo jméno „ilyrský“, třeba dosud nebyla uznána stejnost jmenárod. Chorvát a Srb, chorvátský

a srbský jazyk, přece pro vždy udržena stejnost jazyka v písmě (pravopisu) a hlavních pravidlech gramatických (malicherné různosti stejnosti a jednotě té nepřekážejí). 2) Pomocí řečené svornosti a politického spojení opanovalo přesvědčení, že jsou Chorváti, Slavonci a Dalmatinci nejprve mezi sebou jeden národ s literaturou společnou, pročež netoliko knily tištěné v Záhřebu, Zadru, Dubrovniku neb Osěku všude bez rozdílu se rozšiřují, nybrž, což jest důležitější, bez odporu uznává se všude, ano jakožto věc známá se předpokládá, že celé to působení a snažení má jeden střed, z něhož i podnět i směr vychází, a ten střed že je Záhřeb. 3) Moudrým tříbením idey ilyrismu a jednoty literární, kterou představuje společný jazyk spisovný, došazeno konečně tolo, že se Chorváti a Srbové považují za jeden národ, rozdvojený jako dva bratři z téhož otce a matky, které nerozděluje jazyk, nybrž víra a písmo, jež s vírou v jedno se spojilo; avšak ani písmo nečiní velkého rozdílu, poněvadž obě, latinské i cyrilské, rozumným způsobem podle stejnosti jazyka tak jest přetvořeno a jedno k druhému přirovnáno, že se kniha jednoho písma docela zevrubně druhým písmem přepsati dá; mimo to nutí duch času Srby, aby se naučili latince, a Chorváty, aby znali cyrilici.

Literární činnost jednotlivcův. Na počátku nové doby literatury chorvátské sestoupilo se několik mužů kolem Gaje a založili *Kolo ilyrské*; proto bude zapotřebí, zmíniti se o nich, přede vším ovšem o dru. Ljudevitu Gaji samém. Možno již zajisté působení jeho oceniti; Chorváti nabyli v něm středíště, kolem kterého se všickni ideami jeho zaujatí mužové shromáždili; a ačkoli všechny myšlenky ty původně od něho nevyšly (mnohým z nich přiučil on se od českých svých přátel Kollara, Palackého i Šafaříka, pokud ještě v Budině přebýval, jiné opět přijal na radu přátel svých v Záhřebu), má přece tu velkou zásluhu, že uměl praktickým způsobem takové prostředky nalézti, kterými by se v užších posud kruzích přijaté myšlenky dále šířiti a obecnějšími státi mohly. Dříve již, než se postavil v čelo nového ruchu, psal mnohé věci do *Záhřebské Lamy*, a složil mnohou pochvalnou báseň (na př. na smrt Jindřicha Mixiče, ke cti Štěpána Ožogoviće); hlavní však, co tenkrát vydal, je *Kratka osnova horv.-slov. pravopisu* (v Budině 1830), kde, ač sám kajkavštinou psal, český pravopis schvaluje; starým pravopisem i kajkavštinou napsal též r. 1835 do *Danice* dodatky ku knize té. Pro týž list napsal též co redaktor více historických článků, v kterých jest mnoho učenosti, ale i více praktičnosti než kritiky (na p. článek *Tko su bili stari Iliri*). Velkou zásluhu při podporování mladistvé literatury získal si též tím, že zřídil národní tiskárnu, v níž se od r. 1839 až podnes tisknou *Narodne Novine* i *Danice*, kterouž, když r. 1849 zanikla a r. 1853 opět vycházeti počala, r. 1863 co sedmnáctý běh na novo rediguje. V ročníku tomto vydal též několik hist. starožitnických článkův, jako *Banologija iliti o hrvatskih banovih*. Mimo to vydal co vlastník tiskárny svým nákladem mnohé knily, z nichž co nejznamenitější uvádíme Hanibala Luciče *Skladnja*, Dinka Ranjina *Razlika djela*, Gjorgjičovy *Ljubezne pjesme*. Gaj píše velmi plynně, jeho sloh jest pln krásných obrazů a podobenství, ač často právě tím mělkost aneb nespolehlivost myšlenek svých zakrývá. První báseň v *Danici* jest od († r. 1835) Drag. Rákovce. Poctivý a v každém ohledu šlechtný muž tento má o národ chorv. znamenité zásluhy nejen tím, že ohnivými básněmi první a vždy mezi prvními držající národ

buditi se jal, nýbrž hlavně tím, že bez sobectví a pýchy a pln obětavosti pro vlast veškeré své síly prospěchu národu věnoval. Mimo to založil s Vrazem a Vukotinovićem časopis *Kolo* (pro r. 1842 a 43 ve 3 svazcích, později v něm pokračoval Vraz sám); on napsal k vyřízení myslí a rozšíření národního uvědomění slohem velmi populárním *Malí katekizam (politický) za velike ljude* (1852); t. r. vydal též *Pjesmarica, ili ti zbirka pjesamah za pjevanje u družtvu*. Od r. 1842 vedl redakci *Měsíčního listu* hospodářské jednoty, který se později (roku 1850) přeměnil v týdeník a v rukou jeho až do jeho smrti (1852) zůstal. Na uzavření hospodářské jednoty sestavil též 4 ročníky *Koledara za puk*, spůsobem nad míru praktickým. Konečně dlužno jemu a zasloužilému starci Mijatju Sabljaru děkovati, že mají Chorvaté nyní dosti zajímavé muzeum starozitnosti a přírodnin s knihovnou. Obětaví tito mužové věnovali totiž z vroucí lásky k národu bohaté své privátní sbírky všeobecnému vzdělání, učinili tím základ musea a přiměli příkladem svým mnoho jiných, ano celý národ, k následování. — Dříve již, než Gaj vystoupil, a potom co věrný podpůrce jeho, na slovo vzat byl básník Pavel Stooš. Jeho malé, příležitostné básně, do r. 1835 kajkavštinou psané, vynikají zvláště cituplnou něžností, jako na př. krásná elegie *Noč horvatske zemlje* (v *Záhřebě* 1831), aneb překrásná báseň *Za novo ljeto* (tamže t. r.), dar to biskupu Kuševići. Pro *Danici* psal zvláště první léta velmi mnoho; r. 1839 měl ohnivou řeč na 200letou památku Jana Gunduliće, která v *Danici* i o sobě tiskem vyšla. Bouřlivý r. 1848 zavedl jej poněkud dále, než se s duchovním jeho stavem snášelo, a kniha jeho *O poboljšanju čuderednosti svećenstva* (v *Záhřebě* 1849), která povšechnou pozornost na sebe obrátila, byla mu namnoze škodlivá a stala se příčinou, že nemohl nijak dojíti cíle přání svých, aby se stal v *Záhřebě* kanovníkem; významání toho došel teprv právě před smrtí svou 1861. Větší jeho dvě díla jsou *Soko hrvatski i slavška mati* (v *Záhřebě* 1849) v 12 malých zpěvích, a *Kitice crkvenih pjesamah s napěvi za razne prigode* (tamtéž 1858). Mezi nejstarší básníky novější doby patří Ljudevit Vukotinović, nejdříve Farkaš, později Farkaš-Vukotinović nazván. R. 1832 napsal kajkavsky drama v 4 jedn. *Golub*; r. 1833 *Prvi i zadnji kip* (v Břetisl.), tragedie na základě něm. balády od Seidla. Pro *Danici* napsal mnoho básní, z počátku kajkav., později štokavštinou, z kterých dýše horoucí láska k vlasti a z kterých mnohé až podnes se zpívají; r. 1838 vyšly s několika povídkami tiskem; nové vydání jest z r. 1840. R. 1842 vydal nové, velmi krásné básně *Ruže i trnje*; r. 1844 vyšly 2 sv. historických novel pod názvem *Prošastnost ugarsko-horvatska*; první díl, mnohem lepší než druhý, obsahuje *Štatonša*, druhý *Novi Vojvoda*. R. 1847 vydal opět jeden svazek básní; mimo to uveřejnil mnohé krásné, zvláště milostné básně ve svém almanahu *Leptir* r. 1859, 60 i 61, kdež i mnohé prosaické články od něho se nalézají. Konečně vydal r. 1862 *Trnile*, básničky to dle vzoru xenii, z nichž některé nejsou špatné. Od roku 1848 oddal se praktickým zájmům hospodářským a štuoval pilně přírodopis, jmenovitě mineralogii a geologii, a napsal z oboru tohoto více článků do *Hospodářského listu*, který v l. 1856—58 též redigoval. Téhož času byl kustosem Musea *Záhřebského* a obohatil je pěkně uspořádanou sbírkou geologickou. Konečně zanášel se vinařstvím, o němž nyní nejvíce do *Hospodářského listu* píše; mnohé pro hospodáře zajímavé věci ve své *Pametarce* (1858) uveřejnil. V oboru tomto získal si Vukotinović největší zásluhy ustrojením

vědecké terminologie. Drama jeho *Sastanak u gradu Zrinju* provozovalo se v *Záhřebě*. Do téhož kruhu národních buditelů první doby patří Ivan Mažuranić. Básnickou činnost počal v *Danici* zdařilými básněmi, které sice z počátku drsným jazykem psány byly, ale originalností i vážností a vzletem myšlének se vyznamenávaly. Vlastnosti tyto osvědčil ještě více, když k všeobecnému udivení doplnil *Osmana* (zpěv 14. a 15.) v *Záhřebském* vydání r. 1844. Jak dokonale on výše myšlének Gundulićových dosáhl, jak šťastně on přetrženou nit básně spojil, jakou, právě Gundulićovou lehkostí verše jeho plynou, o všem tom mluvíme jsme již u Gunduliće (str. 339). Kdyby byl slavný básník tento ničeho více nenapsal, zůstalo by jméno jeho přec nesmrtelné v literatuře chorvatské. On však dostoupil výše ještě větší básní svou nevyrovnatelnou *Smrt Smail-Age Čengića* (poprvé v zábavníku *Iskra* 1846, pak v *Ovjetniku srb. slovesnosti* od Subbotiće, potom lat. i cyril. písmem od Ignjatijeviče Tkalce v *Záhřebě* 1857 i 59, pak od Majkova v *Istoriji srbskoga jazyka*, r. 1862 u Jakiće v *Záhřebě*, česky od Josefa Koláře v *Časop. Čes. Mus.* 1860). Děj básně této zakládá se na skutečné události z historie černohorských válek s Turky v podzímku r. 1840, když Smail Aga Čengić, jehož šlechtická rodina v Hercegovině a Bosně proslulá jest, k Drobnjakům se odebral, aby od nich harač (dan z hlavy) vybral. Příležitosti této použili Drobnjaci, nejznámější a nejchrabřejší plémě hercegovinské, kteří o Turky mnoho se nestarají, přemluveni od Černohorců i vládky samého, aby se pomstili na Čengići, který, když r. 1836 Turci na Grahovo udeřili, asi 300 chrabrých junáků černohorských pobil. Drobnjaci udeřili tedy s Novicem Cerovićem v čele v noci na Čengiće, potřeili družinu jeho, zahnali Bauka, druhu Čengićova a zastřelili Čengiće. O události této jsou v čtvrté knize Karadžićových *Národních Písní* tři písně, které se v podstatě i mezi sebou i s událostí samou shodují, a proto není nezajímavé, srovnati je s Čengićem Mažuranićovým. Zdá se tedy, že básníku, který si látku tuto zvolil, na myslí šťastná ale i smělá idea tanula, aby krásu i nejzdařilejší písně národní, hledě k požadavkům básnictví umělého, zvýšil a zvelebil, aby z národního básnictví veškerou mizu i jadrnost vyssál a ji evropské osvětě předložil. Hlavní péčí básníkovou bylo, aby byly myšlenky a city národní anebo aspoň takového druhu, v jakém by národ zajiště byl myslil a cítil, kdyby se v něm byly podobné vznešené myšlenky probudily; na druhé pak straně snažil se ekonomii děje dle požadavků krásného umění tak přispůsobiti, aby se dodělal co možná největšího efektu. Básník proto nešetřil obsírnosti epické, která zvláště největším národním básníkům odnímá takořka vší sílu a jadrnost u vypravování epickým; jeho myšlenky naopak letí rychle a děj se vyvíjí téměř letem moderní balády. Taktéž jest chladná objektivnost národní poesie, při které se vidí, že pěvcovi nezáleželo na ničem jiném, než aby posluchač holý děj pojal, změněna v horoucí cituplnou subjektivnost, kterou vynikají rozmluvy hrdin v básně vložené. S tím souvisí, že básník zúmyslně lyrické metrum osmrcův střídá s desatercem epickým, ale jedno i druhé metrum zcela je v druhu národním provedeno, že člověk bezděky se domnívá, že to i ono z nějaké národní básně jest vzato, že to jest velebná budova, vystavěná z nejvybranějších kamenů národního básnictví. Velebná básně ta, takořka klasická tragedie, rozvržena je v 5 dějství. První část *Agovanje* vypravuje smrt zajatých křesťanův na Morači (jsou to výše řečeni černohorští junáci); složena je s klidnou objektivností, která se

shoduje s imponující chladnokrevností a pevností, s jakou Černohorec podstupuje smrt. Jádro celé básně obsaženo je ve verších: *Boj se toho, kdo si přivýhl bez velkého mýti nářku.* Druhá báseň *Noční poutník* opisuje velmi krásným a věrným způsobem, jak Novica, poněvadž mu Čengić aga otce, starce Duraka, na kůl vbodl, přechází žádostiv pomsty v noci tmavé k Černohorcům na Cetyni. *Tuší smrt, a nepřije si smrti, a cos dále pobádá ho stále;* v těchto dvou verších je opět hlavní smysl všeho vysloven. Třetí báseň *Četa* je nejvelebnější. Těžko se dá vypraviti, může se to pouze cítit, kterak krásně a čarovně, kterak věrně a krátce básník charakterisovati měl černohorskou četu, ne tu neb onu, nýbrž každou, již touha po svobodě napřed žene proti zakletému nepříteli *pro kříž svatý a svobodu zlatou.* Básník chtěl říci, že těm Černohorcům netřeba pro podobné výpravy žádných moudrých diplomatických smlouvaní; *ale jak hlas duchů tajný, jímž duchové vyšší mluví, temný šepot k Černým Horám s jedné skály k druhé letí.* Všechny okolnosti, ba sama příroda podporuje při takových podniknutích chrabrého Černohorce; zbraně zvuk se zajisté neslyší pod jeho lehkými kročky, jinž se i ten tvrdý kámen z cesty vyhýbá. Z jitra nalézá se četa na Morači, a potkává se s dvěma pastýři, s pastýřem bílého stáda, a popem, hodným sluhou Pána nejvyššího. Kohož by nedojaly verše: *Avšak ejhle pastýři jiný atd.;* kolik v nich obsaženo pravdy, kolik štěstí i neštěstí, jaká to prorocká slova stareova, jenž uděluje čete požeňání, zvláště pak ty překrásné verše, cenné jako zlato, která by si měl každý Slovan hluboko zapsati do svého srdce: *O kěz vidí národní světa, že jste mřeli, dokud oni spali;* těžko povědití, zdali v těchto slovech více spravedlivé žaloby proti nevědčému světu vysloveno, či více hrdého uvědomění o vlastní ceně. Mezitím co se požeňání udílí, přichází Novica, jenž směle před četu stoupá a vypravuje jí svá utrpení a svou horoucí žádost pomsty. Pastýř duchovní jej křtí. Báseň čtvrtá *Harač* líčí velmi pravdivými slovy smutný obraz, jak nenasycený Turčín odírá bídnou, muznou ráji; kontrast mezi vzteklostí a nenasatým chťicem rozkoší a těžkým utrpením i na smrt odhodlanou resignací překrásně je podán. Kámen by musil zaplakati při těchto slovech: *Odkud má vzít ráje? Odkud zlato, ana krovu nemá, krovu kde by položila hlavu? Odkud zlato, ana nivy nemá, potem svojím rosie přidu Turka? Odkud zlato, ana stáda nemá, a za cizím po brdech se honí? Odkud zlato, ana šatů nemá? Odkud zlato, ana chleba nemá? Hlad, nahota, gospodare! Ach posečekj pět, šest dni jen, až ti harač, ježž chceš, vyžebáme!* Z vložených v ten opis věci nejlépe se musí líbit verše oguslích: *Nebojí se, věř, Slovanské vily, zahynouti vedle těžkých mlatů, nýbrž věz, že tam, kde mlatů není, tam i píseň slovanská že nezní.* Ukruťenství Turkův dochází zaslouženého trestu; četa nenadále udeřila na nemilosrdného Čengiće a zabila jej; leč i Novica padl. Pátou básní *Kob* (osud) končí se tento překrásný plod jihoslovanské poesie. — Mažuranić zaujímá přední místo mezi všemi básníky celého srbsko-chorvátského jihu, a má mimo to i o vědecké vyřízení jihoslovanského jazyka znamenité zásluhy. Ve věci té pracovali horlivě oba bratři Antonín i Jan; oba vypracovali společně *Rječnik k Osmanu Gundulićevu* (1844). Jan Mažuranić vydal již r. 1842 společně s Užarevićem první a dosti obsáhlý *Njemačko ilirski slovar*; v bouřlivém r. 1848 napsal pěknou brošuru *Hrvati Magyarovom.* V *Arhivu* pro dějiny jihosl. sestavil *Statut Krčki* s malým slovníkem, a tamtéž vydal a úvodem opa-

spisy jeho (na p. mistrná adresa bánské konference k císaři), které vynikají pěkným slohem a zralými právníckými i politickými náhledy, jakož i odměna za ně (jest totiž po všeobecném přání zvolen za dvorního kancléře ve Vídni) jsou i v širších kruzích známy. — Vedle J. Mažuraniće stojí co do básnické ceny a i příbuznosti celého literárního směru erotický básník Stanko Vraz, rodem Slovenec z dolního Štýrska. On byl prvním z krajů západnějších, jenž přistoupil k *ilyrskému kolu*; od r. 1835 podával *Danici* mnoho roztomilých a cituplných básní erotických. Přednost jeho přede všemi ostatními básníky zakládá se na tom, že důkladnou známostí zákonů aesthetických hleděl dle nejlepších vzorů moderních literatur s výborným vkusem veškeré formy lyrického básnictví i do chorvátské literatury uvést; pro romance i balády i znělky podal výborné příklady. R. 1840 vydal *Djalabije*, sebrané z *Danice*, milostné dárky milence. Něžné tyto básničky rozvrženy jsou na dva díly, z r. 1836 i 37, v každém je 106 básniček, složených na způsob *Krakoviádků*; jest v nich vroucí cit a hluboká, ač bolestná láska básníkova k Slovanstvu živě vyslovena. R. 1841 vyšly *Glasí iz dubrave Zeravinské*; knížička ta rozdělena je na balády a romance, s krásným věnováním sestře Anně na znamení vděčnosti, že jej v nemoci opatrovala. Některé básničky jsou, jak sám přiznává, dle vzorův cizích, při jiných jest opět látka národní (na p. písloví neb pověst některá), kterou on toliko dle požadavků aesthetických spracoval. R. 1845 vyšly v Praze *Gusle i Tambura*, rozvržené na 4 díly; první *Prvo lišće* (později ze slovečtiny na „ilyrštinu“ převedené) obsahuje, jak sám praví, první radostné i bolestné hlasy musy jeho, když ponejprv vlast opouštěl; druhý, *Uviece i Voće*; třetí *Iza Mora*, věnován sestře jeho Anně, obsahuje překlady ze všech téměř evropských jazykův, čtvrtý pak má jen dvě básně: *Grob i zdajice* a *Hajduk i Vezir*. Ke všem dílům přidal Vraz krátké výklady, drahocenné to příspěvky k známosti národního života i jazyka. Mimo to zaušel se i sbíráním národních písní a vydal r. 1839 v Záhřebě jeden svazek slovenských písní; v *Kolu* pak, jehož první 3 svazky s Rakovecem a Vukotinovićem redigoval, později pak samostatným redaktorem se stal, jsou od něho mnohé písně, které dílem sebral, dílem napsal neb přeložil a historicko-kritickými úvody, vykládajícími to, co důležitým býti se zdálo, opatřil. V rukopise zanechal mnoho z Byrona přeložených básní, z nichž mnohé v rozličných ročnících *Nevena* otisknuty jsou. Po mnohých hádkách dostala rukopis konečně Matice ilyrská, a nyní vyjdou veškerá díla jeho nákladem jejím. Vraz patří bez odporu mezi nejlepší chorv. básníky; básně jeho, jimiž tak zdařile povahu svou slovanskou vyslovil, nalézají všeobecnou oblibu a podnes jest Vraz chorv. mládeži nejmilejším básníkem. — Ze Slavonců, kteří do kruhu Gajova vstoupili, byl prvním Mato Topalović, kněz biskupství Djakovského, potom římský kanovník, † 1861. *Danici* podporoval velmi horlivě básněmi, které vydal r. 1842 v Osěku pod názvem *Odziv rodoljubivoga srđca, iliti vlastitih pjesničkih pokušajah knjižica*; t. r. vydal též knihu národních písní *Tamburaši ilirski*. Topalović nebyl výtečným básníkem, byl však pro své upřímné národovství všude srdečně ctěn. Vedle něho připomínáme co horlivého přispěvatele do *Danice* Jiriho Tordince, taktéž kněze biskupství Djakovského. Nesmrtelné zásluhy o literaturu chorv. má brabě Janko Drašković, kdyby i nebyl co spisovatel vystoupil. Byl on první šlechtic chorv., který se přidružil k nadšeným mladým národovcům: napsal básně do *Danice*

(na p. *Mladeži ilirskoj* 1836), a co předseda *Čitaonice* horlivě k svornosti a literární činnosti slovem i skutkem pobádal. On položil též základ Matici ilirské a podporoval ji všemožně; na jeho radu dostala Matice od Jana Draškoviće úpis na 10.000 zl. Českému obecnstvu znám jest něm. spisem svým *Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste Regeneration ihres Vaterlandes* (česky od Čejky 1845). Vedle Draškoviće dlužno připomenouti z doby této Zdenčaje; počet stoupenců mezi šlechtou šířil se vždy více. — Zvláštní drub politických básní pěstoval Toma Blažek v *Danicí* od roku 1835; tiskem vydal je přítel jeho Ant. Niemčić roku 1848. Asi roku 1837 počal v *Danicí* básnit Jan Trnski, vedle Vraza i Preradoviće nejlepší podnes básník lyrický. Uveřejniv některé básně v *Danicí* vydal roku 1842 *Pjesme*, v kterých již znamenitou svou obratnost v překládání osvědčil. Ještě známějším stal se svým zdařilým překladem *Královského Rukopisu* (v Záhřebě 1. i 2. vyd. r. 1854). Milostné jeho písně, vydané pod názvem *Kriesnice* (anonymně 1863) uznány jsou od kritiky za nejlepší plod básnictví chorvátského tohoto druhu a vyznamenávají se tím, že se básník snažil, aby na místo obyčejného milostenství do básnictví erotického polnutky vyšší, lásku k vlasti a národu, uvedl. Připomenutí zasluhuje též v almanahu na 1000letou památku slov. apoštolů uveřejněná krásná jeho poetická legenda o ss. Cyrilu i Metoději, *Sveta priča*. Anonymně vydal satirickou báseň *Zvekan opet na svetu* (v Záhřebě 1844). Mimo to uveřejnil mnohou krásnou báseň v *Nevenu* (n. p. *Mara plivačica*). Současně s Trnským vystoupil v *Danicí* Ivan Kukuljević s básní *Tuga za ljubom*. Dříve již věnoval se básnictví dramatickému, a jeho *Juran i Sofija, ili Turci kod Siska* (v Záhřebě 1839) bylo jedno z prvních dramát jazykem národním psaných a s velkým zalíbením dáványch. R. 1841 vyšel v *Izboru igrokazah ilir. kaz.* ve 3. sv. v Záhřebě *Stjepko Šubić* (podle Kotzebua); *Različita diela* jeho, vyd. od r. 1842—47 v Záhřebě, zahrnují v 3 svaz. taktéž *Igrokazi*. Nejlepší jeho básně jsou *Slavjanke* (1848), obsahu politického s historickým výkladem; malé tyto básničky plny jsou vlasteneckého ohně a rozšířily se ve všech kruzích, ač tomu za dřívějších poměrův mnohé překážky stavěny. Avšak básnická činnost jeho, ač není bez ceny, nedá se nijak srovnávat se zásluhami, kterých si o národ chorv. dobyl pracemi svými v historii literatury. Již v rodině jeho žila láska k památkám chorvátské minulosti, a láska a úcta ta provázela jej i u vojenském stavě; kamkoliv jej povinnost volala, všude se staral, jak by mohl starožitnost nějakou uchovati. K tomu přišlo i zalíbení jeho ve studium historickém a kulturním; mnohými monografiemi snažil se tmu chorvátské minulosti osvětliti. Proto jsou i jeho novely a básně obsahu obyčejně historického, proto napsal též mnoho delších článků historicko-literárních do *Danice*, a historicko-politických do *Národních novin*. Cestuje v rozličných dobách téměř po všech vlastech Chorvátského národa, nejen aby jeho život a obyčej se poznal, nýbrž aby starožitné památky jeho pokud možné před záhubou uchoval, sebral, dílem pro národní Museum, množství drahocenné látky k historicko-filologickým studiím. Již r. 1844 vydal *Trublja slovinska* Vladislava Menčetića s životopisem (v Záhřebě); r. 1852 vyšly jeho péčí Zlatariće Dominika *Djela se životopisem* (3 sv. v Záhřebě). Mnohem důležitější však jsou jeho *Pjesnici hrvatski XV. i XVI. vieka* (I. sv. 1856, II. 1858), z nichž i hojnost i cenu básnictví chor. po-

znati možná. Práce pak tato byla právě Kukuljevići lehká, poněvadž on většinu rukopisů dílem v jediných exemplářích (a to často autografích), dílem v důkladných prepisech v své přebohaté knihovně chová a též biografických poznámek pro svá historická studia více než kdo jiný má. Činnost jeho literárně-historická jest jedním směrem působení jeho; druhý a mnohem důležitější ještě jest směr jeho politicko-historický. Nezmiňujice se širě o jeho spisu *Malo zrcalo naroda slavjanskoga* (1845, dle Kollara), připomeneme jeho nejzáslušnější dílo *Společnost pro dějepis a její orgán Arkiv za jugoslavensku povjestnicu*, od r. 1851—1863 7 sv. Můžeme se skutečně ptáti, zdali by se byla bez Kukuljeviće taková společnost utvořila, a kdyby se to i bylo stalo, kdoby ji byl řídil? poněvadž, jak o tom každý svazek *Arkivu* svědčí, hlavní brimě na něm spočívá. Sečte-li někdo články, které on tam uveřejnil, tož užasne nad jeho velkou činností a omluví jej zajisté, že (jak toho ostatně již povaha chorv. snášel a hned kriticky jej nerozbíral, poněvadž o mnohých otázkách pro nedostatek dat nyní reflexe ještě ani možná není. Proto dlužno s vděčností uznat vážnost takových monografií, jako jsou *O obitelji Oršićah* (v Jiskře), *O gradu Kalniku*, *O Senju*, *O Zavodu sv. Jerolima* (v Leptiru), *O Medved gradu* (v Arkivu) atd. Že pak na základě takovém možno i kriticky psáti, o tom svědčí jeho učená i soudná monografie *O Porazu Mongoluh na Grobničkom polju* (1863). Poněvadž pak viděl, že takové rozpravy jen na základě bohatého materiálu napsati možná, staral se již ode dávna o sebrání starých listin, a podporován od štědrých jednotlivců a příznivých společností, které mu přístupu k archivům zjednaly, vydal za pomoci učených mužův, jako byli Mijal Sabljari, Mat. Mesić, Ivan Tkalčić, r. 1863 *Monumenta historica* (I. sv.), sbírku 337 chorv. (nejvíce hlaholící) psaných listin s úplným rejstříkem a geograficko-historickým seznamem; dílo to, jímž rozluštění mnohých otázek možným učiněno. Avšak i v oboru politickém pracoval k velkému prospěchu národa r. 1848 i 60; připomínáme zde jen lat. spis *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, v němž však, pro velký spěch, jen listiny z Lucia a jiných Scriptorum, často bez velké kritiky, uveřejněny. Poslední směr literární jeho činnosti vztahuje se k historii umění. Putujícimu totiž po Itálii a Dalmácii ukazovaly se nepochybně památky uměleckého ducha národa jihoslovanského, a tak umínil sobě, národu svému podati důkladnou zprávu o tom, co po celém světě nepříznivým osudem z uměleckých památek jeho se rozneslo. Tak povstala v něm myšlénka k dílu *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, s obrazy (v Záhřebu od 1858—60 4 sv.), spisu to ceny pro budoucnost nesmírné. — Nejstarší reprezentant novější (r. 1838 počavší) literatury chorv. jest MDr. Dmitrije Demeter, který se hned z počátku dramatickému básnictví věnoval. R. 1842 vydal *Dramaticka pokušenja*; 1. díl (v Záhřebě), obsahuje dvě hry *Ijubav i dužnost* a historické drama *Krvna osveta*. K oběma obral si látku ze starých mistrů dubrovnických, kterých i čistotou řeči, vzornou uhlazeností a vytříbeným slohem téměř doštíhl. Druhý díl (1844, ve Vídni), obsahuje histor. tragedii *Teuta*. 1846 napsal text k operě Lisinského *Ijubav i zloba*. Již před tím, r. 1842, uveřejnil v *kole* (I. sv.) větší lyricko-epickou báseň *Grobničko polje* v 13 oddílech. Co předseda výboru pro národní divadlo přeložil několik dramát z něm., které tištěny jsou v *Izboru igrokazah* roku 1841—42 10. sešit. Z německého přeložil drama *Propast Carstva* srb-

škoga a zlomek Göthova *Fausta*; v posledním však často ani smysl dobře pojat není. Soudice dle prvních jeho dramatických pokusů, mohl Demeter výše znamenitě dostoupit, kdyby byl na počaté dráze pokračoval. Měl totiž i výhodu, že byl několik roků v divadelním výboru v Záhřebě, řídě hlavně technický odbor jeho; než neukázalo se právě, že by bylo divadlo za řízení jeho znamenitě se povzneslo. Záhřebské divadlo vystavěno bylo r. 1834 od měšťana Krištofa Stankoviće, který vyhrál velký los a na prosbu spoluměšťanů chrám ten musám vystavil řediteli divadelního družstva jej odstoupil, podržev sobě jen některé lóže. Řekli jsme již, že v prvním nadšení vedle německých dramát i chorvátská se dávala; později umlkly však zvuky domácí zcela před německými. R. 1847 a 48 počalo se opět chorv. hrát, sešlo však s toho zase, poněvadž se měšťané o divadlo mnoho nestarali a celý ústav málokdy do rukou zručných se dostal. Konečně učinil r. 1852 (5. led.) bán Jelčić provolání, v němž hledal 4000 národovců, kteří by se uvolili po 25 zl. obětovati, aby se tak akciemi 100.000 zl. sebralo. Nemilými okolnostmi ochladlo mezi tím i národovství a sbírání peněz nedařilo se, konečně pak nazván celý ústav, aby se lehčeji germanisovati mohlo, „Landestheater“. Teprv r. 1860, když celý „Kronland“ opět zemí Chorvátskou se stal, přeměnil se opět Landestheater v chorv. divadlo, a od té doby řídí je Dr. Demeter. — I Ant. Nemčić (nar. 1813) byl horlivým stoupencem Gajovým. Mimo rozličné básně v časopisech vydal 1845 cestopis po Itálii *Putositnice* (druhý díl 1852 v *Nevenu*), v němž trefně chyby a nedostatky společenské líčí. R. 1848 vydal básně svého přítele Blažka. Mnoho věcí zanechal v rukopisu. Básně jeho, nejvíce lyrické, vydal i s životopisem jeho Mirko Bogović 1851. V *Nevenu* 1854 uveřejněn zlomek nedokončeného románu *Utes ljudski* a veselohra *Kvas bez kruha, ili Tko će biti velikí sudac*. Básně jeho svědčí o velkém jeho nadání poetickém, ale i o tom, že původně mírná a lahodná povaha jeho následkem trpkých zkušeností zchmuřena byla nespokojeností a rozhořčeností. Mezi těmi, kteří pro menší listy psali, jsou znamenitější Nik. Borcević, Ilyr z Liky, Fr. Šimagović a Dragojla Jarnevićova, která mimo zdařilé básně a pověsti buď v *Danici* buď v *Nevenu* uveřejněné, r. 1843 *Domorodne pripoviesti* vydala. Působení její jest zajímavější, poněvadž byla téměř jedinou spisovatelkou chorv. Jen Anna Vidovićeva přidružila se k ní, a vydala r. 1841 *Anka i Stanko* a 1844 *Pjesme*, které svědčí o její horoucí lásce k vlasti a Slovanstvu. Z Dalmácie nevystoupil mimo Jiřího Feriče, T. Petranoviće a A. Kaznačiče nikdo, a i tito psali až do r. 1844 vše starým pravopisem (první záhřebským pravopisem v Dalmácii psaná kniha jsou *Pobožne pjesme* od Vičiće 1844), ano i *Zora Dalmatinska* počala vycházet starým pravopisem; později však zavedl Kaznačič, aspoň napolo, nový pravopis, čehož se i Valentić přidržel, až konečně (od 40. čís.) Kuzmanić opět starý pravopis zaváděl, což snad i příčinou zániknutí listu bylo. V *Zoře dalmatinské* vystoupil nejprv (1844) Petr Preradović s některými zdařilými básněmi a dobrými články o jazyku jihoslovanském; v r. 1845 byl jeden z nejpilnějších dopisovatelů do *Zory Dalmatinské*. Jeho *Prvenci* (1846, mnohé básně vylaty jsou ze *Zory*) ukázaly, že jest Preradović jeden z nejlepších básníků chorv. R. 1851 vyšly od něho *Nove pjesme* v 3 odděleních. V rukopise má dohotovené národní hist. drama z XII. stol. *Vladimír i Kosara*, pak dramatisovaný epos

Marko Kraljević, z něhož zlomky v *Nevenu* 1852 uveřejněny. Mezi nejstarší Dalmatince doby této patří Štěpan Ivičević, který pilně pro Zoru pracoval a hned způsobem populárním pro lid, hned vědecké články pro užší kruhy psal. R. 1857 vydal kalendář *Mostić*. V rukopise chová *Vladimír i Kosara*, *Vladislav*, *Muhamed* od Voltaira a Vitorellovy *Anacreontine*. Vedle Antonína Kaznačiče, který nejvíce příležitostně básně skládal, dlužno připomenouti i Jana Augusta Kaznačiče, který Babukićovu *Osnovu* do ital. přeložil (1846), t. r. i *Zoru* redigoval a 1851 knihu *O národních písních jihoslov.* vydal. Pro Zoru psal též Šimun Ljubić, kněz ze Hvaru, který nejvíce literárně historické články (životopisy Hektoreviće, Kačiće atd.) podával; r. 1846 vydal *Národní obyčaji kod Morlaka*, r. 1852 *Starodalmat. pjezenslovje*; ital. vydal *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* (1856). Nyní jest profesorem na gymnasium v Řeče, a chová vzácné rukopisy pro literaturu dalmatinskou. Znamenitou činnost jevil též proslulý hrabě Orsat Počić (nar. 1821), jenž od své mladosti se zalíbením slov. literaturě se věnoval. Z počátku psal ital. o látkách slov., zvláště do časopisů *La Favilla di Trieste* a *L'avvenire di Ragusa*. On první přel. do ital. jednu píseň z rukopisu Královdravského, části z básní Mickiewičových a Guudulićova *Osmana*. R. 1844 vydal ve Vídni anthologii z básní nejstarších básníků dabrovnických a byl pilným spolupracovníkem *Zory i Danice*. V nar. eposu *Karagorjjević* opěvoval osvobození Srbska i kouec vzkříšitele Srb. národa Jiřího Petroviće; část vyšla tiskem. R. 1849 vydal v *Dubrovniku* první zpěv Homerovy *Odyssey*; t. r. vydal v Záhřebě *Taljanke*, sbírku to básní, které 1846—48 za svého pobytu v Itálii sepsal. Do I. sv. *Dubrovnicka* 1849 podal básně J. Buny-Vučičeviče († 1658), Dubrovničana, s životopisem; v II. sv. uveřejnil překlady *Duh stepe* od Zaleského, *Kleveltućima Rusije* od Puškina, *Kozačka i Pospěšimo se* od Berangera; v témž ročníku uveřejnil též *Zakoni ostrova Mlěta* od r. 1343. Nejnovější jeho dílo jest *Pověstivica Dubrovnicka* (v *Zadře* 1856) dle kroniky Restiho, radního republiky Dubrovnické; dílo znamenité ceny hist. a psané jadrným jazykem národním. R. 1858 uveřejnil v Terstu mistrný překlad z Platona: *Platonova piva, ili razgovori o ljubavi*. Materiál k dějepisu svého rodiště sestavil v díle r. 1859 vydaném *Srbski spomenici od r. 1395—1433*. *Pjesme* jeho vyšly v Karlovc 1862. Pro Zoru psal též slavný spisovatel Matija Ban; později redigoval po tři léta *Dubrovnik* a přispíval do *Nevenu*; mnoho psal též cyrilicí, o čemž v srbskou literaturu (str. 366). Jeden z nejlepších básníků dnešní Dalmácie jest P. Antun Kazali. První básně jeho vyšly v Zoře Dalmatinské; r. 1856 vydal *Zlatku*, r. 1857 *Trista vica udovica*. Od roku 1855—59 redigoval *Glasnik Dalmatinski*; v Záhřebském programě uveřejnil překlad III. zpěvu Homerovy *Iliady*; nedávno vydal básně *O grobnickom polju*. Horlivý podporovatel byl v Dalmácii Jeronim Verdoljak, který mnoho i básní i prosaických článků pro Zoru napsal. Mimo to byli v Dalmácii ještě Ondřej Stazić (který vydal dvakrát ilyrskou gram. ital. jazykem), Konstantin Bozić, starý Cipiko (pseudonym?), V. Čurković, Špiro Dimitrović, pilný překladatel z němčiny (*Vilém Tell* 1860, *Loupežníci* 1861), z ruštiny (*Ruslan i Ludmila* 1859, *Poltava* 1860, *Onjegin* 1860 z Puškina) i z Shakespeare (*Julius Cesar* 1860), M. Santić z Trogira, dozorce škol v Dalmácii, překladatel do chorv. i ital. Lamartinovy básně *Jocelyn* (1845). Znamenitý N. Tomaseo zanášel se sbíráním národních písní, z nichž

mnohé v *Zoře* uveřejnil. Jeho *Iskrice* (1844, 48, 49 a konečně v *Firholera*) jsou nejpoetičtějším spisem o chorv. vlasti, národnosti i jazyku. Duchaplná, ale méně kritická rozprava o jihosl. národních písních známa z vydání Kaznačičova. — Mezi tím vstoupil v Chorvátsku do družstva Gajova i Mirko Bogović, podáváje *Danici* básně plné něžnosti a krásy; o sobě vydal 1844 *Ljubice* a 1844 *Domorodní glasi*. Dramatiku pěstoval taktéž, vydav r. 1856 veršované drama z dob mezivládí před nastoupením Ferdinanda I., *Frankopan*; r. 1857 vydal hist. drama z XV. stol., *Štěpan, poslední král Bosanski*. Nejnovější jeho drama je tragédie *Matjaš Gubec*. Mimo to psal velmi mnoho pro *Neven*, jehož první (nejlepší) ročník i sám redigoval; historické novely, tam uveřejněné, vydal i zvláště pod názvem *Přípověsti* (1859). Mimo to zanášel se mnoho i racionálním hospodářstvím a konal k tomu účelu pilná studia v přírodopisu. Avšak básnická povaha jeho nedala se utlumiť: r. 1862 vydal dvě knihy malých anakreontických písní pod názvem *Finjage*, plné i ducha filosofického. V rukopise chová polit. epos *Grabancijaš dijuk*, básně pod názvem *Zuto lišće*, tendenční *Stike i pritičke* a veselohru *Stari i mladi Hrvati*. Mimo to oznamil, že by rád vydal sbírku *Narodních pořekadel*. Bogović patří mezi vzácné a řídké muže, kteří se národní literatuře nikdy nezpronevěřili a v dnech slasti i strasti stejnou láskou k vlasti stáli. R. 1842 vstoupil v kruh národních básníků Ognjoslav Utěšenović (Ostrožinski), nar. 1818, nyní dvorní rada v chorv. kanceláři. Sebrané své básnické plody vydal r. 1845 ve Vídni pod názvem *Vila Ostrožinska*. K nim připojeny jsou, co úvod v aesthetiku, *Misli o krásnih umjetnostih*. R. 1852 přel. *Slovo o pluku Igovev* (v *Nevenu*). Nejnovější dílo jeho básnické je *Nedeljko* (cyrilicí). Výtečné jsou jeho německé spisy *Hauskommunionen der Südslaven a Militärgrenze*. — Řekli jsme již, že dr. Jakub Užarevič s J. Mažuraničem vydal slovník; mimo to přispěl k sbírce divadelních her pro Záhřebský repertoar *Gri-seldou* od Halma a dramaty *Angelo tiran* i *Hernani*. Od r. 1842—45 byl redaktorem *Národních Novin*, později překladatel říšského zákonního listu ve Vídni, kde i nyní přebývá. Nejnovější dílo jeho je překlad (z něm.) *Statistiky cis. Rakouského* pro školy. Jeden z nehorlivějších spisovatelů, kteří záhy počavše naskrze vytrvali, jest rodilý Slovák Bogoslav Šulek. Přišel do Záhřebu byl nějaký čas v tiskárně Gajově; jemuž nejen v tiskových ale i v literárních záležitostech pilně vypomáhal, jmenovitě mu po mnohá léta *Danici* redigoval a mnohé články literárně-historické, bibliografii i kritiky atd. pro ni psal. R. 1844 vydal politickou brošuru *Što namjeravaju Iliri*. Znepřáteliv se s Gajem redigoval 1848 a 49 známý opoziční list *Slavenski Jug* a 1851 *Jugoslavenske Novine*. Když pak vláda listy tyto potlačila, žil co privátní spisovatel v Záhřebě u advokáta A. Zoričice, ač více než kdo jiný veřejnou službu zasluhoval. Avšak povaha jeho nedovolila mu lichotit, a tak sloužil vládě jen překládáním některých ediktů. Mimo to byl horlivým dopisovatelem do beletristického časopisu *Neven*, a zanášel se po celý čas sbíráním slov pro slovník něm.-chorvátský, v němž mu znamenitě prospěl šťastný jeho takt při tvoření vědecké terminologie. V oboru tom učinil on sám více než všickni ostatní. Dílo toto, kterým si nesmrtelných zásluh získal, vyšlo r. 1855—60 ve dvou svazcích co *Njemačko-hrvatski Rěčnik*, věn. biskupu Štrossmajeru. Avšak tato práce neodvrátila pilného Šulka od mnohých jiných; sestavil na pozvání vlády *Biljarstvo za gimnasije* (1856), přel. Zippův *Přírodopis* a vydal 1859 nákladem ilyrské Matice druhý díl

Botaniky. Mezi tím, co se zanášel psaním přírodopisních knih, činil ještě důkladná studia v oboru tom, o čemž mnohé krásné články v *Hospodářském listu* svědčí. List ten redigoval později sám a vedle jej i podnes, a cena jeho jest právě za redakci jeho největší. Bog. Šulek umí lépe než kdo jiný spojití srozumitelnost s přesností jazyka, a sloh jeho jest vzorem chorv. prosy. R. 1860 byl opět jedním z nejznamenitějších spolupracovníků pro liberální list *Pozor*, a některé články jeho historické mají pro důkladnost svou cenu trvanlivou (na p. populárně psaný *Ugarsko-hrvatski Ustav*). Šulek pracuje neustále a mohl by ještě více prospěti, kdyby obdržel zasloužené místo zemského archiváře. — Zvláštního připomenutí zasluhuje zde i Matija Jiří Špor, muž plný dobré vůle a obětavosti pro věc národní, jehož zásady ale od většiny pro neustupné jeho zvláštnosti křivě posuzovány ano zatracovány byly. Již r. 1823 vydal pod jménem Matie *Almanah ilyrski*, v němž mnoho krásných myšlének o nutné potřebě svornosti vynesl; že však kniha ta vyšla téměř před časem, zůstala skoro bez ohlasu. Později připojil se ku kruhu národověu v *Danici*, a podával v ní nejvíce články prosaické. R. 1849 vydal tragedii *Kastrioti Skenderbeg*; r. 1857 veselohru *Liek za objestnu ženu*; r. 1858 tragedii *Edipos*; r. 1860 *Car Murat II. i republika dubrovačka*. Díla tato nejsou bez ceny, ale zvláštnosti jeho, hlavně formální, nalezly opět v Záhřebu silné odpůrce, a proto zůstaly spisy jeho bez velkého vlivu na literaturu. V *Pozoru* 1863 uveřejnil velmi zajímavě psanou autobiografii. — Mezi tím, co jmenovaní spisovatelé dlouholetým působením toho dosáhli, že zastupují starší kruh chorv. spisovatelů novější doby, vystupovali i jiní, jimž buď síly jejich neb jiné okolnosti nedovolily, aby trvale působili, ač čas od času některou prací literaturu obohatili. Tak vydal Goričanec Tomáš r. 1837 *Erdědy kneza Tomaša bana obse-djenje i poboj Sisečki leta 1599*; Ondřej Stipić *Dika i kod Nepriatelja* (1838), spis to zcela nepatrný a jen předmluvou zajímavý, v které Štěpan Moyses, nyní biskup v Běnské Bystřici, velmi rozvláčně nahlédy své o zákonech gram. i pravopisních vyvinuje. Týž Moyses vydal 1836 Pavla Vitezoviće *Odděljenje Sigetsko* s obsírným hist. úvodem, kteráž kniha patří mezi první novým pravopisem v Záhřebě tisknutá díla, neboť Mažuraničem a Babukičem opět vydané *Ugodni razgovori* od Kačice (1834) ve Vídni vyšly. Z ostatních spisovatelů vydal Alexandr Travenić drama *Prelimír i Prehvala, ili boj s Grci*; Jiří Zorec *Čudnovate dipli vešetarovi* (1842), dílo velmi vtipné, ale formálně nedokonalé, ač škoda, že v něm nepokračoval; Karel Galac *Buturica igrokazah* (1843) dosti slabé překlady z něm.; Štěpan Marrijanović *Vitie i igrokazi* (1839); Radoslav Razlag *Zvezdice* (1852) a r. 1851 a 1852 almanah *Zora jugoslavenska*, v němž pro jeden panslavistický jazyk se vyslovil.

Každý, kdo si jen titulu literárních plodů novější literatury chorv. povšiml, musí vyznat, že jí děl zdařilých nikterak neschází, ano že jich, přihlížeje k poměrům časovým a počtu obecenstva, dosti mnoho má; avšak básně a články historicko-literární obmezeny byly na úzký kruh čtenářstva, na lidi tak zvané knižné neb literáty. Pro počátek nebylo se jiného nadíti, když se psalo jazykem jiným nežli v lidu obecným; avšak dlouho nemohlo to tak trvati, plody literární nesměly vyloučeny zůstati z kruhů rodinných, a zvláště mělo se čtenářstvo ženské nákloniti. Aby ženské si oblíbily čtení národních knih, bylo zapotřebí pozor míti na vnitřní i zevnější jejich formu; to zvláště připadlo za úkol

rozličným zábavníkům, jako byly na př. *Iskra*, vydávaná Ivanem Havličkem, která v elegantním zevnějšku podávala obrazy národních krojů, a práce Bogovičovy, Demetrovy, Kukuljevičovy, Trnského, Vrazovy, Vukotinovičovy a Mažuraničovu *Smrt Šmailage Čengiću* (1. ročník 1844, 2. 1846). Týž účel měl na mysli Lavoslav Župan, počav 1847 vydávati *Zabavnu Čitaonicu*, cyklus spisů obsahu pro domácnost zábavného; tu podány *Elizabeta ili progmani u Sibiriu* z Cottina z francouz., *Wakefieldski župnik* z angl. od Goldsmitha, *Pan Počtoli*, z Krasického v překladě A. Tkalčeviče Webra, *Národní písně milostné, Zlatovorno selo* od Zsehokka, *Ladislav Bistrić, Kačićovy písně*, a 1. sv. *Striče Tomo*. Již v náboženské literatuře zmínili jsme se (str. 330) o „kolu mladih rodoljubah“, jehož překladu spisů Šmidových taktéž sem spadají. Dále sem patří *Čudoredna zabava*, 5 povídek z něm. přeložených od Jiřího Jorce r. 1843; *Naputjenja za delotvorno življenje* od Rukaviny z něm., *Bogu posvećeni mesec* od Radočaje (Varažd. 1850); *Mistr Jordan ili ciena zanata veča od zlata* od P. Bučara z Zscholka. Setník Ignjat Čivić Rohrski, nyní generál, vydal 1844 *Basne i kratke pripoviesti* (v Karlovi 4 sv.) se satirickými obrazy, spis velmi úpravny; Jurja Pisačić *Šahidžija Veselković*, sbírku dobrých anekdot; Luka Ilić vydal 1846 dobrou zábavnou a poučnou knihu *Národní Slavoniskí obyčaji*; týž rok vyšel v Záhř. *Srećko pijanac*, velmi hezká povídka, již se první měsíc 2000 exempl. prodalo. Zvláště pilný spisovatel v tomto oboru byl a jest Mijat Stojanović, národní učitel; sepsal *Uprave za dobro i krépostno vladanje* (v Osěku 1844), *Coletici pobožnoga razmišljanja za mladež* (v Zemuni 1857), *Slike iz domačega života slavenskoga* (v Zem. 1857); kromě toho pilně přispíval do rozl. časopisů, *Nevenu, Napredku, Arkivu, Naše Gore Listu* atd., podáváje články národopisné, historické a pedagogické. — V tomto směru působily a působí též mnoho kalendáře, a k nim zvláštní obrátil se zřetel. Již dříve vycházely *Chorvatski kolendari* v Záhřebě (1812—36), Kristianovičova *Danica zagrebačka* (1834—50), *Kalendar úirički* (v Osěku 1792, 1802, 1810, 1825; v Budině 1814, 1833, v Pešti 1819); Varaždínský není hoden zmínky. V novější pak době vydával Věkoslav Brlić v Budině *Občinski úiriski kalendar* (1836—55, 19 ročníků); r. 1846 počal v Záhřebě vycházeti *Občii Zagrebački kalendar*, který kromě obširných statistických a jiných zpráv podával v druhé části své věci dobré a užitečné, někdy zcela nové, které podnes cenu svou zachovaly; vyšel v 5 ročnících. Dr. Rakovec *Kalendar za puk*, vydávaný nákl. hospodářské společnosti, vyšel 4krát 1847—1850.

Mohli bychom toho více příkladů uvésti, kterak podniknutí literární začalo i vyvíjelo se až do roku asi 1850, a potom zašlo, a to z příčin politických. Již okolo roku 1842—43 ochladlo nadšení „ilyrismu“ a v současných dopisech vedou se stížnosti na to, že indiferentismus převahu bere; roku 1847 a 1848 proměnila se forma ovšem úplně; ale když za bezpříkladné oběti nastal jeden oktroj za druhým, zmizela poesie první doby docela a zavládla z jedné strany zoufalost, z druhé nespokojenost a mlčení, z třetí podlost a úlisnost — a tím se končí doba přechodní. Po úsilí literárním i politickým, jež přesahovalo síly Chorvátů, musilo již po zákonu přírody nastati jakési oslabení, napnuté nervy musely popustiti: pročež okolo 1850 přestává většinou starý běh postupuje místa novějšímu, což se jeví i v časopisech i ve družstvech. *Narodne Novine*, jež byly do 1848 jediným organem všech přání a tendencí vlasteneckých, přetvořily se úplně

v organ samovile vládní, a kdyby jich úřad nebyl udržoval, byly by zašly, jako zašla *Danica* 1849 (r. 1853 pokusila se podruhé na obzor vystoupiti, ale brzy opět zmizela); *Zora dalmatinska* zašla již 1847 a *Glasnik dalm.* za mnoho nestál, jako *Nar. nov.*; *Saborske nov.* dospěly 1848 jen k číslu 15., *Slavenski jug* byl zastaven nařízením bánským 13. února 1850 (redigovali jej Kušlan, Krestić, Šplait, Medaković, posléze Sulek); *Jugoslavenske novine* (jakožto pokračování *Jugu*) měly trvání od 4. dub. do 14. pros. 1850, kdež je policie konfiskovala a potlačila; r. 1851 chtěl Bogović zarazit *Domobran*, ale ministerstvo program zavrhl a list vydávati nedovolilo. V Dalmácii zarazil Kuzmanić a Danilov právnícký list *Pravdonoša* 1851, kterýž vycházel 20 měsíců, načež později vydával jej pod jm. *Pravnik* M. Mrazović v Záhřebě 1853 dále, ale poněvadž byla všude němčina jazykem úředním, musel list zahynouti. *Kolo*, výborný tento i překrásný časopis, jež do 7. svazku redigoval St. Vraz, počal ku konci ochabovati, a 8. svazkem, jež redig. A. T. Brlić, zašel zcela pro nepořádek, který opanoval Maticí ilyrskou; jen 1853 pokusil se M. Bogović s 9. svazkem a opět přestal. — Jediné chorv. družstvo literární byla Matica, o níž, kterak povstala, již promluveno. Z počátku, jako všude tak i zde, pokračovala dobře i co do peněžitých příspěvků i co do práce literární; v prvním ohni ilyrismu stáli chorv. vlastenci o to, aby se celý „klasický“ Dubrovnik otklil v Záhřebě. Tak vyšly mimo Gunduliće též Palmotičova *Kristinda*, Gjorgjičův *Sultjer* i *Uslasi Mandušene*, a před tím Demetřova *Penta* (v *Dram. pokus.*, II díl), Drobničův malý chorv.-něm.-vlaský *slovnik*; později spojeno byla 700 zl. z Maticie dalmatské s Maticí ilyrskou, z čehož vydán 3. sv. Banova *Ljubovnika* nákladem Maticie ilyr., kteráž posléze vydala Sladovičovou *Ujputu* (malou kostru jakés poetiky). Konečně zůstal Chorvátům ještě *Neven* i *Katolički list*, kteréž časopisy během neplodných let 1852—1858 vedly k lepší budoucnosti. Dříve však budiž ještě o tom něco řečeno, co ona první poetická doba vyvedla při vší své náchylnosti k fantasování ve věcech vědeckých.

Poněvadž sám počátek znovuzrození chor. liter. točil se právě kolem pravopisu i jazyka, lehká jest se domyslit, že se tím lidé nejvíce zanášeli, a filologovali povolání i nepovolání. Spomenuty jsou již dva gramatické spisy (Gajův i Babukičův), jichž původem nastaly všelijaké hádky a spory; zvláště *Zora dalmat.* plna jest rozumování o gramatických věcech, pokud se týkají Dalmatinců, Chorvátů a Slavonců; St. Ivičević, Ivo Danilov, Andr. Stazić, J. A. Brlić psali tam články gramatické. Alois Brlić vydal již 1833 *Grammatik der illyrischen Sprache*, (druhé vydání s novým pravopisem 1842 a třetí vydání 1850); poněvadž však v některých věcech nechtěl se připojiti k „záhřebské“ škole, nedošel jeho spis uznání, jehož zasluhoval, jsa při všech vadách svých přece nejohravnější a nejdůkladnější gramatikou. Důkladným znalcem chorv. jazyka osvědčil se býti Anton Mažuranić, bratr Ivanův; on jsa profesorem v Záhřebě vydal 1839 *Temelj úirskoga i latinskoga jezika* (podruhé 1842), kteráž mluvnice měla býti základem vyučování v lat. i chorv. jazyku na prvních třídách gymn.; dle tohoto vzoru vypracoval Henrik Hergović, františkán a prof. ve Varaždíně, *Početni temelji lat. jezika* 1840; Babukičův *Osnov* přeložen i do němčiny od Froelicha 1839 a do vlastiny od Kaznačiće; k Drobničovu slovníku sepsal Babukić jinou mluvnici krátkou (ve Vídni 1846—49) pod názvem *Grundzüge der illyri-*

schen Sprache, kteráž co do tvarosloví jest nejpraktičtější mluvnici pro cizince. Zatím strhla se hádka o pravopis mezi Vukem a Babukićem, a tento psal obsírné články *Misli o pravopisu* v Bačské Vile (1841—1844), a v témž smyslu *Nekoliko řečí o pravopisu* (v Záhř. 1846), vyňatých z *Občeg zagreb. Koleđara*. Babukić všemi silami dokazoval, že se musí psáti è a à před r, avšak, jak se sluší, ani jedno ani druhé se neujalo. Zatím obdržel Babukić od bývalé vlády bánské nařízení, aby složil mluvnici pro třídu vyššího gymnasia, a on v skutku vydal *Ilirskou slovnici*, která však nevyhověla očekávání; osvědčil spisovatel, že nejnovější resultáty jazykoslovné, po Dobrovškém objevené, jemu jsou zcela neznámy (viz Hattala v Časop. česk. Mus. 1857, sv. I.). Na základě těchto mluvic, t. Babukićovy a Mažuranićovy, sepsal Franjo Volarić, kanovník na Krku, *Slovnici ilirskou za početne učione*, pro přímoří chorv. ustanovenou, ale užívalo se jí mnoho i po Chorvátsku. S jazykem mnoho se zabýval Dr. Gjurio Augustinović, jenž sepsal 1846 *Misli o ilirskom pravopisu* a 1850 *Glasovi i pismo slovinskog jezika*. Abstrahuje-li se od od jeho manie, kterouž by několik svých nových znakův rád oktrojoval, obsahují spisy jeho, založené na soustavě Babukićově, zdravé myšlenky. Zcela jiný je směr Franje Kurelice, který se tak zamíloval do starého jazyka, že k vůli bohatství formálnému, kteréž v něm nalezl, opomenul úplně zřetel obrátiti k pozdějšímu jeho vyvinutí historickému. Ve vášnivých nájezdech na některé patrně neshodnosti psaní „záhřebského“ zabíhá předdaleko, až do směšnosti. On přeložil 1849 velmi krásně některé řeči z Livia i Curtia, a ostatní jeho práce vyšly sebrány pod názvem *Fluminensia* 1862, mimo to sepsal *Recimo koju*, načež jal se vydávati *Budinićovy žalmy* 1861 s velmi krásným úvodem historicko-filologickým a nyní prý připravuje komentár k Budinići. Novým zřízením školských závodů na základě jazyka národního nastala potřeba mnohých školských knih chorvátských. Pokud na ten čas bylo možno, složena většina těch knih dle německých vzorů. (často pouhé překlady) od učitelů gymn. v Záhřebě a Rěce, mezi nimiž bez odporu první místo náleží Adolfo Vebrovi (Tkalčevići), kterýž sestavil několik *čítanek* pro nižší školy i nižší gymnasia, jakož i *lat. mluvnici* a *lat. cvičení* pro I. i II. třídu, a konečně 1839 vyšla hlavní jeho práce *Ilirska skladnja*; s Mesićem a Mažuranićem sestavil též *Čítanku za više gymn.* (2 díly). Tehdy přepracoval též Mažuranić svoji mluvnici a vydal 1859 pod názv. *Slovnica hrvatska*; je znamenita naukou o přízvuku a do škol uvedena. M. Mesić, pilný dějepytec, nyní prof. kanonického dějepisu na kr. akademii Záhřebské, přeložil *Obrys zeměpisu* pro I. třídu gym. a *dějepis starého i středního věku*, pak Tomkův *dějepis Rakous.*; nyní připravuje překlad Fesslerovy *církevní historie*. (Práce jeho vědecké v *Arkivu*, v *Tisućnici*; též má značný podíl na Kukuljevićovu vydávání *sbírek listin* atd.) Katuić, nyní farář, vydal *dějepis nového věku*; jiné knihy školní vyšly od Macuna, M. Goluba, J. Torbara, V. Pacla, B. Šulka, Dr. Kiseljaka, od bratří Accurtiův, J. Partaše, Dra. Iliševiće, Klaiće, a j. Co pak ještě schází, doplněno bude co nejdříve, ješto nynější dvor. kancelář Chorv. dala nařízení, aby profesoři v Trojjediném království sestavili potřebné knihy školské. Jos. Partaš vydal *Pravopis* 1850, *Naravoslovje* 1853 (oboje kompilace) a A. T. Brlić *Gramatik der illyrischen Sprache* 1854 (nejlepší ve vědeckém smyslu mluvnice němčinou psaná); Drag. Seljan vyd. *Početak, napredak i vrjednost literature ilirske* 1840 (mnoho filosofování)

a *Zemljopis pokrajinah ilirskih* 1843 (dost zajímavý); téhož roku vydal Pavletić *Pregled zemljopis i državopisni Evrope*. Spekulací vydáno více mluvic ilyr. jazyka od Rud. Fröhlicha ve Vídni; avšak nějakou cenu má jeho *slovník* ilirsko-německý a něm.-ilir., ve Vídni 1853—54, podruhé 1860. V historii nic kritického se nepsalo. Ku podivu jest trpělivost Ivana Šveara, kterýž sestavil čtyry veliké knihy *Ogledalo Ilirie* 1839—42, nemající ceny nižádné. Pěkné příspěvky k historii a geografii obsahuje *Pogled u Bosnu*, vydaný 1842 od Matije Mažuraniće, třetího bratra; jest zároveň vzorem čistého jazyka chorvátského (přeložen do češtiny V. D. Lambem 1845). Zajímavé a ve mnohém užitečné jsou spisy zaslužilého Bosňáka fra Franje Ivana Jukića, jenž vydal *Bosanského prijatelje* 1. sv. 1850, 2. sv. 1853, 3. sv. po smrti jeho vydala Matice ilyrská 1862. Ve spise tom, *Kolu* podobném, obsaženy písně národní, statistický přehled císařství Tureckého, starožitnosti bosenské, životopisy atd.; též vydal *Zemljopis i povjestnica Bosne* 1851, a psal mnoho do *Srb.-Dalm. Magazinu*, *Danice*, *Kola*; ve 4. sv. tohoto časopisu obsažena jest od něho krásná národní povídka bosenská *Derviši Carigradski*, v 5. sv. *putování* jeho po Bosně 1843, v 6. sv. *Dram jezika*; sebrané jím *národní písně* hercegovské a bosenské vydal po jeho smrti Fr. Filip Kunić v Osěku 1858. V nejnovějším čase (1861) vyšel krátký *dějepis Dalmácie* (pro školy) od Sviloviće, učitele Splitského, a *Hrvatska povjestnica* (kompilace) od kněze Ivana Tkalčiče 1862; v Terstu vydal 1856 Em. Sladović vážný spis *Povjesti biskupije Senjske i Modruške ili Krhavske*, v němž obsaženy listiny sem náležité. Pro jihoslovanské dějiny rediguje J. Kukuljević *Arhiv*, orgán histor. družstva, k němuž přispívali mimo redaktora M. Stojanoviće, Ilija Okrugič ze Srěmu, prof. M. Mesiće (kterýž tam kriticky vydal *Poljički statut*) a zvláště Franjo Račkí. Tento učený historik a neunavný spisovatel zdá se že jest povolán, aby po pracném skoumání Kukuljevićově prvý objasnil způsobem kritickým chorvátskou historií, čehož dosvědčují jeho posavad vyšlá díla hluboké učenosti *Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda* (toto jest dosud nejobširnější dílo o slovanských apoštolích, kdež upotřebeno mnohých potud neznámých dat, od spisovatele v Římě objevených); dále státoprávní *Odlomci*, prvý to pokus historie starých práv chorv.; *Slovensko pismo*, obširná rozprava o cyrilici a hlaholici, kdež spisovatel mínění Šafaříkovo obširně rozvíjí a leckdes zevrubněji formulovati hledí; nejnovější jeho práce jest v *Tisućnici* článek *Kníževni rad sv. apostolov*. Všecka tato díla a veliký ještě počet článkův v *Nevenu*, *Kat. listu*, *Pozoru*, prokazující ohromné vědomosti spisovatelovy, zbuzují naději, že literaturu ovocem své pilnosti znamenitě obohatí.

Když okolo 1851 veřejný život národní naskrže zanikl, v úřadech i školách všude znenáhla jazyk německý zaváděn, po svobodě politické nebylo památky, tehdy byl i počet pracovníků na poli literárním velmi obmezen a zmenšen. Na štěstí založen byl 1852 beletristický časopis *Neven*, jež vlastním nákladem vydávala Matice ilyrská; redaktory jeho byli po sobě Bogović, Perkovac, Sabljic, Starčević, Praus a Pacel (který když *Neven* přestal v Záhřebě vycházet, vydával jej na Rěce). Časopis tento dle vzoru českého *Lumbyra* zřízený, byl tenkrát asi tím, čím druhy byla *Ilirska Danica*: shromáždili se tu všichni literární pracovníci onoho času, a tak mohl časopis přinášeti krásné básně, pěkné novely, dobré články historicko-literární i stálý přehled úkazův literárních a kritiky.

Uveřejňovalit tu plody své všichni známí básníkové L. Bogović, Trnski (překlady z Puškina i Deržavina), Lj. Vukotiniović, P. Preradović, M. Ban, N. Boroević; k těmto přidružili se J. Filipović, Vlad. Nikolić Gj. Rajković, Janko Tombor, Gj. Kranjčić, Ante Starčević (makreony), L. Botić, kterýž tu roku 1854 uveřejnil překrásnou báseň *Pobratimstvo*; novely od Bogoviće, Tombora, Jarnovićové, Jurkoviće; přírodnické články od Ljudev. Vukotinioviće, Bartuliće atd. Časopis tento dosáhl v r. 1854—56 dokonalosti takové jen tím, že se v něm soustředily veškeré pilné síly literatury chorv. Avšak nepořádek v redakci připravil list opět o mnohé výtečné síly, tak že konečně r. 1857 zcela zanikl. Mezi tím vzrůstala se po pětileté dřimotě opět činnost chorv. spisov. tím více, čím více rostla mezi lidem chuť ku čtení. Ačkoli pak právě v době té snaly germanisační opět rostly a uznání národovci (n. př. zaslonžilý dozorce škol dr. Ilišević) všemožně odstrkování byli, vystupovaly přec první stopy opovice v plodech literárních. Když r. 1857 Jan Filipović ku předplatenci na svůj kalendář *Narodna knjiga* vyzýval, přihlásilo se v krátkém čase přes 1000 předplatitelů, načež pěkný tento kalendář po 3 leta vycházel. M. Bogović i J. Kukuljević neprestali působiti; první skládal dramata, druhý zanášel se i dějepisem. K nim přidružil se s almanachem *Leptir* (1859) Vukotiniović. Obratný spisovatel a dobrý humorista J. Jurković jal se psáti povídky pro mládež, jako *Tri lipe*, *Darinka i Milenko*; r. 1862 vydal své sebrané spisy. A. Tkalčević vydal své cestopisy *Put na Plávce* (1860) a *Listovi iz Italije*; v posledním čase zanášel se s metrikou chorv. básnictví a připojil některá pravidla o tom k překladu *Junakinje Mile* (z něm.). Dříve již jmenovaný L. Botić vydal ještě 2 list. povídky *Biedna Mara* a *Bačić*, které sice zdařilé jsou, ale *Pobratimstva* nedosáhly. — Když po poslední ital. válce i v polit. životě nová doba nastala a říjnovým diplomem jazyk chorv. i do veřejnosti opět uveden byl, rozšířil se obor působení jeho v míře až netušené. Místo středních Národních Novin vycházel liberální *Pozor*, místo zašlého *Nevena* a *Jadranských Vě* povstal *Naše Gore List*; v Karlovcí zřídili Lukšić, v Záhřebě A. Jakić nové tiskárny a záhřebský *Landestheater* proměnil se opět v *Národní divadlo*. Od toho času jest pokrok liter. patrným; spisy nelirnou se sice počtem nepřehledným, jsou ale vzalší a promyšlenější a vědy pěstují se péčí zředitou. I učitelé na školách národních a středních počali horlivě pracovati; Mařík, Čech, sestavil několik kněh pro školu i zábavu, Truheljka počal vydávati školský kalendář *Zora* a před tím již vydal ve Varaždině M. Valjavec *Národně připověsti*. V Osěku vydává prof. Kostić překlad Platona a před ním již A. Tkalčević překlad římských klasiků (Cicerona) v Záhřebu. V Karlovcí počal Ab. Lukšić vedle svého listu *Glasonoša*, který zvláště od T—o (Trnského) zdařilé básně přináší, vydávati sbírku kněh *Narodna knjižnica*; posud vyšly v krásných vydáních *Život Jana Mažuraniće*, pěkná báseň *Vršidba* od J. Sundetiće, *O sujetskih izložbah* od Vranicy-Dobri-noviće, *Pjesme* od Puciće, krásné *Kriesnice* od Trnského, *Saul* přel. z Alfieria od Sundetiće. V Záhřebu vyšel překlad Silvia Pellika *Tomáš Morus* od Deželiće; týž mladý spisovatel rediguje nyní již druhý rok pěkný kalendář *Dragoljub*. Mimo to napsal život Kukuljevićův a M. Bogoviće, a rediguje nyní *Danici ilirskou*, která od r. 1863 pod jménem Gajovým opět vychází, ač dřívější důležitosti snad nikdy již nedosáhne. Od dra Kiseljaka vyšlo

drama *Samuel ear bugarski*, od učitele Fabkoviće překlad *Drotara* (z čes.?). Mimo to obohatil se divadelní repertoar nad míru tím, že se opět chorv. hrálo; mezi původními dramaty líbilo se *Poturica* od jednoho člena bánské konference; odměnou počtená a tiskem vydán byl *Zoumimir, kralj hrvatski* od Subbotiće.

K zábavnému čtení náleží *Ljudevit posavski*, histor. novela od Janka Šviglina, dobře vyvedená; *Kveol*, přeložený z Zschokke Ljubice Gajovy a ještě překlady méně znamenité; potom listy beletristické, jakéž jsou v Záhřebě dva, *Naše Gore list* a *Danica*, a v Požeze ve Slavonii jeden, *Slavonac*, velmi krásný časopis, redigovaný M. Kraljevićem; konečně *Zvezda* v Zadru, vyd. Sundetićem. Mimo to přináší *Pozor* ve feuilletonu výborné překlady z nejlepších literatur moderních (z franštiny, ruštiny), které se i zvláště prodávají pod názvem *Posielo*. — To jest nejlepším svědectvím, že chorv. literatura vrátila se z nepřirozené exaltace v normální stav mírného ale stálého pokroku: v národě zmáhá se zakládáním škol vždy živější uvědomění, že „bez vědění není spasení“; tím i chuť k čtení knih roste, čemuž na ten čas lidu vyhověti Matica ilirská, kteráž v nejnovější době jala se pokračovati ve svém díle, vydávši v překrásné úpravě oblibenou u národa knihu, Kačićův *Razgovor*, který se za cenu neobyčejně levnou (1 zl.) prodává; potom překlad Kampeových *Odkrytí*, a nyní nalézají se v tisku spisy nezapomenutelného St. Vraza; konečně jedná se o tom, aby, jakož časopisy beletristické přispívají k vývoji literatury zábavné, podobně též se založil časopis vědecký, jenž by přípravy činil k otevření Akademie jihoslované, která v zásadě od Jeho Veličenstva jest potvrzena. *Jé.*

Jicha (srov. něm. *Jauche*), štáva, polivka, omáčka; odtud jíška tolik co zaprázka (v. t.).

Jikavec v. Pěnkava.

Jikry slovom vajčeka samice rybičů (jikrnáčů).

Vyjmouc několik druhů ryb, rodičů živá mláďata (žraloci: *Carcharias*, *Sphyrna*, *Mustelus* a j., pak rýnokovití až na rod rýnoků [*Raja*] samých) rozmnožují se veškeré ryby vajíčky, postrádajícími s malými výminkami (*Scyllium*, *Chymaera*) všelikých skořepin. Obyčejně na jaře v době tření vypouštějí jikrnáči na bezpečných místech, k účeli tomu vyhledaných, vajíčka u velikém množství, jež samci (mléčníci) vypuštěným do vody semenem (mlékem) zroduňují, načež se z vajíček v několika dnech mláďata vyvinují. Na jednoduchém tomto zroduňování jiker zakládá se umělé rozmnožování ryb (v. t.).

J. ryb jsou velmi malé a však tím četnější. V okoumu $\frac{1}{2}$ lb. těžkém nalezeno 300.000 a v kapru tříliberním 350.000 vajíček. U jesetra (v. t.), tresky, sledě a j. vypisuje se množství jiker až na miliony. Na cestě přirozené zůstává velké množství vajíček nezřodněných, jiná pak podléhají mnohemu nebezpečí a četným nepřátelům, odtud úžasná síla plodivá v přírodě k zachování jednot. druhů rybičů. *Šý.*

Jil slove směšenina hlíny s pískem, jehož méně 40% obsahuje; povstává zvětráním břidlice a pískovce. S vodou rozmíchan je velmi lepkavý, vysychaje nestejně se stahuje a puká. Půdy jílovité jsou nejlepší půdy orné, ovšem nejsou-li zároveň železité, žlučnaté, nebo dokonce mokré. Nejlepší půdy pšeničné, řepkové a j. mají 30 až 50% j-u. J-u používá se zhusta k stavění na venkově. Buď se udělají nejprve zdi z trámů nebo pletení, skuliny a štěrbiny, někdy i celý povrch z obou stran zamaže se k vůli držebnosti dokonale j-em, řezankou a j. promíseným; nebo se nadělají ve formách cihly a dají se na slunce sušit. čímž povstávají tak zvané

cihly syrové č. vepřovice, s nimiž pak staví se jako s cihlami pálenými. **J.** ze starých zdí, jmenovitě z komínů, visí-li na něm hodně koptu, je pro dusičnany, jež v sobě obsahuje, výbornou mrvou. *Pý.*

Jilek v. Lolium.

Jilemnice, něm. *Starckenbach*, okr. město v kr. Jičínském v Čechách s 3448 čes. obyv., kteří se hlavně plátenictvím živí, má far. kostel sv. Vavřince, starý, po ohni 15. října 1788 obnovený, hraběcí zámek s kaplí sv. Alžběty, při níž před časy kláštera panen řádu cisterciánského stával, r. 1424 od Husitů zrušený, radnici od r. 1781 a j. Na **J**-ci vládli v XIV. až do začátku XVI. stol. pánové z Valdšteina odjinud ze Štěpanic, po nich p. z Újezdce nazvaní odtud *Jilemničti*, a Křinečtí z Ronova. R. 1628 koupil **J**-ci od král. fisku vojvoda Albrecht z Valdšteina, po jehož smrti († 1634) pozůstalé manželce Marii Isabelle roz. hr. z Harrachu připadla, která ji závětem svému bratrovi Ferdinandovi Bonaventurovi hr. z Harrachu odkázala, jehož rodu podnes náleží. — Okres **J**-cký má na 3.24 □ m. 29.925 ob. v 1 m. a 31 vsi (r. 1757). *Vl.*

Jilji, lat. *Aegidius*, franc. *Gilles*, špan. *Gil*, **1) J.** svatý, jehož památka světí se v katol. církvi 1. září. Historických dat se o něm nedostává. Hagiografové vypravují o dvou svatých t. jména: a) **J.**, podle legendy Atheňan, usadil se v jeskyni na pobřeží Masislém, kde nyní město St.-Gilles; laň živila ho svým mlékem. Jednou prý král Childebert (jiní jmenují jiného krále) zde lovil, a na lovu tom utekla se laň do jeskyně a sv. **J.** jest poraněn. Král přišel sem s biskupem, a poznav svatého poustevníka vystavěl mu zde klášter; **J.** posvěcen na kněze byl opatem kláštera, žil svatě, a † 550. b) **J.** sv., snad jediný a pravý, od novějších hagiografů připomínán. Nevědomo, kde se narodil; žil okolo r. 700, a byl podle sv. Caesaria opatem kláštera v Arlesu. V celku ani o něm není nic jistého — **2) J.**, Kolonna n. Romanus, scholastik, pro svou hlubokou učenost a známost věcí církevních též *Doctor fundatissimus* nazývaný, byl žákem Bonaventury a Tomáše Aquinského. Pověst o něm došla se i na dvůr franc. kamž povolán jest za vychovatele potomního krále franc. Filipa Krásného; r. 1292 zvolen jest generálem řádu augustiniánského a 1296 na stolicí arcibisk. v Bourgesích; † 1316 v Avignonu, právě když se o udělení mu hodnosti kardinálské jednalo. Byl jedním z nejdůslednějších realistův a napsal mnoho děl theolog. a filos., z nichž nejznámější jsou: *Tractatus de esse et essentia*; *Quaestio de potestate regia et pontifica*; *De peccato originali*; *De divina influenza in beatos* atd. — **3) Mistr J.**, Magister Egidius, zvonář a konvář v druhé polovici XV. stol. v Praze, na novém Městě přebývající; slil mimo jiná díla r. 1496 veliký zvon do kostela Repického v Prachensku. — **4) Jiný mistr J.**, zvonář a soused Plzeňský v první polovici XVI. stol., slil r. 1522 prostřední zvon do chrámu děk. v Stříbře. *Ra.*

Jilm v. Ulmus.

Jiloví, Jilové, něm. *Eule*, kr. horní a okr. m. české v kraji Pražském, 5¼ hodiny jižně od Prahy, s 3408 obyv. (1857), farním (již od r. 1384) kostelem sv. Vojtěcha, roku 1542 rozšířeným, v němž je pěkný obraz Brandlův, a s radnicí z r. 1714. V středověku byl zde klášter minoritů, r. 1422 i s městem Žižkou zbořený; 1626 jest obnoven, ale císařem Josefem zrušen. Lázně u sv. Václava (od 1749) málo se užívají. — Nevšimajíce si hájek Hájkových o původu a někdejších bohatství dolů **J**-vských, nacházíme první historické svědectví o **J**-m v listině od r. 1045 (ovšem pochybné pravosti), dle kterého „ji-

lovali jilovnicí“ u **J**-ho od starodávna. Listinami stvrzeno jest, že se tu za Václava I. r. 1235 zlato ryžovalo i z hor dobývalo. Horník Šloiger, vypravuje kronikář kanovník František, přinesl prý tenkrát králi kus zlata deset hřiven těžký. Král Jan r. 1338 zastavil Petrovi z Rožmberka za dlužných 8750 kop pražských grošů a jiné dluhy doly v **J**-m, Kašperských horách a Pomuku. Za Karla IV. bylo prý **J.** velmi bohaté na zlato. Nejvýnosnější dol prý byl *šlojiř*, jehož 12 třicetin náleželo měšťanu Janu Rotlevovi, o kterém se vypravuje, že dlouhá léta marně na zlato kopal, až ničeho více nemaje závoj (šlojiř) manželčin zastavil, načež šťastně nalezl bohatou žílu zlata, a 300.000 zlatých výzkav koupil si v Praze veliký dům (nynějši Karolín). Karel IV. prý povýšil **J.** na horní město a zřídil tam mincovnu. Tehdy sáhaly doly po pravém břehu Sázavy až k Dolním Břežanům, Sulicím, Hrádku a Radlíku, na levém až ke Knínu, Davli a Mnišku. R. 1422 zničil Žižka **J.** i všechny domy při dolech, kdež zároveň shořely všechny listiny, výsady a pod., a od té doby počíná klesání hornictví **j**-vského. Král Jiří Poděbradský nadal **J.** výsadami a osvobodil ode všech daní a činů, vyjma ty, které se platily mincmistrovi. Vladislav II. r. 1479 potvrdil výsady tyto a 1516 zastavil doly **j**-vské vévodovi Karlu Münsterberskému. Za Ferdinanda I. jmenuje se od 1530—1536 více horních pánů, kteří silně dolovali, ba i sám arcikn. Ferdinand prý stál v čele jednoho bratrstva horního. Vpádem Turků do Uher zastaven jest pokrok učiněný, a silný požár 30. května 1567 zničil město posud nedostavené. Rudolf II. snažil se město a hornictví **j**-vské povznést, ale bez úspěchu, a po válce 30leté nepomohly mu ani výsady od Ferd. II. (1628) a Leopolda I. (1681) udělené. Na dolu dědičném, snad starém, ale na rozkaz M. Teresia obnoveném, posud se pracuje, v čemž nyní záleží skoro celá činnost dolů **j**-vských. Srov. Čechy str. 347. — Okres **J**-vský má na 4¾ □ m. 20.515 obyv. ve 2 m. a 88 vesnicích. — **2) J.**, něm. *Eylau* neb *Eulan*, ms. v kraji Litom., okr. Děčín., s 2141 obyv., zámekem hr. Thuna a přádelnou. — **3) J.** Pruské, něm. *Preussich-Eylau*, kraj. m. v Prusku (vládní okres Královecký) s 3000 obyv., známé krvavou bitvou 8. ún. 1807 mezi Rusy a Prusy pod Bennigsenem a Lestocquem, a Francouzi pod Napoleonem; oboje vojsko připisovalo si vítězství. — Kraj **J**-ský má 22 □ m. s 45.000 obyv.

Jimka, jemka ve vodním stavitelství. **1) J.** (něm. *Fangdam*) ohrada ve vodě tak udělaná, že narazí se beranem do země dvě řady jehel plochých, po jedné straně žlábků a s druhé strany ostrou hranou těsně na se přiléhajících, a prostor mezi nimi hlínou mastnou (*mastiční*) se vypěchuje, aby se voda *netroušila*. **J.** slouží k tomu, by po vyčerpání vody v prostore jaté pilíře, jezy a pod. stavěti se mohly. **J.** dělá se i tak, že narazí se jehel kulatých, které se od země až nad vodu prkny pobíjí a mezery zbylé hnojem a chvojí zacpou; druhu takového **j**-ky dělají se nejvíce při stavbách a opravování mlýnův, by voda stokou na kola netekla. — **2) J.** (něm. *Kangrechen*) slove i rada kůlců, k nimž na vodě přivázány jsou kladky, jež dříví plovoucí zadržují. Toho druhu **j.** jest na Vltavě za Prahou u Podola, již chytá se po řece plovoucí dříví Švarcenberské. *Kn.*

Jimravov, něm. *Ingrowitz*, ms. morav. v kraji Jihlav., okr. Novo-Měst., se zámekem, pěkným kostelem a 1640 obyv. (600 protestantů), nejvíce pláteníků. — **J.** vzal svůj počátek nejspíše některým pánem z Pernšteina, u kterých zvláště až do XIV. stol. jméno Jimram oblíbeno bylo. Protestantství hluboce se zde zakořenilo a kardinál Dietrichstein,

Петар Милосављевић

ПРОЈЕКЦИЈЕ И ПОСЛЕДИЦЕ

ДВЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА: СРПСКА И ХРВАТСКА

Крајем септембра 2001. године у интервјуу Телевизији Пинк председник Црне Горе господин Мило Ђукановић, питан о могућности опстанка Југославије, одговорио је да је идеја југословенства потрошена. На питање: који је његов матерњи језик? – он је одговорио да је, по Уставу Републике Црне Горе, то језик српски, али да је пре српског постојао српскохрватски језик који се потом разбио на српски, хрватски, бошњачки... језик.

Одговори господина Ђукановића нису само лични јер имају упориште у образовном систему и Црне Горе и Србије. Али ти одговори нису тачни. Моја истраживања проблема југословенства и српског језика, у области филологије, дају друкчије одговоре. На питање: да ли је идеја југословенства потрошена, мој одговор је: Потрошена је хрватска идеја југословенства, али српска идеја југословенства није потрошена. А на питање: да ли је Ђукановићев и мој матерњи језик прво био српски или српскохрватски, мој одговор је: прво је био српски. То су филолошка питања која траже тачне одговоре и из научних и из политичких разлога. Тачни одговори на ова питања воде нас на пут изласка из кризе. Погрешни одговори гурају нас даље у пропаст.

Српска идеја југословенства

Српска идеја југословенства је старија од хрватске. Она се јавила из отпора према илирском покрету. Илирски покрет је наступио са ставом да су сви Словени, који живе на Балканском полуострву, један народ: народ илирски (тј. да су сви Јужни Словени Илири), и да говоре једним језиком, језиком илирским. Двојица челних људи у Матици српској, тридесетих година 19. века, Теодор Павловић и Јован Суботић, схватили су да је идеја илирства неприхватљива, јер је унитаристичка: брисала је разлике између јужнословенских народа и оспаравала њихову посебност. Зато су истакли једну другу идеју: идеју југословенства. Најпре је то учинио Теодор Павловић (1804-1854) у тексту објављеном 1837. године у његовом Српском народном листу бр. 23. под насловом *Име рода*. Павловић каже:

...ми браћу нашу молимо, нека се илиризирања ману, чим и тако друго ништа учинити неће, него баш противно намјеренију, тј. између једноплеменика неслогу ће подићи. Сваком је своје најмилије, сваком своје дакле нека и буде, то је и право и нужно: зовимо се сваки својим рођеним именом; Крањци нек буду Крањци; Хорвати Хорвати, а Србљи Србљи по особ, кад је пак о свима заједно реч, зовимо се сви онако, како се по природи зовемо и звати морамо: рођена, једноплемена, мила браћа Југославјани, Југослав! (Видети у: Виктор Новак, Антологија југословенске мисли и народног јединства, 1930:78-79)

Још прецизније од њега, и на више простора, исту идеју је елаборирао млади Јован Суботић (1817-1886) у тексту *Неке мисли о сојузу Књижевном Словена на југу и тога сојуза имену* који је објављен у Летопису Матице српске 1839. године. Суботић каже:

При имену „Илир“ нестаје имена Србин, Хорват, Бугарин, и при имену „Југо-Славен“ није тако; у овом имену већ је по природи и Србин, и Хорват, и Бугарин, и свакиј онај Славенскиј народ, који на Југу живи. Како се назовемо у сојузу Илирима нисмо више Србљи нити смо Хорвати; ако се назовемо „југославенима“ остајемо заједно онога имена, које за себе имамо. (1839, част трећа: 111-112)

Концепција југословенства Павловића и Суботића је јасна. Они су сматрали да треба сачувати посебност сваког од јужнословенских народа, али неговати и њихово заједништво. Они су одбацивали илирско име, иако Срби, како Суботић каже, “име 'илирическиј народ' у дипломатији аустријској имају” (121). Суботић је у оно време јасно знао оно што је данас заборављено: да су у Аустријској царевини само Србе, и католике и православце, називали Илирима, а њихов језик илирским. Аустријски цареви привилегије нису давали српском већ илирском народу. У 18. веку постојали су Илирска дворска канцеларија и Илирска депутација које су се бавиле државноадминистративним питањима положаја Срба у Монархији.

Павловић-Суботићева идеја југословенства, у значењу јужнословенства, зато што је била природна, имала је дубоке корене у српском народу. Она је носила обележје и политичког и друштвеног живота Срба. Тој идеји је нарочито био привржен кнез Михаило. Али и други Обреновићи стално су рачунали, и морали рачунати, на сарадњу, нарочито са Бугарима. Рачунао је са тим и Никола Пашић, деценијама.

Српска идеја југословенства почела је да добија манифестни облик на почетку 20. века. Приликом прославе стоте годишњице Првог српског устанка, на иницијативу српских књижевника, био је у Београду (1904) одржан први конгрес југословенских књижевника. Други је одржан већ следеће године, 1905, у Софији. На конгресима су учествовали представници Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара, а конгреси су се називали југословенским, јер се израз југословенски тада односио на све Јужне Словене. О тим конгресима писао је Скерлић. Његови чланци прештампани су у његовим *Сабраним делима (Писци и књиге, IV)*. Конгресима књижевника следили су и скупови ликовних уметника. Њих је, са српске стране, организовала Надежда Петровић. Све до Другог балканског рата (1913) међу јужнословенским народима била је на делу превасходно српска идеја југословенства у значењу које су јој дали Теодор Павловић и Јован Суботић. Она је, поред уметника, занимала и филологе и политичаре. Највише података о томе, а на једном месту, има у текстовима које доноси поменута *Антологија југословенске мисли* Виктора Новака. У њој је, између осталог, пренесена и белешка из листа Пијемонт о посети српског краља Петра Југословенској изложби 1912. У белешци пише:

За време док је Краљ на спрату разгледао изложбу, на доњем спрату свирала је музика. Кад је Краљ био у словеначком одељењу, музика је интонирала словеначку химну; кад је био у бугарском, бугарску химну; кад је био у хрватском одељењу, хрватску, а у српском одељењу српску народну химну. (В. Новак, 1930: 624)

Овај сликовит опис казује о карактеру српске идеје југословенства. Она је подразумевала савез свих јужнословенских народа. Развој те српске концепције југословенства пресекао је Други балкански рат (1913) у којем су Бугари, без објаве рата, напали Србе, своје савезнике из Првог балканског рата (1912). На челу Бугарске тада је био цар Фердинанд I Кобург, владар немачког порекла. У томе рату су Срби тешко поразили Бугаре. Али је у рату тешко страдала и српска идеја југословенства јер је створен јаз између Срба и Бугара који је још више продубљен у Првом светском рату. Од Првог светског рата, тачније: од Нишке декларације (1915), Срби ће бити доведени у ситуацију да прихвате хрватску идеју југословенства која је решавала питање положаја јужних Словена у Аустроугарској; Србија је на себе преузела да се бори “за ослобођење неослобођене браће: Срба, Хрвата и Словенаца”. Своју победу у рату Срби ће ставити у функцију те идеје којој ће остати верни све до распада Југославије 1991. Павле Поповић, један од главних организатора оних конгреса југословенских писаца са почетка века, објавиће 1918. у Кембриџу (Енглеска) утицајну књигу под насловом *Југословенска књижевност*. Из ње ће потпуно бити изостављена књижевност Бугара. Тиме је напуштена српска идеја југословенства.

Српска идеја југословенства оставила је значајан траг у славистици. До илирског покрета и Павловић-Суботићеве идеје југословенства, слависти су Словене делили на две групе: на југоисточне и северозападне. Тако су их, на пример, делили Добровски, Копитар и Шафарик.

После појаве илирског покрета и појаве Павловићевих и Суботићевих текстова, преовладао је став да Словене треба делити на три групе: на источне, западне и јужне. На Словенском конгресу у Прагу (1848) јужни Словени имали су заједничку секцију, илирску. На предлог српске делегације, ова секција је променила назив у Југословенска секција. Практично од тога конгреса, словенски народи се деле на источне, западне и јужне Словене.

Хрватска идеја југословенства

Хрватска идеја југословенства и по пореклу и по природи је другачија од српске. Њену појаву су обележиле три личности из три различита доба: Павле Ритер Витезовић, Људевит Гај и Јосип Јурај Штросмајер. Ова тројица истакнутих Хрвата су по пореклу били Немци и њихова идеја југословенства везана је за политичке интересе Аустријске монархије.

1. Павле Ритер Витезовић (1652-1713) рођен је у Сењу, а највише је живео у Загребу. Он је живео у време преломно за судбину Балкана. После сламања турске опсаде Беча 1683. Аустрија је све дубље потискивала Турску ка источним просторима Балканског полуострва. Аустријски двор затражио је од свога поданика Ритера Витезовића да направи пројект ослобађања балканских простора од турске власти. Ритер Витезовић је тражени пројект објавио у спису на латинском под насловом *Croatia rediviva* (Оживела Хрватска, 1700). У њему је доказивао да на простору Балканског полуострва, од Јадранског до Црног мора живи један народ, народ хрватски, који говори једним језиком, језиком хрватским. Ваљда сви хрватски извори тај пројект називају великохрватским, јер је пројект предвиђао стварање Велике Хрватске састављене од Беле Хрватске (Словенија, Хрватска, Славонија, Истра, Далмација) и Црвене хрватске (Босна, Херцеговина, Србија, Македонија, Бугарска). Таква Хрватска, разуме се, историјски никада није постојала па није ни могла да буде оживљена. Али је овај пројекат обелоданио претензије Хрвата и Аустрије. И Бранко Водник у својој *Повијести хрватске књижевности* (Загреб 1913) овај Ритер Витезовићев пројект назива великохрватским. За овај пројекат сигурно би требало употребити и тежу квалификацију, јер је брисао са лица земље читаве јужнословенске народе: Словенце, Србе, Бугаре, третирајући их као Хрвате.

Само мало пре Витезовића, са српске стране је потекла иницијатива за обнову српске државе, „попут хрватске“, која је правила разлику између Срба и других јужних Словена. Била је то иницијатива грофа Ђорђа Бранковића из седамдесетих година 17. века, конзистентно изложена у његовом Мемоару аустријском цару (1688). Тек после тога Витезовић је постао идеолог великохрватства. Интересантно је да су све српске личности које су имале јасне и принципијелне погледе на националну идеју и на јужне Словене, и онда и касније, доживеле, попут грофа Ђорђа Бранковића, извесну дифамацију и у животу и у историјској науци.

Водников поглед на Витезовићев пројект значајан је јер осветљава и ону страну која се тиче филологије; још конкретније – питања језика. Водник пише:

Питање јединственога књижевнога језика и правописа није с ову страну Велебита до тога времена нитко тако далеко помакао као Витезовић. Подријетлом Нијемац, измијенивши своје породично име Ritter у свим хрватским дјелима у Витезовић, рођени сењски чакавац, одгојен у средишту кајкавштине, у Загребу, он први одлучно истиче, да је најчистији хрватски језик штокавско нарјечје. (1913: 299)

Витезовићев пројект стварања велике Хрватске у оно време није био остварљив. А што се тиче језика, све до појаве илирског покрета у Аустријској царевини под хрватским језиком сматрало се само кајкавско наречје. На том наречју и неговали су Хрвати своју књижевност. У службеној Аустрији, илирско наречје, тј. штокавски, сматрано је српским наречјем. Тим именом називан је, на пример, и језик Доситеја Обрадовића. Тек са појавом илирског покрета стварају се услови да се реализује Ритер Витезовићев пројект у домену језика. На ту опасност

благовремено су указали српски интелектуалци на челу са секретаром Матице српске Теодором Павловићем.

2. Ваљда у свим релевантним хрватским изворима наглашава се да су и илирци и Анте Старчевић (који је почео као илирац) имали свога претходника у Ритеру Витезовићу.

Раширено је схватање да је Старчевић (1823-1896) имао великохрватске ставове; да је претеча усташког покрета. Није тешко показати да су његови ставови о Хрватима и хрватском језику изворно били блиски Ритер Витезовићевим ставовима. У духу тих ставова Старчевић је порицао да постоје Срби и да постоји српски језик; Срби су, по њему, Хрвати а српски језик је хрватски. Он је, дакле, у новим историјским околностима, само понављао Ритер Витезовићеве ставове, доводећи их до крајњих консеквенци.

Тако нису чинили илирци, мада су се и они често позивали на Ритер Витезовића и признавали га за свога претечу. Илирци, са Људевитом Гајем на челу, нису више доказивали да од Трста до Црног мора живе Хрвати. За више од стотину година, после Ритера Витезовића, на историјској сцени се пуно тога променило. Афирмисали су се као народи и Срби, и Словенци, и Бугари, па и сами Хрвати. А нарочито је, у деценијама које су претходиле илирском покрету, био јак препородитељски покрет међу Србима. Тај покрет је, највише преко Вука Караџића, јасно предочио свету да су Срби и бројан народ, и дуге историјске прошлости и признате културе. У новим околностима постало је неприхватљиво тврдити да сем Хрвата на Балкану не постоје други јужнословенски народи. Хрватски илирци су имали другу стратегију: они су настојали да покажу да су сви ти народи једно: тј. да су Илири. А пошто су сви заједно Илири и хрватски илирци су истакли своје право да узму најразвијеније илирско наречје, тј. штокавско наречје, за свој књижевни језик. То је значило да су се они понели слично Ритер Витезовићу. Али они су то чинили еластичније. Штокавско наречје они нису проглашавали чисто хрватским већ илирским. На основу тако схваћеног права и они су почели да пишу штокавским, као главним наречјем илирског језика. Таква њихова пракса наишла је на отпоре међу јужнословенским народима. Пројект илираца није имао готово никаквог одјека међу Бугарима. А одупрли су му се и сви словеначки писци сем Станка Врза; одупрли су му се и српски прваци: Вук, Текелија, Сарајлија, Павловић, Суботић, Стерија и други. У неколико година деловања илирског покрета, мало шта се остварило од јавно прокламованог. Као што није остварена Витезовићева Велика Хрватска, није настала ни Гајева Велика Илирија. Али су илирци остварили нешто битно за Хрвате у стратешком смислу. Остварили су онај део Ритер Витезовићевог пројекта који се тиче језика. Од илирског покрета, бар међу Хрватима, прихваћен је став да је, поред чакавског и кајкавског, и штокавско наречје хрватско.

Зна се да је кајкавац Људевит Гај (1809-1872) своје *Новине хорватске, славонске и далматинске* и њихов подлистак *Даницу* почео 1835. да објављује на хрватском језику, тј. кајкавски, и да је постепено прелазило на нов језик, илирски, тј. штокавски, српски. Такође се тачно зна и да је кајкавац Иван Броз свој *Хрватски правопис* (1892) радио на корпусу Вукових и Даничићевих дела и да је у њему дефинитивно усвојио за Хрвате не само Вуков источнохерцеговачки ијекавски већ и Вукова правила за јужно наречје. Није било сумње да су и овај илирски и овај источнохерцеговачки штокавски један те исти српски језик. Па ипак, каснија језичка наука ће непринципијелно тврдити је и штокавско наречје хрватско.

3. Илирски покрет није успео да учини прокламовано: да уништи идентитет јужнословенских народа, да све Јужне Словене претвори у Илире. Али он је ипак умео да унесе забуну у оно главно што се народа тиче: у идентитет српског и хрватског језика, у идентитет и српског и хрватског народа. Пошто је илирски покрет обавио своју функцију уношења забуне, Аустрија га је забранила (1843). И та забрана је имала важну функцију. Од тога чина, илирско име, које се пре илирског покрета односило превасходно на Србе и на српски језик, почиње да се односи превасходно на Хрвате и да означава хрватски језик. Готово све што је било прозвано илирским именом отада ће бити преименовано у хрватско. Институције мењају имена: Илирска читаоница ће постати Хрватска читаоница, а Матица илирска ће постати Матица хрватска.

Крајем 40-тих, кад је илиризам већ одслужио своје, јавља се Штросмајер (1815-1905) са својом идејом југословенства. Штросмајерово југословенство само је по имену исто са Павловићевим и Суботићевим. Та појава је у језику позната као хомонимија: кад исти израз означава различите садржаје. Пре него што је постао ђаковачки бискуп, Штросмајер је био бечки дворски каноник. Супротно од Павловића и Суботића, он није пошао од природног стања Јужних Словена и њихових интереса. Он је пошао од аустријских државних интереса. Сматрао је да Аустрија треба да се реорганизује као федерација разних народа и да један од тих народа буду Југословени које чине три племена: Словенци, Хрвати и Срби (Бугаре је морао да искључи јер нису били у саставу Аустријске царевине). Центар тако остварене заједнице Југословена, тј. Словенаца, Хрвата и Срба, по њему је требало да буде Загреб. На основама Штросмајерове идеје југословенства, иза које су стајале јаке политичке снаге, пре свега међу становницима Аустрије, и створена је у одговарајућем моменту прва Југославија. Она се звала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а била је проглашена државном заједницом „једног троплемног и троименог народа“. У тој дефиницији Југословена садржана је и Ритер Витезовићева великохрватска, и илирска унитаристичка, и Штросмајерова идеја југословенства. Али је садржана чак и Старчевићева идеја порицања Срба и српског језика. Није случајно да је у Новаковој *Антологији југословенске мисли* нашао место Старчевић, а није нашао места његов опонент Суботић. (Под Вуковим именом дат је само бечки *Књижевни договор*, чији су ставови већ били криво интерпретирани).

Хрватска идеја југословенства, у Старчевићевој или Штросмајеровој варијанти, у варијанти интегралног југословенства, чији су заговорници били и Александар Карађорђевић, и Виктор Новак и Владимир Дворниковић, увек је била унитаристичка. Она је подразумевала или да су сви Јужни Словени Илири, што је већ било преведено као Хрвати, или да су Југословени, што је још даље замућивало ситуацију. Српска идеја југословенства је, напротив, подразумевала и посебност и јединство јужнословенских народа, без обзира на њихов државноправни статус и верско опредељење.

Јагићево филолошко оправдање хрватске идеје југословенства

Филолошко оправдање за Штросмајерову идеју југословенства дао је највећи хрватски филолог Ватрослав Јагић (1838-1923). У обимном чланку *Југословени*, објављеном на чешком језику у *Научном словнику* (1865), он је износио став да су Хрвато-Срби, односно Југословени, један народ, јер говоре једним језиком који је састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. Пошто и Словенци говоре кајкавски, и они су Југословени. Јагић је, међутим, истицао да Срби и Хрвати, иако су по језику један народ, у ствари чине два народа, који се разликују по вери, па су сви католици Хрвати, а сви Срби су православци. Он је, дакле, српско и хрватско национално име прогласио ознаком верске припадности, јер је то било у интересу Хрвата. Тај његов изум, са којим Српска православна црква нема никакве везе, дубоко се укоренио у свести и образованог и простог света (јер је долазио од “велике науке”) и нанео је српству велике штете. По Јагићевом пројекту требало је да се заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, српскохрватски, односно хрватски или српски, односно штокавски, подели по линији екавица (српски део) и ијекавица (хрватски део). Ови Јагићеви ставови оживотворени су у Титово време Новосадским договором (1954). На основама Новосадског договора направљена су два правописа: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, објављен екавицом и ћирилицом (Матица српска 1960) и *Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika* штампан ијекавицом и латиницом (Матица хрватска, Загреб 1960). Тим правописима је штокавско наречје, фактички, подељено на две половине, односно варијанте: на српску и на хрватску, са разграничењем на линији Лозница-Краљево-Дечани. Та подела је више деценија касније потврђивана тезом да постоје две варијанте српскохрватског језика: источна и западна, београдска и загребачка, српска и хрватска. Узалуд је Лазо М. Костић у емиграцији (1964) писао књиге о крађи српског језика. Њега српски лингвисти или нису чули или нису хтели да чују. Па ипак,

Јагићеви следбеници на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. нису успели да поделе српски језик по линији: екавица – српска, ијекавица – хрватска. Преовладао је затим став да Срби у књижевном језику имају два изговора (екавски и ијекавски) и два писма: ћирилицу и латиницу.

Југославију, засновану на хрватској идеји југословенства, разбили су потомци твораца те идеје у историјском смислу. Последњи председник Председништва Југославије Стипе Месић запамћен је по изјави која гласи: „Ја сам свој задатак извршио. Југославија више не постоји“. После разбијања Југославије остало је, међутим, нерешено крупно питање: питање језика. Ако је хрватски језик кајкавски, чакавски и штокавски, онда српског језика нема, као што је и тврдио Анте Старчевић. Српски језик не може да буде исто што и хрватски језик, јер Срби не говоре и не пишу ни чакавски ни кајкавски, као што су то чинили и чине Хрвати. Зато је историјски и научно једино исправно да из језичке заједнице Срба и Хрвата, која више номинално не постоји, свако изнесе оно што је у њу и унео: Срби штокавски, а Хрвати чакавски и кајкавски. Као што Србе не треба терати да се односе према чакавском и кајкавском као према свом матерњем језику, тако ни Хрватима нико не може забранити да говоре и пишу и штокавски. Али се при том мора знати да је тај штокавски, у ствари, српски језик, на онај начин на који је енглески енглески, па макар колико се света њиме служило. Хрвати се данас служе српским језиком, као што су се некада служили немачким језиком. Било би у реду да Срби почну да изучавају чакавски и кајкавски као хрватске дијалекте (језик), као и бугарски и остале јужнословенске језике. То би било сасвим у духу српске идеје југословенства, која није потрошена, и у интересу је укупне јужнословенске популације и сваког од словенских народа на Балкану посебно. Било би то и у интересу одбране имена и идентитета српског језика као основног националног спецификаума.

ЧИЈА ЈЕ ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ?

На питање: Чија је дубровачка књижевност? - могућа су два одговора. Један од тих одговора је научни, други политички. Иза првог одговора стоји србистика; иза другог одговора стоји сербокroatистика.

Ови одговори су везани за националне филологије Срба и Хрвата. Те филологије добиле су латинска имена *serbica* и *croatica*, србистика и кроатистика, још у зборнику *Slovanka* Јозефа Добровског из 1814. заједно са филологијама других словенских народа. После тога ове дисциплине доживљавале су промене. Промене су биле резултат процеса који су се одвијали у филологији и у политици.

Једноставнији је био пут који је требало да пређе србистика. У хрестоматији *Slovanka* Добровског, тематски блок под називом *Serbica* окупљао је прилоге на српском језику, али само аутора православне вере. Прилози аутора католичке вероисповести истог језика сврставани међу текстове који су окупљани под насловом *Illyrica*. Таква пракса одступала је од праксе која је важила за друге народе. Вук Караџић, који је управо те године ступио на сцену, прилагодио је своје виђење српског језика правилима која су важила за друге језике. Од свог почетка, под српским језиком је подразумевао штокавско наречје без обзира ко га је говорио (православац, католик или муслиман) и било у којој држави да је живео. Таква пракса прихваћена је јер се уклапала у ставове које су поштовале филологије других народа. Ту праксу прихватио је и водећи слависта 19. века Павел Јозеф Шафарик. Вук и Шафарик спадају у највеће највеће србисте свих времена. Са становишта србистике и славистике постало је јасно како треба гледати на дубровачку књижевност. Пошто је писана на истичнохерцеговачком наречју српског језика, она је могла да припада само српској књижевности. Ово решење временом су прихватиле српске националне институције: Матица српска, Српска краљевска кадемија, Српска књижевна задруга, образовни систем у Краљевни Србији и мимо ње. Оно је прихваћено и у славистици.

Срби су се држали ових Вукових и вуковских схватања све до стварања Југославије. А како се у том периоду гледало на статус дубровачке књижевности, најбоље ћемо сазнати ако консултујмо историје српске књижевности српских и страних аутора. Као и адекватне књиге других народа, и историје српске књижевности бавиле су се питањима њеног идентитета. Тих историја у предјугословенском периоду било је укупно једананест. То су: две историје чији је аутор Шафарик (једна о Србима православцима, друга о Србима католицима), затим историје које су писали Рус Александар Пипин, Хрват Ватрослав Јагић и Срби: Стојан Новаковић, Иван Стојановић, Јован Грчић, Андра Гавриловић, Тихомир Остојић, Павле Поповић и Јован Скерлић. У овом периоду настала је и прва двотомна антологија српске поезије, *Цветник српске словесности*, коју је за гимназије у Аустрији саставио Јован Суботић (1853). У свим тим књигама дубровачка књижевност је била третирана као део српске књижевности.

Улогом славистике, а посебно србистике, нису били задовољни Аустрија и Хрвати. И славистика и србистика, напосредно и, још више посредно, угрожавали су опстанак Аустријске империје. Аустрија је, у то време, већином била насељена Словенима: Чесим, Словацима, Пољацима, Словенцима, Хрватима и Србима. Путем којим су кренули Срби могли би ускоро да крену и други словенски народи. То би неизбежно водило ка ослобођењу и уједињењу тих народа, што значи и деструкцији аустријске империје. Хрвати су могли да буду незадовољни тиме што им је у раздеоби словенских народа по језицима као хрватски језик нудила кајкавско наречје. Људевит Гај, који ће 1835. постати вођа Илирског покрета, своју чувену књигу *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) објавио је на кајкавском, а то наречје је звао хрватски језик. Зато је радо дочекао идеје које су нудиле језичко и књижевно заједништво са Србима. У настојању да се Хрвати што тешње повежу са Србима, илирцима је ишла наруку Аустрија. Језик Срба, својих поданика, Аустрија није називала српским, већ га је називала илирским језиком, пошто је и Србе називала Илирима, тј. Илирско-расцијанским народом.

Ма како идеје Илирског покрета биле пласиране у примамљивим обландама, српски их прваци нису прихватили. Наставили су да и даље негују свој самостални српски језик и самосталну српску књижевност. То је био један од разлога да Аустрија 1843. забрани Илирски покрет и само спомињање илирског имена. Али ни Аустрија, ни Хрвати, нису одустајали од свог пројекта. Већ од средине 19. века, у основи исте идеје, биле су пласиране под новим именом: под именом југословенства. Развоју овог пројекта највише су допрнела три човека: бискуп Јосип Јурај Штросмајер, историчар Фрањо Рачки и филолог Ватрослав Јагић. Врхунац њиховог деловања одвио се 60-тих година 19. века. Рачки је 1860. у листу Позор објавио серију текстова под именом *Југословенство*. Јагић је 1865. објавио обиман текст под насловом *Јихословане* (Југословени) у Чешком словнику, тј у Чешкој енциклопедији. У њему је тврдио да су Хрвати и Срби један народ под два имена, да су, у ствари, Хрвато-Срби, а да је њихов језик такође један, под два имена, хрватски или српски, односно српско-хрватски. У овом ставу треба видети зачетак сербокroatистике. А у ставу да су, Хрвати и Срби, у ствари, Југословени, треба видети утемељење југословенске идеје, југославистике. Хрватима и Србима блиски су, по језику и пореклу, и Словенци, који су, такође, Југословени. Следећи велики потез учинио је бискуп Штросмајер. Он је својим средствима 1867. основао је Југословенску академију знаности и умјетности. Главни резултат те академије је *Рјечник хрватског или српског језика* чији је први уредник био Ђуро Даничић. Пошто је Даничић био и главни слобеник Вука Караџића, онда је релативно лако било однеговати наратив по којем је сам Вук Караџић био творац српскохрватског језичког јединства. Идеје југословенства тешко се пробијала код Срба. Али је имала све више присталица.

Ова збивања ћемо боље разумети ако обратимо пажњу на дисциплине које су из њих проистекле. Деловање Вука Караџића може се идентификовати као филолошки рад на пољу србистике. Деловање Ватрослава Јагића, с друге стране, природно је идентификовати као рад на афирмацији сербокroatистике. Србистика и сербокroatистика настале су из различитих подстицаја. Порекло србистике треба видети у спознаји посебности српског језика и српског народа међу словенским језицима и народима. Србистика се, дакле, по пореклу и филолошком програму, није разликовала од других филолошких дисциплина које су се бавиле словенским и другим европским народима; од бохемистике, полонистике, русистике, бугаристике; германистике, италијанистике, нидерландистике. Итд.

Није тако и са сербокroatистиком. Она је, у ствари, била пројект кроатистике увијен у обланде које би, бар наизглед, биле прихватљиве и за српску страну. На сербокroatистику треба отуда гледати као на творевину насталу из политичких побуда. То је, међу европским филологијама, једина филолошка дисциплина која у свом називу има имена два народа. Она је Србе и Хрвате уједињавала по језику који је био српски; разједињавала их је по вери потурајући став да су Срби само православци, а да су Хрвати католици. Тврдња да су Срби и Хрвати један народ, под два имена, вештачка је конструкција. Нема Срба који говоре чакавски ии кајкавски, па према томе нема ни основе да се тврди да Срби и Хрвати имају заједнички језик. По броју Хрвата који су говорили као и Срби, дакле штокавски, бар у 19. веку слична је ситуација као и код других народа. Чињеницу да је сербокroatистика ипак заживела треба видети у њеном здруживању са идејом југословенства. Те две идеје довеле су до историјског резултата. Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, које настало је на крају Првог светског рата, остварено је на политичкој идеји југословенства и на филолошкој идеји сербокroatистике.

Како је и зашто дошло до Првог светског рата, постоје многа историјска објашњења. Најмање се, међутим, инсистирало на филолошком објашњењу. Ствари ће постати јасније ако почетак рата доведемо у везу са његовим најкрупнијим резултатима. Југославија је могла да настане као оваплоћење идеје југословенства. А идеја југословенства могла се остварити на основу сербокroatистике. Историчари, који се овим питањем баве, обично ту страну дешавања превиђају; обраћају пажњу на оно што се збивало на фронтима и у политици зараћених држава. А за стварање Југославије од пресудне важности било је деловање Југословенског одбора у Лондону. На идејама југословенства, које је тај Одор заступао, и настала је нова држава. Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, дефинисано је као „држава

једног троименог и троплеменог народа“. Ова држава је имала завршницу у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1921. када је донет такозвани Видовдански устав. По том Уставу, Срби, Хрвати и Словенци дефинисани су као један народ, троимен и троплемен, а језик тога народа као један: српско-хрватско-словеначки. Тим чином је била сахрањена србистика. Самим тиме, избачена су из игре правила која важе за друге европске народе, и која би требало да важе и за Србе. Све што се у тој држави буде убудуће мислило, морало је да се усаглашава са сербокroatистиком и југославистиком. О томе сведоче уставни Крљевине из 1921. и 1931. године. У уставима је и даље писало да се у тој држави говори српско-хрватско-словеначким језиком. Али се и од овакве тотализације одступало признавањем словеначког језика као посебног. Упркос тој корекцији, у првој Југославији опстајала је и идеја југословенства и идеја сербокroatистике.

Оваква пракса имала је последице по српски народ и његову културу. У југословенском периоду Вукова схватања замењивана су Јагићевим схватањима. Главну улогу у томе играо је Александар Белић. Белић је Јагића представљао као Вуковог слобеника. То је било могуће зато што се и сам Јагић представљао као Вуков следбеник: важио је као највећ „хрватски вуковац“. Већ у првој Југославији установљен је нови редослед вредности. Као што је Јагић заменио Вука, тако је и Штросмајер добио првенство над Светим Савом. Свети Сава могао је да значи нешто само православним Србима. Штросмајер је могао да значи Југословенима. У новој држави ствари су се тако одвијале да су Срби тежили да се више осећају Југословенима него Србима.

У духу југословенства, још између два светска рата, у образовном систему Краљевине Југославије, књижевност Срба, Хрвата и Словенаца, третирана је као једна, као југословенска књижевност. Чинило се тако да би у стварности што више афирмисала идеја југословенског заједништва. У складу са том праксом и српска народна књижевност је морала да буде предавана као једна, као југословенска. Дубровачка књижевност предавала се и схватала као део једне књижевности, југословенске, или бар српскохрватске књижевности. Процеси тотализације захватили су све облике живота. Тако је било све док није заживела нова Југославија, Титова.

Не говорим о овоме напамет, без подлоге. На Филозофском факултету у Новом Саду студирао сам југословенску књижевност и дипломирао 1964. године. На истом Факултету југословенска књижевност је имала исти статус који су имале: енглеска књижевност, немачка књижевност, руска књижевност, мађарска књижевност, словачка књижевност. Била је третирана као национална књижевност Југословена. А да би се то постигло, морале су неке чињенице да буду прећутане, усаглашене са главном политичком или филолошком идејом. Идеји југословенства сметало би ако би се знало за оних десетак историја српске књижевности насталих у предјугословенском периоду. Чак су и професори који су за њих знали, морали своје знање да чувају за себе. Тако се и мени десило да дипломирам, и докторирам, постанем редовни професор на истом Факултету, а практично знам само за једну од оних историја српске књижевности: за *Историју новије српске књижевности Јована Скерлића*. Која је, узгред буди речено, оптирала ка неговању историје српскохрватске књижевности, односно неговању историје југословенске књижевности.

Као што се прећуткује став да је Југославија најпре заживела као филолошка идеја, тако се прећуткује и чињеница да се Југославија, најпре, почела разбијати на филолошком плану. А да је било управо тако, о томе сведочи ова чињеница. Педесетих година 20. века почеле су да се објављују две едиције: *Српска књижевност у сто књига* и *Пет столећа хрватске књижевности*. Сврха тих едиција ће бити да направе прерасподелу југословенске књижевности као целине. О каквој прерасподели је реч, схватићемо ако погледамо шта су нам те едиције донеле. Донеле су нешто што је у предјугословенском периоду већ покушавано. То је била подела српске и хрватске књижевности по моделу који је већ применио Ђуро Шурмин у својој *Повијести књижевности хрватске и српске* (1898). Тамо је хрватска књижевност приказана као четвороделна. Имала је народну књижевност (заједничку са Србима), стару књижевност, дубровачку књижевност и нову књижевност. Српска књижевност је била

приказана као троделна. Имала је народну књижевност (зајеничка са Хрватима), стару књижевност и нову књижевност. (Није имала дубровачку књижевност). У време када је Србија била самостална, било је могуће полемисати са таквим виђењем. Да се са Шурниновим виђењем не слажу, имплицитно је показано у бар пет историја српске књижевности које су настале после ње. Али у Титовој Југославији се већ од 1966. *југословенска* књижевност није предавала као једна, већ као *југословенске* књижевности, дакле као збир југословенских књижевности. То није било случајно. Те године је било окончано издавање едиције *Српска књижевност у сто књига* (из које је дубровачка књижевност била изостављена). Пошто се ништа више није могло мењати, морала су се поштовати нова правила. Нова правила је први могао да искуси Мирослав Пантић, професор дубровачке књижевности. Приређен му је (1969) прави вербални линч када је у литератури, која се препоручује студентима, навео књигу Павла Поповића *Преглед српске књижевности* (1909, 1912). И историје српске књижевности, и колективно дело *Историја српског народа*, које су објављиване после шездесетих година, држале су се решења које је представљено у едицији *Српска књижевност у сто књига*. Са становишта сербокroatистике и југославистике у тој едицији питање статуса дубровачке књижевности јасно је било решено. Али то решење је било политичко.

Треба знати да су и сербокroatистика, и њој примерена југославистика, биле хрватске идеје. Мogle су бити остварене само у Југославији. Треба, такође, признати да је и Новосадски договор (1954) који су организовали Матица српска и Матица хрватска, о заједничком језику Срба и Хрвата, био потребан хрватској страни. По овом Договору, језик Срба и у Србији и у Црној Гори, који је дотле третиран као један, тј. као српски језик, преименован је у српскохрватски/хрватскосрпски. Таквим решењем могла је бити задовољна хрватска страна. Поготово тиме што је Договор имплицирао да се српскохрватски језик може поделити на две варијанте, источну и западну, српску и хрватску, а писма којим се српскохрватски језик пише, на ћирилицу као основно српско писмо и латиницу као писмио Хрвата.

Хрватска страна, међутим, међутим, ни овим учинцима није била задовољна; хтела је и више: хтела је самосталан хрватски језик. Да би се и тај циљ постигао, донета је *Декларацију о називу и положају хрватског књижевног језика* (1967). Њу је потписало 18 хрватских институција, међу њима и Матица хрватска. Том Декларацијом је покушано да се раскине српскохрватско језичко јединство постигнуто на Новосадском договору. Пошто је ијекавица, по тој замисли, припадала хрватској варијанти српскохрватског језика, подразумевало се да је дубровачка књижевност несумњиво само хрватска. Поготово што су њени аутори били углавном били католици. Требало је само разбити Југославију да би се то виђење остварило. И Југославија је била заиста разбијена 11 година после Титове смрти. Хрватски лидери чином разбијања Југославије одбацили су и идеју југословенства и идеју о српскохрватском језичком јединству. Матици српској и Српској академији наука и уметности остало је да бране тековине Новосадског договора. Дакле тековине које су одступале од њихове изворне традиције.

Овај чин није имао по Србе само лоше резултате. Било је и добрих. Срби су се, најзад, могли ослободити братског загрљаја. После разбијања Југославије, могли су да обнове србистуку, да се врате у систем европских филологија. Стварањем већ прве Југославије они су престали да функционишу као део тог система. Кад кажем да су порицањем српскохрватског Срби добили шансу за повратак властитом програму, имам у виду могућности, а не и стварно стање. У стварности, Српска академија наука и уметности наставила је да издаје *Речник српскохрватског књижевног и народниг језик* по имену које му је дао Александар Белић 1953. године. За официјелну српску филологију Белић није лингвиста који Србе поставио на лош историјски колосек сербокroatистике. Јоп увек се третира као највећи српски лингвиста. А највећи рејтинг и данас имају српски филолози и историографи који су стекли име и ауторитет у Титово време. Сербокroatистичко мишљење још је доминантно у главним српским институцијама.

Нешто да кажем и о својој позицији. У време када је Југославија била разбијена, већ двадесетак година предавао сам предмет Методологија проучавања књижевности. Из тих

предавања настала је моја истоимена књига која је објављена 1985. Предмет којим сам се деценијама бавио, одлучивао је како да се као стручњак одредим. Струка је тражила да се одредим тако што ћу поштовати научна решења.

У конкретном случају није тешко било одговорити на питање чија је дубровачка књижевност. Одговор на то питање дале су оне историје српске књижевности које сам најзад прочитао. Грешке мојих претходника покушао сам да исправим тако што сам планирао издавање едиције *Историје српске књижевности*. Сматрао сам да ту едицију треба да издају Матица српска и Српска књижевна задруга. Ову идеју је прихватио директор издвачког предузећа Матице српске Љубисав Андрић, али је после три месеца био смењен са тог положаја. Исту идеју је затим прихватио Добривоје Јевтић, главни уредник нишке Просвете. Јевтић ме наговорио да сам напишем и предговоре за сваку од десет књига предвиђених да у едицији буду објављене. И још: да сам саставим Антологију српске поезије која би одговарала виђењима српске књижевности какву нуде оне историје. Нека сила је спречила да се те едиције појаве. Али није могла да спречи да од написаних предговора за те едиције саставим књигу која се зове *Систем српске књижевности*. Ова књига специфична је по томе што је била састављена све од самих предговора; има их укупно 21. Прво издање ове књиге се појавило у Приштини 1996, друго у Београду 2000. године. У овом систему српске књижевности и дубровачка књижевност је нашла своје место. Једна од мојих најновијих књига зове се *Дубровачка књижевност и србистика* (2020). Статус дубровачке књижевности очигледно зависи од статуса србистике. Ако Срби буду допустили да и даље немају дисциплину о себи, као што је србистика, могу очекивати да им се судбина из 20. века понови.

ЈАГИЋ О СРПСКИМ ТЕМАМА

Неколико година пре распада Југославије била је у Загребу и Београду обележена 150. годишњица рођења Ватрослава Јагића (1838-1923). У Загребу је том приликом био објављен опширан *Jagićev zbornik* (1986) значајна и лепо опремљена публикација на преко 320 страна. У Београду је датум обележен нешто скромније: један тематски блок најзначајнијег београдског часописа "Књижевност" био је посвећен Јагићу. Тако је, после дуго година спорадичног бављења његовом личношћу и делом, на Јагићев значај опет изразитије обрађена пажња.

Та два прилога осветљењу дела великог слависте ипак се разликују по концепцији. Загребачки прилог је, већ и због обимности, био садржајнији. Он је настојао да са више страна осветли дело слављеника. Посебни прилози били су посвећени односу Јагића и Пипина (Јосип Бадалић) младом Јагићу (Мирјана Грос) и његовим загребачким годинама (Јосип Братулић), његовом односу према хрватској ренесансној књижевности (Фрањо Швелец), према кајкавској књижевности (Алојз Јамбрих) улози у покретању едиције "Стари писци хрватски" (Рафо Богишић) језичкој полемици с Вебером (Радослав Катичић) према мађарској славистици (Петер Кираљи) према пољској лингвистици (Владислав Купишевски) његовом књижевноисторијском раду (Мирослав Квапил) према хрватском језичком стандарду (Златко Винце) према етнологији (Витомир Белај) према усменим приповеткама (Маја Бошковић-Стули) према усменој народној књижевности (Твртко Чубељић) према поезији на народну (Јосип Кекез) према словенској синтакси (Хенрик Бирнбаум) његовим етимолошким радовима (Валентина Путанец) творби речи (Стјепан Бабић) према Шенои (Дивна Зечевић) његовој преписци са Олафом Брохом (Сири Сведруп Лунден). У истом броју објављена је и библиографија радова о Јагићу коју је приредио Милорад Живанчевић. Скуп тема које су у овом зборнику обрађиване потврђује ширину деловања слављеника.

Приметно је, међутим, да се у зборнику о Јагићу готово и не дотичу српске теме. Оне су надокнађене у оном другом прилогу, у београдском часопису "Књижевност", који се појавио три године касније, у темату који има око стотину страна. Поред једног прештампаног Јагићевог рада о Доситеју Обрадовићу и разноврсних прилога Зорице Јевремовић, Владимира Анића, Злате Бојовић, Татјане Суботин Голубовић, Драгољуба Драгојловића, Снежане Самарције и заједничког прилога о Јагићевој библиотеци Невенке Ђурић и Анђелке Милојковић, у овом тематском блоку истичу се, по опширности и садржајности, два прилога: Радмиле Маринковић о младом Јагићу и Стојану Новаковићу и Зорана Константиновића који се зове *Јагић у свом времену*.

Загребачки *Jagićev zbornik* приказао је Јагића као великог Хрвата који готово да није имао никакве везе са Србима. Београдски часопис га је представио сасвим другачије: као великог Југословена, који је посебно заслужан за развој братских односа Срба и Хрвата. У тренутку у којем су те публикације биле објављене, очигледно је да хрватској страни и није било стало до сарадње Хрвата и Срба, а београдској је, сасвим супротно, управо до тога било нарочито стало. Јагић је, у београдском часопису, истицан као прави пример такве сарадње; штавише, представљен је и као главни ослонац за афирмацију такве тезе. У кратком уводном есеју Зорице Јевремовић управо се истиче став: што је Вук Караџић био у првој половини 19. века, тако нешто био је и Јагић у другој половини истог века.

Ниједно од ових виђења, ни загребачко, ни београдско, не би требало одбацити као лажно. Али би се, с правом, могло истаћи да су оба виђења тога великог филолога била једнострана јер нису Јагића представила као личност у свеколикој сложености његових реакција. У његовој делатности, заиста, има доста чињеница које о њему говоре као о хрватском националисти, али и чињеница које о њему говоре као о истинском поборнику сарадње и заједништва Срба и Хрвата.

У тексту Мирјане Грос из *Jagićevog zbornika*, који се зове *О друштвеној позадини деловања младога Ватрослава Јагића*, дато је пуно детаља који говоре о атмосфери у којој се он формирао. Сви ти детаљи стварају о њему мозаичку слику која га приказује као хрватског

патриоту и националисту. Тако јасну слику о његовом национализму из његових зрелих и позних година више нигде нећемо срести. Напротив, пре ћемо срести слику о њему као широкогрудом поборнику југословенства и свесловенства. Те чињенице, међутим, не треба схватити као противречне. У његовој сложеној личности постојао је један слој који је он тежио да истакне и један слој који је хтео да прикрије. Јунговим терминима речено, он је хтео да истакне своју персону, а да прикрије своју сенку. Али се Јагић не може у пуној мери разумети без оба дела своје сложене личности.

Много је питања које би из области његовог деловања требало осветлити. Овај рад ће се, у основи, ограничити на Јагићев однос према српским темама. Због тога ће се и избор питања којима ће се бавити ограничити на: а) проблем језика, б) на проблем илиризма, в) на проблем Дубровника и, уопште, српскохрватског заједништва, г) на проблем српскохрватске књижевности.

Јагићев однос према заједничком језику Срба и Хрвата

Пре него што је Јагић ступио на историјску сцену, гледишта о хрватском стандардном, односно, о књижевном језику, веома су се разликовала. Међу тим гледиштима могу се издвојити три најкарактеристичнија:

а) Вук Караџић, ослањајући се на мишљење других слависта, али и на властито национално осећање и познавање језика, сматрао је да се српски језик и хрватски језик разликују. За Вука је српски језик био исто што и штокавски, а хрватски је видео као чакавски и кајкавски.

б) Јагићев претходник на Катедри словенске филологије у Бечу, Словенац Франц Миклошић, сматрао је да је српски језик штокавски, словеначки кајкавски, а хрватски језик – чакавски. У тим схватањима био је веома близак Јернеју Копитару и другим славистима прве половине века, од којих су неки сматрали да је прави хрватски језик – кајкавски (рецимо, Шафарик).

ц) Посебно је сложена ситуација у погледу схватања хрватског језика са хрватске тачке гледишта. То хрватско становиште нарочито је. И најбоље ће бити ако га представимо кроз виђење једног несумњивог ауторитета: историчарке Мирјане Грос у тексту о младом Јагићу објављеном у *Jagićevom zborniku*. Госпођа Грос каже:

Посебно је занимљиво пратити промјене у називу "народнога" језика. На темељу великог броја архивских докумената, а и тиска, могла сам закључити да илирски назив језика још увек преовладава у првој половини педесетих година, што дакако не зачуђује због одлучујуће улоге илираца у изградњи хрватскога књижевног језика. Уз то су у употреби називи хрватско-славонски, хрватско-илирски (то се прије свега односи на латиницу, за разлику од ћирилице као илирско-српског језика) славонски, народни и земаљски. Кандидати за чиновнике родом из Чешке и Словеније знали су у својим документима за натјечаје наводити да знају "славенски". Чест је већ и назив хрватски језик, не више у традиционалном смислу за кајкавско наречје него у значењу језика Хрвата уопће. Израз "хрватски језик" постепено се јавља у службеној кореспонденцији "земаљских" области, а преузимају то и бечка министарства. У последњим годинама апсолутизма назив "хрватски" као име језика хрватске нације све више избија на прво место међу различитим другим именима. Највећа инерција запажа се у употреби илирског имена језика у школству. Мислим да се повика на илирско име поткрај апсолутизма може приписати страху да би оно, након укидања немачкога као службеног језика, могло засјенити хрватско име (1986:35).

Јагић се формирао као личност и почео да делује као научник у атмосфери такве језичке конфузије. Нешто од те конфузије и сам је приказао или изразио у својим првим крупнијим текстовима. Један од најзначајнијих је *Из прошлости хрватскога језика* (1864). И у том тексту он се залагао за језичко јединство Хрвата и Срба. Али је националист Јагић у њему, очигледно, пренаглашавао хрватску језичку самосталност. Већ у следећем великом раду, у тексту који је писан по поручбини за Словник чешки под насловом *Jihoslované* (Југословени, 1865) он је

у неколико променио смер и акценат је стављао на језичко јединство Хрвата и Срба. У тексту је на пластичан начин приказана актуелна језичка ситуација Хрвата. Јагићеве погледе на ту ситуацију је, у поменутом *Jagićevom zborniku*, представио чешки слависта Мирослав Квапил. Кључни пасус о овом питању из Квапиловог текста гласи:

Један од најзанимљивијих Јагићевих увода у дани период приказиване књижевности свакако је под насловом *Препород књижевности хрватске. Цвијет илиризма*. Објашњавајући разлоге због којих је хрватска књижевност нашла уточиште у банској Хрватској и Славонији под крај XVIII и почетком XIX ст., Јагић каже да је осим политичког јединства недостајало јединство књижевно, али и заједништво књижевног језика; јер су "прави Хрвати, названи Славонцима, писали језиком хрватским, који су они, међутим, илирски или славонски звали, док су Словенци у Хрватској неправом Хрвати називани, писали наречјем словенским (кајкавским), који су опет 'језик хрватски' звали" (стр. 369). Зато је, по Јагићу, било потребно да се најприје пронесе слава српскога имена, љепота српског језика и српских народних пјесама – па да тек онда дође до успјелог покушаја стварања јединствене хрватске књижевности. Логика политичког и културног живота сама је одредијелила Загреб као такав центар. Међутим, Загреб је тада био носилац "кајкавштине која се, наравно, називала хрватским језиком" (стр. 370). Како се кајкавска књижевност "ни издалека није могла мјерити с литературама некајкавским" било је потребно "увести у Загребачку књижевност штокавштину као књижевни језик, јер је љепша и распрострањенија – али под којим именом" (стр. 370). Налазећи се пред избором "словински" или "илирски" одлучили су се препородитељи за "илирски", тим прије што је то име било прихватљивије за Славонце: "прем им је (препородитељима – М.К.) мисао закупила и тлапња о славенству старих Илира" (стр. 370). Јагић је, ипак, на крају тих својих сентенција констатирао да су у том времену и у томе свему "нарочито кајкавски Хрвати највећу жртву допринијели". (стр. 370; 153-154).

Опис језичке проблематике Хрвата педесетих година 19. века који је дала госпођа Грос, и ставови Ватрослава Јагића, према интерпретацији Мирослава Квапила, слажу се у основи (ако не баш у свим детаљима). Хрвати су се тада још налазили у стању одлучивања којим ће језиком говорити и како ће тај језик називати. У таквој ситуацији Јагићева позиција била је особито сложена. По рођењу кајкавац, он се осећао као Хрват, али је свој матерњи језик био спреман да прогласи за словеначки. Он се одлучио да устврди да су кајкавци Словенци, а да су прави Хрвати били Славонци. Себи је приуштио право да, као Хрват кајкавац, зна боље ко су Славонци од њих самих који су се опирали хрватском имену, а свој језик називали славонским, илирским или чак српским. У то време језик којим су говорили Славонци био је већ познат у свету као српски језик. Главни Јагићев проблем је био како наметнути хрватско име томе језику. Једини пут да то учини било је проглашење истоветности хрватске и српске народности.

"Велики Јагић", како га српски лингвисти обично називају, одиграо је у свом времену кључну улогу око устаљивање штокавског наречја као стандардног језика Хрвата. Он је био и међу оним чиниоцима који су штокавском дијалекту, поред српског имена (и низа других имена са локалним или општејужнословенским значењем) наметнули и хрватско име. Рођени кајкавац (Вараждин 1838) као и његов претходник Људевит Гај, он је знао да тим потезом прави избор од стратешког значаја. А знао је и колико је у том језику, који су илирци прогласили заједничким са Србима, удео са хрватске стране несравњиво мањи па је према том сазнању и одређивао своје понашање. Чак крајем века, па и касније, он је о томе водио рачуна. О томе најбоље сведоче две његове критике: критика Маретићеве *Граматице и стилистике хрватскога или српскога језика* (1900) и критика Броз-Ивековићевог *Рјечника хрватског језика* (1901). Мада писане тридесет-четрдесет година после његових првих значајних радова, оне сведоче о стању у којем се налазила свест о том језику.

У првој од тих критика Јагић каже:

Да Хрвати и Срби сада имају један јединствени књижевни језик, бит ће, може се рећи, опће познато, премда сам истом прије мало година морао једном бившем аустријском министру у присутности другог активног министра објашњавати ову чињеницу, која је последњем била позната, док ју је први сматрао нечим невјеројатним. Али до пред кратко вријеме могло се о једном српскохрватском књижевном језику говорити само у опћим цртама; једна се јединствена граматика, нарочито као инвентар граматичких облика, није још могла поставити. (Изабрани краћи списи, 1948:534).

Таква јединствена граматика успостављена је у Маретићевом делу. Његова *Граматика и синтакса хрватскога или српскога језика* показала је да је хрватски или српски језик један јединствен језик. А из истог тог Јагићевог текста могуће је видети и како је то Маретић урадио. Маретић је своју *Граматику или стилистику хрватског или српског језика* градио, по властитом признању, на корпусу Вукових и Даничићевих текстова. То, другим речима, значи да их је градио на корпусу српске књижевности. Право би њено име, према томе, било: Граматика или стилистика српскога језика. То Јагићу, међутим, не смета да изрекне овакву прокламацију о том "заједничком" језику: "Нека се зове на истоку српски, на западу хрватски, нека се пише ћирилским или латинским словима" (535). Реченице које ћу управо навести, на леп начин, илуструју Јагићеву тачку гледишта:

Тко представља прави и чисти модерни српскохрватски књижевни језик? Према схваћању писца ове књиге, која хоће да буде нормална граматика, ограничује се грађа, из које је црпао, на два имена: Вук и Даничић. Као полазна точка за данашњи српскохрватски књижевни језик може се овај избор сматрати беспријекорним, премда се не може порећи, да на западу, код Хрвата, коријење штокавскога књижевног језика сеже дубље у прошлост. Но Вуков је захват био тако снажан, да су његове књижевне творевине, ношене од бројних публикација народног пјесништва и народне прозе, потиснуле ускоро и на западу тековине и утјецаје старијих времена. Морам ову чињеницу изријеком истаћи, јер би се иначе крај недостатка међусобне доброхотности, који је значајан за унутарње српскохрватске одношаје новијег времена, могло из Маретићеве граматике лако сковати оружје за бестемељну тврдњу, коју су већ често понављали чак и разборити људи, да су Хрвати Србима узели језик. Точно је само то да је књижевна штокавштина, која је код Хрвата живјела прије Вука под различитим именима (хрватским, илирским, босанским, далматинским, славонским) утјецајем Вуковим и утјецајем његових публикација добила досљеднији, народнији облик (535).

Јагићев став да књижевна штокавштина код Хрвата сеже дубље у прошлост, него код Срба, треба, међутим, схватити у стварном значењу тог исказа. Насупрот ставу Вука Караџића (али и других слависта његовог времена) да су Срби сви који говоре српским језиком, без обзира на веру, а да су Хрвати они који говоре хрватским језиком, тј. чакавским и кајкавским, Јагић је о том питању имао другачије мишљење. Он је сматрао да се Срби и Хрвати не разликују по језику, већ да је то један народ који је историја раздвојила, али да се они разликују по вери. Срби католици су, по њему, само друго име за Хрвате; тако каже у тексту *Из прошлости хрватског језика* (1948:79). Уз име Срби, он обично додаје: "тј. припадници источне вере" (на пр. у тексту *Jihoslované* и другде). Вук и он мисле на исту популацију, само је, очигледно, различито именују. За Вука су Дубровчани Срби католици, јер говоре српским језиком, јер у етничком погледу воде порекло од српског народа. Многи од њих потичу од Срба православаца. А тако је и са другим католицима српског језика. За Јагића су, међутим, они Хрвати јер су католичке вере. По њему испада да само католичка вера раздваја Србе од Хрвата.

У другој Јагићевој критици, посвећеној *Рјечнику хрватскога језика* Броза и Ивековића, опет се отворио исти проблем: проблем идентитета језика. И тај *Рјечник*, крупно дело хрватске филологије, по Јагићу, није, очигледно, нашло одговарајући садржај према имену које му је дато. Рано преминули лексикограф Иван Броз је, у свом недовршеном подухвату, поступио као и Маретић градећи свој речник на материјалу Вука и Даничића. После Брозове смрти,

његов настављач Фрањо Ивековић је основу тога речника у знатној мери проширио. Учинио је то тако што је поред корпуса Вука и Даничића градио на корпусу текстова друге двојице српских писаца: Његоша и Милана Ђ. Милићевића. Каже Јагић: "Сужавање читавог модерног књижевног језика на опсег ријечи двојице писаца као додаток Вуковој и Даничићевој збирци мора а priori оставити биједан утисак, кад се зна да би барем десет пута толики број писаца, и то из различитих подручја српскохрватског језика, морао бити узет у обзир, ако би се хтјела дати и приближна слика модерног српскохрватског језичног богатства." (551). У својој критици хрватских лексикографа, Јагић је свакако у праву. Они су могли да поступе и другачије, тј. да сачине речник на ширем избору аутора и њихових текстова. Могли су чак и да сачине речник хрватскога језика искључиво на материјалу хрватских писаца. Јагићева критика, међутим, не иде у том смеру. Она само показује да су хрватски лексикографи неумесно поступили тако што су хрватским језиком назвали речник прављен искључиво на језику српских писаца. Јагић, међутим, не критикује хрватске лексикографе за оно што је у њиховом послу стварно спорно, а то је неадекватан назив језика. Супротно од тога, он инсистира да је то један језик, који треба на истоку звати српским, а на западу хрватским...

Илиризам

Јагић, међутим, није први тврдио да Срби и Хрвати имају један језик. То су пре њега чинили илирци. Али, они су то чинили на нешто другачији начин. Тврдили су да су Срби и Хрвати део једног илирског народа који говори илирским језиком. Пошто је штокавско наречје главно наречје илирског језика, ништа једноставније него да кајкавски и чакавски илирци пређу на писање штокавштином, јер ће се на тај начин приближити и другим Илирима.

Јагић је више пута писао о илиризму; читаво једно опширно поглавље написао је у *Историји славјанске филологије*, а свој однос према тој појави изражавао је више пута. Постоји, међутим, један краћи, важан, Јагићев текст о илиризму. То је његов *Приказ књиге "Илиризам" од П. А. Кулаковскога* из 1896. године. У том тексту (*Изабрани краћи списи*, 1958:523-531) на видљив начин манифестовале су се добре и рђаве стране његовог начина писања.

Пада у очи, најпре, једна озбиљна примедба Јагића Кулаковском што је једнострано посматрао појаву искључиво са "загребачког гледишта, по подацима и грађи, коју му је пружила хрватска књижевност и извори похрањени у загребачким библиотекама". "Мислим да се не варам", каже даље Јагић, "ако кажем, да би његово поштовања вриједно дјело изашло много пуније, свестраније и зорније, да је имао могућности да макар и један дио оне ревности, којом је предмет изучавао у Загребу, посвети и осветљавању Илиризма са гледишта грађе похрањене у Новом Саду, Карловцима, Будимпешти и Љубљани". (524)

На жалост, Јагићева примедба Кулаковском о томе да би о илиризму требало да постоје и друга гледишта осим загребачког остала је само на реторском нивоу. Он и не показује, чак ни не наговештава, да такве тачке гледишта стварно постоје. Отуда се његова примедба Кулаковском, стварно, и не дотиче других тачака гледишта, него се само односи на коришћење извора (што је ванспорно). То значи да он, у својим примедбама, стварно, и није ишао даље од Кулаковског, већ је исто ("загребачко") гледиште само оснаживао својим аргументима и сугестијама. Ево, на пример, његове примедбе Кулаковском која се тиче објашњења руског слависте о томе како је илирски језик уведен као отпор мађаризацији:

Но мени се чини, да је тој скици имао претходити кратак увод, у којем би било хисторијски објашњено, како су Јужни Славени већ одавно знали за назив "илирски језик" и "илирски народ"; тај је назив старији од борбе Хрвата за права њихова језика, а без тога претходног објашњења постаје несхватљиво како је на пр. могао хрватски сабор већ године 1791. наложити својим делегатима да траже увођење "илирскога" језика напореда с мацарским на свим угарским и хрватским гимназијама, академијама и на пештанском свеучилишту, или како је могао загребачки бискуп Максимилијан Врховац у својем прогласу свећенству године 1813. говорити о прекрасним

својствима "илирскога" језика. Како се види "Илиризам" је већ давно постојао, само то још није био књижевно-политички Илиризам 30-тих и 40-тих година XIX стољећа, већ баштина и предаја прошлих стољећа која је била навикла називати језик становника старога Илирика, премда су они сада већ били Славени, старинским илирским именом (525-526).

У том одломку се сугерира читаоцу да је и пре илирског покрета у употреби код Јужних Словена постојао назив "илирски језик" (што је тачно) али се назив тога језика посве локализује на Хрвате тако да некако испада да су само Хрвати и пре илирског покрета имали нешто као што је илиризам. Чињенице (мада недовољне) којима ја располажем казују нешто посве друго: да је име Илир било многозначно и да се оно односило у Аустријској царевини на све Јужне Словене, али да је оно у највећој мери било резервисано за Србе. Патријарх Арсеније Чарнојевић добио је привилегије за илирски народ, патријарх Арсеније IV Шакабента био је патријарх Илирика, а у аустријској царевини постојала је за Србе посебна Илирска дворска канцеларија, а пре тога Илирска дворска депутација. Аустријанци су још пре Велике сеобе настојали да Србима укину њихово име и да их прогласе Илирима; то, другим речима, значи да их денационализују. Тако нешто, ипак, нису чинили са Хрватима. Хрватима се у тој царевини поштовало национално име. Они су имали свој Хрватски сабор, односно Краљевину Хрватску. Отуда и треба схватити отпор Срба према илирском покрету. Тај покрет је само са друге стране настојао да Србима, као историјском народу, наметне туђе име и да туђе име наметне њиховом језику. Срби су за себе, и за свој језик, прихватили илирско име само као алтернативно, тј. као име које се мора прихватити у административној комуникацији, коју су и други поштовали. Кад се све те чињенице, али и друге сличне имају у виду, испада да Јагић није био коректан ни према Кулаковском, ни према проблему: он је упадао у још већу замку једностраности од оне за коју је Кулаковског оптуживао.

Ево, на пример, како он критикује Кулаковског поводом његовог схватања да је у 18. веку дошло до опадања књижевне активности:

О опадању се може говорити само када је ријеч о Далмацији и Дубровнику, али се тај пријекор никако не може протегнути на књижевну дјелатност кајкавских Хрвата. Што писац наводи као тобожњи доказ опадања, да је "блистави период дубровачке писмености био готово сасвим заборављен у Хрватској, те ни сама имена писаца те епохе нису била позната" (стр 56. до 57.), на то му се може одговорити, да, обратно, у Хрватској до тог времена нису ништа знали о дубровачкој књижевности и да се управо тада јављају први траци спознаје јединства међу разбацаним члановима. Или зар први Илирци нису у првом реду били кајкавци? Зар Михановић, Гај, Вукотиновић, Раковац, Штоос нису испочетка писали кајкавски? Али то баш и служи на част оним племенитим идеалистима тридесетих година, у томе је њихова велика заслуга, што су правовремено дошли до свијести, што су увидјели (бројчану ограниченост) и осамљеност својега нарјечја, што су се свјесно и с највећом самозатајом одрекли својега, премда њима драгога кајкавскога нарјечја и прикључили се штокавштини, којом су испочетка врло слабо владали. (526-527)

Наведено место веома јасно открива колико је веза кајкавских Хрвата са Дубровчанима била вештачка, учињена свесно и то из стратешких разлога. Не само да је кајкавским илирцима била страна дубровачка књижевност, већ им је био стран и штокавски говор за који су се определили. А како су први илирци слабо владали штокавштином сведоче и следеће реченице из истога текста, само две странице даље:

Сјећам се из приповиједања покојнога Антуна Мажуранића, да је он најактивније судјеловао при састављању "Огласа" за прве политичке и књижевне новине. Како ми је он приповиједао, било им се борити с невјеројатним тешкоћама у језику, док су саставили и написали споменути "Оглас". (529)

Таква мука с језиком не треба никога да чуди. Илирци, који су у већини били кајкавци, а неки и чакавци, усвајајући да пишу на штокавском, практично су усвајали за свој књижевни језик један други језик, тј. српски. Њима је, заиста, требало много упорности и труда да тај њима страни језик науче, а исто толико требало им је умешности да прикрију чињеницу да су за свој књижевни језик преузели један туђи језик, односно наречје. За то ће им бити потребне деценије и деценије суптилног уверавања и себе и других о језичком заједништву Срба и Хрвата. Читава армија филолога и њихових радова имала је за циљ да прикрије чињеницу коју је веома лако било видети само ако би се на њу јасно и јавно указало: да Вук, а ни слависти његовог времена, нису сматрали српски и хрватски језик једним језиком.

Jihoslované

О филолошким проблемима везаним за језик који је називао хрватским или српским, односно српскохрватским, Јагић има мноштво радова. Ти радови су део његовог дугогодишњег бављења словенском филологијом, уопште. Круна те његове активности јесте *История Словянской филологии* (1910) која је изашла као једно од најзамашнијих издања *Енциклопедије словенске филологије* коју је почела од 1903. да издаје Руска академија наука и уметности под његовим уредништвом.

У области проучавања уметничке књижевности број радова Ватрослава Јагића је знатно мањи и они су за његову укупну активност мање значајни. Ипак, међу њима треба посебно издвојити два крупнија рада који се на синтетички начин баве проблемом уметничке књижевности Срба и Хрвата. То су: *Jihoslované* (1865) и *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* (1867). Настајући један за другим, они представљају део напора младог Јагића да унесе свој ред (своје виђење) у подручје српске и хрватске књижевности. Та два рада су међусобно повезана; могу се третирати и одвојено и заједно.

Како је дошло до настанка текста *Jihoslované* познато је. О томе је писао сам Јагић у првој књизи *Спомени мојега живота*, I (1930:57-58). Неколико реченица из његових сећања вреди навести:

Још ваља да приповедим што сам урадио за чешки Ригеров Научни Словник. Под опћим називањем *Jihoslované* буде мени поверена задаћа, да напишем кратак преглед српско-хрватске литературе. Тога сам се посла радо латио, јер је одговарао мојој жељи да се што боље упознам са нашом обостраном литературом. Мој гимназијски друг проф. Коржинек био посредником између мене и редакције; он је мој текст одмах у Загребу преводио (каткад и прерађивао) на чешки језик. Иако тај мој посао није био од научног значаја, понајвише био је тек библиографска компилација, опет за оно доба то је био први покушај кратког прегледа читаве српскохрватске литературе, у којем ја нисам раздвајао српско од хрватскога, држећи већ у оним младим годинама, да је то као Јанус са два лица, рад од два брата, који напоредо раде један за другога, али се већ тада могло слутити, да ће се пре или после наћи под истим кровом, а тај им је изградио један језик.

Из Јагићевог текста се види да је пре њега неко већ имао концепцију да српску и хрватску књижевност треба приказати као једну и заједничку, и да је идеја о томе дошла из Прага. У том тексту, међутим, не даје се до знања да је и пре Јагића било сличних покушаја. Радмила Маринковић у поменутој студији, објављеној у часопису "Књижевност", која се зове *Стара књижевност и два млада научника*, а која је посвећена Јагићу и Стојану Новаковићу, представља један такав покушај. То је покушај чешког професора и директора гимназије у Табору Вацлава Крижека објављен под насловом *Преглед целе литературе југословенске* (1859) у којем је представљена литература Срба, Хрвата и Словенаца, а која се појавила у издању Чешког краљевског музеја. "О овом *Прегледу* Јагић никад ништа не говори, нити га наши аутори уопште помињу, мада сам часопис, у коме се он појавио, није био непозната публикација", каже Радмила Маринковић (1989:1849). Ауторица затим изражава чуђење што

се Ригерова редакција "Научног словника" није обратила Крижеку "мада је он морао важити за стручњака", него се преко Коржинека обратила "директно Југословенима", тј. Јагићу и закључује да то значи да рад чешког професора није "задовољавао концепцију редакције *Словника*" (1849).

Из њеног описа текста чешког професора види се и основна разлика између рада професора Крижека и Јагића. Под именом Југословени, Крижек је обрађивао литературу три народа (Срба, Хрвата и Словенаца) а Јагић само два, Срба и Хрвата или, како он каже, једног, Хрвато-Срба. Из наслова поглавља Крижековог рада, које Маринковићева наводи, назире се његова концепција. Та поглавља се, по њој, зову: *Литература Југословена грчког обреда који пишу ћирилицом*, *Литература католичких Југословена који пишу латиницом*, *Литература словенско-хрватска* и *Литература словенска*. До такве класификације, по њој, Крижек је дошао "држећи се, очевидно, старе Шафарикове поделе".

На жалост, у овом тексту, госпођа Маринковић не елаборира стару Шафарикову поделу, мада јој је она (то се из текста види) добро позната. Самом елаборацијом Шафарикових ставова сигурно би се знатно јасније видело у чему је новина Јагићевог приступа. Шафарик је, у књизи *Словенски народопис* (1842), посвећеној словенским народима, њиховим језицима и културама, други пут, после *Историје словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826) приказао и "илирске" народе: Србе, Хрвате и Словенце. У том тексту он је опет јасно издвојио језик и књижевност Срба православаца и Срба католика од језика и књижевности Хрвата па, разуме се, и од језика и књижевности Словенаца. На сличној концепцији, која је блиска концепцији Вука Караџића, коју годину касније, један од младих српских филолога, Јован Суботић, у књизи *Einige Grundzüge der Geschichte der serbischen Literatur* (Беч 1850) направио је представу о историји српске књижевности као целини, а затим и хрестоматију под насловом *Цветник српске словесности* у два тома (Беч 1853) који је српску књижевност представљао као целину. За разлику од Шафарика, који је српску књижевност, по узору на Добровског, делио на стару и нову, Суботић је у оба своја рада увео нову поделу, држећи се Вукове поделе српских еписких народних песма, на три периода: на стари, средњи и нови. Тиме је, сасвим на крају прве половине века, у пуној мери операционализовао дотадашња сазнања слависта и других филолога.

Шта је, у односу на то, урадио Јагић? Урадио је нешто превратничко. Он је узео корпус српске књижевности, онако како су га видели Вук, Шафарик, Суботић, додао му корпус хрватске књижевности, тј. књижевност кајкавску и од тога је направио књижевност Хрвато-Срба, тј. југословенску књижевност. Штокавском наречју, које је за Вука било исто што и српски језик, он је додао чакавско и кајкавско наречје, који су за Вука били хрватски језик, и од тога направио заједнички српско-хрватски језик. Тај потез је био од стратешког интереса. Он је био изведен у духу илираца или у духу Штросмајеровог југословенства. Јагић је за тај чин имао подршку и из Прага, из једног од најзначајнијих славистичких центара, који је овим напустио Шафарикове ставове и програмирао друго филолошко решење али и друкчији политички програм. Мирослав Квапил тај Јагићев чин овако описује:

Образлажући у кратком уводу своје схваћање хрватске и српске књижевности као једне књижевности, југословенске, Јагић (допуштајући оправданост подјеле у повијесном развоју на повијест Хрвата и Срба) чешке читаоце увјерава да је и "прва права књижевност", која је цвјетала у Дубровнику у XV и XVI ст. "исто тако хрватска као и српска, тј. иако су најстарији аутори писали нарјечјем чакавско-хрватским, ипак су брзо прихватили нарјечје штокавско-српско, као мекше и милозвучније" (стр. 318). Због тога, као и због неуспјеха "мртвог страног имена" – илирски – и које је предлагао Гај, не преостаје ништа друго, него се приклонити имену земљописном и називати књижевност Хрвата-Срба југославенском (у ужем смислу те ријечи); а то се име прикладно проширити може и на скромну књижевност провинцијалних Хрвата – кајкавску, која не припада ни књижевности Срба ни Хрвата, већ представља некакав пријелаз од писмености Словенаца према књижевности Хрвата-Срба" (стр. 318, 143).

Јагићев гест је тачно приказан. Оно што је дотле било (бар за слависте онога доба) само српска књижевност, простим преименовањем је постало хрватско-српска књижевност; чак је кајкавска књижевност извађена из свог природног словеначко-хрватског амбијента и придружена књижевности Хрвата-Срба, односно, српској књижевности. Потез је засновао нову књижевно-језичку конструкцију.

Друга ствар коју је Јагић учинио јесте тројна периодизација. Њу је прихватио, највероватније, од Суботића (јер је код овога била јасно назначена) али ју је представио у нешто модификованом виду. Мирослав Квапил, у свом тексту из Јагићевог зборника, доноси цео садржај Јагићевог енциклопедијског чланка. Из тог садржаја могуће је видети и односе Јагићеве периодизације.

А) Одјелење прво. Књиж. црквена. Језик црквени превладава. Први период досеже до XIII ст.; Други период. Од XIII ст. до XV ст., то јест до почетка тискања књига сеже други период набожне књижевности српско-хрватске; Трећи период: од свих догађаја XIII-XV ст. најзначајнији је за судбину набожне књижевности српско-хрватске проналазак умијећа тискања књига; тиме је наступио трећи период у овој врсти писмености. Четврти период набожне књижевности.

Б) Одјелење друго: Свјетовна књижевност. 1. Животописи, љетописи, кронике, законици и слично. 2. Натписи, новци, печати, повеље. Писари повеља. Период II: XV-XVIII ст. права књижевност хрватско-српска почиње у XV ст. А. Почетак и цвјетање књижевности далматинске (дубровачке). Језик чакавско-штокавски. Латиница; Б. Вријеме пријелазно -- од конца XVIII ст. све до Обрадовића у Срба и Гаја у Хрвата; Ц. Пред III периодом народне књижевности српско-хрватске заслужује дати кратак преглед књижевности кајкавских Хрвата (набожне и свјетовне), Д. Народно пјесништво Срба и Хрвата.

Ц) Одјелење треће: Крај XVIII и XIX ст. Период књижевности народне. Нова књижевност Срба или сљедбеника источне цркве. Препород књижевности хрватске. Цвијет илиризма. (142-143)

Зна се да је, после овога чланка, Јагић намеравао да напише и праву историју заједничке књижевности српскохрватске. На томе је и радио, али се две године касније, од замишљене *Историје књижевности народа хрватскога и српскога*, појавила само прва књига посвећена старој књижевности. Чланак под насловом *Југословени* може да понуди само обрисе Јагићеве концепције историје књижевности. У чланку *Југословени* Јагић није само спојио Србе и Хрвате у једну народоносну скупину, у Хрвата-Србе, већ је отворио питање принципа њихове поделе. Мирослав Квапил, из чијег текста, објављеног у *Јагићевом зборнику*, преузимам цитате, каже ово:

Укидање илирског имена (1843) и оснивање Хисторичког друштва за повјесницу југославенску (1850) – све је то имало по Јагићу трајне посљедице, од којих је за њега најзначајнија та што је: "Мудрим избором идеја илиризма и јединства књижевности које представља заједнички језик књижевни, постигло се коначно то, да се Хрвати и Срби народом једним сматрају – раздвојени као два брата истога оца и мајке, које не раздељује језик но вјера и писање, које се са вјероисповјести у једно спојило." (стр. 372)

Јагићев учинак из овога чланка се може схватити тек кад се упореди са оним што је пре њега било. Он је српском језику додао хрватска наречја (кајкавско и чакавско) и заузео став да се тако добијени заједнички језик назива двочланим именом, хрватским и српским. Корпусу српске књижевности, он је додао (хрватску) кајкавску књижевност и те две књижевности назвао једном књижевношћу српскохрватском. Да би то спајање учинио што природнијим, он је Србе и Хрвате схватио као један народ, али је истовремено унео и принцип њихове могуће поделе: на основу вере и на основу писма. Дакле: Хрвати су католици и пишу латиницом; Срби су православци и пишу ћирилицом. Овом некоректном операцијом сабирања и дељења дошло се до цепања српске књижевности и српског народа и, на рачун тога, до увећања хрватске књижевности и народа.

Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога

Јагићева *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога*, учинила је један корак даље у дефинисању предмета. Он више не говори о Југословенима у ужем смислу као Хрвато-Србима, већ их назива "правим именом *Хрвати* и *Срби* а језик хрватским и српским или кадгод краће: *хрватско-српским* (207).

У *Уводу* те књиге он ближе одређује природу тога једнога народа састављеног од два племена:

„Хисторијска је истина, уз коју пристају сви учени људи нашега и других народа, да су Хрвати и Срби од вијека два најближа и најсроднија племена једнога те истога народа, али да је разноликост набожнога и државнога живота течајем вијекова раскидала уда истога тиела и брата брату отуђила. Хисторија признаје само два *народна* имена; *хрватско* и *српско* која су из прва за циело једина народу позната била и у његовим устима живјела, док се с расцјепканости политичке не увукоше покрајинске ријечи, узajмљене од Далмације, Дубровника, Босне, Славоније и т. д., а домаћи и туђи књижевници уведоше још обћенитија имена: словинско и илирчко.“ (209)

У овим Јагићевим одређењима Срби и Хрвати се третирају номинално као два племена истога народа, а њихова имена као два имена за исти народ. Али исто тако, они се (већ у наслову исте књиге) третирају и као два народа који имају исти језик и исту књижевност.

Међу ученим људима, испочетка, само су илирци заступали тезу да су Хрвати и Срби два племена једног истог (илирског) народа, која говоре истим илирским језиком. Тек од почетка шездесетих година, један од илираца, Винко Пацел, и то у шаљивом тону, како пише Виктор Новак у књизи *Vuk i Hrvati* (1967:439) истиче тезу коју ће Јагић прихватити: а она је – да се Срби и Хрвати не разликују по језику, већ се међу собом разликују по вери. Истицање ове тезе практично је значило отварање могућности да се оно што је претходно било помешано на основу прокламације о заједничком језику Срба и Хрвата сада подели на новим, не језичким него верским, основама.

Како ће та нова деоба изгледати показано је у уводном делу Јагићеве *Historije*. Тамо су изнети многи подаци о томе како се Срби и Хрвати простиру на широким просторима у више различитих држава: у Србији, Црној Гори, Аустрији и Турској. На основу тих података је видно како је Јагић био веома обавештен о просторном размештају и Срба и Хрвата. Пошто су Срби и Хрвати за њега један народ, он их је у статистичким колонама третирао увек заједно, тј. као један народ, али је правио и посебне колоне за православце и за католике. На основу тих колона и могуће је било видети колико, по њему, има оних које он стварно сматра Хрватима (то су, по њему, католици), и оних које он сматра Србима (то су православци). (Муслимани, које такође приказује, тада су још посве занемаривани). Смисао тих његових деоба могуће је видети тек кад се његова статистика упореди са статистиком П. Ј. Шафарика у којој су у посебним колонама исказивани Срби (и православни и католици) а у посебним Хрвати.

Јагићева *Хисторија* имала је амбицију да у целини представи заједничку књижевност Срба и Хрвата. Пошто је он обрадио само прво раздобље те заједничке историје, тј. само стару књижевност, био је у ситуацији да учини нешто што се с филолошке тачке не може много правдати. Стару књижевност православних Срба одвојио је од бугарске и руске књижевности, с којима је она природно била везана језиком и духовним сродством, а везао је за католичку, српску и хрватску, од које је била много удаљенија. Шавови тих накнадно успостављених веза се у његовом тексту јасно виде.

Непримерено третирање старе српске и старе хрватске књижевности у заједништву, довело је и до њиховог неадекватног вредновања. Срби су у средњем веку имали јаку и развијену државу. Последица тога је била да су имали и развијену националну културу, посебно архитектуру, сликарство и књижевност. Тако нешто није било и са хрватском средњевековном државом. Она је веома рано потпала под мађарску власт. Да би се српска и хрватска средњевековна књижевност приказале као једна, састављена од два дела, требало је ону јачу мало скресати, а слабију мало узвисити. Уопште узев, српска средњевековна књижевност је веома лоше прошла у Јагићевом приказу. Практично, Јагић у њој није нашао скоро никакве вредности. А уколико је о тој књижевности говорио са аксиолошког аспекта, чинио је то с много негативног набоја. Нарочито је то испољавао у односу на "бизантинизам" који стоји у основи те културе.

Велика је зациело несрећа по словјенски народ, што се нашао у таким околностима, те је као здрав и једар младић црпао животну снагу из матора и нездрава старца, у којег су већ сви сокови скварени и кужни били; да је њему који истом ступаше у живот, трептјела пред очима слика онога, који већ издисаше; што је имао дух свој развијати и његовати уза књижевност, којој већ свакога духа нестајаше, у којој мјесто живих оригиналности владаше мртво слово компилације. То је бизантинизам грчки, који је из литературе грчке све једнако пресељавао у наше словјенске: бугарску, српску и руску. Ми ћемо њему у нашој старосрпској књижевности при сваком кораку на траг наићи те човјека мора срце бољети, гледајући како се много умних сила нашега народа бесплодно истрошило на пуко гомилање празних риечи, гдје човјек не зна, да ли се већма дивео голему труду компилације, превођења и преписивања, или страшној празноћи нутарњој. (1953:259)

Јагићеве оцене и старе српске књижевности, и бизантинизма, показале су се као неодрживе. Али су се оне код нас држале практично цео један век, све до антологија и других радова Ђорђа Сп. Радојичића, до Кашанинове, а затим и Богдановићеве историје старе српске књижевности. Преломан тренутак у оцени вредности старе српске књижевности била је *Антологија српског песништва* Миодрага Павловића (1964). То значи да је, практично до јуче, стара српска књижевност била маргинализована, сматрана само складиштем докумената старе писмености. Огромним ауторитетом који је имао, Јагић је утицао на многе српске филологе, па и на Скерлића. Овај истакнути српски историчар књижевности запамћен је и по томе што је без икакве обазривости негирао вредности старе српске књижевности. У томе није био оригиналан: непосредно или посредно следио је Јагићеве оцене из његове *Хисторије*. Сам Јагић, међутим, живећи међу православцима, у Одеси (1871-74) и у Петрограду (1880-86) где је радио као професор, испољавао је симпатије према православљу, чак је и изјављивао да би волео да буде сахрањен према православном обреду. Али ни он, као ни многи људи његове генерације, духовну и уметничку вредност културе византијског круга није признавао.

Оно по чему Јагићева књига и данас може да има значај, то нису његови ставови, а поготово ставови који се тичу српског народа. То како је он приказао простирање српског народа, на пример, не може бити прихваћено ни у ондашњим, ни у данашњим констелацијама. Јагић више не импонује ставовима и оценама које је изрицао, већ начином како се довијао да на убедљив начин брани неприхватљиве ставове и да намеће неприхватљиве тезе.

О Дубровнику

У *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* Јагић је изнео принципе периодизације заједничке српске и хрватске књижевности. Тај део текста је касније у разним варијантама вариран и зато га треба у целини навести:

Само се каже да се наш књижевни живот дели у *три добе*.

Прво, т.ј. *старо доба*, које би се могло такођер прозвати црквено или свештено доба, протеже се од почетка наше историје до у очи приепорода знаности и умјетности у Италији; или с обзиром на наше околности, до конца четрнаестог вијека. Тко би се на политичке догођаје обазрео, могао би рећи другим риечима: до пропасти царства српскога.

Друго, т.ј. *средње доба* које би се могло звати далматинско-дубровачко протеже се од петнаестог вијека – то је хуманизам далматински и почетак хрватскога пјесничтва у Далмацији – до преко половине осамнаестог вијека, када изнеможе снага дубровачка те си књижевност тражи нова пристаништа по Хрватској, Славонији и Угарској.

Треће, т.ј. *ново доба* изходи из порода народне књижевности код аустријанских Србаља, у другој половини 18. вијека, прикупља сувремену као и пређашњу радњу књижевника кајкавских, из које извире нова илирска књижевност у Загребу, свраћа поглед на пјесничтво народно, и напослетку наставља нову књижевност све до данас. (218)

Подела заједничке српскохрватске књижевности на три периода, која је ту установљена, у основи се подудара са његовом поделом у тексту *Jihoslované*. Ако има разлика, оне су у акцентима. На основу карактеризације средњег периода у наведеном одломку, на пример, рекло би се да је, по Јагићу, та заједничка књижевност нешто више хрватска. Дубровачка књижевност временом је постала спорно подручје између двеју филологија, српске и хрватске. Зато је важно питање како се Јагић баш према томе питању односио. Дубровник се помиње у мноштву његових текстова, увек у различитим контекстима, најчешће у вези са проблемом српскохрватских односа. Ставови о Дубровнику Јагић је мењао. Али у тим променама има, ипак, некаквог реда. Колико сам ја могао да разаберам, све до сусрета са Решетаром, Јагић је мислио да је Дубровник превасходно хрватски град. После тога, држао се става да је подједнако и хрватски и српски, односно да је хрватскосрпски. У тексту *Из прошлости хрватског језика* (1864) он је писао:

Већ сам у уводу рекао, да повијест признаје само двоје име народно име народа нашега: х р в а т с к о и с р п с к о; од овијех не бијаше српско у Дубровнику никада у обичају, што бисмо могли примјером доказати, а напротив чини се, да су се хрватскога дуже времена спомињали, и радо га употребљавали. И збиља, потпуна истовјетност свију наших најстаријих пјесника не допушта нам Дубровника ни онда одружити од остале хрватске Далмације, ако рекнемо с Вуком, да су само ч а к а в ц и Хрвати, да управо онда пристоји то име прије свега дубровачком пјесништву, јербо је посвема основано на чакавштини, што тако наравски бива, кано да се кћи роди од мајке. (1948:45)

Аргументација коју Јагић потом излаже на линији је онога што је Богослав Шулек већ изнео у полемичком тексту с Вуком под насловом *Срби и Хрвати* (1856). То пребројавање израза са тезом да се докаже већа фреквенција имена хрватског над српским у Дубровнику, међутим, није се показало као убедљив метод, а поготово то није било са инсистирањем на ставу да је Дубровник настао на чакавском подручју. Повод да се о томе другачије изјасни, Јагић је добио из расправе (докторске тезе) Милана Решетара *Die Čakavština und deren einstige und jetztige Grenzen* која је објављена 1891. у Јагићевом *Archivu*. У свом тексту поводом те расправе Јагић је рекао: "Често истицаном мишљењу, да су стари Дубровчани говорили чисто чакавски, рецимо отприлике као Сплићани, он је несумњиво задао смртни ударац..." (1948:284). Исти текст је завршио следећим реченицама:

Друго се питање тиче имена "словински језик", које се је, како се чини, употребљавало све до најновијих времена. Мислим да се у знанственом филолошком часопису може казати, да Дубровчани нису свој етнички тип (дакле у првом реду језик) никада идентификовали с хрватским или српским; тај језик није по њиховом схваћању био ни "хрватски" ни "српски", него "словински". Ја сам некоћ мислио, да је овај назив производ учених комбинација њихових историчара и археолога, али ме правилни, икавски облик ријечи, који сасвим тачно одговара старој речи словѣньскѣ потиче да још о томе размислим. Тај би се назив могао темељити на прастарим предајама. Разумије се само по себи, да тим не мислим крњити љубав и поштовање, које оба племена, Срби и Хрвати, гоје за некадашњу величину и значење Дубровника; овај бисер припада једнако једнима и другима. (285)

Али и пре овог сусрета са Решетаром, рођеним Дубровчанином, који му је постао зет, а осећао се као Србин католик, Јагић се сусрео са проблемом Дубровника на важном питању – на пореклу бугарштица. Његов претходник на катедри за словенску филологију, словеначки слависта Франц Миклошић, издао је 1870. године на немачком књигу *Народна епика Хрвата*; у њој је изнео тезу да је српска народна поезија испевана у десетерцу, а хрватска у дугом стиху. То схватање се, међутим, у научном свету није дуго одржало. Промени става је највише допринео један други Србин католик, Валтазар Богишић, издавши 1878. у Београду први том, а 1880. и други том зборника бугарштица под насловом *Народне пјесме из старијих, махом приморскијех записа* са властитим предговором. Богишићев двотомни зборник донео је огроман материјал, али и јасне ставове аутора да је проблем бугарштица много сложенији. Валтазар Богишић је био Јагићев лични пријатељ кога је, по Јагићевим сведочењима у *Споменима мојега живота*, много задужио, омогућивши му у великој мери, својим везама, да постане универзитетски професор, најпре у Одеси а затим и у Петрограду. Јагић је зато с особитом обазривошћу писао о делу свога пријатеља. Супротно од Миклошића и он је имао став да је у формирању бугарштица и "српско народно племе имало удела", а то је и показао, међу осталим, и на најпознатијем примеру, на бугарштицама које је забележио Хекторовић. "И заиста" каже он, "језик тих двију пјесама није нипошто идентичан с наречјем Хекторовићевим; пјесник се је служио чистим хрватским наречјем, а народне су пјесме штокавске с примјесом чакавштине, која потјече од рибара. Тко би хтјео тврдити да је само чакавштина хрватска, морао би већ из језичних разлога обје код Хекторовића сачуване пјесме назвати српским, јер су по својим главним особинама очито много ближе штокавштини него чакавштини" (225). Исто тако, он је обратио пажњу и на садржај бугарштица:

Има врло мало пјесама за које се може тврдити да величају нешто искључиво хрватско или нешто, што је хрватском народном племену ближе; највећи је дио или чисто српски, т.ј. из српске повјести, или нити чисто српски нити чисто хрватски, већ једном и другом заједнички, т.ј. из средњега раздобља (XV-XVI, XVII. ст.) кад се оба ова племена појављују као присташе кршћанских власти, које ратују с Турцима (Угарска, Млетачка република). (227-228)

Суочен са конкретним проблемима, на терену где су се, по његовим изразима, српско и хрватско племе највише сусретали, а то је Приморје и Дубровник, Јагић је налазио највише основа за инсистирање на заједништву српске и хрватске књижевности. То се нарочито види у *Споменима мојега живота*, мемоарима писаним, добрим делом, пред смрт а које је објавила Српска краљевска академија у два тома у Решетаровој редакцији (1930, 1934). О томе да је Дубровник заједнички, и српски и хрватски град, он нарочито пише на 247-248. страни другог тома. Искусни старац је, ипак, јасније могао да види да су тезе о хрватском карактеру старог Дубровника неодрживе; лакше је могао да прође став да је тај драгуљ заједнички.

Неконзистентност Јагићевих решења

За време свога дугог живота Јагић је настојао да нађе решење за свој хрватски народ, а посредно и за свој хрватски језик и за своју хрватску књижевност. Да би нашао што повољнија

решења, он се трудио да се ослони на скуп конзистентних теоријских ставова. Скуп тих ставова временом се донекле мењао, али је у основи остајао исти. Хрвате он никако није могао да схвати независно од Срба. Теоријске основе свог ангажовања Јагић је, изгледа, најкраће саопштио у следећем одломку из *Спомена мојега живота*:

Ја сам увијек заговарао јединство народа уз два имена и двије религије, али данашњи млади мудријаши неће више ни то да допусте. Хрватство и Српство нису два имена, нису чак ни два племена већ управо два народа. Наука мора да љуби истину, и та ће мене водити у том правцу да између Хрвата и Срба нема народне разлике, не умијем чак ухватити ни разликости племенских, већ се је то тако испомијешало да могу два рођена брата врло лијепо говорити један да је Србин други да је Хрват. У Дубровнику и видимо такве призоре. Зато би и ваш програм могао говорити овако: у Хрватској ето живи један народ, који има своја хисторијска права хрватска, али свакому је просто звати се Хрватом или Србином, писати латиницом или ћирилицом, молити се богу у католичкој или православној цркви. Кад бисте ви то јасно формулирали, знам да ни онда не бисте свакога задовољили, али отешчали би позицију који се сада лудо скривају за пуко име. Будимо искрени: ради се сада већ о културној и богами политичкој супремацији. Мени би жао било да тип српски сасвим пропадне, јер је он чишћи, више славенски него ли наш хрватски, али ако тако пође како видимо да иде у Србији, богами зло и наопако. Чујем да није сасвим здрав: Баците на вријеме све послове те ајте мало на пут у Италију, Француску, Енглеску итд. итд. (197-8).

У Јагићевој делатности најмање је осветљена политичка страна његовог ангажовања. Он јесте по струци био филолог, али његова права преокупација јесте политика, а не филологија. Ради остварења националних интереса бирао је и наметао прагматичка решења, што значи да је филологију стављао у службу политике. Обично је то чинио прикривено. Једном је, међутим, учинио то и посве неприкривено, залажући се јавно, деведесетих година, да се у Босни и Херцеговини, под аустроугарском окупацијом, уведе "босански језик". Јагић је у томе изашао у сусрет аустроугарском гувернеру Босне Калају. Али, упркос свих правдања прагматичко-политичким разлозима, он није тим чином могао да се довољно оправда пред својим поштоваоцима. Тај чин је постао један од кључева за разумевање и других његових гестова, и оних који проистичу из хрватске филолошке и политичке традиције која је дошла са илирским покретом. Ти гестови потичу преваходно из прагматичних а не из принципијелних разлога. Међу њима три су посебно карактерисана.

а) Сви значајнији слависти прве половине 19. века разликовали су Србе и Хрвате на основу језика. При томе су поштовали принципе који су важили и за друге народе, поготово словенске. Илирци су, међутим, из чисто прагматичких разлога, а не из некаквог идеализма, одбацили тај принцип, јер би се, на основу његове примене, хрватска нација свела на узак појас чакавског и кајкавског наречја. Зато су прихватили штокавско наречје. Посве је тачна чињеница да је и у време и пре илираца било Хрвата који су говорили штокавски. Али је исто тако тачна чињеница да је било много Хрвата који су говорили немачки, или италијански, или словеначки, па ипак нису свој језик назвали хрватско-немачки или хрватско-италијански, односно хрватско-словеначки. Усвајањем српског (штокавског) наречја, хрватски политичари и филолози су отворили могућност да кроатизацијом штокавског живља католичке вероисповести вишеструко увећају свој народ. У томе им је, из својих интереса, помагала аустро-угарска држава и католичка црква. Јагић је безрезервно подржао тај смер и допринео највише његовом остварењу.

б) Да би прихватање штокавског наречја било што убедљивије, илирци и њихови наследници нашли су читав низ нових, "оригиналних" решења са прагматичном сврхом. Тврдили су, на пример, да су Срби и Хрвати један народ, тј. Илири; или, у каснијој фази, да су један народ, тј. Југословени; да су један двоплемени народ са два имена, два писма и две религије (Јагић). Сви ти ставови били су противни ставовима Вука Караџића и његових блискомишљеника међу Србима. Али су се они протурали и још увек протуралу као да су посве на линији Вуковој.

в) Скоро истовремено са инсистирањем на етничком јединству Срба и Хрвата, Јагић и његови следбеници пронашли су "оригинално" решење да Србе од Хрвата треба делити само на основу религије и писма. И такво решење је прагматичко-политичко а не научно: оно је изражавало тежњу та два народа да се политички и државноправно уједине, па да се после, под условима повољнијим за Хрвате, раздвоје. Такав принцип окупљања и разликовања не важи за друге европске народе. У њих се народи не деле на основу вере већ на основу језика. Решење на коме је инсистирао филолог Јагић изгледа да је било смишљено само за Србе и Хрвате. Остваривање тог решења је у овом веку праћено многим жртвама (нарочито са српске стране). Јагић, као филолог, који је истицао такве ставове, сноси и историјску одговорност за њега, поготово што је био највећи и најчувенији међу филолозима; други су ишли за њим.

У овом историјском тренутку много шта јаче је осветљено. Јасно је оно што је и пре илираца вековима било јасно, тј. да Срби и Хрвати нису један народ, иако су блиски; да немају заједничку књижевност, српскохрватску (или хрватскосрпску) али и то да, ипак, имају много заједничког у историји и у књижевности, нарочито у новијим временима. Јасне су постале и тежње, испољене преваходно са хрватске стране, да се после предходног вештачког уједињења раздвоји језик Хрвата и Срба, тако што би Хрвати имали свој хрватски језик а Срби српски.

Са овог становишта улога филолога Јагића не може се сматрати много успешном ни светлом. А он је, ипак, знао шта ради. О томе сведочи и једна од последњих управо наведених његових реченица (како му је жао да српски тип *сасвим* пропадне) која је изречена са мефистофелском самосвешћу: боље него ико, он је знао куда његова политика води. Ауторитет који је Јагић имао за живота, и касније, може да објасни зашто су га многи српски филолози следили. Следећи Јагића они су следили и једну језичку и књижевну парадигму која им је обећавала заједничку светлу будућност Срба и Хрвата, не осећајући да ће управо та парадигма, по Србе, имати трагичне последице.

НАРОДНИ ЈЕЗИК СРБА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Народни језици Срба и Хрвата

Најстарији слависти (Добровски, Копитар, Шафарик и други) прилазили су језичкој ситуацији Словена „одозго“. Сматрали су да постоји један словенски језик, а поједини словенски народи или племена, међу собом веома блиски, говоре, само, разним наречјима тога језика, односно, различитим народним говорима. Слависти су уочавали разлике међу наречјима, односно, језицима појединих словенских народа, па су тако правили разлике и између српског, хрватског и словеначког језика. Исто је мислио и Вук Караџић. Он је наречје којим је говорио српски народ називао српским језиком; тај језик је разликовао од хрватског језика, баш као што су то чинили и други слависти његовог времена.

Вукова аргументација је једноставна: сви Срби (без обзира на вероисповест) говоре српским језиком. Унутар тога језика постоје дијалекатске разлике (екавица, ијекавица, икавица), али се тај језик, односно то „наречје“, разликује од других блиских наречја као што су чакавски и кајкавски. Његова једначина је оваква: српски језик једнако: штокавски. Вук никада није пристајао на то да је српски народни језик исто што и заједница народних говора штокавског, кајкавског и чакавског.

Тек после Вукове смрти наметнута је идеја да Срби и Хрвати имају један заједнички народни језик, и да тај народни језик обухвата три дијалекта: штокавски, чакавски и кајкавски. Парадигму о заједничком језику Срба и Хрвата, тј. о српскохрватском, хрваткосрпском, односно хрватском или српском језику, наметнули су Хрвати. Тако схваћен и назван народни језик увек рачуна са три наречја: штокавским, чакавским и кајкавским.

То решење није било добро за Србе јер је укидало самосталност њиховог народног језика а српски народни језик доводило је у завистан и подређен положај у односу на заједнички српскохрватски. У језичкој заједници српскохрватског Срби су могли да полажу право само на штокавско наречје као своје, док су народном језику Хрвата, оваквом језичком политиком, поред чакавског и кајкавског, широм отворена врата и на штокавско језичко подручје.

И новија лингвистичка истраживања су потврдила да су три наречја: штокавско, чакавско и кајкавско, са језичке тачке гледишта, међу собом веома блиска. Она чине једну језичку заједницу. Скупу тих наречја је, такође, близак и словеначки језик. Отуда се не може сматрати посве неприродном ни идеја о заједничком српско-хрватско-словеначком језику на чему се настојало једно време између два светска рата. Ако је неко могао да све словенске језике замисли као један језик, а говоре словенских народа као наречја, утолико је пре могао да замисли српско-хрватско-словеначки као језичку заједницу. Ова језичка заједница шира је и од заједнице српских дијалеката, као и од заједнице српскохрватских наречја, али је ужа од заједнице јужнословенских језика коју представљају још и македонско и бугарско наречје, тј. бугарски и македонски језик. Јужнословенска језичка заједница, како се сматра у лингвистици, чини једну целину у односу на заједнице других словенских језика. Између источносрбијанских и јужносрбијанских говора и бугарског и македонског језика, такође, разлике нису велике. Јужнословенска језичка заједница може се, у односу на општесловенску језичку заједницу, схватити као једна целина.

Народне језике Срба и Хрвата у Вуково време није било тешко разликовати. Срби нису говорили чакавски и кајкавски. Штокавско наречје било је српско. Име српског језика за ово наречје било је у употреби од давнина и оно се јављало као народно име и за књижевни језик Срба.

Тврдња да су и Хрвати говорили штокавским није без основа. Али та чињеница није нешто што нема аналогна у словенском свету. Много је Украјинаца који су говорили или говоре руским језиком и много Руса који говоре украјинским; такође је много Словака који

говоре чешким и Чеха који говоре словачким; има Срба који говоре бугарским и Бугара који говоре српским, а поготово је много Срба који говоре или који су говорили македонским, а Македнаца који су говорили или говоре српским. У принципу у свим тим случајевима било је основа да се, по етничком принципу, усвоје двочлани називи језика који би се евентуално звали: руско-украјински, чешко-словачки, српско-бугарски или македонско-српски. Што није тако учињено, то је последица тежње свих народа да покажу свој индивидуалитет и у оквирима употребе и назива језика. Штокавским наречјем, у Вуково време, говорио је веома мали број Хрвата. Зато, у принципу, и није било никакве основе да се то наречје назове и хрватским. Ни то што су Хрвати прихватили српски језик за свој књижевни језик није никаква њихова специфичност: пуно је народа који су прихватили, на пример, енглески, шпански или француски језик, па то њиховој култури не смета. Проблем је, међутим, у томе што су се помрсили конци о идентитету српског језика. Зато је и потребно да се тај проблем осветли.

Српски књижевни језик

Књижевни и народни језик једног народа најчешће се разликују. Народни говори свих народа су, у дијалекатском смислу, шаролики. Обично се један од дијалеката узме за књижевни језик, па се кроз дужу језичку, књижевну, културну праксу кодификује и постаје општеприхваћени национални књижевни језик. Књижевни језик се због тога увек разликује од народних говора (тј. од народног језика): не може да обухвати све дијалекте којим говори један народ.

Историја српског књижевног језика је дуготрајна и динамична. Срби су неговали књижевност на више стандардизованих језичких израза: на старословенском, српкословенском, црквенословенском, рускословенском, славеносрпском и на српском народном језику. Они су се према свим тим језичким изразима односили као према свом националном српском књижевном језику.

Сви ови језици, или језички изрази, могу се свести на две основне парадигме: на парадигму старословенског, и на парадигму српског народног језика. Код других европских народа, на основу оваквог паралелизма, изграђена је терминологија типа старогрчки – новогрчки, старофранцуски – новофранцуски, односно, старонемачки – новонемачки, староенглески – новоенглески. Код Срба није дошло до усвајања сличне терминологије, која би парадигму старословенског и српског народног језика означила термином старосрпског и термином новосрпског језика. До тога није дошло само због историјско-политичких разлога. Из геноцидних намера чињене су сметње континуираном развоју српске писмености и књижевности, а после су такве сметње чињене и у формирању научне свести о том континуитету.

Старосрпски језик се, кроз историју, обликовао кроз доминацију старословенског, српкословенског, црквенословенског, рускословенског и славеносрпског језика. Све те „језике” можемо сматрати варијантама једног истог језика, или његовим стиловима, укључујући ту и рускословенски који је био само једна од варијаната црквенословенског језика.

Неки наведени модели (парадигме) књижевног језика на основама старословенског били су у употреби све до 19. века а у црквеном богослужењу сачувани су до данас. Паралелно са тим моделима књижевног језика, Срби су писали и на народном језику у текстовима који су превасходно имали световни карактер као што су владарске повеље, разне врсте уговора, правни акти (на пр. Душанов *Законик* али и књижевна дела намењена првенствено лаичким читаоцима (*Александрида*, *Роман о Троји* и др.). Један од последњих великих писаца на српкословенском, Венцловић, писао је за слушаоце својих проповеди и народним језиком. И други писци у 18. веку користили су више стандардних језичких израза.

Кад се ствари тако поставе, уместо што се говори о разним језицима које су Срби употребљавали, исправније је говорити о једном језику и више језичких стандарда кроз које је језик пролазио. Срби су, током векова, стално писали својим српским језиком, али је тај

језик, у разним временима, и за разне прилике, имао различите парадигматске особине. Чак и у 18. веку, кад су Срби писали упоредо црквенословенским, односно рускословенским, српкословенским, славеносрпским и српским народним језиком, српски школски реформатор и писац Миријевски заступао је тезу да се ту ради о једном језику и три његова стила: високом, средњем и ниском. Рускословенски био је примерен високом стилу, славеносрпски средњем стилу, а народни ниском стилу. Сам Вук Караџић се према том питању различито понашао. Он је у младости инсистирао на дисконтинуитету словенског језика и српског народног језика. У зрелим годинама, међутим, у писму Платону Атанацковићу (1845) и у бечком *Књижевном договору* а нарочито у *Примјерима* (1856) био је већ више спреман да уочи њихов континуитет.

Језичка ситуација у Срба католичке вероисповести, као и у Хрвата, била је нешто другачија од ситуације Срба православца. До тога је дошло отуда што је језик католичке цркве био латински. То значи да се језик те цркве а самим тим и књижевности и науке, оштро разликовао од језика који су верници у свакодневном животу употребљавали. Та околност имала је за последицу да се народни језик чешће и више употребљава свуда, па и у цркви, а поготово у књижевности.

На чешћу књижевну употребу народних говора, односно народног језика, код католика утицала је још једна крупна историјска појава: рађање ренесансе у Италији. Ренесанса је допринела да у италијанској књижевности латински језик буде потиснут народним италијанским језиком. Италијански језик је потискивао латински и у јужнословенском приморју. И чувено дело Мавра Орбинија *Краљевство Словена* написано је и објављено на италијанском, а после је превеђено на латински и словенски. Ренесанса је подстакла и јачи продор у књижевности народних језика Срба и Хрвата на том подручју. Тако је и дошло до формирања покрајинских књижевности на народном језику.

Смена основних парадигми словенског и српског народног језика није се догодила одједном, већ је резултат процеса који се одвијао више векова. Та смена је извршена пре у католичком него у православном делу нашег народа.

Смена ових парадигми је за Србе имала не само културни већ и политички значај. Језичка парадигма на основама словенског везивала их је за православне народе који су се, такође, служили истим основним језичким типом. То значи: везивала их је за Бугаре, Русе и Румуне (који су се све до средине 19. века служили црквенословенским језиком у својој православној цркви). Успостављање доминантне парадигме на народном језику окретало их је ка Западу: Србима католицима, Хрватима и Словенцима. То је један од најдубљих процеса у српској историји и он се није десио у доба Вуково ни у доба Доситејево него је трајао више векова. Али је Доситејево доба било преломно и у културно-политичком и у језичком смислу.

Доситеј: Срби и њихов језик

Доситеј није први велики српски писац који је писао народним језиком. Он је само први велики српски православни писац који је писао доследно народним језиком.

Пре њега су обично српски православни писци предузимали путошћевнија ка Истоку: ка Цариграду, Јерусалиму, Атосу, Москви, Петрограду, Кијеву. Таквим једним путем ишао је Доситејев велики претходник Јован Рајић. Његов још старији претходник Захарија Орфелин путовао је у Венецију, али су мисли овога аутора књиге о Петру Великом биле стално окренуте ка Истоку.

Доситејев пут на Запад, ка Загребу, Петрињи, Книну, далматинским местима, довео га је везу и са људима српског језика и православне вере, али и са људима нашег језика а католичке вере. Он се у свему понашао као човек 18. века па и у схватању језика и народа. Сматрао је да сви који говоре једним језиком припадају једном народу. Своја најважнија дела објавио је 1783: *Писмо Харалампију* и *Живот и прикљученија*. У *Писму Харалампију* изнео је своја схватања о језику, о књижевности и о нацији. У основи тога схватања је став да треба писати на народном језику, а да заједницу једног народа чине сви они који говоре једним језиком.

Таква схватања су била у складу са доминантним мишљењима у Европи онога доба чији правац су одређивали француски енциклопедисти. На таква схватања касније су се ослонили и Добровски и Копитар, родоначелници словенске филологије.

Изгубивши страст за црквеном литературом, напустивши манастир Хопово, млади Доситеј се у западним крајевима, у којима је живео српски народ, срео са једном другом врстом литературе која ће на њега извршити пресудан утицај. Међу писцима са чијим се делима на том путу упознао, два су посебно важна: Матија Рељковић и Андрија Качић Миошић. Обојица су били католици, а Качић и католички свештеник. Они су му били и први узор за нов смер у литератури и језику.

Да би се схватила природа тога књижевног сусрета, потребно је одговорити на два питања која се обично не постављају довољно јасно. Та питања су: којем народу су припадали Рељковић и Качић, и друго: како је њихову националну припадност Доситеј доживљавао?

На ова питања могуће је веома прецизно одговорити: Рељковић је имао осећање регионалне припадности, сматрао се Славонцем. То, другим речима, значи: ни Србином ни Хрватом, већ нечим трећим. Али је признавао језичко заједништво са Србима. Познати су, и често навођени, његови стихови о томе да су његови стари српски читали и српски писали. Он је у свом главном делу *Сатира* донео ради поуке (а превасходно га је због тога и писао) и једну српску народну песму из циклуса о Јакшићима: *Диобу Јакшића*.

Качић се, такође, није сматрао ни Србином ни Хрватом, него Словинком. То је, у сваком случају, друкчије осећање припадности од оне везане за припадност српском или хрватском народу. То словенско осећање код Качића Миошића јасно се може видети у његовом главном делу које се зове *Разговор угодни народа словинског* (1756, друго потпуније издање 1759). У песмама из ове књиге, које је чуо или сам испевао он слави јунаке и српске и хрватске (Тихомир Остојић тврди: више српске него хрватске). А његова збирка настала је тако што је певач ових песама, старац Милован, њих „чуо” на путу од Скадра до Мостара и од Мостара до Котара. То значи: највише баш у српским крајевима. Изворни носилац идеје Словенства није био Качић Миошић већ Дубровчанин Мавро Орбини, писац књиге *Краљевство Словена* (1601). У овом делу Орбини је несравњиво више приказивао и славио српску него хрватску историју. У својој књизи он је нешто мање од стотину страна посветио бугарској историји, око 200 страна посветио је српској историји, а свега две стране хрватској.

Рељковић и Качић, али и други писци чија је дела Доситеј упознао путујући по западним крајевима, могли су га убедити да припада народу који говори једним језиком, а има различите вере и различита регионална имена. Принцип: један језик – један народ истакао је, дакле, најпре Доситеј, а не Вук. Тај принцип је био сасвим у духу доба просвећености којем је Доситеј припадао. Он је истовремено значао и објаву верске толеранције међу људима који говоре једним језиком и који припадају једном народу. До тога принципа Доситеј је дошао на основу увида у верску и језичку стварност у крајевима кроз које је прошао и у којима је живео.

Језичка и верска ситуација на српским и хрватским просторима у 18. веку

О језичкој стварности Срба и Хрвата у 18. веку најбоље може да посведочи књижевност која је тада била негована. У то време постоји читав низ локалних књижевности. Те локалне књижевности су: дубровачка, бококоторска, далматинска, босанска, славонска, књижевност Срба у Угарској и кајкавска књижевност. Ове књижевности су створане на три дијалекта.

На кајкавском је створана посебна кајкавска књижевност.

На чакавском је створана књижевност која се обично назива далматинском. Под утицајем чакавско-далматинске књижевности у 15. и делом у 16. веку била је и дубровачка књижевност.

Све остале књижевности створане су на штокавском: боко-которска, дубровачка (од 16. века), босанска, славонска, књижевност Срба у Угарској.

У националном погледу несумњиво српска била је само књижевност Срба у Угарској, и само је несумњиво хрватска била кајкавска књижевност. Све остале књижевности имале су локални карактер. Притом треба имати у виду специфичан положај далматинско-чакавске

књижевности. Иако је настала као локална, књижевност на чакавском може да буде преваходно хрватска. Пошто се она најпре јавила, извршила је утицај на дубровачко-штокавску књижевност. Са снажним развојем Дубровника тај утицај ће касније постати обратан. Књижевност штокавског Дубровника, и књижевност штокавског Бококоторског залива, и далматинско-чакавска књижевност, једно време, чиниле су природну заједницу која се може назвати изразом приморска књижевност. Приморска књижевност, као целина, својим јужним деловима више ће бити везана за српску, а северним за хрватску историјску и духовну традицију.

У верском погледу, од тих разних књижевности, само је једна књижевност, књижевност Срба у Угарској, потицала од православаца. Мање значајни доприноси потицали су и од православаца на другим просторима, посебно у Црној Гори (рецимо, од владике Василија Петровића или од владике Петра Петровића). Све остале књижевности, а то значи: бококоторска, дубровачка, далматинска, босанска, славонска, кајкавска, потичу претежно од писаца католичке вероисповести.

Али, литература која се неговала на народном језику није више имала преваходно верски карактер. Верска припадност писаца, и верска припадност публике, постали су секундарни у односу на световни садржај текстова. Тако је језик постао чинилац веће интеграције на читавом простору, посебно на штокавском или штокавско-чакавском. Таква ситуација учинила је природним да се неки од најзначајнијих српских писаца из доба националног препорода, Доситеј и Вук, пре свега, наслоне на традицију истојезичке браће католичке вероисповести. О томе лепо пише Павле Ивић у књизи *Српски народ и његов језик* (1971):

Стихови Андрије Качића Миошића који су тако често величали српску прошлост, и то у Србима присном десетерцу, на потпуно разумљивом штокавском дијалекту, одиграли су улогу и у историји српске културе и чак и књижевног језика. Качићев је пример охрабрио Доситеја да почне писати народним језиком, а Вук Караџић није тајио заслугу коју је лектира *Разговора угодног* имала за његову одлуку да објави своју прву збирку народних песама. Исту врсту узајамности уочавамо и између дубровачке и новије српске литературе. Само годину дана пошто је у Дубровнику први пут објављен Гундулићев Осман, који носталгично пева о слави српске историје, појавило се у Будиму ћирилично издање тог спева. Од учене прозе на Србе је највише утицала Орбинова књига о средњовековној српској држави којом се још крајем века послужио гроф Ђорђе Бранковић пишући своје *Хронике*, да то исто затим учини поткрај века Јован Рајић састављајући своју *Историју*. Још 1722. Сава Владиславић је објавио превод с италијанског на црквенословенски. Срби су, уосталом, били ти који су први почели публиковати средњовековне дубровачке исправе на народном језику: већ 1840. године у Београду *Србски споменици* Павла Карано-Твртковића по исписима које је у дубровачком архиву начинио тамошњи православни парох Ђорђе Николајевић. То што су се културне тековине Приморја лако уклопиле у развој српске културе, у ствари је природна последица чињенице да је српска прошлост била тако обилато присутна у тим чињеницама. (150)

Из чињенице да су Доситеј и Вук, као и други српски православни писци, били подстакнути од писаца једнојезичке браће да пишу на народном језику, никако се не може извући став да су они прихватили неки туђи језик. Доситеј је само открио да је његов језик исти са језиком писаца католичке вероисповести. Он није писао ни „славонским” Рељковићевим, ни „словинским” Качићевим, већ је писао језиком свога завичаја који је звао „српским”. Међутим, њихова дела су показала да су тај „словински”, и тај „славонски” и тај „српски” један језик. Ни Вук, такође, није преузео језик од других него је писао језиком свога завичаја. Доситеј и Вук су се понели посве другачије од кајкавца Гаја или од чакавца Мажуранића који су напустили језик свога завичаја и узели источнохерцеговачко наречје Вуковог завичаја за свој књижевни језик. Рељковићев, Качићев, Доситејев и Вуков матерњи језик био је исти; Гајев и Мажуранићев матерњи језик разликовали су се од заједничког језика њихових претходника. Али су они ово њима туђе наречје – тј. српски језик, прихватили као свој књижевни језик.

Став да Срби и Хрвати имају један народни и књижевни језик није тековина 18. века, већ је творевина илирског покрета. До илирског покрета већ се читав низ значајних филолога изјаснио о томе да постоје разлике између српског и хрватског. Ватрослав Јагић, у књизи *Живот и рад Јурја Крижанића* (1917: 61) наводи, међу осталим, и ову његову реченицу написану у време његовог пута у Русију: „Ја већ сада знам хрватски, српски и крањски, а овамо сам дошао да научим пољски и руски“. А да постоји разлика између хрватског и српског сведоче текстови читавог низа филолога, поготово најзначајнијих слависта, који су дати као прилози у овој књизи. То су текстови Добровског, Копитара, Шафарика, Миклошића, Вука Карацића, Ђуре Даничића. Сви ти текстови су појединачно, у *Напоменама и коментарима* у овој књизи, још и посебно коментарисани. За све њих је карактеристично и што разлику између Хрвата и Срба не праве по верској, него по језичкој линији. Они полазе од става да су Срби они који говоре српским језиком, а да су Хрвати они који говоре хрватским језиком, као што су и Словенци они који говоре словеначким језиком. Доследна примена тога принципа подразумева да Срби нису само православци, већ и припадници других конфесија. Ово се пре свега односи на то да поред православаца постоје и Срби католици. Најјасније се у том погледу изјаснио Јернеј Копитар у тексту који се зове *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). Он је у том тексту јасно одредио разлике између српског, словеначког и хрватског народа на основу критеријума језика. Посебно поглавље је посветио Србима католицима и Србима грчког обреда (православцима). Тај Копитарев модел прихватили су касније и сви други слависти, пре свега П. Ј. Шафарик у књизи *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826). Он је тамо једно поглавље посветио Славо-Србима грчког обреда, а једно Славо-Србима католицима и Хрватима. Нема никакве сумње о томе да су српски филолози, такорећи, све до последњег светског рата сматрали посве природним да, осим Срба православаца, постоје и Срби католици. Тако су мислили: Стојан Новаковић, дум Иван Стојановић, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић, дакле, први људи српске филологије и то у својим главним књигама.

Изненађује, због тога, један од кључних ставова из књиге Павла Ивића *Српски народ и његов језик* који гласи:

Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук Карацић је 1849. у познатом чланку *Срби сви и свуда* изашао са тврђењем да су само чакавци (односно кајкавци) Хрвати, док су штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона“ таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Овакво гледиште је почивало и помало на романтичарском поимању језика као темеља народности, помало на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона“, донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваквом нашем дијељењу народа у данашње вријеме“, али свакако и на жаркој жељи да Срба буде што више. (182)

Из текстова које доносим у овој књизи лако је видети да идеју о Србима разних вера није објавио Вук први пут средином 19. века. Те идеје су већ садржане и код Вукових претходника (Доситеј, Копитар) и његових савременика (Шафарик). Сам Вук је те идеје изнео већ у једној од својих првих књига, у *Писменици* из 1814. године, у одељку *Примједбе*. У контексту свих тих текстова, Вуков текст није деловао нити могао да делује инцидентно већ посве нормално. Чланак *Срби сви и свуда* није израз неког ексклузивног, а поготово инцидентног става. Он је само понављао општа места тога доба. Неадекватна интерпретација Вуковог става код Павла Ивића израз је општег стања духа у које је запала савремена српска мисао. За то стање је карактеристичан заборав словенске филологије. Тај заборав је толико велик да се превиди и Доситејево *Писмо Харалампију* (1783) и Вукова *Писменица* (1814) у којима је јасно дефинисан српски језик.

У књизи Павла Ивића постоји једно место где се јасно каже како је текла национална интеграција у свету и код нас.

Национално изјашњавање по верском критерију у нашим крајевима носи, бар у европским релацијама, карактеристику историјског униката. У другим конфесионално раздвојеним језичким срединама, таквим као што је немачка, мађарска или албанска, првенствено мерило националног опредељивања био је језик. Данашњи Срби и Хрвати уопште су занимљив феномен са гледишта теорије нације. (182).

Не треба, сасв сигурно, сматрати да су за Србе могли важити други принципи него за друге народе. Али је српска историјско-политичка ситуација била специфична. И у томе треба тражити разлоге што се није десило да се и српска национална интеграција изврши доследно путем језика. Међу тим разлозима неке треба посебно издвојити.

Прво. Један део српског народа, Срби православци, имали су однеговану историјску свест. После губитка српске средњовековне државе, такву свест им је уливала пре свега Српска православна црква. Отуда су и они сами свој идентитет везивали за веру и опирали су се свим радњама које би могле да угрозе њихов верски, па самим тиме и национални идентитет.

Друго. Код припадника других конфесија, који су говорили српским језиком, национална свест није изграђивана у правцу интеграције српског народа – због антисрпских циљева верских заједница којима су они припадали. Има пуно појединачних примера да су турски везири помагали браћи свог матерњег језика или примера о томе да су многи католици српског језика истицали своје српско порекло. Али ти појединачни примери не потиру стварност по којој су припадници католичке или муслиманске вере имали превасходно свест о регионалној или о верској припадности, односно свест о некој општесловенској или о илирској припадности. Српско име у овим деловима популације било је потискивано и забрањивано. И Копитар, у поменутом чланку, каже о Србима католицима да они себе радије називају Илирима него Србима. Такође и Вук у свом чланку тачно сведочи: да се они не осећају Србима (али ни Хрватима). Радећи на стварању српске нације на основама језика, Вук очекује да ће се и у Срба, као и у осталом свету, та интеграција извршити на основама истог језика. У том погледу Вук није изузетак од осталих филолога у свету. Међутим, за остварење ове интеграције није било политичког програма и снаге који би то остварили.

Ипак, не би се могло рећи да Вук у својим ставовима о Србима три верозакона није био у праву. Има значајних момената и у политичком и у књижевном животу Срба који иду у прилог његовим схватањима.

Између два светска рата, шеф Југословенске муслиманске организације Мехмед Спахо изјављивао је да је Србин. После Другог светског рата на стотине хиљада муслимана су се опредељивали као Срби све док њихова вера није проглашена за нацију. У антологијама српске поезије срећу се и имена муслимана (Хамза Хумо, Скендер Куленовић и др.). Један од највећих српских писаца свих времена је Мехмед-Меша Селимовић. Ови писци су имали српско национално осећање иако политика није ишла наруку таквом њиховом опредељењу. Вук, дакле, није лагао кад је своје сународнике по језику и пореклу убрајао међу Србе мада су они били друге вере, муслиманске.

Сличан одговор се може дати и на питање: да ли је Вук имао право да у Србе уброји и католике штокавце који се нису осећали Хрватима. На жалост, тешко је рећи колико је у појединим временима било Срба католика. Постоје неке статистике за аустријски период српске историје. Лујо Бакотић, и сам Србин католик, у својој књизи *Срби у Далмацији* (1938) наводи да је крајем 19. века међу 600.000 свих становника Далмације: Хрвата, Срба православца, Италијана и других било и 25 хиљада Срба католика. Из текста Косте Милутиновића о Србима католицима (који је објављен у зборнику *Срби у Хрватској* (1989) сазнајемо да су они имали мноштво институција: новина, часописа, читаоница; такође, да је српска партија крајем века у Дубровнику односила превагу над хрватском партијом. О

постојању Срба католика, уосталом, сведоче, ваљда, све историје српске књижевности које су написане до Другог светског рата. У најпознатијој од тих историја, у *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића, као Срби католици посебно се приказују писци Матија Бан, Медо Пуцић, Никола Томазео, Иво Војновић, Марко Цар, Иво Типико. Кад Скерлић у *Историји српске штампе* приказује српске часописе, он наводи и часопис (исписује му наслов латиницом, у оргиналу): њему и његовим читаоцима јасно је да је то био часопис Срба католика. Југословенски оријентисани католик Иво Андрић у најтежим животним ситуацијама опредељивао се као Србин.

Академик Ивић може да буде у праву ако сматра да се Вукова концепција није у пуној мери остварила. Али није у праву ако сматра да се уопште није остварила, односно да је у основи била погрешна. Опстанак и релативно малог броја Срба католика и Срба муслимана наглашава ваљаност принципа које је Вук следио као опште принципе свога времена. Што се тај принцип није у пуној мери остварио, то се може објаснити неповољним политичким приликама за Србе. Замерке Вуку да је био непринципијелан у окупљању Срба на основу језичког јединства и приговор његовој жељи да Срба има што више су неосновани. Вук је таквим својим понашањем задовољавао два интереса: научни и национални. Ниједан од њих није за потцењивање или одбацивање.

Вукова решења

Доситејева идеја о српској интеграцији путем језика још увек је била магловита. Она се јавила двадесетак година пре Првог српског устанка и била је тек најава будућих историјских процеса. Та идеја ће почети да се остварује највише кроз деловање Вука Караџића. Вук је, за успех, имао две основне претпоставке. Био је израз ослободилачких тежњи српских устанака; у првом је и активно учествовао. Али се, с друге стране, јавио у време успона словенске филологије која је тражила људе његове снаге. За остварење тих двеју претпоставки од пресудног значаја био је Вуков сусрет у Бечу са Словенцем Јернејом Копитаром.

Копитар је по идејној и филолошкој оријентацији био хердеровац. То значи да је веровао у индивидуалитет појединих народа, па и словенских. Зато је и био расположен да и у Србима, народу који је поново ступио на историјско-политичку сцену, открива језички и етнички индивидуалитет. Вука је и пригрлио као медијум преко кога ће деловати.

Али, Копитар је имао и својих етнополитичких циљева. Он је по убеђењу био аустрослависта. То значи да је судбину свих словенских народа, сем Руса и Бугара, видео у оквиру Аустријске царевине. Тако је, сем филолошких, хердеровских, разлога да помогне Вуку имао још и политичке, аустрославистичке. Његова је стратегија била да што више одвоји Србе од Руса. Срби су се за Русе, са којима су имали исту православну веру, везивали још од средњег века, од слабљења и пропасти своје државе. У 18. веку, за њих су се везивали посебно преузевши рускословенски језик за свој књижевни језик. Копитар, аустрослависта, мислио је да ће се Срби најлакше одвојити од Руса ако за књижевни језик узму свој народни језик и здушно је потпомагао те процесе. Чинио је то с грађанском лојалношћу према Аустријској царевини, као њен верни и доследни службеник.

Вук је прихватао Копитареве хердеровске идеје. И уз Копитареву помоћ је сачинио и објавио своје прве књиге: *Српске народне пјесме* (1813), *Писменицу српскога језика* (1814) и *Српски рјечник* (1818).

Вуковим инсистирањем на народном језику као књижевном, Копитар је успео да смањи руски утицај међу Србима и да их од Истока још више окрене ка Западу. Следећи доследно Копитара, Вук је у првим годинама свога рада здушно кидао везе са старом српском књижевношћу и духовном традицијом српског народа. Чак се и хвалио како је он први српски књижевник који пише српским језиком, како је он написао први српски буквар, како је он направио први српски речник. Понашао се и говорио као да пре њега нигде и никог није било. Речник који је он саставио био је, стварно, у лексичком смислу, сиромашан, па и наглашено „говедарски и свињарски” простонародан. У њему није било ни многих од оних речи које је

он сам употребио у предговору томе *Рјечнику*. Не треба се чудити што је изазвао многе неповољне реакције. Став да је Вук у свему био у праву, а да његови противници нису – неприхватљив је. Као на део аустрославистичке стратегије треба гледати и на пренаглашавање отпора Вуку и лажне тврдње да он међу Србима није имао поштовалаца и подршке.

Али, Вук је, с једне стране, кидао са националном традицијом, а са друге стране, ту традицију је још чвршће и величанственије успостављао. Српска народна поезија, коју је Вук откривао, била је песничким језиком преточена национална историја. Она је у Европи била дочекивана као особита вредност а посебно је импоновала романтичарским духовима: била је права потврда веровања у колективни народни гениј. Ефекти открића те поезије могли су да се допадају немачким романтичарима и људима из културних кругова, али не и људима из политичких кругова. Природно је да су они боље знали какве политичке последице Вуково деловање може да има. Својим обелодањивањем народне поезије, Вук је показивао снагу народа који је поново ступио на историјску сцену.

Нешто слично је било и са увођењем народног језика у књижевност. Прихвативши народни језик за књижевни, Вук је у почетку мислио да свако треба да пише на свом народном дијалекту. Али је, временом, тај став променио па је одлучније инсистирао да се за српски књижевни језик узме штокавски ијекавски, тј. дијалекат његовог родног краја или шире: дијалекат његових херцеговачких, дробњачких предака.

Неки лингвисти замерају Вуку на том избору. Они сматрају да би било боље да је за књижевни језик изабрао штокавски екавски, тачније: језик угарских Срба, односно дијалекат Срба у новоствореној држави око Београда где се превасходно екавски говорило. Притом, имају у виду да су управо у тим подручјима живели најбогатији и културно најуздигнутији делови српског народа.

Такво резоновање није без основа. Али оно нема у виду и могуће негативне стратешке импликације таквог потеза. Да су Срби као свој књижевни језик прихватили само језик Доситеја, тј. штокавски екавски, они би свој књижевни језик и своју баштину ипак ограничили на веома уско подручје где се тим дијалектом говори. А то је нешто више од садашње Војводине и старог београдског пашалука. Сва друга подручја штокавског ијекавског, на којима живе Срби, била би из тог корпуса искључена.

Изабравши за књижевни језик источнохерцеговачки ијекавски, Вук је спасао целовитост српског језика. Вук тиме није спречио развој штокавског екавског, што ће се убрзо показати у доба развијеног романтизма. Романтичари су прихватили за српски књижевни језик и Доситејев и Вуков, односно и екавицу и ијекавицу. Најближи Вукови следбеници, Бранко Радичевић и Ђуро Даничић, понели су се различито: Бранко Радичевић је писао језиком грађанских песама и језиком Доситеја, а Новосађанин Ђуро Даничић Вуковом и Његошевом ијекавицом.

Избором ијекавице за свој књижевни језик и за језик својих следбеника (и толерисањем екавице) Вук је практично поставио темеље за духовно уједињење српског народа. Самим својим чином он је, у српски национални корпус, поред екавских Срба, окупио и оне Србе који говоре ијекавицом. Тим потезом српски народ био је језички уједињен на најширим просторима. Политичким језиком казано: Вук је учинио оно што ни Карађорђеви ни Милошеви устаници нису могли да учине: да пређу преко Дрине. Својом језичком реформом, својим етнографским радовима, Вук је окупио и Србе западно од Дрине и учинио их саставним делом српског националног корпуса. И не само то: он је својим језичким потезима отворио могућност уједињавања са Србима оних етничких скупина које још нису имале формирано национално осећање а говориле су српским језиком.

Све што је Вук радио било је јавно, подложно и критици. Главну контролу над њим имао је Копитар као поверљиви и поуздани аустријски чиновник. То што је Вук учинио на језичком пољу, за свега десетак година рада, имало је своју политичку тежину. Он је учврстио темеље за српско окупљање путем језика и културе. То је подразумевало окупљање једног бројног народа, расутог на широком простору, и то народа који је живео на територијама неколико држава: Аустрије, Црне Горе, Србије и Турске. Политички стратеги лако су могли видети да

Вуков народ носи јаку историјску свест и јаку тежњу за уједињењем који не одговарају интересима Аустријске царевине. Зато је она нашла начина да парира Вуковом препородитељском покрету тако што ће преполовити или бар смањити његову снагу. Тај начин је нађен у стварању илирског покрета.

Илирски покрет и теза о заједничком језику Срба и Хрвата

Бирајући за српски књижевни језик дијалекат свога завичаја, Вук је учинио исто што и Доситеј пре њега, тј. исто што су чинили готово сви који су се на српским просторима опредељивали за употребу народног језика у писаним текстовима: писали су онако како су и сами говорили.

Илирци су, међутим, учинили нешто друго. Гај је, на пример, почео 1835. да издаје своје новине на кајкавском, тј. на свом родном дијалекту, односно на дијалекту главног хрватског културног и административног центра, Загреба. Тек после неколико бројева почео је да их издаје на штокавском источнохерцеговачком дијалекту, тј. на дијалекту којим није говорио нико од његових ближњих. То је, по Павлу Ивићу, из књиге *Српски народ и његов језик*, „најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао” (179). О том потезу, у истој књизи, Ивић каже:

Има у том загребачком усвајању ијекавице нечег маркантног, наоко чак парадоксалног. Наиме, на земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем. Крајеви где католички живаљ аутохтоно у већој маси говори ијекавски – дубровачко приморје, делови централне и источне Босне итд. – били су далеко изван граница Хрватске. Па и у тим удаљенијим крајевима католици с ијекавским дијалектом нису нарочито бројни. Њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину. (186)

Кад Ивић каже да „католици с ијекавским дијалектом” не премашају једну десетину свих католика „нашег језика”, онда то значи да је католика ијекаваца било веома мало у односу на католике икавце и екавце (у штокавском) и чакавце и кајкавце. А католици ијекавци, у Дубровнику и Босни, пре кроатизације која је започела илирским покретом, нису ни имали хрватско национално осећање.

Преузимајући источнохерцеговачки, то јест штокавски ијекавски, илирци су, у ствари, узели српски језик за свој књижевни језик. Они су, међутим, том језику променили име. Истакли су најпре став: да су сви Јужни Словени Илири и да говоре илирским језиком. Пошто су и Хрвати Илири, они —преузимајући (Вуков) источнохерцеговачки дијалекат за свој књижевни језик, нису ни истицали много да тиме преузимају туђи, српски, већ – илирски. Они су, дакле, српском језику променили титулара (власника). Пошто су Срби одолели илирском покрету, антисрпским стратезима није остало ништа друго него да забране илирски покрет и име и да потраже нове путеве за своје циљеве. Чему је могло да послужи увођење па напуштање илирског имена, може се лепо видети из разлога које наводи писац чланка *Хрватски језик у загребачким Народним новинама* (1857, бр. 241) потписан иницијалима Г. М. Златко Винце у књизи *Путовима хрватскога књижевног језика* овако представља његов став:

Илирско име треба сасвим напустити, вели писац чланка, и прионути уз хрватско. Илирско је име било уведено ради тога да би спојило у једном имену све јужне Славене, али „кад Срби, а нити Словенци у то се коло придружити не хтједоше, то би остало ово име само Хрватима; ну Хрватом се туђим именом служити не би прилично; зато гдјегод је било писано досад илирско име, разумиет ћемо хрватско, а нека се то име илирско баци у заборавност, пак задовољимо се с хрватским именом”. (1978:295)

Ствар се састојала у томе што су илирским именом били маркирани они делови народа штокавског наречја који нису имали изразитог српског или хрватског осећања, па је потом заменом илирског имена именом хрватским тај део народа „прилепљен” хрватском националном телу. Илирци су имали подршку и неких слависта ван српског и хрватског подручја. Главну идеју о илирском језику и донео је, у сарадњи са Гајем, чешки и словачки песник и филолог Јан Колар. Та идеја је била пласирана у чланку који се зове *О словенској узајамности* (1835). Време је показало да је идеја о узајамности садржавала политичке циљеве који су ишли против Вука а на руку Хрватима. Да је неко умео и могао да манипулише с Коларом, показало се последњих година његовог живота кад је видљиво служио аустријским интересима. Тај пример потврђује став да је Аустрија користила и филологе у остваривању својих политичких циљева. Друго је питање колико су они тога били свесни.

Бечки Књижевни договор

Бечки договор по себи није исто што и оно што се о њему мисли и зна. Деценијама се стварало једно дубоко предразумевање о томе чину. По томе предразумевању (тј. по тој предрасуди) Бечки договор је представљан као некакав споразум Срба и Хрвата (или њихових представника) о заједничком језику. Такво предразумевање имао сам и ја. Његов траг је остао и у мојој књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (1995).

Израз пред-расуда односно пред-разумевање увео је Дилтај, а после њега су га прихватили и други немачки филозофи који су посебно значајни за развој херменеутике (Хајдегер, Гадамер, на пр.) да би њиме означили оно стање свести од којег се полази у разумевању. Предрасуда може да буде и истинита и лажна, корисна и штетна. Али је она основа од које почиње разумевање. Пред-расуда о томе да је у Бечу 1850. био постигнут некакав договор између Срба и Хрвата, деценијама потхрањивана, показала се као штетна. Иза те пред-расуде су, на жалост, стајали наши највећи лингвистички ауторитети, стајао је и Новосадски договор и образовни систем кроз који смо сви пролазили. То је и доводило до тога да се Бечки договор и прихвата на начин како је био представљен у литератури о њему, без накнадног тумачења текста и размишљања о чињеницама, тј. без расуде.

Ако се, међутим, Бечки договор из сфере пред-разумевања, доведе у сферу разумевања, онда он другачије изгледа. Релативно лако се да утврдити да слика створена о њему не одговара стварности. Разлика између изграђене слике о том Договору и онога што он у ствари јесте може се показати кроз три основне тачке.

Прво. Бечки договор није резултат усаглашавања ставова двеју страна, које су претходно о истом питању имале различите или бар неусаглашене ставове. Сви основни ставови, које је тај Договор донео, већ су били садржани у разним претходно објављеним Вуковим текстовима. Формулације у Договору просто су биле преузимане из Вукових ранијих текстова. С те тачке гледишта, на бечки *Књижевни договор* треба гледати као на документ у којем су, на најконцизнији начин, изложене Вукове основне идеје о српском књижевном језику. Бечки књижевни договор није текст усаглашених ставова, већ је то Вуков текст: Вук није био једна од страна у договору; он је био страна чији су сви ставови прихваћени. Посебно је важно да се подвуче да је у Бечком договору скоро дословно преузет Вуков став из *Писма Платону Атанацковићу* (1845) у којем је он изнео разлоге зашто за књижевни језик треба узети источнохерцеговачки дијалекат. То је оно познато место на којем се каже: „Једногласице смо признали, да је најправије и најбоље примити јужно наречје да буде књижевно, и то а) зато што највише народа тако говори, што је оно најближе старому словенском језику, а по томе и свијема језицима словенскијем, што су готово све народне пјесме на њему спјеване, што је стара дубровачка књижевност у њему списана, што највише књижевника источнога и западнога вјерозакон тако пише (само што сви не пазе на сва правила)”. Вук се, обично, представља као реформатор језика који је кидео са традицијом. Сви овде наведени аргументи показују како је он, у зрелим годинама, избор наречја за књижевни језик образлагао баш аргументима који су водили рачуна о традицији.

Друго. Интерпретације Бечког договора, које су ишле за тим да покажу како је то био договор Срба и Хрвата о заједничком језику, заснивале су се на чињеници да се у Договору помињу три наречја од којих је изабрано једно за основ књижевног језика. Три наречја српскохрватског језика у нашој свести су: штокавски, чакавски, кајкавски. По тој интерпретацији од три наречја изабрано је једно, штокавско. Тако, на пример, тај избор објашњава Правописна комисија Новосадског договора у *Уводној речи уз Правопис* објављен 1960. године. У тексту *Књижевног договора*, међутим, пише да је господин Вук Стефановић Карацић задужен да направи *Главна правила* за употребу изабраног наречја. Та *Правила* се, међутим, по правилу, не објављују уз текст *Договора*. Читалац упућен да мисли да је Вук бирао између три наречја српскохрватског језика (штокавског, чакавског, кајкавског) биће изненађен кад се суочи са текстом *Правила*: избор између три наречја тамо се односи веома прецизно на избор између три дијалекта: екавског, ијекавског, икавског. Сва та три наречја су представљала делове штокавског, тј. српског језика. Криво тумачење потиче отуда што је касније промењено значење израза наречје, које је он имао у Бечком договору и у другим Вуковим текстовима, а текст *Главних правила* био је остављан далеко од очију читалаца. Ова промена смисла у интерпретацији Бечког договора довела је до кривог тумачења Договора у целини.

Треће. Неоснована је тврдња да је на Бечком договору постигнута сагласност о заједничком језику Срба и Хрвата. На том договору нису учествовали никакви представници Срба ни Хрвата (јер их нико као такве није ни делегирао нити овластио) него само осморо филолога разних националности. Од њих су двојица били Срби из Беча (Вук и Даничић), један Словенац (Миклошић), и петоро Хрвата (Мажуранић, Кукуљевић, Пацел, Деметер, Пејаковић). Тај асиметричан скуп је био, дакле, тронационалан (српско-хрватско-словеначки), а не двонационалан (српско-хрватски). У Бечком договору се нигде не помињу ни Срби ни Хрвати, него се само изриком каже: Ми доле потписани сматрамо да један народ треба да има један језик и једну књижевност. Дакле, све на што се Договор односи тиче се једног народа. То значи да је доследно поштовано основно филолошко начело: један језик, један народ, једна књижевност. На томе начелу Вук инсистира још од почетка свога рада. Чак и ако прихватимо став о томе да је Бечки договор био договор о заједничком језику два, односно три народа, то не значи да тај језик треба да носи и двонационално, односно тронационално име. Ако би се, на пример, Срби данас договорили са Русима да убудуће заједнички пишу на језику Достојевског и Толстоја, то не би био српскоруски већ само руски језик. А да Вук никако није пристајао да назив језика буде двочлан, тј. да се зове српски или хрватски, односно српскохрватски и слично, имамо сведоштво у Јагићевој *Историји славјанској филологији*. Део тог текста доносим овде, у *Напоменама и коментарима*.

Остаје нејасно зашто је Вук, ипак, пристао да се не помене име српског народног језика. Тај уступак с његове стране могао је бити тактичке природе а не стратешког значаја. Бирајући јужно наречје, односно источнохерцеговачко, за књижевни језик тога неименованог народа, учесници у Договору су прихватили Вуков, тј. српски језик за основ књижевности тога народа. Да то, бар за Вука, није могао бити истовремено и хрватски језик, сведочи његов текст који се зове *Срби сви и свуда* објављен годину дана раније (1849) од чијих ставова он никад није одступио. У том тексту се прави јасна граница између српског и хрватског језика. Тамо је српски језик, по Вуку, само штокавски, а хрватски је чакавски и кајкавски. Са становишта тога текста, језик о коме је постигнут Бечки договор, могао је бити само српски.

Ово, све у свему, значи: Вук никад и нигде није заступао став да Срби и Хрвати имају заједнички језик. И никад и нигде није свој језик назвао српским или хрватским, српскохрватским итд. То су чинили неки од оних филолога који се популарно називају „вуковци“.

Од самог почетка друге половине 19. века, међу илирцима и њиховим следбеницима, долази до различитог односа према Вуку и његовом деловању. Они ће се поделити. Једни од њих ће бити изразити антивуковци, а други изразити „вуковци“.

Први изразити антивуковац међу Хрватима био је Анте Старчевић. Он је у Гајевим Народним новинама 18. августа 1852. објавио непотписани чланак пун мржње према Србима, са јасним алузијама на Вука и на његов чланак *Срби сви и свуда*. Виктор Новак, у књизи *Вук и Хрвати* опширно пише о том чланку. Међу цитатима које доноси посебно је карактеристичан овај: „Где је тај србски језик? Кајкавштина није, чакавштина није, не би ли штокавштина можда? Али је то, како вам рекох, чедо кајкавацах и чакавацах...” (1967:339). Старчевић, чија је мајка Милица била Српкиња, у овом чланку је негирао и само постојање Срба. Старчевић је, ипак, дефинисао крајњи циљ ове ујдурме са језиком. Негде при крају века, други изразити антивуковац Франо Супило, у листу *Црвена Хрватска*, који је излазио у Дубровнику, на сличан је начин поновио исте ставове. Тврдио је, не само да је Вук преузео од Хрвата језик, већ и да је преузео и народне песме: хрватским јунацима само је дао српска имена.

Виктор Новак, који у поменутој књизи опширно пише о сукобу хрватских вуковаца и антивуковаца, са осудом је писао и о Старчевићу и о Супилу. Са пуним уважавањем се, напротив, односио према хрватским вуковцима, то јест према оним политичарима и филолозима који су Вука подржавали. Међу њима су били и бан Јелачић и бискуп Штросмајер. Не без претеривања, он је писао и да су прави следбеници Вукови били управо Хрвати, да су они Вука подржавали више него Срби. Написао је чак и ову реченицу: „Све то Вука уздиже у ред оних највиших хрватских истраживалаца порекла и развитка српскохрватског језика” (378). Међу најзначајније хрватске вуковце он укључује Ватрослава Јагића и Тому Маретића. Оба ова филолога уживала су искрено поштовање и међу Хрватима и међу Србима. Уз Јагићево име обично се употребљава и епитет „велики”. Често се каже: велики Јагић је наследио великог Вука. У уводном чланку тематског блока београдског часописа *Књижевност*, који је посвећен 150-годишњици рођења Ватрослава Јагића (1989, 11-12) каже се: што је Вук био у првој половини 19. века, то је Јагић био у другој.

Уверење да су се хрватски вуковци у свему и доследно подржавали Вука, међутим, не одговара чињеницама. Пре свега, они нису подржали његов став, и став Бечког договора, да један народ има један језик и једну књижевност. Они би тиме и практично подржали Вуков став да народ који говори српским језиком јесте српски народ. Они, такође, нису истицали став да су свој књижевни језик, источно-херцеговачки, преузели од Срба. Супротно од тога, они су наметнули став да је тај језик заједнички и дали му назив: хрватски или српски. Тај став је уграђен и у *Рјечник хрватскога или српскога језика* који је почео да издаје ЈАЗУ под уредништвом Ђуре Даничића. Посебно су одбацили Вуков став о Србима трију вера. Тај став је Јагић одбацио у делу на чешком (1865) и у тексту *Заслуге Вука Штефановића Караџића*, који је објавио у години Вукове смрти, рекавши да су Срби католици само друго име за Хрвате (*Изабрани краћи списи*, 1948:79). У том узредно изреченом ставу била је садржана читава једна политичка стратегија похрваћивања Срба католика. Иза те стратегије нису стајали само појединци, као Јагић, већ и две моћне силе: Аустрија и Ватикан. А да је тако било, за то имамо и поузданог сведока: дум Ивана Стојановића. Стојановић је био католички свештеник у Дубровнику, Србин по националном осећању. Он је у свом делу *Најновија повјест Дубровника* (1903) показао како је деловањем цркве и државе вршена кроатизација његовог Дубровника у 19. веку.

Ни у другим деловима тога текста Јагић није био коректан према Вуку. То се види и из следећег пасуса:

Просту сину природе, млађахне хитре памети и бистра ума, али без никаквих виших приправа, западе судбина, да ако и од других потакнут и опоменут, поћути красоту те упозна драгоценост онога блага, које из пастирских дана и памети носијаше, те да преко тога средства дође до здравих мисли и назора о језику народном, да нађе онај прави пут, који премда је толико близу, ипак толико ридко људе на њ намјери – тај јест, да народу, језиком народним, писати не можеш, ако се ниси с народом добро упознао. Овако је путујући разними крајевима нашега хрватскога и српскога рода, сакупио и читаву Европу запањено дивотом народнога пјесничтва, овако је познавајући темељито језик написао п р в у народну словницу, и издао п р в и р ј е ч н и к тога језика – дјело толико узорито, да ће још за дуго на углед и примјер служити не само нам Хрватом и Србом, већ и осталим Словјеном. (1948:67-68)

Да је Вук путовао крајевима „хрватскога и српског рода” да би скупљао српске народне песме – то је интерпретација кајкавца Јагића, без ослонаца у стварним чињеницама. По „великом” Јагићу испада да је Вук правио прву „словницу” и први речник хрватскога или српскога језика, што, такође, није тачно: Вукове књиге имају и своје јасне називе. Оне се зову: *Српске народне пјесме*, *Писменица српскога језика*, *Српски рјечник*. Познато је да је те послове Вук обавио пре значајнијих путовања по крајевима који би се, у било којој интерпретацији, могли назвати хрватским. Као што нема никакве основе да се Вуков језик – штокавски јекавски, источнохерцеговачки – назове хрватским именом, тако нема никакве основе да се песме које је Вук објављивао под именом *Српске народне пјесме* назову *Хрватске или српске народне пјесме*, како по Јагићу испада.

Уместо става да су хрватски вуковци следили Вука, исправнији је став да су се они служили и Вуковим делом и Вуковим именом ради постизања сасвим посебних својих хрватских асимилаторских културно-политичких циљева. Упркос томе, они су стекли велики углед поготово у српској средини. Кад Виктор Новак, Хрват југословенске оријентације, који је дуго живео у Београду, и као српски академик био један од најугледнијих Београђана, са посебним уважавањем пише о хрватским вуковцима, он при том изражава и расположење своје београдске средине. Тај парадокс ће тражити и посебно објашњење.

У књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати*, у њеном последњем поглављу (највише у деловима око 514-518. стр.) инсистира се на континуитету језичке мисли на српскохрватским просторима, а тај континуитет се изражава линијом која се представља именима: Вук-

Даничић-Јагић-Маретић-Белић. Ја мислим да такво представљање није истинито. За нешто мање од последњих двеста година, по мојим сазнањима, српски, односно српскохрватски језик, може се сагледати у две основне парадигме: вуковске и илирско-јагићевске. Оне би се именима могле представити овако:

Прва: Вук – Даничић (до одласка у Загреб) – Лаза Костић - Љубомир Стојановић.

Друга: илирци – Јагић – Даничић (после доласка у Загреб) – Маретић – Белић.

Разлику између тих двеју парадигми односа према језику најбоље ћемо представити ако издвојимо скупове ставова који су, за сваку од њих, карактеристични:

За вуковску парадигму карактеристични су ови ставови:

1. Основно начело код одређивања народа јесте: један језик један народ. Језик којим се он као филолог бави је српски, а народ који тим језиком говори је народ српски.

2. Српски језик је штокавски; он се дели на три наречја: источно (екавски), јужно (ијекавски) и западно (икавски).

3. Срби се од Хрвата разликују на основу језика; хрватски језик је чакавски и кајкавски.

4. Срби су сви који говоре српским језиком без обзира на веру, те отуда Срба има три закона: грчкога, римскога и турскога. (После полемике са Шулеком, Вук сматра да међу католицима који говоре српским језиком има и Хрвата уколико се неки од њих тако осећају и изјасне).

5. Наречје које треба изабрати за књижевни језик треба да буде такво да повеже што више Срба у дијахроној и у синхроној линији. Због тога треба изабрати ијекавски: 1. јер њиме највише српскога народа говори (то практично значи људи сва три верозакона), 2. јер су њиме испеване српске народне песме, 3. јер је то језик дубровачких писаца, и 4. јер је најближи старом словенском, тј. старом српском језику. Тим скупом ставова, који су уграђени и у Бечки договор, Вук је обезбеђивао традицијско окупљање српске књижевности.

6. Допушта се и употреба других наречја (само нека буде правилно). То је, у пракси, кодификација екавице као књижевног језика.

7. Пошто се Срби сва три верозакона, а поготово верозакона грчкога и римскога, служе ћирилицом и латиницом, онда треба слова једне и друге азбуке учинити таквим да се лако може прећи с једног система на други.

Илирско-јагићевска парадигма заснива се на другачијем скупу ставова.

1. а) *Илирска варијанта*. Један језик може да буде заједничко добро једног народа састављеног од више племена или од више блиских народа. Народ на који мисле илирци јесте хрватски, српски, словеначки, бугарски, или само хрватски и српски, односно хрватско-српски, односно илирски, а у каснијој варијанти југословенски. (Ако овај опис није тачан, то значи да код илираца и не постоји нека одређена концепција народа: она је способна да се прилагоди свакој прилици).

б) *Јагићевска варијанта*. Оба народа, Хрвати и Срби, говоре истим народним језиком.

2. Назива за тај језик има више: илирски, хрватски или српски, хрватско-српски, српскохрватски, српско-хрватско-словеначки, хрватски.

3. Основу тога језика чине народни говори три наречја: штокавски, кајкавски и чакавски.

4. Од та три наречја бира се штокавски из два разлога: да би Хрвати били што ближе браћи Србима, и да би успоставили континуитет са дубровачком књижевношћу. Избор неког од друга два дијалекта водио би Хрвате ка већој провинцијализацији.

5. Пошто у језику нема већих разлика у говорима Хрвата и Срба, поделу између њих треба извршити према вери тако да се под Србима сматрају православци, а Хрвати су католици.

6. Хрвати имају три писма: глагољицу, латиницу и ћирилицу. Српско писмо је само ћирилица.

7. Поделу према језику, у стратешком смислу, треба вршити унутар штокавског и то тако да основа поделе буде по линији источно наречје (екавица) —западно наречје (ијекавица).

Скупови ставова који чине ове две парадигме се међусобно веома разликују, а у великој мери и искључују.

На питање: која је парадигма кохерентнија, веома је лако одговорити да је то – вуковска. Та парадигма је сасвим у складу са филолошком мишљу Вуковог времена и посве се уклапа у филолошка решења која су прихватили други народи. Та парадигма готово да и нема слабих места. Она се може и обновити и одржати.

Илирско-јагићевска парадигма је мање кохерентна. Није случајно што није издржала пробу времена. Њене слабе тачке су у томе што нема јасан одговор на питање о чијем се националном језику ради, затим што нема јасан одговор о томе какав треба да буде назив књижевног језика, нити има јасан одговор на питање о његовом пореклу. Решења која нуди имају више привремен наго трајан карактер.

На питање: како је било могуће да се једна слабија парадигма наметне и да се упорно одржава кроз тако дуг период, може се одговорити да је то било помоћу два основна чиниоца. Један од тих чинилаца је превасходно политички, други је лични.

За успех илирско-јагићевске парадигме највише је заслужан Ватрослав Јагић. Јагић је био веома образован, радан и предузимљив човек. Чим је Вук умро, он је написао један од својих најзначајнијих чланака и у њему изнео ставове карактеристичне за своју парадигму. Али их је он изнео у форми похвале Вуку. Под видом једног од најзначајнијих „вуковаца” деценијама је деловао на сузбијању вуковске парадигме и на успостављању илирске. У томе му је ишло на руку и више чинилаца: политика словенских народа која је подржавала све што је носило форму међусобног зближавања и повезивања; затим, политика аустрославизма, која је решења за словенске народе налазила у оквирима Аустро-Угарске, најзад, и сама аустријска политика која је на сваки начин хтела да сузбије утицај Срба а њихов корпус да умањи за рачун Хрвата. Иза јагићевске парадигме је, такође, стајала и идеја југословенства, која ће временом бити све више прихватана и од Срба. Мало је ко међу Србима и правио анализе о томе шта јагићевске концепције у језичко-политичком смислу доносе: Засењеност паролама „великог Јагића” о братству Хрвата и Срба била је општа и код Срба толико велика да су Хрвати неколико пута рушили јагићевску парадигму, а Срби се, све до данашњег дана, трудили да је изнова успоставе.

Срби славе Вука, али они, у ствари, његово дело мало познају и не труде се да скину копрену која је преко њега пребачена. Славећи Вука, они су изневерили његове ставове и под његовим именом, искрено су подржавали илирско-јагићевску парадигму језика. То је она парадигма која се најкраће изражава ставом да Хрвати и Срби имају један језик, хрватски или српски. Та парадигма је, са српске стране, упорно подржавана све док се није почела распадати сама од себе, у расулу које је доживела југословенска државна заједница. Доживели смо и тај апсурд да се у иностранству предаје хрватски језик, а упоредо и српскохрватски (ваљда као подврста хрватског језика).

Да би се схватио комплекс проблема око преобраћања српског језика у хрватски или српски (односно српскохрватски) потребно је имати у виду и политичку, а не само његову филолошку димензију. Већ је споменут хрватски асимилаторски културно-политички интерес у области језика. Хрватска страна је желела да помоћу језичког јединства са Србима реши проблем интеграције свеукупног католичког становништва српског језика у хрватски национални корпус. Она то, међутим, није могла учинити без помоћи са српске стране. Кључна личност за разумевање и једне и друге стране проблема јесте Ђуро Даничић. Скоро све до одласка у Загреб за секретара Југославенске академије знаности и умјетности 1867. и истовремено за првог уредника *Рјечника хрватскога или српскога језика* који је покренула та Академија, Даничић је био доследни Вуков следбеник, поштовао је вуковску парадигму. После тога је поштовао илирско-јагићевску. То да је Даничић тек „у Загребу могао да исправља своје раније погледе, напосе из времена кад је писао о разликама између српског и хрватског језика“, Виктор Новак је у својој књизи *Вук и Хрвати* представио као посве позитиван чин. Он каже:

Значајнијег посредника између Београда и Загреба век не познаје него што је био Ђуро Даничић. У Загребу је Даничић још више, од свих хрватских вуковаца, Вука усправио и као властиту хрватску вредност, као што је у Београду, на Великој школи, тумачио јединство српског и хрватског језика. Ту се и тада, највећи вуковац, одвојио понешто од Вука, као и својих ранијих гледишта, да је хрватски језик само чакавско наречје, а штокавско само српско! Ту је требало и научне снаге духа и воље, какву познаје само научничка савест. (507)

Даничић, очигледно, све до пред крај живота није био сасвим свестан тога шта чини. И он је био занет високим идеалима југословенства, братства и јединства. Њему се десило слично што и раније његовом рођеном брату Милошу Поповићу који је био један од ређих Срба православаца који је без резерве прихватио илирску идеју. И Ђуро Даничић (право име Ђорђе Поповић) у време ширења Штросмајерове идеје југословенства олако је прихватио идеју да су Срби и Хрвати један народ, те да је природно да имају један језик и једну књижевност. Али Даничић није у Загреб отишао само због високих идеала, мада су му оданде они увек предочавани. Он је отишао у Загреб и зато што је у Београду, где је живео и радио као професор Високе школе, имао неку намештену аферу око хонорара. Прелазак Даничића у Загреб је крупан историјски догађај у историји Срба и Хрвата, у историји нашег језика посебно. Тај догађај је имао вишеструко повољне последице по Хрвате, а вишеструко неповољне и по Србе и по Даничића. Ако се тај догађај интерпретира као целина, онда је природно да се схвати да је он планиран и по плану изведен. Тај догађај је у историји српске културе једнострано објашњен.

По томе објашњењу Даничић је позван у Загреб зато што је био најчувеније име у лингвистици међу Србима и Хрватима: најбољем су дали најважније место у новооснованој установи каква је била Југославенска академија. Такво објашњење уклапало се у методолошку матрицу позитивистичког начина мишљења. Оно је Даничићев одлазак у Загреб заснивало на узрочно-последичној вези. Али постоји и друга врста објашњења, која се назива телеолошка, или финалистичка. Она појаве не објашњава узроком, већ сврхом. Оно што се касније збило са српским језиком показује да и такву врсту објашњења треба имати у виду. На поједностављен начин, Даничићев одлазак у Загреб може се и овако објаснити: Хајде да у Загреб доведемо једног Србина, првог и најистакнутијег Вуковог следбеника, да му дамо место уредника *Рјечника* и секретара Академије, само да потврди својим именом и угледом наше тезе о језику: да је то заједнички језик Хрвата и Срба. Хрвати су помоћу Даничића постигли оно што нису могли да учине са Вуком. Они су, уз помоћ Даничића, афирмисали свој политички став о језику у славистичком свету. Догађај са Даничићем био је превасходно

политички, а политика обично планира догађаје, те је за објашњење таквих догађаја примереније телеолошко објашњење од узрочно-последичног.

Да је понеко од културних посленика на српској страни схватио да је прихватање илирско-јагићевског концепта језика штетно по Србе, показује упозорење Лазе Костића Ђури Даничићу и, касније, полемика између Љубомира Стојановића и Ватрослава Јагића. Али је већ тада био на делу политички тренд који је водио ка стварању Југославије; тај тренд је маргинализовао упозорења стварних вуковаца, Костића и Стојановића, и водио је ка афирмацији Александра Белића, односно јагићевске концепције у белићевској интерпретацији. Срби Вуковог доба су се успешно одупрли идеји илираца о једном илирском народу. Срби Скерлићевог доба су, далеко лакше, прихватили идеју југословенства. А то значи да је и код њих већ дубоко прихватана опција југословенског, а не српског националног програма. Срби су ушли у новостворену Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца на основу званично преокламоване идеје да та три имена означавају три племена једног истог народа. У ту идеју се искрено веровало, а многи од најобразованијих Срба најозбиљније су говорили и веровали, све до Другог светског рата, да су Срби и Хрвати један народ.

Такво веровање заснивало се на уверењу да Срби и Хрвати имају заједнички народни језик. Државни врх који је стварао Југославију ослањао се, притом, на уверења својих најзначајнијих филолога и књижевника. А филолози и књижевници више нису разликовали Вукову парадигму српског језика од илирско-јагићевске парадигме српскохрватског (хрватског или српског) језика. Главни српски језикословац и у првој и у другој Југославији био је Александар Белић. Белић је следио Даничића, односно Јагића, а представљао се као да следи самог Вука.

На питање: зашто је Белић тако чинио, могућ је један одговор: Белић је тако чинио јер је израстао из парадигме јагићевско-даничићевске коју је прихватио. Моћ парадигме је тако велика да је он трајно остао у њеној власти. Да јој се супротставио, морао би доћи у сукоб са основним правцем историјско-политичких кретања свога доба и са естаблишментом који је тај правац усмеравао. Питање је да ли би, у том случају, могао да задржи место првог српског лингвисте: доба је тражило људе његовог профила. Али, исто тако, сигурно је да би и он, и свако други, својим супротстављањем наметнутој језичкој парадигми много допринео да се основни правац историјско-политичког кретања тога времена промени.

Истом тренду се готово нико, све до последњег грађанског рата, са српске стране, није супротстављао. Могуће је, међутим, приметити да је било лингвиста који су се нешто другачије понашали. Један од њих је Миљивој Павловић. И он је прихватао парадигму српскохрватског језика. Али је у приручнику *Примери* (1956), рађеном за студенте, ипак, давао довољно елемената да се уоче слаба места те парадигме. Он је 1957. приредио фототипско издање Шафарикове књиге из 1833. године. У тој књизи су заступани ставови који су веома блиски онима из Вуковог чланка *Срби сви и свуда*. Ови Павловићеви гестови, који су се десили непосредно после усвајања Новосадског договора, остали су, колико знам, без значајнијег одјека. У тим годинама ставови супротни Новосадском договору нису имали никакву шансу ни да се чују нити да прођу.

Обнављање вуковске језичке парадигме

1.

Највећи савремени ауторитет у науци о језику међу Србима, академик Павле Ивић, у књизи *Српски народ и његов језик* (1971), изнео је став да Срби имају два изговора, екавски и ијекавски, и два писма, ћирилицу и латиницу. У одељку књиге који се зове *Актуелни тренутак* он је тај став веома речито и аргументовано образлагао. Међутим, на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду (април 1994) Ивић се залагао за став да Срби свој стандардни језик треба да граде на екавици. Већ крајем исте године, Ивић је на Филозофском факултету у Новом Саду одржао једно предавање о историји српског језика које

је завршио закључком да Срби, у актуелној ситуацији језичке политике, треба да се држе своје традиције. У практичном погледу, овај закључак о сопственој традицији је ближи оном првом Ивићевом становишту о два српска наречја и два писма него одређењу искључиво за екавицу. Пошто су Срби више стотина година неговали и екавицу и ијекавицу као свој књижевни израз, доследно томе, они ни убудуће не треба да одбаце ниједно од тих наречја. Српске традиције нема ни без екавице ни без ијекавице. Такође, много је српских књига објављено латиницом да би се она могла олако одбацити.

Становиште о традицији, доследно поштовано, нуди решења и за друга отворена питања. Једно од важних је и оно о језику и вери. У српској традицији укорењено је становиште о народу једног језика и три верозакона. Њега су заступали и Доситеј и Вук и оно је живело практично све до после Другог светског рата (кад је прећутно скинуто са дневног реда). Сада, у знатно измењеној историјској и политичкој ситуацији, можемо да кажемо, да највећи део популације која данас говори штокавски води порекло од Срба. У међувремену највећи број католика штокавске популације стекао је хрватско национално осећање, а највећи број мухамеданаца муслиманско. Упркос томе, неоправдано је порицати чињеницу да је било и да има Срба католика и Срба муслимана. Многи од њих имали су веома значајна места и у српској историји и традицији, мада та страна српске историје није довољно истражена и описана. Формула да је Србин онај ко се тако осећа, без обзира на веру, ни данас није изгубила своју вредност. Она се не односи само на припаднике трију основних вера на нашим просторима већ и на припаднике других вера, верских секти али и на атеисте.

Став о поштовању традиције српског језика тражи друкчији однос према свим досадашњим парадигмама кроз које је српски језик прошао у свом развоју од старословенског до српског, односно „српскохрватског” језика. У том погледу, вредело би преиспитати становиште на којем се дуго и упорно инсистирало да треба писати на чистом народном језику. Тај став је обећавао да ће писци који пишу на чистом народном језику писати лепше и успешније од оних који се тога става не придржавају. Пракса је, међутим, тај став демантовала. *Горски вијенац*, на пример, наше највеће песничко дело, јесте и дело језичке синтезе. Оно није израсло на чистом народном језику, него на дужој српској језичкој (не само духовној) традицији. То није једини случај у пракси који коригује Вуков почетни ексклузивни став да треба писати чистим народним језиком: и Вукови савременици, Стерија и Бранко, израсли су из шире језичке традиције, а и сам Вук је у позним годинама заузимао у тим питањима умереније ставове. Не треба се бојати ни захтева, какве је, рецимо, имао Настасијевић: да кроз песнички језик треба да проговоре векови српског језика.

Поштовање језичке традиције у уској је вези са поштовањем књижевне традиције. Српска књижевна традиција повезује Србе веома конкретно са више народа: пре свега са Грцима, Бугарима, Хрватима, Русима, Румунима, Италијанима, Немцима, разуме се и другим народима. У току дуге историје, Срби су имали и нешто што је било само њихово, али и нешто што им је било заједничко са другима. Тежња да се постави увек и свуда јасна граница између националних језика и националних литература неприродна је. Уместо тога природнији је и прихватљивији став да сваки народ има или треба да има властиту традицију. Те традиције чине основу њиховог идентитета, али и њихових веза са другим народима. За српску традицију је карактеристично да су Срби у средњем веку имали дубоке духовне везе са Бугарима, а од 19. века са Хрватима. Између та два периода, који су везани за српску стару и нову литературу, постоји и оно тзв. средње доба, када на српском народном језику постоји више локалних књижевности: дубровачка, босанска, славонска, књижевност православних Срба у Угарској. Те књижевности средњег доба чине мост између старе и нове српске књижевности: све оне биле су и треба да остану део српске традиције.

Да би се успоставила нова парадигма српског језика после раздвајања српског и хрватског, она мора да има и јасну политичку оријентацију у складу са српским националним интересима. То је нужно да се нагласи, јер до сада није било тако. Ставови да су Срби само православци, да им је књижевни језик само екавски, да им је писмо само ћирилица, да треба да се одрекну оних локалних литература (дубровачке, босанске, славонске) јесу политички

ставови, али они нису у складу са српском традицијом нити су у складу са српским националним интересима већ су им противни. Због тога је битно да се, у језичкој пракси, распознају ставови који су израз туђе политике и који служе остваривању туђих стратешких интереса.

На првом месту треба да се схвати да рушење парадигме о заједничком српскохрватском језику, које се десило у наше време, не сме да буде на српску штету. То ослобођење од илирско-јагићевске парадигме треба да значи почетак враћања изворној вуковској језичко-књижевној парадигми. Срби су после дуже времена добили могућност да воде самосталну језичку политику.

У овом тренутку распада парадигме српскохрватског језика, српска филологија се нашла у инфериорнијем положају у односу на хрватску. То није чудно: у политичком смислу парадигма српскохрватског језика је по пореклу хрватска (тачније: аустријско-хрватска) творевина. Радећи на успостављању своје парадигме, Хрвати су изградили и боље организовали националне институције, али и оне институције које су сматране заједничким (на пр. Лексикографски завод) па су приликом распада Југославије имали и много више урађених послова: лексикона, енциклопедија, студија, монографија итд. али и наметнутих виђења српској филологији.

Срби, који се на филолошком плану нису, као Хрвати, припремали за распад Југославије, доведени су у лошу ситуацију. Њихове институције, као главни чувари парадигме српскохрватског језика, биле су инертне или подређене заједничким институцијама. Утолико више, они треба да су свесни свог актуелног положаја и својих перспектива.

У тренутку распада Југославије, Срби, ипак, нису у свему у инфериорнијем положају. Они су још увек бројнији народ у односу на Хрвате, и имају обимнију и живљу књижевност. Основ те предности у томе је што сваки српски писац може да пише на свом језику, а не на језику који је преузет од другог народа. А тамо где су Срби у инфериорнијем положају, у филологији, инфериорност се може превазићи боље усмереним научним и педагошким радом. Они треба да напусте моделе које су им други припремили и да изграде своје сопствене.

2.

Ни питање назива језика за Србе не треба да буде неважно. То није само политичко, већ је и научно питање.

Пред распад Југославије важио је став да четири југословенска народа: Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани говоре српскохрватским језиком.

После распада Југославије, почео се „распадати” и назив језика. Дејтонски споразум (1995) потписан је на три „југословенска” језика: на српском, хрватском и босанском језику. У исто време, тј. крајем 1995, једна од црногорских политичких партија истакла је у свом програму захтев да се у Црној Гори употребљава црногорски језик.

Али, ни у Титовој Југославији није се увек рачунало да српскохрватским језиком говоре четири народа. На Новосадском договору помињу се само три: Срби, Хрвати и Црногорци. Муслимани тада још нису били проглашени за нацију.

Деценијама пре Другог светског рата сматрало се да српскохрватским језиком говоре само два народа: Срби и Хрвати. За разлику од Црногораца и муслимана, који су своју националност стекли тек у Титовој Југославији, Срби и Хрвати се, по општем мишљењу, сматрају старим народима. Они су као посебни народи постојали још у средњем веку.

На питање: да ли су Срби и Хрвати и у далекој прошлости говорили једним језиком, или једним наречјем, ставови филолога нису усаглашени.

Став је најугледнијег српског филолога 19. века Вука Караџића да су Срби и Хрвати у најдаљој прошлости можда и били један народ, али и да су се развили као два историјска народа. Основно њихово раздвајање збило се на основу језика. Срби су, по Вуку, без обзира на веру, сви који говоре штокавски. Хрвати су они који говоре чакавски и кекавски (кајкавски). Прави назив за језик којим говоре Срби јесте српски језик. То Вуково мишљење

није било само његово; слично, или различито у детаљима, мислили су и други слависти прве половине 19. века.

Став је најугледнијег хрватског слависте 19. и 20. века Ватрослава Јагића да су Срби и Хрвати један народ, које је само историја раздвојила. Они се не разликују по језику него по вери. Хрвати су католици, а Срби су православци. Назив језика једног народа, Срба и Хрвата, са две вере и две историје, треба да буде двочлан: хрватски или српски, односно српскохрватски. После Вукове смрти, све је више било лингвиста, и хрватских и српских, који су прихватили Јагићеве тезе. И оне су биле, такође, важеће све до распада Југославије. Већ између два светска рата победило је схватање да Срби и Хрвати нису један него два народа. После се константно инсистирало, и то са хрватске стране, да Срби и Хрвати имају два језичка израза, односно два језика, све док се и називи језика нису потпуно раздвојили.

Тако смо у свести о језику поново дошли на становиште из времена пре илираца. У то време су Срби писали својим језиком (штокавским) а Хрвати својим језиком (кајкавским и чакавским). Да су тако наставили да пишу, дубљих спорних проблема, бар око језика, не би било између Хрвата и Срба.

Али, неке политичке снаге су схватиле да ће простор Хрвата бити изузетно мален уколико се ограниче само на чакавско и кајкавско наречје а још пре и више од тога: да ће простор Срба бити сувише велик ако се рашири на цело штокавско подручје. Задатак да део популације штокавског наречја укључе у хрватски корпус препуштен је новонасталом илирском покрету. У првим годиштима Гајеве *Данице* лако се може видети како је код илираца мучно изгледао прелазак са писања на кајкавском језику (наречју) на друго, штокавско, наречје (језик). Јер међу првим илирцима готово да и није било штокаваца.

Теза о томе да је народни језик Срба и Хрвата један језик неодржива је. Нема Срба (сем у занемарљивом броју) који говоре чакавски и кајкавски; Срби говоре само штокавски. Став да су Хрвати били и чакавци и кајкавци и штокавци, такође, је неодржив, јер у време пре илирског покрета само мали проценат Хрвата говорио је штокавски. Таква теза могла се вештачки одржавати само на политичким, а не и на филолошким темељима.

Заиста се може навести доста примера да два или више народа говоре једним језиком, рецимо: Енглези, Американци, Канађани, Аустралијанци; Французи, део Белгијанаца, Швајцараца, Канађана; Немци, Аустријанци, део Швајцараца; Португалци и Бразилци; Шпанци и већина народа латинске Америке. Али, у свим тим случајевима језик има само један назив: енглески, француски, немачки, португалски, шпански; јасно је у свим тим случајевима ко је од кога језик преузео или наследио.

Проблем заједничког језика Срба и Хрвата има аналогон у језичкој ситуацији Енглеза и Ираца. Ево шта о томе каже Андре Мартине у књизи *Индоевропски језик и „Индоевропљани“* (Нови Сад, 1987:115): „У Ирској где има званично статус националног језика, ирски није успео да се наметне. Од средине века, када су страшне глади десетковале становништво те се одатле масовно емигрирало у Америку, употреба ирског остала је ограничена на сеоску популацију западних делова острва.” Већина Ираца данас и говори и пише енглеским језиком. Нешто слично се, очигледно, десило и са стварним хрватским језиком. И он је сведен на регионалну употребу. Али су Хрвати преузетом (српском) језику успели да наметну, односно придодају, своје име, како Ирци нису учинили. И Енглези и Ирци сада имају књижевност на једном (енглеском) језику.

Хрватска и српска језичка ситуација битно су различите. Срби су, до сада, писали на свом (српском) националном језику, али и на другим језицима. И Хрвати су, као и Срби, али и као други народи, писали на туђим језицима. Али су писали и на три „своја” језика: на чакавском, кајкавском и на штокавском; на сваком од та три језика имају развијену књижевност. Да је тако, то се лепо види из ауторитативне књиге Златка Винцеа *Путовима хрватскога књижевнога језика* (1978) у којој постоје и посебна поглавља која се зову: Чакавски књижевни језик, Кајкавски књижевни језик, Штокавски књижевни језик. Вук је зато био у праву кад је, у чланку *Срби и Хрвати* хрватску језичку ситуацију поредио са оном у Швајцарској. Притом се Вук према хрватској језичкој ситуацији односио онако како се

Европа, па и сами Швајцарци, односе према швајцарској језичкој ситуацији: називао је језике својим правим националним именима, па је тако и штокавски називао српским језиком.

Није тешко видети у чему је разлика између Вукових и Јагићевих теза. Јагић, кад говори о томе да су Срби и Хрвати, на основу заједничког језика, један народ, он стварно и не мисли тако. Јер и Јагић добро зна оно што Вук јасно каже: да Срби нису ни чакавци ни кајкавци. Тај део популације, као ни Срби православци, уопште није споран: тачно се зна шта је чије.

Спорна је, међутим, постала популација која се називала Срби католици. Та популација је, у научним круговима, већ била означена тим именом и пре него што је Вук ступио на историјску сцену. Учињено је то најјасније у Копитаревом тексту *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). Вук у тексту *Срби сви и свуда* само ће изразити једну општу идеју времена. А то је да се народи деле и интегришу по језику, а не по вери.

Јагић, међутим, ту популацију другачије третира кад каже да су Срби католици само друго име за Хрвате. Другим речима, он ту исту популацију само преименује. Тај чин упорног преименовања неће остати без историјских последица. Временом ће, заиста, највећи број популације која се, на основама језика, називала Србима католицима, бити кроатизована. Учиниће то, у највећој мери, Католичка црква и аустријска држава. Штокавци који су се осећали Хрватима у време илирског покрета били су посве маргинални чинилац. Данас то више нису: велики је број Хрвата који говори штокавски; они, заиста, за разлику од илираца кајкаваца, говоре и пишу на свом језику. Отприлике онако као што и Бразилци говоре и пишу на свом језику, или Ирци, или Швајцарци, да их све не набрајамо.

На свом језику, међутим, пишу и говоре и муслимани. Они су се, за време турске окупације наших подручја, називали Турцима, да би се разликовали од својих хришћанских сународника, а за време прве и друге Југославије, називали су се и Југословенима, и неопредељенима. Увек су, на основу вере, чинили једну етничку групацију. А као етничка заједница проглашени су тек пре четврт века. Сада и они свом језику дају име босански или бошњачки језик. Тај назив није нов: крајем прошлог века, тај назив је покушала да институционализује Аустроугарска. Овај гест Царевине је јавно подржао и Ватрослав Јагић. Политички – муслиманској популацији нико не може да оспори право да свој језик назива како хоће. Али, научним аргументима може да се покаже да је њихов језик исто што и српски, или да су они, управо на основу језика, српског порекла.

Јагићева теза да се Срби и Хрвати не разликују по језику него по вери показала се на делу и у босанскохерцеговачком грађанском рату 1992-1995: народ једног језика, а трију вера, претворио се у три љуто завађена народа који се туку до истребљења. И, најзад, представници тога једног народа, троструко раздељеног, потписују на истом језику споразум о миру, а тај језик називају трима различитим именима.

На питање: да ли је била ваљана Јагићева или Вукова теза о разликовању српског и хрватског народа није тешко одговорити. Била је исправнија Вукова теза. Аргумент за такву тврдњу јесте у томе што су се сви други европски народи интегрисали на основу језика, а не на основу вере, и што многи европски народи имају више вера, а од њих не праве посебне нације и не воде крајем 20. века верске ратове.

Сви чиниоци, разуме се, неће прихватити овакву аргументацију јер ће имати политичке мотиве да је негирају. Српска филологија, међутим, има довољно аргумената да заступа Вукову тезу о томе да је српски језик штокавски и да је у етничком погледу популација која говори српским језиком једна популација и да је она по пореклу српска. То значи ово: да су етнички Срби и они који се данас као Срби осећају, али и Црногорци и Муслимани, и Југословени, исто тако и део Хрвата који говоре штокавски. Национално осећање и конфесионалну припадност треба одвајати од етничког порекла. Неки од најпривлачнијих Срба у овом веку, као на пример Станислав Винавер, били су етнички Јевреји, што значи да у етничком погледу нису били Срби. Они су, међутим, имали свест и о свом пореклу и о својој припадности етничкој заједници с којом су срасли.

С друге стране, свеједно је како се муслимани из Рашке области изјашњавају, како свој језик називају, они, у етничком погледу, могу да буду само Срби, а њихов језик само српски.

Као део српске етничке заједнице, они, на основама Вуковог схватања, ни у ком погледу нису неравноправни у односу на друге делове популације. Јер је Вуков став, принципијелан као и другде у Европи, да су верске заједнице, као етничке подзаједнице, међусобно равноправне.

Српским филолозима, после свих историјских искустава и странпутица, не остаје друго већ да се изборе за исти третман према називу свога језика какав постоји у свету према свим другим језицима. И Вуков језик је, пре Вука, био називан разним именима: српски, рацки, илирски, босански, славонски, дубровачки. Било је довољно да се појави Вук, са корпусом српске народне поезије, па да међу тим различитим називима победи оно које је било најпримереније. Враћање парадигми на вуковским основама, уз све тешкоће на које ће наилазити, може да обећа успостављање нормалних европских стандарда и у овој области.

3.

Проблем око српске и хрватске језичке ситуације лакше ће се схватити ако се упореди са нечим што је свима познато.

Хрватска ситуација подсећа на швајцарску ситуацију. Хрвати у новије време употребљавају три наречја (језика): штокавско, кајкавско и чакавско. Они имају литературу на сва та три наречја које не могу да се одрекну: нека од најзначајнијих дела хрватске литературе написана су на чакавском и на кајкавском.

Хрвате њихово кајкавско наречје повезује са Словенцима а штокавско са Србима; литература на чакавском обично их подсећа на дубље везе са италијанском културом. Природа хрватске културе је таква да се само с великим натезањем могла изједначити са српском. Уистину, само један део Хрвата, штокавци, има заједничку језичку културу са Србима.

Тврдња Јагића и других филолога да Срби и Хрвати јесу један народ зато што говоре једним језиком, с филолошке и са етничке тачке гледишта не може се прихватити, јер је нетачна, у некој мери слично као кад би се тврдило да су Швајцарци исто што и Французи, јер говоре једним језиком. Може се тврдити само да један део Хрвата, штокавци, у етничком, односно језичком погледу, чини један народ са Србима. А кад се ствари тако поставе, онда се показује исправнијом Вукова а не Јагићева теза. По Вуковој тези, која важи као општи принцип који се примењује на све европске народе, сви штокавци чине један народ. То је нешто слично као кад би се тврдило да су франкофони Белгијанци и Швајцарци један народ са Французима.

За разлику од хрватске језичке ситуације, српска језичка ситуација подсећа на француску. Српским језиком се говори не само у Србији, већ и у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској и Македонији. Разлика у односу на француску ситуацију је у томе што се српски језик у новоствореним различитим државама различито назива.

Задатак српске филологије био би двострук: да брани истину о заједничком језичком и етничком пореклу свих делова популације која говори тим језиком, да развија комуникацију на читавом језичком простору српског језика и да остане при традиционалном ставу да је прави назив за тај језик: српски језик. Штокавски језик којим пишу Хрвати може, спри томе, бити сматран само као хрватска варијанта српског језика, а језик којим пишу босански муслимани може бити сматран само посебном муслиманско-бошњачком варијантом српског језика. При томе, код нас би се користили и називи слични онима који су у свету уобичајени, као на пр. „амерички енглески“, или „канадски француски“. У нашем случају, ако се ствари поставе на права места, стандардни језик којим сада пишу Хрвати јесте хрватски српски (тј. српски на хрватски начин), а стандардни језик којим настоје да пишу босански муслимани јесте бошњачко-муслимански српски (тј. српски на босанско-муслимански начин). Тим изразима би се, изгледа, најпрецизније означила актуелна стварност и тежња да се језички израз индивидуализује, а да се истовремено не повреди научна истина о бити и целини српског језика.

НАПОМЕНЕ И КОМЕНТАРИ

(Уз текстове Ватрослава Јагића у књизи *Срби и њихов језик*)

Заслуге Вука Стефановића Караџића – Овај текст представља одломак другог дела Јагићеве расправе објављене у загребачком часопису *Књижевник* 1864. под насловом *Из прошлости хрватскога језика*. Цео тај обимни Јагићев рад прештампан је у целини у његовој књизи *Изабрани краћи списи* (19-98) која је, у редакцији Миховила Комбола, штампана у Загребу 1948. године.

Јагићев текст овде се доноси према том издању. Он је објављен је убрзо после Вукове смрти која се збила 26. јануара 1864. године. Тај други део Јагићеве расправе имао је, отуда, и карактер некролога па је објављен и као сепарат под насловом *Заслуге Вука Стефановића Караџића*. У тексту су садржани готово сви важнији Јагићев ставови који његову парадигму разликују од Вукове, односно чине је антивуковском. Разлике између те две парадигме представио сам у првом делу ове књиге. Јагићев ставови, међутим, саопштени су тако да су остављали утисак следбеништва Вуку. У свести научне јавности Јагић и даље слови као следбеник Вуков, и као један од најзначајнијих хрватских „вуковаца”. Сасвим убеђено, Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати* говори о линији Вук- Даничић-Јагић-Маретић-Белић као једној линији. Да Јагић у кључним питањима одступа од Вука, могуће је схватити и на основу неколико текстова које садржи ова хрестоматија. При крају свога текста *Заслуге Вука Стефановића Караџића* он, на пример, оправдава Вука што је у тексту *Срби сви и свуда* следио Добровског и остале слависте из првих деценија 19. века у разликовању Срба и Хрвата. Вук је свој текст написао још 1836. године кад се још није довољно знало о томе да је српски и хрватски језик један те исти. Али Јагић прећуткује Вуков одговор Шулеку под насловом *Срби и Хрвати* из 1801. године у којем су још одређеније изнесени исти ставови.

Јагић се трудио да остави утисак да су његови ставови на линији Вукових и онда када то није било тако. Пошло му је за руком и да замагли разлике између својих погледа и погледа осталих великих слависта. Заступао је стално хрватске политичке интересе, а успевао је да о себи створи слику великог Југословена или поборника братства и јединства Хрвата и Срба. У томе је био сушта супротност Вуку. *Јагићев зборник* (Загреб 1986), а поготово чланак Мирјане Грос, недвосмислено приказују Јагића као човека изразито дубоког хрватског националног осећања. Он се, међутим, свесно и самопредедиено, представљао као Југословен, односно (по његовој терминологији) као Хрвато-Србин. Насупрот њему, Вук је отворено и упорно исказивао своје српско опредељење, а Јагић и други слични „вуковци“ наметали су му лик Југословена.

У Јагићевом тексту *Из прошлости хрватског језика* провлаче се већ ставови који ће за његово становиште бити карактеристични: да се Срби и Хрвати не разликују по језику (разлике у наречјима су занемарљиве) и пореклу, већ да се разликују по вери и писму и по историјској прошлости. Такво виђење Срба и Хрвата ново је у односу на Илирце и на Шулека који још не инсистирају на разликама у вери и писму. Разлику између Срба и Хрвата на основу вере и писма пре Јагића изразио је Вунко Пацел у чланку *Сава Текелија и Вук Стефановић Караџић* који је писан поводом прославе стогодишњице рођења Саве Текелије у Загребу (1861) а објављене у листу *Наше Горе* лист у бројевима 5. и 15. децембра 1861. Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати* опширно пише о тој прослави и о Пацеловом чланку (1967:439-440). По Пацелу, како наводи Новак, Срби и Хрвати су један народ и то:

- „1. по свом извору,
2. по роду и породу,
3. по језику – разријечења не доказују ништа сврнемо ли на ине народе;
4. по обичајих;
5. по истој земљи и природи земљописној, и сва је та земља једна цијелост;
6. по свом начину једнаких мислихи једнаких чинах у све вриеме;

7. по својих истих добрињах и слабоњах;
8. по наликој прошлости;
9. по истом државном удесу;
10. по истих пријатељах и непријатељах;
11. по истој међусобној задаћи и свакој струци народног живота;
12. по истој задаћи за све човечанство.

Ово је у кратко оно што би свако између нас знати морао; не за то да зна, него да се то обширније расправи и протресе, не би ли тим лагље унаприедило решење питања о нашој будућности.“

Разлике иумеђу Срба и Хрвата, каже Новак, „Пацел духовито и помало и иронично групише у низу супротности“. Оне, према његовом цитату изгледају овако:

Разлике између Хрватства и Српства, које познавати морамо, ако канимо изједначавати равитком политичким о заједничкој задаћи, јесу ове:

1. католицизам и православље; или право да рекнемо римство и грчство у вјери; муслиманство једва би могло помоћи народном развиту.
2. по њешто разлике прошлости гледе на добе и крајине;
3. досадашњи, а гдегдје и садањи криво схваћен појам о народностима;
4. разлика образованости у знаностима и у вјери и у народности гледе на народ а и на грађанство, а највише
5. разлика уживања политичких и државних права гледе разлика влада: а) у Хрватској и Славонији, б) у Далмацији, в) у Истри и отоцима, г) у Војној Крајини, д) Бачкој и Банату, ђ) у Кнежевини Србији, е) у Црној Гори, ж) по Турској, напосред.
6. разлике писмена; али само у писању, јер се у говору не може разазнати, говори ли тко латиницом или тако званом ћирилицом.

Аутора овога текста Виктор Новак у истој књизи овако представља: „Винко Пацел, један од Вукових поштовлаца и један од учесника при Бечком договору (1850), још годину дана раније издао је *Словницу језика хрватскога или српскога* (1860) чиме је у наслову антиципирао и назив *Рјечника ЈАЗУ* који је умно засновао Ђуро Даничић“ (436). Из анализа начињених у овој књизи, међутим, Пацела би требало сматрати не као Вуковог поштоваоца и настављача, већ сасвим мдругачије: као антиципатора јагићевске парадигме која Срб и Хрвате дели по вери и писму.

Увод у „Историју књижевности народа хрватскога и српскога“ – Текст под овим насловом чини увод Јагићеве *Хисторије* објављене 1867. године. Књига је у целини прештампана у четвртом тому Јагићевих *Дјела* (Загреб 1953). Део који доносим у овој књизи преузет је из тог издања.

У књизи је Јагић напустио дотадашњи став илираца (на пр. Винка Пацела) да су Срби и Хрвати један народ. То су, по њему, два народа који имају један језик и једну књижевност. У том једном језику и једној књижевности, међутим, он је настојао да пронађе „границе које спајају”, тј. да их подели на најповољнијн начин за своју страну. Кајкавац по рођењу, Јагић се према нашем језику односи као према заједничком језику Срба и Хрвата, а тај језик назива хрватским или српским, односно српскохрватским. После Винка Пацела, он је један од првих заговорника израде оног *Рјечника хрватскога или српскога језика* који је Даничић, под окриљем Југословенске академије знаности и умјетности, правио у Загребу.

Део текста посвећен бројности словенских народа показује колико је аутор држао до статистике и колико је на основу статистичких података настојао да стекне увид у могуће стратешке потезе. Тај део показује како је „вуковац” Јагић из српског корпуса потпуно елиминисао Србе католике и све их третирао као Хрвате. Смисао те његове статистике потпуније се може сагледати ако се упореди са сличним статистичким увидом у *Исторји словенског језика и књижевности* или *Slovenskog narodopisa* П.Ј. Шафарика који се доноси у овој књизи. Није тешко уочити да је он и овде у изразитом полемичком односу са Шафариком. У полемичком односу је и са Копитаровим текстом *Патриотске фантазије једног Словена* који он сматра само публицистичким чланком.

Својим текстовима, али и обимном преписком, и бројним личним контактима, Јагић је успевао да, унеколико, промени и ставове својих савременика: на пр. Стојана Новаковића, А. Пипина, Милана Решетара. Све те промене ишле су у прилог Јагићеве, а не Вукове парадигме језика и књижевности и у прилог хрватских интереса. Тако се и десило да је у наше време у већој мери победила јагићевска а не вуковска парадигма. На нашем терену дошло је до етничке интеграције више на верској него на језичкој основи, супротно ономе како је било у других европских народа. То се најјасније показало током последњег рата у Босни и Херцеговини: народ једног језика и истог етничког корена, издељен на три вере, водио је, пред очима целог света, верски рат. Босанско-херцеговачким муслиманима намах су постали ближи људи исте вере са разних континената него њихови истојезички сународници хришћани православне и католичке конфесије, а католицима у Босни и Херцеговини постали су ближи кајкавци из Загорја од суседа истог језика, али друге вере. Слично је било и са православцима. Ако би и други европски народи прихватили јагићевску концепцију по којој се народи разликују на основу вере, и њих би могла да задеси слична судбина.

Неколико напомена поводом расправе М. Решетара о чакавштини - Текст је првобитно био објављен у Јагићевом часопису *Archiv für slawische Philologie*, XIII 1891. Миховил Комбол, редактор Јагићеве књиге *Избрани краћи списи* (1948) уврстио је у њу и овај текст, у своме преводу. Текст се овде прештампаво према том издању.

Међу многим Јагићевим текстовима о српскохрватском језику овај је посебно важан јер се он њиме, на некн начин, изнова укључује у полемику око разлика између штокавског и чакавског, односно српског и хрватског. Ту разлику је, тачно стотину годнна пре овог Јагићевог текста, установио „патријарх словенске филологије” Јозеф Добровски. Јагић је, очигледно, настојао да ту разлику умањи. Није тешко схватити разлоге таквог залагања. Ако би се прихватила теза Добровског, Копитара, Шафарика и Вука о разликама српског и хрватског језика, онда би Хрвати имали свој језик, а Срби свој. Таква подела сводила би Хрвате на чакавце и/или кајкавце. Таква подела није одговарала стратезима хрватског препорода који су ишли на то да се оствари заједништво језика Срба и Хрвата. па да се потом тај заједнички језик подели према сасвим другим критеријима који су водили цепању српског језика на два дела, на српски екавски и хрватски ијекавски. Циљ такве поделе је дезинтеграција етничког састава српског народа и његова прогресивна кроатизација. Али, још

далекосежнији и, по српски народ погубнији, циљ јесте нарушавање идентитета српског језика.

Јагић је, сем тога, имао и личне разлоге да умањи Решетарове налазе о штокавској основи дубровачких говора. У расправи *Из прошлости хрватског језика (Изабрани краћи списи, 1948:45)* Јагић је писао: „И збиља, потпуна истовјетност у језику свију најстаријих наших пјесника не допушта нам Дубровника ни онда одружити од остале хрватске Далмације, ако рекнемо с Вуком, да су само ч а к а в ц и Хрвати, да управо онда пристоји то име прије свега дубровачкоме пјесништву, јербо је посвема основано на чакавштини, што тако наравски бива, кано да се кћи роди од мајке”. После Решетарове расправе, у тексту који доносимо, Јагић је морао да констатује: „Често истицаном мишљењу, да су стари Дубровчани говорили чисто чакавски, рецимо отприлике као Сплићани, он је задао смртни ударац...” (284). Такође, на питање: чији је Дубровник, хрватски или српски, Јагић је на самом крају текста могао само да закључи: „овај бисер припада једнима и другима”.

Грамматика и стилистика хрватскога или српскога језика Написао др Томислав Маретић. Загреб, 1899. -Текст који је претходно био објављен у Јагићевом *Archivu* (XXII, 1900) преузет је из Јагићеве књиге *Изабрани краћи списи* (1948:532-547). Из текста је изостављен средњи део у којем се елаборирају конкретне примедбе на поједина решења из Маретићеве *Грамматике*. Са краја текста преузета су два кратка пасуса.

Основна Јагићева примедба Маретићу тиче се чињенице да је он своју *Грамматику и стилистику хрватскога или српскога језика* правио скоро искључиво на корпусу Вукових и Даничићевих дела. Он у својој критици истиче да је језик тако осиромашен и да није довољно савремен. У подтексту његових аргумената крије се страх да је таквим Маретићевим поступком доведена у питање оправданост и самог двочланог назива језика. Какав је то хрватски или српски језик кад је прављен само на делима двојице српских писаца!" У *Изабраним краћим списима*,

Одмах иза овог текста о Маретићевој књизи, објављене су и две његове критике *Рјечника хрватског језика* објављене су и две Јагићеве критике *Рјечника хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића.

За Јагића је проблем са Броз-Ивековићем *Рјечником* био сличан ономе у Маретићевом случају. Иван Броз је почео да прави речник хрватског језика на корпусу Вукових и Даничићевих дела а, кад је он умро, посао је наставио Фрањо Ивековић. Ивековић је грађу проширио, али тако што је узео још два нова писца: Његоша и Милана Ћ. Милићевића. Каже Јагић:

Макар се ти писци и звали Милићевић и Петар Петровић Његош, они представљају богатство модерног српскохрватског књижевног језика само у ограниченом опсегу. Сужавање читавог модерног књижевног језика на опсег ријечи двојице писаца као додаток Вуковој и Даничићевој збирци мора а priori оставити биједан утисак, кад се зна, да би барем десет пута толики број писаца, и то из различитих подручја српскохрватског језика, морао бити узет у обзир, ако би се хтјела дати приближна слика модерног српско-хрватског језичног богатства.” (1948:551).

У наставку овога пасуса Јагић помиње, изриком, само двојицу далматинских писаца, Казалија и Водопића, које би требало узети у обзир. Пасус се завршава питањем „какав је то рјечник?”

Рјечник који су Броз и Ивековић саставили на материјалу српских писаца требало је, природно, да буде назван Рјечник српског језика. Он је, дакле, био назван не-правим именом, а Јагић се само потрудио да ту провидну чињеницу замагли.

Проспект, Знциклопедии славянской филологии. - Од стране Одељења руског језика и књижевности Царске академије наука у Петрограду, Ватрослав Јагић је 1903. био наименован за главног уредника *Енциклопедије словенске филологије*. Избор Јагића није био случајан: он је у то време важио за највећег живог слависту. На руском језику је, као једно од издања Енциклопедије, објавио и своје главно дело: *История славянской филологии*, на преко 900 великих страна (1910). - Неколико година руска *Енциклопедија* је објављивала и веома занимљиве и важне свеске са називом *Энциклопедия славянской филологии* под Јагићевим уредништвом. У једном од бројева те *Енциклопедије* Јагић је објавио и *Проспект Энциклопедия славянской филологии* (Выпуск 12, 1908). Сам *Проспект* је веома занимљив. У овој књизи доносим само други део *Проспекта* који се тиче посебних словенских језика. На основу њега се, најкраће, може упоредити Јагићева концепција језика са оном коју су на почетку 19. века имали слависти (Добровски, Копитар, Шафарик).

Што се српско-хрватског језика тиче, у *Проспекту* се јасно уочава једна нова подела и то унутар штокавског. Штокавски се не дели више, као по Бечком договору, на три наречја: на источно, западно и јужно наречје, већ на два: на источно и западно тј. на екавицу и ијекавицу. Западни део штокавског се нашао у истој групи са чакавским. Бар графички, учињено је тако да су се чакавски и штокавски нашли приближени, а унутар самог штокавског је настала пукотина по линији екавица - ијекавица. Вуково „јужно наручје“ је сада третирано као западно.

Овај *Проспект* значајан је по томе што указује на Јагићеву језичку стратегију. Та стратегија је спровођена у пракси; саставни је део његове борбе за успостављање властите парадигме. По тој стратегији, супротно од Вука, Јагић је, на почетку свога деловања доказивао да међу наречјима (штокапско, чакавско, кајкавско), а поготово међу прва два, и нема већих разлика. Али је стварао разлику унутар штокавског дијалекта између екавице и ијекавице. Та разлика ће у закључцима Новосадског договора (1954) ескалирати као разлика између језичких израза који се конституишу око два главна културна средишта, Београда и Загреба. Преведено на практични језик, то је значило да је екавица српски језички израз а ијекавица хрватски. У перспективи је требало та два израза кодификовати као два посебна књижевна језика.

Како је Јагић, о овом проблему, „испицавао терен“ код Љубе Стојановића, може се видети из приказа једног његовог писма Стојановићу који је објавио Станиша Војновић у прилогу *Необјављена писма Ватрослава Јагића личностима из Србије* (Књижевност, Београд, 1989/11-12, 1828).

Опширније о Јагићу читалац може да види у мојој књизи *Систем српске књижевности* (Прииптша 1996, Београд 2000).

ПРОСПЕКТЪ

ЭНЦИКЛОПЕДИИ СЛАВЯНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ.

ВВЕДЕНИЕ.

1. **Исторія славянской филологіи.** И. Ягичъ (прибл. 10 листовъ. *Выпускъ 1*).
2. **Обозрѣніе современнаго славянства.** Л. Нидерле (6—8 лл. *Выпускъ 2*).
3. **Графика у славянъ** (прибл. 15 л. *Выпускъ 3—4*):
 - а) **Вопросъ о рунахъ.** И. Ягичъ ($\frac{1}{2}$ —1 л.).
 - б) **Греческое письмо въ IX стол.** В. Гардтгаузенъ (1—2 л.).
 - в) **Глаголическое письмо.** И. Ягичъ (2 л.).
 - г) **Кирилловское письмо** (6—7 л.):
 - У южныхъ славянъ. И. Лавровъ (3 л.).
 - На Руси. А. Соболевскій (3 л.).
 - У румынъ. Э. Калужняцкій ($\frac{1}{2}$ —1 л.).
 - д) **Тайное письмо** (1—2 л.):
 - У южныхъ славянъ. Д. Костичъ.
 - У Русскихъ. М. Сперанскій.
 - е) **Латинское письмо у югозападныхъ славянъ:**
 - Поляковъ. А. Брикнеръ ($\frac{1}{2}$ л.).
 - Чеховъ. Г. Гебауеръ ($\frac{1}{2}$ л.).
 - Лужичанъ. Э. Мука ($\frac{1}{4}$ л.).
 - Словенцевъ. К. Штрекель ($\frac{1}{4}$ л.).
 - Хорватовъ. М. Решетаръ ($\frac{1}{2}$ —1 л.).
 - ж) **Греческое письмо у Болгаръ.** Л. Милетичъ ($\frac{1}{4}$ л.).

3. *Польско-полабская группа (прибл. 18—20 л.):*

- а) Историческое введение. А. Брикнеръ (1—2 л.).
 - б) Грамматика древнепольскаго языка. В. Нерингъ (3—4 л.).
 - в) Образование соврем. литер. польскаго языка. В. Нерингъ (2 л.).
 - г) Обзоръ польскихъ нарѣчій. В. Поржежинскій, К. Ничъ (3—4 л.).
 - д) Особенности кашубско-поморскихъ говоровъ. Ф. Лоренцъ (2 л.).
 - е) Особенности полабскаго нарѣчія. І. Миккола (2 л.).
 - ж) Удареніе въ польскомъ языкѣ. С. Кульбакинъ ($\frac{1}{2}$ л.).
- (II. 3: *Выпускъ 14—15*).

4. *Чешско-лужицкая группа (прибл. 18—20 л.):*

А. Чешскій языкъ.

- а) Историческое введение. В. Флайшгансъ (1 л.).
- б) Историческая грамматика древнечешскаго языка. Э. Сметанка (3—4).
- в) Образование современнаго литературнаго чешскаго языка. В. Вондракъ (2—3).
- г) Обзоръ чешско-моравскихъ нарѣчій. Фр. Пастернекъ (3—4).
- д) Образование современнаго литературнаго словацкаго языка. Фр. Пастернекъ (2 л.).
- е) Обзоръ словацкихъ нарѣчій. Фр. Пастернекъ (2 л.).
- ж) Чешско-словацкое удареніе. А. Фрипта (1 л.).

Б. Лужицкій языкъ.

По аналогіи чешскаго языка все отъ а) до ж) Э. Мука (4—5 л.).
(II. 4: *Выпускъ 16—17*).

5. *Южно-славянская группа (прибл. 30 л.):*

А. Словенскій языкъ.

- а) Историческое введение. Ст. Шкрабець (1 л.).
- б) Образование современн. литературнаго словенскаго языка. К. Штрекель (2—3 л.).

- в) Обзоръ словенскихъ нарѣчій и говоровъ въ предѣлахъ Австрiи. К. Штрекель (3 л.).
- г) Особенности словенскихъ говоровъ въ сѣверной Итали. И. Бо-дуанъ-де-Куртенэ (1 л.).
- д) Словенское ударенiе. С. Шкрабець (2 л.).

Б. СЕРЬСКО-ХОРВАТСКIЙ ЯЗЫКЪ.

- а) Историческое введенiе. И. Ягичъ (1 л.).
- б) Историческая грамматика на основанiи кирилловскихъ памятниковъ до конца XV ст. А. Беличь (3—4).
- в) Грамматика литературнаго языка Далмацiи и Дубровника, а также Боснiи и Славонiи, съ конца XV по конецъ XVIII стол. М. Решетаръ (3—4 л.).
- г) Образованiе современнаго литературнаго языка сербско-хорватскаго. Л. Стояновичъ (2—3 л.).
- д) Обзоръ сербско-хорватскихъ нарѣчій (5—7 л.):
 - α) Штокавскихъ восточной половины. А. Беличь (1—2 л.).
 - β) Штокавскихъ западной половины. М. Решетаръ, Д. Богдановичъ (2—3 л.).
 - γ) Чакавскихъ говоровъ. М. Решетаръ (1—2 л.).
- е) Особенности кайкавскаго нарѣчiя въ бывшей литературѣ и живыхъ говорахъ. Г. Шурминъ (2 л.).
- ж) Сербско-хорватское ударенiе. М. Решетаръ (2 л.).

В. БОЛГАРСКIЙ ЯЗЫКЪ.

- а) Историческое введенiе. П. Лавровъ (1).
- б) Образованiе современнаго литер. языка. Б. Цоневъ (2 л.).
- в) Обзоръ нарѣчій и говоровъ. Л. Милстичъ (3—4).
- г) Болгарское ударенiе. Б. Цоневъ (1—2 л.).
(П. 5: *Выпускъ 18—20*).

III.

СВОНЕНІЯ СЛАВЯНСКИХЪ ЯЗЫКОВЪ МЕЖДУ СОБОЮ И СЪ НЕСЛАВЯНСКИМИ
ЯЗЫКАМИ. ОТРАЖЕНІЕ ВЛІЯНІЯ НА ЛЕКСИКЪ И СИНТАКСИСЪ.

1. *Праславянскій языкъ:*

Слѣды древнѣйшаго чужого вліянія, преимущественно германскаго.

Э. Бернекеръ ($\frac{1}{2}$ —1 л.).

2. *Церковно-славянскій языкъ:*

а) Вліяніе греческое. М. Фасмеръ (1 л.).

б) Вліяніе западное (латинское, нѣмецкое). В. Вондракъ (1 л.).

в) Вліяніе чешско-моравское. В. Вондракъ ($\frac{1}{2}$ л.).

3. *Русскій языкъ:*

а) Вліяніе церковнославянское. А. Соболевскій и А. Шахматовъ
(2—3 л.).

б) Вліяніе греческое (помимо церковнославянскаго посредничества):
А. Соболевскій ($\frac{1}{2}$ л.).

в) Вліяніе германское. ● Браунъ и Г. Саблеръ (2—3 л.).

г) Вліяніе польское. С. Кульбакинъ (2 л.).

д) Вліяніе восточное. О. Коршъ (2—3 л.).

е) Слѣды литовскіе и финскіе. І. Миккола ($\frac{1}{2}$ л.).

ж) Вліяніе французское въ литературномъ языкѣ. Е. Будде (2 л.).
(Ш. 1. 2. 3; *Выпускъ 21—22*).

4. *Польскій языкъ:*

а) Вліяніе чешское. В. Нерингъ ($\frac{1}{2}$ л.).

б) Вліяніе латинское (1 л.).

в) Вліяніе нѣмецкое. А. Брикнеръ (2 л.).

г) Вліяніе восточное ($\frac{1}{2}$ —1).

д) Вліяніе мадьярское ($\frac{1}{4}$ л.).

е) Вліяніе италянское и французское (1—2 л.).

5. Чешскій языкъ:

- а) Слѣды вліянія церковнославянскаго. В. Вондракъ ($\frac{1}{4}$ л.).
- б) Вліяніе латинское. В. Флайшгансъ (2 л.).
- в) Вліяніе нѣмецкое. А. Бееръ (2 л.).
- г) Вліяніе русское. В. Францевъ ($\frac{1}{2}$ л.).
- д) Вліяніе мадьярское въ словацкомъ языкѣ. И. Мелихъ ($\frac{1}{2}$ л.).
(Ш. 4. 5: *Выпускъ 23*).

6. Южно-славянскіе языки:

- а) Вліяніе нѣмецкое и итальянское въ словенскомъ языкѣ. К. Штрекель (2 л.).
- б) Вліяніе нѣмецкое въ сербско-хорватскомъ языкѣ. Т. Матичъ (1 л.).
- в) Вліяніе итальянское въ сербско-хорватскомъ языкѣ. П. Будмапи (1—2 л.).
- г) Вліяніе латинское въ литер. кайкавскомъ языкѣ. И. Ягичъ ($\frac{1}{2}$ л.).
- д) Вліяніе греческое (помимо церковно-славянскаго посредничества) въ болгарскомъ и сербскомъ языкахъ. М. Фасмеръ ($\frac{1}{2}$ л.).
- е) Вліяніе церковно-славянское въ сербскомъ языкѣ. И. Ягичъ (1 л.).
- ж) Вліяніе русское въ болгарскомъ языкѣ. П. Лавровъ (1—2 л.).
- з) Вліяніе русское въ сербско-хорватскомъ языкѣ. А. Величъ (1 л.).
- и) Вліяніе хорватское, чешское и русское въ словенскомъ языкѣ. К. Штрекель ($\frac{1}{2}$ л.).
- і) Вліяніе румынское въ болгарскомъ языкѣ. Л. Милетичъ ($\frac{1}{2}$ л.).
- к) Слѣды албанскіе въ сербскомъ и болгарскомъ языкахъ. А. Лескинъ (1 л.).
- л) Вліяніе мадьярское въ южно-славянскихъ языкахъ. О. Ашботъ (1—2).
- м) Вліяніе турецкое въ южно-славянскихъ языкахъ. Р. Дворжакъ, Ив. Шишмановъ
(Ш. 6: *Выпускъ 24*).

7. Слѣды славянскаго вліянія на сосѣдніе языки:

- а) На языкъ средне- и новогреческій. П. Кречмеръ ($\frac{1}{2}$ л.).
- б) На языкъ албанскій. А. Лескинъ (1 л.).
- в) На языкъ румынскій. Д-ръ. Зандфельдъ-Ензенъ (3 л.).

- г) На языкъ мадьярскій. О. Ашботъ (3 л.).
- д) На языки литовско-латышско-прусской группы. В. Поржезинскій (2 л.).
- е) На языкъ финскій. Г. Миккола (1 л.).
- ж) Слѣды славянскихъ элементовъ въ германскихъ нарѣчіяхъ. Э. Бернекеръ ($\frac{1}{2}$ л.).
- з) Слѣды славянскихъ элементовъ въ романскихъ языкахъ (за исключеніемъ румынскаго). К. Штрекель ($\frac{1}{2}$ л.).
(Ш. 7: *Выпускъ 25*).

СРБИ У РАЉАМА ЕТНОЦИДНИХ ИДЕЈА

У спознавању суштине геноцида, и у истраживањима геноцидних радњи на простору бивше Југославије, истраживачи обично нису ишли даље од прве подтачке *Конвенције о геноциду Уједињених нација* која помиње само убиства. Овакво усмерење води само ка виђењу последица, а не узрока, дакле ономе што претходи физичком уништавању. А ако хоћемо да се бавимо узроцима геноцида, поглед морамо да усмеримо пажењу ка другој страни: ка идејама и радњама које воде ка геноциду. А њих у овом документу можемо видети у подтачкама *b)* до *e)* другог члана *Конвенције* где се говори о менталним и другим повредама. То су повреде које деструирају етнос и њима пристоји име етноцид.

Смиља Аврамов, у потпоглављу које се зове *Геноцидне радње*, коментарисала је и припремне радње које воде ка геноциду. Издајам део:

Геноцид је спровођен кроз синхронизовани напад на различите видове живота, физички и духовни. Према томе, у овом случају, геноцид се не може ограничити само на завршни чин, на убиство, него мора обухватити и претходне акције, које несумњиво улазе у културни геноцид. Другим речима, постоји најтешња веза између културног и биолошког геноцида, то су два комплементарна вида истог проблема. Творац термина геноцид, професор Лемкин, наглашавао је да геноцид не подразумева само непосредно уништавање народа; тај термин по њему подразумева координирани план различитих акција, с циљем уништења групе. Тај план остварује се дезинтеграцијом политичких и социјалних институција, разарањем културних институција, језика, религије, економске егзистенције групе, па коначно завршава физичким уништењем. Серија тих аката представља структуралну и функционалну претпоставку за сам завршни чин – физичко уништење групе. (82)

И ове повреде менталне природе можемо идентификовати ако их поредимо са нормалним стањем. А да бисмо знали шта је нормално а шта није, морамо се држати неког поузданог и провереног оријентира са којим одступање од нормалног стања можемо да поредимо. Како је изгледало стање код Срба, за које можемо да кажемо да је било нормално, најбоље ћемо моћи да сагледамо ако имамо у виду понашање српских националних институција у предјугословенском периоду као што су Матица српска, Српска краљевска академија, Српска књижевна задруга. У складу са њиховим ставовима био је устројен образовни систем за одгајање подмлатка у Србији. Ставови којих су се држале ове институције били су сагласни са ставовима славистике и европске филологије из којих је, почетком 19. века, израстао Вук Караџић, утемељитељ и српске филологије и српског националног програма.

У складу са тим ставовима, Вук је дефинисао Србе као народ који је створио српски језик. Вук је сматрао да и српски језик, попут других словенских и европских језика, има конкретан идентитет, свеједно ко га, где и кад говори. По Вуку, Срба има три вере: православне, католичке и муслиманске. А српски језик је, за Вука, као и за друге слависте његовог доба, био исто што и штокавско наречје у заједничком словенском језику. Као и сви други језици, и српски језик је имао своја наречја (односно дијалекте). Њих је Вук идентификовао као јужно (ијекавско), западно (икавско) и источно (екавско) наречје. Делови овог народа, у Вуково време, служили су се разним писмима: ћирилицом (Срби источне вере) и латиницом (Срби западне вере). Сви ти ставови поштовани су у предјугословенском периоду.

Током вишедеценијског трајања југословенског периода (1918-1992) дошло је и до повреда (изневеравања, занемаривања) практично свих Вукових ставова. А то, истовремено, значи да је дошло до нарушавања принцијелних ставова европске филологије и славистике на подручју српског језика. Те повреде су биле последица наметања идеје југословенства још од 19. века. Нова држава је морала цео филолошки и образовни систем да подреди функционисању тада устројене и владајуће идеје југословенства. А то значи да их подреди пројекцијама ове идеје које су најпре биле учињене на појмовном (теоријском плану). Ово подређивање, оставило је дубоке последице. Какве су природе и обима оне биле, моћи ће да се констатује ако се има у виду *Конвенција о геноциду Уједињених нација*. Све очигледније бива да ове повреде

нису нимало безазлене. Јер, све се тичу српског интегритета и идентитета. Тачку по тачку размотрићемо их у наредним одељцима. Она носе следеће наслове:

- 1) Повреда идентитета српске идеје југословенства,
- 2) Повреда идентитета на религиозном плану,
- 3) Повреда идентитета на регионалном плану,
- 4) Повреда идентитета на језичком плану
- 5) Повреда идеднтитета на књижевном плану
- 6) Повреда идентитета на граматолошком плану
- 7) Повреда идентитета етнонима Срби.

1. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА СРПСКЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА

До свих кључних менталних повреда српског народа, што практично значи до повреда његовог идентитета, дошло је са појавом аустријско-хрватске идеје југословенства, тачније: од појаве илирске идеје која јој је претходила. Ма како се представљала, ова идеја водила је ка деконструисању ставова славистике и Вукових ставова о Србима и српском језику. Реакција првака Матице српске, Теодора Павловића и Јована Суботића, на ове ставове, може се сматрати и као добронамерна и као теоријски одржива. Њихов став да поменути народи нису Илири, већ да су Југо-Славјани, који говоре посебним али блиским језицима, само је саображавао виђење балканских Словена са темељним ставовима славистике.

Штросмајерова идеја југословенства, која је наставила илирску идеју, била је, такође, у основи политичка. Под новим именом, она је, ишла корак даље за политичким интересима Аустрије, па из корпуса Југо-Славјанских народа искључивала је читав један народ, Бугаре. На жалост, српски историчари ни данас не разликују ове две идеје које се тичу Јужних Словена: српску идеју Павловића и Суботића и хрватску идеју Штросмајера. Тим неразликовањем практично чине непостојећом и неделатном српску идеју о Јужним Словенима. До овог неразликовања је дошло највише зато што обе идеје имају исти језички корен. И израз Југо-Славјани, и израз Југо-Словени, означавали су, све до стварања Југославије, Словене са Југа, односно Јужне Словене, а никако не само један народ, свеједно да ли се он звао Илири или Југославени.

Данас је најлакше разликовати значење ових израза ако се има у виду број народа који су њиме обухваћени. Српска идеја југословенства подразумевала је, и у годинама пре Првог светског рата, сва четири балканска словенска народа: Бугаре, Србе, Хрвате и Словенце. На тој визији је заснована пројекција некаквог просторног повезивања Јужних Словена, односно Југо-Славена. Адекватно имену Славија, којим је означаван простор Славена, име Југославија означавао је простор на којем обитавају Јужни Словени. На дну корица првог издања Његошевог *Лажног цара Шћепана Малог* (где се означава место издања) пише: *У Југославији а* испод, у оквиру: *In Commission Franz Suppan, Buckhundier & Buckdrucker, in Agram.* А на насловној страни исте књиге пише: „Издао 1851 Андрија Стојковић у Трсту“. Није могуће да је Његош тада из појма Југославија изостављао Бугаре. Познато је и да је кнез Михаило Обреновић имао идеју да се направи федерација Јужних Словена. Таква федерација би у оно време, и за српског кнеза, била незамислива без Бугара. Сва четири словенска народа на Балкану имала је у виду и Надежда Петровић кад је, између 1904-1912, организовала изложбе *југословенских* уметника, на истом простору али у четири посебна салона. Такво деловање било је у складу и са ставовима српских националних институција, у предјугословенском периоду.

Пошто је Југославија, устројена на аустро-хрватској идеји југословенства, доживела неславан крај, природно је што је она српска идеја васкрсла да нас подсети на суштину и узроке негативних историјских дешавања. Оживљена српска идеја југословенства (јужнословенства) омогућује да се на њеним основама изгради природан и здрав суживот словенских народа на Балкану.

2. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА ВЕРСКОМ ПЛАНУ

Најдрастичније повреде српског идентитета, међутим, десиће се на верском плану. И оне су једна од последица Штросмајерове идеје југословенства. Штросмајер, који је био родоначелник католичког хрватства, ставом да су са Хрватима истојезични Срби само православци, драстично је повређивао стварни идентитет српског народа, какав је, по европским узорима, важио у предјугословенском периоду. Прихватањем Штросмајерове идеје југословенства, најодговорнији чиниоци у српском народу практично су учинили велико зло свом народу: драстично су умањили српски национални корпус, пристали да Срби не буду оно што јесу; пристали су да буду објект туђих пројекција.

Срби се у историји помињу и пре Христа, што значи да су најпре били многобожачки народ. Тек после појаве хришћанства постали су једнобожачки народ, хришћани; а кад се хришћанска црква поделила на западну и источну, поделио се и српски народ на православни и католички део. Од турских освајања великог дела Балкана, један део српског народа примио је ислам. Тако се десило да популација једног језика (у европском смислу народ једног језика) има три вероисповести. Да европске народе карактерише мултиконфесионалност није ништа необично. Свака од верских заједница у европским народима има своју историју, свој идентитет и интегритет. Али све ове заједнице имају и нешто што их трајно повезује. То је исти језик који су створили њихови заједнички преци. На основу тога оне образују јединство вишег реда: образују једну језичко-етничку или националну заједницу. Тако је ако се на ту чињеницу гледа у складу са принципима који важе за друге европске народе.

Овакав однос према заједништву и према верским посебностима био је уграђен и у српски национални програм све до југословенског периода. Тек од тада, уместо европског решења карактеристичног и за Вукове ставове о једнојезичним Србима трију вера, новостворена држава је наметала став по којем је „један троимен и троплемен народ“, тј. Срби, Хрвати и Словенци створио исти језик, српско-хрватско-словеначки. Ово име језика ушло је и у уставе из 1921. и 1931. године. А према усвојеној концепцији о „једном троименом и троплеменом народу“ новостворена држава је морала да усваја и решења о верском питању. У оквиру већ прихваћене идеје југословенства, у њој је све више превладала сербокроатистика као начин мишљења о односима Срба и Хрвата. Самим тиме она је и добијала је шансу да и посебно пласира ставове да Срби и Хрвати имају исти језик, а да се разликују по вери.

Прихватање хрватске идеје југословенства након Првог светског рата у врху новостворене државе није се одмах одразило и у свим областима живота. И у међуратном периоду велики број српских интелектуалаца на српско питање наставио је да гледа у духу српске филолошке традиције. О томе могу да посведоче ствараоци попут Јована Дучића, Ива Типика, Ива Андрића, Милоша Црњанског, Луја Бакотића, Луја Војиновића. Зато је исправнија оцена да је, у међуратном периоду, процес разградње вуковске концепције српског народа у тој држави почео, али још није био довршен.

Преломни тренутак у том процесу обележава полемика Јована Дучића и Ивана Мештровића из 1932. године. (О њој сам писао у студији о Дучићу, прештампаној у књизи *Други ток српске књижевности*, 2012:201-207). Дучић је, с разлогом, творца Видовданског храма, Мештровића, сматрао Србином католиком. То је чинио и на основу његовог дотадашњег понашања. Мештровић му је тада први пут јасно одбрусио да је он Хрват. Учинио је тачно по Штросмајеровој пројекцији југословенства.

Тек у другој Југославији, којом је владала Комунистичка партија на челу са Титом, идентификација Срба само као православаца попримила је завршне облике. Тада су и етничке групе Шокци и Буњевци, по директиви одозго, морали да се уписују као Хрвати. Хрватску идеју југословенства практично је прихватила политичка класа и интелектуална елита која се била формирала у Титовом периоду. О томе опет могу да посведоче и неки од најзначајнијих представника српске интелигенције као што су Добрица Ћосић, Дејан Медаковић, Радован Самарцић, Милорад Екмецић, Борислав Михаиловић Михиз. До којег степена је дошла изградња

филолошке парадигме најбоље ћемо моћи да уочимо у двама областима: у историографији и у лингвистици.

1. За репрезентативно историографско дело које је у овом периоду настало може се узети двотомна књига Милорада Екмечића *Стварање Југославије, 1790-1918*, која је објављена 1989, само две године пред растурање државе Југославије. Ово обимно и значајно дело није само историја Срба, већ и других народа који су ушли у састав будуће Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Већ у предговору ове књиге изнет је кључ којим ће аутор на ову популацију гледати, а посебно на њен централни део, где се говори једним језиком. Тај поглед и становиште гласи да је „вера постала вододелница нација“ (15). Прихватање таквог става одредило је и судбину српског народа и државе Јужних Словена. На жалост, овакав став данас заступа већина савремених српских писаца и историчара и не проверавајући његову одрживост.

Пуну дубину значења идеје о томе да је вера вододелница нација, моћи ћемо да схватимо ако имамо у виду два национална програма: српски и хрватски. Опредељујући се за став да је вера била вододелница нација, Екмечић се практично определио да на ове проблеме гледа са тачке гледишта хрватске идеје југословенства. Историчар који је у својим бројним књигама потврдио своју велику обавештеност, овим гестом показао је да је постојање српског виђења овог питања једноставно превидео. Он је прихватио као стварност промене у свести већине људи које су се десиле по сасвим јасним теоријским пројекцијама. Њих можемо да илуструјемо на примеру пописа становништва Југославије из 1931. године. Овај попис је организован убрзо пошто је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца променила име у Краљевина Југославија. У овој преименованој држави, Југословени су сматрани једним народом, а његова основна структура је била представљана према верским конфесијама. То практично значи: више нису представљани Срби, Хрвати и Словенци као посебни народи. У попису су посебно регистровани православци, католици, муслимани и припадници других религија. Тако је било нормално да се чини у пописима држава чију су етничку већину чинили припадници једног народа, као што су били Немци, Мађари, Пољаци, Бугари, Румуни, итд. и који су имали своје националне државе. Али тако није било нормално да се чини у држави каква је тада била Југославија, састављена од разних народа, само из прагматичних политичких потреба проглашених за један народ. У новоствореној држави, Срби више нису сматрани за један народ са више вероисповести, већ су за такав народ сматрани Југословени. Срби су третирани само као једно од племена тог народа. Показаће се већ између два рата да је то било само привремено решење.

А куда је то решење водило показује први попис становништва обављен 1948. године. Уместо једног троименог и троплеменог народа под именом Југословени пописују се припадници пет посебних народа: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и Македонци. Срби и Хрвати се, тачно по Штросмајеровој концепцији, деле тако што су сви католици Хрвати, а Срби су само православци. И то баш не сви: из српског корпуса су изостављени Црногорци. У овом попису је остављена рубрика само за једну верску скупину, за муслимане који су говорили истим језиком као Срби, Црногорци и Хрвати (штокавци). Они су се опредељивали између три могућности: Неопредељени (између Срба и Хрвата), Срби муслиманске вероисповести и Хрвати муслиманске вероисповести. Резултати тог пописа су познати и доступни. Последњи пут сам их видео у књизи Пера Симића *Тито – феномен 20. века* (2012). У овом првом попису становништва Титове Југославије, Неопредељених је било 807.000, Срба муслиманске вероисповести 161.000, а Хрвата муслиманске вероисповести 16.000. У овом попису, дакле, још је било Срба муслиманске вероисповести, али није било Срба католика. Већ шездесетих година, нестаће и Срби муслиманске вероисповести, јер су, одлуком државног врха, они претворени у посебну нацију. Тако ће се у Титовој Југославији појавити и шести народ: „Муслимани у смислу народности“. Штросмајерова концепција, по којој се народи идентификују на основу вере, тако је доведена до потпуног остварења. Какве ће то последице имати, показује се 90-тих година, приликом разбијања Југославије.

Кад на крају југословенског периода сведемо рачуне, постаће јасно шта се десило са Србима као једним од мултикофесионалних европских народа. Они су, приликом стварања прве

Југославије, претворени у племе једног троименог и троплеменог народа. Већ у другој, они су по вери, али у националном смислу, одвојени од других делова свог националног корпуса. Најзад су разбијање Југославије дочекали као једноверан православни народ, увучен у верско-грађански рат са деловима истојезичне популације других вера.

2. Куда је водила победа јагићевских схватања над вуковским схватањима, може се видети на примеру Павла Ивића, водећег српског лингвисте друге половине 20. века. Наводим место из његове чувене књиге *Српски народ и његов језик* (1972):

Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук Караџић је 1849. у познатом чланку *Срби сви и свуда* изашао са тврђењем да су само чакавци (односно и кајкавци) Хрвати, док су сви штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона“ таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Овакво гледиште је почивало помало на романтичарском поимању језика као темељу народности, помало и на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона“, донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваквоме нашем дијелењу народа у данашње вријеме“ али свакако на жаркој жељи да Срба буде што више“. (182)

Речи Павла Ивића, који је језик Срба третирао као српскохрватски, требало је цитирати због природе употребљене аргументације. Уместо да учени филолог сведочи да је Вук на Србе гледао као на мултиконфесионалан народ, као што су на своје народе гледали сви европски филолози његовог, али и каснијих времена, Ивић је натезао да у Вуковом понашању види нешто као посебан случај. На питање: зашто је Вук на Србе гледао као на народ трију вера, Ивићев је одговор „да Срба буде што више“. Тако је, у ствари, посредно отварао питање логике Вуковог понашања, али и понашања Вуковог номиналног следбеника, а прикривеног опонента Ватрослава Јагића.

Логика по којој је Вук деловао, као и код других филолога, била је да Срба има онолико колико има популације која је говорила и говори српским језиком, без обзира на веру и на место становања. Супротно од тога, Јагићева је логика била да се учини да Хрвата буде што више. А како је то чинио, могуће је реконструисати. Ако се наречја хрватског језика, кајкавско и чакавско, помешају са српским, тј, са штокавским, добиће се заједнички хрватски или српски језик (у другој терминологији: српскохрватски језик), који обједињује чакавско, кајкавско и штокавско наречје. То мешање разних наречја, теоријски и практично немогуће, он је правдао ставом да су Хрвати и Срби један народ (Хрвато-Срби) под два имена. Ако се, затим, та популација подели по вери, па сви православци буду Срби, а сви католици постану Хрвати, онда Срба католика неће бити, сви ће постати Хрвати. Рачуница је, дакле, потпуно јасна. Ако се за заједнички језик Хрвата и Срба преузме српско наречје, штокавско, (у другој терминологији српски језик) па подели по линији источна и западна половина, онда ће деоба бити по линији екавица (српска) – ијекавица (хрватска). Ако се писма који су у употреби поделе по линији латиница је хрватска а ћирилица српска, јасно је шта се добија. Уколико би се Павле Ивић ослањао на логику, било би природно да се пита и о логици понашања Ватрослава Јагића. На жалост, он тако нешто у овој књизи није учинио.

Мада је логику понашања Вука Караџића криво тумачио, Ивић је чинио и нешто добро. Отуда ми данас сасвим јасно можемо да констатујемо да Вук стварно није увећавао Србе, него је само казивао колико их има и може бити, ако се поштују општеважећи принципи. Тако нешто се за Јагића не може рећи. И Штросмајер и Јагић, али и Виктор Новак, брисали су из српског корпуса читаву једну религиозно-језичку заједницу, Србе католичке вероисповести и претварали их у Хрвате. На сличан начин су из српског корпуса искључивали и Србе муслиманске вероисповести. Тако нешто се, у случајевима других народа, по правилу не чини.

Логика по којој је Павле Ивић сагледавао свог далеког претка Вука Караџића, на жалост, није била само његова. Најчувенији међу Ивићевим савременицима, Добрица Ћосић, јавно је говорио за себе да је атеиста, али да сматра да су Срби само православци. Велики број чувених

српских интелектуалаца из овог времена, следбеници официјелне идеје југословенства, изражавали су сличне ставове. А то значи да су њихови ставови израстали из исте идејне матрице. Значајне историјске фигуре попут Луја Војновића и Луја Бакотића, као и њихових великих претходника у Покрету Срба католика у Дубровнику и другде, овим су гурнути из историјске свести српског народа.

У тексту *Владајуће метанарације и геноцид* приказао сам и графички шта значи то ако се већ у самој идеји из целине српског корпуса изоставе две целине, односно две етничке заједнице: заједница Срба западне цркве и заједница Срба исламске вере. Наводим део из књиге *Блок за српску идеју* са стране 195:

Вук је сматрао да су Срби, као и други европски народи, мултиконфесионалан народ, конкретно да Срба има три вере. Вуково схватање (које је истовремено и европско схватање) може се представити помоћу круга подељеног на три дела:

Заузимајући став да су Срби само православци, Јагић је сматрао да од српског корпуса треба одузети делове популације који не исповедају православну веру. Цртеж јасно показује Јагићеву рачуницу да српски корпус треба смањити за две трећине, односно свести га на једну трећину. То значи свести га на оно што од српског корпуса остане кад му се одузму Срби католици и Срби муслимани. При томе, Срби римокатолици претвориће се у Хрвате, а Срби муслиманске исповести, разуме се, у неку посебну категорију. Поништавање целине српског корпуса, одузимање делова од тог корпуса, овако се може представити:

Ово умањивање српског корпуса није једина невоља која проистиче из овог пројекта. Још већа невоља настаће отуда што ће свака од три верске заједнице морати да мења свој идентитет. Мораће свака од њих да доказују да има и посебан национални идентитет, па и друге и другачије језике од оног који је у 19. веку већ био спознат и дефинисан као српски језик. Изостављање двеју религиозних заједница из српског корпуса битно нарушава и његове природне геополитичке капацитете. То се најбоље може видети на појединим историјским покрајинама у којима су Срби живели или живе. Изостављањем 150.000 Срба муслиманске вероисповести са Косова и Метохије, на пример, српски корпус се у овој покрајини своди само на 350.000 Срба православне вере који су овде живели до егзодуса 1999. године. Изостављањем из српског корпуса Срба муслиманске вероисповести из Рашке области (Санџака) отвара се питање опстанка ове територије у Србији; слично се чини изостављањем Срба католичке вероисповести у Војводини. По сличној логици може се видети шта се све губи на територији данашњих држава: Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе, ако се примени логика хрватског филолошког програма. На жалост, политички прваци српског народа овакво виђење не узимају у обзир.

Природа ове нечестите рачунице показаће се у још драстичнијем светлу ако се доведе у везу са *Конвенцијом о геноциду Уједињених нација*. Менталне повреде које су сви делови српског народа претрпели биле су корак на путу ка физичким повредама. То је за последицу имало чињеницу да су три религиозне групе истојезичних Срба ратовале између себе при крају 20. века. Верских ратова је било и код других европских народа, али у ранијим вековима, док још нису постојали национални програми. На терену Југославије ови сукоби су били анахрони и непримерени европској ситуацији новијих времена.

3. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА РЕГИОНАЛНОМ ПЛАНУ

Као и други народи, и Срби имају своју постојбину. Они вековима живе у разним регионима на простору Балкана и средње Европе. Ови региони су кроз историју добили и своје покрајинске називе. По њима су покрајинске називе добијали и њихови становници. Доситеј Обрадовић, у *Мезимцу*, каже:

„Србљи се по различним кераљевствима и провинцијама различито називљу: по Србији Србијанци (не Сервији или Сервијанци; ово су страни народи од Греков узели, зашто Греци не имаду б), по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци: Свуда једнако говоре, совершенно се ласно разумевају, развје што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и погдикомјој речи...“ (Почеци српске књижевне критике, Београд, 1979:64)

Слично је говорио и Вук Караџић у разним текстовима, посебно у тексту *Срби сви и свуда* који је објављен први пут у часопису *Ковчежић. За Србе сва три закона* (1849). Посебно треба обратити пажњу на један детаљ у овом Вуковом тексту: на име становника Босне које Вук испишује овако: „Босанци (Бошњаци)“, што значи да се та два имена уотребљавају алтернативно.

О овом проблему већ сам говорио у интервјуу Биљане Живковић са мном за њену (још необјављену) књигу *Србистика и србисти*. У разматрању проблема полазио сам од одломка *Коло* познате песме Бранка Радичевића *Ђачки растанак*. Наводим део интервјуа који се тиче тог проблема:

„Репрезентативни песник српског романтизма, који је у неку руку био и остао симбол младости у српској поезији, није се бавио геополитиком. Али, овај значајни млади следбеник Вука Караџића, препевао је у *Колу* Вукову филолошку мисао са геополитичким реперкусијама. Чинио је слично ономе што су чинили и романтичарски песници других народа. Он је у стиховима представио свој српски народ.

Мада је *Коло* Бранка Радичевића познато, мислим да и овом приликом треба навести бар оне најважније стихове који илуструју проблеме о којима говоримо. Песма почиње обраћањем *Ој, ви српски витезови*, које позива да се ухвате у братско коло. Па следе стихови:

Србијанче, огњу живи,
Ко се теби још не диви!

Хрваћане, не од лане,
Одувек си ти без мане!

Ој, Босанче, стара славо,
Тврдо срце, тврда главо,
Ти си као кремен камен,
Где станује живи пламен!

Ао, Еро, тврда веро,
Ко је тебе јоште теро?
Ти си кано хитра муња
Што никада не покуња.

Ао, Сремче, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута!

Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не хвали?
Мачем бијеш, мачем сечеш,
Мачем себи благо течеш,
Благо – турска сабља сува,
Кроз њу горски ветар дува.

Ој, соколе, Далматинче,
Дивна мора дивни синче!

Ој, ти красни Дубровчане,
Наш и данас бели дане,
Та са песме и старине,
Пуне славе и милине!

Ој, Славонче танани!
Банаћане лагани!

Ој, Бачвани, здраво, здраво,
Ко ј' у песми већи ђаво!

И ви други дуж Дунава,
И ви други где је Драва,
И сви други, тамо, амо,
Амо да се поиграмо!

Сасвим је јасно кога је Бранко звао у братско коло: звао је српске витезове. Дакле, Србе са разних страна или, по Вуку, Србе све и свуда! Ова Бранкова песничка и геополитичка слика у потпуности се поклапа са Вуковим филолошким програмом, који је израстао из схватања ондашње европске филологије и стародревног српског и словенског искуства који се слажу у нечем битном, а то је: народ (као етничка категорија), у основи је истоветан са популацијом која је створила његов језик. То је било природно: модерне нације биле су формиране на јединственим филолошким принципима. Бранко, Европљанин по духу и култури, као и његов ментор Вук, могао је у братско коло да позове само свој истојезични народ, а то је значило Србе сва три закона, све три вероисповести: и православце, и римокатолике и муслимане. У песми је јасно истакнуто у којим су покрајинама они живели. Нема никакве сумње да су Бранка Радичевића његови савременици добро разумели. Када је 1885. године подизан на Стражилову споменик (то је онај на којем пише *Бранку - српски народ*), у тај високи споменик су били уграђени блокови из разних покрајина. Преписујем речи из информатора: „Споменик је сачињен од топчидерског камена и коцака Фрушке Горе, Динаре, Клека, Ловћена, Пљешевице, Вршачког Брега, Велебита и Авале“. Оно што је било у песми казано речима, на споменику је исказано каменим блоковима од којих је изграђен. Да је оваква интерпретација адекватна Бранковом тексту, потврђују интерпретације ове песме које су настајале до Титовог времена од када је ова песма тумачена као ода југословенству. Ако би се употребио геополитички термин, онда би Бранков позив на окупљање српског народа упућивао на окупљање Срба из свих покрајина у којима су вековима живели. Ове покрајине у Бранково време налазиле су се у саставу разних држава: Аустрије, Италије, Турске, Србије, Црне Горе. Али Срби у овим различитим државама имали су једну, српску, националну свест. После разбијања Југославије покрајине опет нису у једној држави, али је национална свест Срба, на жалост, деконструисана.

У данашње време геополитичка слика српског народа, изражена у Бранковим познатим стиховима, могла би бити протумачена као идеја Велике Србије, са негативним предзнаком. То значи да се стигло дотле да се осуђује било каква језичко-етничка заједница народа који се, током историје, идентификовао као Срби. А такав однос се не негује према другим европским народима. Узрок тој недоличној пракси је у идеји о језичко-етничком јединству два народа: Хрвата и Срба. А та идеја никако није српска.

Верујем да се многи од нас, који смо живели у Титово време, сећамо овакве слике. Испред зграде Савезне скупштине стоји велика бина. На овој бини поређане су по важности личности из Друге Југославије. Централни положај заузима друг Тито. У овој представи је редовно играно Бранково *Коло*, уз музику Николе Херцигоње. Показаће се да је ова радо гледана позоришна игра имала и значајну политичку функцију. Кореографија извођења Бранковог *Коло*, преко народних ношњи извођача, представљала је као коло окупљања народа и народности Југославије. А никако не коло Бранкових „српских витезова“.

У овој новој интерпретацији Бранковог *Коло*, речи у песми добијале су сасвим други смисао. То се најлакше може илустровати у значењу речи Хрваћанин. Код Бранка, као и код Вука, та реч је значила Србин из Хрватске. У свом најчувенијем тексту, у *Писму Харалампију* (1783), Доситеј се обраћа свом пријатељу Харалампију, Хрваћанину, који је био свештеник Српске православне цркве. У новом контексту, према интерпретацији *Коло* извођеног у част друга Тита, испадало је да је реч о Хрвату. На сличан начин су и друге речи мењале значење. Кад се Бранко у песми обраћа Црногорцу (*Црногорче, царе мали!*) у кореографско-политичкој интерпретацији, испада да Бранко у југословенско коло зове припадника црногорске нације. Нешто мало другачије је било и кад Бранко зове у коло Славонце, Далматинце, Дубровчане. Ова имена у новој интерпретацији, испред Титове бине, била су десрбизирана. У извођењу песме се више није изговарао стих: *Ој, ви српски витезови!*

Име Босанац, као и друга слична имена, у Бранковој песми, носио је регионалну ознаку за припадника српског народа у Босни: и за православце, и римокатолике и муслимане. Редак је био случај да се именом Босанац означава припадник неког другог народа, рецимо, Мађар, Немац, Италијан, Јеврејин. Босна је стари српски макротопоним.

После Титовог времена и нарочито уочи и после разбијања Југославије дошло је до интервенције којом се из појма Босанац изопштавају Срби и Хрвати (тј. бивши Срби римокатолици) и ствара се нова нација од босанских муслимана која полаже искључиво право на ово име. Такве нације није било ни у првој ни у другој Југославији. Тито је остао познат по томе што је стварао нове нације на српском етничком простору. Тек претпоследње деценије његовог живота, била је створена нација Муслимана. Том приликом, у грбу СФРЈ, јавила се нова, шеста, бакља. Тада је објављено да у будуће реч муслимани треба писати двојако: малим словом, кад се мисли на припадност религији а великим словом М (Муслимани) кад се мисли на припадност нацији.

Овај изум из Титовог периода ескалирао је и добио је завршицу деведесетих година, док се земља „братства и јединства“ распадала у ратним сукобима. Муслимани из Босне и Херцеговине више се нису задовољили да буду само са великим М – они су се прогласили Бошњацима, али и Босанцима. Није спорно њихово право на верски индивидуалитет, нити је спорно право да се они називају Бошњацима или Босанцима. Али то право имају и други Срби у Босни, јер је Босна била земља у којој се говорило српски и пре него што је иједан муслиман крочио на тло Балкана. Сви становници Босне, дакле сви рођени у Босни, по правилима који важе за српски језик, могу и треба да се зову Босанцима или Бошњацима, иако не спадају у муслимански корпус. Резервисање имена Бошњак или Босанац само за муслимане, учинило је да су многи Босанци (Бошњаци) других вера (али и припадници других нација) доведени у посебну ситуацију. Многи од њих, после ове узурпације, нису више хтели да буду ни Бошњаци, ни Босанци. Одлучили су да чувају и бране свој национални идентитет путем само српског и хрватског имена. Националном имену су дали предност над регионалним које им је, практично, одузето. Понашали су се по логици: ако већ треба нешто да жртвују, нека жртвују бар оно мање вредно. А кад се тако нешто чини под морањем – то не може да води добру.

Добио је 2013. председник Србије, господин Томислав Николић, неку награду у Требињу, главном граду Херцеговине. У говору том приликом, он се као Србин Шумадинац обраћао Србима Херцеговцима. Нешто га је навело да, у духу традиције, помене и Босанце, у смислу да и Срби могу да буду Босанци, као што могу да буду и Херцеговци, Шумадинци. Чуо сам на телевизији и како председник Србије у ову језичку проблематику уноси и један биографски аргумент: иако је он рођени Шумадинац, Крагујевчанин, неки пријатељи га, из шале, зову Босанац, јер му је супруга Драгица Босанка. Очигледно, Србин на челу Србије, заступајући став да и Срби могу да буду Босанци, мислио је по логици језика који му је матерњи: ако Србин може да буде и Шумадинац, или Херцеговац, може да буде и Сремац, и Ера, и Босанац.

Нажалост, одбрусили су му многи сународници, па и први човек Републике Српске Милорад Додик. Додик је отворено рекао за себе да он није Босанац; а ни не дај Боже да је Бошњак! Међу Босанцима могу постојати и постоје разлике и верске и политичке, и културне и обичајне. Али у те разлике не спадају оне које их другачије одређују. Било које вере или политичких опредељења били, они су и Босанци, и Балканци и Европљани. По истој језичкој логици ни Расим Љајић, ни Сулејман Угљанин не могу бити Босанци или Бошњаци, иако је неспорно да су муслимани и сасвим одређеног политичког опредељења. Они би, у регионалном смислу могли бити Рашани или Санцаклије, зависно од тога које име изабере. Језик има своје законе, а ти су закони изнад дневно-политичких полемика и променљивих и политички условљених опредељивања. Тако је вероватно у свим језицима, па је тако и у српском. Ови се језички закони морају поштовати. То треба чинити из једноставног разлога: да би се могли поштовати и сви други закони који обезбеђују право на различитост и идентитет.

Тема етничког простирања српског народа добила је своју ружну завршницу на крају југословенског периода. На суђењу у Хагу, међу осталим оптужбама, једна од главних је била оптужба за пројект Велике Србије. За такав пројекат је био оптужен Слободан Милошевић. Један од сведока на овом суђењу био је и академик Чедомир Попов. Запамћене су и његове речи: Колико Србија треба да буде мала да не би била велика? Тако формулисано, ово питање се у теоријама књижевности називало реторским питањем. Мој одговор на то питање дат је у тексту *Природна Србија и Велика Србија* (објављен је у књизи *Историја и филологија*, 2014). Тај одговор јесте: Моћи ћемо да одговоримо на питање шта је Велика Србија ако имамо тачан одговор на питање колика је Природна Србија. Оваква природна Србија је приказана у Бранковој песми. А у песми се не иде на територијална проширења мимо српских етничких простора. Да би се Природна Србија могла разбити, морало је много шта да се учини и у политичком уређењу постора на којем Срби живе, али и у језику којим говоре.

4. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА ЈЕЗИЧКОМ ПЛАНУ

Сви језици европских народа имају једнонационално име (на. пр. немачки, мађарски, чешки, бугарски). Име је изведено из имена народа који је ове језике створио (на пр. Немци, Мађари, Чеси, Словаци, Бугари). За побројане и непоменуте језике важи правило да не губе свој идентитет било ко и било где овим језицима говорио. Таква ситуација је постојала и са језицима Срба и Хрвата у периоду пре појаве Илирског покрета (1835). Они су имали и називе српски језик и хрватски језик. Доказ за ово су у првој половини 19. века сва дела Вука Караџића (с једне стране) и књига Људевита Гаја *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) с друге старне, као и друге књиге на кајкавском и чакавском. Треба водити рачуна да је израз „хрватско-славенски“, из наслова Гајеве књиге, изражавао и општесловенску основу тога језика и хрватску посебност, као што су то, на пример, чинили и изрази српско-словенски или руско-словенски језик. Вук је свој језик називао српски, а Гај је језик своје књиге и свог народа називао хрватски. Ови језици су се јасно разликовали и кад су означавани другачијим терминолошким ознакама. Вуков је језик свуда био штокавски а Гајев је био кајкавски. Српски и хрватски језик су били блиски словенски језици, али и међу њима, као и међу другим словенским језицима, постојале су разлике. А ове се разлике могу уочити и научно потврдити.

После разбијања Југославије опет су у употреби изрази српски језик и хрватски језик. Али ти изрази више не означавају оно што су означавали пре интервенције сербокроатистике. Онда су они означавали два различита језика док данас означавају један те исти. Да бисмо схватили како је до тога дошло, најбоље ће бити да обратимо пажњу на сам процес мењања идентитета језика. Пошто је овај процес нераскидиво повезан са историјом политичких односа Срба и Хрвата, на неке битне његове моменте мора се још једном указати. А то значи да се неизбежно понешто већ казано мора поновити. Понављањем се понешто може и додатно осветлити.

1. Идентитет српског језика почиње да се нарушава са појавом Илирског покрета. Третманом овог језика као илирског, тј. заједничког за више јужнословенских народа, повређује се и његов идентитет али и интегритет. Показаће се веома брзо да је стварни циљ овог преименовања био да српски језик добије два титулара: и Србе и Хрвате, што се не дешава ни код једног другог европског језика.

2. Следећи корак у нарушавању идентитета српског језика био је бечки *Књижевни договор* (1850). Подстицај да се овакав Договор обави потекао је од Аустрије. А циљ договора је био да се покаже да Срби и Хрвати имају исти књижевни језик. Чак је и на самом скупу било предлога да се тај језик назове српскохрватски. Најзначајнији учесник скупа, Вук Караџић, успео је да се у тексту договора усвоје сви његови ставови о српском језику и правопису, које је износио у ранији текстовима. Текст *Књижевног договора* сведочи и о једном формалном недостатку овог документа. У тексту се не наводи ни име језика, али ни име оног *једног* народа који њим говори и који једну књижевност треба да има. Иако је у документу јасно идентификован и језик и народ који га је створио, онај недостатак ће омогућити да се касније, мада без стварног основа, наметне теза да је сам овај чин био договор Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику. Разјашњавању овог чина посебну пажњу посветио сам у књизи разговора Бојана Радића са мном *О новосадском скупу* (2008).

3. Ватрослав Јагић, који је највише допринео да се на Бечки договор гледа као на договора Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику, највише је допринео и да се наметне израз *српскохрватски* језик, у истом значењу као и паралелни израз *хрватски или српски* језик. Чинио је то највише као шеф Катедре за славистику у Бечу и уредник часописа на немачком језику *Архив за словенску филологију*. Он је практично и творац *сербокроатистике*, дисциплине која је институционализована у оквиру славистике. Јагић је у овом подухвату успевао зато што се упорно представљао као следбеник Вука Караџића и првих слависта.

4. Битан моменат у повреди идентитета и интегритета српског језика десио се када је, један од најзначајнијих следбеника Вука Караџића, Ђуро Даничић, на Штросмајеров позив отишао у Загреб да буде тајник Југославенске академије знаности и умјетности (1867) и први уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика* (излазио од 1882-1976). То је била велика победа и Штросмајерове идеје југословенства и Јагићеве сербокроатистике.

5. Јагић се, међутим, није задовољио тиме што је везивао хрватска наречја (чакавско и кајкавско) са српским (штокавским) и тако привидно створио, односно прогласио, заједнички народни језик Хрвата и Срба. Као руководилац пројекта *Енциклопедија словенске филологије*, који је почетком 20. века рађен у Руској царској академији у Петрограду, он је већ предодредио да се српски или, по његовом, српскохрватски језик подели на две половине: западну и источну. По овој пројекцији Србима би припадала само источна половина заједничког језика, што значи само источно наречје (по Вуку, екавско). Два остала наречја: ијекавско (по Вуку јужно) и икавско (по Вуку западно) припало би западној половини тако представљеног заједничког језика. Ова Јагићева пројекција представљена је шире у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997, 2002).

6. Јагићева пројекција поделе српског (српскохрватског) језика на источни и западни део прошла је без јачег одјека и у предјугословенском периоду и у првој Југославији. Али је у пуном смислу била прихваћена у Титовој Југославији, на Новосадском договору (1954) када је српски језик (како се у то време звао у Србији и Црној Гори) преименован у српскохрват-

ски/хрватско-српски. Оно што се десило на том Договору илуструје карта Томе Матасића из 1981. коју сам више пута објављивао као илустрацију у својим књигама.

Ова карта показује политичку суштину овог квазилингвистичког акта Матице српске и Матице хрватске који је обављен у једној политичкој институцији под контролом Титове партије, у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине. Главни резултат Новосадског договора била је практична подела књижевног језика на два варијанте: источну и западну, екавску и ијекавску, српску и хрватску, како је она, рецимо, на Филозофском факултету у Новом Саду представљана.

7. Следећи корак са хрватске стране био је одрицање од Новосадског договора и поглашавање тзв. западне варијанте хрватско-српског језика за посебан хрватски језик. *Деларација о називу и положају хрватског књижевног језика* из 1967, коју је потписало 18 хрватских институција, био је корак одступања од језичког заједништва оличеног у називу језика. Од тада се за „западну варијанту“ у Хрватској употребљава искључиво израз „хрватски језик“. То је био јасан знак да Југославија хрватској страни више није била потребна. Зато се приступило остваривању следећег корака: њеном разбијању. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих јавио се сепаратистички тзв. Масовни покрет у Хрватској. Двадесет година касније рат, испровоциран са хрватске стране, растурио је Југославију.

8. У процесу наметања сербохрватистике, још пре Новосадског договора, успостављала се метанарација по којој је западно наречје српског језика, икавица, у ствари хрватска. Тиме је, практично, из српског корпуса издвојена и популација која говори икавски. У истом смеру је, на Новосадском договору, учињен одсудан корак. Из корпуса српског језика изузета је и ијекавица, дакле, источнохерцеговачко наречје. То је оно наречје на којем су испеване српске народне песме, на њему је писана дубровачка књижевност, на том наречју су писали и Вук и Његош. и други велики српски писци. То је наречје којим говоре Срби од Западне Србије до Мора. После свега, чекало се да се српска страна и декларативно одрекне икавице и ијекавице.

Тај чин требало је да се догоди на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. у Београду. Овај Конгрес сазвала је организација која је имала звучно име – Српски сабор. Њен председник, чувени лингвиста Павле Ивић, у главном реферату скупа залагао се да се српски језик стандардизује на екавском изговору; другим речима, да се пројект Новосадског договора доведе до последње конзеквенце. Ивићева иницијатива на овом Конгресу није прихваћена. А како се то десило писао сам у тексту *Шта се десило на Другом конгресу српских интелектуалаца* (објављен је у књизи *Обнова српског националног програма*, 2010).

9. Са разбијањем Југославије настала је појама за черечењем српског језика. У отцепљеним деловима бивше државе јавиле су се снаге и међу политичарима и међу филолозима које се утркују да на говорном подручју српског језика, раније преименованог у српско-хрватски/хрватско-српски, уведу што више разних имена за српски језик. Данас постоје следећи називи: српски, хрватски, босански/бошњачки, црногорски, буњевачки.

Цепање српског језичког система по основи изговора (екавског, ијекавског и икавског) и различита национална атрибуција по том основу један је од оних видова менталних повреда о којима се говори у *Конвенцији Уједињених нација о геноциду*. Постоје научни поступци помоћу којих се ове повреде могу залечити. Научно се да оспорити легалност изведеног насиља над српским језиком и одбацити све што је на непринципијелан начин легализовано применом политичке воље и квазинаучним поступцима. Одбрану идентитета и интегритета српског језика успешно може да изведе србистика. Али, ова филолошка дисциплина би за то морала да има потребне услове: спремне и мотивисане научнике, којих има, и институционалну подршку које још нема.

5. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА КЊИЖЕВНОМ ПЛАНУ

Као што је постепено српском језику наметано хрватско име, тако је бивало и са деловима српске књижевности. Чин преливања из једног суда у други, може се илустровати на примерима двеју историја књижевности: Стојана Новаковића и Ватрослава Јагића.

Историја српске књижевности Стојана Новаковића (1867) била је прва књига ове врсте која је српску књижевност представила у целини а коју је написао један Србин. За њу је карактеристично да је српску књижевност представљала у сагласју са схватањима слависта претходних деценија, пре свега најзначајнијих Новаковићевих претходника: Вука Караџића, Павела Јозефа Шафарика и Александра Пипина.

Посве другачије од Новаковића поступио је Ватрослав Јагић у књизи *Хисторија хрватске и српске књижевности* која се појавила исте године. У предговору овој књизи, аутор је најавио да је то само прва књига од три замишљене. А периодизацију тако замишљене историје двеју књижевности он је градио према *Цветнику српске словесности* Јована Суботића, антологији српске поезије која се појавила 1853, у Бечу у две књиге, а коју Јагић није ни поменуо. По Суботићевој периодизацији, српска уметничка књижевност делила се на три периода, односно на три дела: на стару, средњу и нову књижевност. Овако је периодизирао и Јагић, узимајући две књижевности, хрватску и српску, као једну. Прокламованог јединства двеју књижевности, међутим, Јагић се држао само у првој књизи, где је стару српску књижевност и стару хрватску приказивао као заједничку. Али је већ у предговору књизи јасно ставио до знања да је дубровачка књижевност само хрватска. Никад није написао историју другог периода у који спада дубровачка књижевност. Али већ следеће, 1868. године, почео да издаје едицију *Стари писци хрватски* у којој је дубровачке писце третирао само као хрватске.

Да Стојан Новаковић са овим Јагићевим гестом није могао да буде сагласан, видимо по другом издању његове *Историје српске књижевности* које се појавило четири године касније, 1871. У њему је било знатних промена у односу на прво издање, али не и оних које се тичу интегритета српске књижевности. У новом издању, Новаковић је јасно показао да српска књижевност као целина има четири дела: народну књижевност, стару (средњовековну) књижевност, дубровачку књижевност и нову књижевност. Овим чином Новаковић је показао да српска књижевност, на језику којим је писана, може да постоји независно од хрватске књижевности.

Овако различита решења Јагића и Новаковића, била су током наредних деценија прикривана метанарацијама заснованим на опробаном рецепту о заједништву. А онда се, на самом крају века, на хрватској страни, на нешто другачији начин поновио исти поступак. Године 1898. објављена је у Загребу књига *Повјест књижевности хрватске и српске* Ђуре Шурмина. Овај универзитетски професор је своју књигу засновао на истом моделу који је већ понудио Јагић. Третирао је две књижевности и као једну и као две. Као једну, јер су и хрватска и

српска настајале на истом језику, оном који је Југославенска академија знаности и умјетности називала хрватски или српски. Али и као две, јер су се развијале посебно. Па је тако, по Шурминовом приступу, хрватска књижевност имала четири дела: народну, стару, дубровачку и нову књижевност, а српска само народну књижевност (заједничку хрватској и српској) а као самосталне само стару и нову књижевност.

Више српских аутора је наредних година и деценија изричито, или само имплицитно, потврдило став о четвороделности српске књижевности. То је учињено у историјама српске књижевности које су излазиле пре Првог светског рата: дум Ивана Стојановића, Јована Грчића, Тихомира Остојића, Павла Поповића, Андре Гавриловића, Јована Скерлића. Све ове књиге проблем су решавале у складу са српском филолошком традицијом и са славистиком. О свим овим историјама написао сам предговоре за едицију *Историје српске књижевности* у којој је требало да се прештампа десет историја српске књижевности. Ови предговори, заједно са осам предговора за *Антологију српске поезије* у осам књига, објављени су у мојој књизи *Систем српске књижевности* (1996). Сви ови текстови потврђују континуиран развој српске књижевности на српском језику и приказују сва четири дела српске књижевне баштине.

Овакав идентитет српске књижевности потврдили су и београдски универзитетски професори Павле Поповић и Јован Скерлић на почетку двадесетог века. Скерлић је тада, на Филозофском факултету у Београду, предавао само нову књижевност, а Павле Поповић – народну, стару и дубровачку. Из тих предавања изникли су Павловићев *Преглед српске књижевности* (1909) и Скерлићева *Историја нове српске књижевности* (1914). У другом издању Поповићевог *Прегледа* (1912) сасвим јасно је утврђен обим српске књижевности. Он се у потпуности подударало са периодизацијом, обимом и приказом књижевног стваралаштва какав је дат у другом издању *Историје Стојана Новаковића* (1871).

После стварања Југославије, у школску наставу је уведен предмет Југословенска књижевност. Тај модел је, бар у Србији, важио до 60-тих година 20. века. (И ја сам 1964. у Новом Саду, дипломирао на Групи за југословенску књижевност). Али, овај концепт је био темељно пољуљан већ педесетих година тога века, и то преко двеју едиција: едиције *Српска књижевност у сто књига* која је штампана између 1958-66. и едиције *Пет стољећа хрватске књижевности* (чије објављивање ни до данас није окончано). На основу тих едиција, које су рађене по моделу Ђуре Шурмина, у социјалистичком периоду, градиће се концепција о идентитету српске и хрватске књижевности. Свако научно противљење овом моделу, који је српску књижевност лишавао њеног битног дела – дубровачке књижевности, могао је да изазове (и изазивало је) политичку репресију.

Практично, тек после разбијања Југославије могло је отворено да се постави питање идентитета и интегритета српске књижевности. Отварање тога питања било је део борбе присталица Покрета за обнову србистике која се води са циљем да се научна дисциплина о Србима – србистика врати у систем европских филологија.

6. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА СРПСКИХ ПИСАМА

Текстом *Патриотске фантазије једног Словена* (1810), једним од најзначајих у историји славистике, Јернеј Копитар је представио све словенеске народе, међу њима и Србе. Срби су, по Копитару, народ који говори српским језиком, а по вероисповести је издељен на Србе римског обреда, Србе грчког обреда и Србе муслимане. Срби се служе трима писмима: глагољицом, латиницом и ћирилицом. Поменути текст објављен је три године пре Копитаровог сусрета са Вуком Караџићем.

Вук Караџић је, преко Копитара, рационално прихватио основне ставове европске филологије и славистике. Прихватио је тако и Копитарев став да Срби римског обреда пишу латиницом а Срби грчког обреда пишу ћирилицом. Тих ставова се држао до краја живота. Тачно је да је управо Вук довршио процес реформе ћирилице у једном од својих главних дела, у *Српском рјечнику* (1818). Али је тачно да је у том делу, у прегледу писама европских народа, он посебно представио словне знакове српске латинице, а посебно словне знакове хрватске

латинице. То што латиница којом се данас служимо изгледа овако како изгледа, у највећој је мери резултат Вукових интервенција. Тим питањем сам се посебно бавио у књизи *Српска писма* (2006, 2009).

И за Вука, као и за Копитара, српска латиница је била писмо којим су се служили превасходно Срби римокатолици у Дубровнику и шире. Они су текстове на српском језику исписивали италијанским словима. Такав начин писања разликовао се од хрватске латинице, неговане у Загребу, а која је почивала на мађарској латиници. Потпуно је нетачна прича да је Гај у књизи *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) направио латиницу којом се данас служимо (и која се понекад, сасвим неоправдано, назива *гајица*). Гај је стварно направио једну врсту латинице за хрватски језик у поменутој књижици (прецизно: за кајкавски), али сасвим другачију од оне коју је као српску латиницу представио Вук. Кад су, неколико година касније, припадници Илирског покрета узели српски књижевни језик за заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, Гај је напустио латиницу коју је био створио за хрватски језик и у основи прихватио ону латиницу којом се већ служио српски језик и коју је уредио Вук Караџић.

Проблем порекла и природе латинице којом се данас служимо дубље ће се разумети ако се схвати и сама суштина Бечког договора. Текст Бечког договора сведочи да је то у основи био договор о правопису два дела *једног народа*, од којих православци пишу ћирилицом а римокатолици латиницом. Не може да буде спорно тумачење који је тај народ верски подељен ако се зна да је стварни аутор текста договора Вук Караџић. Он се бавио само српским језиком и писмима и решевао питања само тога предмета, па и у поменутом Договору. Хрватским језиком он се није посебно бавио; истицао је често да је то други језик и да се разликује од српског. Суштина Бечког договора је у томе да се начин писања двома азбукама прилагоди тако да се текстови могу лако преносити са једног писма на друго писмо. Тада су већ била усвојена сва решења за латиницу којом се данас служимо – са изузетком диграфа *gj* за слово *đ* које је касније, 1878, увео Ђура Даничић.

Током превласти сербокroatистике у југословенском периоду, уместо тачног тумачења Бечког договора као усаглашавања неких решења за један језик којим један народ говори и пише, како стоји у самом Договору, дато је искривљено тумачење да је то био договор о заједничком језику Срба и Хрвата и да та два народа имају различита писма: Срби ћирилицу а Хрвати латиницу. Приликом разбијања Југославије, још док је рат трајао, Хрватска је 1994. године код УНЕСК-а регистровала латиницу као хрватско писмо. И тај чин спада у повреде идентитета српске културне баштине. Верујемо да су само ратне прилике биле узрок што није уследила интервенција са српске стране за заштиту нематеријалне баштине.

7. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА ЕТНОНИМА СРБИ

У доба бујања националне свести код европских народа, које се одвијало нарочито током 18. и 19. века, афирмисао се и етноним Срби. Овај етноним функционисао је и уочи и после Великог рата у 20. веку, односно у време стварања југословенске државе. Тада је, као и други етноними, функционисао у све три своје димензије: а) као реч, односно вербални знак, б) као појам на који се тај знак односи и в) као јасно утврђен предмет појма односно популација обухваћена овим појмом и језичком ознаком.

Овај етноним се уклапао у систем етнонима других словенских народа као што су: Руси, Пољаци, Чеси, Словаци, Бугари, Хрвати, Словенци, али је функционисао и међу етнонимима несловенских народа као што су Немци, Французи, Италијани, Грци, Мађари и други. Приликом стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца етноним Срби нашао се на првом месту. Поред Срба православаца, који су најдоследније чували ово име, своју националну афирмацију су неговали и многи Срби римокатолици и Срби муслимани. Али, већ на почетку постојања нове државе дошло је до извесног поремећаја у функционисању националних етнонима. То је учињено самим тиме што је ова држава, названа Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, дефинисана као држава „једног троименог и троплеменог народа“. Зато је ову конструкцију било лако заменити новим етнонимом Југословени.

У другој, Титовој Југославији дошло је до великог поремећаја етнонимског система и то искључиво на штету српског имена и српског националног корпуса. Етноними Хрвати и Словенци су опстали и по имену и по пројектованом садржају појмова. Име етнонима Срби је опстало, али су из његовог садржаја изостали делови који су се односили на Црногорце, Македонце и Муслимане. Другим речима, у овом делу света, на простору бивше Југославије, направљена је и повреда система етнонима у односу на друге делове Европе где таквих поремећаја није било. Увођењем нових етнонима дошло је до промене националне свести код делова српског народа и до значајног смањења српског националног корпуса.

Са становишта *Конвенције Уједињених нација о геноциду* и овде се морају констатовати огрешења и повреде, односно преношења права са једног народа на друге народе, али и насилне замене једног етнонима другим. То се најлакше може илустровати на примеру укидања микроетнонима Буњевци. Одозго, са врха државе, одмах после Другог светског рата стигла је наредба која, парафразирно, овако гласи: сви Буњевци имају се сматрати Хрватима и као такви пописивати. То исто је чињено и са микроетнонимом Шокци и етничком групом овога имена. И овој етничкој групи у исто време наметнут је етноним Хрвати. Са становишта *Конвенције о геноциду* илустративан је и пример онога што се десило са српском етничком групом Црногорци. Црногорци су током своје вишевековне историје чинили јасно профилисану етничку групу српског народа. У 19. веку, државна заједница ове етничке групе, Кнежевина Црна Гора, добила је и међународно признање на Берлинском конгресу 1878. истовремено када и Краљевина Србија. Као и у другим државама, и у Црној Гори вршени су пописи становништва. Последњи, пред стварање Југославије, одржан је је 1909. године. По овом попису 96% становника ове државе изјаснило су се као Срби. Четири деценије касније, на основу пописа пописа у Титовој Југославији од 1948. године у Републици Црној Гори само нешто преко 2 посто становништва изјаснило се као Срби. Нова политика учинила је да у Црној Гори практично једним потезом нестане етноним Срби који је важио вековима за језичко-етничку групу. Политичким средствима учињено је да црногорски Срби промене национални идентитет.

Нешто се слично десило и у Македонији у време Титове владавине. У овој покрајини име Македонци, пре друге Југославије, имало је слично регионално значење као и имена: Србијанци, Црногорци, Босанци, Херцеговци, Далматинци. После државног преврата у Другом светском рату, афирмисана је чињеница о постојању македонског језика као посебног и то се данас сматра непорецивом чињеницом. На тој стварности и могуће је било заснивати посебност македонске нације. Али власт се није зауставила само на томе. Етноним Македонци, на простору Социјалистичке Републике Македоније, постао је обавезан за све становнике словенске припадности. Тај процес се може назвати македонизацијом. У том процесу су готово сви Срби у Македонији примили име Македонци као име свог народа. Иста популација је, након ослобођења ове покрајине од Турака у првом Балканском рату, 1912. била такође изложена процесу србизације. Ни у првом ни у другом случају популација није уништавана физички, али је била излагана менталним повредама. Чему су ови процеси водили показале се после разбијања Југославије, кад је Македонија постала самостална држава. Делу македонског становништва, који је сачувао српску националну свест, остало је да се тек бори за права националне мањине. А Република Србија има тешкоћа у заштити и очувању српске културне баштине и споменика из српске историје на простору Македоније. У тешком положају се наша и Српска православна црква, као традиционална верска заједница на тлу Македоније.

На простору српског језика није нестала популација муслиманске веросиповести која тим језиком говори; чак се пропорционално увећала у односу на друге етнорелигијске групе. Али је престала да постоји етнорелигијска група Срба муслиманске вероисповести, самим тиме што је прво као етноним било уведено обавезно име Муслимани а потом Бошњаци. Процес деструкције употпуњен је и повредом етнонима Срби. Мноштво људи и читави делови народа изгубили су право да се зову Срби. Српски народ је претрпео велике повреде на плану промене идентитета појединаца и група, изазване политичким притиском.

*

Са становишта *Конвенције Уједињених нација о геноциду*, може се закључити да 20. век није донео Србима само масовно физичко и биолошко уништење. Донео им је и менталне повреде које се тичу промене идентитета њиховог националног бића. Садашњи Срби не могу да поврате претке побијене у стратиштима, логорима и погромима. Али, морају да се побрину да им се таква масовна уморства никад више не понове.

Ради тога Срби морају много више да чине да се зауставе процеси менталних повреда на плану националног идентитета које имају карактер геноцида. Одлучније треба да се супротстављају свим другим повредама људских права као што су етничко чишћење, протеривање и прогони, отимање имовине, ускраћивање слободе кретања и друго што утире пут биолошком геноциду. Један од најбитнијих услова за спречавања геноцида као перманентног процеса јесте спречавање отуђивања језика, писама, културне, материјалне и духовне баштине.

Има шансе да се српски народ сачува и оснажи баш захваљујући језику и култури. Упркос свему што се у 20. веку и југословенском периоду десило, српска језичка зајдница је опстала; опстала је популација која говори српским језиком. Треба рачунати да се, са ослоном на европске стандарде, уз велике напоре у области науке о Србима и у заштити материјалне и нематеријалне баштине, српска језичко-етничка зајдница може довести у стање у каквом се налазе други европски народи.

РЕЧНИК ЧИЈЕГ ЈЕЗИКА?

Приштинско трокњижје

У свега три године, проф. др Слободан Костић, који је био и управник Народне и универзитетске библиотеке у Приштини, објавио је три моје књиге: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997). Он је те књиге звао „Приштинско трокњижје“. Ове књиге су одговарале на три главна питања која се тичу идентитета српског народа.

Књига *Српски национални програм и српска књижевност*, одговарала је превасходно на питање о језичком и верском идентитету Срба. Заступала је став да су Срби они који говоре српским језиком, и чији су преци говорили истим језиком. Такође, заступала је став да Срби, по вери, могу бити и православци, и католици, и муслимани српског језика, ако говоре српским као властитим језиком. То су били ставови и Вука Караџића и српске филолошке традиције из предјугословенског периода. У тим ставовима практично су биле садржане основе српског националног програма.

Књига *Систем српске књижевности* садржала је текстове који су писани као предговори двема замишљеним а необјављеним едицијама: едицији *Историје српске књижевности* (предвиђена да буде објављена у десет књига) и едицији *Антологија српске поезије у осам књига*. У свим историјама српске књижевности из предјугословенског периода, дубровачка књижевност била је третирана као део српске књижевности. У периоду Титове Југославије, она је из корпуса српске књижевности изостављана. Тиме је повређена истинита слика српске књижевности коју су доносиле историје из предјугословенског периода и коју су потврђивали сви моји текстови писани као предговори. Тако је учињено и у свим предговорима антологијама српске поезије.

Хрестоматија *Срби и њихов језик*, садржи прилоге четрдесетак аутора. Сви текстови у хрестоматији доказују да Срби имају властити језик, као што своје језике имају и други европски народи.

Ове три књиге биле су представљене публици на Видовданским свечаностима у Народној и универзитетској библиотеци у Приштини. Неколико месеци касније, на идејама ових књига, промовисан је на Филолошком факултету у Приштини 9. октобра 1997. године Покрет за обнову србистике. Истом приликом основано је и прво Друштво покрета за обнову србистике. Учињено је то на основу програмских текстова Покрета који су се појавили у виду брошуре под насловом *Обнова србистике*.

Оно што је тада у Приштини учињено, може се сматрати важним догађајем. У постјугословенском времену, једна група стручњака, окупљена на научном скупу, у легалној научној установи, враћала је у живот напуштен српски филолошки програм. Учесници скупа могли су очекивати да ће добити подршку у српском друштву, пре свега од институција чију су традицију обнављале. Таква подршка очекивана је, у првом реду, од Српске академије наука и уметности. Нажалост, очекивана подршка је изостала. А зашто се тако десило? Српско друштво је, током трајања југословенског периода, било заробљено парадигмом мишљења која је изграђивана у складу са владајућом југословенском идејом. Та идеја је подразумевала да треба следити идеје југословенства Јосипа Јураја Штросмајера а не идеје Светог Саве. О томе се посебно говори у моме тексту *Свети Сава и Штросмајер*. (Објављен је у књизи *Идеје југословенства и српска мисао*). Чему је стварно ова идеја стремилa и до чега је довела, показао је догађај разбијања Југославије. Кад је она одслужила своје, одбацивали су је управо Штросмајерови сународници.

Мисли се у парадигмама. То је став Томаса Куна, савременог философа науке, аутора књиге *Структура револуције* (1962) која је широко прихваћена у научним круговима. На Куна се и ја често позивам у својим текстовима.

У целом југословенском периоду мислило се по једној парадигми, владајућој. То је била парадигма коју су изграђивали бискуп Штросмајер, Ватрослав Јагић, Виктор Новак, Мирослав Крлежа. Њу је у другој Југославији доследно примењивао Јосип Броз Тито. Та парадигма мишљења разликовала се од оне српске парадигме која се заснивала на славистици, односно на принципима европске филологије. У југословенском периоду, владајућа парадигма тицала се само југословенског подручја, највише односа Срба и Хрвата. У основи те парадигме била је хрватска идеја југословенства. То је она парадигма која је била уграђена у темеље Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У другој Југославији, Титовој, она је била само дограђивана. А кад је исцрпела своје могућности, нашле су се снаге које су настојале да је прогласе истрошеном и мртвом. Поверовали су да је она по пореклу српска, пошто су се Срби највише борили за опстанак Југославије. Нашле су се зато снаге које су настојале и да је радикално одстране. О томе како је то у пракси изгледало, сведочи један детаљ. Стипе Месић, председник већ осамостаљене Републике Хрватске, једног дана избацио је из свог кабинета бисту родоначелника идеје југоловенства Јосипа Јураја Штросмајера. Очигледно да није схватио шта је овај идеолог значио за Хрвате.

Парадигма мишљења коју су Срби следили у предјугословенском периоду ослањала се и на друге идеје и на њихове носиоце. За спознају проблема довољно је обратити пажњу на порту Саборне цркве у Београду. И у тој цркви, као и у другим српским православним црквама, доминира личност Светог Саве. Ипак се београдска Саборна црква издваја од других светосавских цркава. Да би се ушло у њу, треба проћи кроз улазна врата испред којих се налазе два светла гроба: гробови Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Свети Сава и Доситеј и Вук на том простору су симболично представљени као три стуба српског народа. У грађењу своје старије историје, српски народ се ослањао на Светог Саву, најважнијег представника светородне династије Немањића. У грађењу новије историје, оне која почиње са устанцима под вођством Карађорђа и Милоша, поред Светог Саве, српски народ се ослањао још и на Доситеја и Вука. Дела и начин мишљења који су им били својствени, довољно јасно представљају парадигму на којој се обликовала свест српског народа.

У југословенском периоду, међутим, ова парадигма нашла се на удару новог начина мишљења; такође, новог редоследа вредности, нових перспектива. Свети Сава морао је да уступи место главном идеологу југословенства, бискупу Јосипу Јурају Штросмајеру. Вук Караџић уступио је своје место Ватрославу Јагићу. А да би све ово функционисало, измишљена је теза да је главни творац става о томе да Хрвати имају исти језик са Србима нико други до Вук Караџић и да је он то потврдио нигде другде него у Бечком договору. Текст Бечког договора много пута је објављиван; само сам га ја четири пута објавио. Прибран читалац увек може да установи да је лажан став о томе да је ово био договор Срба и Хрвата о српскохрватском језику. Био је то, у ствари, договор о нечему другом. Тицао се конвертибилности ћирилице и латинице, писама којима су се служили истојезични верници који су припадали двома хришћанским црквама: Источној и Западној. Дакле, сасвим у складу са Вуквим ставом о мултиконфесионалности српског народа.

Парадигма хрватске идеје југословенства, на којој се Југославија заснивала, полазила је од става да се народи заснивају на разликама у вери, а не у језику. На жалост, идеју сербокроатистике прихватио је и српски естаблишмент. Овај естаблишмент и сноси одговорност за лошу судбину народа у југословенском периоду. Пред сам крај друге Југославије, и пре него што је обраћена пажња на њене лажне темеље, сами Хрвати су одбацили идеју југословенства да би остварили сан о самосталној Хрватској. А да би то постигли, одбацили су и њој комплементарну идеју сербокроатистике. Тиме су, практично, омогућили да се српско-хрватски чвор

разреши тамо где је и запетљан: у идејама, у филологији. Прецизније, у схватању разлика између србистике и сербокroatистике.

Разлике између ових двеју филолошких оријентација, србистике и сербокroatистике, није тешко схватити и објаснити. Бар ако им се приђе као посебним парадигмама, односно (у другој терминологији) другачијим моделима мишљења и понашања.

Ако се следи србистика, следе се и филолошки принципи који важе за све европске народе; следе се и Свети Сава, и Доситеј и Вук. Следи се став да су Срби посебан народ који, као и други народи, има и властити филолошки програм, па има своју идеју о југословенским (у данашњој терминологији - јужнословенским) народима, њиховој блискости, али и њиховим посебностима.

Више пута сам писао о српској идеји југословенства. Посебно сам то учинио у тексту *Две идеје југословенства: српска и хрватска* (2001, који је прештампан у књизи *Идеје југословенства и српска мисао* 2007). Узроке несрећне историје српског народа у југословенском периоду посебно сам осветљавао и у књизи *Историја, историографија, историологија* (2020). На жалост, лења српска историографија није хтела ни да примети да је постојала и српска идеја југословенства. Нити да је она у основи другачија од аустро-хрватске идеје југословенства. Што значи да није хтела да примети да би историја српског народа била другачија да се српски национални врх није одрекао своје идеје о себи, односно поштовања принципа којих се држе сви европски народи.

Лења српска историографија није схватила, такође, ни шта се Србима десило приликом стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца када је проглашено да овај „троједан и троплемен народ“ говори једним језиком: српско-хрватско-словеначким (Видовдански устав 1921). Тада је прећутно била одбачена србистика и истовремено прихваћена једна од главних идеја сербокroatистике. Од тада ће Срби доћи у стање да ће морати да следе неке принципе који важе само за Хрвате и Србе, понекад и за Словенце. То су принципи који кажу да ови народи говоре једним језиком, да су зато и један народ. Тим чином Србима су укинута њихови традиционални оријентира, а потурени неки други, на изглед привлачнији, који се залажу за братство и јединство. Да су ова залагања имала и друго лице сведоче историјски догађаји које симболизују Јадовно, Јасеновац, Пребиловци. Неславан крај државе Југославије осветлио је и саму идеју југословенства на којој је она почивала. А осветлио је и друго лице сербокroatистике.

Рушиоци Југославије, очигледно, нису схватили да су рушењем парадигме југословенства омогућили да се појави нека нова парадигма, односно да се обнови парадигма српске филолошке традиције. То су веома добро схватили поједини српски филолози који ће се касније окупљати у Покрету за обнову србистике. Схватили су и саму суштину српског историјског пораза. У Краљевини Срба Хрвата и Словенаца, Срби више нису третирани као посебан народ; третирани су као племе - део једног југословенског народа, који је троимен и троплемен. У тако представљеном троједном и троплеменом народу, Срби су били сведени само на његов православни део. Самим тиме, српском националном корпусу одузимани су католички и муслимански делови популације који су говорили истим језиком као и православци. Ни српски језик више није поиман како је био поиман пре стварања прве Југославије. Називан је званично, у време прве Југославије, српско-хрватско-словеначки а незванично, најчешће, српско-хрватски. Кад је била распарчана Југославија, и некадашњи српски језик распарчан је на више језика: на српски, хрватски, босански, црногорски. Из разрушене Југославије, Срби нису изашли као исти народ који је у њу ушао. Добили су још неколико политичких сустанара који користе српску језичку баштину.

Присталице Покрета за обнову србистике схватиле су да ће све доћи на своје место кад се промени парадигма, кад се Срби врате оној парадигми коју су имали у предјугословенском периоду. Другим речима: кад се буду понашали као сви европски народи.

Испоставиће се, међутим, да се повратак парадигме из предјугословенског периода у стварности тешко може остварити. Југословенска и сербокroatистичка парадигма била се зацарила у главним српским институцијама. Ове институције ће остати до данас верне ставу да је језик којим говоре Срби – српскохрватски. То потврђује и име главног пројекта Српске академије наука *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Људи, који владају овом највишом институцијом српског народа, још не схватају шта ово двонационално име у називу језика стварно значи. То значи да су Срби, иако стари европски народ, у новијој историји, остали без свог посебног језика.

Да се грешка може поправити, да се проблем може принципијелно решити, то се може видети по једном мом реаговања на појаву 15. тома овог *Речника*. Наводим цео свој текст о овоме проблему.

РЕЧНИК ЧИЈЕГ ЈЕЗИКА?

У Културном додатку листа Дневник од 11. јуна 1997. године објављен је чланак г. Васе Павковића под насловом „Велики Академијин речник“ и са поднасловом „Уз појаву XV тома Речника српскохрватског књижевног и народног језика“. Прва реченица тог чланка гласи: Пре нешто више од једног века, на иницијативу Стојана Новаковића, почели су припремни радови за израду Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика.

На жалост, информација угледног књижевника и сарадника на Академијином Речнику није тачна. Из Увода уз први том овог Речника (1959), који је потписао Александар Белић, може се сазнати следеће: иницијативу за рад на речнику дао је Стојан Новаковић 1887. приликом прославе стогодишњице рођења Вука Караџића; та иницијатива је објављена 1888; Речник на којем се радило звао се Речник српског (а не српскохрватског) језика. Посао на скупљању грађе за тај српски, а не српскохрватски, речник, трајао је до Другог светског рата. Године 1944. изишла је огледна свеска под именом Српске краљевске академије и насловом „Речник српског књижевног и народног језика“. Године 1947. при Српској академији наука основан је Институт за српски језик, са Александром Белићем на челу. А тек 1953. године штампана је Огледна свеска „Речника српског језика“ по грађи Српске академије наука.

Из Белићевог текста није тешко схватити да је иницијатива Стојана Новаковића да се при Академији ради на речнику српског језика била на линији традиције Вука Караџића, који је два пута штампао „Српски рјечник“ (1818. и 1852); затим, да није прихваћена примедба водећег хрватског филолога Томе Маретића (1913) да у називу речника треба да стоји и име хрватско, односно да се између два светска рата није удовољавало Белићевим настојањима у истом смеру (тј. да се речник српског језика представи као речник српско-хрватског језика). Из Белићевог Увода такође се јасно види да је име српског језика у Академијином речнику промењено тек 1953. и да је његово преименовање у српскохрватски било на линији залагања Маретић – Белић, а не на линији Вук – Новаковић.

Господин Павковић, на жалост, не сноси искључиву одговорност што криво информише јавност о „великом Академијином речнику“. Приликом објављивања 15. тома „Речника српскохрватског књижевног и народног језика“ (1996) и други су, слично њему, подсећали на „познату“ иницијативу Стојана Новаковића или на „познату“ историју настајања речника. Тако се стварао општи утисак да се рад на великом Академијином речнику одвија у духу српске филолошке традиције. Подаци садржани у Белићевом Уводу потврђују да то није тако и да је интенција Стојана Новаковића напуштена у корист Маретићеве, тј. да је у самој САНУ у изради речника напуштена српска филолошка традиција у корист хрватске са свим последицама које такво понашање може да има.

(Дневник, Нови Сад, 17. јуна 1997)

Повод да се напише овај текст био је поменути чланак књижевника Васе Павковића. А, уистину, у мом тексту се није полемисало само са ставовима које је изнео књижевник Павковић, већ са ставовима Српске академије наука и уметности и са ставовима њених језикознала-

ца, пре свега са ставовима најгласовитијег Академијиног стручњака за језик, академика Павла Ивића.

Искористио сам прилику да о свом открићу обавестим једног колегу са мојег Филозофског факултета коме је, као и мени, Павле Ивић био професор. Обојица смо знали да наш професор важи за главног настављача Белићевих идеја. Мој саговорник није могао да порекне ниједну чињеницу коју сам у чланку навео. Ипак је рекао посве одлучно: „Више верујем Ивићу него теби“. Неколико година касније постао је и сам члан Српске академије наука и уметности. А ја сам у међувремену објавио и књигу *Српски филолошки програм* (2000) у којој је прештампан текст из Дневника. Није било јавних реаговања ни на књигу ни на чланак о називу језика чији речник издаје Академија.

Српска академија наука ни до данас није променила име речника; он се и данас зове: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Остало је и даље двонационално име језика којим говоре Срби. По томе су Срби једини европски народ који се са тако нечим мири. То је потпуно различито од праксе коју негују друге европске националне академије. Све оне раде на речницима које имају једнонационална имена.

Немам никаква сазнања да ли је у Српској академији икад било помињања мог текста и његових упозорења. Али имам сазнања да је у Академији 16. фебруара 1999. било потегнуто питање под којим именом треба наставити даље издавање Академијиног речника. О томе се говори у једном тексту професора Милоша Ковачевића објављеног у часопису *Рашка*. Изводе из њега цитирао сам у свом тексту *Драгослав Михаиловић у борби за српску академију и српски језик* који је прештампан у мојој књизи *Српско питање и србистика* (2007:52-81)). Доносим овде цитирано место.

На том скупу на којем је учествовало и у расправи узело учешће 13 академика: Павле Ивић, Милка Ивић, Светозар Петровић, Никола Милошевић, Мирослав Пантић, Павле Угринов, Ерих Кош, Ирена Грицкат-Радуловић, Матија Бећковић, Љубомир Симовић, Добрица Ћосић и Предраг Палавестра, и дописни члан Александар Младеновић) расправљало се о називу најзначајнијег лексикографског дјела које се ради код Срба, а које од 1959. године до данас излази под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Резултат расправе је готово невјероватан. Академици тако закључише „да назив *Речника* не треба мењати и да издавање *Речника*, започето 1959. године под уредништвом Александра Белића, треба наставити и довршити под истим именом како је већ изишло 15 књига“, дакле под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Разлози којима академици оправдавају своју одлуку још су невјероватнији, они нису само изван науке и изван српских филолошких интереса него и ван здраве памети. Академици, наиме, кажу да „су готово сви чланови одељења били на гледишту да научне разлоге треба одвојити од политичких. Ни назив ни грађа *Речника* не могу се под спољним и ненаучним притисцима мењати у току његовог излажења“. Друкчије речено, то значи да би замјена имена српскохрватски језик именом српски језик, по мишљењу академика, био уступак „ненаучним (и политичким) притисцима“, из чега проистиче да тај *Речник* и није нити може бити речник српског језика, пошто је, за њих, „српски језик ужи и мање хетероген него појам српскохрватски“ (39-40).

Са професором Ковачевићем много пута сам се слагао о језичким питањима. Ни о овом гесту српских академика не мислим другачије. Ставове које је он изнео могу да допуним објашњењем: зашто је Белић пристао да преименује Академијин Речник 1953. године. Могао је, евентуално, да буде уцењен познатом чињеницом да је био на челу делегације угледних Београђана која је ишла да умоли генерала Милана Недића да се прихвати дужности председника Владе националног спаса или тиме што је 1942. потписао Апел против комуниста. Ставови Српске академије наука и уметности из 1999. године донети су у посве другој политичкој ситуацији. Скаредна одлука по којој Срби и даље остају без свог српског језика ничим се не може објаснити ни правдати. Сем да се понове речи из *Новог завета*: Опрости им, Господе, не знају шта чине.

ПОВОДОМ КЊИГЕ МИЛИВОЈА ПАВЛОВИЋА „ОГЛЕДАЛО ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА“

Појаву ове моје књиге испровоцирала је појава књиге Миливоја Павловића „Огледало Добрице Ћосића“. Одмах сам написао аутору писмо које овде објављујем. Из усмене комуникације са њим, схватио сам да је проблем озбиљан и да не треба ни преко Павловићеве књиге прећи без осврта и коментара.

Поштовани господине Павловићу,
драги Миливоје,

Прочитао сам Вашу књигу *Огледало Добрице Ћосића*. И то са радозналошћу и са доста узбуђења. Сазнао сам из ње да сте почели као ћосићевац, да сте важна сазнања стицали на Ћосићевим књигама. Подсетило ме је то да сам и сам у младости био такав. Крајем 1958. објавио сам текст *Зглоб времена*, инспирисан Ћосићем. Али, само неколико месеци касније, већ 1959, објавио сам и текст *Крлежијанство*. То је био мој најразглашенији текст. Замало не одох у затвор зато што сам „јеретички“ откривао да су Крлежа и Тито били иста линија, што се, иначе, скривало. Поменути текстовима идентификовао сам се тада и као титовац, и као крлежијанац, и као ћосићевац.

Верујем да ме одавно више нико не памти као титовца, ни крлежијанца. Али ни као следбеника Добрице Ћосића. Једноставно зато што се мој развој одвио у другом смеру. Помињем овај стари био-библиографски детаљ с разлогом. Он показује да сам се на неком свом почетку (па и на Ћосићевом почетку) сусрео са теоријским основама на којима је засновано Ћосићево дело. И Ваша књига потврђује на више начина да је Добрица Ћосић почео као Титов следбеник. И да је он тек као већ славан човек дошао у сукоб са Титом и Партијом па постао чувени антититовац. Нисам у Вашој књизи нашао ниједан важан детаљ да је Ћосић икад одступио од својих почетних теоријских основа. И као антититовац сукобио се са титоизмом само на прагматичном нивоу. Теоријске идеале своје младости, политичке и књижевне, није битније мењао. О томе, посредно, сведоче и *Бајка*, али и изјаве које је повремено давао.

Мој поглед на основе Титовог деловања изложио сам више од пет деценија касније у књизи *Титаник* (2012). У њој постоји и поглавље чији је наслов *Тито – реализатор хрватског филолошког програма*. Тема о којој сам писао лако је схватљива, разуме се за оне који хоће да се потруде. Поглавље казује да је и пре Тита постојало нешто што се може идентификовати као хрватски филолошки програм. То је већ тема академска, каквом треба да се баве стручњаци, али и они који хоће да разумеју ситуацију која нам је наметнута са Титовом појавом. Надам се да нећу погрешити ако природу тога програма оцртам преко неколико најбитнијих имена које га репрезентују: Павле Деркос, Људевит Гај, Јосип Јурај Штросмајер, Ватрослав Јагић, Иван Броз, Виктор Новак, Мирослав Крлежа. Сви они су постојали и пре него што је Јосип Броз Тито ступио на историјску сцену. Кад се у мојој књизи каже да је Тито био реализатор хрватског филолошког програма, то значи да је он Комунистичку партију Југославије, којој је био на челу, и државу којој је био на челу, ставио у функцију реализације програма који је постојао пре њега. Добрица Ћосић био је један од српских комуниста и партизана који је себе ставио у функцију реализације овог програма. Ако се то схвати, лакше ће се схватити и све што се Србима касније дешавало.

Пре Ваше књиге читао сам књиге савремених београдских политиколога Пере Симића и Слободана Антонића. Обе су написали талентовани аутори. Симићева књига се зове *Тито, феномен 20. века* (2011), а Антонићева: *Још није готово – Милошевић* (2014). Главна мана обеју, иначе добрих књига, у томе је што практично почињу од ступања ових личности на историјску сцену. Па испада да је, практично, све зависило од њихових личних способности

и карактерних особина. Потпуно слично је и са књигом о Титу Мирослава Годоровића *Хохитанлер* (2014). Мој приступ је, очигледно, другачији. Он полази од става: да би се ове личности схватиле нужно је схватити предисторију. И кад је у питању Тито, и кад је у питању Милошевић.

Сличне разлике постоје између Вашег и мог односа према Ћосићу. Оне се могу показати на једном детаљу. У Вашој књизи говори се (кратко и садржајно) о Ћосићевом путовању у Титовој пратњи бродом „Галеб“ (1961). Каже се и како Ћосић није избачен са овог брода, већ како је сам са њега сишао. Дати су и документи који сведоче да се тај „силазак“ десио поводом смене Ранковића (1966). У мојој књизи *Титаник* о Ћосићу се непосредно уопште не говори. Може се само подразумевати да је он један од путника на Титанику. Стварним кормиларима Титаника уопште није сметала побуна Ћосића. Као што му је као титовцу било места на палуби овог брода, тако му је било места и као анти-титовцу. Ћосић се, у ствари, није бунио против програма по којем је Титаник пловио, већ се бунио против кормилара. А Титаник је само стремио ка реализацији хрватског филолошког програма. Да би се тај програм реализовао, Југославија је морала да буде разбијена, Титаник је морао да доживи бродолом. „Нама је овај рат био потребан“. То су речи још једног реализатора хрватског филолошког програма, Фрање Туђмана.

О хрватском филолошком програму нисам написао ниједну књигу посебно. Али сам написао петнаестак књига о српском филолошком програму. Та чињеница посредно казује да ни хрватски програм у својим истраживањима нисам заобилазио. Са становишта мојих данашњих сазнања, евидентно је да је овај проблем, бар са српске стране, остао несхваћен и неизучен. Сматрам да ту грешку треба исправљати, да овом програму треба посветити пажњу коју заслужује. Хрватски се филолошки програм почео рађати и формирати још у првој половини 19. века у Аустрији и уз њену помоћ. Од самих почетака је имао антивуковску и антисрпску основу, иако је, све до бродолома Титаника, увијан у другачије обланде. Главни његови резултати јесу Штросмајерова идеја југословенства и Јагићева идеја о српскохрватском језику и о сербохрватистици. Обе идеје су, на жалост, у југословенском периоду биле остварене. А оне су сасвим супротне од идеја српске филолошке традиције из предјугословенског периода које репрезентују Вукова схватања, али и схватања српских националних институција, као што су Матица српска, Српска краљевска академија, Српска књижевна задруга итд.

Сећам се како сам са захвалношћу доживео Ћосићев роман *Време смрти* о Првом светском рату. Роман је говорио о вршњацима мог деде на чијим сам коленима одрастао. Тек касније сам схватио да ни Ћосић, али ни српски историчари, нису ушли у корен овом великом страдању народа и појединаца. Нису размишљали о идејним основама и поводима да се рат деси. Ствари ће постати много јасније ако се обрати пажња на за нас главни резултат овог рата. А он је посве видљив. После четири године ратовања и страдања престала је да постоји Србија, створна је прва Југославија. Али нова држава није створена одједном, као резултат рата, како се мисли и приказује. Пројекције за њу су постојале скоро 70 година раније у идејама бискупа Штромајера. Штросмајер је, додуше, замишљао да будућа Југославија, као заједница Срба, Хрвата и Словенаца, које је он сматрао једним народом, Југословенима, буде једна федерална јединица у оквиру федерализоване Аустрије. Пошто се самостална Србија нашла на путу ка реализацији те идеје, и пошто она на тако нешто не би пристала, морала се ратом на то приморати. Нађен је повод за рат и за кажњенички поход на Србију. То је суштина Првог светског рата. Сви други разлози су последица оног основног.

У Првом светском рату било је много страдања. Сукобљени народи се могу само такмичити по броју жртава. Српски историчари нису превиђали огромне људске жртве које је српски народ уложио да би војничка победа била остарена. Али ни српски историчари, као ни филолози, нису били спремни да сагледају последице рата по Србе на филолошком плану. А оне су биле катастрофалне. Срби су у рат ушли као посебан народ који има државу, али и национално име, и национални језик. А из рата су изашли тек као племе „једног троименог и троплеменог народа“ (Срба, Хрвата и Словенаца) чији је језик и званично, у Уставу, назван

српскохрватскословеначки. До Првог светског рата водећи српски филолог био је Вук Караџић. На његовим схватањима се градио систем националних наука и образовни систем. Већ у првој Југославији парадигма се мења: доминирају Јагићева схватања о српскохрватском језику и доминира Штросмајерова идеја југословенства. А на вишдеченијску српску идеју југословенства, тј. на српско виђење балканских словенских народа (Бугара, Срба, Хрвата и Словенаца) сасвим је заборављено. Изгледа да сам ја први 2001. године подсетио на ту српску идеју у студији *Две идеје југословенства: српска и хрватска*. Све институције у првој Југославији изграђују се на основама хрватског филолошког програма, што конкретно значи: на основу сербкороатистике и хрватске идеје југословенства. Исход рата је укратко овакав: Срби и њихови савезници су војнички поразили силе Осовине. Али су на филолошком плану Срби доживели тежак пораз: у пакету са новоствореном Југославијом, напустили су српски филолошки програм и прихватили хрватски. Почињен је страشان грех. Србима се, већ на почетку живота Југославије као државе, десило нешто најгоре што им се могло десити. Имали су државу, па су је изгубили, били су народ па су постали племе, имали су српски језик па се он, у преименовањима и разименовањима, изгубио у нешто неодређено.

Све ово што казујем, на неки начин је, додуше у мутним назнакама, потврђивано током обележавања стогодишњице Првог светског рата. Управо ово обележавање је била прилика да се сумирају трагични биланси. А ти биланси нису били трагични само за Србе. Јер у општем страдању нису страдали само они. Страдали су и Руси, Французи, Енглези, Американци, Италијани. Али су страдали и они са друге стране: Аустријанци, Немци, Бугари и други. Жртве побројаних народа иду од неколико десетина хиљада живота до неколико милиона. Кад се све сабере 10-15 милиона мртвих и око 50 милиона рањених, да ратна разарања само поменемо. Ниједна од страна не може да се похвали да је, на ратном плану, изашла као победничка.

Само је једна победа јасна и недвосмислена. То је била победа хрватског филолошког програма над српском филолошком традицијом. Једино можемо да кажемо да је ова промена дугорочно припремана и да је успела. Али на ту победу не треба гледати као на победу једне филолошке идеје над другом идејом, какве се у науци дешавају. Ради се о нечему што је имало крупне политичке узроке и последице. Њих и није тако тешко показати. Да би се победа хрватског филолошког програма остварила, морале су да нестану две државе: Аустро-Угарска (разбијена је на више држава) и Србија (утопљена у државу једног троименог и троплеменог народа). Сем тога, рат је посредно омогућио (или предусловио) да се десе идеолошке промене у двама највећим европским земљама, Русији и Немачкој, за које је излишно говорити како су биле страшне. Тако испада да су резултати овог рата били још тежи и разорнији. По општем мишљењу, у Другом светском рату сукобиле су се исте силе. Други светски рат је био наставак Првог. На жалост, свет још није схватио да се несреће које су дошле са хрватским филолошким програмом не тичу само Срба; тичу се и других.

Срби данас живе и говоре са осећањем да им се потпуно незаслужено приређују несреће. На жалост, међу Србима су ретки они који се не баве само приказом страдања, него се окрећу истраживањима узрока несреће. А стварни узроци су тамо где их историчари обично не траже. Траже их, по правилу, на економском и војничком плану, а игноришу подстицаје од којих стварно долазе: подстицаје који долазе из филологије.

Ова теза се најбоље може илустровати на примеру политичке улоге Јосипа Броза Тита. Много шта ће нам постати јасније ако пођемо од сазнања да је он био најефикаснији реализатор хрватског филолошког програма. Да је Тито позвао у борбу да се реализује некакав хрватски филолошки програм, разуме се да би се томе мало ко одазвао, поготово би се одазвало мало младих српских патриота. Лакше ћемо схватити Титов успех ако кажемо да је остварење хрватског филолошког програма било иманентно Титовом стратешком опредељењу, а тактика само средство да се то опредељење постигне. А да би се то стратешко опредељење постигло, требало је завадити два српска антифашистичка покрета, четнички и партизански, а победнички партизански покрет сасвим ставити у функцију остваривања оног програма који је Тито настављао да остварује. Показао сам, у разним својим књигама, да

су сва филолошка решења у Титовој Југославији била изведена у смеру реализације овог програма. Та су се решења тицала Срба католика, Срба муслимана, Буњеваца, статуса дубровачке књижевности. Најјасније се та политика могла видети у стварању Југославенског лексикографског завода са Крлежом на челу, а Матом Ујевићем као његовим замеником. На истој линији био је и Новосадски договор. Ради замагљивања онога битног што се на филолошком плану радило, из тактичких разлога, требало је правити перформанс. То је био перформанс братства и јединства народа и народности, самоуправни социјализам, раднички савети, самоуправљање...

Наметање хрватског филолошког програма током Титове владавине готово да је потпуно успело. Сви сапутници са Титаника практично су заборавили да постоје и неке друге филолошке истине од оних које је наметала Партија и партијска држава. Српски филолози, школовани да удовоље одређеној парадигми мишљења, још увек не примећују да је у Србији на филолошком плану ситуација абнормална. А да је абнормална лако ћемо схватити ако је упоредимо са ситуацијом код других народа, а поготово ако је упоредимо са властитом филолошком ситуацијом из предјугословенских времена. Обратите само пажњу на називе нашег језика, или на називе речника тога језика, па ће све постати јасно.

У Вашој књизи, драги Миливоје, на неколико места помиње се израз „Велики Механизам историје“. Цитирате тај израз, негде при крају књиге, као Ћосићев. Исти израз употребљава у предговору књизи њен издавач, а и Ви га употребљавате на неколико места. Очигледно придајете посебно значење овој појави. Смисао је отприлике овај: у основи је све са Ћосићевим понашањем било у реду. Лоше су нам се ствари дешавале зато што је Велики механизам тако хтео. У свим случајевима израз је по правилу употребљаван као метафора. Њиме је сликовито означена нека Србима непријатељска сила која је обсмислила све њихове напоре, па и све Ћосићеве напоре.

И ја сам се бавио овим проблемом, али другачије. Учинио сам то и у посебној студији *Србистика и Велики Механизам* (објављена је у књизи *Српско питање и србистика*, 2007:18-33). Али проблему означеним изразом „Велики механизам историје“ ја не прилазим као метафори којом се означава нешто нејасно или несазнатљиво, што није подложно анализама и рационалним објашњењима. Прилазим му у складу са обавезама које се очекују од некога ко је научник по звању и позиву. А то значи да покушавам да дођем до научних одговора на питање о силама које Србе спречавају да имају нормалну судбину, као и други европски народи.

Разлика у Ћосићевом и мом понашању према овом проблему толико је значајна да је никако не треба изгубити из вида. Добрица Ћосић је ступио у партизанске редове у својој 20-тој години јер је одмах знао за шта се треба борити. Кад је видео да су резултати његове борбе по народ коме припада катастрофални, одмах је отворио српско питање. И опет је одмах знао како га треба решавати. Нису му били потребни увиди ни у историју ни у литературу. И опет је добијао јавну подршку, бар од неких снага.

Практично, истим питањем, српским питањем, бавио сам се и ја. Али, важно је имати у виду да сам се у тај подухват упустио већ као редовни професор универзитета, који је у струци прошао сва звања, а већ више од две деценије бавио се филолошким идејама од Хомера до Дериде и о томе објављивао књиге које су познате. Сведочим да се о деловању оног Великог Механизма може понешто знати не само на основу увида у политичку историју, и општу и националну, већ и у историју језика, историју књижевности, историју писама, историју националних институција, историју идеја југословенства, политикологије, и чега све не. Добрица Ћосић је сигурно био један од најталентованијих Срба свога времена. Али за сналажење у овој области таленат није довољан.

У Вашој књизи цитирано је једно место из текста Јована Рашковића у којем се Ћосић назива „оцем српске нације“. То није једини пут да је он тако називан и третиран. Има основе за тврдњу да је и сам у тако нешто поверовао. Такве квалификације у супротности су са мојим познавањем историје заједничког нам народа. Звање оца српске нације обично се давало Светом Сави, а исто звање придавало се касније и уз имена Доситеја и Вука. На то се у новијим

времелима почело заборављати, посебно од када су на власт дошли титовци, па су се понашали као да српска историја почиње од њиховог ступања на историјску сцену. И још горе: чувају се и користе само имена, али се њихови програми и завети не поштују. У пракси је ова политика оставила тешке последице. Оног тренутка када се уопште могла родити идеја да је Добрица Ћосић отац српске нације, и нехотице је, макар из добрих намера, вршено оцеубиство.

За Србе не може никако да буде свеједно да ли ће следити једног или другог „оца нације“: Вука или Добрицу. То су потпуно две различите парадигме. Ако следе Вука, добиће једне резултате, ако следе Добрицу добиће друге.

У Вашој књизи, драги господине Павловићу, постоји један део у којем се наводе реакција на Ћосићев одлазак са овог света, па се на једну страну сврставају ћосићевци, а на другу антићосићевци. Где би, рецимо, требало мене сврстати који мислим да је Ћосић следио само хрватски филолошки програм, а никако српски, дакле онај чија су прва имена Доситеј и Вук. Покрет за обнову србистике, који је промовисан у Приштини 1997. на моју иницијативу, био је покрет за обнову српске филолошке традиције, дакле и Вука, и Матице и Академије из предјугословенског времена. А био је и данас јесте против филолошког програма који се спроводи од стварања Титове Југославије и у Матици, Задрузи и у Академији, установама у којима је Ћосић заузимао угледно место.

Нисам читао записе Добрице Ћосића, па не знам да ли је оставио било какав траг о једном нашем сусрету из 1997. године. Враћали смо се Херцеговине, где је он ишао да прими награду „Светозар Ћоровић“, а ја да учествујем на симпозијуму о Пери и Ћоки Слијепчевићима. Од Подгорице путовали смо истим авионом, седели један до другог. Док је лет трајао (око 45 минута) искористио сам прилику да славном писцу изложим основне проблеме око србистике и потребе за њеном обновом. Чинио сам тако сматрајући да би за Србе било веома добро ако би он својим именом и ауторитетом који је имао у српском народу подржао ту иницијативу. Имао сам утисак да ме је у потпуности схватио. Договорили смо се, на растанку, на аеродрому, да му ја пошаљем три моје приштинске књиге (*Српски национални програм и српска књижевност*, *Систем српске књижевности*, *Срби и њихов језик*, које су објављене 1995, 1996, 1997) да их он погледа и да ми се јави да наставио разговор. Веровао сам да ће тако учинити. На жалост, Ћосић ме је изневерио: никад ми се није јавио. Била је прилика и кад смо се видели следеће године, на Коларчевом универзитету, на скупу „Везе“ које је организовао Драган Недељковић за Србе из Србије и дијаспоре. Ја сам имао реферат, а он је седео у првом реду. На питање: зашто се тако понео, мој одговор је: вероватно је прорадио Велики Механизам. Свако се може злоупотребити, па тако и Добрица Ћосић. Колико ја видим, он је био злоупотребљен два пута: као титовац и као анттититовац.

Од оног сусрета у авиону стално размишљам шта би се десило да је човек Ћосићевог имена и ауторитета подржао идеје о потреби за обнову србистике. А то значи да је подржао обнову научне дисциплине о Србима коју су скоро пре 200 година утемељили Вук Карацић и Павел Јозеф Шафарик. Верујем да би до сада био обављен велики посао за добробит српског народа. Обновила би се србистика, а то значи обновила би се научна дисциплина о Србима, обновила би се филолошка свест о српском језику, српској књижевности, српским писмима. Наши студенти би могли да имају увид у историје српске књижевности, у граматике и речнике и правописе српског језика. Стварала би се научна свест о српском идентитету.

Као неко ко је звањима које је стекао дужан да даје научне одговоре на питања која се тичу опстанка српског народа, сматрам да излази за наш народ ипак постоје. Они су у промени парадигме (у другој терминологији, у промени модела) понашања. Треба владајућу идеју југословенства заменити српском идејом југословенства, владајућу сербокroatисту заменити србистиком, другим речима треба обновити српску филолошку традицију из предјугословенског периода. Да би се таква промена парадигме извршила, сем оних приштинских књига, објавио сам и више других. Наводим само десетак: *Српски филолошки програм*, *Увод у србистику*, *Српска писма*, *Српско питање и србистика*, *Идеје југословенства и српска мисао*, *Обнова српског националног програма*, *О Новосадском скупу*, *О српском*

питању, Бок за српску идеју, Филологијаи геополитика, Историја и филологија. Сличне књиге писали су и други аутори међу присталицама Покрета а обнову србистике. Хвала Богу, има их доста. Значи да има основе да се промена парадигме изврши и у националним институцијама, и у науци, и у образовном систему. Треба пробити лед.

Драги Миливоје!

Хтео сам, поводом појаве Ваше књиге, само да Вам се јавим и да укратко кажем да је књига успела. Ову првобитну намеру сам – дужином текста – на неки начин поткрепио.

Да ли нешто очекујем од Вас? Понашам се и овога пута као писац. А писац је ловац на душе: баца удицу, па ако се неко упеца, добро је. Било би добро, рецимо, да се упеца новинар (али и писац, и научни радник) Миливоје Павловић па да каже: кренимо даље. Да не буде по оном нашем старом: И после Ћосића – Ћосић!

У сваком случају, срдечно Вас поздравља

Ваш Петар Милосављевић

Нови Сад, 2. март 2015.

ЧАСОПИС „ПОЉА“ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО

Поштовани господине Блашковићу,

Хвала Вам што сте ме позвали да својим прилогом учествујем у јубиларном броју *Поља*, поводом педесетогодишњице часописа. Како сам из писма разабрао, Ви сте ми на неки начин сугерирали да евоцирам успомене на она *Поља* која је моја генерација уређивала.

Кад су некадашња *Поља* у питању, мене и сада, у потпуно измењеним околностима, посебно занима тема југословенства. Југословенство је било једна од главних карактеристика некадашњих *Поља*. Мој прилог јубиларном броју усмерен је ка осветљавању тога феномена.

Виђење Поља из личног угла

Од пролећа 1956. сарадник сам и Трибине младих и *Поља*. Део моје интелектуалне биографије везан је за те институције. Био сам један од уредника *Поља* од 1958. до 1968. (с прекидима), а једно време и главни и одговорни уредник часописа (1965-1968).

Редакције *Поља* и Трибине младих покренуле су заједнички још једну манифестацију: Стражиловске сусрете младих интелектуалаца Југославије. Први од тих сусрета организован је 1959, други 1960, трећи 1963, четврти 1968. Учествовао сам у организовању свих тих сусрета а, као главни уредник *Поља*, био сам и главни организатор последњег, Четвртог стражиловског сусрета.

Стражиловски сусрети младих интелектуалаца Југославије на неки начин су кључни за разумевање програмске политике не само *Поља* и Трибине младих већ и Стеријиног позорја и Змајевих дечјих игара. Они су прављени по моделу: хајде да у Новом Саду окупимо представнике младих из главних југословенских интелектуалних средина; да нађемо заједничку тему за разговор; да омогућимо да се наши гости што боље упознају и друже. Редакција *Поља* је по истом моделу настојала да обезбеди сарадњу из свих југословенских република; Трибина младих је настојала да међу гостима има значајне представнике многих југословенских градова. На сличан начин настојали су да чине и Стеријино позорје и Змајеве дечје игре. Колико се сећам, ми који смо учествовали у културном животу Новог Сада тих година, много пута се нисмо међусобно слагали. Једни другима често нисмо били лично блиски. Али понашали смо се према једном моделу. А тај модел је био: поштовати посебности појединих средина, али сусретати се и сарађивати. Полазили смо од тога да смо сви равноправни саговорници и равноправни учесници у заједничкој ствари на принципу добровољности и заједничких интереса.

Сећам се да сам као организатор сусрета, нарочито у Скопљу и Љубљани, дакле још 60-тих година прошлог века, сретао појединце који су били против свега што би имало југословенски карактер или југословенско име. Један познати македонски песник ми је говорио: Ја сам Македонац, а не Југословен. Објаснили су му други македонски песници да та два појма један други не искључују. Македонци су редовно долазили на стражиловске сусрете, а тако су чинили и Словенци и други.

Године 1959. био је на насловној страни *Поља* објављен мој текст под насловом *Крлежијанство*. Тај текст ће, једно време, означавати битну оријентацију часописа. *Поља* су годинама била не само пројугословенски него и крлежијански оријентисан часопис. Позивали смо се на Крлежу који је између два светска рата био главни представник југословенске левице, али и идеолог који се међу првима побунио против стаљинистичког догматизма, па је за нас био истовремено симбол југословенства и антидогматизма. То је, у тадашњим околностима, био максимум слободе.

Пре него што сам штампао поменути текст о Крлежи, *Поља* су ми објавила есеје о српским писцима: Раду Драинцу, Растку Петровићу и Момчилу Настасијевићу. Мој текст о Настасијевићу је један од првих који су о њему објављени после Другог светског рата, као што је и онај о Крлежи био први текст о сукобу на књижевној левици. На Настасијевићу ћу и докторирати 1974. године. И Настасијевић, али и онај Крлежа који је био у сукобу са Комуни-

стичком партијом, мојој генерацији су тада још били непознати. Старији и обавештенији нису се тада упуштали у овакве теме: знали су колико је то политички опасно.

О усмерењу ондашњих *Поља* говори и једна рубрика коју сам ја покренуо 1959. године, а звала се *Књижевни именик*. У 39. броју листа у њој су објављена четири моја текста о четири песника, под насловима: *Звонимир Голоб, Матеја Матевски, Цирил Злобец, Павле Поповић*. У рубрици су представљени: један хрватски, један македонски, један словеначки и један српски песник. У 40. броју *Поља* објавио сам *Именик* по истом моделу; само су имена била друга: *Миодраг Булатовић, Дане Зајц, Јуре Каштелан, Анте Поповски*; у броју 41. били су представљени: *Гане Тодоровски, Кајетан Кович, Љубомир Симовић*. Библиографија *Поља* и моја показују да су године 1960. у *Књижевном именику* представљени само Момчило Миланков и Влада Урошевић. Касније је та рубрика таворила док се није угасила. Тешко је било из броја у број писати о толико стваралаца, а да то буде озбиљно.

Није се све одвијало на најбољи начин у раду редакције *Поља* тих година. Кад се обрати пажња на појединости, сукобе, смењивања, види се да је живот тога гласила имао и своју тамну страну. Али у погледу изузетно велике отворености гласила према другим срединама, југословенским, европским и светским, никада није било спора. Данас се често говори о *другом* и *другима* са наглашеним ставом да према њима треба имати разумевања. Ондашња *Поља* су полазила од става да постоје други у нашем ближем и даљем окружењу које треба упознати. Бити отворен и заинтересован за разне друге средине и ствараоце - то је била и оријентација али и школа мишљења.

Близу је четрдесет година откако сам отишао из *Поља*, тј. откако практично у њима не сарађујем. Али, школа мишљења на којој су била изграђена *Поља*, а кроз коју сам у младости прошао, одредила је моје касније понашање. Моја прва књига есеја, *Традиција и авангардизам* (1968) састављена је од текстова који су у већини претходно објављени у *Пољима*, а били су посвећена углавном српским песницима. Српску књижевност ја сам настојао да сагледавам у ширем, југословенском и европском контексту. У томе ми је касније помагао и предмет Методологија проучавања књижевности који сам предавао на Филозофском факултету у Новом Саду. О томе сведоче и моје књиге *Методологија проучавања књижевности* (1985) и хрестоматија *Теоријска мисао о књижевности* (1991), које сам стварао већ као универзитетски професор. Оне су приказивале теоријске доприносе и појединачна и националних школа у размеђу од Хомера до Дериде водећи рачуна и о општем и о појединачном. У том духу била је замишљена и моја хрестоматија *Књижевнотеоријска мисао Југословена*, рађена за холандско-америчког издавача Џона Бенцаменса. Ова хрестоматија, у два тома, оба на преко преко 600 страна на енглеском језику, примљена је за штампу и рекламирана код овог издавача, али је објављивање обустављено пошто је дошло до разбијања Југославије. На сличан начин као што сам у *Књижевном именику* приказивао песнике, у овој хрестоматији сам приказивао теоретичаре југословенских народа. Имао сам у томе подршку свих живих аутора који су у књизи били заступљени својим радовима.

У филозофији науке је спознато да и аутори не делују независно од парадигми или модела и школа мишљења. Филозоф који је то спознао, Американац Томас Кун, своје откриће објавио је у познатој књизи *Структура научних револуција* (1962). Кун је израз парадигма мишљења везивао за једну интелектуалну заједницу или генерацију: показао је да се и у науци поједине интелектуалне заједнице разликују по парадигми мишљења. Подсећањем на Куна хтео сам да кажем да су некадашњи уредници *Поља*, без обзира на своје особености, припадали једној парадигми (моделу) мишљења која је била својствена ондашњој интелектуалној заједници мојих вршњака.

Модел мишљења и понашања, приказан овде на примеру мога рада, није био карактеристичан само за *Поља*. Примењивале су га и неке друге новосадске институције као што су Трибина младих, Стеријино позорје или Змајеве дечје игре. Све те институције основане су средином 50-тих година 20. века. Све су оне имале југословенски карактер и изразиту оријентацију да окупљају ствараоце из разних делова Југославије.

У времену о којем говорим таква пројугословенска оријентација није била неки изузетак. Она је „одозго“ свесно негована и подстицана. И у другим деловима Југославије постојале су институције са југословенским предзнаком или садржајем. Такви су, на пример, били смотре дечјег стваралаштва у Шибенику и Котору, или смотра позоришног аматеризма у Требињу. Пројугословенске оријентације нису биле лишене ни *Струшке вечери поезије* које су ипак прављене по моделу „Македонија и свет“ или манифестација *Радост Европе* у Београду која је прављена по моделу „Београд и Европа“.

У Новом Саду је број институција, усмерених ка југословенском програму, био изразито већи него у другим срединама. Отуда се о југословенству, као карактеристици ових институција, може говорити као о феномену, а о Новом Саду као о једном изразитом центру југословенства.

Српска идеја југословенства

Као и многи други, и ја сам мислио да је идеја југословенства по пореклу хрватска, а да су је Срби само прихватили. У мојим текстовима могу се наћи трагови таквог мишљења. Сусрео сам се, међутим, са чињеницама које су показале да се под једним именом, под именом југословенства, у прошлости биле присутне две различите идеје: српска и хрватска. Српска идеја југословенства јавила се раније. Њу су, у отпору према унитаризму илирског покрета, формулисали прваци Матице српске Теодор Павловић и Јован Суботић још крајем 30-тих година 19. века. Они су сматрали да Југо-Славјани: Словенци, Хрвати, Срби и Бугари никако не треба да се претворе у некакве Илире, већ треба да се развијају као посебни народи. Али као међусобно блиски народи, они треба да негују и оно што ће их зближавати и повезивати. Више детаља о тим ставовима и о њиховој историји изнео сам најпре у студији о Јовану Суботићу (зборник *Liber amicorum*, посвећен академику Радомиру Ивановићу, 2000), а посебно у тексту *Две идеје југословенства: српска и хрватска* који је био саопштен као реферат на 15. Конгресу славистичких друштава Југославије у Нишу 2001. године и објављен у зборнику радова са тога скупа (*Књижевност и историја*, V, Ниш 2003). Осим тога текст је штампан и часописима *Крајина* (Бања Лука, 2002, бр. 3) и *Рашка школа* (2002/3, 38-39).

Схватио сам накнадно да смо се ми Новосађани, негујући идеју југословенства, понашали више у духу идеја наших предака, Теодора Павловића и Јована Суботића, него у духу који је био карактеристичан за једну другачије конципирану идеју југословенства чији су родоначелници илирци, а посебно бискуп Јосип Јурај Штросмајер. Открио сам да је оно што смо ми чинили свог претходника имало и у Надежди Петровић која је почетком 20. века у Београду организовала више изложби *југословенских* уметника (Бугара, Срба, Хрвата, Словенаца). На неки начин, наши претходници су били и млади Павле Поповић и Јован Скерлић који су организовали први конгрес југословенских књижевника који је у Београду 1904. окупио представнике Словенаца, Хрвата, Срба и Бугара, а други је по истом моделу, одржан у Софији следеће године. У то време је израз југословенски значео исто што данас значи израз јужнословенски. Моја истраживања су, такође, показала да српска идеја југословенства није везана за стварање државе Југославије или за њено очување или рушење, већ за неговање нормалног живота југословенских (прецизније у складу са данашњом терминологијом – јужнословенских) народа. По тој идеји, јужнословенски народи треба да се развијају на природан начин, као и други европски народи, а то значи као посебни индивидуалитети, али као индивидуалитети који се неће затварати, већ сарађивати пре свега са најближим народима, разуме се и другима, у ужем и ширем окружењу. На питање: да ли бих, после свега што се десило са Југославијом, имао шта да замерим тој идеји, рекао бих да немам.

Српска идеја југословенства настала је и развијала се у духу идеје о европским народима коју је најбоље формулисао Хердер у својим *Идејама* (1784-91) а пластично представио у својој антологији *Гласови народа у песмама* (1778-9). Њу је лепо потврђивао и Гете својом теоријом о светској књижевности која треба да садржи особене гласове разних народа. (Те идеје је Гете посебно јасно представио говорећи Екерману о српским народним песмама). На теме-

љу Хердерових идеја и развиле су се славистика и србистика као филолошке дисциплине. Такође, на темељу тих идеја сарађивали су Копитар и Вук. Они су и знали и истицали да припадају посебним, али блиским, народима. Треба стално имати у виду да су романтичари на свим странама Европе неговали две комплементарне оријентације: национализам (као тежњу за афирмацијом властите нације) и космополитизам. Узете заједно, те две тежње искључивале су шовинизам. Може се бити истовремено националиста и космополита, али се не може бити и космополита и шовиниста. Шовинизам је појава која се шири упоредо са интернационализмом или са његовом варијантом у новом облику: мондијализмом. А корене им треба тражити на другој страни, а не ни код Хердера, ни Гетеа, ни Вука Караџића.

Између идеја Хердера, Павловића и Суботића, конгреса југословенских књижевника 1904. у Београду и 1905. у Софији, Стеријиног позорја и Стражиловских сусрета постоји битна сродност. У тој сродности, којој не недостаје и континуитет, треба сагледати и новосадску праксу неговања идеје југословенства. Ова идеја југословенства заснована је на истим темељима на којима функционишу модерни европски народи, посебно земље и народи појединих европских региона (рецимо скандинавске земље и земље Бенелукса). И идеја Европске уније, какву је у визији имао после Првог светског рата Димитрије Митриновић, у основи је блиска тој идеји. Да би се сарађивало, није нужно живети у једној држави.

Српска концепција југословенства није подразумевала постојање југословенске државе, нити је у неком виду такву државу пројектовала. Она се могла спроводити и пре стварања Југославије и у време њеног постојања као и после њеног нестанка. Ипак њу је било најтеже у њеној пуноћи спроводити у време постојања државе Југославије, просто зато што је југословенство било затворено у границе те државе, што се наметало као државна идеологија и што није обухватало и Бугаре.

Загребачки модел југословенства

Поред ове, српске идеје југословенства, постојала је и једна друга, коју сам назвао хрватском или аустро-хрватском идејом југословенства. Она се надовезивала на илирски покрет. Од илирства је узела садржину, а од српске идеје је присвојила име. Родоначелник аустро-хрватске идеје југословенства био је Јосип Јурај Штросмајер. Он је наставио да негује унитаристичке идеје илирског покрета које су имале за циљ да илирско, а потом југословенско име послужи као степеница на путу ка стварању јединствене нације која би потом понела хрватско име. Теодор Павловић и други Срби, попут Стерије, Сарајлије и сличних прозрели су то и на то благовремено упозоравали. Пошто српски прваци током Првог светског рата баш и нису имали јасну свест о разликама између српске и хрватске идеје југословенства, они су, у ратним приликама, прихватили хрватску идеју југословенства. Тако је 1918. настала држава „једног, троименог и троплеменог народа“, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

После Другог светског рата Београд је остао престоница Југославије, али су најутицајније институције са југословенским именом биле у Загребу: Југославенска академија знаности и умјетности и Југославенски лексикографски завод. Обе су проистекле из хрватске идеје југословенства и деловале су у њеном духу. О природи ових институција понешто може да каже њихова биографија.

Југословенска академија знаности и умјетности основана је 1867. на темељу програма тада главног идеолога југословенства ђаковачког бискупа Јосипа Јураја Штросмајера и уз његов новчани прилог. За време постојања Независне Државе Хрватске Анте Павелића она је променила име у Хрватска академија знаности и умјетности (1941-1945). Неколико година после победе партизанског покрета, њен рад је био обновљен под старим именом – Југославенска академија знаности и умјетности (1948). Под тим именом она је деловала све до разбијања Југославије 1991. Тада је опет добила име које је имала под усташким режимом – данас се зове Хрватска академија знаности и умјетности.

Југославенски лексикографски завод основан је 1952. године одлуком Савезне владе на чијем челу је био Јосип Броз Тито. Задатак ове институције био је да на научној основи, у духу

владајуће марксистичке идеологије, изгради систем знања о југословенским народима и народностима и да задовољи друге енциклопедијске потребе. За директора ове институције постављен је Мирослав Крлежа. Двадесет година касније, у време деловања Масовног покрета (1972), постало је јасно да постоји велика разлика између оног Крлеже какав нам се, као представник југословенске левице представио, и оног који је у то време деловао. Отприлике у то време сам сазнао да је Крлежа у свој Завод преузео целу екипу *Хрватске енциклопедије* која је излазила за време Павелића. Главни уредник те *Енциклопедије*, Мате Ујевић, постао је Крлежин заменик, а Ујевићева екипа постала је основа Централне редакције овог Завода. После разбијања Југославије, Југославенски лексикографски завод променио је име; сада се зове Лексикографски завод „Мирослав Крлежа“.

И трећа значајна загребачка институција, Матица хрватска, има везе са југословенством. Њено прво име било је Матица илирска. Она је основана у време илирског покрета 1842. године, када се илирством означавало нешто што ће касније бити преименовано у југословенство. Али већ 1872. она је добила име Матица хрватска и није га више мењала.

За ове три хрватске националне институције карактеристично је да су се служиле идејама илирства и југословенства да би оствариле уско националне хрватске интересе. То сада не спори ни хрватска страна; понеки се тиме и хвале. Показало се сасвим јасно да хрватски прваци (нпр. Штросмајер, Јагић, Новак, Крлежа) и нису схватили идеју југословенства као трајно опредељење, већ као тактичко средство да би се постигли стратешки интереси: превођење Срба римокатолика у корпус хрватске нације уз стално даље цепање и умањивање српског националног тела нарочито путем присвајања српског језика. Кад је југословенска идеја одслужила своје, хрватски лидери су је одбацили. Критичари ове идеје зато су у праву када кажу да је то југословенство било лажно. Али је његов учинак био значајан. ЈАЗУ, као најстарија академија на јужнословенском простору и ЈЛЗ као једина професионална лексикографска установа имале су у том периоду водећу улогу и моћ државне присиле у својим рукама. Ове установе су давале усмерење и главним српским националним институцијама: Матици српској, Српској књижевној задрузи, Српској академији наука и уметности и другима. О томе сам опширно писао у својим текстовима, посебно у књизи *Увод у србистику* (2002, 2003). Из тих текстова се може видети како су ове и друге српске националне институције напустиле и своју и српску филолошку традицију и постале „продужена рука хрватске филологије“. А догађаји који су задесили југословенске народе крајем 20. века припремани су прво у области филологије.

О потрошености и непотрошености југословенске идеје

Мој текст *Две идеје југословенства: српска и хрватска* почиње подсећањем на изјаву господина Мила Ђукановића да је идеја југословенства потрошена. Тим поводом изнео сам став да је потрошена хрватска идеја југословенства, али да није потрошена и српска идеја.

Приликом разбијања Југославије хрватска идеја југословенства је изгубила моћан инструмент за своје остваривање: изгубила је државу која је, у Титовом тоталитарном систему, била у служби те идеје. Вероватно да је више немогуће данашњу Хрватску академију знаности и умјетности поново преименовати у Југославенску академију знаности и умјетности, као што је једном већ било учињено. Такође верујем да је немогуће да Лексикографски завод „Мирослав Крлежа“ поново постане југословенски.

Са поразом хрватске идеје југословенства, шансе да се обнови и заживи пуним животом стратешки је поново добила она идеја коју сам идентификовао као српску. Ова констатација је важна јер се тиче целог српског народа, а самим тим и Новог Сада. Док се развијао у духу српске идеје југословенства Нови Сад је био Српска Атина. Израз Српска Атина почео је да живи од 60-тих година 19. века. Управо у то време, из Српске Атине, из Новог Сада, Српско народно позориште пружило је пресудну помоћ у стварању Хрватског народног казалишта у Загребу. То је чињеница позната као и она да је оснивач Српског народног позоришта у Новом Саду, Јован Ђорђевић био касније и управник Народног позоришта у Београду. Од Новог Сада

као Српске Атине нико од Јужних Словена, па ни шире, није имао штете. Као центар српства и словенства Нови Сад је зрачио позитивном снагом. Тако, ипак, није било са Новим Садом у време доминације хрватске идеје југословенства и поред свих његових институција са југословенским предзнаком. У њега је неосетно почела да се увлачи политика националног искорењивања. Политика националног искорењивања било ког народа не може да води добру ни код суседних народа. Она води пометњи вредности. До те пометње је дошло приликом разбијања Југославије. Нема разлога да се верује да је иједан део популације бивше Југославије у тој пометњи добио нешто добро.

У свеколиком злу које се десило популацији на тлу бивше Југославије, једино стварно добро јесте поново указана шанса да се обнови хердеровска, тј. европска, тј. српска идеја јужнословенства. На идејама Вука Карацића, Теодора Павловића и Јована Суботића нити би се стварала Југославија, нити би био стваран „један троимени и троплемени народ“, ни двоимени народ Хрвато-Срби (Јагићев израз), нити би дошло до овог галиматијаса са различитим називима једног истог језика. На њиховим идејама и нама Јужним Словенима могло се десити исто што и другим европским народима, да учврстимо свој национални идентитет. Велика је историјска штета што је била потиснута идеја југословенства/јужнословенства која није рачунала са Југославијом као државом, али је рачунала са јужнословенским народима устројеним на европским принципима и са њиховом међусобном сарадњом. Како ће се та идеја, која је здрава, остварити у будућности, то је отворено питање. Али је важно знати да је та идеја постојала у даљој прошлости, да ни у ближој прошлости није била сасвим нестала и да постоји потреба да се она оствари.

НАПОМЕНЕ О ТЕКСТОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Vatroslav Jagić: *Jihoslované*. - Tekst je skeniranjem preštampan iz *Češkog slovnika* za godinu 1865.

Две идеје југословенства: српска и хрватска. – Реферат на 15. конгресу слависта у Нишу 11-12. октобра 2001. године. Објављиван више пута. Овде прештампан из књиге *Идеје југословенства и српска мисао* (2007).

Чија је дубровачка књижевност – Репродукција усменог излагања на симпозијуму „Београд и Дубровник“ који је одржан у Београду 24. марта 2022. Објављује се први пут.

Јагић о српским темама. – Из књиге *Систем српске књижевности* (Приштина 1996, Београд 2000).

Народни језик Срба и српски књижевни језик, Проспект Енциклопедији славјанској филологији и Напомене и коментари уз текстове Ватрослава Јагића. – преузети су из књиге *Срби и њихов језик* (Приштина 1997, Београд 2002).

Срби у раљама етноцидних идеја.- Одломак из књиге *Срби и геноцид* (2017). За истраживања геноцида у овој књизи карактеристично је да књига почиње навођењем целе *Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида* коју су Уједињене нације донеле 1948. Најважнији део ове *Конвенције* јесу прва два члана:

Члан I:

Стране уговорнице потврђују да је геноцид, без обзира да ли је извршен у време рата или мира, злочин по међународном праву и да предузимају обавезу да га спрече и казне.

Члан II:

У смислу ове Конвенције као геноцид се сматра било које од наведених дела учињених у намери потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе као такве.

- а) убиство члана групе;
- б) тешка повреда физичког или менталног интегритета чланова групе;
- в) намерно подвргавање чланова групе животним условима које треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења;
- г) мере уперене на спречавање рађања у оквиру овакве групе;
- д) принудно премештање деце из једне групе у другу.

Речник чијег језика? - Део књиге *Борба за преумљење* (2023)

Поводом књиге Миливоја Павловића „Огледало Добрице Ћосића“. – Текст је преузет из књиге *Добрица Ћосић и преумљење* (2016). – Исти текст је у целини прештампан у Павловићевој књизи *Писма са двоструким дном* која је посвећена преписци Добрице Ћосића и Владе Стругара (2018). На почетку прештампаног текста стоји ова белешка:

Писмо проф. Петра Милосављевића поводом књиге „Огледало Добрице Ћосића“

Петар Милосављевић је дугогодишњи професор Филозофског факултета у Новом Саду. Рођен је 1947. у селу Доње Сварче у Топлици. Своје стваралаштво започео је стиховима (збирка *Блокада*, Нови Сад 1967) а наставио есејима и студијама из области методологије проучавања књижевности, теорије књижевности и филологије. Објавио је и два романа и драму о Лази Костићу. У својим текстовима и књигама настоји да књижевне, научне, друштвене и политичке појаве сагледа „у пресеку“, да им одреди координате не само теоретске и естетске, већ и идеолошке.

Последњих година Милосављевић посебно инсистира на ставу да се српском народу судбинске ствари дешавају у сфери филологије; стручњаци из области језика су, по његовом мишљењу, „посредно, али дубоко и трајно“ утицали на судбину српског народа. На истом (погрешном) путу нашао се, о Милосављевићу, и део националне историографије. Као последица неодговорног понашања филолога и историчара распарчава сее, према његовиом мишљењу, не само српски језик, већ и српски народ. Због тога се овај научник и писац здушно залаже за обнву србистике и српске филологије на изворним (вуковским) основама, и за промену парадигме (односно, за преумљење или метаноју) у третирању и разрешавању нагомиланих проблема српског научног и, уопште, друштвеног развоја.

Марта 2015. проф. Милосављевић ми је – поводом књиге Огледало Добрице Тосића, објављене годину дана раније у тиражу од десет хиљада примерака – упутио писмо које, осим што покреће нека изазовна питања наше свакодневице, ставља на пробу и делотворност једног од поджанрова књижевне кореспонденције (писмо-студија или писмо-есеј).

Часопис „Поља“ и југословенско. - Текст је писан поводом педесетогодишнице овог часописа и објављен је у јубиларном 435. броју године с2005, у броју за септембар-октобар 2005. Прештампан је и у књизи *Идеје југословенства и српска мисао* (2007)

ПОГОВОР

Има већ тридесет година како знам за Јагићев текст о Југословенима. Сазнао сам за тај текст из студије Мирослава Квапила, београдског универзитетског професора бохемистике, аутора студије која је објављена у загребачком зборнику о Јагићу. После разговора са професором Квапилом, не сретох у Србији ниједног саговорника коме би тај текст нешто значило.

Мени је Јагић постао велики проблем од почетка 90-их када сам се почео бавити историјама српске књижевности и писао студију *Јагић о српским темама*. Сва моја накнадна бављења овом значајном личношћу уверавала су ме да се Јагић својим идејама уплео у српску судбину више него што мислимо. Уверен сам да су посебно важни били Јагићев ставови изложени у тексту *Jihoslované*, објављеном у *Naučnom slovníku* на чешком језику (1865). Понекад ми је падало на ум да Јагићево *Jihoslované* треба поредити са *Начертанијем*, документом којем је коначни облик дао Илија Гарашанин 1844. године. *Начертаније* је деценијама постојало као тајни документ, па је, после првог објављивања 1905, више пута и прештамповано и изучавано. Вероватно нема српског интелектуалца који за тај документ не зна. Не верујем да је слична ситуација и са Јагићевим текстом.

Ето и главног разлога што сам се усудио да прештампам, такорећи непознати, текст чувеног аутора. Грешке треба исправљати.

Кад је пројект *Jihoslované* штампан, текстови су се слагали ручно. Био је прави подвиг штампати тако обиман текст ситним слогом. Почетком 90-тих и у Србији је почела знатније да користи техника фотокопирања. У време дигиталне штампе, данас, није велики проблем учинити доступним и неке важне текстове из прошлости. То овим гестом и чиним.

Знам да би било боље ако би ово Јагићево дело пратила озбиљна студија, него ли збир разнородних појединачних текстова. Живим, ипак, у уверењу да ће и моја приложена истраживања помоћи да се склопи што потпунији мозаик о идејама које су учиниле трагичним судбину српског народа у 20. веку.

VATROSLAV JAGIĆ

JHOSLOVANÉ

Издавачи

Архив Војводине, Нови Сад
Матица српска у Дубровнику, Београд
Институт за политичке студије, Београд
Центар за српске студије, Бањалука
Логос, Грачаница
Институт за српски народ, Никшић

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Техничка припрема

Лука Исаков

Корице

Мирјана Исаков

Штампа

Сајнос, Нови Сад

Тираж

300

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.163.41.09
94(497.11)

JHOSLOVANÉ = (Jugosloveni) / Vatroslav Jagić. Пројекције и последице / Петар Милосављевић. - Нови Сад : Архив Војводине ; Београд : Матица српска у Дубровнику ; Београд : Институт за политичке студије ; Бања Лука : Центар за српске студије ; Грачаница : Логос ; Никшић : Институт за српски народ, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 212 стр. ; 30 cm

Тираж 300.

ISBN 978-86-6178-049-3

а) Српска књижевност -- Историја б) Србија -- Историја

COBISS.SR-ID 125857033

